

PEDAGOGIK MAHORAT

4
2023

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

4-son (2023-yil, may)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2023

<https://buxdu.uz>

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2023, № 4

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY‘ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Mahmudov Mels Hasanovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti

Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta‘limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti

Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta‘lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Chariyev Irgash To‘rayevich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)

To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori, dotsent

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Jumaev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent.

Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

Научно-теоретический и методический журнал

№ 4, 2023

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «Педагогика» и «Психология».

Журнал основан в 2001 году.

Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук (PhD)

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук

Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор

Наврўз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор

Махмудов Мэлс Хасанович, доктор педагогических наук, профессор

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор

Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор

Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)

Андрюченко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)

Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)

Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)

Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), доцент

Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор

Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)

Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор

Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор

Ураева Дармоний Саиджановна, доктор филологических наук, профессор

Дурдиев Дурдимурад Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор

Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор

Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор

Чариев Иргаш Тураевич, доктор педагогических наук, профессор

Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор

Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор

Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор

Курбонова Гулноз Нематовна, доктор педагогических наук (DSc)

Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук, доцент

Назаров Акмал Мардонович, доктор философии психологических наук (PhD), доцент

Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент

Зарипов Гулмурот Тохирович, кандидат технических наук, доцент

Наврўз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD)

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

№ 4, 2023

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «Pedagogy» and «Psychology».

The journal was founded in 2001.

The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov

Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Mels Kh. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov

Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)

Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Doc. Alijon R. Hamroev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Irgash T. Chariev

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova

Doctor of Philology, Doc. Qahramon R.Tuxsanov

Doctor of Psychology, Doc. Akmal M. Nazarov

PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev

Candidate of technical sciences, Doc. Gulmurot T. Zaripov

PhD in Economics Sciences, Layli B. Navruz-zade

MUNDARIJA

№	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU			
1.	BAQOYEVA Maftuna Shuxratovna	Maktab o'quvchilari orasida bulling holatlarini o'rganish va uni bartaraf etishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	8
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA			
2.	ОЛИМОВ Ширинбой Шарофович	Олий ўқув юртида лойиҳага асосланган таълимнинг имкониятлари	14
3.	FAYZIEVA Umida Asadovna	Pedagogik muloqot kasbiy kompetentlikning muhim omili	20
4.	RASULOVA Zilola Durdimurotovna	Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini baholashning zamonaviy usullari	24
5.	ALIMOVA Mavluda Adiz qizi	O'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirishning nazariy asoslari	30
6.	JABBAROV Anvar Egamovich, AXMEDOV Nurali Odilovich, AXMEDOVA Zamira Odilovna	Autocad dasturi yordamida chizma geometriya masalalarini yechishning afzalliklari	34
7.	MIRZAKULOVA Nodira Ibragimovna	Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining pedagogik amaliyotini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari	40
8.	AKOBIROVA Madina Bo'ronovna	Texnologiya fani o'qituvchisidagi muloqotchanlik madaniyatini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	45
9.	RO'ZIEV Rustam Ro'zimurodovich	Yong'in xavfsizligi madaniyatini masofaviy o'qitish bo'yicha elektron metodik ta'minotini yaratish	52
10.	SULTONOV Akram Ikromovich	O'sib kelayotgan yosh avlodga sifatli ta'lim-tarbiya berishda sharq va g'arb mutafakkirlari ilmiy merosidan foydalanish	59
11.	TURAYEVA Oygul Siroj qizi	Iven texnologiyasi vositasida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodikasini takomillashtirish	63
12.	TURDIEVA Roza Sultanmurotovna	Challenges and strategies for promoting transformational learning and critical thinking in online education in the uzbek higher education system	68
13.	XUDAYBERDIYEV Oybek Gafurovich	Umumta'lim maktabi o'quvchilarida konfliktologik madaniyatni rivojlantirishning reflektiv modeli	73
14.	XUDOYBERDIYEVA Sitara Nizomiddin qizi	Modulli texnologiya asosida ixtisoslik fanlaridan o'quv materiallarini ishlab chiqish	78
15.	XUDOYQULOVA Gulshoda Baxronovna	O'quvchi shaxsiga psixologik xizmat ko'rsatishning ilmiy va amaliy imkoniyatlari	85
16.	ZARIPOV Nozimbek Nayimovich, YAXYAYEVA Shoiraxon Toxirboyevna	Enhancing students' creative abilities through computer graphics	90
17.	LUTFULLAEV M.X., DJABBAROV B.B.	Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kompyuter imitatsion modellardan foydalanish malakasini	95

		shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari	
18.	<i>ДЖУМАЕВА Наргиз Иркиновна</i>	Вопросы компетенции и креативности педагога в образовательном процессе	102
19.	<i>НИФМАТОВА Шохсанам Набижон қизи</i>	Консультация жараёнида ўзини-ўзи англашнинг ташкилий-психологик босқичлари	107
МАКТАБГАЧА ВА БОШLANG‘ICH TA’LIM			
20.	<i>ADIZOVA Nigora Baxtiyorovna</i>	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining divergent fikrlashlarini rivojlantirish	112
21.	<i>JUMAYEVA Habiba G‘aforovna</i>	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari	117
22.	<i>SHODIYEVA Mehribon Amin qizi, AXMEDOVA D.B.</i>	Didaktik adabiyot – boshlang‘ich sinf o‘quvchilari estetik dunyoqarashini boyituvchi manba	122
23.	<i>СИДДИҚОВА Санобар Хайдаровна</i>	Кичик мактаб ёши ўқувчиларида ижодий салоҳиятини ривожлантириш асослари	126
24.	<i>ОМОНОВА Dildora Nekmurod qizi</i>	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish	132
FILOLOGIYA VA TILLARNI O‘QITISH			
25.	<i>AXMEDOVA Dildora Bahodirovna, YOQUBOVA Bonuoy Alisher qizi, YOQUBOVA Hilola Asrorjon qizi</i>	Boshlang‘ich sinflarda tinish belgilarining to‘g‘ri qo‘llanilishini o‘rgatish asosida o‘quvchilarda lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish	136
26.	<i>KAMBAROVA Saodat Irkinovna</i>	“Muallif pozitsiyasi”ni o‘rganish – badiiy asarni tushunish omili sifatida	140
27.	<i>KHASANOVA Maftuna Sherali kizi</i>	Teaching vocabulary to adult learners using the communicative approach	145
28.	<i>MIRZAYEVA Nasiba Bakhtiyar kizi</i>	The importance of communicative approach in second language acquisition	149
29.	<i>RADJABOVA Jayron Ikram qizi</i>	Teaching English by using interactive methods	153
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH			
30.	<i>SAPARBAEV Tajibai, KUTKELDIYEVA Elzira Orazbekovna, KAKHKHOROV Siddik Kakhkhorovich, JURAEV Khusniddin Oltinboyevich</i>	Determination of the surface tension coefficient of a liquid using virtual technologies	158
31.	<i>MAMATOXUNOVA Yulduzxon Abduraimjon qizi</i>	Laplas teoremasini muammoli ta’lim metodlaridan foydalanib o‘qitish	165
32.	<i>NABIYEVA Dilfuza Temirovna</i>	Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasining umumiy masalalarini o‘rganishda talabalarni ma’naviy faoliyatga umumpedagogik tayyorlashning imkoniyatlari	169

JISMONIY MADANIYAT VA SPORT				
33.	MO'MINOV <i>Ilxomovich</i>	Feruzjon	Yoshlar futbolida trenirovka jarayonlarini rejalashtirishning yangicha yondashuvlari	175
34.	ЖУРАЕВ <i>Мухаммедович</i>	Воҳиджон	Ёш курашчиларнинг мусобақа олди машғулотлар юкламаларининг хусусиятлари	181
SAN'AT				
35.	ABDIEVA Gulara <i>Babaniyazovna</i>		Tikuv buyumlarini loyihalash usullarini o'quv jarayonida qo'llash texnologiyasi	186
36.	IBATOVA Nigora Istamovna		Qalamtasvir fanini o'rgatishda o'quvchilar kasbiy mahoratini oshirish usullari	191
37.	RIZOYEVA Muslima <i>Raxmonovna</i>		Umumta'lim maktabining yuqori sinflarida tasviriy san'at darslarini san'at tarixi bilan integrasiyalashning pedagogik imkoniyatlari	195
38.	БЕГНАЗАРОВ Шамшир <i>Маримбаевич</i>		Ёшлар маданиятини шакллантиришда Камолиддин Беҳзод асарларининг ўрни	200
IQTISODIY TA'LIM VA TARBIYA				
39.	НАРЗУЛЛОЕВА Феруза <i>Фатуллоевна</i>		Иқтисодий фанларни ўқитиш жараёнида замонавий технологияларни тадбиқ этишнинг педагогик зарурияти	204
MA'NAVIYAT VA TARBIYA				
40.	ISMATOVA Nigina <i>Vaxodirovna</i>		Oilada yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning usul va vositalari	209
41.	RAXMONOVA Gullola <i>Shavkatovna</i>		Talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda kompetensiyaviy yondashuv usullari	214
42.	ЖАББОРОВ Хазрат <i>Хусенович</i>		Миллий тарбия фазилатларини шаклланганлик даражалари	219
43.	ХОМИДОВ Хусниддин <i>Купайсинович</i>		Талабаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда жамоат ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш механизмини такомиллаштиришнинг омиллари	227
44.	MUSINOVA Nozira <i>Mirjadjanovna</i>		“Oila psixologiyasi” fanini o'qitishda oilada bolani milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash omillari	234
PEDAGOGIK TA'LIMOTLAR TARIXI				
45.	БОЗОРОВА Рўзигул <i>Шарофевна</i>		Имом ал-Бухорий ҳадисларида меҳр ва таълим тарбия масаласи	238
46.	ASLONOV Madamin <i>Mansurovich</i>		“Buxoro maorifi uyi”da tashkil etilgan to'garaklar faoliyati hamda uning yetuk mutaxassislarni yetishtirib berishdagi ijobiy ta'siri	243
47.	ҲАКИМОВА Фазолат <i>Хошимовна</i>		Шарқ ва Ғарб мутафаккирлари психологик қарашларининг бола тарбиясидаги аҳамияти	248

DOLZARB MAVZU

MAKTAB O'QUVCHILARI ORASIDA BULLING HOLATLARINI O'RGANISH VA UNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Baqoyeva Maftuna Shuxratovna,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
maftunabaqoyeva1996@gmail.com

Ushbu maqolada maktab o'quvchilari orasidagi bezorilik va zo'ravonlik holatlarining paydo bo'lishi, rivojlanishi, ko'rinishlari ya'ni bulling holatida ishtirokchilar tajovuzkorlar, agressorlar, jabrlanuvchilar va guvohlar sifatida namoyon bo'lishi haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar berilgan. Maqolada bezorilik, og'zaki zo'ravonlik, haqoratli imo - ishoralar, qo'rqitish kabi salbiy xatti-harakatlar va ularning psixologik tahlili hamda psixokorreksiyasi haqida fikr yuritilgan. Bezorilik holatlarining mavjud ijtimoiy-psixologik muammolarni o'rganish hamda aniqlash maqsadida o'tkazilgan tadqiqot natijalari, ularning ijtimoiy-psixologik tahlili yuzasidan fikr yuritilgan. Maktab o'quvchilari orasidagi o'quvchilarda bulling holatlarining paydo bo'lishining sabablari hamda bulling holatini oldini olish va ularning bartaraf etishning psixoprofilaktikasi haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: bulling, maktab o'quvchilari, zo'ravonlik, bezorilik, tajovuzkorlar, jabrlanuvchilar, guvohlar, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИЗУЧЕНИЯ И УСТРАНЕНИЯ БУЛЛИНГА СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ

В статье обсуждаются результаты исследования, научно обоснованные сведения о возникновении, развитии и проявлениях буллинга и насилия среди школьников, а участники ситуации буллинга выступают в роли нападающих, агрессоров, потерпевших и свидетелей. Также в статье обсуждались негативные формы поведения, такие как травля, словесные оскорбления, оскорбительные жесты, запугивание, а также их психологический анализ и психокоррекция. Обсуждаются результаты исследования, проведенного с целью изучения и выявления существующих социально-психологических проблем буллинга и их социально-психологического анализа. Названы причины возникновения буллинга среди школьников и психопрофилактика предупреждения и устранения буллинга.

Ключевые слова: буллинг, школьники, насилие, буллинг, агрессоры, потерпевшие, свидетели, социально-психологические характеристики.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE STUDY OF BULLYING AND ITS ELIMINATION AMONG SCHOOL STUDENTS

This article provides scientifically based information about the emergence, development, and manifestations of bullying and violence among schoolchildren, and the participants in the situation of bullying appear as aggressors, victims, and witnesses. In addition, the article discussed negative behaviors such as bullying, verbal abuse, insulting gestures, intimidation, and their psychological analysis and psych correction. The results of the research conducted in order to study and identify the existing socio-psychological problems of bullying cases and their socio-psychological analysis are discussed. The reasons for the emergence of bullying among schoolchildren and the psych prophylaxis of preventing and eliminating bullying were mentioned.

Key words: bullying, schoolchildren, violence, aggressors, victims, witnesses, socio-psychological characteristics.

Kirish.

Maktab o'quvchilari orasida bulling holati uzoq yillardan beri mavjud bezorilik va zo'ravonlik holatlarini o'zida aks ettiradi hamda G'arb adabiyotlarida 150 yildan beri mavjud. G'arb olimlarining fikricha bulling holati hozirda televizor orqali, zo'ravon video o'yinlari, bozor iqtisodiyotiga soslangan kapitalistik jamiyatda avj olib borayotganini aytib o'tishgan. Bulling holatlarini empirik jihatdan o'rganish bo'yicha dastlabki tadqiqotlar 1970-yillarda Skandinaviyaga to'g'ri keladi. Bundan tashqari, Shimoliy

Amerikada ham 1990- yillarning oxirida maktabdagi bulling holatlariga jamoatchilik e'tiborini to'rtd. Bunga sabab maktab o'quvchilari orasida o'z joniga qasd qilishning paydo bo'lgani edi. Shunda so'ng G'arb va Amerika davlatlarida bulling (zo'ravonlik) milliy va xalqaro miqyosda ommaviy axborot vositalarida hamda ilmiy jihatdan o'rganishga sabab buldi. Bulling holati o'qituvchilar va ayniqsa ota-onalarni tashvishga solib qo'ydi. Shundan so'ng 2011-yil Amerikaning prezidenti hamda uning rafiqasi boshchiligida Oq uyda Bulling holati haqida konferensiya o'tkazilgan, unga ko'ra barcha olimlarning e'tiborini kelajakda bulling bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish va uni amaliyotga tadbiiq etishga qaratilgan edi. Zo'ravonlik va tajovuzkorlik muammosi ko'p yillardan beri eng ko'p o'rganilgan muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktab o'quvchilari orasida zo'ravonlik holatlari avj olib bormoqda, bu nafaqat o'qituvchi va maktab psixologlarini, balki ota-onalarni ham tashvishlantirmoqda. Zo'ravonlik holati ayniqsa g'arbda keng tarqalgan bo'lib, o'quvchilar orasidagi zo'ravonlik holatini bulling deb nomlanadi. Bunday holat bizning jamiyatimizga ham ommaviy axborotlar orqali kirib kelgan.

Asosiy qism. Bulling yangi atama bo'lishiga qaramay, bolalar orasida bezorilikning shafqatsiz ko'rinishlari azaldan mavjud. Bugungi kunda bulling holati nafaqat biz uchun balki butun dunyo uchun dolzarb masala bo'lib qolmoqda. O'smirlik davrining boshlanishida zo'ravonlik muammosi ayniqsa muhimdir, chunki bu yoshda bolada xulq-atvorning shakllanishi paydo bo'ladi. Uning xulq-atvoriga zo'ravonlik yomon ta'sir qilib zo'ravonlikning qurboni bo'ladi hamda bu o'smirning kelajagiga salbiy ta'sir qiladi. Shu o'rinda aytish mumkinki o'smirlik davrining boshida bola xulq-atvorida bulling holati nafaqat "jabrlanuvchi" uchun, balki "tajovuzkor" uchun ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar bolada bu davrda bulling holati tajovuzkorlik namoyon bo'lsa, bu bolaning tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatib, uning keyingi hayotida zo'ravonlik dominant xulq-atvor sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shuni ta'kidlab o'tish mumkinki, maktab yoshidagi o'quvchilarda zo'ravonlik (bulling) holatlariga alohida e'tibor qaratish kerak.

Bulling (zo'ravonlik) mavzusining tanlanganining sababi hozirgi kunga o'quvchilar orasida bulling holatlari maktab muhitiga kengayib katta ta'sir ko'rsatmoqda. Maktab o'quvchilari orasidagi bulling holatining o'ziga xos xarakteristikasi mavjud. Maktab yoshi davri shaxs shakllanishi uchun eng yaxshi bo'lib, bu davrda qanday xulq-atvor shakllansa xuddi shunday kelajagiga ham ta'sir ko'rsatadi. Kostyunina & Valeevaning fikricha Maktab o'quvchilari bu davrga kelib jamoada o'z mavqelari yuqori qoyish maqsadida ham bullingdan foydalanib o'ziga nisbatan kuchsiz o'quvchilarni tahqirlashadi.

Bulling holatining uch xil deviant xulq-atvor ko'rinishlarini maktab o'quvchilari oladi: betaraflik, tajovuzkorlik, qurbonlik xulq-atvorlarini oladilar, shunga mos ravishda guvoh, tajovuzkor, qurbon rollarida bulling holatiga ishtirok etishadi.(1) Bolalar qaysiki, Bulling holatining qurboni bo'lgan bolalar odatda sinfdoshlariga tajovuzga uchraganliklarini aytishmaydi. Shuning uchun ham bulling holatining qurboni bo'lgan bolalarning ichki dunyosi boshqacha shakllangan bo'lib, ulardan doimiy ravishda ogoh bo'lish talab etiladi. Olimlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, bulling holatlarini tekshirish va muammolariga yechim topish, psixologik korreksiyasiyasi tajovuzkorlik haqidagi yozilgan asarlar chop etilishi bilan bog'liq, bu 1905- yilga borib taqaladi. Bulling muammolarini ilk bor Skandinaviyalik pioneer olimlar D.Olveus, E.Roland va E.Munthe o'rgangan. Bundan tashqari, D. Olveus bulling muammosini o'rganilishiga eng ko'p izlangan olimlardan biridir. Keyinroq esa bulling muammosi bo'yicha tadqiqotlar Buyuk Britaniyada paydo bo'ldi.(2) Shundan so'ng XX asrning 90-yillariga kelib AQSHda bulling muammosiga alohida e'tibor berildi.

Bulling tushunchasiga tariflar turlicha berilgan. Ammo aniq bir umumiy ta'rif mavjud emas. Bulling muammosini o'rgangan olimlarning ta'riflariga asoslanib ta'rif beramiz. Masalan, terapevt I.S.Berdyashev Bulling so'ziga quyidagicha izoh bergan: Zo'ravonlik holatini bilib turib ham, ammo bir necha tajovuzkorlarga qarshi o'zini himoya qilish xarakteri mavjud emas. (3)

Sotsiolog I.S.Kon bulling holati: Qo'rqitish, jismoniy yoki psixologik terorizm qaysiki boshqa odamlardan qo'rqish va shu tariqa ularni o'ziga bo'ysundirish deb ta'riflaydi.(4)

S.M.Aroraning fikricha bulling harakatlari bu- maktab o'quvchilari orasidagi shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishi qaysiki, o'quvchilarda nafrat va stress holatlarini keltirib chiqaradi.(5)

V.E.Besag bulling muammosini o'rgangan bo'lib, u quyidagicha xulosa qildi: Bulling- shunday xulq-atvorki unda doimiy jismoniy, psixologik, verbal yoki ijtimoiy hujumni yuqori darajda ko'rsatilishi hamda ba'zilarida bulling holatiga uchragan o'quvchilar o'zlarini himoya qila olishmasligi bilan ta'riflanadi.(6)

D.A.Lane(7) va E.Roland(8) va rus olimi E.P.Ilyin(9) Bulling –tizimli uzoq muddatli jismoniy yoki ruhiy zo'ravonlik, bir inson yoki guruh tomonidan boshqa bir insonga qaysiki, o'sha vaziyatda o'zini himoya qila olmaydigan insonga ruhiy va jismoniy zarar yetkazib, uzoq muddatli stress holatiga tushirish deb ta'riflanadi.

D.Olweusning pionerlik izlanishlariga e'tibor beradigan bo'lsak, uning fikricha bulling (zo'ravonlik)-qasddan doimiy takrorlanadigan hamda kuchlarning teng emasligi bilan tasvirlanadigan shaxslararo

tajovuzkorlik holati sifatida belgilanadi, bu bulling holatining aggressiya bilan dastlabki farqi ekanligini ta’kidlab o’tgan. (10)

Bulling ma’nosini ochib berish uchun, E.Roland tomonidan ishlab chiqilgan “Bulling-strukturasi” muhim hisoblanadi. Bular quyidagicha tizimlashtiriladi:

1. Bullingchilar (ta’qibchilar, tajovuzkorlar, bezorilar);
2. Qurbonlar;
3. Guvohlar (kuzatuvchi tomoshabinlar).

Tajovuzkorlar.

D.Olweus ta’kidlashicha, tajovuzkor o’quvchining xulq-atvorida aggressiya (tajovuzkorlik)ning yuqori bosqichi namoyon bo’lishi bilan ta’riflaydi. Huquqbuzarlar nafaqat o’z qurbonlariga hujum qiladi balki o’z oilalariga va o’qituvchilariga ham, ularga bulling holatida qurbon va tomoshabin bo’lishdan ko’ra ko’proq aggressiyaga ijobiy munosabatda bo’ladilar. Tajovuzkorlar o’z qurbonlariga nisbatan hamdardlik mavud emasligi va ular boshqalar ustidan hukumronlik qilish tanlashgan. Tajovuzkor bolalarda boshqalarni boshqarishga nisbatan kuchli ehtiyoji mavjud va ularni bo’ysundirganlaridan rohatlanishadi.

Har qanday o’quvchi qurbon bo’lishi mumkin, ammo tajovuzkorlar odatda boshqalarga nisbatan kuchsizroq bolani tanlab zo’ravonlik qilishadi. Maktab o’quvchilari orasidagi zo’ravonlik holatining eng ko’p uchraydigan qurbonlari- jismoniy rivojlanishi kuchsiz, maxsus tashqi ko’rinishga yoki xulq-atvorga ega bolalardir. Ko’pincha o’zini chetga oladigan bolalar (flegmatik va introvert)ning xulq-atvorida ta’sirchanlikning sababi ular zo’ravonlar tomonidan masxara va aggressiyaga duchor bo’lishadi. Giperaktiv bolalar bulling holatida ham qurbon ham zo’ravon sifatida ishtirok etishadi, ya’ni bir vaqtning o’zida ham bu yerda ham u yerda harakat qilishadi. Maktab o’quvchilarida bulling holatining qurboni bo’lishiga quyidagilar sabab bo’ladi: Ijtimoiy fobiya, ijtimoiy munosabatlarga kirishishning kamligi, guruhdagilar bilan muloqot tajribasi yetishmasligi (uy bolalari), qiyinchiliklarni o’rganish va intellektning pastligi ba’zi kasalliklardir.

Guvohlar.

Bulling holatida guvohlarning xarakterli xususiyatlarini ta’kidlash qiyin. Bunga sabab, zo’ravonlik holatida bolalarning ko’pchiligi turli xil bo’lishi hamda turli vaziyatlarda guvohlarga aylanishi uchun guvohlar uchun bitta umumiy xarakterli xususiyatni aniqlash qiyinchilik tug’diradi. Bulling holatida guvoh bo’ladigan bolalarning o’zlarini nochor deb o’ylaganliklari uchun guvoh bolalarning o’zlariga bo’lgan ishonchlari pasayib ketadi. Chetdan bulling holatiga kuzatuvchi bo’ladigan bolalar odatda o’zlarini kuchsiz va aybdor deb o’ylashadi. S. Askewning fikricha bulling holatida nafaqat qurbonlar jabrlanadi, balki ularning atrofida qurbon bo’ladigan zo’ravonlik holatiga guvohlar (tomoshabinlar)ga ham katta zarar bo’ladi. (11)

Ko’pgina tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, Maktablarda bulling holatining ko’rinishlarida ularda maktab maydoni hamda uylaridagi negativilarning bo’lishi sabab bo’ladi. Maktab o’quvchilari lider va yolg’onchi o’rtasida ma’lum bor rolni bajarishadi. Maktab o’quvchilari orasida bulling holatining avj olishiga yana bir sabab-bu maktab o’qituvchilarining muammolarni tug’ri anglab, uni hal qila olmasliklarida.

Tadqiqotchilar maktab o’quvchilari orasidagi bulling holatlarining quyidagi ko’rinishlari borligini aytib o’tishdi. D.A. Lane tadqiqotlariga ko’ra bullingning 2 xil ko’rinishi mavjud: jismoniy va ruhiy zo’ravonlik. Berdyashevning fikricha bullingning uch xil ko’rinishlari mavjud: xulq-atvor, verbal va haqiqiy aggressiv bulling, bularda jismoniy zo’ravonlik ham ishtirok etadi. T.S. Martsalovanning fikricha bullingning-emotsional, jismoniy, verbal va ruhiy zo’ravonlik ko’rinishlari mavjudligi ta’kidlaydi. (12). I.G. Malkina-Pykhning ta’kidlashicha maktab o’quvchilari orasidagi zo’ravonlikning ko’rinishi bu tajavuzkorning jabrlanuvchiga nisbatan jismoniy, emotsional yoki iqtisodiy zo’ravonlik va aggressiya ko’rsatishida namoyon bo’lishini ta’kidlagan. (13).

Jismoniy zo’ravonlik tajavuzkorning o’z sinfdoshlari (jabrlanuvchilar)ga nisbatan jismoniy kuch ishlatishi deyiladi. Jismoniy zo’ravonlik-urish, tarsaki tushirish, kaltaklash va mulkka zarar yetkazishlarni o’z ichiga oladi. Bunday zo’ravonlik natijasida jabrlanganlarning kitoblari, kiyim-kechaklari va shaxsiy buyumlariga zarar yetishi, shikastlanishi, yaralanishi kabi holatlar namoyon bo’ladi. Ba’zan zo’ravonlar pichoqni ham zo’ravonlik quroli sifatida foydalanadilar. I.G. Malkina-Pykhning fikricha, bunday zo’ravonlik xatti-harakatlari o’g’il bolalarda ko’proq uchraydi. Jismoniy zo’ravonlikning hissiyotlar bilan paydo bo’ladi. Jismoniy zo’ravonlik uzoq vaqt davom etishi mumkin, bu jabrlanuvchining o’g’ir travma keltirib chiqaradi.

Emotsional zo’ravonlik-jabrlanuvchiga salbiy emotsiyalarni odatda stress holatini keltirib chiqaradi, bu esa jabrlanuvchining o’ziga bo’lgan ishonchi pasayadi va u o’z-o’zini kamsitadi. Bunday vaziyatlardagi asosiy quro vositasi-kuchli ovozdur. Emotsional zo’ravonlikning bir necha turlari mavjud:

-jabrlanuvchi bilan muloqot qilishdan voz kechish, izolatsiya bo’lish, uni rad etish. Bunday metoddan foydalanish bezorilikni boshlanishidir. Jabrlanuvchi sinfdoshlarning bir qismi yoki butun sinf tomonidan ataylab e’tiborga olinmaydi, sinfdan haydaladi, izolatsiya qilinadi. Emotsional zo’ravonlik ko’pincha doskada yoki jamoat joylarida kamsituvchi shior yoki so’zlar bilan, jabrlanuvchi oldida shivirlab

haqoratlash, haqorat mazmundagi yozuvlar tarqatish kabi holatlar mavjud. Bunday holatda jabrlanuvchining sinfdoshlari tomonidan chetga chiqarib qo'yish, ular bilan muloqot qilmaslik, bazmlarga taklif qilmaslik, bir stolda o'tirmaslik yoki ovqatlanmaslik holatlari kuzatiladi.

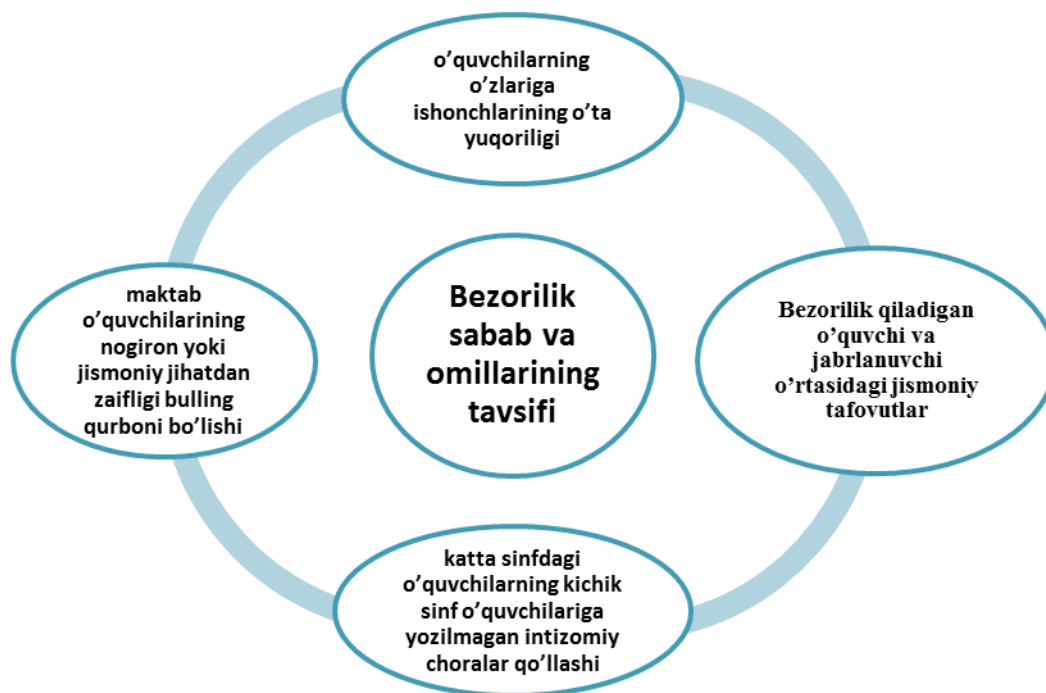
-Jabrlanuvchilarga turli xil masxarbozliklar qilish, ularning ismlarini aytmadan taxallus qo'yish, boshqalar oldida kamsitish holatlari orqali namoyon bo'ladi. Hattoki jabrlanuvchi ustidan masxara qilishda uni ataylab ismi bilan emas, balki ma'lum bir jinsiy a'zosi orqali masxara qilib chaqirish holatlari ham kuzatiladi. Bunda maktabda bulling holatining jabrlanuvchisi sifatida nafaqat tengdoshlari yoki yuqori va pastdagi sinflar balki, maktab o'qituvchilari ham bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy zo'ravonlik-bunda jabrlanuvchilardan pul talab qilish holatlari tarzida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari tahdidlar jabrlanuvchining maktab tushliklarini olish yoki puli va kuponlarini talab qilib zo'ravonlik bilan tortib olish ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari jabrlanuvchiga boshqalarning mulkini o'g'irlashga majburlash holatlari ham namoyon bo'ladi.

Biz quyidagi berilgan ma'lumotlarda bulling holatining ijtimoiy muhitda namoyon bo'lishlarini sanab o'tdik. Bullingning ya'na bir yangi ko'rinishi-kiberbullingdir. Bunda jabrlanuvchiga turli xil ijtimoiy tarmoqlar orqali bezorilik qilish holatlarini ko'rishimiz mumkin. Hozirgi kunda bulling holati ya'ni maktab o'quvchilari orasidagi bezoriliklar juda ommalashib ketmoqda. Olimlarning izlanish olib borishlariga qaraganda, Bulling (bezorilik)ning quyidagi sabablari borligini o'rganishgan.

Engkizar (14) fikricha maktabda bulling holatining to'rtta sababi mavjud:

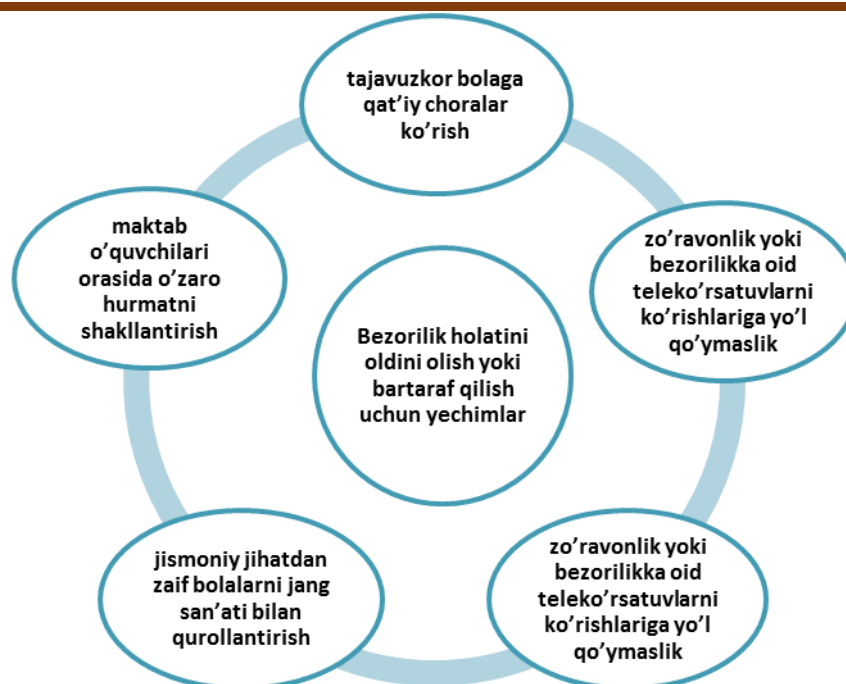
- o'quvchilarning o'zlariga ishonchlarining o'ta yuqoriligi;
- bezorilik qiladigan o'quvchi va jabrlanuvchi o'rtasidagi jismoniy tafovutlar;
- katta sinfdagi o'quvchilarning kichik sinf o'quvchilariga yozilmagan intizomiy choralar qo'llashi;
- maktab o'quvchilarining nogiron yoki jismoniy jihatdan zaifligi bulling qurboni bo'lishi.

1-rasm. Bezorilik sabab va omillarining tavsifi

Engkizarning fikricha bulling holati quyidagicha yechimlari mavjud;

- tajavuzkor bolaga qat'iy choralar ko'rish;
- zo'ravonlik yoki bezorilikka oid teleko'rsatuvlarni ko'rishlariga yo'l qo'ymaslik;
- jismoniy jihatdan zaif bolalarni jang san'ati bilan qurollantirish;
- bezorilik holatlarining qanday paydo bo'lishi haqida ta'lim berish;
- maktab o'quvchilari orasida o'zaro hurmatni shakllantirish.

2-rasm. Bezorilik holatini oldini olish yoki bartaraf qilish uchun yechimlar

Xulosa va takliflar.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilari orasidagi zo'rvonlikning (bulling) holatlarining asosiy sababi bunda bolaning oila muhiti, ya'ni bolaning oila muhiti nosog'lom doimiy otasining onasiga qilgan aggressiv munosabatini kuzatib katta bo'lsa, unda zo'rvonlik kuchayib, bezorilik xatti-harakatlarini atrofidagi sinfdoshlariga sinab ko'radi.

Bulling holatining kuchayishiga avj olishiga yana bir sabab, maktab o'qituvchilari yoki rahbariyati bulling holatiga odatiy hol deb qarashlaridir, odatda maktabdagi bezori o'quvchilar o'qituvchilari yoki o'z sinfdoshlarini kamsitishsa yoki ustidan masxara qilishsa ham, maktabning rahbariyati tomonidan nazorat va intizomiy choralarning yo'qligi yoki bunday intizomiy choralar bo'lsada amal qilinmasligi, boylar va kambag'al o'quvchilar o'rtasidagi tafovutlar, bularning barchasi maktab bezoriligining ko'payishiga yoki avj olishiga sabab bo'ladi.

-Bulling holatining avj olishiga yana bir sabab o'z tengdoshlari orasidagi bir birini solishtirishi yoki raqobat qilishi kim kuchli ekanligini aniqlash, ya'ni bunda ijtimoiy muhit sabab bo'ladi. Bunda o'quvchilar guruh bo'lib bulling holatlarini namoyon etishadi. Sinf ikkiga ajraladi kuchlilar va kuchsizlar ya'ni bezorilar o'zlarini sinfdagi lider deb belgilashadi, bunday liderlik zo'rvonlik va kuch bilan erishilgan bo'ladi.

Bulling holatining paydo bo'lishida yan bir muhim omillardan biri, ijtimoiy tarmoqlar, televizorlar, ommaviy axborot vositalaridagi tarqalgan turli xil bezorilik holatlari ham maktab o'quvchilari orasidagi zo'rvonlikni kuchaytirishga sabab bo'ladi.

Maktab o'quvchilari orasidagi bulling (bezorilik) holatlarini oldini olish bo'yicha bir necha yechimlar mavjud:

- bezorilik holati paydo bo'lganda qat'iy intizomiy choralar ko'rish;
- boshqalarga yaxshilik ulashishni o'rgatish (ota-onalar yoki maktab rahbariyati tomonidan);
- empatiyani rivojlantirish;
- ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish;
- ota-onalar bolalarining ijtimoiy tarmoqlarini nazoratga olishlari yoki teleko'rsatuvlarda nimalarni tomosha qilayotganlarini nazoratga olishlari;
- maktabda o'qituvchilar yoki rahbariyat tomonidan bolalarga turli xil ko'ngilochar, qiziqarli mashg'ulotlar tashkil etish;
- maktabdagi bezoriliklar paydo bo'lganda sinf rahbar va psixolog hamkorlikda turli xil davra suhbatlari yoki turli xil guruh va individual treninglar tashkil etishlari.

Biz quyidagi sanab o'tilgan bulling holatlarini yechimlari nafaqat ota-onalar zimmasiga balki maktab o'quvchilari orasidagi sinfdoshlari, o'qituvchilari, maktab rahbariyati bilan birgalikda psixokorreksiya ishlari olib borilishi kerak.

Adabiyotlar :

1. Tagunova, I. A., Selivanova, N. L. & Valeeva, R. A. (2016). The Category of Upbringing in Russian and Western Studies. *Mathematics Education*, 11(1), 3-11.
2. Tattum, D. P. & Lane, D. A. (1988). *Bullying in Schools*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
3. Berdyshev, I. S. (2005). Medication against hatred. *First September*, 18, 3-5
4. Kon, I. S. (2006). What is bullying and how to deal with it. *Family and School*, 11, 15-18.
5. Arora, C. M. (1994). Measuring bullying with the life in School checklist. *Pastoral Care in Education*, 12, 11-15.
6. Besag, V. E. (1989). *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes: Open University Press
7. Lane, D. A. (2001). *School-bullying*. St. Petersburg: Peter.
8. Roland, E. & Munthe, E. (1989). *Bulling: An International Perspective*. London: David Fulton.
9. Ilyin, E. P. (2014). *The psychology of aggressive behavior*. St. Petersburg: Peter.
10. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools. Bullies and whipping boys*. Washington, D. C.: Hemisphere Press.
11. Askew, S. (1989). *Aggressive behavior in boys: to what extent is it institutionalized*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
12. Mertsalova, T. S. (2000). Violence at school: that to oppose violence and aggression? *Head teacher*, 3, 25-32.
13. Malkina-Pykh, I. G. (2005). *Psychological assistance in crisis situations: a handbook of practical psychologist*. Moscow: Eksmo.
14. Engkizar Engkizar on 27 January 2022. Factors and solutions of students' bullying behavior. *Jurnal kepemimpinan dan kepengurusan sekolah* Vol. 5, No. 2, September 2020. p.115-126

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA

ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТИДА ЛОЙИХАГА АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМНИНГ ИМКОНИАТЛАРИ

*Олимов Ширинбой Шарофович,
Бухоро давлат университети профессори, п.ф.д.*

Ушбу мақолада замонавий педагогик технологиялардан ҳисобланган лойиҳа методига асосланган таълим жараёнининг мазмун-моҳияти асосланган. Шунингдек, лойиҳа методининг афзалликлари, турлари (ижодий, тарихий, ахборотли, ўйин ва ролли ўйинлар, табиий-илмий, амалий-ўналган, экологик, географик), ўқитиш жараёнида лойиҳалар методини қўллашнинг маълум шарт-шароитлари илмий-услубий жиҳатдан таҳлил этилган.

Калит сўзлар: *олий таълим, ўқитиш жараёни, педагогик технологиялар, модернизациялаш, интерфаол методлар, лойиҳалаш методи, педагогик шарт-шароит, ўйин ва ролли ўйинлар, ижодий, тарихий лойиҳалар.*

ВОЗМОЖНОСТИ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В основу данной статьи положена сущность образовательного процесса, базирующаяся на основе метода проектов, на основе современных педагогических технологий. Также научно обоснованы преимущества и виды метода проектов (творческие, исторические, информационные, игровые и ролевые игры, естественно-научные, прикладно-ориентированные, экологические, географические), в методологическом аспекте проанализированы отдельные условия использования метода проектов в учебном процессе.

Ключевые слова: *высшее образование, учебный процесс, педагогические технологии, модернизация, интерактивные методы, метод проектирования, педагогические условия, игровые и ролевые игры, творческие, исторические проекты.*

POSSIBILITIES OF PROJECT-BASED EDUCATION IN HIGHER EDUCATION

This article is based on the essence of the educational process based on the project method based on modern pedagogical technologies. Also, the advantages and types of the project method (creative, historical, informational, game and role-playing games, natural-scientific, applied-oriented, ecological, geographical), certain conditions of using the project method in the teaching process are scientifically and methodologically analyzed.

Key words: *higher education, teaching process, pedagogical technologies, modernization, interactive methods, design method, pedagogical conditions, games and role-playing games, creative, historical projects.*

Кириш. Республикамизда таълим тизими ривожланишининг ҳозирги босқичида замонавий педагогик технологиялар таълим олувчиларнинг интеллектуал, ижодий ва ахлоқий камолоти, касбий тайёргарлигини ошириш ҳамда бутун таълим-тарбия жараёнини такомиллаштиришнинг зарурий шarti сифатида қаралмоқда. Бунда таҳсил олувчи ҳамда таълим-тарбия жараёнининг ривожланиши педагогик жараёнининг моҳиятини ифодалаб, ўқитишнинг асосий тушунчасига айланмоқда. Замонавий педагогик технологиялардан таълимда лойиҳалар методи жаҳон педагогикасида моҳият эътибори билан натижадор метод ҳисобланади. Унинг назарий асосларини философия ва педагогикадаги гуманистик ғоялар ташкил этиб, АҚШ философи ва педагоги Джон Дьюи ва унинг шогирди В.К.Килпатрик томонидан асосланган эди. Джон Дьюи таълимни ўқувчининг мақсадига қаратилган фаол фаолияти асосида ташкил қилиб, билимни унинг шахсий қизиқиши билан боғлаш тарзида ташкил қилишни асослади. Бунда ўқувчининг билим эгаллаши, шахсий ҳаёти учун муҳимлигини англаш асосида қизиқтириш муҳим ҳисобланади. Билимни нима учун ва қачон эгаллаш керак? Бунда ўқувчи учун аҳамияти, реал ҳаётини вазиятлар ҳал қилувчи ҳисобланади. Ҳаётини вазиятларда пайдо бўладиган ҳолатларни ҳал қилиш учун билимдан фойдаланиш ва янгилар учун билимларни чуқурлаштириш эҳтиёжи ўқувчини билим эгаллашга интилишни кучайтиради. Бунда ўқитувчи билим (ахборот)нинг янги манбаларини айтиши ёки ўқувчи фикрини янги билимларни

мустақил излашга йўналтириш муҳим ҳисобланади. Турли манбалардан олинган билимлар реал ҳаётий муаммоларни ечиш ва маълум натижалар бериши фаолиятнинг лойиҳаланишини тақозо қилади. Лойиҳалаш методининг моҳияти ўқувчилар қизиқишини маълум муаммога қаратиб, уни ҳал қилиш эса билимлар асосида бўлишига ишонч ҳосил қилишдир. Шу билан бирга олинган билимларни амалиётда қўллашга ўргатиш асосида билим эгаллашга қизиқишни оширишдан иборатдир. Лойиҳалар методи асосида ўқувчиларни билим, кўникмаларини ривожлантириш, ўз билимларини мустақил қўллай олиш ва шу асосида мураккаб ахборот майдонида тўғри йўналиш ола билиш ва танқидий амалий фикрларни ўстириш ётади.

Асосий қисм. Таълим методлари дидактик категория сифатида бу маълум назарий ва амалий билим ёки фаолиятни ўзлаштириш усул, восита ва операциялар мажмуидир. Метод билиш йўли, билиш жараёнини ташкил қилиш воситаси ҳисобланади. Биз лойиҳалар методи тўғрисида гапирар эканмиз, дидактик мақсадни амалга ошириш усулини аниқ технологиясини ишлаб чиқишни англаган ҳолда аниқ амалий натижа билан тугагини кўзда тутамиз. Педагогикада бу метод дидактик мақсадларни ҳал қилиш учун фойдаланилади. Лойиҳалар методи асосида «Лойиҳа» тушунчасини тушуниш керакли (фойдали) натижага эришиш ғояси ётади. Аммо натижа маълум муаммони назарий ва амалий ечиш асосида қўлга киритилиши мумкин. Бу натижани кўриш, фаҳмлаш ва реал амалиётга қўллаш мумкин. Бундай натижага эришиш учун ўқувчилар мустақил фикрлаши, муаммоларни аниқлаши ва ечиши учун турли соҳалардаги билимлардан фойдаланиши зарур. Бунда натижани ва унинг турли оқибатида кўра билиш, улар ўртасида сабаб - оқибат боғланишларини аниқлаш кўникмаларини ўстириш муҳим ҳисобланади. Мазкур метод ўқувчиларнинг индивидуал, жуфт, гуруҳ тарзидаги маълум вақтдаги мустақил фаолиятига асосланади.

Лойиҳалар методини қўллаш маълум шарт-шароитларини ва талабларини бажаришни тақозо қилади.

1. Ўқитувчининг тайёргарлиги, педагогик маҳорати, хоҳиш-истаги.
2. Ўрганиш ва тадқиқ қилиш учун ижодий, изланувчан, мустақил фикрлашни тақозо қилувчи муаммони тўғри танлаш.
3. Ўрганиш оқибатида қўлга киритиладиган натижанинг амалий, назарий билиш аҳамиятига моликлиги.
4. Ўқувчиларни якка, жуфт, гуруҳли фаолиятини ташкил қила олиш имконияти.
5. Лойиҳани босқичма-босқич ташкил қилиш ва натижаларни аниқлиги.
6. Лойиҳада тадқиқот методларини маълум ҳаракат кетма-кетликда қўллаш имкониятлари.

Шу билан бирга:

- муаммони аниқлаш ва ечиш вазифаларини белгилаш;
- ҳал қилиш учун маълум фаразни шакллантириш;
- ҳал қилиш (ўрганиш) методларини белгилаш;
- қўлга киритилган натижани расмийлаштириш усулларини аниқлаш;
- олинган натижаларни тўплаш, тизимлаш, тартибга келтириш ва бажариш;
- яқунлаш, натижаларини расмийлаштириб, ҳимоя қилиш;
- хулосалар чиқариб, янги муаммоларни белгилаш.

Лойиҳалар мавзуларини аниқлаш турли вазиятларда турлича бўлиш мумкин. Айрим ҳолларда лойиҳа мавзусини ўқитувчи ўз фани тематикаси ва ўқув вазиятлари ҳамда ўқувчиларнинг касбий қизиқиши, эҳтиёжи, қобилияти асосида белгилаши мумкин.

Бошқа ҳолатларда ўқувчиларнинг ўзлари хоҳиш-истак, эҳтиёжлари асосида унинг билиш, ижодий ва амалий аҳамияти жиҳатидан танлашлари лозим бўлади.

Кўпчилик ҳолларда лойиҳалар ҳозирги кун учун амалий аҳамиятга эга долзарб муаммоларига бағишланиб, ўқувчиларнинг бир фандан олган билимлари асосида эмас, кўпгина фанларда эгаллаган билимларига асосланади. Мисол учун, маиший, ишлаб чиқариш чиқиндиларидан атроф-муҳитни ифлосланишнинг экологик муаммоларини ҳал қилишга йўналган лойиҳа. Бунда экология, кимё, биология, физика, турмуш гигиенаси, социология фанларини билиш лозим бўлади. Мисол тарзида мустақиллик ва миллий истиклол мафкурасини шакллантириш, Амир Темур таълимотида ватанпарварлик туйғуси, А.Навоий асарларида инсонпарварлик каби муаммолар лойиҳа мавзуси бўлиши мумкин.

Бажариладиган лойиҳалар натижаси моддий бўлиб, видеофильм, альбом, маъруза, мақола тарзида расмийлаштирилиши лозим. Лойиҳалар методикаси синфда ўқувчиларнинг мустақил, индивидуал ва гуруҳли ишлашларини маълум вақтда ҳозирги замон ўқитишнинг техник ва ахборот технологиялари воситасида ташкил қилиш ҳам фойдали ҳисобланади.

Лойиҳаларни шакллантириш, уларни умумий моҳияти ва уларни ўқувчилар билан ҳамкорликда ишлаб чиқиш, уларни амалга оширишга киритиш, зарурий ашёларни танлаш ҳамда улар устидаги ишларни режалаштириш учун лойиҳаларнинг типлари (хиллари)ни аниқлаш муҳим ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, ҳамкорликда ўқитиш ва лойиҳалар методи турли мамлакатлар таълим тизимида кенг тарқалгандир. Бунинг бир неча асослари мавжуд. Энг аввало, уларнинг нафақат педагогик, балки ижтимоий моҳияти билан белгиланишини таъкидлаш ўринлидир. Улар ўқувчиларга билимларнинг маълум миқдорини ўзлаштириб олиш билангина эмас, балки уларни қўллай олиш, билиш ва амалий масалаларни ҳал қилиш воситаси сифатида намоён бўлиши билан ҳам аҳамиятлидир. Шу билан бирга ўқувчиларнинг турли гуруҳларда ҳар хил ролларда ва мулоқотга кириша олиш кўникмаларини ривожлантиришга ҳам хизмат қилади. Ўқувчиларни тадқиқот методлари, ахборотларга ишлов бериш, турлича таҳлил қилиш, фаразларни шакллантириш ва яқунлаш, хулосалар чиқаришга ўргатади.

Муҳокама ва натижалар. Лойиҳалар методидан фойдаланиш уларни хилма-хиллигини билишни тақозо қилади. Ўқув ва ижтимоий моҳиятига кўра лойиҳалар қуйидагича бўлиши мумкин:

1. Тадқиқот характеридаги лойиҳалар. Бунда ўқувчи фаолиятини белгиловчи хусусияти тадқиқот, ижодий изланувчанлик, ролли, амалий, танишиш йўналиш бўлиши мумкин.

2. Мазмунли-предметли соҳага доир лойиҳалар: фаннинг муайян бир соҳаси ёки фанлараро алоқага асосланган.

3. Мувофиқлаштирувчи лойиҳалар.

4. Иштирокчилар фаолиятини, алоқасини таъминлаш лойиҳалари. Лойиҳаларни бажаришда бир мактабда ёки мактаб, туман, шаҳар, ҳудуд, турли мамлакат ўқувчилари иштирок этиши мумкин.

5. Лойиҳага иштирок этувчилар сонига нисбатан.

6. Лойиҳани бажариш муддатининг давомийлигига нисбатан.

Булар лойиҳаларнинг умумий томонлари бўлиб, уларнинг қисқача мазмунини қуйидагича баён қиламиз.

Тадқиқот характеридаги лойиҳаларнинг тузилиши, мақсади иштирокчилар учун ижтимоий моҳияти, натижаларга ишлов бериш методларини яхши ўйлаб ташкил қилишни талаб қилади. Бу лойиҳалар тадқиқот мантиғига бўйсиндирилиб, аниқ тузилиши билан ҳақиқий тадқиқотга мос бўлади. Булар учун мазмунинг долзарблиги, муаммони шакллантириш, уни объекти ва предмети, вазибаларининг кетма-кетлиги, қабул қилинган мантикга мослиги, тадқиқот методларини, назарий асоси, илмий фаразни шакллантиришни тақозо қилади. Шу билан бирга муаммони ечиш йўллари, тажриба-синов ишлари, олинган натижаларнинг таҳлили, уларни расмийлаштириш, хулосалар чиқариш ва тадқиқот учун янги муаммони белгилаш лозим.

Ижодий лойиҳалар. Ўз моҳияти билан ҳамма лойиҳалар ҳам маълум маънода ижодий ҳисобланади. Аммо улар ўқувчилар фаолиятининг асосий йўналиши билан характерланади. Ижодий лойиҳалар учун натижа ва уни муносиб расмийлаштириш муҳимдир. Бундай лойиҳалар иштирокчилар биргалиқда фаолияти тузилишини аниқ белгилаш, якуний натижага фаолият йўналтириш ва иштирокчиларнинг биргалиқдаги фаолияти мантиқи ва қизиқишига йўналганлиги билан аҳамиятлидир.

Режалаштирилган натижа ва уни тақдим этишга келишилган бўлади. Лойиҳа натижаларини расмийлаштириш аниқ кетма-кетлик ва мантиқ асосида бўлиб, видеофильм сценарийси, иншо режаси, байрам дастури, мақола, репортаж тарзида бўлиши мумкин.

Ўйин ва ролли ўйинлар. Бундай лойиҳаларда унинг тузилиши очиқ бўлиб, ишнинг якунида аниқланади. Лойиҳа иштирокчилари унинг мазмуни ва характеридан келиб чиқиб, ўзлари маълум ролларга кирадилар. Бу роллар бадиий, адабий персонажлар ёки ўйлаб чиқарилган қаҳрамонлар бўлиб, ижтимоий ва иш муносабатларини бажарадилар. Бундай лойиҳаларнинг натижалари олдиндан ёки ишни бажариб бўлгач аниқланиши мумкин. Бу ерда ижодийлик даражаси юқори бўлиб, аммо фаолиятнинг бош йўналиши ролли ўйин ҳисобланади.

Ахборотли - йўналтирувчи-таништирувчи лойиҳалар. Бундай лойиҳаларда иш асосан объект ҳақида маълумот йиғиш, у билан лойиҳа иштирокчиларини таништириш, уни таҳлил қилиш ва далилларни умумлаштириш муҳим ҳисобланади.

Бундай лойиҳалар худди тадқиқот характеридагилар каби аниқ тузилишни иш жараёнига ўзгартириш киритишни талаб қилади.

Мисол учун, бундай лойиҳа тузилиши қуйидагича бўлиши мумкин:

Лойиҳа мақсади, долзарблиги - ахборот манбаи (адабий, ОАВ, турли ахборот базалари, жумладан, электрон, интервью, сўров, чет эллик шериклар, ақлий ҳужум ва х.к) ва ахборотга ишлов

бериш (таҳлил, таққослаш, умумлаштириш, хулосани асослаш) - натижа (мақола, маъруза, реферат, видеофильм) - тақдимот (нашр, телеконференцияда муҳокама).

Бундай лойиҳалар кўпинча тадқиқот лойиҳалари билан уйғунлашиб, унинг таркибий қисми, модули бўлиши мумкин.

Амалий-йўналган лойиҳалар. Бундай лойиҳалар энг аввало, унинг иштирокчиларига фаолияти натижаларини аниқ белгилаш билан фарқланади. Унинг натижаси лойиҳа иштирокчиларининг ижтимоий эҳтиёжларига йўналганлиги (экология, биология, география, агрокимё, тарих бўйича аниқланган камчиликларни бартараф қилишда тавсия ишлаб чиқиш) билан ажралиб туради. Бунда иштирокчилар ҳар бирининг фаолиятини алгоритми ишлаб чиқилиши ва уларнинг охириги натижага йўналтириш муҳимдир. Шу билан бирга ишнинг ҳар бир индивидуал ва биргаликдаги фаолиятининг босқичида мувофиқлаштириш, муҳокама ва коррекция қилиш ҳамда олинган натижалар тақдимотини ташкил қилиш уларни амалиётда қўллаш усуллари белгилаш, лойиҳани баҳолаш ўта зарур ҳисобланади. Мазмунли-предметли лойиҳаларни монолойиҳа ва предметлиларга бўлинади. Монолойиҳалар – бир фан ёки предмет доирасида амалга оширилади. Бунда мазкур фаннинг анча мураккаб бўлими ёки мавзуси танланади. Монолойиҳалар устида иш олиб борганда олинган билимлар (маълум муаммони ҳал қилиш учун) ҳам қўлланилади. Бундай лойиҳалар дарснинг аниқ тузилиши, мақсади, вазифасини ва ўқувчилар ўзлаштириш лозим бўлган билим ва кўникмалар ҳам белгилаши мумкин. Ҳар бир дарсда ишнинг мақсади режалаштирилиб, гуруҳларда ўқувчиларнинг ўрнини ўзлари томонидан аниқланади. Айрим ҳолларда бундай лойиҳалар устида ишлаш, дарсдан сўнг ҳам индивидуал ва гуруҳ тариқасида давом этади. Бундай лойиҳалар биргаликда ишлашда энг кўп тарқалган хиллари ҳисобланади. Турли ёшдаги бир неча мамлакат болалари бирлашиб биргаликда ҳикоя, суҳбат, махсус видеофильм сценарийсини ишлаб чиқишлари мумкин.

Табийий-илмий лойиҳалар – кўпинча тадқиқот характерида бўлиб, аниқ илмий тадқиқот мақсади қўйилади. Мисол учун, махсус ҳудудда ўрмонлар ҳолати ва уларни асраш масаласига доир.

Экологик турли соҳаларга доир билимларни мужассамлаб изланиш тадқиқот талаб қилувчи лойиҳалар. Улар бир вақтнинг ўзида амалий йўналган бўлиши мумкин. Ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини, ўрмонларни, тарихий обидаларни асраш каби лойиҳалар бўлиши мумкин.

Лингвистик лойиҳалар анча кенг тарқалган бўлиб, халқаро лойиҳаларда чет тилларини ўрганиш муаммоларига бағишланиши мумкин.

Маданий лойиҳалар – турли мамлакат халқлари тарихи ва анъаналарини ўрганишга бағишланган бўлади. Маданий билимларсиз халқаро лойиҳаларда биргаликда ишлаш анча қийин. Шунинг учун шерикларнинг тили, ўзига мос миллий ва маданий анъаналарини билиши эҳтиёжи туғилади.

Жисмоний тарбия ва спортга доир лойиҳалар болаларни спортнинг маълум турига жалб қилишда муҳим ҳисобланади. Бундай лойиҳалар жараёнида сеvimли командаларнинг навбатдаги мусобақага иштироки, тайёргарлик методикаси, янги спорт ўйинлари ҳақида фикрлари муҳокама қилинади.

Географик лойиҳалар тадқиқот саргузашт тарзида бўлиши мумкин.

Тарихий лойиҳалар - турли тарихий муаммоларини тадқиқ қилиш, ижтимоий-сиёсий воқеаларни ривожини аниқлаш, тарихий факт ва ҳодисаларини таҳлил қилиш.

Санъатга доир лойиҳалар - санъатга қизиқувчиларни бирлаштиради. Булар бўлиши мумкин ижодий ва аналитик, ёки болалар биргаликда ижод қилишлари мумкин.

Предметлар (фанлараро) алоқа типидagi лойиҳалар кўпчилик ҳолларда дарсдан ташқари бажарилади. Булар унча катта бўлмаган икки-уч фанга ёки анча кенг узоқ давом этадиган умумий мактаб доирасида мураккаб ва салмоқли ва иштирокчилар учун аҳамиятли муаммони ечишга бағишланган лойиҳалар бўлиши мумкин.

Масалан: «мулоқот маданияти», «А.Навоий ижодида инсон кадр қиммати», «Ўзбек тили лаҳжалари» ва х.к. Бундай лойиҳаларда иштирокчилар фаолиятини мутахассислар томонидан мувофиқлаштириш, ҳар бир иштирокчи аниқ ўз тадқиқот вазифасига эга бўлиши, оралик ва якуний натижалар тақдимотини пухта ўйланган бўлиши шарт.

Фаолиятларни мувофиқлаштириш жиҳатидан лойиҳалар бўлиши мумкин: очик, аниқ. Бундай лойиҳаларда мувофиқлаш-тирувчи ўз вазифасини аниқ бажариши ва иштирокчилар ишини ташкил қилиш, лозим бўлганда унинг босқичларида бажарувчилар фаолиятининг айрим томонларни тузатиш лозим.

Телекоммуникацион лойиҳаларда мувофиқлаштириш ёпиқ ҳолда бўлади. Бундай лойиҳаларда мувофиқлаштирувчи (координатор), иштирокчилар фаолиятига, таъсир этмай, ўзи тўлақонли иштирокчига айланади.

Лойиҳалар алоқа (контакт) ўрнатиш жиҳатидан ички ва ташқи бўлиши мумкин.

Бундай лойиҳалар бир мактабда фанлараро, синф ичида, мактаблараро, ҳудудий, мамлакат миқёсида бўлиши мумкин. Мамлакат миқёсидаги лойиҳа телекоммуникацион тарзда ҳам бўлади.

Халқаро лойиҳа иштирокчилари турли мамлакатларнинг намоёндаси бўлади. Булар информацион воситалар ёрдамида бажарилади.

Иштирокчилар сонига қараб лойиҳаларни қуйидагича тасниф қилиш мумкин.

- Шахсий - турли мактаб, ҳудуд, мамлакатдаги 2 киши иштирокида.
- Жуфт - иштирокчилар жуфти.
- Гуруҳли - иштирокчилар гуруҳи ўртасида.

Ҳамма ҳолларда лойиҳа иштирокчилари фаолиятини тўғри ташкил қилиш жуда муҳим ҳисобланади. Улар қисқа муддатли унча катта бўлмаган муаммо бир қисмини ёки катта муаммонинг қисмини бир неча дарс давомида, бир фан ёки фанлараро ҳал қилиш тарзида бўлади.

Давом этилиши жиҳатидан қуйидагиларга бўлинади:

Ўртача муддатли - ҳафта, ой давом этиши мумкин.

Узоқ муддатли - бир ой ёки бир неча ой давом этиши мумкин бўлган лойиҳалар.

Қисқа муддатли лойиҳалар - айрим фанлардан дарсда бошқа фанлардан олинган билимлардан фойдаланиб бажариши мумкин. Ўртача ва узоқ муддатли лойиҳалар кўпроқ телекоммуникацион технологияларга ҳос ички ёки халқаро миқёсда бўлиб, фанлараро характерда бўлиб, бир-бирига боғлиқ бир ёки бир неча муаммони ўз ичига олади. Кўпчилик ҳолларда амалда қўшма лойиҳалар, яъни ҳам тақдирот ҳам ижодий характердагилар билан иш кўришга тўғри келади. Турли типдаги лойиҳалар учун умумий иштирокчилар фаолиятини мувофиқлаштириш, бажариш муддати, босқичлари иштирокчилар сони муҳим ҳисобланади. Лойиҳаларни ишлаб чиқишда шу хусусиятларга эътибор бермоқ лозим.

Тадқиқот ёки ижодий лойиҳаларнинг педагогик жиҳатдан аҳамиятли томони шундаки, уларни бажаришда ўқувчилар мустақил билим олиш фаолиятининг турли методларини қўллайдилар. Бундай ижодий иш, тадқиқотчилик элементлари белгиловчи ҳисобланади. Бунда ўқувчиларнинг моддий оламни ривожланишини кузатиш кўникмаси ўргатилади. Улар илмий тадқиқотнинг методологияси билан танишадилар.

Ўқув тадқиқот лойиҳаларини шакллантириганда умумий илмий методологик жиҳатдан ёндашиш муҳим. Бунда:

- тадқиқот фаолиятининг мақсадини белгилаш (буни ўқитувчи аниқлайди);
- бошланғич ҳолатини таҳлил қилиб, муаммони аниқлаш;
- аниқланган муаммони фаразини, ҳал қилиш усули тадқиқот натижаларини белгилаш;
- аниқланган муаммога аниқлик киритиш, ахборот тўплаш, уларга ишлов бериш, натижаларини таҳлил қилиш, ҳисобот тайёрлаш, олинган натижаларни қўллаш.

Лойиҳалар методининг характерли томони таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи муносабатлари ва мақомининг ўзгаришига олиб келишидир. Ўқитувчи тайёр билимларни ўргатишдан ўқувчилар билиш фаолиятини ташкилотчисига айланади. Ўқувчилар ўқитувчидан тайёр билимларни ўрганишдан ўзлари билимларини излаш, ўрганиш, бунинг учун ижодий фикрлаш лозимлигини тушунадилар. Ўзлари мустақил билим олишини фаолиятининг асосий йўналиши ҳисобланадилар.

Бунинг оқибатида синфдаги психологик муҳит ўзгариб, ўқитувчи ўзининг ўқув-тарбиявий ишини ва ўқувчилар ишини тадқиқот, излаш, ижод қилишга доир турли мустақил иш шакллариغا қаратади.

Таълим жараёнига ўқув лойиҳалардан фойдаланишда яна бир муҳим нарса уларни ташқи баҳолашни ташкил қилишдир. Шу асосда уларни таъсирчанлиги ва ўз вақтида коррекция қилинишини амалга ошириш мумкин. Ташқи баҳолаш характери лойиҳа типи, мавзу мазмуни, амалга ошириш шароитига боғлиқ. Агар лойиҳа тадқиқот характеридан иборат бўлса, унда энг муҳим ишни босқичларда ташкил этиш, унинг муваффақиятини айнан шу босқичда ҳал қилиш керак. Бунда ўқувчиларнинг босқичларда фаолиятини ташкил қилиб, қадамба-қадам уни баҳолаш лозим. Ҳамкорликда ўқитиш технологиясида ўқувчилар ишига баҳо бериш факат балл ёки баҳо тарзида бўлиши шарт эмас. Унда хилма-хил баҳолаш: «ҳаммаси тўғри, давом этинг», ёки «тўхтаб, муҳокама қилиш лозим». Ўйин характерига лойиҳаларда баҳолашда 10-100 балларни қўллаш мумкин. Ижодий лойиҳаларда кўпинча оралиқ натижаларни баҳолаш анча қийин. Аммо бажариш жараёнини назорат қилиш, ўз вақтида ёрдамлашиш муҳим.

Бир сўз билан айтганда лойиҳаларни ташқи баҳолаш (оралиқ ёки якуний) турлича амалга ошади. Бунда ўқитувчи ёки экспертлар биргаликдаги ишни доимий мониторинг қилиб, ўринли аралашиб, ўқувчиларга ўз вақтида ёрдам кўрсатиш муҳим ҳисобланади.

Лойиҳани баҳолаганда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- муаммонинг моҳияти, долзарблиги;
- қўлланилган методларнинг мавзу моҳиятига ва олган натижаларига ишлов беришга мослиги;
- лойиҳа иштирокчиларининг индивидуал хусусиятларига мос фаоллиги;
- қабул қиладиган қарорларнинг жамоавий характери;
- лойиҳа иштирокчиларнинг мулоқоти, ўзаро ҳамкорлиги, бир-бирига суяниши;
- бошқа фанлардан олинган билимлар асосида муаммони чуқур англаш даражаси;
- ўз хулосаси, натижаларини асослаш ва қарорларини исбот қила олиши;
- натижаларини расмийлаштириш маданияти ва эстетикаси;
- экспертлар (оппонентлар) саволларига гуруҳ ва унинг ҳар бир аъзосининг асосли ва мантикли

жавоб бера олиш даражаси.

Хулоса. Лойиҳалар ҳақидаги фикрларни якунлар эканмиз, уларни тузишда қуйидагиларга эътиборни қаратиш лозим, деб биламиз.

1. Лойиҳанинг мавзуси, типи ва иштирокчилар сонини танлашдан бошлаш лозим.

2. Гарчи муаммони ўқувчилар турли йўллар («ақлий ҳужум», жамоавий муҳокама) билан аниқласалар-да, ўқитувчи унинг турли жиҳатларини таҳлил қилиб, танланган мавзу асосида энг мақбулини танлаш лозим.

3. Энг муҳими, лойиҳа устида вазифаларни аниқ белгилаш, иш методларини, ахборотни излаш, ижодий қарорлар қабул қилишни муҳокама қилиш.

4. Лойиҳа иштирокчиларининг индивидуал ва ҳамкорликда, мустақил ишлашини ташкил қилиш.

5. Лойиҳа устида ишлашнинг оралиқ натижаларини гуруҳда доимий муҳокама қилиш.

6. Лойиҳани тақризчилар (оппонентлар) баҳолаши ва ҳимоясини ташкил қилиши лозим.

Лойиҳа устида ишнинг якуни жамоавий муҳокамаси, экспертиза қилиш ва натижаларини эълон қилиш, баҳолаш ва хулосаларни шакллантириш билан тугайди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ-637-сон.– Т.: 2020. – 75 б. // <https://lex.uz/docs/5013007>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5847-сонли Фармони. www.lex.uz.

3. Монахов В.М. Аксиометрический подход к проектированию педагогической технологии. – М., Педагогика, 1997, №6.

4. Олимов Ш.Ш., Ҳасанова З.Д. Педагогик технологияларни ўқув – тарбия жараёнига қўллаш. –Т.: «Fan va technology», 2014. - 184 бет.

5. Очиллов М. Ўқитиш усули-педагогик технологиянинг асосий компоненти // «Халқ таълими», 1999, 6-сон 32-35 бетлар.

6. Фарберман Б.Л, Мусина Р.Т, Жумабоева Ф.А. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. –Т., 2002.

PEDAGOGIK MULOQOT KASBIY KOMPETENTLIKNING MUHIM OMILI SIFATIDA

*Fayziyeva Umida Asadovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti*

Maqolada pedagogik muloqotning mazmun-mohiyati, muloqot vazifalari, muloqot turlari (axborotli, ishontiruvchi, eksspresiv, singdiruvchi, marosimli) tadqiq etilgan. Pedagoglar vaziyatga qarab muloqotning turli modellari murojaat qilishlari mumkinligi, shuningdek, pedagogning muvaffaqiyatli faoliyati uchun maqolada ko‘rsatilgan muloqot modellarining barchasini egallagan bo‘lishi va ulardan zarur o‘rinlardan to‘g‘ri foydalana olishi kerakligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: muloqot, pedagogik muloqot, kommunikatsiya, xabar, axborotli muloqot, ishontiruvchi muloqot, eksspresiv muloqot, singdiruvchi muloqot, marosimli muloqot.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

В статье рассматриваются сущность педагогического общения, задачи общения, виды общения (информативное, убеждающее, экспрессивное, занимательное, церемониальное). Отмечено, что педагоги могут использовать разные модели общения в зависимости от ситуации, а также для успешной работы педагога он должен владеть всеми указанными в статье моделями общения и уметь правильно их использовать в необходимых ситуациях.

Ключевые слова: коммуникация, педагогическая коммуникация, информативная коммуникация, убедительная коммуникация, выразительная коммуникация, впитывающая коммуникация, ритуальная коммуникация.

PEDAGOGICAL COMMUNICATION IS AN IMPORTANT FACTOR OF PROFESSIONAL COMPETENCE

The article deals with the essence of pedagogical communication, communication tasks, types of communication (informative, persuasive, expressive, entertaining, ceremonial). It is noted that teachers can use different communication models depending on the situation, and for the successful work of a teacher, he must master all the communication models indicated in the article and be able to use them correctly in necessary situations.

Key words: communication, pedagogical communication, message, informational communication, persuasive communication, expressive communication, absorbing communication, ritual communication.

Kirish. Pedagoglik kasbi uchun muloqot ko‘nikma va malakalari, muloqotga tayyorlik va layoqat, kommunikativ kompetensiya asosiy kasbiy fazilat sanaladi. Bu pedagogik mehnatning o‘ziga xos xususiyati bilan bog‘liq. Bu o‘rinda muloqot, uning vositalari, modellari, uslubilari, shakl va metodlari asos bo‘lsa, butun kasbiy-pedagogik faoliyat uning ustiga quriladi. Muloqot shu faoliyatning bir qismi sifatida pedagogik o‘zaro ta’sir, axborot almashishni tashkil etish hamda pedagogik maqsadga erishish uchun o‘zaro bir-birin tushunishni ta’minlash uchun xizmat qiladi.

Asosiy qism. Muloqot vositasida pedagoglar o‘z faoliyatlari jarayonida quyidagi vazifalarni bajaradilar:

- axborot almashish va yetkazish;
- ko‘nikma va malakalarni shakllantirish;
- shaxsiy va ishbilarmonlik sifatlarini rivojlantirish;
- o‘ziga, boshqalarga va butun jamiyatga nisbatan munosabatni shakllantirish;
- faoliyat usullari, texnologiyalari bilan o‘zaro o‘rtoqlashish;
- xulq-atvor motivatsiyasini korreksiyalash, o‘zgartirish;
- emotsional holat va his-tuyg‘ularni bilan o‘zaro bo‘lishish.

Muloqot qismlariga kommunikatsiya va shaxslararo munosabatlar kiradi. Kommunikatsiya – bu muloqotdagi sheriklarning o‘zaro axborot almashinish jarayoni. Shaxslararo munosabat asosan psixologik muammolar, qiziqishlar, inson shaxsi ehtiyojlari atrofida mujassamlashtiriladi. Ishchi muloqot muayyan ish, jumladan pedagogik faoliyat qiziqishlari bog‘lab turgan kishilar orasida vujudga keladi. Bunda muloqot kommunikatsiya (axborot almashish), interaksiya (xatti-harakatlar, o‘zaro harakatlar almashinuvi) hamda

persepsiya (kishilarning bir-birlarini muloqotdagi sheriklar sifatida qabul qilishi va shu asosda o‘zaro bir-birini tushunish) kabilarni o‘zida mujassamlashtirgan jarayon sifatida qaraladi. **O‘zaro muloqotning ana shu uch tarkibi uning yetakchi tomoni sanaladi: *kommunikativ, interaktiv, perseptiv*.**

Kommunikatsiya (lot. *communicatio* – tushuntirish, bayon etish) – bu anglangan hissiy va intellektual axborotlar almashinuvidir.

Axborot – odamlar tomonidan bir-biriga og‘zaki, yozma va boshqa yo‘llar bilan yetkaziladigan ma‘lumot.

Kommunikatsiya jarayoni bir nechta tarkibiy unsurlardan iborat bo‘ladi. Masalan, Aristotel uning uch tarkibiy qismini ajratadi: orator – nutq – auditoriya.

Pedagog, o‘quv axborotini yetkazishni maqsad qilgan kommunikator (axborot yetkazuvchi) sifatida, qo‘shimcha ravishda, uni yetkazish va qabul qilish uchun qulay bo‘lgan shaklga (so‘zga aylantirib verballashtirish yoki matematik belgilar, rasmlarga) keltiradi.

Xabar – kommunikativ jarayonning ahamiyatli omili sanaladi va muloqot uchun muhim vazifani bajaradi, odatda, bu bayon yoki matnlar oldindan anglangan va kodlangan axborot bo‘lib hisoblanadi. Ko‘pincha, xabar har xil turdagi ma‘lumotlardan iborat bo‘ladi: faktlar (aniq va obektiv); g‘oyalar (abstrakt yoki obektivligini isbotlash talab etiladigan); fikrlar (aniq yoki abstrakt va subektiv); kredo (qat‘iy fikr bo‘lib, odatda kishilarning shaxsiy idroki bilan bog‘liq holda yoki ularga kundalik xulq-atvor me‘yorlarining ta‘siri asosida vujudga keladi); emotsiya (axborot yetkazuvchining his-tuyg‘ulari); motivatsiya (turki).

Verbal vositalar yordamida kommunikatsiya jarayonida og‘zaki nutq hosil qilinadi. Og‘zaki kommunikatsiyaning afzalligi – tez sur‘atda amalga oshirilishi, lug‘at boyligi, beixtiyor noverbal vositalarning ham nutq bilan birgalikda keng qo‘llanilishi bilan belgilanadi.

Noverbal vositalar – bu yetkazuvchi qo‘l, gavda harakat va holati, mimika, nigohlar, ohang yordamida xabarlarini yetkazishdir. Ular kommunikatsiya vositalari sifatida boshqalar uni anglashi mumkin bo‘lgan darajada qo‘llanilishi mumkin. Verbal vositalar yordamida so‘zli axborot yetkazilsa, noverbal vositalar yordamida ekspressiya, suhbatdoshga munosabat yetkaziladi.

Pedagogik kommunikatsiya xabarning idrok etilishi va tushunilganligini bildiruvchi teskari aloqani ham nazarda tutadi. Teskari aloqa jarayonida kommunikatsiya ikki tomonlama jarayon bo‘lib qoladi va ikkala tomonga ham suhbatdoshiga nisbatan o‘z maqsadlari, xulq-atvorini korrektsiyalash imkonini beradi.

Pedagogik faoliyat tahlili shundan dalolat beradiki, o‘ziga xos individual uslubning mavjudligi yoki hamkasblar, o‘quvchilar, ota-onalar va ish yuzasidan hamkorlar bilan o‘zaro hamkorlik maqsadiga qarab pedagoglar *muloqotning turli modellariga* murojaat qilishlari mumkin, jumladan, axborotli (o‘quv axborotini yetkazish – dars, ma‘ruza, seminar); suggestiv (singdiruvchi, shakllantiruvchi ta‘sir, xulq-atvor – suhbat, yo‘riqnomalar, reklama yordamida); ishtirokchilik (qarashlar va fikrlarni o‘zgartirish – ish yuzasidan yig‘ilishlar, suhbat, munozara, bahs, diskussiya, muzokara, press-konferensiyalar); ekspressiv (harakatga chorlovchi – nutq, taqdimot, miting, yig‘ilish va b.).

Muloqotning interaktiv vazifasi odamlar va muassasalar o‘zaro hamkorligini ta‘minlashga qaratilgan. Bu jarayonning asosiy komponentlari – odamlarning o‘zi, ularning o‘zaro aloqasi va shu asosda bir-biriga ta‘siri. O‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro ta‘sirining asosiy komponenti ularning o‘zaro ta‘siri natijasida o‘zgarishi bo‘lib hisoblanadi.

Hamkorlikdagi faoliyat har doim muayyan vazifalarni (pedagogik, professional) bajarish bilan, shuningdek, ishtirokchilarning umumiy maqsadi mavjudligi bilan bog‘liq bo‘ladi. Birgalikdagi faoliyatning ana shunday tarkibi kishilarning xulq-atvorida izini qoldiradi va bir qancha unsurlarni o‘zida mujassamlashtiradi:

- maqsad, uning reglamentlanganligi, odamlar bilan aloqa o‘rnatish usullari;
 - birgalikdagi faoliyatga undovchi motivlarning umumiyliigi;
 - ishtirokchilarning o‘zaro aloqada bo‘lishga majburligi va standartlashgan xulq-atvor;
 - birgalikdagi xatti-harakatlarni amalga oshirishdagi makon va vaqt yagonaligi;
 - yagona faoliyat jarayonining alohida vazifalarga bo‘linganligi va bu vazifalarning ishtirokchilar o‘rtasida bo‘linganligi;
 - individual xatti-harakatlarning muvofiqlashtirilganligi, ularni boshqarish zarurligi;
 - har bir ishtirokchining o‘zaro birgalikdagi harakat me‘yorlari, qoidalari va yo‘riqnomalarni bilishi.
- O‘zaro birgalikdagi harakatning bir muncha keng tarqalgan turlariga quyidagilar kiradi:
- *hamkorlik* – guruhli integratsiya, u yoki bu jarayonni amalga oshirishda birlashish va kelishgan holda harakat qilish;
 - *raqobat* – qarama-qarshi turishni anglatadigan o‘zaro birgalikdagi harakat;

• *konflikt* (lot. *conflictus – to‘qnashuv*) – ko‘p hollarda ziddiyatlarga sabab bo‘ladigan qarama-qarshi qiziqishlar, g‘oyalar; o‘zaro birgalikdagi harakatda sheriklar o‘rtasida sodir bo‘ladigan jiddiy kelishmovchiliklar.

Shu bilan bir qatorda xulq-atvorning *betaraflik* shakli – o‘zaro birgalikdagi faoliyatdan o‘zini chetga tortishga urinish holatlari ham bo‘lishi mumkin. Hamkorlikdagi pedagogik faoliyat jarayonida individual bilish jarayonlari dinamikasini boshqarish mexanizmi, topshiriqlarni bajarishning hamkorlikdagi strategiyasi va texnologiyalari, guruh uchun yagona faoliyat uslubi paydo bo‘ladi. Bundan tashqari o‘zaro shaxsiy sifatlar bilan o‘rtoqlashish amalga oshiriladi, har bir kishining individual imkoniyatlar doirasi kengayadi, guruh, biror muassasa va boshqa kishilar bilan o‘z maqsadini o‘zaro qiyoslash ehtiyoji paydo bo‘ladi. O‘zaro birgalikdagi harakat sharoitida axborot makoni kengayadi, hal etilayotgan muammoning xilma-xil qiyofasini ko‘rish, turli nuqtayi nazarlarni tinglash va qaror qabul qilish imkoniyati vujudga keladi.

Muloqotning perseptiv (lot. perception - idrok) **vazifasi** hamkorlikdagi pedagogik faoliyat jarayonida quyidagilarga yo‘naltiriladi:

- shaxslararo idrok mazmunini shakllantirish;
- pedagogik jarayon ishtirokchilari orasida o‘zaro bir-birini tushunish muhitini yaratish;
- pedagogik faoliyat ishtirokchilari o‘zaro bir-biriga ta‘sir o‘tkazishini ta‘minlash.

Perseptiv ko‘nikma va malakalar verbal va nonverbal muloqot jarayonidagi sherigining kayfiyatini tushunishda namoyon bo‘ladi. Boshqa kishini qabul qilish, tushunish adekvat (voqelikka mos) yoki shaxs tomonidan ba‘zi bir xususiyatlarni ko‘chirib olinishi natijasida noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Ko‘pincha bunday holat kishining individual o‘ziga xosligi ta‘sirida va unda sherikning xarakteri va xatti-harakatlarini (fiziognomika, nonverbal signallar) yordamida aniqlaydi.

O‘zining muloqoti davomida pedagog turli kishilar bilan muomalada bo‘ladi, shuningdek, birinchi marta ko‘rayotgan odamlari, masalan, ota-onalar bilan ham. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tanish bo‘lmagan yoki oldin muloqot qilib yurgan va bu borada muayyan tajriba hosil qilingan kishilarni idrok qilish asosida turli psixologik mexanizmlar yotadi. Birinchi holatda idrok guruhlararo muloqot psixologik mexanizmiga asoslanilsa, ikkinchi holatda shaxslararo muloqot mexanizmidan foydalaniladi.

Umuman, kasbiy-pedagogik faoliyat muloqotning barcha vazifalari va tomonlarini (kommunikativ, interaktiv, perseptiv) egallashni talab etadi.

Pedagogik o‘zaro birgalikdagi harakat **muloqot shakli**da amalga oshiriladi.

• *monologik*, bir kishining bayoni masalan, ma‘ruza nutq;

• *dialogik*, bunda pedagogik jarayon subektlari navbat bilan axborot almashinib o‘zaro faol harakat qilishadi: Navbat bilan gapiradi va eshitadi. (suhbat maslahat);

• *poliologik*, bunda ko‘p tomonlama muloqot amalga oshiriladi (munozara, polemika, bahs, diskut).

Muloqotning ushbu shakllari bilan birga har bir pedagog auditoriya bilan samarali ish olib borishi uchun quyidagi **muloqot turlarini** egallashi lozim: axborotli, ishontiruvchi, eksspresiv, singdiruvchi, marosimli.

Axborotli muloqot pedagog tomonidan axborotni yetkazish va qabul qilish uchun, uni tahlil qilish, moslashtirish va izohlash uchun ishlatiladi. Yetkazilayotgan xabarlar muloqot ishtirokchilarida axborot hajmini kengaytiradi, yangi ma‘lumotlar yetkaziladi, vaziyatning holati tushuntiriladi, yangi bilimlarni egallash hamda samarali qaror qabul qilishga imkon beradigan dalillar keltiriladi.

Axborotni yetkazish vaqtida agar u bir kishiga emas, balki bir necha kishilar guruhiga (masalan, ma‘ruzada, seminarda) qaratilgan bo‘lsa umumiy qoidalariga amal qilinadi. Masalan, o‘quv ma‘ruzasida o‘rindan turib auditoriyani tashlab ketish mumkin emas, chunki ko‘pchilik oldidagi ma‘ruzani yoki taqdimotni tashlab ketish odobsizlik sanaladi.

Axborotli muloqot odatda ma‘ruza, xabar, dars, suhbat, maslahat, video va televizion ta‘limi ko‘rsatuvlarini ko‘rish, shuningdek, muammo nazariyasini o‘zlashtirish darajasini baholashga imkon beradigan yozma ishlar (referat, nazorat ishi, kurs ishi, diplom ishi, loyha)ni nazarda tutadi.

Axborotli muloqot modelida kommunikatsiya samarali bo‘lishi uchun suhbatdoshining bilish imkoniyatlarini hisobga olish ularning yangi axborotni qabul qilishda va uni qayta ishlashdagi intellektual imkoniyatlari qabul qilish va tushunish imkoniyatlarini e‘tibordan chetga qoldirmaslik kerak.

Ishontirishga asoslangan pedagogik muloqot ishtirokchilarini o‘zining ham fikrlariga aylantirish, ularning qarashlarida, munosabatlarida, xulq atvorida, o‘zgarishlar qilish yoki xabarlarini ishontiriluvchi kishi ma‘lum darajada tanlov imkoniyatiga ma‘lum darajada tanlashi uchun imkon yaratish. Bunday muloqot pedagog roli bilan muvofiqlashtiriladi va uning ta‘sirida muloqot ishtirokchilarining qarashlari va e‘tiqodiga o‘zgartirishlar kiritadi.

Eksspresiv muloqot pedagogik o‘zaro birgalikdagi harakat ishtirokchilarida psixologik – emotsional holatni, his-tuyg‘ular va kechirmalarni yetkazishini shakllantiradi, zarur bo‘lgan xatti-harakatlarga undaydi.

Komunikatsiyaning bu turiga shunday talablar qo‘yiladi: masalan, ko‘pchilik oldida chiqish qilganda (ma‘ruza, nutq) xilma-xil nafaqat verbal balki kommunikatsiyaning noverbal texnikasidan foydalanish, shuningdek, audio, video va boshqa ilustrativ vositalardan foydalanish mumkin. Shu bilan birga aynan darsda yoki o‘quv ma‘ruzasida bu modelga bog‘lanib qolish yaramaydi. Pedagog har doim mashg‘ulotning emotsional tomonini nazorat qilishi uni boshqarishi lozim, chunki munozaralar va har xil qarashlar ziddiyatlar va kelishmovchiliklarga aylanib ketmasligi lozim.

Subggestiv (lot. Subggestio – singdirish) yoki singdiruvchi pedagogik muloqot. Singdira olish san‘ati pedagogik amaliyotda keng tarqalgan shunchaki hikoya qila olish emas, masalan, majlislarda (ped kengash, kafedra yig‘ilishi) alohida kishilar bilan yakkama-yakka suhbatda (o‘quvchilar, talabalar, hamkasblar bilan), motivlarni korrektialashga ehtiyoj sezilgandagi oddiy suhbat emas.

Singdirish yoki subggestiv – bu bir kishining (yoki guruhning) boshqasiga (yoki guruhga) psixologik ta‘hiri bo‘lib bu jarayonda kishining e‘tiqodi qarashlari va qaroriga ma‘lum darajada ta‘sir o‘tkazadi. Uning ta‘sirida kishi o‘z motivatsiyasini yo‘qotadi unga qaratilgan ta‘sirni nazorat qilolmaydi. Kishining xotirjam holatida va shu kabi mo‘tadil sharoitda suggestia o‘zining natijasini ko‘rsatadi. Qo‘zg‘olish yuqori bo‘lgan va yoki xavotirli holatda subggestia qisqa bo‘ladi. Turli kishilar turli darajadagi singdiruvchanlikka uni qabul qilishga singdiruvchi ta‘sirga va unga bo‘ysunishga nisbatan turli darajadagi imkoniyatga ega bo‘ladilar. Pedagog singdirishga yordam beradigan asosiy omillarni bilishi zarur. Bular: ishonchsizlik, xavotir, notinchlik, o‘z-o‘ziga past baho berish, o‘zini nomukammal his qilish, yuqori darajadagi emotsionallik, ta‘sirchanlik, mantiqiy fikrlashning zaifligi, avtoritetlarga ishonish.

Xulosa. Pedagogik muloqot jarayonida ochiq singdirish (menga ishonib), (hozir o‘zingiz ishonch hosil qilasiz), shuningdek, yopiq singdirish – ramzlar, tamoyillar, belgilar, xona jihozlari va shunga o‘xshash ko‘rish va hissiy ta‘sirga ega bo‘lgan vositalar yordamida singdirish.

Umuman pedagogning muvofiqiyatli faoliyati uchun ko‘rsatilgan muloqot modellarining barchasini egallagan bo‘lishi va ulardan zarur o‘rinlardan to‘g‘ri foydalana olishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH. M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta‘minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O‘zbekiston”, 2017.
2. Amonov M. N. The problems of designing professional skills and independent training of future teachers in Uzbekistan //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 3. – C. 22-26.
3. Muslimov N. A. Bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish / Monografiya. – T.: Fan, 2004.
4. Жураев Б. Т. Деятельность педагога по гуманизации учебно-воспитательного процесса //Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-творч. форума. – 2017. – Т. 31.
5. Ortiqov O. R. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik deontologiya va kompetentlikning roli va ahamiyati //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 5. – C. 42-47.
6. Ходжаев Б. К., Жураев Б. Т. Повышение нравственно-эстетической культуры слушателей института повышения квалификации работников народного образования //Экономика и социум. – 2022. – №. 3-2 (94). – С. 1217-1222.
7. Ходжаев, Б. Қ., Жураев Б.Т. Педагогик фаолиятга кириш [Матн]: монография. - Тошкент: Muharrir nashriyoti, 2020. -1486.

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALAR BILIMINI BAHOLASHNING ZAMONAVIY USULLARI

Rasulova Zilola Durdimurotovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Buxoro davlat universiteti DSc doktoranti

z.d.rasulova@buxdu.uz

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning bilim darajalarini zamonaviy usullardan foydalanib baholash parametrlari keltirilgan. Talabalarning bilim va malakalarini diagnostika qilish va tuzatish, o'quv jarayonining alohida bosqichining samaradorligini hisobga olish hamda turli darajadagi ta'limning yakuniy natijalarini aniqlash kabi maqsadlar haqida so'z borgan. Talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirish, faollik va mustaqillikni rag'batlantirish, ularni o'rganish va o'z-o'zini o'rganish imkoniyatlarini kengaytirish ko'nikmalarni rivojlantirish; ularning o'z-o'zini baholash faoliyatini o'rganish qobiliyatini shakllantiruvchi baholashning "Portfolio" va "Test" usullari mazmuni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *mustaqil faoliyat, tadbirkorlik ko'nikmalari, tizimli rivojlanish, tanqidiy va ijodiy fikrlar, individual va ijodiy yondashuv, baolash modellari, baholash darajalari, samaradorlik, xolislik, o'z-o'zini baholash faoliyati, shaxsiy ta'lim faoliyati.*

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ

В статье представлены параметры оценки уровня знаний студентов, обучающихся в высших учебных заведениях, с использованием современных методов. Речь шла о таких целях, как диагностика и коррекция знаний и умений студентов, учёт результативности того или иного этапа образовательного процесса, определение конечных результатов обучения на разных уровнях. Развитие навыков повышения учебной мотивации студентов, поощрение активности и самостоятельности, расширение их возможностей обучения и самообучения; раскрыто содержание методов оценивания «Портфолио» и «Тест», формирующих их способность к обучению самооценке деятельности.

Ключевые слова: *самостоятельная деятельность, предпринимательские способности, систематическое развитие, критическое и творческое мышление, индивидуально-творческий подход, модели оценивания, уровни оценивания, эффективность, объективность, самооценка деятельности, личностно-учебная деятельность.*

MODERN METHODS OF ASSESSING STUDENTS' KNOWLEDGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article presents the parameters for evaluating the knowledge levels of students studying in higher education institutions using modern methods. There were talks about such goals as diagnosing and correcting the knowledge and skills of students, taking into account the effectiveness of a particular stage of the educational process, and determining the final results of education at different levels. Developing skills to increase students' learning motivation, encourage activity and independence, expand their learning and self-learning opportunities; the contents of the "Portfolio" and "Test" methods of assessment that form their ability to learn self-assessment activities are revealed.

Key words: *independent activity, entrepreneurial skills, systematic development, critical and creative thoughts, individual and creative approach, assessment models, assessment levels, efficiency, objectivity, self-assessment activities, personal learning activities.*

Kirish. Bugungi kunda yetuk mutaxassislar tayyorlash tizimini yaratishga alohida e'tibor qaratilyapti. Bunda innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shu bo'yicha zarur huquqiy mexanizmlarni yaratishga ustuvor yo'nalish sifatida qaralayotgani muhimdir. Modul tizimi va o'qitishning innovatsion metodlarini rivojlantirish, o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo'llash, talabalar, o'qituvchilar va yosh tadqiqotchilarni global axborot-huquqiy va ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Oliy ta’lim muassasalari faoliyati samaradorligini baholash va takomillashtirish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish asosida ularni respublika oliy ta’lim muassasalari sharoitida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib kelmoqda. Uzoq istiqboldagi maqsadli vazifalardan kelib chiqib, oliy ta’lim tizimini rivojlantirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlar asosida amalga oshiriladi:

- oliy ta’lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish;
- ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish;
- oliy ta’lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish;
- ma’naviy-ma’rifiy va tarbiyaviy ishlar ta’sirchanligini oshirish;
- yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash jarayoniga kadrlar buyurtmachilarini faol jalb etish;
- oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta’minlash, moddiy-texnik ta’minotini mustahkamlash;
- oliy ta’lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish [1].

Talabalarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish; talabalar bilimini baholash tizimi texnologiyalarini takomillashtirib borish va xolisligini ta’minlash, jumladan, baholashning talabalar bilan bevosita aloqasiz shakllarini rivojlantirib borish zarur.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash konsepsiyasini yaratishda o‘qituvchi shaxsini shakllantirishning bir butun jarayonini loyihalashni va faoliyat olib borishini ta’minlovchi tizimli, refleksiv-faoliyatli, individual-ijodiy yondashuvlar asos qilib olinadi. Masalan, tizimli yondashuv jihatdan – pedagogik ta’limning barcha bo‘g‘inlari innovatsion faoliyatning barcha komponentlarini ularning yaxlitligida yuzaga chiqishini maksimal darajada rag‘batlantirishi kerak.

Asosiy qism. Talabalar bilimini baholashda zamonaviy xorij tajribalarinibon ba’zilarini ko‘rib chiqamiz.

Railf W.Tylerian 1949 yilda “Maqsadlarga yo‘naltirilgan model”ni taqdim etdi. Ushbu modelning asosiy yo‘nalishi o‘lchanadigan maqsadlarni aniqlashtirishga va dasturning kutilayotgan natijalarini tasdiqlash uchun ushbu maqsadlar asosida ma’lumotlarni to‘plashga qaratilgan. Ushbu model olimlar va baholash jamiyati tomonidan keng qabul qilindi va keyinchalik dasturning maqsad va vazifalariga yo‘naltirilgan boshqa ko‘plab baholash modellari uchun asos bo‘ldi. “Maqsadga yo‘naltirilgan model” ta’lim amaliyotini yaxshilash uchun nima qilish kerakligini ko‘rsatadi. Tylerian modeli maqsadlar, o‘rganish tajribasi va natijalar o‘rtasidagi izchillikni ta’kidlaydi.

Tylerian modeli quyidagi bosqichlardan iborat:

- ✓ Kengroq maqsadlar – vaziyatlarni aniqlash;
- ✓ belgilangan maqsad – vazifalar tasnifi;
- ✓ xulq-atvor ma’nosida maqsadlarni belgilash, maqsadga erishish uchun vaziyatlarni belgilash;
- ✓ tegishli o‘lchash texnikasini tanlash;
- ✓ ishlash ma’lumotlarini yig‘ish va to‘plangan ma’lumotlarni hatti-harakatlar bilan taqqoslash.

Ushbu modelning afzalliklari quyidagidagicha: barcha mafaatdor tomonlarini hisobga olgan holda, talabalar faol, tushunarli va maqsadlarni aniq belgilashlari mumkin.

Krikpatrickning “To‘rt darajali modeli”. Ushbu model 1954-yilda Donald Krikpatrick tomonidan ishlab chiqildi. Modelning asosiy yo‘nalishi o‘quv dasturining samaradorligini o‘lchashdir. Model to‘rt darajadan iborat:

- reaksiya;
- o‘rganish;
- xulq-atvor;
- natijalar.

Keyinchalik kichik o‘zgarishlar bilan bu model biznes va sanoat dasturlari uchun standart baholash modellaridan biriga aylandi.

Reaksiya darajasida asosiy e’tibor ishtirokchilarning mashg‘ulotlarga yoki o‘rganish tajribasiga bo‘lgan munosabatiga qaratiladi. Ta’lim darajasida asosiy e’tibor mashg‘ulot natijasida paydo bo‘ladigan yangi ta’limga o‘tadi. Ma’lumotlar o‘quv dasturi haqida talabalar fikr-mulohazalari sifatida yig‘iladi. Boshqacha aytganda, bu yerda ishtirokchilarning qoniqish darajasi o‘lchanadi. Ta’lim darajasini o‘lchash

ishlash yoki test orqali amalga oshiriladi. Bu daraja ta’lim orqali talabalarning bilim yoki ko’nikmalarini qanday darajada oshirishini aniqlaydi.

Xulq-atvor darajasida asosiy e’tibor o’rganishni uzatishga qaratiladi va natijalar darajasida maqsadli natijalarga e’tibor qaratiladi. Xulq-atvor darajasi to’g’risidagi ma’lumotlarni yig’ish mashg’ulot tugaganidan keyin uch oydan olti oygacha keyin sodir bo’lishi mumkin.

Taba modeli. “**Taba baholash modeli**”, shuningdek, ta’lim strategiyalari modeli sifatida ham tanilgan (Taba 1962). Taba tomonidan baholash jarayoni o’qituvchining ta’lim o’quv rejasi yoki dasturni ishlab chiqish va amalga oshirishga qo’shgan hissasini hisobga olishi kerak. Ushbu g’oyaga asoslanib, Taba baholashda yettita asosiy qadamni taklif qildi. **Modelning yettita bosqichi mavjud bo’lib, ular quyidagilar:**

- talabalarning ehtiyojlari va kattaroq jamiyatdan umidlari diagnostikasi;
- o’quv maqsadlarini shakllantirish;
- o’quv mazmunini tanlash;
- o’rganish tajribasini tanlash;
- o’rganish tajribasini tashkil etish va talaba rolini aniqlash;
- nimani baholash va o’qitishni loyihalash [2].

Zamonaviy ta’limda talabalar bilimini baholash fikr-mulohaza o’rganishni yaxshilashning eng kuchli usuli hisoblanadi. Yaxshi fikr-mulohaza amaliyotlari talabalarga ko’rishga yordam beradi. Ularning chiqishlari va o’qituvchilar xoxlagan narsalar o’rtasidagi farqlar. Bu yerda, bo’lishi kerak o’qituvchi va talaba o’rtasida maqsad va mezonlarni aniq tushunish. Ikkinchidan, u o’z-o’zini aks ettirishni osonlashtiradi, chunki talabalar o’z ishlarini mezonlar bilan taqqoslashlari va tuzishlari mumkin.

Yaxshi fikr-mulohazalar mavjud ma’lumotlar bilan o’rganishni qo’llab-quvvatlaydi va sifatli va dolzarb ahamiyatga ega. Asosiy xususiyat - bu o’qituvchi o’rtasidagi dialogni o’z ichiga oladi va talaba har qanday masalalarni yaxshiroq tushunishni ta’minlash uchun. Sifatli fikr-mulohazalar unga yoziladi o’z-o’zini hurmat qilish va talabalarni o’zgartirishga undashga yordam beradi.

Baholash natijasida natijalar miqdoriy baholanadi, bu ta’sir quyidagilardan iborat ba’zi o’qituvchilarning talabaga baho qo’yishi u shakllangan e’tiqodining asosi u bilan bog’liq. Individual xato, qachon o’qituvchi bir xil baholash mezonlarini qo’llaydi, lekin har bir o’rganishga nisbatan boshqacha, yoki har biriga nisbatan turli mezonlarni qo’llaydi.

Talabalarning bilim va ko’nikmalarini baholashning quyidagi maqsadlari mavjud:

- talabalarning bilim va malakalarini diagnostika qilish va tuzatish;
- o’quv jarayonining alohida bosqichining samaradorligini hisobga olish;
- turli darajadagi ta’limning yakuniy natijalarini aniqlash.

Darsga tayyorgarlik ko’rayotganda, o’qituvchi kerakli narsalarni izlash kerakligini yodda tutishi kerak. Baholash shakllari va uni tashkil etish o’qituvchining eng muhim vazifasidir. Kim, qachon, qancha talabalar, qanday savollar bo’yicha, qanday vositalar bilan so’rash va baholash. Bularning barchasi o’qituvchi tomonidan darsga tayyorgarlik ko’rishda o’ylab topilishi kerak. Har bir o’qituvchining o’z baholash tizimi bo’lishi kerak, u o’z ichiga olishi kerak: talabalar bo’lajak o’qituvchi ekanligini tushunishlari uchun turli xil vositalar va ish usullari, ularning borishini, bilimlarni egallash darajasi va sifatini doimiy nazorat qilib borishlari zarur. Baho har doim talabaning shaxsiyatining ichiga yo’naltiriladi va bahoga aylanadi [3,4].

Baholash hissiy, belgi qat’iy rasmiylashtiriladi. Baho quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1. Xolislik.
2. Baholash emas, uni kim fosh qilganiga bog’liq bo’lishi kerak.
3. Aniqlik - baholash kerak.
4. Talaba bilimining haqiqiy sifatiga mos kelishi.
5. Mavjudligi – baholash talaba uchun tushunarli bo’lishi kerak.

Ta’lim yutuqlarini baholashning bir nechta zamonaviy usullari mavjud bo’lib, ular orasida eng keng tarqalgan usul bu, “**Portfolio**” usuli hisoblanadi.

Portfolio - bu shaxsni ro’yxatga olish, to’plash va baholash usuli talabalarning ta’limning ma’lum bir davridagi yutuqlaridir. Portfolioning o’ziga xosligi shundaki, undan foydalanish mumkin va tashqi baholash sifatida, va introspeksiya ichki shakli sifatida, o’z-o’zini baholash va talabaning o’zini-o’zi rivojlantirishning individual traektoriyasini loyihalaydi.

Portfoliodan foydalanishning asosiy maqsadi, kichik bosqichdagi talabalarni o’qitishdir o’z faoliyatini o’z-o’zini tashkil etish, faol kognitiv motivatsiya faollik, aks ettirish ko’nikmalarini shakllantirish, amalga oshirish qobiliyati, o’z faoliyatini yetarli darajada o’z-o’zini baholashidir.

“Portfolio” nafaqat baholashning zamonaviy samarali shakli, balki muhim pedagogik vazifalarni hal qilishga yordam beradi, masalan, yuqorini saqlash talabalarning o’quv motivatsiyasi; faollik va mustaqillikni

ragʻbatlantirish; talabalarni oʻrganish va oʻz-oʻzini oʻrganish imkoniyatlarini kengaytirish; koʻnikmalarni rivojlantirish; ularning oʻz-oʻzini baholash faoliyati; oʻrganish qobiliyatini shakllantirish - maqsadlarni belgilash, rejalashtirish va tashkil etish shaxsiy taʼlim faoliyati; qoʻshimcha shartlarni qoʻyish va muvaffaqiyatli sotsializatsiya uchun imkoniyatlar yaratish va hokazo.

Baholashning “Portfolio” usuli afzalliklari:

- yangilarini amalga oshiradigan oʻquv materiallari tizimi asosida qurilgan vazifalarni oʻz ichiga oladi;
- eʼtiborni qaratish imkonini beradi;
- protsessual nazorat zamonaviy taʼlimning yangi ustuvor yoʻnalishlari (Universal taʼlim faoliyati) ;
- xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi;
- uch bosqichdan foydalanish orqali talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish: qiyinchilik muammoli vaziyat, tushunish, fikrlash, talabalarning oʻziga yordam beradi;
- oʻquv maqsadlarini aniqlash, axborotni faol oʻzlashtirishni amalga oshirish va oʻrganganlari haqida fikr yuritish imkonini beradi.
- oʻrganiladigan mavzu boʻyicha “Kirish” bilim va koʻnikmalarini aniqlashga yordam beradi.

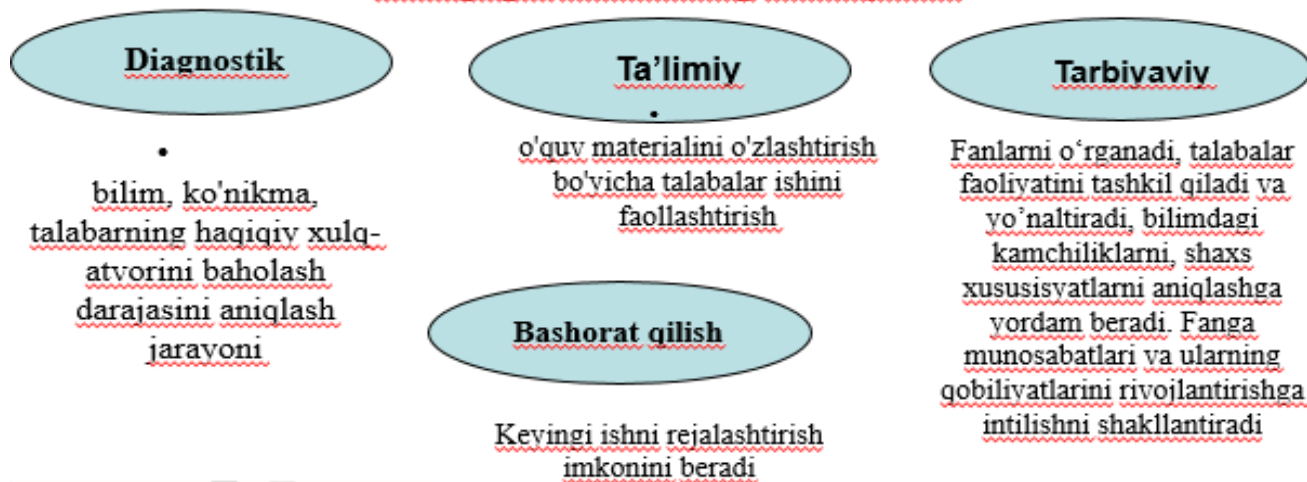
Talabalar bilimlarini baholashning nazorat usullari

Baholashda nazorat usullari

Ogʻzaki frontal tekshirish usuli: talabalardan ogʻzaki soʻrash usuli boʻlib, ular guruhga qaratilgan savollarga javob beradilar, bunday tekshirishda javoblar qisqa boʻladi. Mazkur soʻrash usuli koʻpchilik ishtirokchilarni nazorat qilishni taʼminlaydi va butun guruhni faollashtiradi, ammo ishtirokchilarning nutqini oʻstirmaydi. Bunday nuqsonlar individual soʻrashda koʻzga tashlanmaydi. Ammo soʻrashning bu shaklida guruhdagi boshqa ishtirokchilarning toʻlaqonli ishlashlariga erishish juda qiyin.

Yozma tekshirish usuli: talabalarning bilim, koʻnikma va malakalarini nazorat qilish va baholashning eng samarali usullaridan biri boʻlib, ularning ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Mazkur usulning mohiyati shundaki, oʻqituvchi alohida mavzu yoki oʻquv dasturining maʼlum boʻlimini oʻtib boʻlganidan soʻng talabalarning bilimlarini nazorat qilish va baholashni tashkil etadi.

Pedagogik nazoratning funksiyalari

Kim baholaydi?

1. Oʻqituvchi tomonidan baholash.
2. Oʻzaro baholash.
3. Oʻz-oʻzini hurmat.
4. Uchinchi tomon ekspertlari.

Baholashning zamonaviy usullarini qoʻllashda oʻqituvchi quyidagilarga amal qilishi zarur: aniq va izchil didaktik oʻquv maqsadlarini ishlab chiqishi, taʼlim mazmunining tuzilishi, mantiqiy ketma-ketligi va toʻliqligini taʼminlashi, innovatsion texnik va kompyuter vositalarini kompleks qoʻllash oʻqitish va nazorat qilish uchun, diagnostika funksiyasini kuchaytira olishi kerak. Natijada yetarlicha yuqori kafolat taʼlim sifati darajasi taʼlimning umumlashtirilgan modeli taʼminlanadi:

- talabalarning oʻquv jarayonidagi faol ishtiroki;
- oʻrganilgan bilimlarni qoʻllash imkoniyatlari
- real sharoitlarda bilim;

- ta’lim konsepsiyalari va nazariy ishlanmalarni turli va ijodiy shakllarda taqdim etish, jamoa sifatida o’rganishga yondashuv faoliyat (guruh);
- ta’lim jarayonining o’ziga e’tibor berish va h.k.

Baholash sxemasini ishlab chiqish

Baholash jihati	0	1	2	3	Baho
Источники теоретического материала Nazariy material taqdimoti	Belgilanmagan	Manbani ko’rsatgan holda tushunarli, tushunarli, vizual tarzda taqdim etilad	
Taqdimot: ijodiy yondashuv? Ko’rinishmi? (nimani baholash kerak?)	
Ta’lim natijalarining ta’rifi	Belgilanmagan	Ta’lim natijalarining bir nechta toifalari aniqlangan, eng muhimlari ta’kidlangan	
Jami					

Baholash usullarining o’quv maqsadlariga muvofiqligi

Ta’lim natijalari toifasi	Yozma va og’zaki savollar	(baho shkalasi)	Mahsulotlar va loyihalar (modellastirish)	Nashrlar va portfolio	Refleksiya
Baholash usullarining o’quv maqsadlariga muvofiqligi	+		+	+	
Shaxsiy va prof. kompetensiyalar		+		+	+
Shaxslararo muloqot qobiliyatlari		+			+
Amaliy ko’nikmalari			+	+	+

Bilimlarni baholashning zamonaviy shakllaridan biri bu test sinovidir. Bilimlarni nazorat qilish test texnologiyalari quyidagi afzalliklarga ega: nazoratning individual tabiati, ishni nazorat qilish qobiliyati har bir talaba, uning ta’lim faoliyati; muntazam tizimli test nazorati imkoniyati o’quv jarayonining istalgan bosqichida qo’llanilishi, pedagogik nazoratning boshqa an’anaviy shakllari bilan birlashtirish imkoniyati keng qamrovli ya’ni pedagogik test o’quv dasturining barcha bo’limlarini qamrab olishi mumkinligi, nazariy bilimlarni to’liq tekshirishni ta’minlaydi.

Test nazoratining obyektivligi subyektiv qiymat mulohazalarini istisno qiladi va o’qituvchining xulosalari, o’ziga xos xususiyatlarni hisobga oladi. Har bir mavzu va uning individual bo’limlar, zamonaviy uslub va texnologiyalarni, shuningdek, xilma-xillikni qo’llash imkonini beradi.

Talabalar bilimni baholashda test texnologiyalaridan foydalanish, talabalarining o’quv faoliyatini shu jumladan uning umumiy rivojlanish dinamikasini, o’ziga xos xususiyatlarini shakllantirishni har tomonlama tekshiradi. Test nazoratini puxta o’ylangan tashkil etish bilan u o’quv jarayonining normal elementi sifatida qabul qilinadi va hech qanday sabab bo’lmaydi. Talabalarda salbiy his-tuyg’ular, subyektiv nazoratning an’anaviy shakllariga (ayniqsa, og’zaki) nisbatan stressni sezilarli darajada kamaytiradi va u ta’lim davomida ichki fikr-mulohazalarni ta’minlaydi. Talabaning o’zi o’quv materialini to’liq va sifatli o’rganish, shuningdek, uni o’zlashtirish jarayonida qiyinchiliklar va kamchiliklarning yuzaga kelishi haqida ma’lumot oladi.

Xulosa shuki, baholash - bu talabalarining bilimlari, ko’nikmalari, tajribasi va malakalari to’g’risidagi ma’lumotlarni to’plash va tahlil qilish jarayoni hisoblanadi va o’tkazilgan pedagogik nazorat natijasidir, talabaning bilim, ko’nikma va malakalarining o’qitishning maqsad va vazifalariga mos kelishi yoki nomuvofiqligini tasdiqlovchi jarayondir. Talabalar bilimni to’g’ri baholash bu pedagogning o’ziga bo’g’liq.

Yuqoridagi yuritilgan fikrlardan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, o‘z-o‘zini tekshirish yordamida talaba assimilyatsiya muvaffaqiyatiga haqiqatan ham ishonch hosil qiladi, akademik bilim, o‘quv faoliyatining to‘g‘ri bajarilishini nazorat qiladi; test nazorati vaqtida natijalarning amaliy ahamiyatini baholaydi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-5847-son Farmoni.
2. Uranchimeg Tudevdaeva. Structure – Oriented evaluation. An evaluation approach for complex processes and systems. Switzerland. 2020. – 91 p.
3. Abduqodirov A.A. va boshqalar. Axborot texnologiyalari. –T.: 2002.-148 b.
4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi, «Nasaf» nashriyoti, 2000.

O‘QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Alimova Mavluda Adiz qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti,
boshlang‘ich ta‘lim kafedrası
tayanch doktoranti
mavludaalimova0307@gmail.com
alimovamavluda@buxdpi.uz

Butun dunyo bo‘yicha globallashuv jarayoni ketayotgan, dunyo ma‘lumotlar bazasi bilan to‘la bo‘lgan bir paytda axborotlar orasidan o‘ziga kerak bo‘lganlarini osonlikcha ajrata oladigan yosh avlod bizga juda kerak. Bunday yoshlarni biz pedagoglar faqatgina ularda tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirgan holda tarbiyalay olamiz. Ushbu maqola o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishning nazariy asoslarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: fikrlash, tafakkur, o‘quvchi, axborot, ratsionallik, skeptitsizm, egosentrizm, sotsosentrizm.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ

В то время, когда во всём мире идёт процесс глобализации, когда мир переполнен базами данных, нам очень нужно молодое поколение, которое легко может выделить из информации то, что ему нужно. Мы, педагоги, можем воспитать таких молодых людей, только формируя у них навыки критического мышления. В данной статье раскрываются теоретические основы развития навыков критического мышления учащихся.

Ключевые слова: мышление, умонастроение, учащийся, информация, рациональность, скептицизм, эгоцентризм, социоцентризм.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING SKILLS IN STUDENTS

At a time when the process of globalization is going on all over the world, when the world is full of databases, we really need the younger generation, who can easily extract what they need from the information. We, educators, can educate such young people only by developing critical thinking skills in them. This article reveals the theoretical foundations for the development of students' critical thinking skills.

Keywords: thinking, mentality, student, information, rationality, skepticism, egocentrism, sociocentrism.

Kirish. Hozirgi kunda o‘zgarib borayotgan ta‘lim tizimida rahbar kadrlarni tayyorlash pedagoglar oldiga qo‘yilgan dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Tabiiyki, Prezidentimiz aytganlaridek, har bir yosh avlodda tanqidiy tahlil, tanqidiy fikrlash kabi ko‘nikmalar yetarli darajada shakllangan va rivojlangan bo‘lishi kerak [1].

Shu o‘rinda aytib o‘tish kerakki, tanqidiy tahlil qiladigan, tanqidiy fikrlaydigan rahbar kadrlar kichik yoshdan boshlab tarbiyalanishi kerak. Bizga ma‘lumki, inson faoliyati, asosan, 3 turga bo‘linadi: a) o‘yin; b) o‘qish; c) mehnat. Tanqidiy fikrlash ko‘nikmasi esa o‘qish faoliyatida boshlanib, sekin-asta mehnat jarayoniga kelib takomillashadi. Mana shuning uchun ham bugungi kundagi pedagoglar oldiga qo‘yilgan dolzarb vazifalardan biri bu o‘quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, turli xil ma‘lumotlar bilan to‘la bo‘lgan globallashuv jarayonida o‘ziga kerakli va foydali bo‘lgan ma‘lumotlarni ajratib oladigan va ulardan mustaqil foydalana oladigan kadrlarni tayyorlashdir. Mana shu jihatlarni shakllantirish tanqidiy fikrlash orqali amalga oshadi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. O‘zbekistonda ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish, o‘qitish sifatini oshirish va ta‘lim tizimini tubdan yangilash, malakali kadrlar tayyorlashning zamonaviy mexanizmini ishlab chiqish, o‘quv dasturlari va darsliklarni yangilashga qaratilgan islohotlar bosqichma-bosqich, tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Xususan, milliy o‘quv dasturining joriy qilinishi, “Yangi avlod darsliklari”ning yaratilishi bunga yaqqol misol bo‘ladi. Bugungi kunda o‘quvchilarni o‘qitish faqatgina

o‘qib, yod olish bilan amalga oshmasligiga biz guvoh bo‘lib turibmiz. Ta’lim oluvchilar hozirgi kunda tanqidiy fikrlashga muhtojdirlar. Chunki milliy o‘quv dasturi asosida tuzilgan darsliklar, avvalo, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni talab qiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ayniqsa, bugungi kunda ish beruvchilar yuqori darajada mahorat va malakaga ega bo‘lgan faqatgina o‘z kasbining mohir egasi bo‘lgan ishchilarni emas, balki firklar hamda kommunikatsiya qobiliyati yaxshi bo‘lgan, turli xil sharoitga tez ko‘nikuvchan, ma’lumotlarni oson to‘playdigan va ularni tahlil qila oladigan, muammolarni tez, kreativ hal qiladigan, qabul qilingan axborotlarni qiyinchiliklarsiz xulosalaydigan, o‘zining g‘oyalaridan samarali hamda aniqlik bilan foydalanadigan kadrlarni izlayotganligi bu mavzuning dolzarbligini yana bir bor yaqqol ko‘rsatadi. Chunki bu xususiyatlarni aynan tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish orqali inson o‘zida shakllantirishi mumkin.

Tanqidiy fikrlash nafaqat o‘qish va ishda, balki kundalik hayotimizda ham kerak bo‘ladi. Eng asosiysi, bunday fikrlash insonning turli xil noto‘g‘ri qarorlar qabul qilishining oldini oladi. Barchamiz hech bo‘lmaganda bir marotaba shunday vaziyatga tushganmiz. Misol uchun, barchamiz hech bo‘lmaganda bir marotaba do‘konda xarid qilayotgan vaqtimizda, munosabatlarimizda, shaxsiy xatti-harakatimizda noto‘g‘ri qaror qabul qilganmiz va uning oqibatida vaqt o‘tib, bu qarorimiz noto‘g‘ri hamda mulohazasiz ekanligini bilib pushaymon bo‘lganmiz. Tanqidiy fikrlash esa hayotdagi muhim bo‘lgan qarorlarni qabul qilishda ehtiyot bo‘lish, aniqlik, mantiqan qarashni o‘rgatish orqali bizni mana shunday xatolarga yo‘l qo‘yishimizdan saqlaydi.

Asosiy qism. Tanqidiy fikrlash atamasiga turli manbalarda turlicha izoh keltirilgan. Keling, ularning ayrimlarini ko‘rib chiqsak.

Tanqid (kritikos) – “tanqid”, “baholash”, “imtihon” kabi ko‘p ma’noli so‘zlardan kelib chiqqan. Adabiy manbalarda tanqid so‘zi biror narsaga baho berish maqsadida uni tahlil qilish, muhokama qilish tarzida ochib berilgan.

Fikrlash – o‘qish, yozish, so‘zlash va eshitishga o‘xshagan faol va muvofiqlashtiruvchi jarayon bo‘lib, uning tarkibida biror haqiqat yotadi.

Tanqidiy fikrlash – fikrlashning alohida turi hisoblanib, unda axborotlarni tahlil qilish orqali xulosalar hosil qilinadi. Jumladan, ratsionallik (bunda bilim faqat ong orqali aniqlanishi mumkin deb hisoblanadi), skeptitsizm (nisbatan yangi ma’lumotlardan shubhalanib fikrlash), xolis tahlil qilish va faktlarni tekshirish kabi tushunchalarini o‘z qamroviga oladi.

Tanqidiy fikrlash nima?

Qisqa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash bu – o‘z-o‘zini boshqaradigan, tarbiyalaydigan, nazorat qiladigan va o‘zini o‘zi to‘g‘rilaydigan fikrlash san’atidir. Tanqidiy fikrlash insonda samarali muloqot va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini egallashda hamda egosentrizm (shaxsning o‘z qiziqish doirasida bog‘lanib qolishi va o‘z fikrini o‘zgartirishga qiynalishi) va sotsosentrizm (o‘zgalar fikri doirasida yurish, o‘zining shaxsiy fikriga ega bo‘lmaslik) kabilarni yengib o‘tishda xizmat qiladi.

Ko‘pchilik tanqidiy fikrlash deganda muammoning ikkala tomonini ko‘rish deya izoh beradi. Uni biror bir narsani tanqid qilish va undan kamchilik qidirish deb hisoblaydiganlar ham yo‘q emas. Aslida esa tanqidiy fikrlash tafakkur qilishning eng yuqori bosqichi bo‘lib, insonning aniq va oqilona fikrlashidir. U fikrlar va g‘oyalar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni aniqlash, ularning dolzarbligini tushunish, baho berish, muammolarga izchil va mufassil yondashish demakdir.

Tanqidiy fikrlashning tarixi haqida.

Dastavval tanqidiy fikrlash tushunchasiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, u so‘nggi 2 500 yil davomida rivojlanib kelayotgan boy qarashlardan biri hisoblanib, uning kelib chiqishi antik davrga borib taqaladi. Tanqidiy fikrlash to‘g‘risidagi ilk qarashlar Qadimgi Yunoniston bilan bog‘liq bo‘lib, Tanqidiy fikrlashning intellektual ildizlari Suqrotning ta’lim va amaliyotlariga borib taqaladi. Suqrot odamlarning bilimga bo‘lgan ishonchli da’volarini oqilona asoslab bera olmasligini tekshirish usuli bilan bilimli fuqarolar va sifatli ishchi kuchi tanqidiy fikrlash asosida kelib chiqishini aniqlagan. O‘zining shogirdlariga ma’lumotlarning tashqi ko‘rinishiga emas, balki uning mazmun-mohiyatini anglagan holda kerakli bo‘lganlarini qabul qilish kerak deya uqtiradi. Keyinchalik esa uning qarashlarini Aristotel, Platon o‘zining qo‘l yozmalarida boyitib boradi.

O‘rta asrlarda tizimli tanqidiy fikrlash an’anasi Foma Akvinskiy kabi mutafakkirlarning asarlari va ta’limotlarida o‘z ifodasini topgan bo‘lib, ular o‘z tafakkurining tanqidiy fikrlash sinovidan o‘tishi kerakligini, doimo tizimli ravishda g‘oyalarini rivojlantirish zaruriy bosqich ekanligini bayon etishgan.

Uyg‘onish davrida (XV-XVI asrlar) Yevropada ko‘plab olimlar din, san’at, jamiyat, inson tabiati, huquq va erkinlik haqida tanqidiy fikr yurita boshladilar. Ular inson hayotining aksariyat sohalari izlanishlar tahlili va tanqidga muhtoj, degan taxmin bilan fikrlarini davom etdilar. Bu olimlar orasida Angliyada Kolet, Erasmus va Mur bor edi. Bir oz vaqt o‘tgach, Fransiyada Dekart tanqidiy fikrlashni o‘rganishga oid bo‘lgan

"Aql yo'nalishi qoidalari" kitobini yozdi. Unda Dekart ongni tafakkurga yo'naltirish uchun uni maxsus tizimli tartibga solish zarurligini ta'kidlagan. U o'z asarida onglilik va aniqlik uchun fikrlash zarurligini ifoda etadi, tizimli shubha tamoyiliga asoslangan tanqidiy fikrlash usulini ishlab chiqdi. Dekart tafakkurni asosli taxminlar orqali puxta o'ylashga asoslash zarurligini alohida ta'kidlab o'tgan bo'lib, tafakkurning har bir qismini so'roq qilish, unga shubha bilan qarab sinovdan o'tkazish kerakligini eslatib o'tadi.

Italiya Uyg'onish davrida Makiavellining "Shahzoda" asari o'sha davr siyosatiga tanqidiy baho berdi va zamonaviy tanqidiy siyosiy fikrga asos soldi. U hokimiyatdagilar aytilganidek ishlaydi deb taxmin qilishdan bosh tortdi. Aksincha, hokimiyatning qanday ishlashini tanqidiy tahlil qildi va bir tomondan siyosatchilarning haqiqiy kun tartibini, ikkinchi tomondan esa qattiq, shafqatsiz dunyoning ko'plab qarama-qarshiliklari va nomuvofiqliklarini ochib beradigan siyosiy tafakkurga asos soldi.

Ushbu atama pedagogikada XX asrning o'rtalaridan ildiz ota boshladi. 1933-yilda Jon Dyuyi ta'lim olishning asosiy maqsadi fikrashni o'rganishda ekanligini ta'kidlab o'tdi. Shundan so'ng esa olimlar ta'limning asosiy qismi yodlash va shunchaki o'rganish emas, balki fikrlashni o'rganishda degan xulosaga to'xtaldilar. Jumladan, Maykl Skriven, "Tanqidiy fikrlashni o'rgatish ta'limning asosiy vazifasi bo'lishi kerak" degan fikrni fanga kiritdi. 1950-yillarda sifatli ishchi kuchi va fuqarolarni rivojlantirish maqsadida, tanqidiy fikrlash maktab o'quv dasturining bir qismi sifatida o'rgatila boshlandi va hayot uchun "muhim" ko'nikma sifatida qabul qilindi. (Parimal Mukesh)[2]

XX asr boshlarida chet elda juda ko'plab olimlar tanqidiy fikrlash bo'yicha o'zlarining ilmiy ishlarini olib bordilar. Xususan, Jon Dyuyi tanqidiy fikrlashning mazmun mohiyatini ochib berishga birinchilardan bo'lib harakat qilgan. Uning 1910-yilda chop etilgan "Qanday o'ylash kerak" nomli ishida Dyuyi "Agar yangi xabardor bo'lgan fikr-mulohaza yoki yangiliklarni o'sha zahotiy oq qabul qilsak, biz tanqidiy fikrlamagan va refleksiylarimizni minimum darajada ishlatgan bo'lamiz" qayd etgan. Dyuyi o'z ishida tanqidiy fikrlamaslikdan qaytish kerakligini qayta-qayta ta'kidlagan [3].

So'nggi o'ttiz yillikda chet ellik olimlar AQShda Kory Rusch "Ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish", Jennifer h. Reed "Talabalarda tanqidiy fikrlash modelining ta'siri", Italiyada Susanna Massa "Boshlang'ich ta'limda kichik yoshli bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchining o'rni", Avstraliyada Merinda Rose "Tanqidiy fikrlash haqida tanqidiy fikrlash: Xususiy muassasada o'qituvchilarning tanqidiy fikrlash haqidagi tushunchalarini tekshirish" Parimal Mukesh Bhattning "O'qituvchilarning tanqidiy fikrlash tushunchalari qanday va ular o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini qanday rivojlantiradi? London o'rta ta'lim maktablarida muammoni hal qilish", Y.Nakagava "Yaponiya boshlang'ich ta'limida tanqidiy fikrlashning o'zini haqidagi fenomenofrik tadqiqot" nomli o'z ishlarida tanqidiy fikrlash to'g'risidagi o'z tushunchalari va qarashlarini ishlab chiqishgan.

Tanqidiy fikrlash mavzusi rus olimlarining ham e'tiborini tortdi. Tanqidiy fikrlash to'g'risidagi izlanishlar L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteynlar tomonidan psixologik-pedagogik o'rganib chiqib tahlil qilingan. Xususan L.S.Vigotskiy o'zining "Fikrlash va nutq" asarida bu atamaga insonning intellektual faoliyat turi sifatida baholab, tanqidiy fikrlashga yuqori darajada tushunish, qabul qilish, ma'lumotlarga obyektiv yondashish deya ta'rif beradi. Uning fikricha, o'ylashni boshlagan odam o'z oldiga maqsad qo'yishi va to'g'ri natijaga erishish uchun o'ziga shunday sozlama ishlab chiqishi, kishi mustaqil faoliyatida o'zini motivatsiya qila oladigan bo'lishi kerak. Axborotning ulkan oqimi mavjud bo'lgan paytda inson oqilona fikr yuritishi va ulardan muhim materialni ajratib uni mustaqil ravishda tushuna olishi kerak.

"Tanqidiy fikrlash" tushunchasi.

Ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar, globallashuv jarayonining o'sib borishi, ma'lumotlar va kommunikatsiya texnologiyalari va iqtisodiy bilimlarning global hayot darajasi uchun muhim ahamiyat kasb etgan bir davrda fikrlash sifati, shu jumladan tanqidiy fikrlash, o'qib o'rganish va iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish uchun muhim manba hisoblanadi. (A.Koh)

Biz ko'pincha tanqidiy so'zini negativ hamda xatolarni qidirish deya tushunamiz. Kamchilik yoki xato ishlarimizni do'stlarimiz yoki yaqinlarimiz aytgan paytda, u meni tanqid qilyapti degan tushunchaga kelamiz. Aslida esa tanqidiy kuzatuvlardan to'g'ri qaror qabul qilish yoki to'g'ri xulosaga kelish degan ma'noni ham bildiradi. Shundan kelib chiqqan holda, tanqidiy fikrlash bu aniq va oqilona fikrlashdir deya ayta olamiz. Bir oz boshqacha qilib aytganda, tanqidiy fikrlash - bu aniq intellektual standartlar bilan boshqariladigan intizomli fikrlash.

Gerald Nosich aytganidek, tanqidiy fikrlaydigan inson bo'lish bu - faqatgina eng yaxshi fazilatlarini o'zida mujassam etgan xuddi avvalgidek inson bo'lib qolishgina emas, balki bu muhim bir omil bo'lib, u insonni boshqa bir insonga aylantiradi.

O'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatishga bo'lgan qiziqish so'nggi yillarda o'qituvchilarni global miqiyosda qiziqitirmoqda. Maktablar hozigi kunda fuqarolar o'rtasidagi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda asosiy kalitdir. (F.Hernandez) Tayyor malakali o'qituvchilar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash

ko'nikmalarini rivojlantirishari mumkin.(D.S.Martin) Hozirgi kunga kelib tanqidiy fikrlash o'rganish va o'qish kabi muhim bo'lib qoldi.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmasi bir necha intellektual standartlarni o'zida mujassam etadi. Ular ichidagi eng muhimlari bu tiniqlik, aniqlik, to'g'rilik, aloqadorlik, barqarorlik, mantiqiylilik, mukamallik hamda adolatlilikdir.

Tanqidiy fikrlashni o'rganish insonda quyidagi xususiyatlarni rivojlantirishda yordam beradi:

- O'zgalarning dalil va qarashlarni tushunish;
- Qabul qilinayotgan ma'lumot va qarashlarni tanqidiy baholash;
- O'zining shaxsiy fikr va qarashlarini qo'llab-quvvatlash. [4]

Xo'sh, tanqidiy fikrlashni shakllantirish shunchalik muhim va kerakli ekan, nima uchun u barchada rivojlanmagan? Nega biz har doim ham tanqidiy fikrlay olmaymiz? Chunki, tanqidiy fikrlash ko'nikmasi shakllanishiga to'sqinlik qiluvchi ba'zi omillar mavjudki, insonlar bu to'siqlarni yengib o'tishda qiynalishadi. Bular:

- xabarning kelib chiqishiga oid yetarli ma'lumotlarning mavjud emasligi
- tarafkashlik
- tengdoshlarning bir-biriga bo'lgan ta'siri
- hammaga o'xshab bir xil fikrlash
- yangiliklarni qabul qila olmaslik, eskilikda qolish
- boshqalarning fikrini eshitishni xohlamaslik
- noto'g'ri tasavvurga ega bo'lmoq

Ayniqsa, bu jihatlar kichik yoshdagi maktab o'quvchilarida ko'p uchraganligi bois, aynan boshlang'ich sinf o'quvchilari tanqidiy fikrlashga qiynalishadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi esa o'quvchilarga faqatgina bilim berish bilangina emas, balki ularning fikrlashlariga to'sqinlik qiluvchi ba'zi bir to'siqlarni yengib o'tishiga ham yordam berishi kerak.

Shuni unutmaslik kerakki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson ish emas. Bu muayyan yosh davrida tugallanadigan va esdan chiqariladigan vazifa ham emas. Demak, tanqidiy fikrlashni shakllantirishda yosh jihatdan hech qanday chegara qo'yilmagan. Yetti yoshli bola ham, yetmish yoshga kirgan inson ham tanqidiy fikrlash ko'nikmasini o'zida shakllantirishi va rivojlantirishi mumkin. Shu bilan birga tanqidiy fikrlashni rivojlantiradigan yagona yo'l ham yo'q. Ammo yuqorida sanab o'tilgan ayrim jihatlardan xoli bo'lish bizning tanqidiy fikrlaydigan inson bo'lib shakllanishimizda juda katta yordam beradi.

Xulosa. Qisqa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish shaxsdagi muhokama qilinayotgan axborot va muammolarni tushunishda sezilarli darajada o'z hissasini qo'shadi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish esa ularning dars jarayonida o'rganayotgan bilimlariga tanqidiy baho berishni osonlashtiradi.

Shu narsa ayonki, insonlarning ko'pchiligi o'zlari eshitgan narsalarga osonlikcha ishonishadi. Tarixga nazar soladigan bo'lsak, ular yer koinotning markazida ekanligiga, iblislar kasallik keltirib chiqarishiga yoki quldorchilik bu adolatlilik deya eshitgan narsalarini hech qanday savol bermasdan haqiqat deya qabul qilishgan. Tanqidiy fikrlash esa bizga kundalik hayotimizda uchrashi mumkin bo'lgan, haqiqatligi aniq bo'lmagan axborotlarni mustaqil tahlil qilib, yolg'on xabarlardan kishi ongini tozalashga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak». –T.: 2017-y.
2. Parimal Mukesh Bhatt “What are teacher perceptions of critical thinking and how do they develop the critical thinking of the pupils they teach? A case study from an inner London secondary school” School of Education University of Leicester, January 2022
3. Nakagawa Yu “A phenomenographic study of the role of critical thinking in Japanese primary education”, Faculty of education, University of Oulu, 2016
4. Gregory Bassham, William Irwin, Henry Nardone, James M. Wallace “Critical thinking: a student's introduction”, The McGraw-Hill Companies, 1221 Avenue of the Americas, New York, NY 10020, 2011 y.
5. Pete Wilson, Governor “California teacher preparation for instruction in critical thinking: research findings and policy recommendation”, The California commission on teacher credentialing state of California, March 1997.

AUTOCAD DASTURI YORDAMIDA CHIZMA GEOMETRIYA MASALALARINI YECHISHNING AFZALLIKLARI

Jabbarov Anvar Egamovich,

Toshkent davlat transport universiteti,
Informatika va kompyuter grafikasi kafedrasida katta o'qituvchisi
anvar.egamovich@mail.ru

Axmedov Nurali Odilovich,

Toshkent davlat transport universiteti,
Informatika va kompyuter grafikasi kafedrasida assistenti
nuraliakhmedov1974@gmail.com

Axmedova Zamira Odilovna,

Toshkent davlat transport universiteti,
Informatika va kompyuter grafikasi kafedrasida assistenti

Maqolada muhandislik grafikasida o'rganiladigan metrik va pozision masalalar yechishda "taqqoslash", ya'ni nazariy bilimlar asosida qo'lda so'ngra kompyuter dasturlari yordamida amalda bajarishni taklif qilishgan. Nazariy bilimlar chizmalarni o'qishni, berilishiga qarab narsalarni fazoviy tasavvur qilishni, masalani yechish uchun qanday amallarni bajarish zarurligini o'rgatadi, qonun va qoidalari bilan tanishtiradi. Kompyuter grafik dasturlari esa chizmalarni tez, toza va aniq bajarilishini ta'minlaydi.

Kalit s'ozlar: ta'lim texnologiyalari; kompyuter texnologiyalari; dasturlash; loyihalash; muhandislik grafikasi; metrik masala; pozision masala; taqqoslash; fazoviy tasavvur; kompyuter grafikasi.

ПРЕИМУЩЕСТВА РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО НАЧЕРТАТЕЛЬНОЙ ГЕОМЕТРИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОГРАММЫ AUTOCAD

В статье предлагается использовать метод сравнения при решении метрических и позиционных задач, изучаемых в инженерной графике, то есть на основе теоретических знаний, затем вручную, а затем на практике с использованием компьютерных программ. Теоретические знания учат чтению чертежей, пространственному представлению предметов в зависимости от заданного, какие действия необходимо предпринять для решения задачи, знакомят с законами и правилами. Программное обеспечение для компьютерной графики позволяет быстро, чисто и точно чертить.

Ключевые слова: образовательные технологии; компьютерные технологии; программирование; дизайн; инженерная графика; метрическая задача; позиционная задача; сравнение; пространственное воображение; компьютерная графика.

DRAWING GEOMETRY PROBLEMS USING AUTOCAD SOFTWARE ADVANTAGES OF SOLUTION

In this article, it is proposed to make a "comparison" in solving metric and positional task which are studied in engineering graphics, in other words, on the basis of theoretical knowledge by hand, and then in practice through the computer programs. Theoretical knowledge teaches to read drawings, to imagine spatially by the help of given drawings and what actions need to be taken to solve a problem, as well as the laws and rules. Computer graphics software provides drawings to become quickly, cleanly and accurately.

Key words: educational technologies; computer technology; programming; designing; engineering graphics; metric task; positional task; comparison; spatial imagination; computer graphics

Kirish. So'nggi yillarda ta'limning barcha sohalariga yangi ta'lim texnologiyalarining kirib kelishi kompyuter texnologiyalaridan unumli foydalanishni taqazo etmoqda. Bunda dasturlash, loyihalash, qayta tuzish amallarini bajarishni o'rgatishga katta ahamiyat berilmoqda.

Asosiy qism. Mualliflar ushbu maqolada muhandislik grafikasida o'rganiladigan metrik va pozision masalalar yechishda "taqqoslash", ya'ni nazariy bilimlar asosida qo'lda so'ngra kompyuter dasturlari yordamida amalda bajarishni taklif qilishgan. Nazariy bilimlar chizmalarni o'qishni, berilishiga qarab

narsalarni fazoviy tasavvur qilishni, masalani yechish uchun qanday amallarni bajarish zarurligini o‘rgatadi, qonun va qoidalari bilan tanishtiradi. Kompyuter grafik dasturlari esa chizmalarni tez, toza va aniq bajarilishini ta’minlaydi.

Masala. ΔABC orqali berilgan P tekislikning gorizontal va frontal izlari chizilsin.

Berilgan : $P (\Delta ABC)$

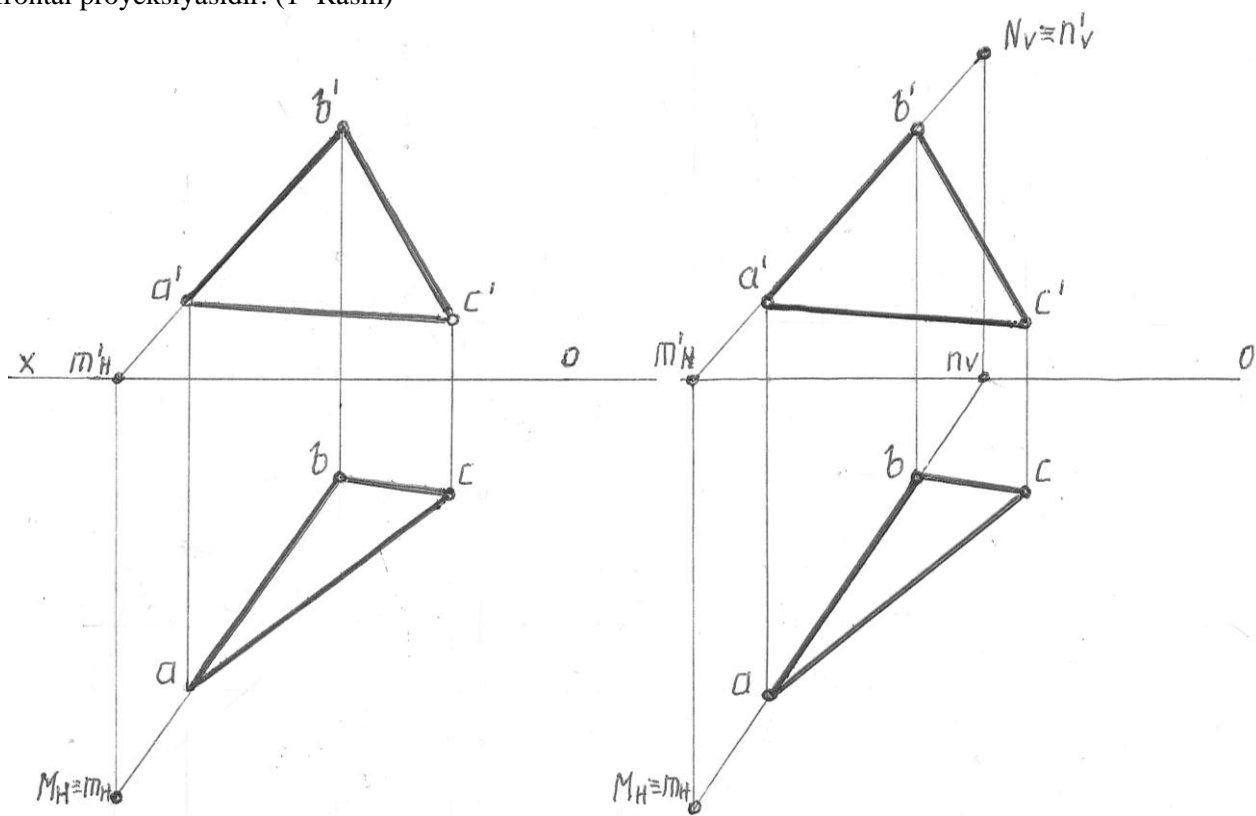
Topish kerak : $P (P_H, P_V) - ?$

Epyurni bajarish algoritmi qo‘yidagi tartibda bo‘ladi.

Ya‘ni :

1. AB to‘g‘ri chiziq (AB), gorizontal proyeksiyalar tekisligi (H) bilan kesishi natijasida M nuqtani (M_H) hosil qiladi. M_H nuqta AB to‘g‘ri chiziqning gorizontal izi bo‘lib, m_H izning gorizontal proyeksiyasi, m'_H esa izning frontal proeksiyasidir.

2. AB to‘g‘ri chiziq (AB) frontal proyeksiyalar tekisligi (V) bilan kesishishi natijasida N nuqtani (N_V) hosil qiladi. N_V nuqta AB to‘g‘ri chiziqning frontal izi bo‘lib, n_V izning gorizontal proyeksiyasi, n'_V esa izning frontal proyeksiyasidir. (1- Rasm)

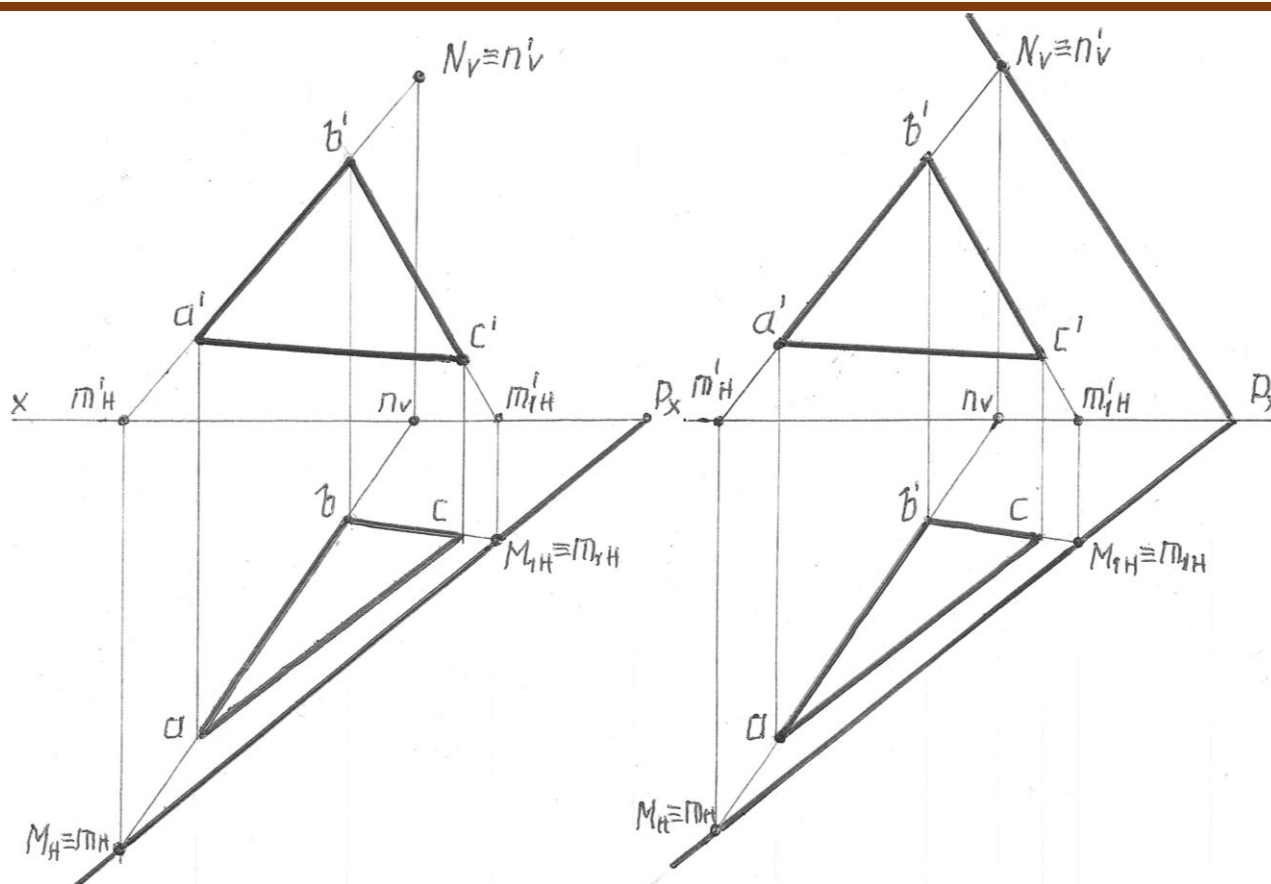

1-Rasm.

3. BC to‘g‘ri chiziq (BC) gorizontal proyeksiyalar tekisligi (H) bilan kesishishi natijasida M_1 nuqtani (M_{1H}) hosil qiladi. M_{1H} nuqta BC to‘g‘ri chiziqning gorizontal izi bo‘lib, m_{1H} , m'_{1H} izning gorizontal va frontal proyeksiyalaridir.

4. ΔABC tekislikning AB va BC yasovchilarining gorizontal izlari bo‘lgan, M_H va M_{1H} nuqtalarni tutashtirib $M_H \cup M_{1H}$ (birlashtirib), tekislikning gorizontal izini (P_H) hosil qilamiz.

5. P_X nuqtani, AB to‘g‘ri chiziqning frontal izi ($N_V \cup N'_V$), tekislikning frontal izini hosil qilamiz. (3-Rasm)

2- Rasm.

1. $(AB) \cap H = M_H (m_H, m'_H)$
2. $(AB) \cap V = N_V (n_V, n'_V)$
3. $(BC) \cap H = M_{IH} (m_{IH}, m'_{IH})$
4. $M_H \cup M_{IH} = P_H$
5. $P_H \cap [OX] = P_X$
6. $P_X \cup N_V = P_V$

ABC uchburchak bilan berilgan tekislikning gorizontal va frontal izlari yasalsin

Bu masalani **AutoCAD** dasturida yechish uchun hosil qilingan qog`oz formatidan foydalanib, ushbu format ichiga absolyut yoki nisbiy koordinatalar yordamida uchburchakning gorizontal, frontal proeksiyalarini joylashtiramiz. Avvalo, ushbu koordinatalarni kiritishdan oldin X koordinata o`qining o`rnini aniqlab olish lozim. Bu masalani ham bir necha usulda buyruqlar oynasiga nuqtaning koordinatalarini kiritish yordamida, to`r hamda qadamlarga bog`lab va bevosita sichqoncha orqali yechish mumkin.

Masala - Yuqorida ko`rsatilgan A4 formati va asosiy ramka chiziqlarini Draw – Line buyrug`i yordamida koordinatalarini kiriting. Draw – Point – Mutiple point buyrug`ini yuklang hamda ketma – ket nuqtalar koordinatalarini buyruqlar oynasidan kiriting. Har nuqta koordinatalari kiritilgandan so`ng ENTER bilan buyruqni tasdiqlab turing. (Nuqta shakli va o`lchamlarini asosiy MENYudagi Format – Point Stile buyruq yordamida ochiladigan mahsus oynadan belgilash mumkin).

```
Command: _point
Current point modes: PDMODE=3 PDSIZE=5.0000
Specify a point: 70,110
Buyruqni tasdiqlang.
Command: _point
Current point modes: PDMODE=3 PDSIZE=5.0000
Specify a point: 240,210
```

Hosil bo`lgan nuqtalarni Draw – Line buyrug`i yordamida kursor orqali ikki nuqtani bir-biriga bog`lang. (Buning uchun *Object snap – Snap settings* bog`lash rejimiga kirib Node bo`limini tanlang

kursorni nuqta yoniga olib borib kursor nuqtaga bog`lanadi sichqoncha o`ng tugmasini bosib buyruqni tasdiqlang. Shu amalni ikkinchi nuqtaga olib borib ham takrorlang) Uchburchak ABS ning koordinatalari quydagicha:

A (65,43,30), B(40,12,60), S(0,15,14)

Bu o`lchamlarni Auto CAD tizimiga nisbiy yoki absolyut koordinatalar sifatida kiritamiz.

Uchburchakning frontal proeksiyasining absolyut koordinatalarini kiriting:

Command: LINE Specify first point: 125,140

Specify next point or [Undo]: 150,170

Specify next point or [Undo]: 190,124

Specify next point or [Close/Undo]: c

Uchburchakning gorizontal proeksiyasining absolyut koordinatalarini kiriting:

Command: LINE Specify first point: 125,67

Specify next point or [Undo]: 150,98

Specify next point or [Undo]: 190,95

Specify next point or [Close/Undo]: c

Masalan: Xuddi shu uslubda uchburchakning gorizontal proeksiyasining nisbiy koordinatalar orqali kiritish mumkin:

Command: Line Specify first point: 150,98

Specify next point or [Undo]: @40,-3

Specify next point or [Undo]: @-65,-28

Specify next point or [Close/Undo]: c

Mazkur masalani Line buyrug`i yordamida esa, Multiplie point buyrug`i yordamida nuqtalar orqali kiritish mumkin. Bunda chiziqni nuqtaga bog`lash rejimi orqali ham bajarish mumkin. Bu chizmada nuqtalarning o`rni ko`rinib turadi. Yana bir usul nuqtalarni koordinata boshi deb faraz qilingan joyga bevosita nuqtalarni qo`yib, Modify – Move buyrug`i yordamida x,y,z o`qlari bo`yicha siljitishdan iborat. Bu usul eng qulay usul hisoblanadi. Nuqtani koordinata boshiga qo`ying. Modify – Move buyrug`ini yuklab, nuqtani ko`rsating va uni X o`qi bo`yicha 105ni kiriting (buyruqlar oynasidan).

Command: MOVE 1 found

Specify base point or [Displacement] <Displacement>: Specify second point or <use first point as displacement>: 105

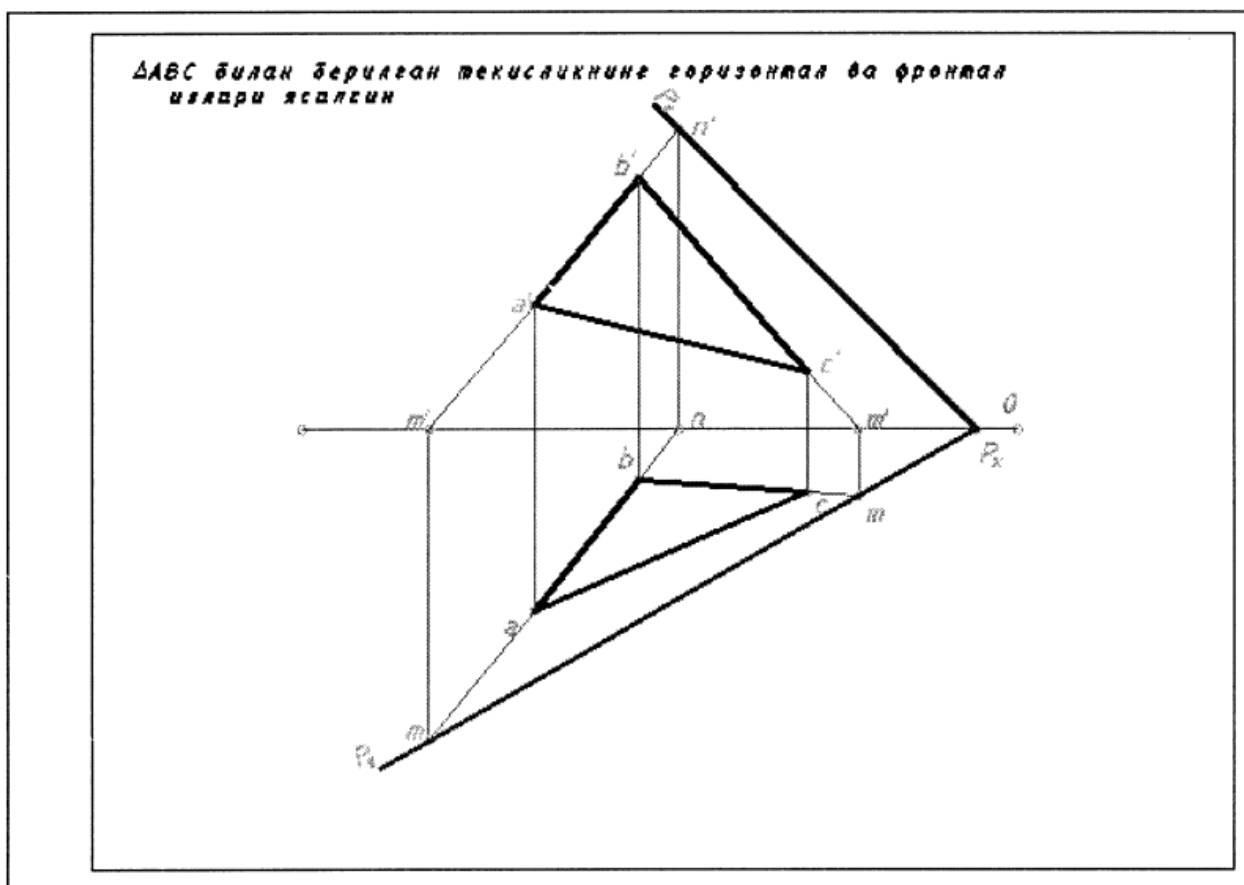
Shu uslubda nuqtani qayta belgilab, U o`qi bo`yicha 43ni kiriting

Command: Specify opposite corner:

Command: m MOVE 1 found

Specify base point or [Displacement] <Displacement>: Specify second point or <use first point as displacement>: 43

Modify – Copy buyrug`ini yuklab, nuqtani sichqoncha orqali ko`rsating, sichqoncha o`ng tugmasini bosib, yuqoriga ko`taring va 73ni kiriting. Boshqa nuqtalarni ham shu tartibda siljitish mumkin. Draw – Line buyrug`i yuklab nuqtalarni kursor orqali birlashtiring.

3- Rasm.

Hosil bo'lgan uchburchak proeksiyalari tomonidan X o'qini bilan tutashguncha davom etadigan chiziq chizilishi lozim. Buning uchun Draw – Line buyrug'i yuklab kursorni frontal a1 deb faraz qilingan nuqtaga qo'ying va SHIFT tugmasini bosib bog'lash rejimiga kiring undan Extension buyrug'ini yuklang. Ikkinchi b nuqtani kursor yordamida ko'rsating. Buyruqni tasdiqlamasdan turib, chiziq davomini ko'rsating. Chiziq davomi shtrix chiziq bilan belgilanadi. Chiziqni X o'qidan o'tkazib buyruqni tasdiqlang.

Hosil bo'lgan chiziqning ortiqcha qismini Modify - Trim buyrug'ini yuklab, sichqoncha o'ng tugmasini bosing. Chiziqni ortiqcha qismini qirqing.(Shu tartibda Modify – Extend buyrug'i yordamida chiziqni boshqa chiziq bilan kesishguncha davom ettirish mumkin.) Xuddi shu usulda uchburchakning ab tomonining gorizonttal proeksiyasidan ham shu tartibda chiziq chiqaring.

Yuqorigi m1 nuqtadan Draw – Line buyrug'ini yuklab, ab tomonining gorizonttal proeksiyasidan chiqqan chiziqni kesib o'tuvchi X o'qiga perependikulyar to'g'ri chiziq chiqaring. Modify - Trim buyrug'ini yuklab chiziqning ortiqcha qismini qirqib tashlang.

Xulosa. Uchburchaklarning boshqa tomonlaridan ham shu tartibda chiziqlar torting va MN nuqtalarini toping. Draw – Line buyrug'ini yuklab ikkita topilgan gorizonttal izni birlashtiring. endi mazkur chiziqni X koordinata o'qigacha uzaytirish uchun Modify – Extend buyrug'ini yuklang, sichqonchani o'ng tugmasini bosib chiziqni uzaytiriladigan qismini kursor orqali ko'rsatib sichqoncha chap tugmasini bosib, buyruqni tasdiqlang. Chiziq X o'qigacha uzayadi. Line buyrug'i yordamida Rx hamda n1 nuqtalarini birlashtiring.

Adabiyotlar:

1. Chizma geometriya va kompyuter grafikasi. (Darslik) Askarov Yu.A., Jabbarov A.E., Ibragimov A.A., Shadimetov X. M., Saydaliyev S.S. 2019 y. -388b.
2. Chizma geometriya kursi. (Darslik) Xorunov R.X., 1974 y. – 430 b.
3. Сборник задач по начертательной геометрии. (Учебное пособие) Арустамов Х.А., 1978 г. – 446 с.
4. Chizma geometriyadan masalalar va ularni yechish usullari. (O'quv qo'llanma), Xorunov R.X.,1995 y. – 280 b.
5. Mustaqil ishlarni AutoCAD dasturida bajarish. (O'quv qo'llanma) Alimov F.H, Axmedov N.O, Ibragimov A.A. T 2012 y. – 158 b.

6. Shodimetov X.M. va boshqalar. AutoCAD dasturini «Chizma geometriya, muhahndislik va komputer grafikasi» fanida qo‘llash. T: 2009 y. 160 b.
7. AutoCAD: Справочник. Г.Пер. с англ. - М: Радио и связь, 1989 г. 189 с.
8. Colibri. Черчение в системе AutoCAD 2002 г. 276 с.
9. Зуев С.А., Полещук Н. Н. САПР на базе AutoCAD — как это делается. — СПб.: «БХВ-Петербург», 2004. — С. 1168. — ISBN 5-94157-344-8
10. Полещук Н. Н., Карпушкина Н. Г. AutoCAD 2006/2007. Новые возможности. — СПб.: Питер, 2004. — С. 204. — ISBN 5-91180-077-2

BO’LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O’QITUVCHILARINING PEDAGOGIK AMALIYOTINI TASHKIL ETISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mirzakulova Nodira Ibragimovna,

*Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
mirzakulovanodira@gmail.com*

Ushbu maqolada bo’lajak texnologiya fani o’qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda pedagogik amaliyotni tashkil etishning o’ziga xos xususiyatlari talabalar olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko’rishi, pedagogik faoliyat ma’suliyatini his etishi va o’z ustida ishlash ko’nikmasini shakllantirish, shuningdek, tajribali o’qituvchilarning ish faoliyatini o’rganish haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: kasbiy kompetentsiya, ko’nikma, pedagog, amaliyot, konstruktiv, kommunikativ, mahorat, pedagogik amaliyot, tadqiqot, texnologik, individual, didaktik, metodik, tajriba, dars, muloqot, yondashuv, xususiyat, malaka, muassasa, amaliyotchi.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ДИСЦИПЛИНЫ “ТЕХНОЛОГИЯ”

В данной статье описываются особенности организации педагогической практики при подготовке будущих учителей дисциплины “Технология” в профессиональной деятельности, студенты могут проверить полученные знания на практике, ощутить продуктивность педагогической деятельности, сформировать навыки работы над собой, наряду с этим приведены идеи изучения работ опытных педагогов.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, мастерство, педагог, практика, конструктивная, коммуникативная, мастерство, педагогическая практика, исследовательская, технологическая, индивидуальная, дидактическая, методическая, опыт, урок, общение, подход, особенность, квалификация, учреждение, практик.

DISTINCTIVE FEATURES OF THE ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL PRACTICE FOR FUTURE TEACHERS OF TECHNOLOGY

In this article, the specific features of the organization of pedagogical practice in the preparation of future technology science teachers for professional activities are described, the students can test the knowledge they have acquired in practice, feel the productivity of pedagogical activity, and form the skills of working on themselves, as well as the ideas of studying the work of experienced teachers.

Key words: professional competence, skill, pedagogue, practice, constructive, communicative, skill, pedagogical practice, research, technological, individual, didactic, methodical, experience, lesson, communication, approach, feature, qualification, institution, practitioner.

Kirish. Dunyoda oliy o’quv yurtlari talabalarni kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda malakaviy pedagogik amaliyot muhim o’rin egallaydi. Malakaviy pedagogik amaliyot ta’lim turlari uchun yuqori malakali pedagog kadrlar tayyorlash ishining ajralmas qismi bo’lib, talabalarining kasbiy ko’nikma va malakalarini rivojlantiruvchi pedagogik jarayondir.

Hozirda malakaviy amaliyot tashkilotlar, ta’lim muassasasida bo’lajak mutaxassislarining tashkiliy, konstruktivlash, rejalashtirish, kommunikativ tadqiq qilish kabi kasbiy va pedagogik mahoratni shakllantirishgina emas, balki ularning kasbiy xususiyati va mutaxassis shaxsiga qo’ygan talabidan kelib chiqqan holda individual va insoniy fazilatlarini o’zida mujassamlashtirishga qaratilgandir. Malakaviy amaliyotda innovatsion o’quv-uslubiy materiallarni zamonaviy yondashuvlarga asoslanib, ishlab chiqish va amalga joriy etish muammolari bo’yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish, shuningdek, ularning yechimlarini topish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo’lib kelmoqda. Texnologik ta’lim yo’nalishida olib borilgan tadqiqotlar aksariyati amaliyotni o’tash vaqti tuzilmasi va mazmuniga qo’yiladigan talablarni ishlab chiqishga qaratilgan. Ammo amaliyotlarni o’tash vaqtida zamonaviy yondashuvlarga asoslangan o’quv materiallarini ishlab chiqish jarayonini tashkil etish va amalga oshirish jihatlari yetarlicha o’rganilmagan.

Asosiy qism. Respublikamizda ta’lim muassasalarida kasbiy kompetentsiyalarini takomillashtirishga oid shart-sharoit yaratildi, ammo talabalar maktablarga borib, pedagogik amaliyotlarni o’tashlari uchun

moddiy-texnik baza, didaktik-metodik ta'minot, me'yoriy-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda uslubiy ta'minotni takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi, 2019-yil 29-apreldagi “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-son Farmonlari, 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2909-son, 2019-yil 16-yanvardagi PQ-4119-son “Ta'lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi “Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3151-son hamda 2018- yil 5-iyundagi “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda oshirilayotgan keng qamrovli islohatlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-3775-son qarorlariga muvofiq oliy ta'lim muassasalari bakalavriat ta'lim yo'nalishlari malakaviy pedagogik amaliyotini o'tash tartibini belgilaydi.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy mahoratni shakllantirish va uni yanada rivojlantirishda pedagogik amaliyotini o'tkazish muhim hisoblanadi hamda malakaviy amaliyot davrida bo'lg'usi mutaxassis o'z kasbini amaliy jihatdan chuqur egallashi uchun imkoniyat yaratiladi. Bunda o'quvchilar bilan doimiy muloqotda bo'lish, tajribali o'qituvchilar va amaliyotchi-talabalarning ish tajribalarini kuzatish jarayonida ularda kelgusi kasbiy faoliyati davrida zarur bo'ladigan sabr-toqat, odob va xushmuomalalik, atrof-dagilarga e'tibor, jamoa bilan ishlash, ustoz va shogirdning o'zaro munosabatlari, tanlagan kasbining jamiyatda tutgan o'rnini va uning mohiyatini to'la tushunib etish kabi sifatlar shakllanadi. Bular kelgusida amaliyotchi-talabaning o'z ishining mohir ustasi bo'lib yetishishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan amaliyot bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining oliy o'quv yurtida egallagan bilim, ko'nikma va malakalari uchun sinov vazifasini ham bajaradi. Negaki, amaliyotchi-talabaga o'z kasbiy yo'nalishi bo'yicha mashg'ulotlarga tayyorlanish, uni o'tkazish, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o'tkazish davrida egallagan bilimlari doirasi qanday darajada ekanligi namoyon bo'ladi. Kelgusida nimalarga ko'proq e'tibor berish va o'rganish kerakligini anglab yetadi. Natijada amaliyot jarayonida kasbiy ko'nikmalar to'la shakllanish imkoniyatlari ro'yobga chiqadi.

Malakaviy pedagogik amaliyotlar ta'lim yo'nalishi xususiyatidan kelib chiqib, asosan, yuqori kurslarda tashkil etiladi.

70112301 - Texnologik ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi talabalar bir yilda ikki marta yangi 4+2 dasturi orqali pedagogik amaliyotga boradilar. Pedagogik amaliyot – bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarni tayyorlashda o'quv-pedagogik jarayonining asosiy qismi hisoblanadi. Pedagogik amaliyot namunaviy va ishchi o'quv rejasiga mos ravishda amalga oshiriladi. Pedagogik amaliyotning mazmuni amaliyot turiga qarab, kafedrada ishlab chiqilgan dasturiga mos bo'ladi.

Pedagogik amaliyot o'quv mashg'ulotlaridan ajralgan holda tashkil etiladi. Pedagogik amaliyotni talabalar oliy ta'lim muassasasi bilan shartnoma tuzilgan umumiy o'rta maktablarda o'tashlari mumkin. Ayrim hollarda bitiruvchi kurs talabalari o'zi ishlashni rejalashtirayotgan ta'lim muassasalarida faol pedagogik amaliyotni o'tashlariga ruxsat beriladi. Talabalarning pedagogik amaliyotni o'tash joylari oliy ta'lim muassasasi rektori tomonidan chiqarilgan buyruq asosida taqsimlanadi.

Ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish zarur:

- pedagogik jarayonlar samaradorligi o'quvchi-talabalar faolligi va mustaqil faoliyatiga bog'liqligi;
- o'quvchi-talaba shaxsining rivojlanishiga turli darajada ta'sir ko'rsatuvchi tarbiyaviy munosabatlarning mavjudligi;
- pedagogik jarayonlar komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;
- pedagogik jarayonlarda qayta aloqaning o'ziga xos ahamiyati va zaruriyati;
- pedagogik jarayonning protsessual tomoni, ya'ni to'g'ri va teskari jarayonlarning mavjudligi;
- o'quvchi-talabalarda ta'lim olishga bo'lgan qiziqish, ya'ni ularda o'quv motivlarini shakllantirish zaruriyati;
- o'quvchi-talabalarda ijobiy motivlar shakllantirishning samaradorligi pedagogik jarayonlarning natijaviyligini ifodalashi;

- pedagogik jarayonlarni samaradorligining motivlashtirishga bog'liqligi;
- pedagogik jarayonlarda axborotlarning yangiligi va ishonchliligi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etishda alohida e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan omillardan biri o'quvchi-talabalar faolligini ta'minlash va mustaqil faoliyatini tashkil etib bo'lib, pedagogik jarayonlar

samaradorligi nafaqat ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga, balki mustaqil ta’limni yo’lga qo’yish, o’quvchi talabalarda o’zini-o’zi tarbiyalash ko’nikmalarini shakllantirish, shuningdek, refleksiv ta’limiy muhitni hamda o’zaro ta’sir jarayonini tashkil etishga bog’liq bo’ladi.

Pedagogik jarayonlarini o’quvchi-talabalarining mustaqil olgan tushunchalari asosida tashkil etish va mazkur jarayonda ularni ijodiy fikrlashga o’rgatish asosida faolligini ta’minlash, shuningdek, ularda refleksiv qobiliyatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligini ta’minlashda o’quvchi-talabalarining mustaqil ishlashi va mustaqil o’rganishi uchun alohida topshiriqlar berish va unda ularning boshlang’ich tushunchalari darajasini hamda moyilligini o’rganish, tahlil qilish asosida berilayotgan topshiriqlarni bajarishga ularda qiziqishlarini shakllantirish juda muhim hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida xoh pedagogik amaliyot, xoh dars jarayoni bo’lsin, o’qituvchi va o’quvchi-talaba o’rtasida samimiy, erkin muloqot bo’lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun pedagogik jarayon hisoblangan tarbiyaviy munosabatlar jarayoniga e’tibor qaratadigan bo’lsak, “inson-inson” munosabatlari shaklida birinchi navbatda rahbarlarning o’z xodimlari bilan “rahbar-xodim”, professor-o’qituvchilarning o’z o’quvchi-talabalarini bilan “o’qituvchi-o’quvchi” munosabatlarini, ya’ni mazkur jarayonda o’zaro bevosita ta’sir mavjudligini ko’ramiz. Bu bevosita ta’sir, muloqot jarayonida yoki muloqotsiz masofadan turib ham mavjud bo’lishi mumkin. Muloqot jarayonida rahbarlar va professor-o’qituvchilarning samimiy va diqqat bilan o’z suhbatdoshiga qarab turishi va uni tinglay bilishi, suhbatdoshiga o’z fikrini to’la va to’g’ri ifodalashi hamda samimiy suhbatlashishi uchun imkon yaratish bilan bir qatorda, professor-o’qituvchilarning o’z rahbarlari bilan bemalol suhbatlashishlari, o’z fikrlarini va takliflarini rahbarlarga bildirishlari, yangiliklar yaratish borasida ham rahbarlarga suyanish mumkinligiga ishonch hosil qilishlarida, shuningdek, professor-o’qituvchi va o’quvchi-talabalar o’rtasidagi munosabatlarda ham o’zining ijobiy samarasini beradi.

Ixtiyoriy rahbar o’z xodimlarining barchasi bilan ham doimiy jonli muloqotda bo’lavermasligi aniq, shunga qaramasdan, barcha professor-o’qituvchilar, shu qatori o’quvchi-talabalar ham rahbarlar bilan doimiy, bevosita o’zaro ta’sirda bo’lishi tarbiyaviy munosabatlarda namoyon bo’ladi. Bunday bevosita ta’sir masofadan turib, muloqotsiz tarbiyaviy jarayonda vujudga keladi va undan rahbar ham, professor-o’qituvchilar hamda o’quvchi-talabalar ham bir xilda ta’sirlanishlari mumkin. Ya’ni, professor-o’qituvchilar va o’quvchi-talabalarining tashqi ko’rinishi, kiyinishi, yutuqlari, fan va sport yo’nalishlari bo’yicha turli musobaqalardagi g’alabalari rahbarning kayfiyatiga va uning reytingiga qanday ta’sir ko’rsatsa, rahbarning tashqi ko’rinishi, kiyinishi, bilimi, jamoadagi mavqei, o’zi kabi ta’lim muassasalari rahbarlari o’rtasidagi obro’si, fan-texnika, sport va san’atga bo’lgan qiziqishi professor o’qituvchilar va o’quvchi-talabalarining faoliyati hamda o’zaro munosabatlariga shunday ta’sir ko’rsatadi.

Pedagogik jarayonlarda o’quvchi-talaba shaxsiga ta’sir ko’rsatuvchi tarbiyaviy munosabatlarning asosiy shakllaridan biri bo’lgan inson-inson munosabatlari shaklida o’quvchi-talabaning o’z o’rtoqlari bilan “o’quvchi –o’quvchi” va “talaba-talaba”, professor-o’qituvchilarning o’z o’quvchi-talabalarini bilan “o’qituvchi-o’quvchi” va “o’qituvchi-talaba” munosabatlarida o’quvchi-talaba shaxsining rivojlanishiga ta’sir ko’rsatuvchi bevosita ta’sir jarayoni mavjud. Mazkur bevosita ta’sir jarayonining mavjudligi ta’lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etishda o’quvchi-talabalar o’rtasidagi hamda professor-o’qituvchilar bilan o’quvchi-talabalar o’rtasidaga o’zaro munosabatlar jarayonini muvofiqlashtirish zaruriyatini belgilaydi. Chunki bu bevosita ta’sir muloqot jarayonida yoki masofadan turib ham vujudga kelishi mumkinligi pedagogik jarayonlarda o’ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Bevosita ta’sir vujudga keluvchi muloqot jarayonida ixtiyoriy ishtirokchining, ya’ni suhbat jarayonidagi professor-o’qituvchi yoki o’quvchi-talabaning fikri, g’oyasi, suhbat mavzusi yo’nalishidagi tushunchalari, uning so’zlash dinamikasi, nutqi hamda uning yuzidagi tabassum, samimiylilik va jo’shqinlik, o’z suhbatdoshiga qarab turishi va uni tinglay bilishi, suhbatdoshi uchun ham o’z fikrlarini bildirishi va samimiy suhbatlashishi uchun imkoniyatlar yaratishi mazkur jarayon ishtirokchilarida suhbatlashilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish shakllantirishi bilan bir qatorda, ularda muhim ahamiyatga ega bo’lgan shaxsiy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda pedagogik amaliyot 4+2 dasturida amalga oshirilib, talabalar uchun katta imkoniyatlar kalitidir. Xaftaning to’rt kunida o’qiydilar hamda ikki kunida maktablarda pedagogik amaliyotni amalga oshiradilar. Amaliyot davomida talabalar o’rta ta’lim muassasasining ish faoliyati bilan tanishadilar va maktablarda yuritiladigan barcha huquqiy-me’yoriy hujjatlar va mutaxassislik fan o’qituvchilarining ish faoliyati bilan tanishadilar, talabalar o’quv mashg’ulotlariga tayyorlanish bilan birgalikda, ma’naviy-axloqiy tarbiyaviy ishlar rejasini tuzadi va suhbatlar tashkil etadi. O’ziga birlashtirilgan sinflarda pedagogik suhbatlar o’tkazib, belgilangan tartibda hisobot tayyorlaydilar.

Pedagogik amaliyotning maqsadi – bo’lajak texnologiya fani o’qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash, olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko’rish, pedagogik faoliyat mas’uliyatini his etish va o’z

ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirish, shuningdek, tajribali o'qituvchilarning ish faoliyatini o'rganishdan iborat.

Pedagogik amaliyot vazifalari:

- ✓ Talabalarda o'qituvchi kasbiga qiziqishni tarbiyalash;
- ✓ Pedagogik faoliyat haqida bir butun tushunchani shakllantirish;
- ✓ Pedagogik ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- ✓ Pedagogik faoliyat bo'yicha tajribani yaratish.

Pedagogik amaliyotga chiqish jarayonini tashkil etish: amaliyotning birinchi kuni oliy ta'lim muassasasida amaliyotga mas'ul kafedralar ishtirokida anjuman o'tkaziladi. Anjumanda oliy ta'lim muassasasi rektorining buyrug'i o'qib, eshittiriladi, pedagogik amaliyot rahbarlari bilan tanishtiriladi, pedagogik amaliyotni o'tish joyi, unga boradigan transport vositalari, pedagogik amaliyotning haftalik yuklanmasi, pedagogik amaliyot dasturi bilan mas'ul kafedra mudiri tanishtiradi. Pedagogik amaliyot bo'yicha maxsus o'qituvchilar pedagogik amaliyot rahbarlari pedagogik amaliyot yakunida topshiriladigan hisobotning tuzilishi va unga qo'yiladigan talablar bilan tanishtiradi. Pedagogik amaliyot kundaliklari tarqatiladi va ularni to'ldirish bo'yicha ko'rsatmalar beriladi.

Pedagogik amaliyot jarayonini tashkil etish: Pedagogik amaliyotning ikkinchi kuni pedagogik amaliyot rahbarlari bilan pedagogik amaliyot o'tash joyiga boriladi. Umumiy o'rta ta'lim maktab rahbariyati bilan tanishgandan so'ng, mutaxassislik fanning tajribali o'qituvchilariga, shu mutaxassislik bo'yicha o'qiyotgan sinflarga va murabbiylariga amaliyotchi talabalar biriktiriladi va bu bo'yicha maktab direktorining ichki buyrug'i tayyorlanadi. Shu kunning o'zida amaliyot rahbarlari tomonidan mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi bilan tanishtiriladi.

Pedagogik amaliyot natijalarini yakunlash:

1. Amaliyot yakunida talaba yozma ravishda hisobot tayyorlaydi va uni bevosita amaliyot obyektidan tayinlangan rahbar imzolagan kundalik daftar bilan birga oliy ta'lim muassasasidan tayinlangan rahbarga topshiradi. Hisobot talabaning amaliyot davrida bajargan ishlari to'g'risida ma'lumotlar, xulosa va takliflarni o'z ichiga olishi lozim.

2. Amaliyot yakunida talab o'z hisobotini oliy ta'lim muassasasi tomonidan tayinlangan komissiya oldida himoya qiladi. Komissiya tarkibiga o'tilayotgan amaliyot fanini olib boruvchi o'qituvchi, oliy ta'lim muassasasi tomonidan biriktirilgan rahbar va imkoni bo'lsa, amaliyot obyektidan tayinlangan rahbar xam kiritiladi.

Amaliyot natijasi bahosi talabaning kursdan kursga o'tishi va stipendiya belgilashda xisobga olinadi.

Amaliyot yakuni oliy ta'lim muassasasining ilmiy-uslubiy anjumani va amaliyot obyektining ishlab chikarish kengashida muhokama kilinadi.

Oliy ta'lim muassasasi va fakul'tet ilmiy kengashida amaliyotning natijalariga yakun yasaladi.

1.1. Amaliyot dasturini bajarmagan, ishi haqida qoniqarsiz taqriz yoki hisobot himoyasida qoniqarsiz baho olgan talaba ta'til vaqtida o'z hisobidan qayta amaliyot o'tashga jo'natiladi.

Ayrim hollarda bunday talabaning kelgusida oliy ta'lim muassasasida o'qishi mumkinligi masalasi rektor tomonidan ko'rib chiqiladi.

1.2. Tasarrufida oliy ta'lim muassasalari bo'lgan vazirlik bilan kelishilgan holda o'z tasarrufidagi oliy ta'lim muassasalarining talabalari amaliyot o'tashi uchun yo'l-yo'riqlarni mazkur nizom asosida ishlab chiqadilar va tasdiqlaydilar.

Xulosa. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda pedagogik amaliyotni tashkil etishga alohida e'tibor qaratilib, talabalar olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish, pedagogik faoliyat mas'uliyatini his etish va o'z ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirish, shuningdek, tajribali o'qituvchilarning ish faoliyatini o'rganish ta'lim samaradorligini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Педагогик амалиётни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича услубий қўлланма. – Т.: 2000й.
2. Sayfullayeva Dilafruz Ahmadovna, Akobirova Madina Buronovna. A communicative approach to teaching students in english of their specialties. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2022.B. 404-408
3. Sayfullayeva D.A Innovative and Individual Approach in Professional and Vocational Training of Young People with Disabilities. Eastern European Scientific Journal. Ausgabe 6- 2017 Part I.- P.154-157
4. Dilafruz Ahmadovna Sayfullayeva. “Methodology of using innovative technologies in technical institutions”. Psychology and education. Scopus International Journal.(2021) 58(1)
5. Сайфуллаева Д.А Пути повышения эффективности преподавания специальных дисциплин.

International conference on science and education. –Turkey .-2021. B.72-74

6. Мурод Баракаев. Малакавий амалиёт: услубий қўлланма. «ТУРОН-ИҚБОЛ» – Т.: – 2015.
7. Алиев И.Т. Педагогик амалиётларни ташкил этиш. –Т.: «Фан ва технология», 2014, 56 бет. [хттпс://kitobxon.com/oz/asar/70](https://kitobxon.com/oz/asar/70).
8. Ш.Ш.Олимов, Б.Т. Жураев. Малакавий амалиёт. Методик қўлланма. - Б.: Бухоро давлат университети, 2021. - 41 б.
9. Сайфуллаева Д.А., Мирзакулова Н.И. Технология фани ўқитувчиларини креатив, касбий компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари. "Педагогик акмеология" халқаро илмий-методик журнали. Махсус сон, 2022.
10. Акобирова Мадина Бурановна, Зиёдуллоев Нодир Ўткирович, Методы изготовления лекал одежды. World science: problems and innovations, 2018. С-51-53
11. Акобирова Мадина Бурановна, Ахорова Меҳринисо, Виды Используемых Прибавок И Припусков В Одежде. World science: problems and innovations, 2018. С-47-50
12. Madina Bo'ronovna Akobirova, Mirjon Sharopov Nurxonov'g'li, Teaching technology of hands crafts subject into English language. Asian Journal of Multidimensional Research, 2021. P-1549-1555
13. Akobirova Madina Bo'ronovna, Ixtisoslik fanlarni xorijiy tilda o'qitishda interfaol metodlarning ahamiyati. "international conference on innovative development of education 2022/20". 2022/12/28. B-42-47
14. Akobirova Madina Bo'ronovna, Texnologik ta'lim yo'nalishida xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash fanini innovatsion texnologiyalardan foydalanib xorijiy tilda o'qitish. Pedagogik akmeologiya xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2022/12.B-224-230. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uT82V-kAAAAJ&citation_for_view=uT82V-kAAAAJ:ufrVoPGSRksC
15. Akobirova Madina Bo'ronovna, Texnologiya fanlarini o'qitishda ingliz tilining ahamiyati. "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2022. B-230-234 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uT82V-kAAAAJ&citation_for_view=uT82V-kAAAAJ:Se3iqnhoufwC
16. Akobirova Madina Bo'ronovna, Talabarda ixtisoslik fanlarini chet tilida o'qitishdagi kommunikativ yondoshuv. "xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning muammolari va istiqbollari" Mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent 2021, B-306-309 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uT82V-kAAAAJ&citation_for_view=uT82V-kAAAAJ:hqOjcs7Dif8C

TEKNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHISIDAGI MULOQOTCHANLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*Akobirova Madina Bo‘ronovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti*

Ushbu maqolada texnologiya fani o‘qituvchisining muloqotchanlik madaniyatini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari, talabalarning muloqot qobiliyatlarini ingliz tilida kuchaytirish, kasbiy malaka va harakatchanlikning oshirilishini shakllantirish, ixtisoslik fanlarini ingliz tilida o‘qib, og‘zaki nutq ko‘nikmalarini o‘stirish, muloqotga yo‘naltirish asosida darslarni olib borish hamda muloqot jarayonining tuzilishi, kommunikatsiya turlari, ta‘lim kommunikatsiyasidan og‘zaki muloqot tuzilmasi haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kommunikatsiya, muloqot, axborot, ta‘lim, kompetensiya, texnologiya fani, ingliz tili, kasbiy malaka, og‘zaki nutq, dars, shakllantirish, o‘stirish, muloqotchanlik madaniyati, innovatsion texnologiyalar, konsepsiya, mutaxassislik, ixtisoslik.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ УЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГИИ

В данной статье рассмотрены особенности развития коммуникативной культуры учителя технологии, укрепления коммуникативных навыков студентов на английском языке, формирования профессиональных навыков и повышения мобильности, изучения профильных предметов на английском языке и развития навыков устной речи, приведены сведения о проведении занятий на основе на направленности на общение и структуру коммуникативного процесса, виды общения и структуру устного общения от учебного общения.

Ключевые слова: общение, коммуникация, информация, образование, компетентность, техника, английский язык, профессиональная компетентность, устная речь, урок, формирование, воспитание, коммуникативная культура, инновационные технологии, понятие, специальность, специальность.

DISTINCTIVE FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF A COMMUNICATIVE CULTURE OF A TEACHER OF TECHNOLOGY

This article discusses the features of the development of the communicative culture of a technology teacher, strengthening the communication skills of students in English, the formation of professional skills and increasing mobility, studying core subjects in English and developing oral speech skills, provides information on conducting classes based on the focus on communication and the structure of the communicative process, types of communication and the structure of oral communication from educational communication.

Key words: communication, information, education, competence, technique, English, professional competence, oral speech, lesson, formation, upbringing, communicative culture, innovative technologies, concept, specialty.

Kirish. Mamlakatimizda bugungi globallashuv jarayoni jadal sur‘atlar bilan o‘z bilimi, kuchi, imkoniyatlariga tayanadigan, jamiyat, davlat manfaatlarini o‘z manfaatlari bilan uyg‘un holda ko‘radigan yetuk mutaxassis-kadrlarni tayyorlash zarurati, mamlakatda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari konsepsiyasini amalga oshirish sharoitida mustaqil, ijodiy fikrlovchi, innovatsion texnologiyalar va ularning ishlash jarayonini mukammal egallagan, pedagog mutaxassislarni tayyorlash oliy ta‘lim muassasalari oldida turgan muhim vazifalardan biriga aylandi.

Asosiy qism. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017- yil 11- avgustdagi 610-son “Ta‘lim muassasalarida chet tillarini o‘qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi” Qarorida uzluksiz ta‘lim tizimining barcha bosqichlarida o‘z kelayotgan yosh avlodni chet tillariga o‘qitish sifatini ta‘minlash, chet tillarida erkin so‘zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish, ushbu yo‘nalishdagi o‘quv dasturlarining uzviyligi va uzluksizligini ta‘minlash, chet tillarini bilish darajasini baholashning milliy test tizimini rivojlantirish asosida malaka sertifikatiga ega bo‘lgan o‘quvchilar, talabalar va pedagoglarga imtiyozlar berish hamda ularni rag‘batlantirish maqsadida qabul qilindi. Ushbu qarorga asosan Vazirlar Mahkamasi O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus

ta'lim vazirligi 2017-yil 1-oktabrdan boshlab tizimida oliy ta'lim muassasalari bo'lgan vazirliklar va idoralar bilan birgalikda:

-oliy ta'lim muassasalarining chet tili kafedralari bazasida professor-o'qituvchilar uchun darsdan tashqari vaqtda tegishli mutaxassislik fanlarini chet tilida o'qitish bo'yicha xizmat ko'rsatadigan kurslarning tashkil etilishini;

-til o'rganishni xohlovchi talabalar uchun oliy ta'lim muassasalarida muloqot darajasida til o'rgatish bo'yicha intensiv kurslar faoliyatini yo'lga qo'yish, mutaxassisliklar bo'yicha atamalar lug'atlarini yaratish, chet tillarda turli ko'rik-tanlovlar o'tkazish, chet ellik yetakchi mutaxassislarni o'quv jarayoniga jalb etish, mutaxassislik fanlari bo'yicha chet tillarida ma'ruzalar tashkil etish choralari ko'rinishini;

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi bilan birgalikda mutaxassislik fanlaridan chet tilida dars beradigan, B2 va undan yuqori darajadagi malaka sertifikatga ega bo'lgan ta'lim muassasalari pedagoglarining ish haqlariga 100 foizgacha ustamalar belgilash tartibi ishlab chiqilishini amaliyotga joriy etilishini ta'minlanishi kabi vazifalar qarori qabul qilindi. Bu kabi ustuvor vazifalarni belgilab berilishi, bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida ixtisoslik fanlarini xorijiy tilda o'qitish va muloqotchanlik madaniyatini rivojlantirish xamda takomillashtirish, shakl, metod va vositalarini qo'llash samaradorligini oshirish muhim hisoblanadi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 8- oktyabrdagi “O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 11-avgustdagi “Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” PQ 1875-son Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016- yil 24- maydagi VMQ 174-son “Oliy ta'lim tizimi uchun xorijiy o'quv va ilmiy adabiyotlar xarid qilish chora-tadbirlari to'g'risida”gi hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda xizmat qiladi.

Malakatimizning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sharoitlarida ta'limning zamonaviy tendensiyalari insonning muloqot qobiliyatlarini kuchaytirishdan, kasbiy malaka va kasbiy harakatchanlikning oshirilishi talabini shakllantirishdan, shuningdek, insonda umuminsoniy qadriyatlarga sodiq madaniyatni tarbiyalashdan iborat.

Oliy ta'lim muassasalarida texnologik ta'lim yo'nalishida talabalariga ixtisoslik fanlari ingliz tilida olib borilmoqda. Talabalariga ixtisoslik fanlari ingliz tilida o'qib, og'zaki nutq ko'nikma va kasbiy malakalarini shakllantirish va o'stirishni muloqotga yo'naltirish asosida darslar tashkil qilgan. Bu esa o'qitiladigan ixtisoslik fanlaridan ingliz tilidagi nuqt va muloqot ko'nikmalarini o'stirishda asos bo'lib xizmat qiladi. Muloqot ta'limning asosidir. Ta'lim va tarbiyani aloqasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Muloqot lotincha " Communis " so'zidan olingan bo'lib, u “ baham ko'rish” degan ma'noni anglatadi. Shunday ekan "Muloqot - bu odamlar umumiy xabardorlik orqali bir-birlari bilan fikr almashishga harakat qiladigan jarayon" deb aytishimiz mumkin.

Muloqot o'zaro axborot va g'oyalar almashinuvini anglatadi. Ta'lim va axborotni g'oyalar almashinuviz tasavvur qilish qiyindir. Muloqot - bu fikrlarni yetkazish, almashish, o'z fikrlarini boshqalarga yetkazish va boshqalarni tinglash, faktlar, munosabatlar, his-tuyg'ularni tinglash, ma'lumot va bilim almashish jarayonidir.

Andersonning so'zlariga ko'ra , "Muloqot - bu odamning jihozlar va resurslarga ongi, ongsizligi va boshqalarning kognitiv tuzilishi belgilari, masalan, imo-ishoralar va boshqalar ta'sir qiladigan dinamik jarayon".

Ligensning muloqotga quyidagicha ta'rif beradi: "Muloqot - bu ikki yoki undan ortiq kishilar o'zaro fikr, fakt, his-tuyg'ularni va hokazolarni hamma tushunadigan tarzda almashish jarayonidir. Xabarlar orqali jo'natuvchi va qabul qiluvchi muvofiqlashadi.

Lugisning va Vegalning so'zlariga ko'ra - "Muloqot - bu ijtimoiy tizim ostida ma'lumotlar, ko'rsatmalar va qarorlardan foydalangan holda odamlarning g'oyalari, qarashlari va munosabatlarini o'zgartiradigan jarayondir".

Edgar Deylning so'zlariga ko'ra - "Muloqot - bu o'zaro kayfiyatda g'oyalar va his-tuyg'ularni almashish jarayonidir".

Muloqotning tabiati va xususiyati

Yuqoridagi ta'riflarga asoslanib, muloqotning tabiati va xususiyatlarini quyidagi tarzda muhokama qilish mumkin:

1. Muloqot - bu o'zaro munosabatlarni o'rnatish jarayoni.
2. Muhokama va fikr almashishga alohida e'tibor beriladi.
3. Bu ikki tomonlama jarayon, ya'ni u ikki bosqichdan iborat. Birinchisi - jo'natuvchi, ikkinchisi - qabul qiluvchi.

4. Muloqot jarayoni ob'ektiv jarayondir.
5. Muloqot fikrlar, his-tuyg'ular kabi psixo-ijtimoiy bosqichlarni o'z ichiga oladi.
6. Samarali muloqot yaxshi o'rganishning asosiy elementidir.
7. Muloqot jarayoni idrokni o'z ichiga oladi. Agar xabarni qabul qilgan shaxs xabarning kontekstiga to'g'ri murojaat qila olmasa, u holda to'g'ri muloqot qilish mumkin emas.

8. Aloqa va axborot bir-biridan farq qilib, axborot- bu faktlar sifati, rasmiyatchilik va kitob kabi shaxsiyatsiz ma'lumot, televideniya'dagi ko'rsatuvlardir. Axborot ob'ektiv bo'lib, aloqa shaxsiy ma'lumotnomada muhim rol o'ynaydi.

9. Muloqotda odamlar odatda faqat o'sha narsalarni g'oyalarni namoyon qiladilar, ular vaziyatga, shaxsiy ehtiyojlariga, qadriyatlarga, ilhomlarga va hokazolarga qarab muloqot o'rnatishadi.

10. Muloqot inson va ijtimoiy muhitni o'zaro bir-biri bilan bog'lab turadi.

11. Muloqotning to'rtta asosiy vazifasi bor:

- Axborot almashish.
- Xabarlar, ko'rsatmalar yoki buyurtmalarni targ'ib qilish.
- O'zaro ishonchni shakllantirish.
- Muvofiqlashtirishni o'rnatish.

12. Muloqot o'zaro ta'sirga ega bo'lishi kerak.

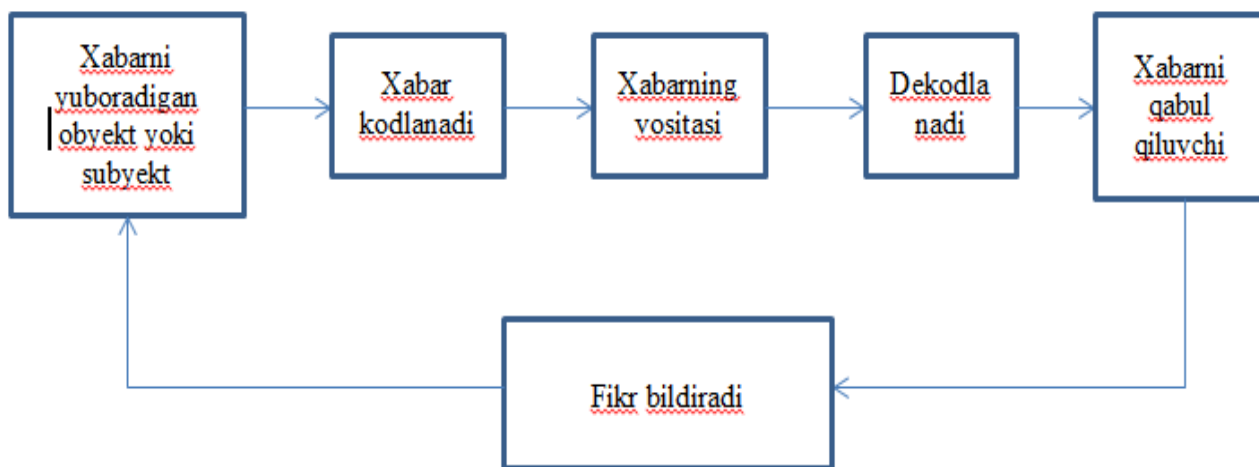
13. Muloqotda fikrlar og'zaki, yozma yoki ramziy shaklda almashinadi.

14. Aloqa jarayoni dinamik jarayon bo'lib hisoblanadi.

“Muloqot dinamik, ob'ektiv, ikki tomonlama jarayon bo'lib, unda jo'natuvchi va qabul qiluvchi aloqa ob'ekti hisoblanadi. Axborot va g'oyalar og'zaki, og'zaki bo'lmagan yoki ramziy shaklda almashinadi”.

Muloqot - bu insoniy munosabatlarni o'rnatadigan, ularni mustahkamlaydigan va rivojlantiruvchi ijtimoiy jarayon. Muloqot jarayoni ijtimoiy tuzilishda shunday chegaralanganki, ijtimoiy hayotni muloqotsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Muloqot jarayonining tuzilishi

Ushbu modelga ko'ra, xabarni yuborgan shaxs xabarning tashabbuskori hisoblanadi. U xabarni kodlaydi va uni radio, telefon, xat, nutq va hokazolalar orqali ba'zi vositalar orqali yuboradi. Xabar yuborilgan joyda dekodlanadi va qabul qiluvchiga uzatiladi. Qabul qiluvchi fikr bildiradi (agar kerak bo'lsa).

Yuqoridagi modelda xabarni yetkazuvchi shaxs (masalan, o'qituvchi) xabarning tashabbuskori hisoblanadi. Samarali o'qitishda o'qituvchilar va talabalar birgalikda muloqot qilishga intiladi.

Gerbartning fikriga ko'ra - "O'quvchilarning asosiy maqsadi g'oyalar, faktlar va ma'lumotlarni etkazishni o'rgatishdan iboratdir". Talabalar bilan samarali muloqotga kirishgan o'qituvchi dars mobaynida muvaffaqiyatga erishadi. Ta'lim sohasida kommunikatsiya texnologiyalari murakkab qoidalar, protseduralar va amaliyotlar va massiv tarkibini (siyosatlarini) o'rgatish va fan bo'yicha bilimlarni berish va yuqori kompetensiyaga erishish uchun qo'llaniladi.

Samarali muloqot - o'quv jarayoni uchun samarali muloqot juda zarur hisoblanadi. O'qituvchilar va talabalar birgalikda ta'limda samarali muloqot olib borishga intilishadi. "O'qitishning asosiy vazifalari talabalarga g'oyalar, faktlar va ma'lumotlarni etkazishdir." Ixtisoslik fanlarni chet tilida olib boruvchi o'qituvchilar ta'limda samarali muloqotchanlikni oshirish uchun ta'lim texnologiyalari va metodlardan samarali va ko'proq foydalansa maqsadga muvofiqdir.

Kommunikatsiya turlari.

Ta’sirchan o’qitish-ta’lim jarayonini dinamik, faol va jonli qilish uchun muloqotning uzluksizligi talab qilinadi. Muloqotni og’zaki va og’zaki bo’lmagan muloqot, ta’lim va ommaviy aloqa va boshqalar kabi ko’p jihatdan tasniflash mumkin.

1. Og’zaki muloqot – Har qanday tillarni o’rganishda har doim og’zaki muloqot qo’llaniladi. Ushbu muloqot yozma muloqotda so’z yoki belgilar bilan, og’zaki muloqotda nutq orqali o’zaro fikr va his-tuyg’ularni almashish uchun ishlatiladi. Og’zaki muloqot o’z navbatida ikki turga bo’linadi :

a) og’zaki muloqot b) yozma muloqot.

(a) Og’zaki muloqot - Og’zaki muloqotda fikr va ma’lumotlar nutq orqali o’zaro almashinadi. Bu usulda jo’natuvchi va qabul qiluvchi bir-birining oldida turadi. Og’zaki muloqot suhbat, tushuntirish, muhokamalar, guruh muhokamasi va hikoyalar orqali ifodalanadi.

(b) Yozma muloqot - Yozma muloqotda jo’natuvchi va qabul qiluvchining mavjudligi shart emas. Ushbu muloqotda jo’natuvchi o’z xabarlarini yozma yoki ramziy tarzda shunday ifodalaydiki, qabul qiluvchi ularni tushunish orqali qabul qiladi. Yozma xabar qabul qilinishi uchun o’rganilayotgan til sodda, oson, tushunarli bo’lishi kerak, shunda qabul qiluvchi uni hech qanday qiyinchiliksiz qabul qilishi mumkin. Xabar tegishli format, so’zlar va kichik to’plamlar orqali ko’rsatiladi.

2. Og’zaki bo’lmagan muloqot - Og’zaki bo’lmagan muloqotda til ishlatilmaydi. U nutq, ko’z bilan aloqa, yuzning holati va teginish kabi so’zsiz muloqotdan iborat.

(a) Ovozli muloqot - Nutq muloqotida his-tuyg’ular va fikrlar kichik guruhlarda yoki shaxsan yoki yuzma-yuz ovozli tarzda ifodalanadi. Masalan, munozarada doimiy ravishda ha, yo’q deyish, hushtak chalish, jilmayish, baland ovozda gapirish, baqirish, kulishlardan iborat bo’lgan muloqotdan foydalaniladi.

(b) Ko’z bilan yoki mimika orqali muloqot qilish — Shaxsiy muloqotda ko’z bilan muloqot qilish va mimika muhim ahamiyatga ega. Sinfda o’qituvchilar ko’z bilan muloqot qilish orqali o’quvchilarning kayfiyatini to’g’ri baholashga muvaffaq bo’lishadi. Talabani mimika orqali muloqotga o’rgatish, kommunikatsiya jarayonida hissiy narsalarni ifodalashda muhim rol o’ynaydi. Xursandchilik, qo’rquv, g’azab, qayg’u va hayratni yuz ifoda orqali osongina ifodalash mumkin. Bu kar va soqov odamlar uchun juda foydali.

(c) Sensorli — Sensorli teginish muloqotning asosiy vositasidir. Inson o’z fikrlari va his-tuyg’ularini teginish orqali ifoda eta oladi. Qo’l berib ko’rishish orqali biz bu qo’l do’stlik qo’limi yoki dushman qo’limi, tushunishimiz mumkin. Bu sevgi qo’limi yoki shunchaki namoyishmi. Onaning farzandiga tegishi ko’p narsani aytadi. Sensorli ya’ni sezgi muloqoti ko’zi ojiz talabalarning asosiy ne’matidir.

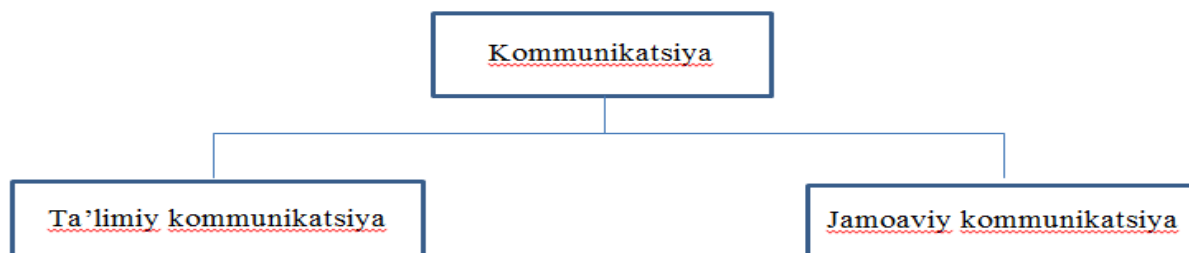
Texnik ijodkorlik va konstruksiyalash fanini ingliz tilida o’qitishda og’zaki muloqot muhim ahamiyatga ega bo’lib, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlarida talabalar kiyim konstruksiyasini baza to’riga tushirishdan oldin talabalar juftlikda ish olib borishadi va bir-birlaridan o’lchov olish jarayonida tana qismlari va ularning o’lchovlari haqida juftiga ingliz tilida aytib so’zlaydi, ikkinchi talaba esa uni yozib boradi. O’lchov olib bo’linganidan so’ng tanlangan kiyimning qanday uslubda, siluetda va rangda bo’lishi haqida savol-javoblar olib boriladi.

Ushbu ingliz tilidagi muloqot talabalarning mutaxassislik fanlardan so’z boyligini oshirishga va

bundan tashqari talaffuz etilayotgan soʻzni tinglab turib, uni imloviy xatolarsiz yozishni oʻrganishadi. Ogʻzaki va yozma muloqotning dars jarayonida birgalikda olib borilishi, talabalarda fan borasidagi yangi soʻzlarni oʻrganish, kasbiy kompetensiyalarini oshishiga xizmat qiladi.

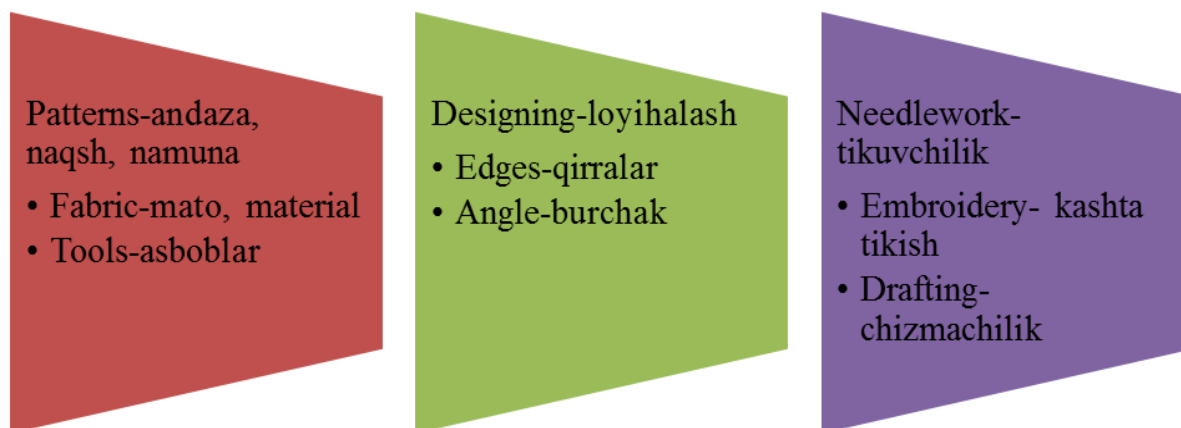
Muloqotning ogʻzaki boʻlmagan, yaʼni ovoqli, koʻz bilan yoki mimika va sensorli muloqotdan asosan texnik ijodkorlik va konstruksiyalash fanining maʼruza mashgʻulotlarida foydalaniladi. Darsning 3-bosqichi mavzuning bayoni tugagandan soʻng, darsni mustahkamlash va mavzuga oid yangi lugʻatlarni takrorlash uchun ushbu muloqot turidan foydalanishda jamoa boʻlib ishlash maqsadga muvofiqdir. Masalan jamoadan bir kishi mavzuga doir yangi soʻzlardan birini talabalarga soʻzsiz, mimika orqali koʻrsatib beradi. Talabalar esa bu qanday soʻz ekanini topishlari kerak boʻladi. Jarayon talabalarga qiyinlik tugʻdirsa ingliz tilida savol berish orqali aniqlik kiritishadi va yangi soʻzni topishga harakat qilishadi. Bunday muloqotchanlikni kuchaytiruvchi metodlar talabalarni nafaqat fanga, balki ingliz tiliga boʻlgan qiziqishlarini orttiradi. Taʼlim tizimining barcha bosqichlarida chet tilini oʻzlashtirish darajasini davlat taʼlim standartlarida belgilangan “Tinglab tushunish” (Listening), “Oʻqish” (Reading), “Yozish” (Writing), “Gapirish” (Speaking) koʻnikmalari asosida fan nazoratlarini baholab, talabalarni ragʻbatlantirib boriladi.

Muloqot qoʻllanilishiga koʻra taʼlimiy va ommaviy muloqotga boʻlinadi:

Taʼlim kommunikatsiyalari taʼlim maqsadlariga erishish uchun amalga oshiriladigan muloqotni anglatadi. Bu muloqotda oʻqituvchi manba, talaba esa xabarni qabul qiluvchi hisoblanadi. Xabar masalasiga kelsak, u dars mazmuni yoki talabalar bilan dars davomida olingan bilimlarni mustahkamlovchi savol-javoblar, birgalikdagi harakatlar bilan bogʻliq. Dars mazmunini aniqlashtirish uchun oʻqituvchi taʼlim kommunikatsiyasidan ogʻzaki va ogʻzaki boʻlmagan muloqotlardan foydalanadi, bu esa dars mazmunini yanada samarali boʻlishiga, nofilolog talabar uchun ixtisoslik fanlarni xorijiy tilda tez va oson oʻrganib xorijiy tilda talabalar orasida muloqotni rivojlantiradi. Samarali taʼlim kommunikatsiyasini talab etadi.

Masalan: Taʼlim kommunikatsiyasidan ogʻzaki muloqot ingliz tilida

Olimlarning soʻzlariga koʻra - "Muloqot oʻqituvchilar va talabalarning taʼlim jarayonida birgalikda ishlashlari uchun asosiy vositadir. Muloqot oʻqituvchilar va talabalarni bir-biriga bogʻlab turish va taʼsir qilishda muhim rol oʻynaydi. Oʻqituvchi dars rejasini nazariy jihatdan oʻqitish uchun tuzadi. U oʻqitish usullari, siyosati va usullaridan foydalanishni koʻrib chiqadi va ularni oʻz gʻoyalari va oʻqitish rejalariga muvofiq amalga oshiradi, dars oʻz maqsadiga va muvaffaqiyatga erishish uchun talabalarga mazmunini tushuntirishda muloqot qobiliyatni talab etadi. Muloqotchanlik qobiliyatisiz oʻqituvchi muvaffaqiyatli boʻlishi mumkin emas».

Ikki tomonlama kommunikatsiya asosan taʼlim muloqotida qoʻllaniladi. Muloqotning bunday turi talabalarni ixtisoslik fanlarini xorijiy tilda bilish faoliyatini faollashtiradi. Ular oddiydan murakkabga qarab oʻz shubhalarini oʻqituvchiga bildiradilar va yechim topadilar; murakkab va mushkul tushuncha va mazmuni tushunib, tushuntirib bera oladilar. Oʻqituvchi muloqot orqali talabalarning fikr-mulohazalarini

eshitadi va u o'z ta'limini yanada samaraliroq qilishga harakat qiladi. O'qituvchi vaziyatga qarab ijobiy va salbiy fikrlardan foydalanadi. O'qitish jarayonida yaxshi o'qituvchilar ta'lim muloqotini yanada samarali qilish va muloqotni pragmatik va ilhomlantiruvchi qilish uchun turli xil o'qitish bilan bog'liq ob'ektlardan va innovatsion metod, shakl, vositalardan foydalanadilar. Muloqot qanchalik samarali bo'lsa, o'qitish ham ta'sirli bo'ladi.

Ommaviy kommunikatsiya jamoatchilik bilan muloqot yoki ommaviy kommunikatsiya sifatida ham tanilgan. Ommaviy muloqot radio, gazeta va boshqa ommaviy axborot vositalari orqali yuqori darajada amalga oshiriladi. Ommaviy muloqot - bu insonlar ya'ni jamoa uchun fikrlarni ifodalash usuli. Jamoaviy muloqot - bu radio va televideniya orqali oz yoki ko'p sonli fikrlarni ifodalash markazi. Talabalar kuchli jamoatchilik fikrini shakllantirish uchun ixtiyoriy institutlarning mas'uliyati va kuchli jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi roli qanday bo'lishi kerakligini bilib oladi. Talabalar xabarlar va muloqotchanlik qobiliyatini loyihalashni o'rganadilar; jamoaviy maskanlar, institutlar va insonlar, o'qituvchi va talabalar o'rtasida qanday muloqotga kirishish borasidagi kompetensiyalarini oshirib boradilar.

Shunday qilib, muloqot shaxslarning jamiyatda o'zaro hamkorlikdagi faoliyatlarining ichki psixologik mexanizmini tashkil etadi. Qolaversa, hozirgi yangi demokratik munosabatlar sharoitida turli ishlab chiqarish qarorlarini yakka tartibda emas, balki kollegial - birgalikda chiqarish ehtiyoji paydo bo'lganligini hisobga olsak, shaxslarning muomala madaniyati va muloqot texnikasi mehnat unumdorligi hamda samaradorlikning muhim omillaridandir.

Xulosa. Texnologiya fani o'qituvchisining muloqotchanlik madaniyatini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari maqolada ko'rsatib o'tildi hamda talabalarning muloqot qobiliyatlarini ingliz tiladi kuchaytirish, kasbiy malaka va harakatchanlikning oshirilishini shakllantirilishi dars jarayonida kuzatildi. Ixtisoslik fanlarini ingliz tilida o'qib, og'zaki nutq ko'nikmalarini o'stirish, muloqotga yo'naltirish asosida darslar olib borilsa hamda mashg'ulotlar jarayonida muloqotning tuzilishi, kommunikatsiya turlari, ta'limning og'zaki muloqot tuzilmasidan foydalanilsa, ta'lim samarodligiga erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Abdullayeva Q.M., “Tikuvchilik buyumlarini loyihalash va modellastirish asoslari” adabiyot jang'armasi nashriyoti. – T.: -2006.162 b.
2. Sayfullayeva Dilafruz Ahmadovna, Madina Buronovna Akobirova. A communicative approach to teaching students in english of their specialties. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences.2022.B.404-408.
3. Sayfullayeva D.A Innovative and Individual Approach in Professional and Vocational Training of Young People with Disabilities. Eastern European Scientific Journal. Ausgabe 6- 2017 Part I.- P.154-157.
4. Sayfullayeva. Dilafruz Ahmadovna “Methodology of using innovative technologies in technical institutions”. Psychology and education. Scopus International Journal.(2021) 58(1).
5. Сайфуллаева Д.А Пути повышения эффективности преподавания специальных дисциплин. International conference on science and education.Turkey.-2021. B.72-74.
6. Акобирова Мадина Бурановна, Нодир Уткирович Зиедуллоев, Методы изготовления лекал одежды. World science: problems and innovations, 2018. С-51-53.
7. Акобирова Мадина Бурановна, Мехринисо Ахророва, Виды Используемых Прибавок И Припусков В Одежде World science: problems and innovations, 2018. С-47-50
8. Akobirova Madina Bo'ronovna. Sharopov Mirjon Nurxon o'g'li, Teaching technology of hands crafts subject into English language. Asian Journal of Multidimensional Research, 2021. P-1549-1555.
9. Akobirova Madina Bo'ronovna, Ixtisoslik fanlarni xorijiy tilda o'qitishda interfaol metodlarning ahamiyati. “International conference on innovative development of education 2022/20”. 2022/12/28. B-42-47.
10. Akobirova Madina Bo'ronovna, Texnologik ta'lim yo'nalishida xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash fanini innovatsion texnologiyalardan foydalanib xorijiy tilda o'qitish. Pedagogik akmeologiya xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2022/12.B-224-230.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uT82V-kAAAAJ&citation_for_view=uT82V-kAAAAJ:ufrVoPGSRksC
11. Akobirova Madina Bo'ronovna, Texnologiya fanlarini o'qitishda ingliz tilining ahamiyati. “pedagogik akmeologiya” xalqaro ilmiy-metodik jurnal, 2022. B-230-234.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uT82V-kAAAAJ&citation_for_view=uT82V-kAAAAJ:Se3iqnhoufwC

12. Akobirova Madina Bo'ronovna, Talabarda ixtisoslik fanlarini chet tilida o'qitishdagi kommunikativ yondoshuv. "Xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning muammolari va istiqbollari" mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent 2021, B-306-309 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=uT82V-kAAAAAJ&citation_for_view=uT82V-kAAAAAJ:hqOjcs7Dif8C

13. Алимов Ф.Ш. Инглиз тилида ёзув компетенциясини шакллантириш (нофилологик факультетлар мисолида) // Дисс. Тошкент, 2018.

14. Reni Kusmiarti, Ira Yuniati, Noermanzah. Improving Student Communication Skills in Learning Indonesian Language through Collaborative Learning. International journal of scientific & technology research volume 9, ISSUE 01, January. 2020.

15. Afsha jamal, techniques to improve communication skills in students of colleges of technology for better placement. Book November 2016.

YONG‘IN XAVFSIZLIGI MADANIYATINI MASOFAVIY O‘QITISH BO‘YICHA ELEKTRON METODIK TA‘MINOTINI YARATISH

Ro‘ziev Rustam Ro‘zimurodovich,

Buxoro viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti mustaqil tadqiqotchisi

Ushbu maqolada oliy ta‘limning malaka talabiga asosan, oliy ta‘limning elektron axborot-ta‘lim muhiti: o‘quv dasturlari, fanlarning ishchi dasturlarini (modullarni), amaliyotni, elektron kutubxona tizimlari va ish dasturlarida ko‘rsatilgan elektron o‘quv manbalarini, o‘quv jarayonining borishini belgilovchi nashrlarni o‘z ichiga olgan yong‘in xavfsizligini masofaviy o‘qitish elektron axborot-ta‘lim muhiti yaratish mohiyati ochib berilgan. Yong‘in xavfsizligini masofaviy o‘qitish elektron axborot-ta‘lim muhiti, masofaviy o‘qitishning texnik ta‘minoti, mavjud imkoniyatlari va sharoitlari, ta‘lim oluvchilarning ish faoliyati va o‘qitishning kunlik rejimlari va boshqa jihatlarini o‘rganish natijalariga ko‘ra masofaviy o‘qitish kurslarini rejalashtirish, o‘qitish texnologiyalarini tanlash ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *axborot va kommunikatsion ta‘lim muhiti, axborot-ta‘lim muhiti, elektron axborot-ta‘lim muhiti, axborot ta‘lim sohasi, masofaviy ta‘lim, masofaviy ta‘lim kursi, fanning avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi-elektron dasturni loyihalash, ilmiylilik, tizimlilik, faol va mustaqil, individuallashtirish, hamkorlik.*

СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ КУЛЬТУРЕ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В данной статье на основе квалификационных требований высшего образования рассматривается электронная информационно-образовательная среда высшего образования, раскрыта сущность создания электронной информационно-образовательной среды дистанционного обучения пожарной безопасности, включающей издания, определяющие ход учебного процесса. Представлены результаты изучения электронной информационно-образовательной среды дистанционного обучения пожарной безопасности, технического обеспечения дистанционного обучения, имеющихся возможностей и условий, трудовой деятельности студентов и повседневных режимов обучения и других аспектов, образовательные курсы, выбор технологий обучения.

Ключевые слова: *информационно-коммуникационная образовательная среда, информационно-образовательная среда, электронная информационно-образовательная среда, информационно-образовательное пространство, дистанционное обучение, дистанционный образовательный курс, автоматизированный рабочий комплекс науки - электронное программное проектирование, научность, системность, активность и самостоятельность, индивидуализация, сотрудничество.*

CREATION OF ELECTRONIC METHODOLOGICAL SUPPORT FOR DISTANCE EDUCATION OF FIRE SAFETY CULTURE

In this article, based on the qualification requirements of higher education, the essence of creating an electronic information-educational environment for distance learning of fire safety, including publications that determine electronic information-educational environment of higher education: curriculum, working programs (modules) of subjects, practice, electronic learning resources specified in electronic library systems and working programs, the progress of the educational process are revealed. According to the results of the study of the electronic information-educational environment of distance learning of fire safety, technical support of distance learning, available opportunities and conditions, students' work activities and daily modes of study and other aspects, the importance of planning distance education courses, choosing teaching technologies are highlighted.

Keywords: *Information and communication educational environment, information-educational environment, electronic information-educational environment, information-educational field, distance education, distance education course, automated working complex of science - electronic program design, scientific, systematic, active and independent, individualization, cooperation.*

Kirish. Ta‘limni axborotlashtirish muammolari bo‘yicha ilmiy izlanishlarning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bu turli xil ta‘lim tashkilotlarining axborot va ta‘lim muhitini nazariy asoslash, loyihalash, yaratish va amalga oshirishdir. Axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari asosida joriy

qilingan zamonaviy ta’limni axborotlashtirish jarayonining rivojlanishi elektron axborot-ta’lim muhiti atamasini keng qo’llanilishiga olib keldi [1].

Ta’kidlash joizki, ilmiy manbalarda turli xil atamalar qo’llaniladi: “Axborot va kommunikatsion ta’lim muhiti”, “Axborot-ta’lim muhiti”, “Elektron axborot-ta’lim muhiti”. “Axborot ta’lim sohasi” tushunchasi mintaqa, mamlakat, jahon hamjamiyati, yagona axborot makoni kabi axborot muhitining o’zaro bog’liqligini ochib beradi. “Axborot sohasi” va “Axborot muhiti” yaqin, ammo sinonim tushunchalar emas. Binobarin, axborot sohasi tushunchasining ma’nosi unda odam ishtirok etishini anglatmaydi. “Axborot muhiti” tushunchasi shaxs yoki odamlar guruhining rivojlanishini ta’minlaydigan sharoitlarning o’zaro bog’liqligini ham aks ettiradi va o’zaro ta’sirni o’z ichiga oladi.

Axborot-ta’lim muhiti barcha tipologik xususiyatlariga ega: uzluksiz ta’lim va tarbiya maqsadlarini har tomonlama amalga oshirish, maqsad yo’nalishlarini aniqlash, ijtimoiy, mavzuiy va psixologik-didaktik tarkibiy qismlarning dialektik o’zaro ta’sirini ta’minlashdan iborat.

Axborot-ta’lim muhiti moddiy ta’minot (apparat va dasturiy ta’minot), axborot ta’minoti (material vositalariga kirish imkoniyati), aloqa ta’minoti (zarur yoki to’liq aloqa qilish imkoniyati, to’g’ridan-to’g’ri yoki aloqa vositalaridan foydalanish) bilan tavsiflanadi [5].

Oliy ta’limning malaka talabida aytilishicha, oliy ta’limning elektron axborot-ta’lim muhiti: o’quv dasturlari, fanlarning ishchi dasturlarini (modullarni), amaliyotni, elektron kutubxona tizimlari va ish dasturlarida ko’rsatilgan elektron o’quv manbalarini, o’quv jarayonining borishini belgilovchi nashrlarni o’z ichiga oladi. Oraliq attestatsiyalash va o’quv dasturini o’zlashtirish natijalari, barcha turdagi mashg’ulotlarni o’tkazish, elektron ta’lim, masofaviy o’qitish texnologiyalaridan foydalanish, o’quvchining elektron portfoliosini shakllantirish bilan ta’minlangan.

Shunday qilib, yong’in xavfsizligini o’qitish bo’yicha elektron axborot-ta’lim muhiti integratsiyalashgan ko’p komponentli tizim sifatida yaratilishi kerak, uning tarkibiy qismlari ta’lim, darsdan tashqari, ilmiy-faoliyati, o’quv natijalar nazorat qilish va baholash faoliyati bilan mos keladi. Yong’in xavfsizligini masofaviy ta’lim yordamida o’qitish muhitida ishlatiladigan va ishlab chiqilgan axborot resurslari, bir tomondan, an’anaviy o’qitish uchun standart didaktik talablarga javob berishi kerak, boshqa tomondan zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarining afzalliklari tufayli aniq talablarga javob berishi kerak.

Materiallar va usullar. Yong’in xavfsizligini masofaviy o’qitish elektron axborot-ta’lim muhitining yana bir muhim xususiyati bu ochiqlikdir. Xalqaro ta’lim standartlari ochiqligi deganda, xalqaro ta’lim standartlariga muvofiqligini ta’minlash tushuniladi, bu masofadan turib o’qitish evolyusiyasi, fanlarning imkoniyatlarini kengaytirish va ta’lim muassasalarining bir-biri bilan integratsiyasini kuchaytirish. Axborot-ta’lim muhiti pedagogik jarayonda turli-xil axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan ko’p komponentli axborot tizimi bo’lib, bu o’quv jarayonidagi barcha ishtirokchilarning maksimal bilim faoliyati va uni farqlash, tegishli va tezkor ma’lumotlarga kirishni ta’minlaydi. Yong’in xavfsizligini o’qitish elektron axborot-ta’lim resurslari o’quv jarayonini tashkil etish, ilmiy tadqiqotlarni boshqarish va axborot bilan ta’minlash uchun dasturiy-texnik va telekommunikatsion vositalarning yaxlit muhiti sifatida ko’rib chiqilgan.

Talabalarni yong’in xavfsizligi sohasidagi kompetentligini oshirish va yong’in xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishda elektron ta’lim va masofadan o’qitish texnologiyalaridan foydalaniladi. Avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi - elektron dasturni loyihalash va undan foydalanish kabi bosqichlarda muhim didaktik tamoyillarni hisobga olish kerak, ular avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi-elektron dasturning asosi bo’lib, masofaviy ta’lim texnologiyasi yordamida Yong’in xavfsizligi fanlarini o’rganishni samarali tashkil etadi.

Fanning avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi – elektron dasturni loyihalash asos bo’lgan tamoyillarni sanab o’tamiz va mazmunini ochib beramiz. Biz ilmiylilik, tizimlilik, faol va mustaqil, individuallashtirish, hamkorlik tamoyillarini aniqladik va 1-jadvalda taqdim etdik.

1-jadval

Ilmiylilik tamoyili	Tamoyil o’quv materialining ilmiy bilimlarga mos keladigan mazmunini tanlashni, shuningdek, pedagogika va psixologiyaning hozirgi rivojlanish darajasiga mos keladigan materialni o’zlashtirishning adekvat usullarini topishni belgilaydi. Shunga muvofiq, avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi – elektron dastur materiallari bilan ishlashda talabalar ilmiy tadqiqot ko’nikmalarini egallashlari, bilishning zamonaviy usullarini egallashlari kerak. Ya’ni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida ishlab chiqilgan avtomatlashtirilgan ish majmuasi elektron dastur yordamida eng samarali o’rganish va undan foydalanish mumkin
----------------------------	--

	bo‘lgan mazmun bilan to‘ldirilishi kerak. Ilmiylilik tamoyili talabani tadqiqotchi mavqeiga qo‘yish imkonini beradi tahliliy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga, nafaqat o‘rganilayotgan fan bo‘yicha, balki fanlararo sohalarda ham yuqori natijalarga erishishga yordam beradi.
Faollik va mustaqillik tamoyili	Bu tamoyil talabalarning avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi – elektron dastur materiallari bilan masofaviy ta’limlashi jarayonida ikki turli xildagi, ammo o‘zaro bog‘liq bo‘lgan harakatlariga qaratilgan. Tamoyil masofaviy ta’lim sharoitida talabalar faoliyatining eng oqilona turlarini ko‘rsatishga mo‘ljallangan. Bu, birinchi navbatda, talaba harakatlarining mazmuni bilan o‘qituvchining avtomatlashtirilgan ish kompleksining talablari va mazmuniga mos ravishda namoyon bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, faoliyat avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi – elektron dastur materialini o‘zlashtirish jarayonida shakllanishi kerak bo‘lgan ta’lim ko‘nikmalarining namoyon bo‘lishiga bo‘lgan talab tufayli ta’minlanadi. O‘qituvchining avtomatlashtirilgan ish majmuasi ikki turdagi, tipik va ijodiy ko‘nikmalarni shakllantirishi mumkin. Avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi – elektron dasturda tipik ko‘nikmalarni shakllantirish uchun oldindan belgilangan algoritm bo‘yicha mustaqil faoliyatni tashkil etish nazarda tutilishi kerak. Ijodiy ko‘nikmalar talabdan yong‘in xavfsizligi sohasidagi muammolarni hal qilish uchun mumkin bo‘lgan harakatlar algoritmini tuzishda mustaqillikni namoyon qilishni talab qiladi. Har bir ko‘nikma turini rivojlantirishda talaba faoliyatining namoyon bo‘lishining turli xil intensiv tarkibiy qismi mavjud. Umuman olganda, faoliyat va mustaqillik prinsipi talabalarning yong‘in xavfsizligi fanini masofadan o‘qitish sifatida avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi – elektron dasturni tanlashda yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi, chunki bu ularning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o‘z ishlarini mustaqil tashkil etish qobiliyatini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu mahorat bunday sharoitda fanning o‘quv materialini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishning kalitidir.
Tizimlilik tamoyili	Ushbu tamoyil fanning avtomatlashtirilgan ishchi majmuasining o‘quv materialini yagona tizim ketma-ketligida taqdim etish mantiqini ochib berishga mo‘ljallangan. Ushbu tamoyilga ko‘ra, fanning o‘quv materialini tarkibiy elementlarga (tematik bo‘limlar, modullar va boshqalar) bo‘linishi va ular o‘rtasida muhim aloqalarni o‘rnatishi kerak, bu fan bo‘yicha o‘rganilayotgan kursni yaxlit tarzda taqdim etish imkonini beradi.
Individuallashtirish tamoyili	Ushbu tamoyil hatto avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi – elektron dastur yordamida o‘quv jarayonini masofaviy o‘qitish sharoitida ham talabani o‘quv faoliyatining faol subyekti sifatida yondashish g‘oyasiga asoslanadi. Tamoyil o‘qituvchi va har bir talaba o‘rtasidagi individual hamkorlik texnikasi va usullari tizimiga tayanishni nazarda tutadi. Bu fanning avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi yordamida osonlik bilan amalga oshiriladi, bunda har bir talabani individual faoliyatini tashkil etish usullari majmui mavjud.
Hamkorlik tamoyili	Ushbu tamoyil qo‘shma faoliyatni tashkil etishga, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlikka qaratilgan. Bunday sharoitda ularning har biri o‘zi uchun mo‘ljallangan funksiyalarni bajaradi, ammo bu funksiyalarni amalga oshirish faqat ta’lim jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro ta’sirida bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi talabalarning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi, avtomatlashtirilgan ishchi majmuasi – elektron dastur bilan ishlashda har bir talaba tomonidan o‘quv materialini o‘zlashtirish mantiqini hisobga olgan holda ularning harakatlarini muvofiqlashtiradi va boshqaradi.

Fanning avtomatlashtirilgan ishchi majmuasining asosini tashkil etuvchi ushbu didaktik tamoyillar unga turli fanlarning o‘quv materialini o‘zlashtirish uchun boshqa didaktik majmualardan ajratib turadigan xarakterli xususiyatlarni beradi. Bu xarakterli xususiyatlar quyidagilar hisoblanadi:

- **ochiqlik** - talabalar masofaviy ta’lim jarayonida o‘quv materialini bilan masofadan turib ishlayotganligi sababli, bunday sharoitda an’anaviy “o‘qituvchi-talaba” o‘zaro munosabatlaridan voz kechish tavsiya etiladi. Talabalar o‘quv jarayonining to‘liq ishtirokchilari sifatida harakat qiladilar, o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, guruhdoshlarining ishini tanqid qilish va boshqa huquqlarga ega;

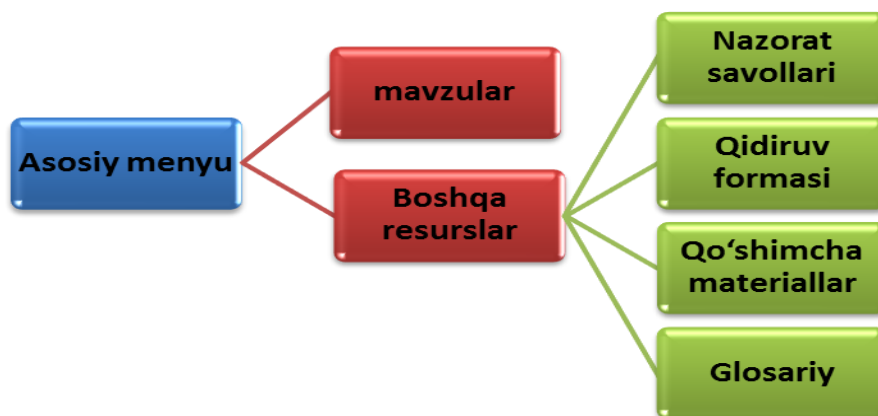
- *demokratiya* - elektron dastur bilan ishlashda talabalarning o‘quv faoliyati o‘quv jarayoni ishtirokchilari rollarining tengligi, talabani tan olish, quyidagilarni tanlash erkinligiga asoslanadi: o‘zlashtirilishi kerak bo‘lgan material, materialni o‘zlashtirish usullari, mavzu bo‘yicha boshqa talabalar bilan muloqot va boshqalar;

- *muqobilik* - fanning avtomatlashtirilgan ish majmuasi shunday loyihalashtirilishi kerakki, har bir talabaga fanning materiali va mazmunini o‘rganishning kamida ikkita usulini taklif etadi, ular bir nechta shakllarda amalga oshiriladi;

- *refleksivlik* - har bir talaba elektron dastur bilan ishlash jarayonida o‘z masofaviy ta‘limning maqsadlarini, faoliyat mazmuni va usullarini amalga oshirishi kerak.

Natija va munozaralar. Ishlab chiqilgan elektron dastur loyihasi quyidagi asosiy bo‘limlarni o‘z ichiga oladi: o‘quv fanining tematik ko‘rsatkichi (asosiy menyu), uslubiy materiallar to‘plami (mavzular), kurs elementlari va kurs resurslari qo‘shimcha materiallar), nazorat qilish va baholash tizimi (1-rasm). O‘quv fanining dasturiga asoslangan *asosiy menyu* elektron dastur tuzilmasida o‘ziga xos ustki tuzilma hisoblanadi. U gipermatnli ko‘p darajali tuzilishga ega va o‘quv fanining bo‘limlari (modullari, mavzulari) belgilarini aks ettiruvchi ichki menyu funksiyasini bajaradi.

O‘quv kursi resurslari. Moodle muhitida o‘quv kursini yaratish uchun oddiy asboblardan to‘plam qo‘llaniladi, bu kurs o‘qituvchi-muallifiga kurs yaratish uchun zarur bo‘lgan vositalar va xizmatlarni tanlash, so‘ngra MS Word matn muharririda yoki boshqa formatlarda (*.pdf, *.djvu va boshqalar) tayyorlangan va shakllangan (bezatish uslublarini ishlatgan holda yaratilgan) o‘quv matnli hujjatlar to‘plamini yaratish imkonini beradi.

1-rasm. Ishlab chiqilgan elektron dastur loyihasi asosiy bo‘limlari

Birinchiidan, kurs ma‘muri (ishlab chiquvchisi) vazifasini bajaruvchi o‘qituvchi kurs uchun mavjud vositalar va xizmatlardan qaysi biri kerak bo‘lishini aniqlaydi. Kurs menyusida o‘qituvchi o‘quv modullari sonini tanlashi, o‘quv materiallarini yuklashi, veb-forumlarni yaratishi kerak. U yoki bu vositani tanlash faqat ushbu o‘quv kursining maqsad va vazifalari, shuningdek taqdim etilgan xizmatlarning didaktik xususiyatlari bilan belgilanadi. Texnologik nuqtai nazardan, elektron dasturda istalgan shakldagi o‘quv materiallarini joylashtirish mumkin – matnli fayllar, grafik rasmlar, animatsiyalar, videoyujetlar, kompyuter modellari va boshqalar. Ba‘zi tadqiqotchilarning masofaviy elektron kurslarni ishlab chiqishdagi amaliy yutuqlarini tahlil qilib, yong‘in xavfsizligi fanining maqsadlarini belgilab, biz o‘quv kursi uchun o‘quv materiallarini bir qator talablarga bo‘ysundirdik:

birinchidan - sarlavhalar, ta‘riflar va o‘quv matnlarining ixchamligi va ravshanligi, murakkab atamalar va qisqartmalar sonini minimallashtirish;

ikkinchidan - o‘quv matnlarini kichik mazmunli qismlarga bo‘lish;

uchinchidan - kirish matni fragmentlarini kiritish – har bir modul oldiga ushbu modul nimani o‘z ichiga olganligi haqidagi ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan annotatsiyalar;

to‘rtinchidan - o‘quv kursi materiallari ichidagi internet havolalari sonini kamaytirish, ularning ko‘pligi talabani matndagi yo‘nalishini yo‘qotishiga olib kelishi mumkin;

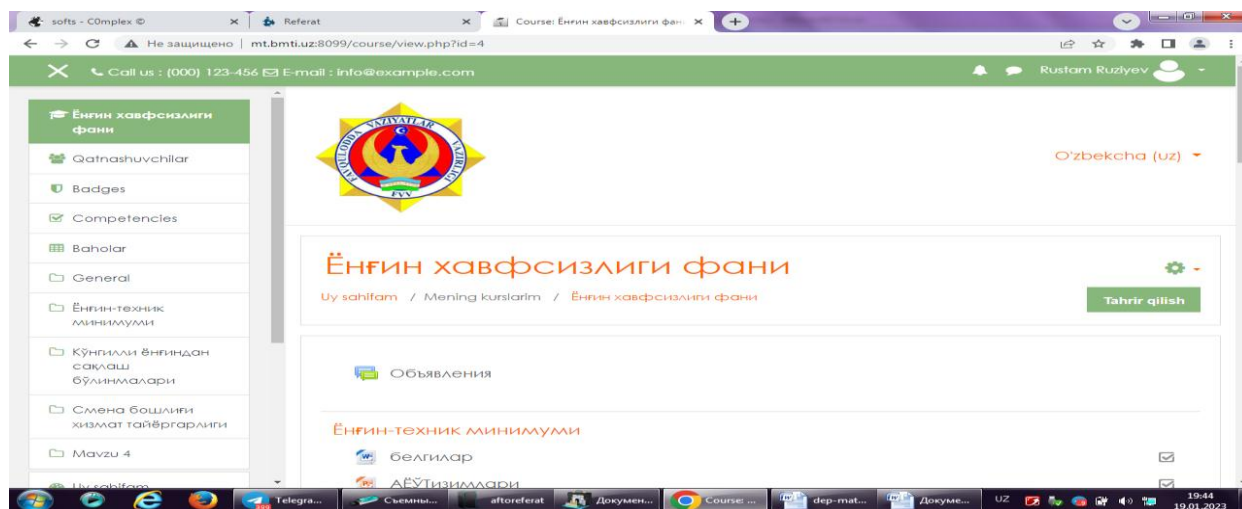
beshinchidan - istalgan formatdagi elektron o‘quv materiallarini chop etish imkoniyatini ta‘minlash;

oltinchidan - taqdim etilgan masalalarning illustratsiyasi sifatida xizmat qiluvchi jadvallar, diagrammalar, grafiklardan foydalanish tendensiyasi yangi materialni aniq taqdim etishni ta‘minlaydi va o‘quv matni hajmini va boshqalarni kamaytirishga imkon beradi;

yettinchidan - barcha matnlar uchun standart talablarga muvofiqligi, matnning o‘z dizayniga, uning tartibiga nisbatan – shriftlarni tanlash (rang va o‘lcham), matn elementlari orasidagi masofani saqlash,

yagona bezash uslubidan foydalanish, uzoq vaqt davomida matn bilan ishlashga imkon beruvchi fon rang sxemasini tanlash, imloni tekshirish, matnlarning uslubini kuzatish va boshqalar.

Moodle masofaviy ta’lim tizimi kursini ishlab chiquvchiga (o’qituvchiga) yuklab olinadigan o’quv resurslari va umuman o’quv modullarini vaqtincha yashirish imkoniyatini beradi, shuningdek, talabalarga ularga faqat qat’iy belgilangan vaqt oralig’ida kirishni ta’minlaydi.

2-rasm. Moodle masofaviy ta’lim tizimida ishlab chiqilgan “Yong’in xavfsizligi fani” kursi

Tizimning bu varianti, bizning nazarimizda, talabalarning mustaqil ravishda bosqichma-bosqich muammolarni hal qilish jarayonida o’quv material bilan izchil tanishishni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega [3]. (2-rasm).

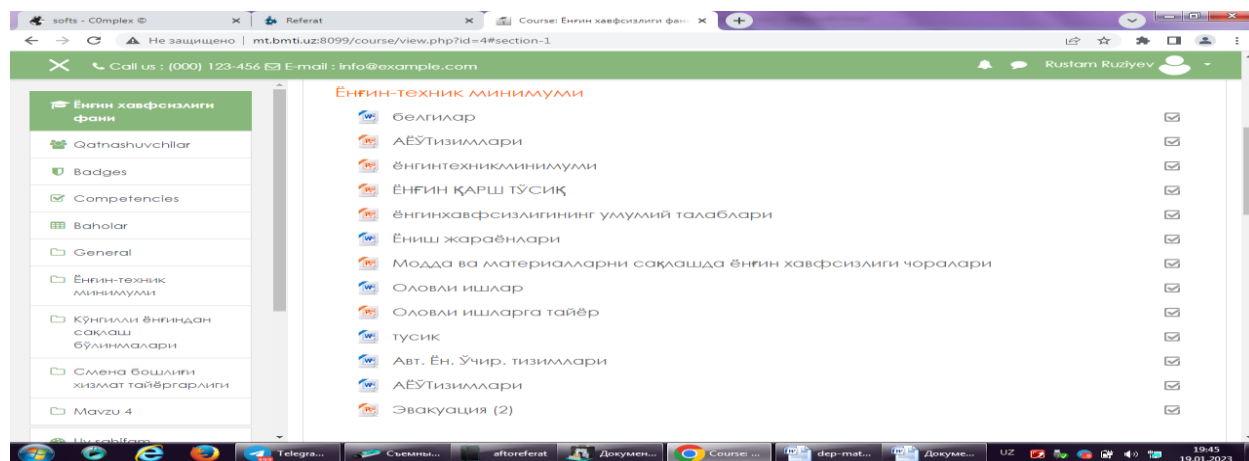
Metodik materiallar to’plami muvofiqlashtiruvchi funksiyani, shuningdek, o’quvchilarning kognitiv faoliyatini boshqarish funksiyasini amalga oshirishga imkon beradi. (3-rasm). Metodik materiallar to’plamiga quyidagilar kiradi: fan bo’yicha mavzular to’plami, shu jumladan ularni o’zlashtirish bo’yicha uslubiy tavsiyalar, mavzu yuzasidan nazorat savollari, turli darajadagi murakkablikdagi o’quv va kognitiv vazifalar to’plami (testlar) va boshqa materiallar [2].

O’quv kursining elementlari. Keling, kursning eng ko’p ishlatiladigan elementlarini ko’rib chiqaylik:

“**Mashg’ulot**” elementi nazariy materialni qismlarga bo’lish imkonini beradi, har biridan keyin – talabaga nazorat savollarini berish, javobning to’g’riligiga qarab, uni yangi qismni o’rganishga yuborish yoki oldingi bosqichga qaytish.

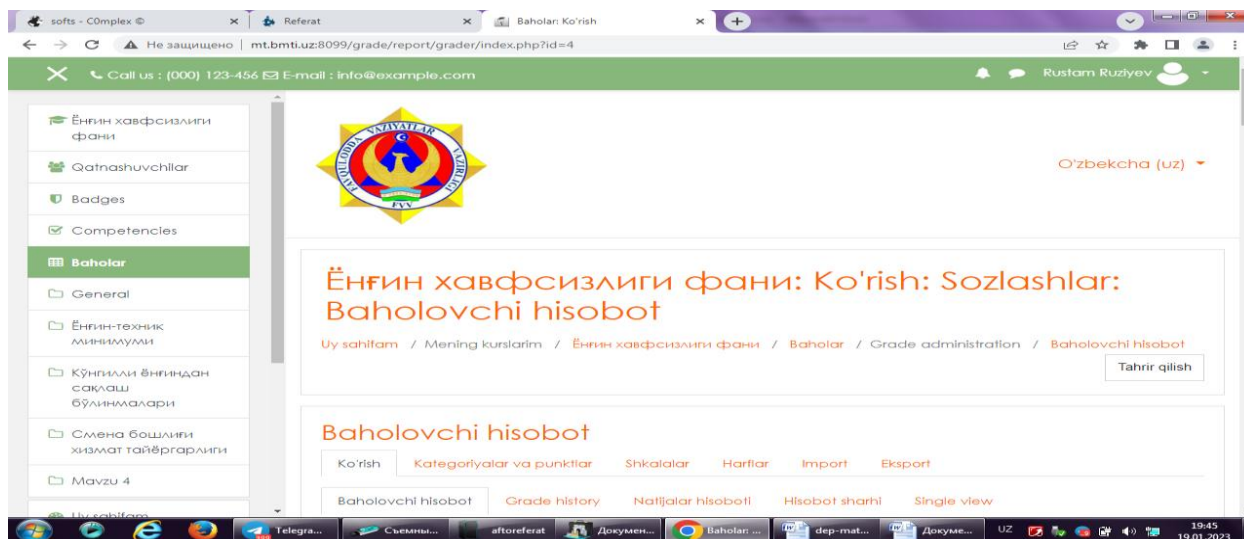
“**Seminar**” – bu talaba nafaqat o’z ishini bajaradigan, balki boshqa talabalarning ish natijalarini ham baholaydigan mashg’ulot turi. Yakuniy baho talabalarning nafaqat o’z ishining sifati, balki ularning taqirizchi sifatidagi faoliyati ham hisobga olinadi.

“**Glossariy**” kursda foydalaniladigan atama va tushunchalar lug’atini yaratish imkonini beradi.

3-rasm. Moodle masofaviy ta’lim tizimida ishlab chiqilgan “Yong’in xavfsizligi fani” kursi bo’yicha mavzular to’plami

Nazorat qilish va baholash tizimi. Moodle masofaviy ta’lim tizimi kurs o’qituvchisiga talabalar bilimi va tayyorgarlik darajasini tekshirish va nazorat qilishning juda keng arsenalini, talabalarga esa o’z-o’zini nazorat qilish va masofaviy ta’lim natijalari sifatini o’z-o’zini baholash usullarini taqdim etadi (4-rasm). Bu usullar qatoriga elektron pochta, telekonferensiya, chat kabilar juda tez xabar almashish imkonini beradi: o’qituvchi nazorat savollari va topshiriqlarini o’z talabasiga elektron pochta orqali jo’natadi va bir muncha vaqt o’tgach uning javobini oladi.

4-rasm. “Yong’in xavfsizligi fani” baholovchi hisobotning ko’rinishi

Faqatgina bunday muloqot usullari bilan suhbatdoshlar bir-birlarini ko’rmaydilar, ya’ni suhbatdoshni aniqlash muammosi mavjud. Bundan tashqari, o’qituvchi talaba tomonidan bajariladigan vazifaning mustaqilligiga ishonch hosil qila olmaydi. So’nggi yillarda talaba va o’qituvchi o’rtasidagi muloqotning yana bir usuli - onlayn suhbat usuli (web-kamera orqali) paydo bo’ldi. Bu usul yuqorida aytilgan kamchiliklarni oldini oladi.

- **nazorat tadbirlarining davomiyligi** – nazorat, mustaqil topshiriqlarni bajarish, iloji bo’lsa, minimal vaqtni olishi kerak, lekin har qanday holatda ham bilimlarni o’zlashtirish va sinab ko’rish sifatini pasaytirish hisobiga emas;

- **qayta aloqa tezkorligi** – nazorat tadbirlarining samaradorligi va tezkorligi talabalardan javoblarni olish tezligiga, o’qituvchidan talabani sharhlar va baholar bilan javob olish tezligiga bog’liq bo’lib, bu umuman talabalar barcha mavzularni o’zlashtirish samaradorligini oshirishga olib keladi;

“Yong’in xavfsizligi” o’quv kursini tuzishda talabalar mavzuni o’zlashtirish faoliyatini nazorat qilish shakllarini tanlashga quyidagi omillar ta’sir ko’rsatdi:

- **texnik qulaylik** – texnik qurilmalar, dasturiy ta’minot va aloqa vositalarini tanlash, ularning muvofiqligi, o’quv kursining har bir ishtirokchisi uchun foydalanish imkoniyati;

- **nazorat shaklining ta’lim mazmuniga muvofiqligi** – o’rganilayotgan materialning past darajada bo’lishi, bizning nazariyda, nazoratning murakkabroq shakllarini talab qiladi. Masalan, “Bino va inshootlarning yong’in xavfsizligini ta’minlash asoslari” mavzusini o’zlashtirish darajasini tekshirishda, an’anaviy testlardan foydalanish va “sanoat korxonalarining yong’in xavfsizligi talablari” va yong’inga qarshi suv ta’minoti hisob-kitoblarini tekshirish uchun boshqa, murakkabroq shakllardan foydalanish tavsiya etiladi – referat, hisobot, o’qituvchi bilan onlayn muloqot, telekonferensiya va boshqalar.

- **ishonchlilik** – o’qituvchi ishni shunday tashkil qilishi etishi kerakki, fanga va masofaviy o’quv kursiga hurmatni shakllantirishi, har bir talaba o’quv jarayonining tashkiliy shakllarida ham, o’qituvchining nazorat usullarida ham ishonch hissini shakllantirsin. Bundan tashqari, nafaqat o’qituvchi talabani, balki talabani o’zi va uning tengdoshlarini va kompyuter dasturini ham baholashi va nazorat qilishi mumkin.

O’qituvchi o’quv kursi jarayonini nazorat qilishda talabani muvaffaqiyatini kuzatish, uning mustaqil faoliyatini yo’naltirish va imkoniyatlarga ega. Bunda faqat o’quvchilarni bir o’qituvchi bilan qamrab olishga alohida e’tibor qaratish lozim. Tajriba shuni ko’rsatadiki, agar o’quv kursida o’zlashtirilayotgan mavzu yuzasidan “jiddiy” topshiriqlar mavjud bo’lmasa, tarmoqdagi bitta o’qituvchi 35-40 nafar talabaga dars berishi mumkin. Agar biz o’quv kursiga changlarning yonishi va portlash xususiyatlari aniqlash, uni yong’in

xavfsizligi sohasida qayta ishlash va natijalarni sharhlash vazifalarini kiritgan bo‘lsak, unda o‘qituvchi 20 dan ortiq bo‘lmagan talabalarni samarali boshqara oladi. Bu o‘qituvchiga o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini tekshirish va talabalarga individual javob xabarlarini yozish uchun haddan tashqari katta yuk yuklanganligi bilan asoslangan.

Agar topshiriqlar o‘quv kursida qatnashayotgan boshqa talabalar tomonidan tekshirilsa, har bir talaba hisobot tayyorlab, uni tarmoq orqali tahlil qilish uchun boshqa talabaga topshiradi. U o‘z navbatida ishni o‘qiydi, tahlil qiladi, o‘zining baholovchi “xulosa”sini yozib, asl yozma ish bilan birga o‘qituvchiga yuboradi. Keyin o‘qituvchi ushbu “xulosa” ni o‘qib chiqishi va shunchaki baho berishi kerak.

Nazorat qilish va baholash tizimining asosini ma’lum bir o‘quv fanining mantiqiy tuzilishiga kiritilgan barcha o‘quv elementlari uchun test topshiriqlari banki tashkil etadi. Test topshiriqlari banki – bu o‘quv fanini o‘rganish maqsadlariga mos keladigan uning mazmunini o‘zlashtirish darajasini sinovdan o‘tkazish imkonini beruvchi tartiblangan topshiriqlar to‘plami hisoblanadi. Test topshiriqlari bankini yaratish uchun ular orasidagi mavjud aloqalarni hisobga olgan holda didaktik birliklarda ifodalangan o‘quv fanining mazmun tuzilishiga tayanish kerak. Kompyuter dasturi boshqaruvni ham amalga oshirishi mumkin, masalan, biz “Yong‘in xavfsizligi” kursida o‘rnatilgan test modulidan foydalanganmiz. Ya’ni bu nazorat usuli faqat testlar bo‘lgan standartlashtirilgan topshiriqlarni tekshirish uchun ishlatilishi mumkin. Test natijasi u tugagandan so‘ng darhol avtomatik ravishda ko‘rsatiladi.

Moodle tizimi ushbu test topshiriqlarini sozlash va tasodifiy tartibda test savollarini talabaga taqdim etishga imkon beradi. Ushbu g‘oyani amalga oshirishga test uchun savollar bankini yaratish va to‘ldirish yordam beradi, bu bitta testdagi savollar sonidan sezilarli darajada oshadi. Talaba uchun test topshiriqlar variantlari avtomatik ravishda yaratiladi. O‘qituvchi talabaning javob berish vaqtini cheklashi yoki bu vaqtni o‘lchashi va natijalarni baholashda olingan ma’lumotlarni hisobga olishi mumkin [6].

Moodle platformasi texnologiyalari talabalar va o‘qituvchi o‘rtasidagi aloqaning mutlaqo yangi usullarini taqdim etadi, bu uning barcha ishtirokchilarini ta’lim jarayoniga faol jalb qilish, o‘quv motivatsiyasini va shunga mos ravishda ta’lim sifatini oshirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Абросимов А.Г. Теоретические и практические основы создания информационно-образовательной среды вуза. Самара: Изд-во Самар. гос. экон. акад., 2003. 204 с.
2. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T.: 2007. –305-b.
3. Белозубов, А.В. Система дистанционного обучения Moodle: учебно-методическое пособие. - СПб., 2007. - 108 с.
4. Jumanazarov S.S., Jumaboyev A. Masofaviy ta’limda intellektual o‘qitish tizimlari // O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi uchun pedagog xodimlar tayerlash va malaka oshirish tizimining dolzarb masalalari. Res.ilmiy-amaliy konferensiya ma’ruza tezislari to‘plami. – T.: O‘MKHTRI, 2004. – 128-129-b.
5. Захарова, И.Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 3-е изд., стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2007. - 192 с.
6. Ro‘ziyev R.R. Yong‘in xavfsizligi madaniyatini shakllantirish. “Hayotiy faoliyat xavfsizligini ta’minlashda innavatsion yondashuv, ilmiy ishlanmalar va zamonaviy texnologiyalar” mavzusidagi IV Respublika yosh olimlar ilmiy-anjuman materiallari to‘plami, 2022. 248-251-b.

O‘SIB KELAYOTGAN YOSH AVLODGA SIFATLI TA’LIM-TARBIYA BERISHDA SHARQ VA G‘ARB MUTAFAKKIRLARI ILMIY MEROSIDAN FOYDALAHISH

*Sultonov Akram Ikromovich,
Qarshi davlat universiteti
Pedagogika kafedrasida dotsent v.b.*

Maqolada o‘sib kelayotgan yosh avlodga sifatli ta’lim-tarbiya berishda Sharq va G‘arb mutafakkirlari ilmiy merosidan foydalanishning amaliy va nazariy ahamiyati borasida fikr yuritilgan. Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy kabi Sharq qomusiy olimlari hamda G‘arb olimi chexoslovakiyalik gumanist-pedagog Yan Amos Komenskiyning ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlari o‘zaro qiyoslangan. Yosh avlodga sifatli ta’lim berishda Sharq va G‘arb mutafakkirlari ilmiy merosining ahamiyati qanchalik dolzarbligi ularning asarlaridan olingan fikrlar bilan isbotlangan.

***Kalit so‘zlar:** yosh avlod, tarbiya, sifatli ta’lim, Sharq va G‘arb mutafakkirlari, ilg‘or o‘qitish usullari, kreativ fikrlash.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В КАЧЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

В статье рассматривается практическая и теоретическая значимость использования научного наследия восточных и западных мыслителей в обеспечении качественного образования подрастающего поколения. Были сопоставлены воззрения восточных учёных-энциклопедистов, такие как Абу Али ибн Сина, Абу Наср Фараби, Ахмад аль-Фергани, Абу Рейхан Беруни и западного учёного Яна Амоса Коменского, педагога-гуманиста из Чехословакии. Значение научного наследия восточных и западных мыслителей в обеспечении качественного образования подрастающего поколения подтверждается идеями, взятыми из их произведений.

***Ключевые слова:** молодое поколение, образование, качественное образование, восточные и западные мыслители, передовые методы обучения, творческое мышление.*

USING THE SCIENTIFIC HERITAGE OF EASTERN AND WESTERN THINKERS IN PROVIDING QUALITY EDUCATION FOR THE YOUNG GENERATION

The article discusses the practical and theoretical significance of using the scientific heritage of Eastern and Western thinkers in providing quality education for the younger generation. Eastern encyclopedic scholars such as Abu Ali ibn Sina, Abu Nasr Farabi, Ahmad al-Fargani, Abu Raykhan Beruni and Western scholar Jan Amos Kamensky, a humanist teacher from Czechoslovakia, were compared. The significance of the scientific heritage of Eastern and Western thinkers in providing a quality education for the younger generation is confirmed by ideas taken from their works.

***Keywords:** young generation, education, quality education, Eastern and Western thinkers, advanced teaching methods, creative thinking.*

Kirish. Bugungi yangilanayotgan ta’lim jarayoni o‘qituvchilarning intellektual qobiliyatini yanada rivojlantirish, shu asosda ularni ijodkorlik va ilmiy tafakkurini har tomonlama yuksaltirish masalalarini muammo sifatida o‘rganishni nazarda tutmoqda. Ayniqsa, o‘qituvchilarni kreativ yondashuv asosida ta’lim samarasini oshirishga tayyorlash imkoniyatlari yaratilgan bo‘lib, bu ularning kreativlik va innovatsion tafakkurni rivojlantirish muhim mezon vazifasini bajarishga yo‘naltirmoqda. Shu kunlarda tubdan yangilangan me‘yoriy-huquqiy hujjatlar hamda yaratilgan moddiy-texnik baza o‘qituvchilarni o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berishda kreativ yondashuv asosida izlanuvchanlik sifatlarini shakllantirishga e’tibor qaratilayotganligi ham mana shu bilan izohlanadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 22-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga va xalqiga yo‘llagan murojaatnomasida: “*Najot – ta’limda, najot – tarbiyada, najot – bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi*” – degan fikrlarida ham ta’lim jarayonidagi kechayotgan o‘zgarishlarga tub maqsad sifatida qarashning amaliy masalalari nazarda tutiladi [1].

Asosiy qism. Ta’limning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta’kidlash joizki, sinov-tajriba sifatida darsliklarga qo‘yilayotgan yangicha talablar ilg‘or jahon o‘qitish usullarini takomillashtirib, ularni o‘zimizning milliy xususiyatlarimiz bilan uyg‘unlashtirish asosida tashkil etishni ko‘zda tutadi. Darsliklar

bilan ishlash jarayonidagi o‘zgarish, yangicha fikrlashga undash texnologiyalari asosida shakllantirilayotgan mazmun va shakl mutanosibliqidagi qo‘llanmalarni yuqori sinf o‘quvchilariga mo‘ljallash lozimdir. Zero, bugungi o‘quvchi nafaqat matn asosida fikrlash, balki ilmiy-ijodiy tafakkurni o‘stirishga qaratilgan mavzularni qamrab olgan darsliklarga muhtojdir. Intellektual qobiliyatni o‘stiruvchi ta‘lim jarayoni garchi maktabda ona tili va chet tillarini puxta o‘zlashtirib, kompyuterda ishlash ko‘nikmalariga e‘tibor qaratsa-da, umumkasbiy fanlarni o‘zlashtirishda ham texnologik jarayonlarni boshqarish usullari bilan yonma-yon amalga oshirib borilishi kerak ekanligi kundalik hayotimizda yaqqol sezilmoqda.

Ayniqsa, o‘quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishlash va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati maktab ta‘limi oldidagi muhim vazifalarni yuzaga keltirmoqda. Ta‘lim muassasalarida o‘tib kelayotgan yosh avlodga sifatli ta‘lim-tarbiya berishda Sharq va G‘arb mutafakkirlarining merosidan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Chunki IX asrlarga kelib ma‘naviy ko‘tarilish Sharq Renessansi-Uyg‘onish davrining boshlanishiga olib kelganligi, ta‘lim-tarbiyaning nazariy masalalari ishlab chiqilganligi, qolaversa, intellektual qobiliyatni shakllantirishning muammoli masalalari qator manbalarda ko‘rsatib o‘tilganligini hisobga olgan holda ushbu jarayonni e‘tiborga olish va ulardan maqsadli foydalanish texnologiyalarini ham joriy etish mumkin. Bu davrda Movarounnahrda ilm-fan va ma‘rifat sohasida o‘z xizmatlari bilan dunyoga mashhur bo‘lgan faylasuf va munajjim, matematika, fizika, tibbiyot, tarix, til va adabiyot, pedagogika sohasida ilmiy merosi bilan nom qoldirgan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi qomusiy olimlar faoliyati, ularning ilmiy merosi bu borada tayanch nuqtadir. Qomusiy olimlar o‘z ilmiy merosida ta‘limiy-axloqiy asarlar yaratishga ham katta e‘tibor berib, bu asarlarda ilgari surilgan g‘oyalar insonning ham aqliy, ham axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan kamol topishida, pedagogik fikr taraqqiyotida katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Shuningdek, Sharq uyg‘onish davrida sof pedagogik asarlar ham yaratilib, ta‘lim-tarbiyada inson kamolotining xususiy va umumiy metodlari haqida ta‘limoti bilan nom qoldirgan tarbiyashunos olimlar ham maydonga chiqdi. Abu Ali ibn Sino kamolotga erishishning birinchi mezoni sanalgan ma‘rifatni egallashga da‘vat etadi. Chunki ilm-fan insonga xizmat qilib, tabiat qonunlarini ochib, avlodlarga yetkazishi kerak. Bu maqsadga yetishish uchun inson qiyinchiliklardan qo‘rqmasligi zarurligi quyidagi fikrlarida ham ko‘rinadi: “Ey birodarlar! Odamlarning botiri mushkulotdan qo‘rqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo‘rqog‘idir Zero, ma‘rifatli kishi jasur, o‘limdan ham qo‘rqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan bo‘ladi”[2],- deydi u fikrini davom ettirib. Bilimsiz kishilar johil bo‘ladi, ular haqiqatni bila olmaydilar, deb ularni yetuk bo‘lmagan kishilar qatoriga qo‘shadi. Bunday kishilardan ilmiy fikrlarni sir tutish kerakligini ta‘kidlaydi. U haqiqatni bilish uchun bilimga ega bo‘lish kerakligi, lekin har qanday bilim ham haqiqatga olib kelmasligi, inson o‘z bilimining haqiqiyiligi bilishi uchun mantiqni ham bilishi zarurligini uqtiradi.

Ibn Sinoning ta‘limoti asosida bilimlarni egallashda mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish kerak, degan g‘oya yotadi. Zero, alloma bolani maktabda o‘qitish va tarbiyalash zarurligini qayd etib, maktabga barcha kishilarning bolalari tortilishi va birga o‘qitilishi hamda tarbiyalanishi lozim deb, bolani uy sharoitida yakka o‘qitishga qarshilik bildiradi. Bolani maktabda jamoa bo‘lib o‘qishining foydasini quyidagicha ifodalagan: Agar o‘quvchi birga o‘qisa u zerikmaydi, fanni egallashga qiziqish yuzaga keladi, bir-biridan qolmaslik uchun harakat, musobaqalashish istagi rivojlanadi. Bularning hammasi o‘qishning yaxshilanishiga yordam beradi. O‘zaro suhbatda o‘quvchilar bir-biriga kitobdan o‘qib olganlari, kattalardan eshitganlarini hikoya qiladilar. Bolalar birga to‘planganlarida bir-birini hurmat qila boshlaydilar, do‘stlashadilar, o‘quv materiallarini o‘zlashtirishda bir-biriga yordamlashadilar, bir-biridan yaxshi odatlarni qabul qiladilar.

Tarbiya ham ota-onalarning burchi va farzandlarning haqqidir. “Tarbiya” so‘zi arabcha “robba” fe‘lidan olingan bo‘lib, “o‘stirdi, ziyoda qildi, rioyasiga oldi, rahbarlik qildi va isloh qildi” ma‘nolarini bildiradi. Musulmon ulamolar “tarbiya”ni bir necha xil ta‘rif qilganlar. Jumladan, imom Bayzoviy quyidagicha ta‘riflaydi: “Tarbiya bir narsani asta-sekin kamoliga yetkazishdir”. Rog‘ib Asfihoniy tarbiyani quyidagicha ta‘rif qiladi: “Tarbiya bir narsani bir holdan ikkinchi holga o‘tkaza borib, batamomlik nuqtasiga yetkazishdir. Tarbiyaning ma‘nolaridan biri, insonning diniy, fikriy va axloqiy quvvatlarini uyg‘unlik hamda muvozanat ila o‘stirishdir”. Islomda bolalar tarbiyasi ota-onaning eng mas‘uliyatli va uzoq davom etadigan burchlaridir. Boshqa burchlar ba‘zi ishlarni qilish yoki mulkni sarflash bilan oxiriga etadi. Ammo tarbiya mas‘uliyati bardavom bo‘ladi. Zotan, ota-onaning farzand ne‘matiga haqiqiy shukrlari ham aynan tarbiya mas‘uliyatini sharaf bilan ado etish orqali yuzaga chiqadi [1:339-340].

Bilim olishda bolalarni maktabda o‘qitish zarurligini qayd etar ekan, ta‘limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta‘kidlaydi:

- bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo‘ymaslik;
- ta‘limda yengildan og‘irga borish orqali bilim berish;

- olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo‘lishi;
- maktabda o‘qitishda jamoa bo‘lib o‘qishga e‘tibor berish; - bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o‘qitishni jismoniy mashqlar bilan qo‘shib olib borish. Bu talablar hozirgi davr ta‘lim tamoyillariga ham mos kelishi bilan qimmatlidir. Yuqoridagi masalalarga o‘zining “Tadbiri manzil” asarida muallif maxsus bo‘lim bag‘ishlaydi. “Bolani maktabda o‘qitish va tarbiyalash” bo‘limida ta‘lim va tarbiya jarayonini ochib beradi. Yuqoridagi tamoyillar esa bolalarni yengil-yelpi bilim olish emas, balki har tomonlama chuqur va mustahkam bilim olishiga yordam beradi [2].

G‘arb ta‘lim-tarbiya nazariyasida ham ushbu masalalar boshqacha ko‘rinishda amalga oshirilsa-da, uning tub mazmunida Ibn Sino va boshqa Sharq allomalari qarashlariga hamohanglik ko‘zga tashlanadi. Chexoslovakiyalik gumanist-pedagog Yan Amos Komenskiy pedagogika ilmning poydevorini qurgan, uning keyingi rivojlanish yo‘llarini ko‘rsatib bergan, o‘zining ongli hayotini, pedagogik faoliyatini bolalarni o‘qitish va tarbiyalashdek oliyjanob ishga bag‘ishlagan ulug‘ pedagogdir.

Buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy o‘zining “Buyuk didaktika” asarida maktabda o‘qitish tizimini amalga oshirishda quyidagi didaktik tamoyillarga amal qilishni tavsiya etadi:

- ko‘rsatmalilik tamoyili;
- onglililik tamoyili;
- izchillik va tizimlilik tamoyili;
- mashq qilish, bilim va malakalarni puxta egallash tamoyillari.

Komenskiy ko‘rsatmalilik tamoyilini nazariy jihatdan isbotlab, mufassal bayon qilib berdi. U bu tamoyil faqat ko‘rsatib o‘qitish usuli tariqasidagina emas, balki barcha sezgi organlarini narsa va hodisalarni asosli va yaxshi o‘zlashtirib olishga jalb etish vositasi ekanligini keng ma‘noda tushuntirdi.

Ko‘rsatmalilikni o‘qitishning “Oltin qoidasi” deb ataydi. Ko‘rsatmalilik tamoyilida: a) bolaga real narsalarni ko‘rsatish, b) dunyoni rasmlar orqali tushuntirish, v) narsalar modelini ko‘rsatish.

Komenskiy onglilik tamoyilini ilgari surar ekan, o‘qitishda ma‘no-mazmunini tushunmay, og‘zaki yodlashga qarshi chiqadi. “Aql-idrok bilan yaxshi tushunib olingan narsadan boshqa hech bir narsani zo‘rlab yodlatmaslik lozim”. O‘quvchilar “O‘rganilayotgan narsa kundalik hayotda qanday foyda yetkazishini o‘qituvchi yordamida anglab olishlari kerak. Shu bilan hodisalarning sabablarini anglatmoq, har bir narsani to‘la tushuntirib bo‘lguncha, shu narsa ustida to‘xtalmoq kerak”, - deb hisoblaydi.

Izchillik tamoyilida – fan asoslarini izchil bayon qilish va sistemali tarzda o‘rgatish talab etiladi. Shuningdek, kun, oy, yilga vazifa qo‘yish va uni amalga oshirish uchun intilish kerakligi aytiladi. Bunda aniq vaqtning belgilash, o‘qitishning bola yoshiga mos bo‘lishi, material izchillik bilan o‘rganilishi, ya‘ni bugungi material ertangi kun material bilan bog‘lanishi va keyingi o‘tiladigan materialga yo‘l ochishi kerak.

Komenskiy maktablarda mashq qilish bilan yozishni, nutqni mashq qilish bilan gapirishni, ashulani mashq qilish bilan ashula aytishni, xulosalar chiqarib berish yo‘li bilan xulosalar chiqarishni va shu kabilarni o‘rgansinlar, toki maktab ishi qizib turgan bamisoli bir ustaxona bo‘lsin, - deydi. Shuningdek, u o‘quvchilarning bilish qobiliyatini o‘stirishga, bilimga bo‘lgan ishtiyoqini kuchaytirishga va ilm ishiga bo‘lgan g‘ayratini oshirishga intildi.

Komenskiy o‘qituvchi butun sinf bilan jamoa bo‘lib ish olib borishini, ya‘ni sinf – dars tizimida o‘qitishni olib borishni tavsiya etib, sinf – dars tizimini ishlab chiqadi. Dars vaqtida o‘tgan darsni qaytarish, yangi mavzuni tushuntirish, mustahkamlash, uyga vazifa berish kerakligini ko‘rsatadi. Darsni rejalashtirish va olib borish to‘g‘risida ko‘rsatmalar beradi. Har bir darsning o‘z mavzusi va o‘z vazifasi bo‘lishini aytadi. O‘qituvchi o‘quvchilarning dars mashg‘ulotlarida faol qatnashishlarini ta‘minlashi, kuzatib borishi, sinfda intizom saqlanishi kerakligini uqtiradi. O‘qituvchi bir vaqtda 30 o‘quvchi bilan dars olib borishi mumkin, deb hisoblaydi.

Komenskiy darslik qanday bo‘lishi to‘g‘risida qimmatli fikrlar bildiradi: Darslikda o‘quv materiali yetarlicha bo‘lishi, qisqa, mazmunli, tushunarli, izchil berilishi kerak. Darslik oddiy, bolalarga tushunarli tilda yozilishi, rasmlarga boy bo‘lishi lozim. Darslikdagi material muntazam tartib bilan joylashtirilishi, bolalarning yoshiga qarab ravshan bayon etilishi shart, deydi. Bu fikrlarni o‘zining “Tillar va hamma fanlarning ochiq eshigi” hamda “Hislar vositasi bilan idrok qilinadigan narsalarning suratları” kabi darsliklarida bayon etadi.

Komenskiy yoshligidan boshlab bolada axloq va odob hosil qilish kerakligini aytadi. Mardlik, o‘zini tuta bilish, chidamlilik, vaqt va vaziyat talab qilganida foyda yetkazishga tayyor bo‘lib turish, burchni ado qilish kabi xislatlar fazilatdir. Shu asosiy fazilatlaridan tashqari kamtarlik, mo‘min-qobillik, kishilarga xayrixohlik, pokizalik, puxtalik, xushmuomalalik, kattalarni hurmatlash, mehnatsevarlik xislatlarni tarbiyalashni ham muhim vazifa, deb hisoblaydi.

U quyidagilarni axloqiy tarbiya vositalari deb biladi: a) ota-ona, o‘qituvchi, o‘rtoqlarining namunasi; b) bolalarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish, ular bilan suhbatlar o‘tkazish; v) bolalarni yaxshi xulqqa o‘rgatishda mashqlar o‘tkazish, yalqovlik, o‘ylamay ish qilishga, intizomsizlikka qarshi kurashish.

Komenskiy intizomning katta ahamiyati borligini ko‘rsatib, “Intizomsiz maktab bamisoli suvsiz tegirmondur”,- degan chex maqolini keltiradi. O‘rta asr maktablarida kaltak vositasi bilan o‘rnatiladigan intizomga u qarshi chiqadi. Bolalarga insoniy muomalada bo‘lishni tavsiya etadi. Intizom: o‘qituvchining namuna ko‘rsatishi, samimiy, ochiq xayrixohligi, o‘qituvchining bolaga bo‘lgan to‘g‘ri munosabati (agar u bolani sevsa, uning yaxshi bo‘lishini istasa, darsi mazmunli bo‘lsa, tushuntira olsa intizomlilik vujudga keladi), bolani ko‘pchilik oldida, o‘rtoqlari o‘rtasida oqilona maqtash yoki qoralash intizomlilikka olib keladi, deydi.

Albatta, olimning ushbu nazariy qarashlari o‘quvchini har tomonlama kamol toptirishning nazariy omillari hisoblanib, ularni bugungi ta‘lim-tarbiyaning ilg‘or asoslari bilan uyg‘unlashtirish yanada ta‘lim jarayonining asosiy holatlaridandir. Shu o‘rinda ta‘kidlash lozimki, ta‘lim jarayoni va uning nazariy muammolari milliylik xususiyatlari bilan chambarchas bog‘lansa-da, ammo jahon tajribasi, uning yutuqlari kesimida umumlashadi. Biz yuqorida faqatgina Sharq va G‘arb olimlarining o‘sib kelayotgan yosh avlod ta‘lim-tarbiyasida ilmiy, adabiy merosining o‘rni borasida umumiy fikrimizni bildirishga harakat qildik. Aslida Sharq allomalarining merosi negizida ajdodlarimiz falsafasi, ularning olam va insonga munosabati, uning ma‘naviyat olami haqidagi fikrlari alohida tadqiqotni talab etadi. Birgina Qur‘oni karim va Hadisi sharifda ifodalangan tarbiyaviy o‘gitlar, axloqiy qarashlar hali yosh avlod tarbiyasi bilan bog‘liq ko‘plab muammolarni yechimini topishga xizmat qiladi. Hadisi sharifimizda aytib o‘tilgan: “Beshikdan qabrgacha ilm izla” iborasining negizida o‘sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi uchun yetarli xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘sib kelayotgan yosh avlod ta‘lim-tarbiyasida Sharq va G‘arb allomalarining ilmiy-ijodiy merosidan foydalanish nafaqat bugunning, balki kelajak ta‘lim jarayoni uchun ham ulkan ma‘naviyat merosi hisoblanib, ularni o‘rgatish tizimida ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash va shu asosda o‘quvchilarning aqliy salohiyatini o‘stirish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim omillardandir.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi xalqi va oliy majlisga yo‘llagan murojaatnomasi, Xalq so‘zi gazetasi, 2022-yil 22-dekabr.
2. Mavlonova R. va boshq. Pedagogika. – T.: O‘qituvchi, 2001.
3. Подласий И. П. Педагогика. В 2-х кн. - М.: ВЛАДОС, 2003.
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila. – T.: “Hilol-nashr”. 2013.

IVEN TEXNOLOGIYASI VOSITASIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY MAHORATINI OSHIRISH METODIKASINI TAKOMILASHTIRISH

*Turayeva Oygul Siroj qizi,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktaranti*

Mazkur maqolada IVEN (ixtirochilik vazifalarini yechish nazariyasi) texnologiyasi vositasida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodikasini takomilashtirish haqida ma'lumot berib o'tilgan. IVEN (ixtirochilik vazifalarini yechish nazariyasi) texnologiyasi, uning ma'no mohiyati, undagi o'ziga xoslik va imkoniyat, ta'lim tizimidagi nazariya bilan amaliyotning o'zaro bog'ligi, jamiyat, mamlakat taraqqiyotini innovatsion rivojlantirishdagi ahamiyati, kompetentli kadrlarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, ularda ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda IVEN texnologiyasidan foydalanishning dolzarbligi haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *ixtiro, malaka, tajriba, o'qituvchi, sifat va samaradorlik, ta'lim nazariyasi, kasbiy mahorat.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ С ПОМОЩЬЮ ТЕХНОЛОГИИ IVEN

В данной статье представлена информация по совершенствованию методики повышения квалификации будущих учителей посредством технологии IVEN (теория решения изобретательских задач). В статье рассматриваются технология IVEN (теория решения изобретательских задач), её значение, её уникальность и возможности, взаимосвязь теории и практики в системе образования, её роль в инновационном развитии общества, развитии страны, обеспечение грамотных кадров современными знаниями, вооружение, в котором высказываются мнения об актуальности использования технологии IVEN при развитии творческих способностей.

Ключевые слова: *изобретательность, компетентность, опыт, педагог, качество и эффективность, теория образования, профессиональная экспертиза.*

IMPROVING THE METHODOLOGY OF PROFESSIONAL SKILLS IMPROVEMENT OF FUTURE TEACHERS THROUGH IVEN (INVENTIVE PROBLEM SOLVING THEORY) TECHNOLOGY

This article provides information on improving the methodology of improving the professional skills of future teachers by means of iven (theory of solving inventive tasks) technology. IVEN (theory of solving inventive tasks) technology, its essence, its uniqueness and opportunity, the interrelationship between theory and practice in the educational system, its importance in the innovative development of society, the country's development, competent personnel with modern knowledge arming, in which opinions are expressed about the relevance of using IVEN technology in the development of creative skills.

Key words: *invention, competence, experience, teacher, quality and efficiency, theory of education, professional expertise.*

Kirish. IVEN (Ixtirochi muammolarni hal qilish nazariyasi) texnologiyasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodologiyasini takomillashtirishda foydali vosita bo'lishi mumkin. IVEN yondashuvi murakkab muammolarni hal qilishda ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantiradigan tizimli muammolarni hal qilish usuliga asoslangan. U turli sohalarda qo'llanilishi mumkin. Ayniqsa, ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatlari yuqori baholanadigan ta'limda foydali bo'lishi mumkin.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda IVEN texnologiyasini joriy etish uchun quyidagi qadamlarni qo'yish mumkin:

- Birinchi qadam kelajakdagi o'qituvchilarni yaxshilashi kerak bo'lgan ko'nikmalarni aniqlashdir. Bu ehtiyojlarni baholash yoki ta'lim bo'yicha mutaxassislar bilan maslahatlashish orqali amalga oshirilishi mumkin.

- Aniqlangan ko'nikmalarga asoslanib, o'quv rejasini ishlab chiqish kerak. Ushbu rejada ijodiy muammolarni hal qilishga undaydigan tadbirlar, masalan, aqliy hujum va rol o'ynash mashqlari bo'lishi kerak.

- IVEN texnologiyasini bo'lajak o'qituvchilarga muammoni hal qilish vositasi sifatida tanishtirish kerak. Ularga IVEN yondashuvining tamoyillari va uni o'zlarining kasbiy rivojlanishida qanday qo'llashni o'rgatish kerak.

- bo'lajak o'qituvchilar IVEN yondashuvini qo'llashda muvaffaqiyatli bo'lishlarini ta'minlash uchun ularga doimiy yordam ko'rsatilishi kerak.

Bu ustozlarga kirish, murabbiylik va ularning taraqqiyoti haqida fikr-mulohazalarni o'z ichiga olishi mumkin.

IVEN (Inventive Problem Solving Theory) texnologiyasi sovet muhandisi va olimi Genrix Altshuller tomonidan ishlab chiqilgan muammoni hal qilish usulidir. U innovatsiyalarni tizimlashtirish va o'tmishda yechilgan muammolarning yechimlarini tahlil qilish orqali o'rgatish mumkin degan fikrga asoslanadi. IVEN texnologiyasini bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodologiyasiga qo'llash uchun quyidagi qadamlarni bajarish mumkin:

1. IVEN texnologiyasini qo'llashning birinchi bosqichi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratida hal qilinishi kerak bo'lgan muammoli sohalarni aniqlashdir. Buni talabalar, o'qituvchilar va ma'muriyatlarning fikr-mulohazalari, shuningdek, tadqiqot va kuzatishlar orqali amalga oshirish mumkin.

2. Keyingi qadam o'xshash muammolarning oldingi yechimlarini tahlil qilishdir. Bu o'tmishda muvaffaqiyatli o'qituvchilar tomonidan qo'llanilgan yondashuvlarni o'rganish va ularning muammolarni hal qilish strategiyalarida umumiy tomonlarni aniqlashni o'z ichiga oladi.

3. O'tmishdagi yechimlarni tahlil qilish asosida muammoni hal qilish algoritmini ishlab chiqish mumkin. Ushbu algoritm bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy amaliyotidagi muammolarni aniqlash va hal qilish jarayonida yo'l-yo'riq ko'rsatishi kerak.

4. Masala yechish algoritmi bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda amalga oshirilishi kerak. Buni sinfda o'qitish va amaliy qo'llash kombinatsiyasi orqali amalga oshirish mumkin.

5. Muammoni hal qilish algoritmi amalga oshirilgandan so'ng, natijalarni baholash kerak. Buni talabalar, o'qituvchilar va ma'murlarning fikr-mulohazalari, shuningdek, muvaffaqiyatning miqdoriy o'lchovlari, masalan, talabalar natijalarini yaxshilash orqali amalga oshirilishi mumkin.

IVEN texnologiyasini bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodologiyasiga qo'llash orqali o'qituvchilarga o'z amaliyotini yaxshilash va talabalar uchun yaxshi natijalarga erishishga yordam beradigan muammolarni hal qilish ko'nikmalarini tizimlashtirish va o'rgatish mumkin. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda IVEN texnologiyasining samaradorligi muntazam ravishda baholanishi kerak. Bu so'rovlar, fokus-guruhlar va boshqa baholash vositalari orqali amalga oshirilishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda IVEN texnologiyasini tatbiq etish orqali ular kelajakda o'qituvchi sifatidagi faoliyatida bebaho bo'ladigan ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

Ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi (TRIZ) 1940-yillarda sovet muhandisi va olimi Genrix Altshuller tomonidan ishlab chiqilgan. TRIZ metodologiyasi innovatsiyalarni tizimlashtirish va o'tmishda hal qilingan muammolarning yechimlarini tahlil qilish orqali o'rgatish mumkin degan asosga asoslanadi. Altshuller o'z ishini TRIZda Sovet Ittifoqida patent kotibi bo'lib ishlagan paytda boshlagan. U ko'plab patentlar umumiy muammolarni hal qilish uchun ekanligini payqadi va u yechimlardagi umumiy naqshlarni, aniqlash, uchun ushbu patentlarni o'rganishni boshladi. Altshullerning TRIZdagi ishi muammoni hal qilishning turli kontekstlarida osonlik bilan qo'llanilishi mumkin bo'lgan TRIZning soddalashtirilgan versiyasi bo'lgan ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasining (IVEN) rivojlanishiga olib keldi. IVEN muammolarga innovatsion yechimlarni yaratish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan printsiplar va evristikalar to'plamiga asoslanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish kontekstida IVEN texnologiyasi o'qituvchilarga turli vaziyatlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berish uchun qo'llanilishi mumkin. Shu kabi muammolarni hal qilishning o'tmishdagi usullarini tahlil qilib, bo'lajak o'qituvchilar o'zlarining kasbiy amaliyotlarida muammolarni aniqlash va hal qilish jarayonida ularga rahbarlik qila oladigan muammolarni hal qilish algoritmini ishlab chiqishlari mumkin.

IVEN texnologiyasini bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodologiyasiga qo'llash nisbatan yaqinda sodir bo'lgan ishlanmadir. Biroq, u allaqachon o'qitish sifati va talabalar uchun natijalarni yaxshilashda istiqbolli natijalarni ko'rsatdi. Kelajakdagi o'qituvchilarga muammolarni hal qilishda tizimli yondashuvni taqdim etish orqali IVEN texnologiyasi o'qituvchilarning tez o'zgaruvchan ta'lim landshafti muammolarini hal qilishga yaxshiroq tayyorlanishini ta'minlashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili.

So'nggi yillarda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodologiyasini takomillashtirish uchun ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi (IVEN) texnologiyasini qo'llashga e'tibor qaratilmoqda. Quyida ushbu mavzu bo'yicha ba'zi tadqiqotlarning adabiyot tahlili keltirilgan:

✚ Juravleva va Gromova (2020) o'zlarining "Ta'limdagi innovatsiyalar: Pedagogik amaliyotni takomillashtirish uchun TRIZ va IVENni qo'llash" maqolasida IVEN texnologiyasi o'qituvchilarga o'qitish sifatini yaxshilashga va muammolarni hal qilishda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam berishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Mualliflar IVEN texnologiyasini universitet darajasidagi o'qitish dasturida qo'llash bo'yicha amaliy tadqiqotlarni taqdim etadilar va ijobiy natijalar haqida xabar berishadi.

✚ Shpakova va Juravleva (2019) "Innovatsiya uchun o'qitish: TRIZ va IVENni o'qituvchilar tayyorlashda qo'llash" nomli tadqiqotida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda IVEN texnologiyasini qo'llashni muhokama qiladi. Mualliflarning ta'kidlashicha, IVEN texnologiyasi bo'lajak o'qituvchilarni tez o'zgaruvchan ta'lim landshafti muammolariga javob berishga tayyorlashga yordam beradi. Tadqiqot IVEN texnologiyasini o'qituvchilar tayyorlashda qo'llash uchun asos yaratadi.

✚ O'zlarining "O'qituvchilar tayyorlashda IVENni qo'llash bo'yicha tadqiqot" maqolasida Zhang (2020) o'qituvchilarni tayyorlashda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rgangan tadqiqot haqida hisobot. Tadqiqot natijalariga ko'ra, IVEN texnologiyasi o'qituvchilarda muammolarni ijodiy yechish ko'nikmalarini rivojlantirish va o'qitish sifatini oshirishda samarali yordam beradi.

"Pedagogik kadrlar tayyorlashda TRIZ va IVENni qo'llash" nomli tadqiqotida Ibatullina va Islomova (2020) universitet sharoitida pedagogik kadrlar tayyorlashda IVEN texnologiyasini qo'llashni muhokama qilishadi. Mualliflarning ta'kidlashicha, IVEN texnologiyasi o'qituvchilarning muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish orqali o'qitish sifatini oshirishga yordam beradi. Tadqiqot IVEN texnologiyasini o'qituvchilar malakasini oshirish dasturida qo'llash bo'yicha amaliy tadqiqotlarni taqdim etadi.

Umuman olganda, adabiyotlar IVEN texnologiyasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodikasini takomillashtirishning samarali vositasi bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. IVEN texnologiyasini qo'llash o'qituvchilarning muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga, o'qitish va o'qitish sifatini oshirishga yordam beradi. Biroq, turli kontekstlarda IVEN texnologiyasining samaradorligini to'liq tushunish va uni qo'llash bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni ishlab chiqish uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Shunday tadqiqotlardan biri Vang va Chjao (2019) tomonidan "O'qitishda TRIZ asosidagi innovatsion muammolarni hal qilish usulini qo'llash: kollej ingliz tilini o'qitishning empirik tadqiqoti". Ushbu tadqiqot kollejda ingliz tilini o'qitishda TRIZ asosidagi muammolarni hal qilish usullarini qo'llashni o'rganadi va uning o'qitish sifatini oshirishdagi samaradorligini baholaydi. Mualliflar TRIZ asosidagi usullardan foydalanish o'qitish sifatini oshirishga yordam berganligini aniqladilar va talabalar o'z faoliyatida sezilarli yaxshilanishni ko'rsatdilar.

Yana bir tadqiqot, Kovaleva va boshqalar tomonidan "TRIZ metodologiyasidan foydalangan holda pedagogikada innovatsion ta'lim: Case Study". (2018), pedagogikada innovatsion ta'limda TRIZ metodologiyasini qo'llashni o'rganadi. Mualliflar TRIZ metodologiyasidan foydalanish pedagogik ta'lim sifatining sezilarli yaxshilanishiga olib kelganligini aniqladilar.

Xaritonov va boshqalar tomonidan "TRIZ metodologiyasi asosida muhandislik muammolarini hal qilishni o'qitishga innovatsion yondashuvlar". (2020), mualliflar muhandislik muammolarini hal qilishni o'rgatishda TRIZ metodologiyasini qo'llashni o'rganadilar. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, TRIZ metodologiyasidan foydalanish muhandislik ta'limi sifatini oshirishga va talabalar o'rtasida muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi.

Ushbu tadqiqotlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodologiyasini takomillashtirishda IVEN texnologiyasining imkoniyatlarini ko'rsatadi. IVEN texnologiyasi muammolarni hal qilishda tizimli yondashuvni ta'minlab, bo'lajak o'qituvchilarning tez o'zgaruvchan ta'lim landshafti muammolarini hal qilishga yaxshiroq tayyorlanishini ta'minlashga yordam beradi. Biroq turli kontekstlarda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganish va o'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishda IVEN texnologiyasini qo'llash uchun yanada kengroq modellarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va natijalar.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda IVEN texnologiyasini qo'llash bo'yicha bir qancha tadqiqotlar o'tkazildi. Ushbu tadqiqotlar, odatda, turli kontekstlarda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganish uchun nazariy tahlil va empirik tadqiqotlar kombinatsiyasini o'z ichiga oladi.

Gong va Chen (2018) tomonidan "Boshlang'ich maktab o'qituvchilarini ijodiy muammolarni hal qilishda o'qitishda TRIZ nazariyasidan foydalanish" nomli yana bir tadqiqotda TRIZ nazariyasi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy muammolarni hal qilishga o'rgatishda qo'llanilishini o'rganadi. Mualliflar 30 nafar

boshlang'ich sinf o'qituvchilari ishtirokida amaliy tadqiqot o'tkazdilar va TRIZ nazariyasidan foydalanish muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va o'qituvchilarning ijodkorligini oshirishga yordam berishini aniqladilar.

Lu va Shenning (2020) “TRIZ asosidagi innovatsion muammolarni yechish usuli orqali ingliz tili yozuvini o'rgatish” asarida mualliflar ingliz tilini yozishni o'rgatishda TRIZ asosidagi muammolarni yechish usullarini qo'llashni ko'rib chiqadilar. Mualliflar 60 nafar bakalavriat talabalari bilan kvazi-eksperimental tadqiqot o'tkazdilar va TRIZ asosidagi usullardan foydalanish talabalarda yozish sifatini oshirish va muammoni yechish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishini aniqladilar.

Ushbu tadqiqotlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda IVEN texnologiyasining imkoniyatlarini ko'rsatadi. Biroq turli kontekstlarda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganish va o'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishda IVEN texnologiyasini qo'llash uchun yanada kengroq modellarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Bundan tashqari, IVEN texnologiyasini joriy etish o'qituvchilar ta'limining ilg'or tajribalariga mos ravishda amalga oshirilishini va bo'lajak o'qituvchilarda boshqa muhim ko'nikma va malakalarning rivojlanishiga to'sqinlik qilmasligini ta'minlash muhimdir.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish uchun IVEN texnologiyasidan foydalanish samaradorligi bo'yicha bir qancha tadqiqotlar o'tkazildi. Ana shunday tadqiqotlardan biri Sizikova va Skorobogatovaning “IVEN texnologiyasidan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish” (2020). Ushbu tadqiqot kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot ishtirokchilarning ikki guruhi bilan kvazi-eksperimental dizayndan foydalanildi: eksperimental guruh (n = 30) va nazorat guruhi (n = 30). Eksperimental guruh ishtirokchilari IVEN texnologiyasi bo'yicha, nazorat guruhi ishtirokchilari esa an'anaviy o'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha mashg'ulotlar oldilar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruh ishtirokchilari nazorat guruhidagi ishtirokchilarga nisbatan professional malaka darajasi sezilarli darajada yuqori. Mualliflar buni IVEN texnologiyasi tomonidan taqdim etilgan muammolarni echishda tizimli yondashuv bilan bog'lashmoqda, bu esa ishtirokchilarga o'z kasbiy amaliyotini yanada to'liqroq tushunishni rivojlantirish va duch kelgan muammolarning yanada samarali yechimlarini aniqlash imkonini berdi.

Gromova va boshqalarning "IVEN texnologiyasi yordamida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash sifatini oshirish" boshqa tadqiqoti. (2021), shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganib chiqdi. Tadqiqotda ishtirokchilarning ikki guruhi: eksperimental guruh (n = 35) va nazorat guruhi (n = 35) bilan testdan oldingi / testdan keyingi dizayn ishlatilgan. Eksperimental guruh ishtirokchilari IVEN texnologiyasi bo'yicha, nazorat guruhi ishtirokchilari esa an'anaviy o'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha mashg'ulotlar oldilar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruh ishtirokchilari nazorat guruhidagi ishtirokchilarga nisbatan professional kompetensiya darajasi sezilarli darajada yuqori. Mualliflar buni IVEN texnologiyasi tomonidan taqdim etilgan muammolarni hal qilishda tizimli va tizimli yondashuv bilan bog'lashadi, bu esa ishtirokchilarga o'z kasbiy amaliyotlarida duch kelgan muammolarga yanada samaraliroq yechimlar ishlab chiqish imkonini berdi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqotlar IVEN texnologiyasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish uchun samarali vosita bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. IVEN texnologiyasi muammoni yechishda tizimli va tizimli yondashuvni ta'minlab, bo'lajak o'qituvchilarga o'z kasbiy amaliyotini to'liqroq tushunishga yordam beradi va ular duch keladigan muammolarni yanada samarali hal qilish yo'llarini aniqlashga yordam beradi. Biroq, turli kontekstlarda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganish va o'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishda IVEN texnologiyasini qo'llash uchun yanada kengroq modellarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda IVEN texnologiyasini qo'llashni o'rganuvchi tadqiqotlardan biri Xosseyni va boshqalar tomonidan "TRIZdan foydalanishning muammoni hal qilish va ta'lim o'quvchilarining ijodkorligiga ta'siri". (2019). Ushbu tadqiqot TRIZdan foydalanishning ta'lim o'quvchilarining muammolarni hal qilish va ijodkorligiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot 90 ta ta'lim o'quvchilari bilan o'tkazildi, ular tasodifiy ravishda eksperimental va nazorat guruhlariga ajratildi. Eksperimental guruh TRIZ asosidagi muammolarni yechish usullari bo'yicha, nazorat guruhi esa muammoni yechish bo'yicha an'anaviy treningdan o'tdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruh nazorat guruhiga nisbatan muammoni hal qilish ko'nikmalari va ijodkorliklarida sezilarli yaxshilanishga ega. Mualliflar TRIZga asoslangan muammolarni hal qilish usullaridan foydalanish ta'lim talabalarining muammoni hal qilish va ijodkorlik ko'nikmalarini oshirishi mumkin degan xulosaga kelishdi.

Yana bir tadqiqot, Chjan va boshqalar tomonidan "Xitoyda o'qituvchilarni tayyorlash sifatini oshirish uchun ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasidan foydalanish". (2019), Xitoyda o'qituvchilar tayyorlash sifatini oshirishda IVEN texnologiyasini qo'llashni o'rganib chiqdi. Tadqiqot IVEN texnologiyasi bo'yicha treningdan o'tgan 40 nafar maktabgacha yoshdagi o'qituvchilar bilan o'tkazildi. Mualliflar testdan oldingi/testdan keyingi dizaynni va ishtirokchilarning IVEN texnologiyasiga bo'lgan munosabatini o'rganishni o'z ichiga olgan aralash usullardan foydalanganlar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning muammoni hal qilish qobiliyatlari sezilarli darajada yaxshilangan va IVEN texnologiyasiga munosabati ijobiydir. Mualliflar IVEN texnologiyasidan foydalanish o'qituvchilar malakasini oshirish sifatini oshirishi va maktabgacha yoshdagi o'qituvchilarning muammolari hal qilish ko'nikmalarini oshirishi mumkin degan xulosaga kelishdi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqotlar IVEN texnologiyasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda samarali bo'lishi mumkinligini isbotlaydi. Muammolarni hal qilish va ijodkorlikni oshirishga tizimli yondashuvni ta'minlash orqali IVEN texnologiyasi bo'lajak o'qituvchilarga tez o'zgaruvchan ta'lim landshafti muammolarini hal qilishga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishga yordam beradi. Biroq turli kontekstlarda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganish va o'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishda IVEN texnologiyasini qo'llash uchun yanada kengroq modellarni ishlab chiqish uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

Xulosa .

Xulosa qilib aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodikasini takomillashtirishda ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi (IVEN) texnologiyasidan foydalanish istiqbolli natijalarni ko'rsatdi. IVEN texnologiyasi tomonidan taqdim etilgan muammolarni hal qilish va ijodkorlikni oshirishga tizimli yondashish bo'lajak o'qituvchilarning tez o'zgaruvchan ta'lim landshafti muammolarini hal qilishga yaxshiroq tayyorlanishini ta'minlashga yordam beradi. Bir nechta tadqiqotlar IVEN texnologiyasining ta'lim talabalari va boshlang'ich o'qituvchilarining muammolari hal qilish ko'nikmalari va ijodkorligini oshirishda samaradorligini ko'rsatdi. IVEN texnologiyasini qo'llash ham o'qituvchilarni tayyorlash sifatini oshirish va pedagogik ta'limning umumiy sifatini yaxshilash uchun aniqlandi. Biroq turli kontekstlarda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganish va o'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishda IVEN texnologiyasini qo'llash uchun yanada kengroq modellarni ishlab chiqish uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi. Kelgusi tadqiqotlar, shuningdek, IVEN texnologiyasining bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishga va ular beradigan ta'lim sifatiga uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi mumkin. Umuman olganda, IVEN texnologiyasidan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodologiyasini takomillashtirish va pedagogik ta'lim sifatini oshirish uchun ajoyib imkoniyatdir.

Xulosa qilib aytganda, ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi (IVEN) texnologiyasidan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish metodologiyasini takomillashtirishda salohiyatni ko'rsatdi. Bir nechta tadqiqotlar IVEN texnologiyasining o'qituvchilarning muammoni hal qilish qobiliyatini, ijodkorligini va muammoni hal qilishga munosabatini oshirishda samaradorligini ko'rsatdi. IVEN texnologiyasi muammolarni hal qilishda tizimli yondashuvni ta'minlaydi, bu esa bo'lajak o'qituvchilarga tez o'zgaruvchan ta'lim landshafti muammolariga yaxshiroq tayyorlanishga yordam beradi. Biroq turli kontekstlarda IVEN texnologiyasining samaradorligini o'rganish va o'qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirishda IVEN texnologiyasini qo'llash uchun yanada kengroq modellarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. IVEN texnologiyasini o'qituvchilar ta'limi dasturlariga integratsiyalashuvi ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish va bo'lajak o'qituvchilarni XXI asr ta'lim tizimi talablariga tayyorlash imkoniyatiga ega.

Adabiyotlar:

1. Popova N., Eremina O., Professional standard "Teacher": from theory to practice, Pedagogical education in Russia, 3, 15-21 (2017)
2. Danilov D.A., Conceptual approach to personalizing students training for professional pedagogical activity. Siberian pedagogical journal, 6, 29-35 (2006)
3. Ivashvskiy S.L., Present day character of ideologizing education, Vlast', 2, 91-96 (2010)
4. Mirziyoyev Sh. M. Together we will build a free, democratic and prosperous state of Uzbekistan. Tashkent: "Uzbekistan", 2016. 56 p.
5. Arushanova A. Tasks and forms of organized learning//Preschool education. 1994, No. 1. pp. 41-44.
6. Asmolov A. On the organization of interaction of educational institutions and ensuring continuity of preschool and primary general education//Preschool education. 1994, No.6. pp. 2-5.

CHALLENGES AND STRATEGIES FOR PROMOTING TRANSFORMATIONAL LEARNING AND CRITICAL THINKING IN ONLINE EDUCATION IN THE UZBEK HIGHER EDUCATION SYSTEM

Turdieva Roza Sultanmuratovna,

*Tashkent State University of Uzbek language and literature
named after Alisher Navoiy*

*Department of English language, Senior teacher
roseturdieva@gmail.com*

Transformative learning is defined as the expansion of consciousness through the transformation of one's basic worldview and specific capacities. In online education it leads to develop many skills, and critical thinking is one of them. What is critical thinking, challenges of its promotion in online education, and potential strategies to overcome them are investigated in the article. The role of transformative learning in Uzbek higher institutions is defined as well.

Key words: *transformative learning, critical thinking, online education, innovative technologies.*

ПРОБЛЕМЫ И СТРАТЕГИИ ПРОДВИЖЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ И КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ОНЛАЙН-ОБРАЗОВАНИИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Трансформационное обучение определяется как расширение сознания посредством трансформации своего базового мировоззрения и конкретных способностей. В онлайн-образовании это приводит к развитию многих навыков, и критическое мышление является одним из них. В статье исследуется, что такое критическое мышление, проблемы его продвижения в онлайн-образовании и возможные стратегии их преодоления. Определена роль трансформационного обучения в узбекских вузах.

Ключевые слова: *трансформационное обучение, критическое мышление, онлайн-образование, инновационные технологии.*

O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA ONLAYN TA’LIMDA TRANSFORMATSION TA’LIM VA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA STRATEGIYALARI

Transformativ ta'lim insonning asosiy dunyoqarashi va o'ziga xos imkoniyatlarini o'zgartirish orqali ongni kengaytirish sifatida belgilanadi. Onlayn ta'limda bu ko'plab ko'nikmalarni rivojlantirishga olib keladi va tanqidiy fikrlash ulardan biridir. Maqolada tanqidiy fikrlash, uni onlayn ta'limda targ'ib qilish muammolari va ularni bartaraf etishning potentsial strategiyalari ko'rib chiqiladi. O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida transformativ ta'limning roli ham ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: *transformativ ta'lim, tanqidiy fikrlash, onlayn ta'lim, innovatsion texnologiyalar.*

Introduction.

Most people equate it with official education in schools, colleges, and universities when it comes to learning. These are the formal learning environments where students should get an excellent education. They believe that education may help people enhance their performance and capacity to find better and more fulfilling employment, also making more money in their chosen field. On the other hand, Lifelong learning encompasses all aspects of life, learning from womb to tomb. Education is just one of several different learning methods since there are several other ways to expand an individual's knowledge and gain practical skills during one's life. Therefore, lifelong learners are driven to learn and improve because they want to. It denotes a conscious and intentional effort on the part of persons. People grow and learn willingly because it may increase their awareness of the world over them and give them more and higher possibilities to enhance their standard of living. Finally, it contributes to one's career advancement. The concept of lifelong learning is partially overtrumped and densely connected with such terms as permanent education, recurrent education, continuing education, learning organization, and learning society.

Transformative learning is related to the critical reflection of learners via personal experience, suggestions, statements, feelings, and mental imaginations for creation and interpretation review.

Transformative learning leads to the change of the learner himself. The author or creator, founder of "transformative learning," is American sociologist Jack Mezirow. The transformative learning approach is founded on a sequential change of personal frame of reference, that is, worldview. The objectives of learning can be concrete, short-long, and materially-minded points Mezirow, in his article "Transformative learning: theory to practice," like to get a driver's license or promotion in career. However, according to the sociologist, the long-term goal of learning is to learn to think independently. Moreover, the teacher's task who works with adults is not to help them reach the short-term goals but to increase their critical thinking in the process. [1., 3p]

Considering our rapid changes in the social circumstances, institutions are constantly required to help students in developing critical and other skills that will aid their adaptability to changing environment during their lives. The assumption also suggests that in order to successfully educate their students, instructors should be adaptive as well. As indicated by the use of new technology in the classroom, updating instructional techniques is sometimes seen as unambiguous proof that an educator has successfully transitioned to a different learning environment. Teachers must possess not just technical skills but also content knowledge and pedagogical understanding in order to successfully utilize modern technologies in the classroom. In other words, it is called "technological pedagogical content knowledge," known as the "TPCK model." Teachers are more open to class reform and see their educational place as a knowledge society, which improves their readiness to experiment with technology in classrooms.

The use of technology in higher education, such as online learning, should promote learners' productivity, including developing critical thinking skills. Furthermore, integrating critical thinking with web-based activities, such as asynchronous online conversation, may provide students with an opportunity and chance to develop their interests and acquire a greater level of knowledge. However, this phenomenon makes it difficult for teachers to synchronize the introduction of critical thinking principles with their application in e-learning. The case study describes how internet-based or digital learning platforms might be used to promote critical thinking skills among higher education students. The purpose of this study is to look at the importance of critical thinking ideas in the online-based learning environment, as well as the obstacles that educators may encounter, and to suggest different solutions for overcoming such challenges.

Literature review.

Critical thinking is a widely known term referring to cognitive thinking. Many scholars have different interpretations and points of view when defining critical thinking. According to Scriven and Paul, critical thinking is the mentally structured process of conceiving, implementing, examining, assimilating, and evaluating knowledge obtained via observations, experiences, judgment, argument, or information exchange to understand and respond. According to the description above, critical thinking is a complicated and diverse process of grasping, perceiving, and evaluating specific information in a variety of settings. [2., 2p]

Critical thinking is more than simply a way of thinking; it is also a talent becoming more vital in the workplace. Critical thinking was scored higher than innovation and information and technology expertise by Chartrand, Ishikawa, and Flanigan as an essential talent necessary for future relevant work experience. Analyzing all of the critical thinking definitions listed above and its vital advantages in the workplace, it is clear that critical thinking is linked to cognitive ability and the process of higher-level thinking. Therefore, before entering the workforce, students must first have experience in critical thinking in the classroom.

Transformative learning theory by Mezirow was based on the concepts and methodologies of other philosophers, like Kuhn and Habermas. Disorienting dilemmas, frames of reference, meaning perspectives and schemes, perspective transformation, habits of mind, and critical self-reflection were among the contributions and notions drawn from prior philosophers that Mezirow employed as reference words. In general, the transformational learning theory refers to a method of learning based on a fundamental shift in adults' reference frames of set beliefs and expectations. The mind's concepts and knowledge, and practices in action are fundamentally transformed as a result of this shift in reference frames. As a result, this shift necessitates more excellent critical reflection and thought to build new frames of meaning. Only critical thought and reflection on the environment, content, method, or propositions may modify meaning structures in this transformation process. Critical thinking should be geared at shifting frames of reference so that ideas, attitudes, ethical beliefs and values, cultural meanings and understandings, as well as abstract and aesthetic ideals, might shift.

Challenges of critical thinking promotion in online education.

Online learning is becoming more significant in today's educational environment, owing to the fast rise of new technologies, as well as pandemic situations. Critical thinking skills may be developed via online learning activities. Online learning also includes teachers interacting with students in online procedures, activating consciousness in interpreting the instructions, making judgments about various information, and

finding answers and solutions. Critical thinking is seen as a crucial trait in the virtual learning environment, to be held by competent students and for long-term learning; as a result, students will be able to synthesize and evaluate sources of information and incorporate with web-based learning. This type of activity covers the implementation of critical and reflective behavior. Any online learning course would stimulate critical thinking to impart knowledge and facilitate coordinated dialogues. [3., 81p]

Furthermore, it is claimed that the cognitive component of the mental process is more amenable to being adapted to distance learning. Furthermore, since distant learning relies on online materials, instructors must be careful when selecting resources. The degree of critical thinking growth happened in various online venues due to its practical application, including internet conversations, discussion forums, and email. Because they emphasize the aspects of disputes and sharing of ideas, online forums have been proven to be helpful for teachers to coach and foster greater and much more analytical learning. Numerous studies have demonstrated that internet participation positively impacts students' academic achievement. Online-based learning may help to improve ideas and actions connected to critical thinking ideals.

Despite all of the advantages, incorporating critical thinking into available internet learning is a problem for educational practitioners, particularly instructors. A range of difficulties surrounding the application of critical thinking via online learning, including socio-cultural, theoretical, practical, methodological, and technological concerns, are provided. First and foremost, critical thinking is linked to the socio-cultural aspect.

Asian students, such as Japanese, Chinese ones, were unable to express the critical thinking notion in their writing course on English since Western-oriented critical thinking differs from the Oriental academic system and culture. Stapleton did this research in 2001. Furthermore, critical thinking is not just a cultural issue, but it is also rarely offered to learners on a social level. Critical thinking is a complicated concept, even in social practice. Although critical thinking is a new style of thinking, it should not lead students to be enthralled by the prospect of unexpectedly being shown the world in a new light thanks to special interests or empirical instruments for examining it.

However, the next, most essential element is how educators may choose a subject that meets the demands and comprehension of critical thinking. Theme identification is seen to be a valuable component in the development of reasoning as a talent that displays critical thinking behavior. According to Stapleton's study, Japanese ESL college students' lack of critical thinking was evident in their essay papers since they chose American issues. Therefore, instructors must pay close attention to contextualizing and placing themselves concerning the socio-cultural values established in teaching critical thinking in various settings.

Teachers and instructors in higher education must create and pick appropriate techniques and practices for teaching critical thinking via online participation. The growth of distance learning has exploded in recent years, pushing instructors to explore the best methods to structure their programs for students to achieve students' learning goals and engagement. It is obvious that some instructors are still learning how to utilize technology. Some teachers seem to be inexperienced with establishing and choosing the best techniques for teaching critical thinking using online-based tasks. [4., 80p] The problem gets more challenging because of the significant increase in online education in higher education and the focus on critical thinking. A widespread lack of faculty expertise with good online educational strategies has aggravated traditional obstacles in encouraging critical thinking. Technically, the current circumstances represent the natural conditions associated with technological supremacy.

Potential strategies to overcome the challenges.

There are many techniques to help educators fix the barriers of promoting critical thinking via online learning. The chosen technique in the teaching and learning procedure and other scientific and conceptual methods used by professors in virtual classes are all feasible options. Four major pedagogical factors lie underlying the e-learning structure: content, instructional techniques, practical patterns, and feedback. In terms of content, instructors are supposed to include critical thinking principles into assigned recommended reading and tasks to improve students' critical thinking skills. After students have read the materials, the assignment might alter their critical behavior and help them remember the topics. Furthermore, developing online activities is likely to engage any virtual learning environment. However, the effectiveness of implementing internet sources to promote students' critical thinking in the university environment was at least somewhat dependent on the participants' growth processes, previous experience with educational technology, and extent of interaction. [3., 87p]

It is significant that teachers as instructors perform an essential role in designing online learning activities. Some research suggests that teachers take on the role of online facilitator: describing course topics, holding conversations on track, exposing competing viewpoints to students, assisting students in navigating the online platform, and supporting suitable online comportment are all part of this procedure. Teachers'

being there is vital in making the conversation seem "critical." In order to promote critical thinking, teachers must have the capability, character, and inspiration to differentiate among the dialog that is required to be caused by divergence and more clarification to learners' thoughts; as a result, students will attempt to express and verbalize their judgments. In response to that declaration, instructors are required to distribute specific training and material via double communication between students even if teachers are not present in the learning gathering. The instructor's engagement in guiding the debate is critical in encouraging students' higher-order thinking methods. Theoretically, a teacher-led conversation in an online forum or on a digital learning platform is an excellent way to encourage learners to think critically. Hence, it has been concurred that well-made discussion questions are necessary for promoting high-level critical thinking abilities. Also, teachers are to give efficient time and model for students to analyze their thinking, synthesize their understanding from previous readings, and confidently comment in different group discussions.

Moreover, online collaborations between students and an instructor and students with other students should be successful. As part of an online community, all students should participate in a group activity, and offering group projects has been proved beneficial. Furthermore, group activities are a great way to practice and improve critical thinking abilities. Peer feedback activity increases students' critical thinking since each peer will formulate and antedate their replies. In a nutshell, this declaration is logical since the group and peer activities will allow students to be easy-going, respect others' perspectives, and exchange, discuss, and question one another's views. As part of active learning, the teacher can create a relevant project. As part of the learning process in the online environment, the students may be able to actively build new talents and perceive new experiences via the project guided through online learning.

On the other hand, in online environments, the above-mentioned suggested tactics' effectiveness depends on the instructors' competence, attentiveness, explanation, and progress. In addition, other research has shown that particular strategies taught in an online course may help students develop critical thinking skills. For example, students were allegedly encouraged to participate in questioning activities about certain health subjects, where they would argue and discuss crucial measures that needed to be made to address a particular health problem. Also, students have perceived the practice of an AOD (Asynchronous Online Discussion) panel as a community platform for inspiring commitment and developing critical thinking skills. [5., 50p]

The role of transformative learning in Uzbek higher education system.

Even though there are many differing and often contradictory viewpoints on critical thinking and transformative learning theories, many research works show that critical reflection or thinking is necessary for transformative learning and inspiration and motivation. Mature people are encouraged to be independent learners who can think for themselves. They develop their sense of the world not considering what they want to do, what they think is valuable, think or feel. Within family views, dispositions, and life experiences, religious and cultural values all influence these elements. This autonomous thinking process aids individuals in developing independent thinking skills, which are necessary for participation in and living in a democratic civil society and making ethically correct judgments. One of the most critical higher education goals is to teach learners to be autonomous thinkers. Students are likely stimulated to think critically under their individuality and modify the set principles of thinking, acting, or building resolutions. This can be reached when the teacher responds with positive support to students' participation in discussions, held either online or offline. Also, when tests, case studies, and other tasks are checked on time, and appropriate feedback is given, learners are aware that their labor is evaluated and assessed. [6., 110p]

The primary purpose of educational establishments such as institutions, universities, or colleges must be to incorporate students into the community and prevailing cultural and ethical ideals as people and citizens. As a result, the educational system and curriculum established and designed should consider the above-mentioned learning approaches and encourage people to engage in critical reflection to be critical citizens. It is essential, in this regard, to determine if residents will have sufficient support and a dynamic environment in which to change.

Conclusion.

To summarize, combining critical thinking with an online environment provides the whole package to represent current education. In all of its importance and optimism, critical thinking is becoming a sought-after talent in the globalized world. Teachers emphasize critical thinking principles, ideas, and conduct as the goal of today's higher education environment. Furthermore, technology, such as online learning, is a prominent component impacting several aspects of teaching and learning systems. Whether they like it, teachers must get acquainted with the technology. E-learning has proven to be a fantastic tool for encouraging learners to think critically. However, educators will face specific problems in terms of application and feasibility. These difficulties include sociocultural issues in establishing the critical notion

that many Asian nations encounter, particularly in the educational environment of Uzbekistan, Japan, and other eastern countries. Furthermore, technical and practical challenges linked to instructors' familiarity with the new online environment make it difficult for teachers to create and choose appropriate themes and procedures. Finally, instructors examine numerous ways to overcome such problems, including introducing the correct topic and engaging activities connected to the substance of essential ideas and well-made online debates and group assignments.

References:

1. Jack Mezirow, “Transformative learning: Theory to practice”, <https://www.ecolas.eu/eng/wp-content/uploads/2015/10/Mezirow-Transformative-Learning.pdf>
2. M. Lunney, K. Frederickson “Facilitating critical thinking through online courses”, *Journal of Asynchronous Learning Networks*, Volume 12: Issue 3-4
3. Tathahira Tathahira, “Promoting students’ critical thinking through online learning in higher education: Challenges and strategies”, *Englisia: Journal of Language, Education, and Humanities* November 2020. Vol. 8, No. 1, 79-92
4. Kyungmee Lee*, Clare Brett, “Dialogic understanding of teachers' online transformative learning: A qualitative case study of teacher discussions in a graduate-level online course”, *Teaching and Teacher Education journal homepage: www.elsevier.com/locate/tate*
5. Joshua P. DiPasquale, “Transformative Learning and Critical Thinking in Asynchronous Online Discussions: A Systematic Review”
6. Mehmet Shahin, Hidayet Dogantay, “Critical thinking and transformative learning”: <https://www.researchgate.net/publication/331113300>

UMUMTA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARIDA KONFLIKTOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING REFLEKSIV MODELII

Xudayberdiyev Oybek Gafurovich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti (PhD)
mustaqil tadqiqotchisi
gafurovicho@gmail.com

Mazkur maqolada umumta'lim maktabi o'quvchilarida konfliktologik madaniyatni rivojlantirishning takomillashtirilgan refleksiv modeli yoritib berilgan. Mazkur model umumta'lim maktabi o'quvchilarining konfliktologik madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiylashuvi natijalarini bashoratlashning nazariy-texnologik asoslari sifatida namoyon bo'ladigan maqsad, mazmun, mezonlar, bosqichlarini aks ettiradigan konseptual, tashkiliy-texnologik va analitik-korreksion bloklarni o'z ichiga qamrab olgan. Ushbu modelga asoslangan texnologiya konfliktologik madaniyatni shakllantirish va o'z-o'zini rivojlantirish bo'yicha maqsad va vazifalar nomenklaturasini, konfliktologik madaniyatning rivojlanishini monitoring qilish uchun diagnostika vositalari tizimini, amalga oshirishning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan pedagogik vositalar va shart-sharoitlarni o'z ichiga olgan.

Kalit so'zlar: *pedagogik nizolar, konfliktologik madaniyat, kompetentsiya, komponent, model, refleksiya, kontseptual blok, texnologiya, tarbiya, interfaol metodlar.*

РЕФЛЕКТИВНАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В данной статье описывается усовершенствованная рефлексивная модель развития конфликтологической культуры у учащихся средней школы. Данная модель включает концептуальный, организационно-технологический и аналитико-коррекционный блоки, отражающие цель, содержание, критерии и этапы, выступающие как теоретико-технологические основы прогнозирования результатов развития конфликтологической культуры и социализации учащихся средней школы. Технология, основанная на этой модели, включает в себя номенклатуру целей и задач формирования конфликтологической культуры и саморазвития, систему диагностических средств контроля развития конфликтологической культуры, педагогические средства и условия, обеспечивающие успешность её реализации.

Ключевые слова: *педагогические конфликты, конфликтологическая культура, компетентность, компонент, модель, рефлексия, концептуальный блок, технология, обучение, интерактивные методы*

REFLECTIVE MODEL OF DEVELOPMENT OF CONFLICTOLOGICAL CULTURE IN PUPILS OF GENERAL EDUCATION SCHOOL

This article describes an improved reflexive model for the development of conflictological culture among secondary school students. This model includes conceptual, organizational-technological and analytical-corrective blocks, reflecting the purpose, content, criteria and stages, which act as theoretical and technological foundations for predicting the results of the development of conflictological culture and socialization of secondary school students. The technology based on this model includes a nomenclature of goals and objectives for the formation of a conflictology culture and self-development, a system of diagnostic tools for monitoring the development of a conflictology culture, pedagogical tools and conditions that ensure the success of its implementation.

Key words: *pedagogical conflicts, conflictological culture, competence, component, model, reflection, conceptual block, technology, teaching, interactive methods*

Kirish.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish, innovatsion yondashuvlar asosida konfliktologik madaniyatni shakllantirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, o'quvchilarda affilyatsiya motivini qaror toptirish orqali samarali muloqotga tayyorlashning amaliy-texnologik tizimini takomillashtirish, refleksiv yondashuv asosida o'z

hissiyotlari va xulq-atvorini boshqarishning pedagogik-psixologik asoslarini aniqlashtirish, o'quvchilarda umummadaniy kompetentlikni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarini takomillash alohida dolzarflik kasb etadi.

Har qanday ta'lim muassasalari va ta'lim jarayonida bo'lgani kabi umumiy o'rta ta'lim tizimida ham pedagogik nizolar sodir bo'lib turadi. Bu nizolarning asosiy ishtirokchilari ko'p holatlarda o'quvchi, o'quvchilar jamoasi, pedagog, pedagoglar jamoasi bo'lsa, juda kam hollarda esa ota-onalar hamda ta'lim muassasasining rahbarlari ham pedagogik nizolarning ishtirokchilariga aylanishlari mumkin.

Mavjud manbalarni tahlil qilish o'quvchilardagi pedagogik nizolarning o'ziga xos va psixologik jihatlarni o'rganish asosida quyidagi xulosaga kelish imkonini beradi:

- har qanday nizoning asosida yetarlicha tushunib yetilmagan o'zaro qarama-qarshilik, ziddiyat yotadi;
- nizolarning har qanday ko'rinishi amaliy yoki noamaliy xarakterga ega;
- juda ko'pchilik pedagoglarda o'quvchilar o'rtasidagi nizolarga nisbatan salbiy munosabat mavjud;
- nizolar o'ziga xos qonuniyatlar asosida rivojlanadi, shu sababli rivojlanishning dastlabki bosqichlaridayoq unga qarshi “kurashish” pedagogik nuqtayi nazardan to'g'ri emas;
- ta'lim oluvchilarning yoshi va psixologik xususiyatlariga ko'ra ular o'rtasida sodir bo'ladigan nizolarning o'ziga xosligi keng tarqalgan va tabiiy hodisadir;
- nizolarning kelib chiqishiga ko'p holatlarda yuqori darajasi hissiy “qo'zg'alish” sabab bo'ladi;
- shaxsning ichki nizolari ham shaxslararo nizolarni keltirib chiqaruvchi sabablardan biri bo'lishi mumkin;

- pedagoglarning nizolarni hal qilishga maqsadli aralashishlari uni bartaraf etishga xizmat qilishi kerak emas, aksincha, nizolarning o'quvchilarga o'z-o'zini, o'rtoqlarini, jamoani anglashlariga yordam berishini ta'minlashdan iborat bo'lishi lozim;

- nizolarga aralashishdan avval uni keltirib chiqargan sabablarni bilish zarur, aks holda pedagogning aralashuvi nizoning salbiy oqibatlarini keltirib chiqarishiga sabab bo'lib qolishi mumkin;

- muammoli vaziyat va nizolarni boshqarish mexanizmlaridan xabardorlik ularning tarbiyaviy ta'sirning samarali vositasi bo'lib xizmat qilishini ta'minlaydi;

- pedagoglar ta'lim oluvchilar o'rtasidagi nizolarni muvaffaqiyatli boshqarish borasidagi chuqur, maxsus bilimlardan xabardor bo'lishlari zarur [8].

Falsafiy ta'limotga ko'ra nizolar ham rivojlanish va taraqqiyotning muhim asosi sanaladi. Shunday ekan, har qanday pedagogik nizoni salbiy deya baholash to'g'ri emas. Pedagogik nizolarning ayrimlari o'quvchilarga o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash, imkoniyatlarini chamalab ko'rish hamda o'z-o'zini qayta tarbiyalash lozimligini anglatishga xizmat qiladi. Masalan, pedagogik nizolar ko'pincha o'quvchilarning muloqot madaniyatiga ega emasliklari sababli kelib chiqadi. Nizo bilan to'qnashish o'quvchini muomala odobini o'rganish, muloqot jarayonida qarshi tomonning yosh va psixologik xususiyatlari, shuningdek, ijtimoiy mavqeyini inobatga olishga o'rgatadi. Buning uchun o'quvchilarda konfliktologik madaniyatni rivojlantirish kerak deb o'ylayman.

Biz tadqiqot ishimizda umumta'lim maktabi o'quvchilarining konfliktologik madaniyatini rivojlantirishni o'z oldimizga maqsad qilib olar ekanmiz, eng avvalo, "Konfliktologik madaniyat" tushunchasini aniqlash, shuningdek, uning asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish zarur. Avvalo, "madaniyat" tushunchasini aniqlash kerak. Izohli lug'atda, mazkur tushunchaga quyidagi qisqa ta'rifni topish mumkin: "Madaniyat - bu odamlarning ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy yutuqlaridir".

Konfliktologik madaniyat nima o'zi? Konfliktidagi shaxs xulq-atvori madaniyati yoki biz uni yanada ko'proq konfliktli madaniyat deb ataymiz – bu shaxsiy xususiyatlar, muammolarni hal qilish va qarama-qarshiliklarni konstruktiv usullar bilan yengish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Konstruktiv usul – bu ziddiyatdan qutulishning mahsuldor usuli bo'lib, u quyidagicha tavsiflanadi: muammoni har ikki tomonning manfaatlarini hisobga olgan holda hal qilish; vaziyatga mos keladigan ongli, yetuk xulq-atvor; muxoliflar o'rtasidagi munosabatlarni saqlash yoki takomillashtirish.

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).** Konfliktologik madaniyatga doir tadqiqotlar tahlili uni umummadaniyatning muhim komponenti sifatida ko'rib chiqish lozimligini ko'rsatdi.

N.Samsonova, T.Chernyaeva, O.Belous, N.Azizxodjaevarlar konfliktologik madaniyatni kasbiy faoliyat turi va kasbiy nizoli muhit sharoitida nizolar profilaktikasiga qobiliyatli mutaxassis sifat tavsifi sifatida talqin etishgan [1; 2; 3; 4].

O.Sherbakova konfliktologik madaniyatni tahlil etish orqali shaxslararo munosabatlar jarayonida yuzaga keluvchi muammolarni ikki tomonlama foydali tarzda hal etishni ta'minlovchi shaxsning ijtimoiy zaruriy sifat va xususiyatlarini aks ettiruvchi nizoli vaziyatdagi shaxsning xulq-atvor odobi tarzida aniqlashtirgan [5].

L.Coser konfliktologik madaniyatni insonning nizoli vaziyatda adekvat yoʻnalganligi va konstruktiv harakatlanish qobiliyati[6]; T.Gordon nizoli vaziyatda oʻzining masʼuliyatini anglash asosida konstruktiv harakatlanishga imkon beruvchi sifatlar yigʻindisi sifatida talqin etishgan [7].

Konfliktologik madaniyatni rivojlantirishga bagʻishlangan tadqiqotlar tahlili asosida mazkur masala toʻliq va yaxlit oʻrganilmaganligi haqidagi xulosaga kelish mumkin.

Tadqiqotda oʻquvchining nizoli muhit sharoitida masʼuliyatni oʻz zimmasiga olish qobiliyati va tayyorgarligi konfliktologik madaniyatni tushunchasi orqali ifoda etildi.

Konfliktologik madaniyat oʻquvchining maxsus kompetentsiyalari tizimiga tegishli boʻlib, u taʼlim muassasasida nizolarni boshqarishga tayyorlik va qobiliyatlikni ifoda etadi.

- **Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan oʻquvchilarda konfliktologik madaniyatni rivojlantirishning refleksiv modeli takomillashtirildi va u yaxlit tizim sifatida oʻzida konseptual, tashkiliy va texnologik, analitik bloklarni qamrab olgan boʻlib, gnosiologik, refleksif, aksiologik va tashkiliy faoliyat komponentlarini aks ettiradi (1-rasm).

Tadqiqot jarayonida umumtaʼlim maktabi oʻquvchilarida konfliktologik madaniyatni rivojlantirish masalasiga alohida eʼtibor qaratildi. Oʻquvchilarning konfliktologik madaniyatini shakllantirish modeli pedagogik texnologiya bilan taʼminlanadi.

Konfliktologik madaniyatning komponentlarini aniqlashtirishga doir turli yondashuvlar mavjudligiga qaramasdan, ularning mazmunida umumiylik kuzatiladi. Jumladan, konfliktologik madaniyatning komponentlari sifatida fikrlash madaniyati, emotsional madaniyat, kommunikativ madaniyat, xulq-atvor madaniyatini; konfliktologik kompetensiya, konfliktologik kompetentlik va konfliktologik tayyorgarlik komponentlarini; konfliktologik madaniyatni kommunikativ qobiliyatlar, ijobiy munosabat, empatiya, nizolarni konstruktiv hal etish, vaziyatni tahlil etish qobiliyati bilan uygʻunlikda tahlil etish mumkin.

Bizning tadqiqotimizda oʻquvchi konfliktologik madaniyatining quyidagi komponentlari aniqlashtirildi: gnoseologik, refleksiv, aksiologik, tashkiliy faoliyat (1-jadval).

1-jadval

Oʻquvchilarning konfliktologik madaniyatni rivojlantirish komponentlari

Komponentlar	Mohiyati
Gnoseologik	(Konfliktologik bilim va mahorat). Nizolarning yuzaga kelish qonuniyatlari, sabablari, turlari haqidagi bilimlar yigʻindisi
Refleksiv	Refleksivlik (faoliyatning refleksiyasi, muloqot va boshqa shaxslar bilan oʻzaro taʼsir refleksiyasi); refleksiya - oʻz-oʻzini tahlil etish)
Aksiologik	Nizolarni bartaraf etish texnologiya va strategiyalarni oʻzlashtirish; nizoli vaziyatlarda konstruktiv oʻzaro harakatni amalga oshirishning zaruriy koʻnikmalari yigʻindisi.
Tashkiliy faoliyatli	Shaxslararo munosabatlarda yuzaga keladigan nizolarni bartaraf etish bilan bogʻliq faoliyatni ifodalab, shaxs hissiy holati, oʻz-oʻzini tartibga solishi, ijobiy munosabatlarga intilishidan iborat konfliktologik madaniyatni oʻz ichiga oladi.

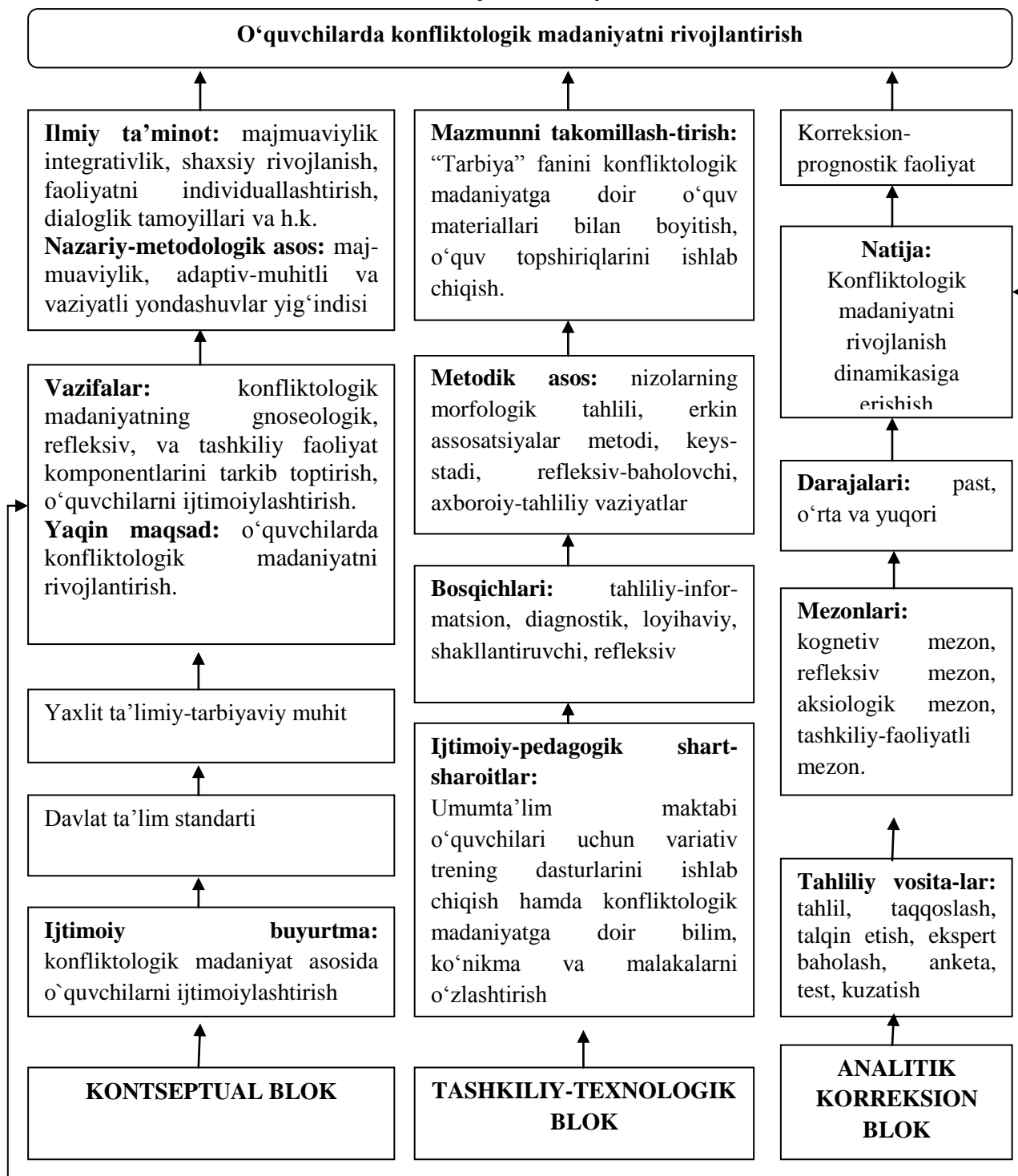
Tadqiqot doirasida oʻquvchilarning konfliktologik madaniyatini rivojlantirishning refleksiv modeli ishlab chiqildi (1-rasmga qarang).

Modellarning turlarini tahlil etish asosida tadqiqot maqsadidan kelib chiqqan holda tuzilmali-mazmunli tipga asoslanib, uning yaxlitligi struktural (maqsad, mazmun, jarayon, natija) va mazmunga doir (oʻquvchilarda konfliktologik madaniyatni rivojlantirish bosqichlari, pedagogik, metodik va diagnostik taʼminot) komponentlari uygʻunligini taʼminlashga xizmat qildi.

Ushbu modelga asoslangan texnologiya konfliktologik madaniyatni shakllantirish va oʻz-oʻzini rivojlantirish boʻyicha maqsad va vazifalar nomenklaturasini, konfliktologik madaniyatning rivojlanishini monitoring qilish uchun diagnostika vositalari tizimini, amalga oshirishning muvaffaqiyatini taʼminlaydigan pedagogik vositalar va shart-sharoitlarni oʻz ichiga oladi.

Oʻquvchilarning konfliktologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish uchun pedagogik texnologiyalar, oʻquvchilar va oʻqituvchi uchun aks ettirish vositalari hisoblanadi.

1-rasm. O`quvchilarda konfliktologik madaniyatni rivojlantirish modeli
- Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Mazkur model umumta`lim maktabi o`quvchilarining konfliktologik madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiylashuvi natijalarini bashoratlashning nazariy-texnologik asoslari sifatida namoyon bo`ladigan maqsad, mazmun, mezonlar, bosqichlarini aks ettiradigan konseptual, tashkiliy-texnologik va analitik-korreksion bloklarni o`z ichiga qamrab oladi.

Kontseptual blok o`zida umumiy o`rta ta`limning yaxlit o`quv-tarbiya jarayonida Davlat ta`lim standartlari talablari, ijtimoiy buyurtmaga asoslangan aniq maqsad va vazifalar, metodologik asoslar (yondashuvlar, tamoyillar)ni aks ettiradi.

Modelning tashkiliy-texnologik bloki o`quvchilarda konfliktologik madaniyatni rivojlantirish bo`yicha pedagogik faoliyat bosqichlari, mazmuni, metodik ta`minotini takomillashtirish shart-sharoitlarini aniqlashga xizmat qildi.

Analitik-korreksion blok o‘z ichiga o‘quvchilarda konfliktologik madaniyatni rivojlantirish mezonlari, darajalari, analitik vositalarini aks ettiradi.

Model komponentlari asosida o‘quvchilarni nizoli vaziyatlarni muvaffaqiyatli bartaraf etish ko‘nikmasini rivojlantirish maqsadi belgilandi.

- **Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).** Mazkur model “Tarbiya” fani bo‘yicha interfaol usulda o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tkazish orqali umumta‘lim maktablarida amaliyotga joriy etilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shu bilan birga, “Tarbiya” fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilar bilan konfliktologik tayyorgarlik elementlarini qo‘llashning reflektiv usullari orqali mashg‘ulotlar o‘tkazib borilsa, nafaqat ularning konfliktologik madaniyati darajasini oshirish, balki boshqa bir qator ijtimoiy kompetentlik parametrlarida sezilarli farqlarni kuzatish imkoni yuzaga keladi.

Xulosa qilib aytganda, umumta‘lim maktabi o‘quvchilarida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish, innovatsion yondashuvlar asosida konfliktologik madaniyatni rivojlantirishning reflektiv modeliga asoslangan texnologiya konfliktologik madaniyatni shakllantirish va o‘z-o‘zini rivojlantirish bo‘yicha maqsad va vazifalar nomenklaturasini, konfliktologik madaniyatning rivojlanishini monitoring qilish uchun diagnostika vositalari tizimini, amalga oshirishning muvaffaqiyatini ta‘minlaydigan pedagogik vositalar va shart-sharoitlarni o‘z ichiga oladi.

Adabiyotlar:

1. Самсонова Н.В. Конфликтологическая культура специалиста и технология её формирования в системе вузовского образования: Монография. – Калининград: Изд-во КГУ, 2002. – 308 с.
2. Шаленко В.Н. Социальные конфликты / Под ред. Добренькова В.И., Кравченко А.И. / Фундаментальная социология: в 15 томах, т.VI: Социальные деформации. Гл. 4, раздел 1. – М.: Инфра-М, 2005. – 176 с.
3. Белоус О.В. Формирование осознанной саморегуляции педагогического взаимодействия как фактор эффективной подготовки студентов педвуза: Дис.. канд. психол. наук. – М., 2000. – 149 с.
4. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогические мастерство: Учебное пособие для студентов магистратуры всех областей образования. – Т.: Издательство – полиграфический творческий дом имени Чулпана, 2005 – 199 с.
5. Щербакова О.И. Контексты в конфликтологии: Монография. – М.: МГГУ им. Шолохова М.А., 2006. – 80 с.
6. Coser L. Conflict: Social Aspects // International Encyclopedia of the Social Sciences. Ed. by D. Sills. Vol.3, USA, 1998. – P. 232-236.
7. Gordon T. Parent Effectiveness Training. N.Y.: Wyden Inc., 2010. 3Sl. Jonson E. B. Contextual Teaching and Learning. Corwin Press, INC. – 467 p.
8. <http://www.prepodi.ru/praktika-pedagoga/pedagog-obctenie>.

**MODULLI TEXNOLOGIYA ASOSIDA IXTISOSLIK FANLARIDAN O‘QUV
MATERIALLARINI ISHLAB CHIQUV**

*Xudoyberdiyeva Sitora Nizomiddin qizi,
Buxoro muhandialik texnologiya instituti,
Tikuvchilik sanoatida innovatsion texnologiyalar
kafedrasida o‘qituvchi-stajori
sitora9244494@mail.ru*

Bu maqolada oliy ta’limda ixtisoslik fanlaridan modulli o‘quv materiallarini ishlab chiqish texnologiyasi bayon etilgan. Ushbu ilmiy ishlarda modulli o‘qitishning nazariy asoslari, modulli texnologiya asosida mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazishga oid masalalari o‘z aksini topgan. Ilmiy adabiyotlarda modul va modulli o‘qitish texnologiyasi bo‘yicha ko‘plab fikrlar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: ixtisoslik, modul, modulli o‘qitish, modulli texnologiya, belbog‘, xlyastin, mag‘iz chok, kamar tutgich.

**РАЗРАБОТКА УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ НА
ОСНОВЕ МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ.**

В данной статье описана технология разработки модульных учебных материалов по профильным предметам в высшей школе. В этих научных работах отражены теоретические основы модульного обучения, вопросы, связанные с организацией и проведением занятий на основе модульной технологии. В научной литературе высказывается множество мнений по поводу модуля и модульной технологии обучения.

Ключевые слова: специализация, модуль, модульное обучение, модульная технология, пояс, хлястин, магиз чок, поясодержатель.

**DEVELOPMENT OF TRAINING MATERIALS FOR SPECIAL SUBJECTS ON THE BASIS
OF MODULAR TECHNOLOGY.**

This article describes the technology of developing modular educational materials from specialized subjects in higher education. These scientific works reflect the theoretical foundations of modular learning, issues related to the organization and conduct of classes based on modular technology. In the scientific literature, many opinions are expressed about the module and modular learning technology.

Key words: specialization, module, modular training, modular technology, belt, strap, magic choke, belt holder.

Kirish. Oliy ta’lim muassalarida yuqori malakali muhandis kadrlarni tayyorlash asosan ixtisoslik fanlarini o‘qitish sifatiga bog‘liq bo‘ladi. Ixtisoslik fanlarni o‘qitishda talabalarda yetarli kasbiy kompetensiyani shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan o‘quv materiallarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Biz tomondan oliy ta’lim muassasalarida yengil sanoat yo‘nalishlarida ixtisoslik fanlarini o‘qitish hamda o‘quv adabiyotlarini yaratishga doir o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, talabalarda kasbiy bilim, ko‘nikma va malkalarni shakllantirishda modulli o‘qitish texnologiyasini qo‘llash yaxshi samara beradi.

Biz tomondan modulli o‘qitish texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish va modulli o‘quv materiallarini ishlab chiqishga qaratilgan N.X. Avliyoqulov [1], Q.T. Olimov [2], N.V. Borodina [4], L.F.Ibatulina [6], I.M. Maxmutov [3], S.A.Samoylova [7], V.V.SHogan [8], G.K. Selevko [9], V.M.Zimin [5], S.YU. Ashurova [7] kabi pedagog-olimlarning fundamental ilmiy tadqiqotlari o‘rganildi. Ushbu ilmiy ishlarda modulli o‘qitishning nazariy asoslari, modulli texnologiya asosida mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazishga oid masalalari o‘z aksini topgan. Ilmiy adabiyotlarda modul va modulli o‘qitish texnologiyasi bo‘yicha ko‘plab fikrlar bildirilgan.

Asosiy qism. Modul - fanning o‘zaro bog‘liq fundamental tushunchalarini o‘rganishga yo‘naltirilgan, didaktik tamoyillar asosida tuzilgan, o‘quv materialining birligidir [3].

Modulli o‘qitish - o‘qitishning istiqbolli tizimlaridan biri hisoblanadi, chunki u talabalarning bilish imkoniyatlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish tizimiga juda yaxshi moslashadi [3].

Modulli texnologiya asosida o‘quv materiallarini yaratishda har bir modul ta’lim oluvchilarda mustaqil tafakkur yuritish, mustaqil rejalashtirish va muammolarni yechish yo‘llarini taklif qilishi, hamda bilimlarni kasbiy faoliyatga qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak (4).

Bizning fikrimizcha, ixtisoslik fanlardan modulli o‘quv dasturlarining ishlab chiqilishi va o‘quv materiallarining yaratilishi va ta’lim jarayoniga joriy etilishi orqali modulli o‘qitish texnologiyasi to‘liq amalga oshiriladi. Modulli o‘quv dasturida kasbiy faoliyat turiga tegishli bir-biriga bog‘liq mavzular guruhlanadi va modullar shakllantiriladi.

Ixtisoslik fan tarkibidagi har bir modul o‘zida bir yoki bir nechta fundamental tushunchalarni va faoliyat turini o‘rganishga qaratilgan nazariy bilimlar va shu nazariy bilimlarni egallashga ko‘maklashishi bilan amaliy mashg‘ulotlar, hamda bilim va ko‘nikmalarni baholash tizimini qamrab olishi kerak (1).

O‘quv dasturidagi har bir modulda qoidalar o‘z aksini topishi, ta’lim mazmunini barcha tashkil etuvchilari qamrab olinishi va baholash bilan tugallanishi lozim.

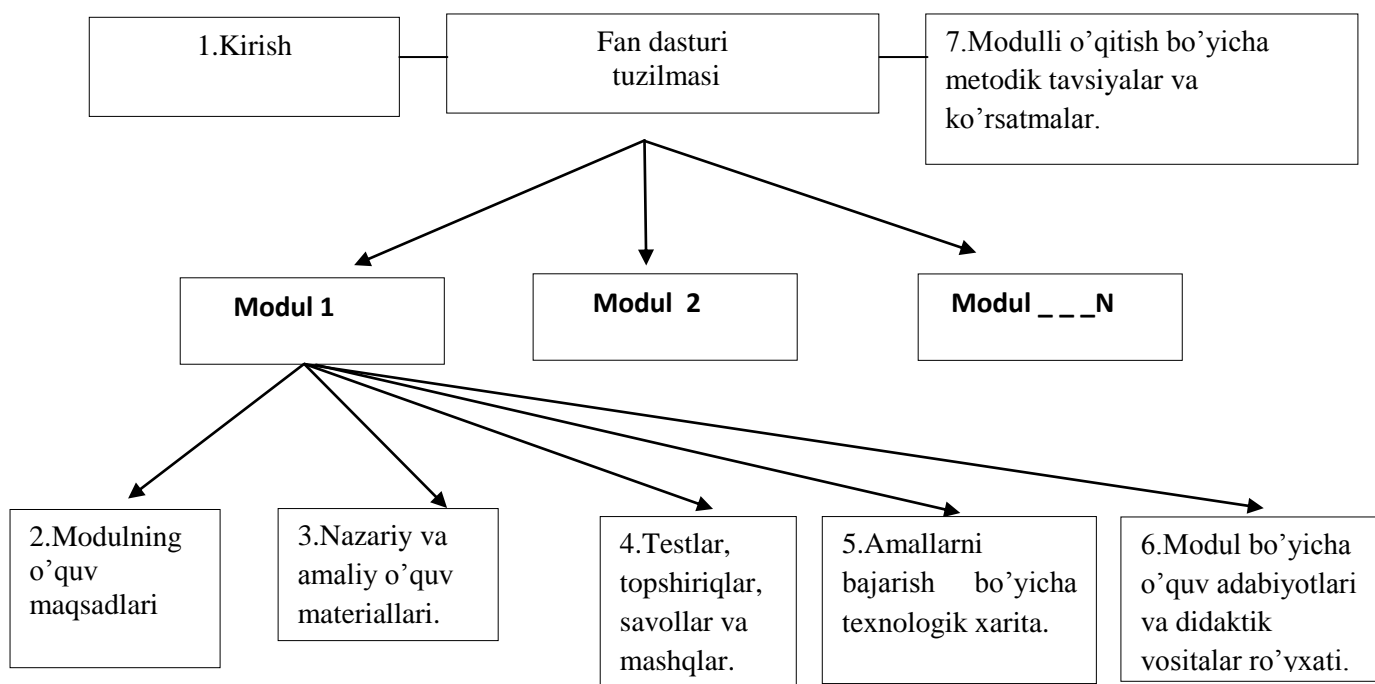
Har bir modul talabalarni qiziqtirish va mustaqil o‘rganishga undash, o‘quv materialini to‘liq o‘zlashtirish imkoniyat yaratishi lozim.

Modulli texnologiyada ixtisoslik fanlarini bosqichma-bosqich o‘qitish va shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirish yaratiladi.

Ixtisoslik fanlarini modulli texnologiya asosida o‘qitishda talabalarining mustaqil faoliyati orqali ifodalanadi va kasbiy amallarni bajarishga yo‘naltiriladi.

Xlyastik bu –kiyimning mayda detallari tarkibiga kiruvchi, orqa bo‘lakning bel chizig‘i bo‘ylab tikiladi. Xlyastikning vazifasi belni ajratib ko‘rsatish uchun ishlatiladi.

Biz tomondan ushbu tuzilmada yaratilgan «Tikuv buyumlari texnologiyasi» ixtisoslik fanidan quyidagi tuzilma asosida modulli o‘quv materialini ishlab chiqildi (1 rasm)

Modul raqami 4

I. Modul nomi: Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish.

II. Modulning o‘quv maqsadi: Talabalarda belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish jarayoni bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishdan iborat.

III. O‘quv mashg‘uloti soatlari: 8 soat

IV. Modulni o‘rganish bo‘yicha nazariy bilimlar:

- Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish jarayonida xar bir detallari vazifalari ;
- Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish jarayoniga oid tushunchalar;
- Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikishda qo‘llaniladigan jihozlar haqida ma’lumotga

ega bo‘lish.

V. Modulni o‘rganish davomida shakllantiriladigan ko‘nikmalar:

1. Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish bo‘yicha ko‘nikmaga ega bo‘lish;

2. Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish jarayonida texnika xavfsizligiga rioya qilish.

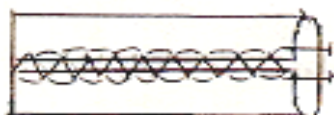
VII. Modul bo'yicha umumiy ma'lumotlar

Kiyimning mayda detallariga kamar tutgichlar, belbog'lar, xlyastiklar, pagonlar, cho'ntak qopqoqlar kiradi. Bezak detallar turli xil biriktiruvchi, quyma, ag'darma, mag'iz choklar bilan tikiladi. Bu detallar qotirmali va qotirmasiz bo'lishi mumkin. Tayyor holda bu detallar berilgan shaklni yaxshi saqlashi, juft detallari simmetrik bo'lishi, ag'darma chok bilan tikilganda avra gazlamadan kant hosil qilishi kerak. Buning uchun astarlik detallarda astar avradan 4-6 mm. Ensizroq bichilishi kerak. Qotirmalar qirqimi 1-2 mm. ag'darma choklarga kirishi kerak. Yelimsiz qotirmalar detallarga (cho'ntak qopqoq, listochka) ag'darma chok solayotganda ulanadi. Cho'ntak og'izlari cho'zilmasligi uchun cho'ntak qirqimlariga sal tortibroq yelimli uqa yopishtiriladi. Yelimsiz uqa esa qirqimidan 1-2 mm. masofada detal qirqimiga teskara tomondan bostirib tikiladi.

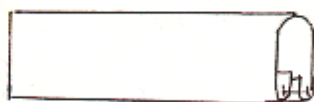
Kamar tutgichlar – keng va ensiz bo'lishi mumkin. Ular ochiq yoki yopiq qirqimli quyma chok, yelim yoki ip yordamida tutashtirma chok bilan tikilishi mumkin. Eng unumdor usul ularni 2 ignali 3076-1 kl. PMZ va Yaponiya «Djukki» firmasining MFV-860 yarim avtomatida tikish hisoblanadi. Bunda kamar tutgichlar joylashmada hosil bo'lgan andazalar orasidagi chiqindilardan tikilishi mumkin.

Belbog'lar yumshoq va qattiq, keng va ensiz, konstruksiyasi bo'yicha astarli yoki yaxlit bichilgan bo'lishi mumkin.

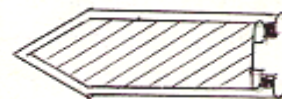
Belbog'ning o'ngi ichkariga qaratilib, uzunasiga ikki bukiladi, ag'darish uchun bir uchi qoldirilib, ikkinchi uchi va yon qirqimlariga ag'darma chok solinadi. Keyin burchak joylarida 0,2-0,3 sm. kenglikda chok haqi qoldirib, qirqib tashlanadi. Belbog' maxsus moslama yordamida o'ngiga ag'dariladi va dazmollanadi .

Xlyastik tikish.

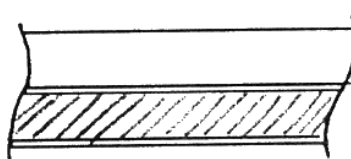
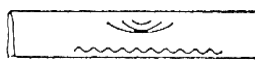
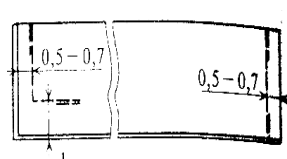

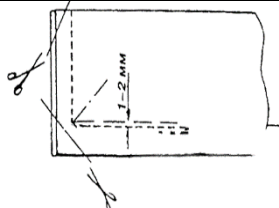
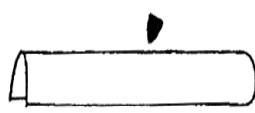
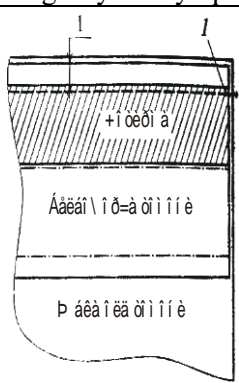
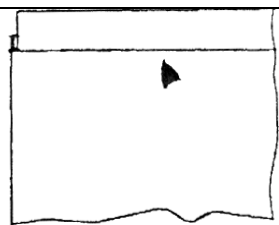
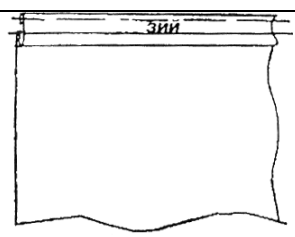
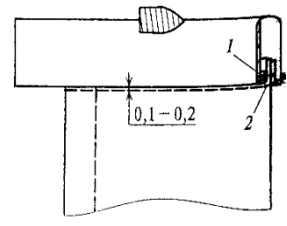
Kamar tutgich tikish

Belbog'tikish.

**BELBOG', XLYASTIK VA BOSHQA MAYDA DETALLARNI TIKISH BO'YICHA
TEKNOLOGIK XARITA**

Texnologiya asosida faoliyat turlari	Qo'llanish sohasi	Chizma	Standart asosida operatsiyani bajarish tartibi
I	II	III	IV
I. Belbogga ishlov berish			
1.Dazmol	Belbog'ga qotirma yopishtirish.		Belbog' teskarisiga yelim qotirmaning yelimli tomonini qo'yib, dazmol yordamida yopishtiriladi va tekislanadi.
2.Dazmol.	Belbog'ni dazmollash.		Belbog' belda yaxshi turishi uchun, belbog'ning buklangan qismi kirishtirib, ochiq qirqimi esa cho'zib dazmollanadi.
3.Universal mashina.	Belbog' uchlarini ag'darma chok bilan tikish.		Belbog' o'ngini ichkariga qaratib uzunasi bo'ylab ikki bukib, qirqimlari to'g'rılanadi, izma ochiladigan tomoni to'g'ri sirma qavik bilan ko'klanadi. Chok haki 0,5 mm.

4.Qaychi.	Burchakdagi ortiqcha chok haqqini qirqib tashlash.		Chok haqidan 2-3 mm 0,7 mm qoldirib, ortiqchasi qirqib tashlanadi.
5.Dukcha.	Belbog' uchlarini o'ngiga ag'darish.		Belbog' uchlari dukcha yordamida o'ngiga ag'dariladi.
6.Igna, ip.	Belbog' uchidagi ziylarni ko'klash.		Belbog' uchlarning ziylari maxsus mashinada yoki qo'lda to'g'ri sirma qaviq bilan ko'klanadi.
7.Dazmol.	Belbogni dazmollash.		Belbog' uchlari va belbog'ni o'rtasidan uzunasi bo'ylab bukib dazmol lanadi. Kuklangan qaviq qator iplari izma ochib bulgandan keyingina sukib tashlanadi.
II. Belbog'ni yubka yuqori qirqimiga ulash			
1.Universal mashina.	Yubka yuqori qirqimiga belbog'ni biriktirib tikish.		Yubkani o'ngiga belbog'ni o'ngini qaratib, qirqimlarni, kertimlarni to'g'rilab to'g'nogichlar bilan tagnab qo'yiladi va 1 sm biriktirma chok bilan biriktiriladi. Belbog'ni biriktirayotganda, yubka old bo'lagining yon qirqimiga 2 sm etkazmay, ilmoq qo'shib tikiladi. Ilmoq uzunligining tayyor holati 6-12 sm.
2.Dazmol, ip, igna.	Belbog' ulangan chokni belbog' tomonga yotqizib sirmalash va dazmollash.		Belbog' ulangan chokni belbog' tomonga yotqizib, avval, sirma qavik bilan ko'klanadi, so'ngra past bosim bilan dazmollanadi.
3.Ip, igna, angishvona.	Belbog'ni pastki qirqimini ko'klash.		Belbog' pastki qirqimini ichkariga 0,8-0,9 sm ga bukib, belbog' ulangan baxyakatorni 0,2-0,3 sm yopadigan kilib bukib ko'klanadi.
4.Universal mashina, dazmol.	Belbog' o'ngi tomonidan bukilgan ziydan bezak baxyakator yuritish.		Belbog' o'ngi tomonidan bukilgan ziydan 0,1-0,2 sm oraliqda bezak baxyakator yuritiladi. Ko'klangan iplar so'kib tashlanadi va dazmollanadi.

Har bir talabanning tajriba ishlari quyidagilarga asoslangan holda baholanishi kerak:

- Ish jarayonini rejalashtirish;
- Ishni to'g'ri bajarish;
- Mehnat xavfsizligiga rioya qilish;

- Tikish jarayonida mashina, qaychi va igna iplardan, ehtiyotkorlik bilan foydalanish;
- Topshiriqni to‘g‘ri yakuniga yetkazish.
«Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish»
modulini o‘tkazish bo‘yicha ko‘rsatmalar
(4 o‘quv soati)

№	Dars bosqichlari	Ta’lim beruvchi (muhandis-pedagog)	Ta’lim oluvchi (talaba)
1	Tashkiliy qism (10 daqiqa)	Modulning maqsadi va baholash mezonlarini tushuntirish	O‘zlashtiradi
2	Kirish yo‘riqnomasi (20 daqiqa)	Modul bo‘yicha nazariy o‘quv materiallari va texnika xavfsizligi qoidalari tushuntiriladi	O‘zlashtiriladi
3	Bajariladigan tajriba ishlari (80 daqiqa)	Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish ishlarini bajarib ko‘rsatiladi	O‘zlashtiradi va amaliy ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘ladi
4	Modul bo‘yicha bajariladigan amaliy ishlar (160 daqiqa)	Nazorat qiladi	Tikish ishla-ri bajarilib, ko‘nikmalar hosil qilinadi
5	Test va topshiriqlarni bajarish (50 daqiqa)	O‘quv mashg‘uloti bo‘yicha topshiriqlar beriladi va baholanadi	Yozma javob beriladi

Bu modullarning vazifalari talabalarning ixtisoslik fanlariga qiziqishlarini uyg‘otish. Har bir talabani o‘z ustida ishlashini va o‘ziga bo‘lgan ishonchining ortishiga sabab bo‘ladi. Shu sababli bu modulni ishlab chiqish va foydalanish talabalar uchun muhim va foydali hisoblanadi.

Test savollari

1. Kiyim mayda detallariga nimalar kiradi?

1. Belbog‘, xlyastik, listochka, cho‘ntak qopqoq
2. Belbog‘, orqa bo‘lak, yoqa, shim
3. Yoqa, xlyastik, manjet, old bo‘lak, yubka
4. Orqa bo‘lak, palto astar, belbog‘

2. Yengil kiyimlar qoplama cho‘ntagi yuqori qirqimiga qanday ishlov beriladi?

1. Buklama chokli, mag‘iz qo‘yib, beyka qo‘yib, listochkali
2. Bo‘ylama ko‘rinma qo‘yib, beyka qo‘yib, qotirma qo‘yib, listochkali
3. Beyka qo‘yib, ko‘rinma tasma qo‘yib, uqa qo‘yib, qotirma qo‘yib
4. Ko‘rinma chokli, «molniya» tasmali, mag‘iz chokli, yashirin

3. Tayyor bort qotirmasini old bo‘lakka nima yordamida ulash mumkin?

1. Ko‘klash, yelim yordamida, choklash mashinasi yordamida
2. Yelim yordamida, ko‘klash, payvandlash yordamida
3. Choklash mashinasi yordamida, payvandlash, ko‘klash
4. Choklash mashinasi yordamida, ko‘klash yordamida, payvandlash

4. Qaysi klass mashinalar yordamida bortga adipni ulash mumkin?

1. 2222 kl, 97-A kl, 297 kl
2. 97-A kl, 220 kl, 2222 kl
3. 297 kl, 5otvet 1 kl, 97-A kl
4. 85 kl, 746 kl, 220 kl

5. Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikishda burchak joylarida necha sm. kenglikda chok haqi qoldirib, qirqib tashlanadi.

1. 0.2-0.3sm
2. 01.-0.3 sm
3. 0.5-0.6 sm
4. 0.2-0.4 sm

Kerakli o‘quv-jihoz, asbob-uskuna va ashyolar:

- Belbog‘, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikishda ishlatiladigan asbob-uskunalar bitta brigada uchun:

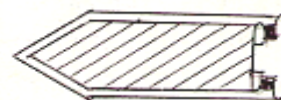
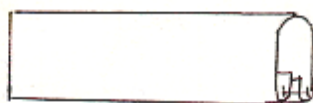
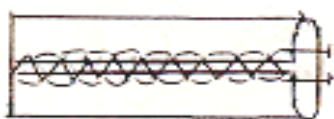
- Belbogʻ, xlyastik va boshqa mayda detallarni dazmollash uchun taxta qoliplari;
 - Xar bir mayda detallar namunalari;
 - Belbogʻ, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikishdagi ketma ketlik jadvali.
- Talabalarning modulni oʻzlashtirishini baholash mezonlari (5 baxo asosida)

Baholash varaqasi										
Mavzuning nomi: Belbogʻ, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikish										
				Baholanuvchining ismi-sharifi						
Baholash mezonlari				1	2	3	4	5	6	7
1. Mayda detallar farqi.										
2. Belbogʻ va xlyastik tikishda farqi.										
3. Tikish jarayonida namlab - isitib ishlashning qanday ahamiyati bor.										
4. Namlab-isitib ishlashda qanday asbob - uskunalar ishlatiladi.										
5. Bugʻli-havo maneken qanday ish bajarishga moʻljallangan.										
6. Belbogʻ, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikishda qanday operastiyalari bor.										
7. Tikish jarayonining qaysi qismida igna ipdan foydalanildi.										
8. Tikuvchilikda mayda detallar oʻrni.										
9. Bichish stollari.										
10. Mayda detallar farqi.										
11. Mashinada bajarilgan jarayonlar .										
12. Belbogʻ tikish ketma ketligi .										
13. Belbogʻni dazmollash .										
14. Mayda detallarni bichish jarayoni .										
15. Belbogʻ, xlyastik va boshqa mayda detallarni tikishda sodir boʻladigan texnika xavfsizlik qoidalari.										
16. Ustki kiyimlarning mayda detallari .										
17. Engil kiyimlarda mayda detallar oʻrni.										
18. Mayda detallarning bir biridan farqi.										
Izoh: Har bir savolga toʻgʻri javob 5 ball, notoʻgʻri javob -0 ball (Jami: 90 ball)										
21. Nazariy bilimlarini boʻyicha test natijasi (Jami: 10 ball)										
Natijalar										

Ilova – 3

Topshiriq.

Quyidagi rasmda keltirilgan mayda detallarning nomlarini yozing. (Detallar rasmi koʻrsatilgan topshiriq oʻqituvchi tomonidan talabalarga tarqatiladi).

1. Kamar tutkich vazifasi.

Qismlarining nomlari

1 Xlyastik vazifasi

Qismlarining nomlari

Asosiy adabiyotlar

1. Olimov Q.T va boshqalar. Ixtisoslik fanlarini o‘qitish metodikasi.- Toshkent, 2013.
2. Sayfullaeva D.A. Tikuvchilik texnologiyasi. Monografiya.- Buxoro, 2014
3. Temirova G.I. Tikuv trikotaj va zardo‘zlik buyumlari texnologiyasi. Majmua Buxoro, 2018..

Ixtisoslik fanlarni modulli o‘quv materillaridan foydalanib o‘qitishda quyidagi imkoniyatlar namoyon bo‘ladi:

- fanning ichidagi modullar orasidagi o‘qitish uzviyligi va uzluksizligi ta’minlanadi;
- har bir modul tugallangan o‘quv jarayoni hisoblanadi va modo‘ul yakunida talabalarning bilim va ko‘nikmalari bakholanadi.

- bir modulni to‘liq o‘zlashtirilgandan keyin ikkinchi modulga o‘tilishi orqali bosqichma bosqich o‘qitish yo‘lga qo‘yiladi;

- talabalar muntazam o‘zlashtirishi va nazorati amalga oshiriladi;
- auditoriya soatlaridan samarali foydalanish va nazariy, amaliy (tajribaviy) mashg‘ulotlar hamda mustaqil ish uchun ajratilgan soatlar optimallashtiriladi.

Xulosa. Ixtisoslik fani bo‘yicha modulli o‘quv adabiyotlarini modulli yondashuv asosida ishlab chiqilishi bir qator qiyinchiliklardan xalos etadi. Modulda texnologik xarita va bir qancha topshiriq yoki loyihalarni berilishi, talabalarda amaliy ko‘nikmalarni to‘laqonli o‘zlashtirish imkonini beradi. Ixtisoslik fanlarning modulli o‘quv materiallarining ta’lim jarayonida samaradir qo‘llanilishi mutaxassislar tayyorlash sifatini oshiradi, talabalarda mustaqil o‘rganish va kasbiy faoliyatlarini o‘zlashtirishga imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Avliyoqulov N.H. Kasbiy fanlarni modulli o‘qitish texnologiyasi.- Toshkent: Yangi asr avlodi. 2005. - 87 b.
2. Olimov Q.T. Maxsus fanlardan o‘quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning nazariy-uslubiy asoslari. Pedagogika fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyasi. Toshkent. -2005- yil .
3. Maxmutov M. I., Ibragimov G.I. Pedagogicheskie texnologii razvitiya myshleniya uchashixsya. - Kazan: 1993.- 88 b.
4. Borodina N.V., Samoylova E.S. Modulnye texnologii v professionalnom obrazovanii. Uchebnoe posobie.- Ekaterinburg: 1998. - 26 b.
5. Zimin V.N. Modulno‘y podxod k professionalnomu obrazovaniyu // Professionalnoe obrazovanie.- 2001.- №10.- B. 14-16.
6. Ibatulina L.F. Texnologiya modulnogo obucheniya // Professionalnoe obrazovanie. -2002.- №4.- B.11-12.
7. Samoylova S.A. Texnologiya razrabotki teoreticheskogo uroka modulnogo obucheniya // Professionalnoe obrazovanie. -2004.- №7.-31 b.
8. SHogan V.V. Teoreticheskie osnovo‘ modulnoy texnologii lichnostno-orientirovannogo obrazovaniya.: Avtoref. dis... dok. ped. nauk.-Rostov-na Donu.: RGPU, 2000. B. 5 –6 .
9. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatelnye texnologii.-M.: Narodnoe obrazovanie, 1998. – 256 b.
10. Ashurova S.Y. Maxsus fanlarni modulli o‘qitish jarayonini tashkil etish va o‘tkazish // Kasb-hunar ta’limi.- 2004.- №5.

O'QUVCHI SHAXSIGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING ILMIY VA AMALIY IMKONIYATLARI

*Xudoyqulova Gulshoda Baxronovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti*

Umumta'lim maktablarida olib borilayotgan psixologik xizmat jarayonining har jihatdan keng ko'lamli yo'nalishlarga ega ekanligi va har bir yo'nalishning o'ziga xos maqsadi hamda vazifalari borligi alohida ahamiyat kasb etadi. Maqolada ta'lim samaradorligiga erishish, jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan har tomonlama rivojlangan barkamol shaxsni tayyorlash, eng avvalo, mazkur shaxsdagi psixologik imkoniyatlarni hamda unga bevosita ijobiy yoki salbiy ta'sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillarni empirik jihatdan o'rganishning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *psixologik xizmat, individual yondashuv, dinamik xususiyat, intellektual taraqqiyot, psixologik maslahat, psixokorreksiya*

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ УЧАЩИМСЯ

Особое значение имеет то, что процесс психологического обслуживания, проводимого в общеобразовательных школах, имеет широкий спектр направлений, и что каждое направление имеет свои цели и задачи. В статье раскрывается важность эмпирического изучения психологического потенциала данной личности и социально-психологических факторов, непосредственно воздействующих на него положительно или отрицательно, для достижения эффективности воспитания, подготовки необходимой для развития всесторонне и всесторонне развитой личности.

Ключевые слова: *психологическая служба, индивидуальный подход, динамичность, интеллектуальное развитие, психологическое консультирование, психокоррекция*

SCIENTIFIC AND PRACTICAL POSSIBILITIES OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL SERVICES TO STUDENTS

It is of particular importance that the process of psychological services carried out in general education schools has a wide range of directions and that each direction has its own goals and tasks. The article reveals the importance of an empirical study of the psychological potential of a given individual and socio-psychological factors that directly affect him positively or negatively in order to achieve the effectiveness of education, the preparation necessary for the development of a comprehensively and comprehensively developed personality.

Key words: *psychological service, individual approach, dynamism, intellectual development, psychological counseling, psych correction.*

Kirish. Bugungi psixologiya fani taraqqiyoti an'analari bilan bog'liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo'lmaydi. Shu nuqtayi nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to'g'ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a'zolariga psixologik xizmat ko'rsatish muqarrarligini talab qiladi. Binobarin, har bir fanning rivojlanishi yangi dalillar asosida ilmiy yo'nalishni ochib beruvchi metodik qurilmalarning tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki, aniq metodologiya bo'lmagan sohada aniq amaliy natijalar ham bo'lmaydi. Zero, ijtimoiy psixologiya fanining yana bir muhim yangi vazifasi psixologik xizmat metodologiyasi bilan bog'liq nazariy, amaliy va empirik yo'nalishdagi tadqiqotlar ko'lamini belgilashning bugungi kungacha nechog'lik hal qilinayotganligini tahlil qilishga to'g'ri keladi. Bu borada psixologiya olamida hanuzgacha aniq va mukammal tarzda ishlab chiqilgan va rasmiy tarzda tan olingan yagona ilmiy yo'nalish yoki konsepsiyaning qabul qilinmaganligi ayon bo'lsa-da, ilg'or G'arb psixologiya vakillari, shu jumladan, markaziy hamdo'stlik davlatlari psixologlari va o'zbekistonlik psixologlar tomonidan olib borilgan va olib borilayotgan fan olami uchun o'ziga xos salohiyatga va nufuzga ega bo'lgan tadqiqotlar mavjudki, ular qaysidir jihati bilan psixologik xizmat dasturi va ijtimoiy istiqbollari haqidagi ilmiy-amaliy tasavvurlarimizni shakllantirishga asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Asosiy qism. Darhaqiqat, shaxs va uning ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan faolligini ta‘minlovchi asosiy omillardan biri bu – shaxsning ma‘naviy va intellektual imkoniyatlari bo‘lsa, ikkinchisi esa mazkur imkoniyatlarni ro‘yobga chiqishi uchun xizmat qiluvchi ijtimoiy muhit, guruhiiy faollik jarayonlaridir. Bu jarayonni tegishli ijtimoiy-psixologik me‘yorlar asosida tadqiq qilish orqali bugungi kunda respublika umumta‘lim maktablarida psixologik xizmat samaradorligini ta‘minlash masalasiga jiddiy e‘tiborni qaratish lozim bo‘ladi.

Umumta‘lim maktablarida olib borilayotgan psixologik xizmat jarayonining har jihatdan keng ko‘lamli yo‘nalishlarga ega ekanligi va har bir yo‘nalishning o‘ziga xos maqsadi hamda vazifalari borligi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu vazifalar esa, albatta, maxsus bilimlarga va tajribalarga ega bo‘lgan amaliyotchi psixologlar tomonidan amalga oshiriladi. Qolaversa, bugungi kunda barcha rivojlangan davlatlardagi ta‘lim muassasalarining yuqori darajadagi istiqbollarini o‘ziga xos ijtimoiy maqsadlar asosida tashkil etilgan psixologik xizmat amaliyotisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Chunki har qanday ta‘limning obekti ham subekti ham o‘quvchi shaxsining aynan o‘zi hisoblanadi. O‘quvchi shaxsi esa muayyan ijtimoiy ta‘sirlar asosida shakllanuvchan va juda ko‘plab o‘zigagina xos bo‘lgan betakror psixologik imkoniyatlarga ega bo‘lgan ongli ijtimoiy mavjudotdir. Shu boisdan, agarda biz ta‘lim samaradorligiga erishmoqchi bo‘lsak, shuningdek, jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan har tomonlama rivojlangan barkamol shaxsni tayyorlamogchi bo‘lsak, eng avvalo, mazkur shaxsdagi psixologik imkoniyatlarni hamda unga bevosita ijobiy yoki salbiy ta‘sir etuvchi ijtimoiy psixologik omillarni empirik jihatdan o‘rganishimiz, tahlil qilishimiz va shu tahlillarga tayanib tegishli darajada tarbiyaviy ishlarni olib borishimiz muqarrardir. Shu nuqtayi nazardan olinganda, bugungi har bir o‘quvchi shaxsiga uning ijtimoiylashuviga bevosita ta‘sir etuvchi kichik guruhlarni empirik jihatdan o‘rganish va har bir o‘rganilgan omilni psixologik xizmat doirasidagi talablar asosida talqin qilish va shu talqinlarga tayanib maktab amaliyotchi psixologlari uchun muayyan tavsiyalarni ishlab chiqish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda umumta‘lim maktablarida tashkil etilgan psixologik xizmat tizimi o‘zining keng qamrovli va har jihatdan zarurligi bilan ajralib turadi. Bu esa, ayniqsa, maktab amaliyotchi psixologlariga juda katta ma‘suliyat yuklaydi. Chunki maktabdagi faoliyatning har bir daqiqasi yoki har bir harakati muayyan darajadagi psixologik ta‘sirlardan tashqarida kechmaydi. Zero, maktab ta‘limining samaradorligi, avvalo, tegishli psixologik talablar asosida tashkil etilgan o‘quv faoliyatining har bir o‘quvchi shaxsiga, uning ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy ta‘sir eta olishi bilan belgilanadi.

Ta‘lim jarayonining muvaffaqiyati, o‘quvchi shaxsining ijtimoiy-psixologik tapaqqiyoti, eng avvalo, har bir o‘quvchining shu ta‘lim faoliyatiga nisbatan mustaqil va ijodiy yondashuviga, o‘quv faolligiga nisbatan baqqapop qiziqishlapning tapkib topishiga va guruhda o‘zining ijtimoiy menligini nechog‘lik shakllantipishga bog‘liqdir. Maktab davpidayoq guruhiiy va ijtimoiy “menlik”ning yetapli darajada tapkib topishi, o‘quvchi shaxsi ijtimoiy tapaqqiyoti uchun muhim manba hicoblanadi. Bu jarayon, o‘ziga xos imkoniyatlar ko‘lamiga ega bo‘lgan guruhiiy ma‘ullik, jamoatchilik, guruhiiy jipslik, o‘zapo aloqadopluk, o‘zapo samimiylik, guruhiiy tashkilotchilik, o‘zapo guruhiiy xabapdopluk kabi sifatlapning namoyon etilishi bilan belgilanadi. Jumladan, maktab amaliyotchi psixologlari uchun ishlab chiqilgan psixoprofilaktik, psixodiagnostik va psixokorreksion ish dasturlarida kichik guruhlarni alohida o‘rganish va kichik guruhlar doirasiga kiruvchi o‘quvchi shaxsining ijtimoiy-psixologik taraqqiyotini ta‘minlovchi omillarga alohida e‘tibor qaratish lozim bo‘ladi. Chunki, maktabdagi kichik guruhlar tarkibi va taraqqiyotini o‘rganmay turib inson shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan ta‘lim-tarbiya samaradorligini yetarli darajada ta‘minlab bo‘lmaydi. Shu boisdan, umumta‘lim maktablaridagi kichik guruhlarning o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik imkoniyatlarini keng ko‘lamda o‘rganuvchi, tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida tegishli tarbiyaviy tadbirlar monitoringini olib boruvchi yagona tizim, bu ularga psixologik xizmatlar ko‘rsatish tizimi ekanligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Kichik guruhlar doirasiga kiruvchi har bir o‘quvchi shaxsida guruhiiy faollik motivatsiyalarining namoyon etilishi ko‘p jihatdan muayyan ijtimoiy psixologik mezonlar hisoblanmish guruhiiy ma‘ullik, jamoatchilik, guruhiiy jipslik, guruhiiy aloqadorlik, o‘zaro samimiylik, guruhiiy tashkilotchilik, o‘zaro xabardorlik kabi xislatlarning yetarli darajada tarkib topganligi bilan belgilanadi.

Bugungi kunda har jihatdan murakkab bo‘lgan o‘quvchi shaxsi va uning faolligini ta‘minlashga xizmat qiluvchi muhim vazifalardan biri, bu uning u yoki bu kichik guruhlar doirasidagi faoliyatini o‘rganish va shu asosda unga tegishli bo‘lgan o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik omillar ko‘lamini belgilashdan iboratdir.

Ta‘lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatayotgan amaliyotchi psixologlar uchun «Men va mening guruhim» mavzusida suhbatlar, yozma ishlar olib borish va ularning birlamchi natijalari bo‘yicha kontent tahlillar o‘tkazish, J.Morenoning «Sotsiometriya» metodini, R.S.Nemovning «Ijtimoiy-psixologik relef ko‘rsatkichlarini aniqlash» metodini, Liri va Tomaslarning shaxslararo guruhiiy faollik darajalarini

belgilashga yo‘naltirilgan “Shaxslararo munosabatlarni aniqlash” metodikalarini, Riks-Uessman shkalasiga asoslangan o‘z-o‘zini hissiy baholash metodikalarini qo‘llash tavsiya etiladi. Shu metodikalar orqali o‘quvchi shaxsidagi guruhiiy faollik mexanizmlari aniqlangach, psixologik xizmat jarayonidagi individual va guruhiiy korreksiya ishlari camaraliroq kechadi.

U yoki bu kichik guruh tarkibiga kiruvchi har bir o‘quvchi shaxsidagi faollik motivatsiyalarining nechog‘lik shakllanish dinamikasiga yetarlicha baho bermay turib, unga ijtimoiy-psixologik jihatdan ijobiiy ta‘sir etuvchi omillar haqida tegishli tasavvurlarni shakllantirib bo‘lmaydi. Ta‘lim muassasalaridagi barcha turdagi o‘quv va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda, shuningdek, o‘quvchilardan u yoki bu darajadagi o‘quv topshiriqlarining bevosita bajarilishini talab qilish jarayonida, o‘quvchining rasmiy yoki norasmiy kichik guruh a‘zosi sifatida faollik ko‘rsatishga moyilligini hamda bu moyillik zamirida ma‘lum darajadagi tafovutlarning mavjudligini esdan chiqarmaclik lozim. Ayni paytda, psixologik xizmat doirasida aniqlangan har bir o‘quvchining rasmiy yoki norasmiy kichik guruhda tutgan ijtimoiy-psixologik mavqeini aniqlash o‘pqli undagi imkoniyatlardan yanada unumliroq foydalanish yo‘llarini izlash maqsadga muvofiqdir.

Shaxsning o‘zini-o‘zi hissiy baholash jarayoni o‘zini-o‘zi turli xil ko‘ngilsizliklardan, muvaffaqiyatsizliklardan va ziddiyatli vaziyatlardan ma‘lum darajada muhofaza qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, guruhiiy faoliyat davomida bu jarayonga jiddiiy qarash kerak bo‘ladi. Shuni hisobga olib, guruhlarda o‘zini-o‘zi hissiy baholash va guruhiiy faollik imkoniyatlari o‘rtasidagi mutanosiblik bilan bog‘liq ijtimoiy psixologik omillarni empirik jihatdan o‘rganish va shartli ravishda qabul qilingan mezonlar asosida uning natijalarini tahlil qilish ko‘zda tutilgan edi. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun tadqiqot metodikalari tanlandi. (Mazkur metodikalarni qo‘llash haqidagi batafsil ma‘lumotlar yuqorida qayd etilgan). Demak, har bir metodikani qo‘llash orqali guruhlardan o‘zini-o‘zi hissiy baholash bilan bog‘liq imkoniyatlar haqida tegishli empirik ma‘lumotga ega bo‘lish mumkin.

Yana shuni ta‘kidlash joizki, ba‘zan har bir o‘smir, o‘z hissiy tabiati va uning faoliyat samaradorligiga xizmat qiluvchi psixologik muhofaza imkoniyatlariga adekvat baho bera olishga ma‘lum ma‘noda “ojizlik” qilishi mumkin. Bizningcha, bunday “ojizlik” zamirida hissiy qoniqmaslik, hissiy bezovtalik, o‘z-o‘ziga nisbatan noadekvat hissiy tasavvurlar shakllanadi.

Tabiiyki, bu shakllanish shaxs ijtimoiy faolligiga, o‘quv faoliyati unumdorligiga asta-sekin salbiy ta‘sir eta borishi mumkin. Buni o‘z vaqtida anglash uchun esa biz yuqorida ta‘kidlagan Riks- Uessman testi hamda shunga mos bo‘lgan qo‘shimcha savolnomalarni qo‘llab tegishli empirik natijalarni qo‘lga kiritishni rejalashtirgan edik. Endi bevosita mazkur metodika yordamida olingan empirik ma‘lumotlar tahliliga o‘tamiz.

Dastavval shuni ta‘kidlash joizki, natijalar taniqli amerikalik psixologlar A.Ye.Uessman va D.F.Riks tomonidan ishlab chiqilgan maxsus to‘rt shkalali (I-xotirjamlik-asabiiylik, II-ishchanlik-toliqqanlik, III-ko‘tarinkilik-hissiiy tushkunlik, IV-o‘z-o‘ziga ishonchlilik-o‘z-o‘ziga ishonchsizlik) usullar majmuasini qo‘llash asosida va barcha empirik dalillarning haqqoniyligini tasdiqlovchi qo‘shimcha statistik mezonlar yordamida aniqlandi. Buning uchun ma‘lum ilmiy adabiyotlardagi nazariy va amaliy fikrlar asos qilib olindi.

Mazkur adabiyotlardan umumiiy xulosa shuki, har qanday shaxsning u yoki bu faoliyatga nisbatan faolliigi yoki sustliigi uning ijobiiy yoki salbiy ichki hissiy holatiga ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Bu ichki holat esa shaxs faoliyati unumdorligini ham belgilovchi muhim omillardan bo‘lishi mumkin. Jumladan, taniqli psixolog K.Izordning fikricha, inson faoliyatining yoki faolliigining samaradorliigi asosan “qiziqish”, “quvonch”, “hayratlanish”, “iztirob chekish” kabi hissiy kechinmalarga bog‘liqdir.

Binobarin, hissiy kechinmalar to‘g‘ri yo‘naltirilmas ekan shaxs psixologik holatida ziddiyatlar hukm suraveradi.

Bu ziddiyatlar qanchalik kuchayaversa shaxsning o‘zini-o‘zi psixologik muhofaza qilish imkoniyatlari shunchalik sustlashib boradi. Natijada, bola shaxsining ijtimoiy taraqqiiyoti va shaxs sifatidagi faolliigi bir muncha zaiflashadi. Bunday zaiflikka yo‘l qo‘ymaslik uchun har bir guruhiiy birlikda o‘zini-o‘zi hissiy baholash me‘yorlari haqida tegishli tasavvur hosil qilish muhim ahamiyat kasb etadi deb o‘ylaymiz. Shu nuqtayi nazardan qo‘llanilgan o‘zini-o‘zi hissiy baholash (Riks- Uessman) uslubi tegishli empirik ma‘lumotlar olishga va uni maxsus tadqiqot tizimi bo‘yicha tahlil qilishga imkon berdi.

Usluni qo‘llash tartibi:

Usulda qayd etilgan har bir shkala shaxsning muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsata olishga bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki xil (ijobiy yoki salbiy) ta'sirning qay darajada namoyon bo'layotganligini aniqlashga yo'naltirilganligi bilan xarakterlanadi.

Jumladan:

I. shkala- xotirjamlik-asabiylik

II. shkala- g'ayrat-shijoatlilik-toliqqanlik

III. shkala- hissiy ko'tarinkilik-hissiy tushkunlik

IV. shkala- o'ziga-o'zi yuksak ishonch-o'ziga-o'zi ishonchsizlik

kabi ko'rsatmalar asosida u yoki bu shaxsning yetakchi ichki hissiy kechinmalari haqida tegishli tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Usuldagi har bir shkalada 10 ta hissiy holat qayd etilgan bo'lib, tekshiriluvchi ushbu holatlar bilan tanishgach, o'zining ayni paytdagi hissiy kechinmalariga mos xususiyatlar ifodalangan holatlarni tanlaydi va tegishli tartib asosida belgilab beradi. Ushbu belgi shaxs psixologik muhofazasi imkoniyatlari haqida tasavvur qilish imkonini beradi.

Usulning kaliti:

Usul shartiga ko'ra har bir shkala ma'lumotlari 10 ballik tizim asosida qayta ishlanadi, ya'ni har bir holatning joylashgan tartib raqami, o'sha raqam hajmidagi ballni belgilaydi. Demak, respondent tanlagan ballar soni qanchalik yuqori bo'lsa, me'yoriy-faollik shunchalik yuqori, ballar soni qanchalik past bo'lsa, me'yoriy-hissiy faollik darajasi shunchalik past ko'rsatkichni tashkil etadi. Olingan empirik ma'lumotni shartli ravishda 2 xil guruhga ajratish mumkin. Ya'ni 6,7,8,9,10 vaziyatlar shaxs psixologik muxofazasi uchun “adekvat” vaziyatlar, hamda 1,2,3,4,5 vaziyatlarni esa “noadekvat” vaziyatlar sifatida qabul qilish mumkin. Olingan natijalar esa shaxs umumiy bezovtaligi va guruhiy faollik natijalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni baholashga xizmat qiladi.

Umumta'lim maktablarida kichik guruhlar doirasida psixologik xizmat tashkil etilishining quyidagicha ayrim jihatlari haqida mulohaza yuritmoqchimiz.

I. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida kichik guruhlariga psixologik xizmat ko'rsatish tizimi bilan bog'liq yutuqlar, kamchiliklar, muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari.

II. Maktabda kichik guruhlar doirasida psixologik xizmat ko'rsatishning asosiy yo'nalishlari.

III. Nazorat va tajriba obektlarida olib borilayotgan psixologik xizmat amaliyotining o'ziga xos xususiyatlari.

IV. Kichik guruhlar doirasida psixologik xizmat samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy ishlar mazmuni.

Darhaqiqat, yuqorida ta'kidlaganimizdek, barcha turdagi ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning tashkil etilishi, avvalo o'quvchi shaxsi va o'quvchilar guruhi doirasida shaxslararo munosabat motivatsiyasining shakllanishi bilan bog'liq psixologik omillarni har jihatdan to'g'ri talqin qilinishini taqozo etadi. Chunki to'g'ri tashkil etilgan psixologik xizmat orqaligina shaxs va shaxslararo munosabat, undagi ijtimoiy-psixologik imkoniyatlar ko'lami keng tahlil qilinadi.

Bugungi kunda umumta'lim maktablarida tashkil etilgan psixologik xizmat tizimi o'zining keng qamrovli va har jihatdan zarurligi bilan ajralib turadi. Bu esa, ayniqsa, maktab amaliyotchi psixologlariga juda katta mas'uliyat yuklaydi. Chunki, maktabdagi faoliyatning har bir daqiqasi yoki har bir harakati muayyan darajadagi psixologik ta'sirlardan tashqarida kechmaydi. Zero, maktab ta'limining samaradorligi, avvalo, tegishli psixologik talablar asosida tashkil etilgan o'quv faoliyatining har bir o'quvchi shaxsiga, uning ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir eta olishi bilan belgilanadi. Qolaversa, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda, guruhdagi o'quv topshiriqlarini takomillashtirishda, o'quvchilarni u yoki bu kasbga yo'naltirishda, ayniqsa, o'quvchilar jamoasi, kichik rasmiy va norasmiy guruhlar, referent guruhlar hamda, o'quvchi-o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq barcha muammolarni bartaraf etish yo'llarini izlashda amaliy psixologlarning yutuqlari haqida bugungi ilmiy matbuotda yetarli materiallar va amaliy ko'rsatmalar mavjud. Jumladan, I.V.Dubrovina tadqiqotlarida maktabda psixologik xizmatni tashkil etishdagi nazariy va amaliy ko'rsatmalarining asoslanishi, L.I.Bojovichning o'quvchi shaxsi va uning maktab yoshidagi shakllanishi bosqichlarini psixologik tavsiflovchi empirik ma'lumotlari, D.I.Feldshyeynning ontogenezdagi rivojlanuvchi shaxs va shaxslararo faollik qonuniyatlarini ochib beruvchi ma'lumotlari, Y.R.Kolominskiy va L.M.Fridmanlarning sinf jamoasining psixologik tuzilishini ta'riflovchi ilmiy ma'lumotlari, G.M.Andreyevaning kichik guruhlarini o'rganish bo'yicha olib borgan ilmiy tadqiqot natijalari, M.G.Davletshinning O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holati va vazifalarini talqin qilishga qaratilgan ilmiy-amaliy fikr-mulohazalari, E.G'.G'oziyevning bugungi ta'lim muassasalaridagi psixologik xizmat vazifalarini belgilashga asoslangan amaliy ko'rsatmalari, Sh.R.Barotovning “O'zbekistonda psixologik xizmat tashkil etilishining ijtimoiy psixologik va ilmiy-amaliy asoslari” mavzuida yozilgan

doktorlik dissertatsiyasi, G.B.Shoumarovning Xalq ta’limi tizimida psixologik xizmatning joriy etilishi bilan bog’liq yangiliklar, muammolar va yechimlarga bag’ishlangan nazariy-ilmiy va ijtimoiy-amaliy ahamiyatga molik fikr-mulohazalari, B.R.Qodirovning umumta’lim maktablarida tahsil olayotgan O’zbekistondagi iqtidorli va iste’dodli bolalarni tanlash va tarbiyalashga qaratilgan qator uslubiy ko’rsatmalari, ayniqsa, bugungi kunda o’zbekistonlik psixologlar guruhi tomonidan “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimida psixologik xizmat, xalq ta’limi tizimida ishlaydigan psixologlar malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi haqidagi Nizom”ning ishlab chiqilishi va shu “Nizom” asosida ta’lim muassasalarida psixologik xizmatning keng ko’lamda amaliyotga kirib kelishi kichik guruhlarga psixologik xizmat ko’rsatish tizimini yanada takomillashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Binobarin, alohida qayd etish joizki, barcha turdagi ta’lim muassasalarida tashkil etilgan psixologik xizmat tizimi uchun mo’ljallangan psixologik xizmat “Nizomi”ga kiritilgan ish dasturlarida har bir o’quvchi shaxsiga u yoki bu doiradagi kichik guruh a’zosi sifatida xizmat ko’rsatish masalasiga ham alohida e’tibor qaratiladi. Chunki, psixologik xizmat jarayonida har bir o’quvchi shaxsini rivojlantirishga ta’sir etuvchi guruh faolligi omillari, guruh identifikatsiya jarayonlari, guruh mas’ullik imkoniyatlari va shaxslararo munosabat motivatsiyalari bilan bog’liq psixologik holatlarni har jihatdan tahlil qilmay turib o’quvchi shaxsini, ayniqsa, uning ijtimoiy psixologik taraqqiyotini ta’minlab bo’lmaydi.

Bugungi kunda umumta’lim maktablarida amal qilinayotgan psixologik xizmatning ish mazmunini tashkil etuvchi «Nizom»ga qo’shimcha ravishda amaliyotchi-psixologlar tomonidan bajarilishi lozim bo’lgan quyidagi vazifalarga alohida e’tiborni qaratish tavsiya etiladi:

Psixologik xizmat jarayonida shaxslararo va guruh faolligi motivatsiyalarining namoyon bo’lishi har bir o’quvchi shaxsi uchun individual, hududiy, etnopsixologik hamda ijtimoiy psixologik imkoniyatlarini aniqlashga yo’naltirilgan metodikalar majmuasini tanlash va qo’llash. («Nizom»dagi psixodiagnostik ishlar ko’lamiga qo’shimcha);

Maktab rahbariyati, ota-onalar, sinf rahbarlari va guruh faollari, fan o’qituvchilari, o’rtasida rasmiy va norasmiy tarzda faoliyat yurituvchi kichik guruhlar va ularning psixologik tuzilishi, imkoniyatlari, istiqbollari va ta’sirchanlik qirralari bo’yicha maxsus yo’naltirilgan suhbatlar, munozaralar, muloqotlar hamda individual va guruh tarzda umumiy tushuntirish ishlarini olib borish (Nizomdagi psixologik maorif ishlariga qo’shimcha);

Guruh faolligidan o’zini chetga oluvchi, faolligi ko’rsatkichlari hamda guruhdagi ijtimoiy mavqeyi nisbatan past darajada bo’lgan o’quvchilarga alohida ko’rsatmalar berib borish (Nizomdagi psixoprofilatik ishlarga qo’shimcha);

Maktabdagi har bir rasmiy guruh va shu guruh tapkibida aniqlangan norasmiy guruhlar uchun o’ziga xos ijtimoiy psixologik tuzilmaga ega bo’lgan individual va guruh faolligi motivatsiyalarini yetarli darajada tarkib toptirishga xizmat qiluvchi rivojlantiruvchi va korreksion ishlar rejasini ishlab chiqish hamda uni amalga oshirish («Nizom»dagi rivojlantiruvchi va korreksion ishlar qatoriga qo’shimcha);

Xulosa. Kichik rasmiy va norasmiy guruhlarda tajovuzkorlik, egoizm, «Men»lik, ishonchsizlik, ma’suliyatsizlik, o’zini chetga olish, asabiylik, toliqqanlik, tushkunlik kabi xislatlarning namoyon etilishi ta’lim samaradorligiga va uning shaxsni rivojlantirishga xizmat qiluvchi vazifalari bajarilishiga salbiy ta’sir etishi mumkin. Bu holatni oldini olish uchun esa maktabdagi rasmiy va norasmiy kichik guruhlarda faolligi ko’rsatayotgan har bir o’quvchi shaxsiga alohida e’tibor va individual yondashuv talab qilinadi.

Har qanday shaxs ijtimoiy mavjudot bo’lganligi bois, uning barcha ongli hapakatlari, faoliyati va faolligi, eng avvalo, uni o’rab turgan ijtimoiy muhit, unga bevosita ta’sir etuvchi shaxslarga, shaxslararo munosabatlar motivatsiyasining shakllanishiga bog’liqdir. Kichik guruhlar doirasida har bir shaxs, aniqrog’i o’quvchi shaxsiga ta’sir etuvchi omillarni muayyan ijtimoiy-psixologik mezonlar asosida tadqiq qilish masalasi bugungi kunda o’z yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan biri sifatida namoyon bo’lmoqda. Bu jarayonda psixologik xizmat tizimining o’rni va ahamiyati benihoyat salmoqlikdir.

Adabiyotlar:

1. Barotov Sh.R. Ta’limda psixologik xizmat. – Buxoro, 2007
2. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба. –М.: Педагогика, 1991. – 232 с.
3. Дубровина И.В. Практическая психология в образовании. – М.: Педагогика, 1998.
4. Nishanova Z.T., Asomudinova Sh. Psixologik maslahat. –T.: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2010 -248 b.
5. Nishanova Z.T., Alimbaeva Sh.T., Sherimbetova Z.Sh.Psichologik xizmat Elektron darslik. –T.: 2012 y.

ENHANCING STUDENTS' CREATIVE ABILITIES THROUGH COMPUTER GRAPHICS

Zaripov Nozimbek Nayimovich,

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD),

Associate Professor, Department of Exact Sciences,

Bukhara State Pedagogical Institute, Uzbekistan

Yaxyayeva Shoiraxon Toxirboyevna,

Teacher of the Department of Exact Sciences,

Bukhara State Pedagogical Institute, Uzbekistan

This article discusses the use of computer graphics as a means of enhancing students' creative abilities. It highlights how computer graphics provides a platform for students to express their creativity through digital art, animation, and design, and how it develops their problem-solving skills, promotes teamwork and communication, and encourages interdisciplinary learning. The article emphasizes the importance of integrating computer graphics into the curriculum to enrich students' educational experience and prepare them for the digital age.

Keywords: CorelDraw, vector, raster, fractal, computer graphics, computer technologies, multimedia, programming environment, graphic, image, information technologies.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ

Данная статья рассматривает использование компьютерной графики в качестве средства развития творческих навыков студентов. В статье подчеркивается, как компьютерная графика предоставляет платформу для самовыражения студентов через цифровое искусство, анимацию и дизайн, а также развивает их навыки решения проблем, способствует командной работе и коммуникации, и поощряет междисциплинарное обучение. Статья подчеркивает важность интеграции компьютерной графики в учебный план для обогащения образовательного опыта студентов и подготовки их к цифровой эпохе.

Ключевые слова: CorelDraw, вектор, растр, фрактал, компьютерная графика, компьютерные технологии, мультимедиа, среда программирования, графика, изображение, информационные технологии.

KOMPYUTER GRAFIKASI ORQALI TALABALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI OSHIRISH

Ushbu maqolada kompyuter grafikasidan foydalanish talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada kompyuter grafikasi talabalarga raqamli san'at, animatsiya va dizayn orqali o'zlarini ifoda etish, shuningdek, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, jamoaviy ishlash, muloqotni rivojlantirish va fanlararo o'rganishni rag'batlantirish uchun qanday platforma yaratishi ta'kidlangan. Maqolada o'quvchilarning ta'lim tajribasini boyitish va ularni raqamli davrga tayyorlash uchun kompyuter grafikasini roli muhim ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: CorelDraw, vektor, rastr, fraktal, grafik, kompyuter grafikasi, kompyuter texnologiyalari, multimedia, dasturlash muhiti, tasvir, axborot texnologiyalari.

Introduction. Computer graphics is a dynamic field that encompasses various techniques and tools for creating visual content using computers. In recent years, it has gained significant attention in education as a means of enhancing students' creative abilities. This paper explores the ways in which computer graphics can be utilized to boost students' creative skills.

Main part. Firstly, computer graphics provides a platform for students to express their creativity through digital art, animation, and design. Students can experiment with different styles, colors, and effects to create visually appealing and original works. This fosters their imaginative thinking and encourages them to think outside the box.

Secondly, computer graphics allows students to develop problem-solving skills. They face challenges while using graphic design software, such as selecting the right tools, adjusting settings, and troubleshooting

errors. Overcoming these obstacles requires critical thinking and analytical skills, which can be transferable to other areas of their studies and future careers.

Thirdly, computer graphics enables students to collaborate and communicate effectively. They can work in teams to create projects, exchange ideas, and provide feedback to each other. This promotes teamwork, communication skills, and the ability to give and receive constructive criticism, which are crucial skills in the modern workplace.

Furthermore, computer graphics offers opportunities for interdisciplinary learning. Students can integrate their knowledge from various subjects, such as art, mathematics, science, and technology, to create visually compelling and informative graphics. This interdisciplinary approach broadens their understanding and application of concepts across different domains.

The rapid development of computer technology has led to the widespread introduction of personal computers into all aspects of our lives and opened the era of computer graphics for us. Computer graphics are used in various fields of human activity. For example: in science (visualization of the structure of matter, vector fields and other information), in various studies, in medicine (computed tomography), in architecture, in modeling clothes and shoes, in cinema, in special effects, in animation, etc. [1, b.47].

Computer graphics is a field of human activity in which computers are used as a tool for creating images, as well as for processing visual information received from the real world.

One of the main aspects of educating the younger generation in the educational process is the development of intellectual and creative abilities of students. Currently, the volume and level of complexity of the information offered to students for assimilation is constantly increasing, therefore, the process of intellectual development of students requires activation and a creative approach [3, b.58]. One of the ways to increase the intensity of training is the use of Computer Training Technologies. Unlike drawings on paper, it is considered more convenient to erase, correct, resize, color, experiment with the composition of the image created on the screen. In doing so, graphic program capabilities such as CorelDraw, Paint, PhotoShop, Adobe Flash, which perform creative work, make students more creative [8, b.74].

In the process of working with computer graphics, students develop skills in working with computer program interfaces, master techniques, strengthen their understanding of the peculiarities of vector and raster graphics [6, b.18]. CorelDraw is a vector graphics program that is one of the most popular graphics programs. The program gained popularity due to the fact that it allows you to create illustrations of different complexity, is simple and easy to learn. This program is equally suitable for the development of almost any printed products [5, b.32]. Adobe Photoshop is considered one of the most popular raster image editing programs in the world. The Adobe Photoshop program is used for sets in which fragments of different images are combined to create interesting and unusual effects [11, b.72].

Let's consider a way to completely extract an image using the Adobe Photoshop program. It can be done in the same way as in office applications Ctrl+A (All - all derived from the word) can be called using a suffix. This is the action is again the first of the Videlenie (separation) section of the main menu it is also possible to do with the choice of bandi Bce (all). A continuous line will appear, which will move along the border of the separated part of the image.

First of all, we create a new page by selecting the file > Sozdat or Ctrl+N keys. Then we draw a straight line by pressing the Dvuxtochechnaya line or F5 button, which is located in the line of instruments. Draw one more shape around this straight line. This form is located in the string of instruments Svobodnaya forma or we draw in the form below by pressing the F5 key.

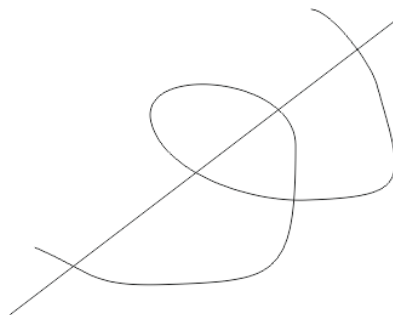

Figure 1. The Shape of a curved line formed around a straight line

1. From the Peretekanie section located in the instruments bar, we draw the cursor by placing it on a straight line by selecting the peretekanie item and the following form is formed. We select it by right-clicking on the desired color from the palette section, marking the shape for coloring.

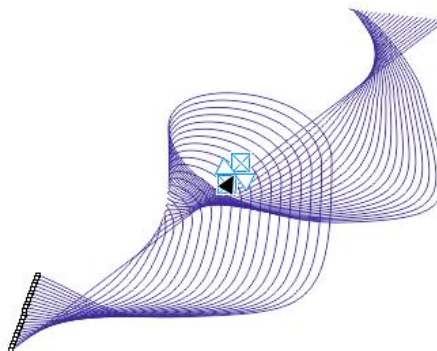

Figure 2. Change the appearance of the curve through the peretekanie section

3. Having marked the form through the command Instrumentov Vibora, located in the line of instruments, we enter the number 70 in the item Peretekanie object located in the line of equipment and select the item Peretekanie po Chasovoy strelke located here.

Figure 7. Color harmonization.

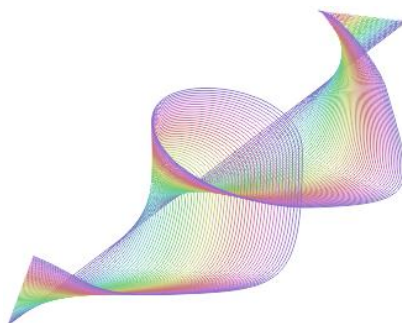

Figure 3. Changing the appearance of the curve through the peretekanie section

4. We change the appearance of the form by selecting the form or F10 button in the instrument setting, which is located in the instrument bar.

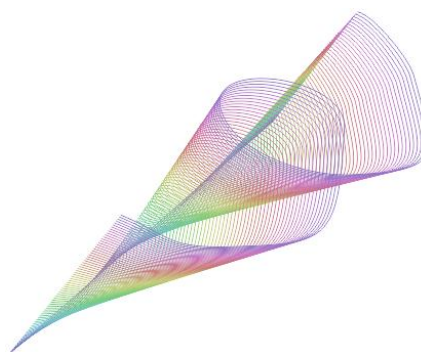

Figure 4. General view of the form

And now let's see how to form a shape in the form of a ring around a straight line.

First of all, we create a new page by selecting the file > Sozdat or Ctrl+N keys. Then we draw a straight line by pressing the Dvuxtochechnaya line or F5 button, which is located in the line of instruments. Draw one more speral simon shape around this straight line. This form we draw in the form below by pressing the spiral or a button located in the string of instruments.

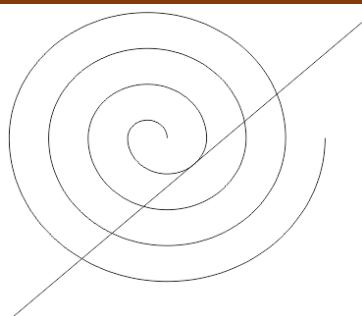

Figure 5. Form in the form of a ring around a straight line

1. We draw the cursor by placing it on a straight line by selecting the peretekanie item from the Peretekanie section, which is located in the instrument bar. We select it by right-clicking on the desired color from the palette section, marking the shape for coloring. Having marked the form through the command Instrumentov Vibora, located in the line of instruments, we enter the number 70 in the item Peretekanie object located in the line of equipment and select the item Peretekanie po Chasovoy strelke located here.

Figure 6. Color harmonization

2. We change the appearance of the form by selecting the form or F10 button in the instrument setting, which is located in the instrument bar.

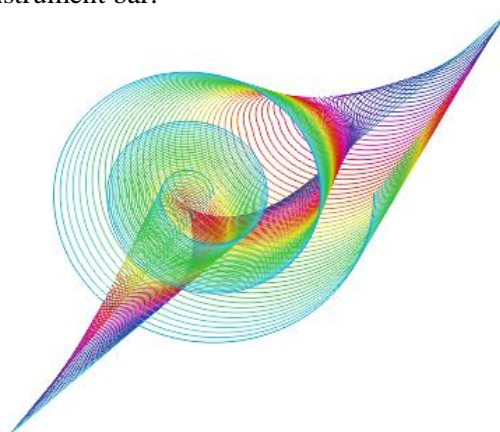

Figure 7. General view of the form

And now let's take a look at the forms related to color matching in the CorelDraw program. First of all, we create a new page by selecting the file > Sozdat or Ctrl+N keys. Then we draw a curved line by pressing the Svobodnaya forma or F5 button, which is located on the line of instruments. On this curve we draw a shape that resembles the letter “v”.

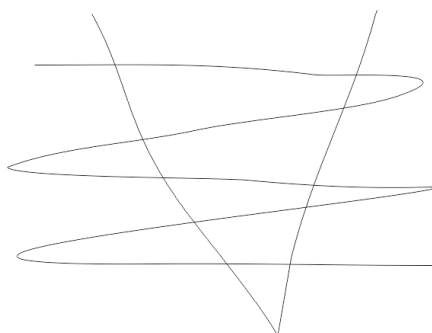

Figure 8. General view of curves

1. By selecting the peretekanie item from the Peretekanie section located in the instruments bar, we draw the cursor by placing it on a straight line and the following form is formed. We select it by right-clicking on the desired color from the palette section, marking the shape for coloring. By defining the form through the Instrumentov Vibora Command located in the line of instruments, we enter the number 50 in the Peretekanie object item located in the line of equipment and select the Peretekanie po Chasovoy strelke item located here.

Figure 9. Color harmonization

2. We change the appearance of the form by selecting the form or F10 button in the instrument setting, which is located in the instrument bar.

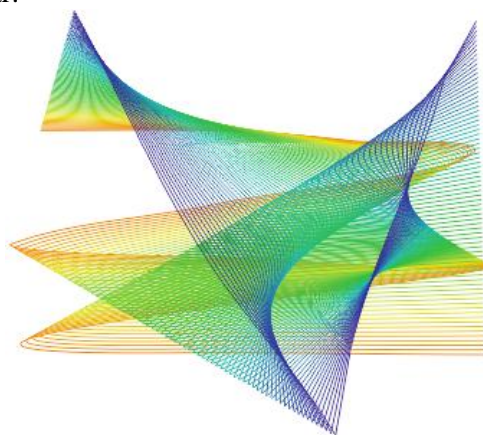

Figure 10. General view of the form

In **conclusion**, computer graphics is a valuable tool for enhancing students' creative abilities. It provides a platform for self-expression, develops problem-solving skills, promotes teamwork and communication, and encourages interdisciplinary learning. Integrating computer graphics into the curriculum can enrich students' educational experience and prepare them for the challenges of the digital age.

References:

1. Петров М.Н., Молочков В.П. Компьютерная графика: Учеб. для вузов 2-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2015.
2. Zaripov N.N. «Kompyuter grafikasi» O‘quv qo‘llanma – Buxoro, “Durdona”, 2020. - 202 b.
3. Rixsiboyev T. “Kompyuter grafikasi” O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, T.; 2006, 168 b.
4. Zaripov N.N., Hasanov B.N. Options for Working with Files in the Python Programming Language //Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 371-375.
5. Каршакова Л. Б., Яковлева Н. Б., Бесчастнов П. Н. Компьютерное формообразование в дизайне. М.: ИНФРА-М, 2015. 240 с.
6. Zaripov N.N. Pedagogical problems and solutions in the use of programming environment in the teaching of computer science and information technology //international conference on multidisciplinary research and innovative technologies. – 2021. – Т. 1. – С. 95-98.
7. Миронов Д. Ф. Компьютерная графика в дизайне. – БХВ-Петербург, 2011. – 720 с.
8. Zaripov N. N. Using methods of foreign experiences in teaching informatics and information technologies in school //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 3. – С. 111-114.
9. Сакулина Ю.В., Рожина И.В. Компьютерная графика как средство формирования профессиональных компетенций // Педагогическое образование в России. - 2012. - № 6. - С. 76 -80.

**BO‘LAJAK BIOLOGIYA O‘QITUVCHILARIDA KOMPYUTER IMITATSION
MODELLARDAN FOYDALANISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA
AMALIY ASOSLARI**

Lutfullaev M.X.

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti professori*

Djabbarov B.B.

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti, tayanch doktorant*

botir@samdu.uz

Maqolada oliy ta'lim talabalariga "Axborot texnologiyalari" fanini biologiya yo'nalishi uchun mo'ljallangan mutaxassislik fanlarining mazmunidan kelib chiqqan holda ularga mos jarayonlarni kompyuter imitatsion modellar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish masalasi muhokama qilingan. Unda keltirilgan ma'lumotlar bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kompyuter imitatsion modellardan foydalanish malakasini shakllantirishga xizmat qiladi.

***Kalit so'zlar:** oliy ta'lim, biologiya, kompyuter imitatsion model, axborot texnologiyalari, pedagogik dasturiy vosita, kasbiy kompetentlik*

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
КОМПЕТЕНЦИЙ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИМИТАЦИОННЫХ
МОДЕЛЕЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ**

В статье рассматривается вопрос совершенствования методики обучения студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению «Информационные технологии» на основе содержания профильных предметов, предназначенных для биологии, подходящих для них процессов на основе компьютерных имитационных моделей. Представленная в ней информация служит для формирования у будущих учителей биологии навыков использования компьютерных имитационных моделей.

***Ключевые слова:** высшее образование, биология, компьютерная имитационная модель, информационные технологии, педагогическое программное средство, профессиональная компетентность*

**THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF FORMING COMPETENCE OF
USING COMPUTER SIMULATION MODELS IN FUTURE BIOLOGY TEACHERS**

The article discusses the issue of improving the methodology of teaching higher education students "Information technologies" based on the content of the specialized subjects intended for biology, the processes suitable for them on the basis of computer simulation models. The information presented in it serves to form the skills of future biology teachers in the use of computer simulation models.

***Keywords:** Higher education, biology, computer simulation model, information technology, pedagogical software tool, professional competence*

Kirish. O'quv jarayoni samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin bo'lgan eng muhim omil, uni zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan ko'rgazmali materiallar bilan ta'minlashdir. Materiallar va ko'rgazmali qurollarni takomillashtirishning ahamiyati nafaqat yangi ma'lumotlarni yaxshiroq o'zlashtirishga hissa qo'shishida, balki o'quvchining o'quv va kognitiv faolligini oshirish va samaradorligini oshirishda ham namoyon bo'ladi.

Oliy ta'limda kompyuter va dasturiy vositalarning jihozlanishini hisobga olgan holda, endilikda ko'rish tamoyilini amalga oshirishni vizual elektron o'quv materiallari orqali kuchaytirish mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchi uchun mavjud bo'lgan zamonaviy dasturiy ta'minot unga boshqa narsalar qatorida multimedia obektlari va interfaol boshqaruv vositalarini o'z ichiga olgan yuqori sifatli ko'rgazmali qurollarni mustaqil ravishda yaratishni ancha osonlashtiradi. Shu bilan birga, ko'plab tadqiqotchilar va amaliyotchilar

o‘qituvchilar tomonidan mavjud mahsulotlardan va o‘zlarining ishlanmalaridan juda zaif foydalanishni ta’kidlashadi.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Kasbiy faoliyatda kompyuter vizualizatsiya texnologiyalaridan foydalanish uchun pedagogik kadrlarni tayyorlash bilan bog‘liq muammolarni o‘rganish ko‘plab mualliflarning fundamental va amaliy tadqiqotlari mavzusidir. Kompyuter vizual o‘quv materiallaridan foydalangan holda o‘quv jarayonini tashkil etishning maqbul usullari L.I.Doliner, N.I.Pak, N.G.Semenova, V.A.Starodubsev tomonidan o‘rganilgan [1, 2, 3, 4]. O‘quv jarayonida kompyuter vizualizatsiyasidan foydalanishning psixologik-pedagogik jihatlari I.V.Bogdan, B.S.Gershunskiy, R.E.Maer, E.I.Mashbits, E.V.Ospennikova, I.V.Robert, A.I.Xodanovich, A.A.Bespalko, A.N.Mansurov, O.L.Soboleva, B.E.Starichenko, S.V.Shushkevich, V.V.Kulikov, bo‘ljak muhandislarni kompyuter grafikasidan professional foydalanish sohasida axborot texnologiyalariga tayyorlash jarayonini o‘rganishni amalga oshirdi [5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13]. V.A.Kastornova, I.I.Kosenko, S.V.Lozenko, E.V.Malkina, G.N.Nekrasova, L.V.Sidorova, A.V.Tumalev asarlarida bo‘ljak o‘qituvchilarni VBA (Visual Basic App) tilidan foydalangan holda multimediali o‘quv materiallarini, multimedia taqdimotlarini, gipermatnli hujjatlarni ishlab chiqishga o‘rgatish masalalari ko‘rib chiqilgan [14, 15, 16, 17, 18, 19].

Oliy ta’limda kompyuter, AKT ning dasturiy vositalari uskunalar bilan jihozlanishini vizualizatsiya ko‘rish tamoyilini amalga oshirishni vizual elektron o‘quv materiallari orqali kuchaytirish mumkin. Zamonaviy dasturiy ta’minot multimedia obektlari va interfaol boshqaruv vositalarini o‘z ichiga olgan yuqori sifatli ko‘rgazmali qurollarni mustaqil ravishda yaratishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, ko‘plab tadqiqotchilar va amaliyotchilar pedagoglar tomonidan mavjud mahsulotlardan va o‘zlarining ishlanmalaridan juda kam foydalanishni ta’kidlashadi. Bu, birinchi navbatda, o‘qituvchilarning o‘z kasbiy faoliyatida kompyuter ko‘rgazmali o‘quv materiallarini yaratish va ulardan foydalanishga yetarli darajada tayyor emasligi bilan bog‘liq. Yuqoridagilar bilan bog‘liq holda, oliy o‘quv yurtlarida bunday mashg‘ulotlarni treninglarni o‘tkazish juda muhimdir.

Kompyuter imitatsion model haqida quyidagi fikrlarni ta’kidlash lozim:

An’anaviy ravishda kompyuter imitatsion model ikkita tekislikka ega deb taxmin qilishimiz mumkin: kompyuter texnologiyasi tekisligi, tarkib va vazifalar tekisligi. Birinchi tekislikda asosiy axborot texnologiyalari va vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan qo‘shimcha elementlar mavjud. Tarkib va vazifalar tekisligida uchta yo‘nalish ajratiladi - nazariy mazmun sohasi, texnologiyani ishlab chiqish vazifalari va hal qilish uchun ushbu texnologiya qo‘llaniladigan didaktik vazifalar. O‘qitishning qandaydir metodlaridan foydalangan holda, o‘qituvchi kompyuter imitatsion modelning asosiy nazariy mazmuni asosida tuzilgan kasbiy yo‘naltirilgan vazifa misolida kompyuter texnologiyalarining asosiy imkoniyatlaridan foydalanishni namoyish etadi deb taxmin qilinadi.

Bundan tashqari, asosiy vazifani kengaytirish uchun talabalarga texnologik reja bo‘yicha topshiriqlar beriladi, bunda ular mustaqil ravishda usullarni tanlaydilar va ular yordamida kerakli qo‘shimcha texnologik elementlarni o‘zlashtiradilar. So‘ngra o‘rganilayotgan texnologiya imkoniyatlaridan foydalanib, o‘quvchi didaktik materiallarni ishlab chiqish bo‘yicha o‘qituvchi tomonidan qo‘yilgan vazifalarni hal qiladi. Interfaol evristik topshiriqlarga asoslangan didaktik topshiriqlar o‘quvchilar tomonidan yaratilgan o‘quv mahsulotini umume’tirof etilgan ergonomik, texnik va didaktik talablarga muvofiqligini tekshirish imkonini beradi [20]. Bunday vazifalarning umumiy soni va xarakteri ajratilgan o‘qish vaqti bilan belgilanadi. Tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’limdagi kompyuter imitatsion model ta’limning turli darajalari, o‘quv dasturlarini tuzish usuli va o‘quv materialini taqdim etishning grafik usuli o‘rtasidagi bog‘lovchi komponent nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqiladi. O‘quv jarayonini kompyuter imitatsion model yondashuvi asosida tashkil etish olimlar tomonidan qayd etilmagan.

Ta’kidlash joizki, taklif etilayotgan kompyuter imitatsion model yondashuvi o‘qitishda allaqachon an’anaviy bo‘lib qolgan modulli yondashuvdan farq qiladi: modul, qoida tariqasida, kirish va chiqish talablari bilan o‘quv materialining mazmunli qismini qamrab oladi. Shu bilan birga, modul o‘qitish usullarini, shuningdek, mazmuni o‘zgartirish imkoniyatini (belgilangan chiqish talablari tufayli) tavsiflamaydi. O‘quv rejalarining ko‘pligi kontekstida, bizning nuqtayi nazarimiz bo‘yicha, TTM nisbatan kam sonli kompyuter imitatsion modellar asosida turli xil o‘quv rejalarini amalga oshirish uchun sezilarli moslashuvchanlik va imkoniyatlarni taqdim etadi. Shunday qilib, kompyuter imitatsion model yondashuvidan foydalanish didaktik kompyuter vizualizatsiyasi kompetensiyasini shakllantirishni ta’minlaydi.

Ko‘rinib turibdiki, kompyuter imitatsion model yondashuvidan foydalanishga asoslangan didaktik kompyuter vizualizatsiyasida kompetensiyani shakllantirish metodologiyasini loyihalash faqat kompyuter imitatsion modellarni tanlash oqilona amalga oshirilgandan keyingina mumkin bo‘ladi. Birinchidan, biologiya o‘qituvchilari uchun mavjud bo‘lgan kompyuter vizualizatsiya texnologiyalari bilan belgilanadi,

ikkinchi tomondan, ular yordamida yaratilgan mahsulotlarni o‘quv jarayonida qo‘llashning maqsadga muvofiqligi bilan asoslanadi.

Modellashtirish va rasmiylashtirish yo‘nalishi biologiya va AKT maktab kursining asosiy fundamental mazmun yo‘nalishlaridan biridir. Yo‘nalishning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u o‘z mazmunining tuzilishi jihatidan biologiya va AKT kursining butun mazmuni ierarxiyasining yuqori darajasida turadi. Uni o‘rganish uchun talabalar boshqa barcha mazmun yo‘nalishlarining mazmunini bilishlari kerak va biologiya o‘qitish nazariyasi va metodikasi kursida yuzaga keladigan barcha muammolar unda to‘liq jamlangan.

Oliy ta‘lim standartiga muvofiq modellashtirish va rasmiylashtirishning mazmun yo‘nalishining asosiy tushunchalari birinchi blokda fanlarda o‘rganiladi. Shuning uchun biologiya o‘qitish nazariyasi va metodikasi kursi shunday tuzilganki, axborot texnologiyalari kurslarda o‘rganilgan modellashtirish va rasmiylashtirish tushunchalari asosida o‘qitish metodikasi masalalari ko‘rib chiqiladi. Natijada o‘quv vaqti samarasiz o‘tkaziladi, ko‘rib chiqilayotgan bo‘limlarning fan-uslubiy mazmunini joylashtirishning tabiiy mantiq‘i buziladi, bu esa o‘z navbatida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois ilmiy –tadqiqotda biologiya yo‘nalishidagi fanlarni o‘qitishda axborot texnologiyalari fanida o‘qitilayotgan mavzular biologiya fanlaridagi mavzularni qamrab olgan bo‘lishi lozim. Shundagina biologiya yo‘nalishidagi fanlarning mavzularini o‘qitishda axborot texnologiyalari fanidan olgan bilim va malakalari modellashtirish nuqtayi nazaridan talabalarga yaxshi imkoniyat yaratadi. Natijada, talabalar biologiya yo‘nalishida fanlardan qiynalmasdan jarayonlarni modellashtirishni o‘zlashtira oladilar.

Bunday vaziyatdan chiqish yo‘li biologiya o‘qitish nazariyasi va metodikasi kursidan ta‘limning oldingi bosqichidagi kurslarga o‘quv kurslari mazmunini ilmiy loyihalashni joriy etish bo‘lishi mumkin. O‘quv jarayoni kompyuter imitatsion modellarini loyihalash texnologiyasida amalga oshiriladi. Kompyuter imitatsion modellarini mohiyati o‘quv jarayonini shunday loyihalashdan iboratki, o‘quvchilar rejalashtirilgan ta‘lim natijalariga erishadilar, uning tarkibiy qismlari esa o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha mikromaqsadlarning mantiqiy zanjiri bo‘lib, o‘rganilayotgan obektning ichki va tashqi xossalari ko‘rsatish va izohlash kabi talablarni ta‘minlaydi.

O‘quv jarayonini texnologik kompyuter imitatsion modellashtirish usuli ushbu muammoni fan kompetensiyalari matritsasini qurish orqali hal qilish imkonini beradi. Ushbu matritsa asosida pedagogik muammolarni hal qilishda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish traektoriyalari quriladi, ular asosida fanlar bo‘yicha o‘quv materiallari yaratiladi.

Fikrimizcha, ushbu muammoning eng samarali yechimini texnologik loyihalash asosida kompyuter imitatsion modellarini va rasmiylashtirish sohasida pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning yaxlit uslubiy tizimini yaratish yo‘nalishida izlanish olib borish;

Texnologik loyihalash usulidan foydalangan holda kasbiy tayyorgarlikning uslubiy tizimini loyihalash quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- optimal ta‘lim yo‘lini tanlash;
- texnologik xaritalarni ishlab chiqish;
- o‘quv rejalari va dasturlarini takomillashtirish;
- o‘quv kurslari mazmunini qayta ko‘rib chiqish;

yangi mazmundagi o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar, kompyuter imitatsion modellar asosidagi didaktik materiallar, test topshiriqlarini ishlab chiqish.

Oliy ta‘limda axborot texnologiyalari fanini o‘rgatish o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ular ko‘plab omillar bilan belgilanadi. axborot texnologiyalari fanini o‘rganishga ta‘sir qiluvchi omillardan biri bu mutaxassislik bilan bog‘liq bo‘lgan mavzularning qamrab olinganligidir. Axborot texnologiyalari fanini o‘rgatishning muhim omillaridan biri har bir mutaxassislik yo‘nalishi uchun mo‘ljallangan fanlarning umumiy mazmunidan kelib chiqqan holda ularga mos keladigan jarayonlarni KIM asosida o‘qitishni yo‘lga qo‘yish, ushbu yo‘nalishdagi fanlarni o‘qitishni takomillashtirishga va o‘quv jarayonini samaradorligini oshirishga olib keladi. Axborot texnologiyalari fanini mutaxassisliklar yo‘nalishi bo‘yicha o‘qitishda talabalarning intellektual rivojlanishini hisobga olgan holda ularni uzluksiz ta‘lim olishiga ko‘maklashish, shuningdek, ushbu fanlar doirasida murakkab jarayonlarni imitatsion modellarini yaratish va foydalana olishliklarini ta‘minlashdan iborat.

Tahlil va natijalar. KIM yaratish talabalarida o‘quv jarayonini vizualizatsiyalash rolini kuchaytirishga imkoniyat yaratadi. O‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda KIM asosida vizualizatsiyalashtirish talabalarga yangi ma‘lumotlarni o‘rgatish jarayonida natijalarni olish, muammolarni yechish va model tuzilishini o‘rganish va sodda hamda samarali yondashuvni ta‘minlaydi. Yagona model doirasidagi aloqalar va mantiqiy aloqalarni vizuallashtirish fan va texnika sohasidagi talabalarning raqamli va asosiy kompetensiyalarini saqlab qolish imkonini beradi. Biologiya darslarida modellashtirish nafaqat vosita, balki

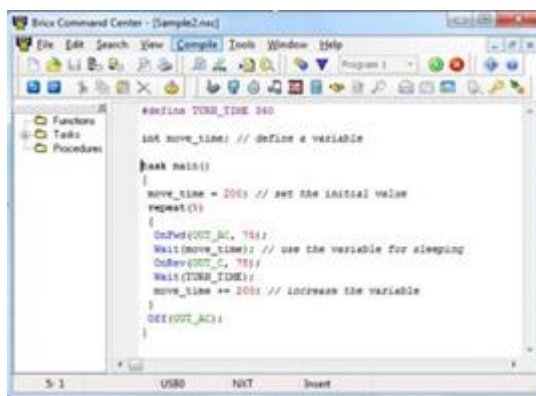
talabalar olingan bilimlar asosida va raqamli vositalardan foydalangan holda real dunyoning bir qismining modelini yaratadilar.

AKT ning dasturiy vositalarini o‘rgatish uchun bir nechta imkoniyatlarni taqdim etiladi. Saleiro va boshqalar (2013) va Benedettelli (2014) ma’lumotlariga ko‘ra, Mindstorms LEGO robot tizimi qulay vositalardan biridir. Turli xil apparat aksessuarlaridan tashqari, u 8 yoshdan boshlab maktab o‘quvchilariga dasturlashni o‘rgatish imkonini beruvchi asosiy dasturiy ta’minotni o‘z ichiga oladi [21, 22]. NXT-G ishlab chiqish va dasturlash muhiti uchun eng mashhur hisoblanadi. Talabalar tilning sintaksisi bilan tanishmasdan balki, oddiy dastur uchun algoritim yaratish imkoniniyatiga ega bo‘lishadi (1-rasm).

1-rasm. Lego Mindstorms NXT ning Lego muhiti

LEGO Mindstorms NXT dan umumta’lim maktablar ta’limining yuqori darajasidan foydalanib, bir nechta dasturlash tillarini qo‘llab-quvvatlaydigan markaz Bricx Command Center (Bricx, 2016) dasturlash muhitida ishlash mumkin. Ushbu o‘rganish usulining afzalligi shundaki, unda dastur tuza olgan va buyruqlar funksiyasini tushungan talaba *equal building kit* to‘plam bilan C dasturlash tilida ishlashi mumkin (2-rasm). Brendlarning NXT va Bricx jamoasidagi piktogramma bilan vizual aloqasi talabaga hal qilinayotgan muammoning nazariy dizaynini va jamoa piktogrammalari o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi grafik ma’lumotlarni o‘rganish imkonini beradi.

2-rasm. S dasturlash tilida *equal building kit* to‘plami

Liu va boshqalar (2013a) [23], Robotc va Robot Virtual Worlds (RVW) muhitlari bilan tajriba o‘tkazdilar. Ular yangi boshlanuvchilarga dasturlash ko‘nikmalarini o‘rgatish uchun RVW dan qanday foydalanish mumkinligini tajribada sinab ko‘rmoqchi edilar. Talabalar RVW ish stoli simulyatsiyasi va Palm Island dasturlash muhitining kombinatsiyasidan foydalanganlar. Bir sinf jismoniy VEX robotlari (yuzma-yuz sinf) yordamida ROBOTC dasturlash kursini tamomlagan bo‘lsa, boshqa sinf virtual robot VEX (virtual sinf) yordamida ROBOTC dasturlash kursini o‘rgangan.

Liu va boshqalarga (2013) [24] ko‘ra, VEX va VEX -virtual sinf o‘rganishda teng natijalarni ko‘rsatdi. Ta’lim turi ikki sinf yuzma-yuz sinf va virtual sinf o‘rtasida farq qilmadi. Virtual sinf vaqtni qisqartirishning afzalliklarini ko‘rsatdi, chunki ular umumiy o‘rganishlariga ta’sir qilmasdan, kursni yuzma-yuz darsga qaraganda erta tugatdilar. Bu shuni ko‘rsatadiki, virtual robotlar bilan ishlash talabalarga jismoniy robotlar bilan ishlashga nisbatan ushbu kontekstda samaraliroq o‘rganish imkonini berdi. Yuzma-yuz sinf o‘quvchilari robotning kundalik yig‘ilishi, qo‘shimcha mexanik muammolar va jismoniy robot bilan ishlashda talab qilinadigan qismlarga ajratish bilan shug‘ullanishlari kerak edi. Binobarin, o‘qituvchi

jismoniy sinfda ko‘proq vaqt o‘tkazib, talabalarga sinfdagi tashkiliy masalalarda yordam berdi. Virtual sinfda o‘qituvchi va uning shogirdlari barcha vaqtlarini dasturlashni o‘rganishga bag‘ishlay olishdi.

Zamonaviy jamiyat axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ularning inson hayotining barcha jabhalariga, jumladan, ta‘lim tizimiga kirib borishi bilan tavsiflanadi. Bularning barchasi ta‘limni axborotlashtirish, biologiya o‘qitish nazariyasi va metodikasi jadal rivojlanishiga olib keladi, bu esa, o‘z navbatida, bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarini tayyorlashda o‘z aksini topishi kerak.

Biologiya fanini o‘qitishga ixtisoslashgan bakalavr talabalari uchun KIM ni o‘rgatish jarayoniga e‘tibor qaratilganda ushbu yo‘nalishda tahsil olayotgan talabalarga axborot texnologiyalari fanidan o‘qitilayotgan mavzular ketma-ketligini tahlil qilganimizda quyidagi holat ko‘zga tashlanadi:

Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi:

1. Ta‘limda axborot texnologiyalarining asosiy tushunchalari. 2022- yilgi zamonaviy va yangi texnologiyalar. Yaqin kelajak texnologiyalari.
2. Big Data: katta ma‘lumotlar nima va ular qayerda qo‘llaniladi. Bulutli texnologiyalar.
3. Google Docs: onlayn matnlarni qayta ishlash texnologiyalari. Google shakllari: onlayn so‘rovlar va testlarni yaratish va tahrirlash.
4. Kiber jinoyatlar va axborotni himoya qilish vositalari
5. Ta‘limda audio va video ma‘lumotlar bilan ishlash asoslari. Video darslarini yaratish uchun dasturlar.
6. Internet resurslari va virtual laboratoriyalar bilan ishlash
7. Elektron hukumat, elektron hujjat aylanishi, elektron tijorat va ekspert tizimlari.

Amaliy mashg‘ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. Operatsion tizimlar bilan ishlash texnologiyasi. Operatsion tizimlarda fayllarni yuklash (download va upload)
2. Matn muharrirlari bilan ishlash texnologiyasi. Asboblar paneli, matn hujjatlarini loyihalash, yaratish va qayta ishlash.
3. Taqdimotlar bilan ishlash texnologiyasi. Animatsion grafikalar va diagrammalar yaratish.
4. Elektron jadvallar va ularning asosiy tushunchalari. Funktsiyalar va formulalar. Grafiklar va diagrammalar yaratish
5. Camtasia studio yordamida audio va video o‘quv tizimlarini yaratish

Talabalar ushbu mavzular bo‘yicha tahsil o‘lganda biologiya yo‘nalishiga moslashtirilmagan dasturiy vositalar bilan ishlashni o‘rganishi ko‘zga tashlandi. Bu esa o‘z navbatida biologiya yo‘nalishidagi talabalarga mutaxassislik fanlarida o‘qitiladigan fanlardan KIM yaratish uchun yetarli emasligi aniqlandi. Shu bois o‘rinli savol tug‘iladi, ya‘ni, biologiya yo‘nalishidagi talabalarga mutaxassislik fanlariga tegishli bo‘lgan jarayonlardan KIM yaratish va ulardan o‘quv jarayonida foydalanishni o‘rgatish bo‘lajak biologiya yo‘nalishidagi pedagoqlarni kasbiy kompetensiyasini shakllantirishga olib kelmaydimi? Albatta, bu savolning javobini hamda yechimini topishda biologiya yo‘nalishidagi mutaxassislarni tayyorlash uchun o‘qitiladigan axborot texnologiyalari fanini na‘munaviy va ishchi dasturini qayta ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq. Bu degan so‘z universitetlarning biologiya yo‘nalishida o‘qitiladigan axborot texnologiyalari fanini o‘quv dasturini biologiya yo‘nalishidagi mutaxassislarni tayyorlashga moslashtirish lozim ekanligini asoslaydi. Fikrimizcha, ushbu muammoning eng samarali yechimini texnologik loyihalash va dasturlash vositalari asosida modellashtirish va rasmiylashtirish sohasida oliy o‘quv yurtlari talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning yaxlit uslubiy tizimini yaratish yo‘nalishida izlanishlar olib borish dolzarb masalalardan biridir. Tadqiqotning dolzarbligi bo‘lajak biologiya va AKT o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun KIM ga asoslangan uslubiy o‘qitish tizimini ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi.

Xulosa. Bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarining axborot texnologiyalari bo‘yicha kasbiy kompetensiyasini innovatsion kompyuter imitatsion modellar yordamida oshirishda quyidagi vazifalarni bajarish talab etiladi:

biologiya o‘qitish nazariyasi va metodikasi sohasida mutaxassis tayyorlash bo‘yicha oliy ta‘limda biologiya yo‘nalishidagi fanlarni AKT asosida o‘qitishning yangi fan dasturini yaratish;

oliy o‘quv yurtlarining o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish zarurati va bo‘lajak mutaxassislarda zarur kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni ta‘minlaydigan o‘quv kurslarini KIM asosida ilmiy loyihalash tizimini yaratish;

biologiya yo‘nalishidagi fanlar mazmunini AKT asosida ochib berish imkoniyatlarini oshirish.

Adabiyotlar:

1. Долинер Л.И. Адаптивные методические системы в подготовке студентов вуза в условиях информатизации образования: Дисс. д-ра пед. наук. Екатеринбург, 2004.
2. Пак Н.И. Нелинейные технологии обучения в курсах информатики и информационных технологий: Дисс. д-ра пед. наук. Красноярский, 2000.
3. Семенова Н.Г. Мультимедийные обучающие системы лекционных курсов: теоретические основы создания и применения в процессе обучения студентов технических вузов электротехническим дисциплинам: Дисс. д-ра пед. наук. Астрахан, 2007.
4. Стародубцев В.А. Проектирование и реализация комплексов мультимедийных дидактических средств в педагогическом процессе вуза: Дисс. д-ра пед. наук. Барнаул, 2004.
5. Богдан И.В. Сущность процесса запоминания и развитие памяти в учебном процессе. Вестник Моск. ун-та. Сер. 20, Педагогическое образование : науч. журн. - 2009. - N 4. - С. 91-95.
6. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы - М.: Педагогика, 1987. - 264 с.
7. Mayer R.E. Multimedia learning [Text] / R. E. Mayer ; Cambridge University Press. - New York, USA. - 2001.
8. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения: (Педагогическая наука - реформе школы), - М.: Педагогика, 1988. — 192 с.
9. Оспенникова Е.В., Оспенников Н.А., Капись Д.М., Игровые технологии обучения на занятиях по решению физических задач., Информационные компьютерные технологии в образовании, Вестник ПГПУ, Вып. 13, pp.75-97.
10. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). ИИО РАО. М.: - 2007, 18. п.л.
11. Ходанович А.И. Информатизация образования как научно-методическая проблема. Известия РГПУ.- СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2003, № 3(6).
12. Беспалко А.А. Использование кейс-методов в обучении IT-специалистов для формирования навыков продвижения сайта в сети Интернет, Часть сборника, Прикладная информатика. №6 (24) 2009.
13. Мансуров А.Н., Видеокомпьютерная технология обучения : задачи, возможности, техническая реализация. Физика в школе - 1998. - N5. - С. 35-38.
14. Касторнова В.А. Методика создания и использования прикладных программ на основе мультимедиа технологии в обучении информатике: автореф. дис....канд. пед. наук : 13.00.02; Моск. гос. пед. ун-т. - Москва, 1998. - 19 с.
15. Лозовенко С.В. Подготовка студентов педагогических вузов к комплексному применению мультимедийных и традиционных средств на уроках физики: автореф. дис....канд. пед. наук : 13.00.02 / Моск. гос. пед. ун-т. - Москва, 2009. - 21 с.
16. Малкина Е.В. Дидактическая система обучения технологии мультимедиа студентов-математиков в классическом университете: автореф. дис....канд. пед. наук : 13.00.02 / Волж. гос. инж.-пед. акад. - Нижний Новгород, 2009. - 30 с.
17. Некрасова Г.Н. Профессионально-ориентированная подготовка учителя технологии в области методики использования средств информационных технологий : автореф. дис....д-ра. пед. наук : 13.00.02 / Моск. гос. пед. ун-т. - Москва, 2005. - 38 с.
18. Сидорова В. Обучение будущих педагогов проектированию средств мультимедиа-визуализации учебной информации: автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.08 / Сидорова Лидия Владимировна ; Брян. гос. пед. ун-т им. И. Г. Петровского. - Брянск, 2006. - 199 с.
19. Тумалев А.В. Подготовка преподавателя педагогики к созданию и использованию мультимедиа учебно-методического комплекса в образовательном процессе: автореф. дис....канд. пед. наук : 13.00.08 / Тумалев Андрей Владимирович ; Рос. гос. пед. ун-т. им. А. И. Герцена - Санкт-Петербург, 2003. - 21 с.
20. Кузнецов А.А. Общая методика обучения информатике. I часть [Электронный ресурс]: учебное пособие для студентов педагогических вузов/ Кузнецов А.А., Захарова Т.Б., Захаров А.С.— Электрон. текстовые данные.— М.: Прометей, 2016.— 300 с.— Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/58161.html>.— ЭБС «IPRbooks».
21. Saleiro et al. [2013] LEGO Mindstorms: www.lego.com/en-us/mindstorms. 2013, 2Arduino: www.arduino.cc.

22. Benedettelli D., Das LEGO®-MINDSTORMS®-EV3-Labor: Bauen, programmieren und experimentieren mit 5 tollen Robots (German Edition) Kindle Edition, Dpunkt.Verlag GmbH; 1st edition, March 24, 2014, pp.430.

23. Liu A.S., Schunn Ch., Flot J. and Shoop R. (2013a). The role of physicality in rich programming environments. Computer Science Education. Retrieved from <http://education.rec.ri.cmu.edu/educators/research/>

24. Liu A.S., Newsom J., Schunn Ch. and Shoop R. (2013). Students Learn Programming Faster Through Robotic Simulation. Techdirections. Vol. 72, n.8.

ВОПРОСЫ КОМПЕТЕНЦИИ И КРЕАТИВНОСТИ ПЕДАГОГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

*Джумаева Наргиз Иркиновна,
доцент Международной исламской академии Узбекистана,
кандидат педагогических наук,
e-mail: djumayevanargiz2013@mail.ru*

В современной системе образования растёт потребность в профессиональном профессорско-преподавательском составе в системе высшего образования. Всё более популярными становятся преподаватели, способные сочетать в себе различные профильные компетенции с педагогическими знаниями, умениями и навыками. В статье освещаются вопросы компетенции и креативности педагога, его компетентностные качества, профессионально-педагогическая деятельность в образовательном процессе.

Ключевые слова: компетентность, креативность, профессионально-педагогическая деятельность, креативная компетентность, эффективность образовательного процесса, инновационные подходы в учебно-воспитательном процессе.

TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHI KOMPETENTLIGI VA KREATIVLIGI MASALALARI

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida malakali pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Turli ixtisoslashtirilgan kompetensiyalarni pedagogik bilim, ko'nikma va malakalar bilan uyg'unlashtira oladigan o'qituvchilar tobora ommalashib bormoqda. Maqolada o'qituvchining malakasi va ijodkorligi, uning kompetensiya fazilatlarini, o'quv jarayonidagi kasbiy va pedagogik faoliyati masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kreativlik, kasbiy-pedagogik faoliyat, kreativ kompetensiya, ta'lim jarayonining samaradorligi, ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar.

COMPETENCE ISSUES AND CREATIVITY OF THE TEACHER IN THE EDUCATIONAL PROCESS

In the modern education system, there is a growing need for professional teaching staff in the higher education system. Teachers who are able to combine various specialized competencies with pedagogical knowledge, skills and abilities are becoming more and more popular. The article highlights the issues of competence and creativity of the teacher, about his competence qualities, about professional and pedagogical activity in the educational process.

Key words: competence, creativity, professional and pedagogical activity, creative competence, efficiency of the educational process, innovative approaches in the educational process.

«В настоящее время для нас очень важно образование молодежи. Это вопрос, который никогда не потеряет своей важности - современные знания и умения наших детей, владение иностранными языками, стать зрелым и найти достойное место в жизни. Для этого мы мобилизуем все наши силы и возможности».

Шавкат Мирзиёев

Введение. В современном обществе образование (в том числе и вузовское) претерпевает качественные изменения; важное значение придается формированию креативной личности, готовой к саморазвитию, к самостоятельному добыванию знаний, к эффективному их применению. Профессиональное отечественное образование ориентировано на подготовку специалиста соответствующей компетентности, способного к творческой (креативной) деятельности.

Современные условия требуют от педагога наличия качеств компетентности и креативности. Поэтому мастерство педагога непосредственно проявляется в профессионально-педагогической деятельности. Поэтому он должен уметь глубоко понимать общий характер педагогического процесса, знать закономерности, приобретающие в этом процессе приоритет, владеть механизмами эффективной организации педагогической деятельности.

Основная часть. Технологии развиваются так стремительно, что полученные нами знания очень быстро устаревают. Поэтому ценным становится не тот работник, который когда-то много всего выучил, а тот, кто умеет быстро учиться, эффективно приспосабливаться под новые условия и находить нестандартные решения.

В современной системе образования растет потребность в профессиональном профессорско-преподавательском составе в системе высшего образования. Все более популярными становятся преподаватели, способные сочетать в себе различные профильные компетенции с педагогическими знаниями, умениями и навыками. Непременно, встает вопрос о соотношении в процессе обучения компетентности и креативности.

Так что же такое *компетентность и креативность*? Какие качества отражаются в основе профессиональной компетентности? Какие компетентностные качества педагог должен уметь выделить в себе? Об этом и связанных с ними вопросах мы поговорим в этой статье.

«Компетентность» (с англ. «competence» - «способность») означает способность эффективно использовать теоретические знания в деятельности, демонстрировать на высоком уровне профессиональную квалификацию, мастерство и талант, а педагогическая компетентность - это знания и умения, необходимые специалисту для осуществления профессиональную деятельность и означает, что навыки приобретаются и применяются на практике на высоком уровне.

Компетентным называют человека знающего, специалиста, «осведомленного, авторитетного в какой-нибудь области». Компетентность – «свойство по значению прилагательного компетентный» [1].

В материалах ЮНЕСКО компетентность определяется как «способность применять знания и умения эффективно и творчески в межличностных отношениях – ситуациях, предусматривающих взаимодействие с другими людьми в социальном контексте, равно как и в профессиональных ситуациях» [2, с. 7-8].

Особое внимание уделяется профессиональным, в том числе педагогическим компетентностям. Так, рассматривая условия успешной профессиональной деятельности педагога, В. Н. Введенский называет пять ключевых компетентностей: 1) коммуникативные, 2) информационные, 3) регулятивные, 4) интеллектуально-педагогические, 5) операционные [2, с. 26-27].

На компетентностный подход в настоящее время делается основная ставка в высшем профессиональном образовании, который становится одним из оснований его обновления. В последнее десятилетие происходит резкая переориентация оценки результата образования с понятий «квалификация», «подготовленность», «образованность», «общая культура» на понятия «компетенция», «компетентность» обучающихся.

Креативность (с англ. "творить" - творчество, "творческий" - творческая способность личности, характеризующая готовность к порождению новых идей и входящая в состав таланта как самостоятельный фактор).

Креативность активно изучается психологами, начиная со второй половины XX века. В зарубежной литературе существует множество ее определений; эту «множественность» можно проиллюстрировать таким обобщающим высказыванием Р. Холлменна: «Креативность представляет собой сплав восприятий, осуществленных новым способом (Маккеллар), способность находить новые связи (Кюби), возникновение новых отношений (Роджерс), появление новых сочинений (Меррей), предрасположение совершать и узнавать новшества (Лассуэль), деятельность ума, приводящую к новым прозрениям (Жерар), трансформацию опыта в новую организацию (Тейлор), воображение новых констелляций значений (Гизелин)» [3].

В настоящее время можно говорить о сложившейся традиции понимания креативности как способности, отражающей глубинное свойство индивидов создавать оригинальные ценности, принимать нестандартные решения, выходить за пределы известного; как интегрального свойства личности, воплощающего ее творческие возможности [4, с. 1].

Креативность человека проявляется в его мышлении, общении, чувствах, отдельных видах деятельности. Креативность характеризует человека в целом или его конкретные характеристики. Также креативность отражается как важный фактор таланта. Кроме того, креативность определяет остроту ума.

Креативная компетентность в структуре компетентности педагога отражает творческие достижения личности на разных этапах профессиональной (педагогической) деятельности и понимается как способность к созданию новых профессиональных продуктов и высоких результатов деятельности за счет реализации творческих способностей.

В свою очередь, креативность побуждает педагога к поиску инновационных подходов в учебно-воспитательном процессе, к самостоятельному овладению иерархией профессиональных компетенций. Как подчеркивает А. В. Морозов, «педагогическая креативность предполагает наличие у преподавателя высокого уровня компетентности в межличностном восприятии, межличностной коммуникации, межличностном взаимодействии». Творческие решения преподавателя основываются на взаимоотношении интеллектуальной и педагогической креативности: при высоком уровне креативности он «не только адекватнее приспосабливается к различным инновационным образовательным системам, но и сам активно участвует в их формировании, разработке и внедрении в педагогическую практику» [5, с. 332].

Профессиональная педагогическая креативность означает создание педагогом новых идей, служащих обеспечению эффективности образовательного процесса, а также положительному решению существующих педагогических задач, в отличие от традиционного педагогического мышления.

Креативный образовательный процесс дает возможность каждому его участнику на каждом образовательном уровне не только развить исходный творческий потенциал, но и сформировать потребность в дальнейшем самопознании, творческом саморазвитии, объективной самооценке. Современное вузовское образование ориентировано на создание условий, способствующих проявлению креативности студента, а это связано и с освоением профессиональных компетенций в их иерархии.

В условиях рыночных отношений способность выдерживать сильную конкуренцию, которая имеет приоритетное значение на рынке труда, требует от каждого специалиста наличия профессиональной компетентности и креативности, то есть креативности в образовательных процессах по своей специальности, и ее последовательного повышения.

Профессиональная компетентность и креативность означают не приобретение специалистом отдельных знаний и умений, а приобретение интегративных знаний и действий в каждом самостоятельном направлении. Также компетентность требует постоянного обогащения профессиональных знаний, изучения новой информации, понимания важных социальных требований, нахождения новой информации, ее обработки и умения применять в своей работе.

Профессиональная компетентность и креативность проявляются в следующих ситуациях:

- в сложных процессах;
- в выполнении неясных заданий;
- в использовании противоречивых информации;
- иметь план действий в непредвиденной ситуации;
- творческое влияние и инициатива;
- способность принимать новые решения на основе имеющегося опыта и знаний;
- полное проявление своего творчества;
- эрудиция (зрелость);
- способность логически мыслить;
- творческое направление.

Специалист с профессиональной компетентностью:

- последовательно обогащает свои знания;
- усваивает новую информацию;
- глубоко понимает требования эпохи;
- стремится к новым знаниям;
- обрабатывает их и эффективно использует в своей практической работе.

В современном, быстро и стремительно развивающемся обществе педагогу необходимо иметь следующие навыки:

1. *Коммуникативные навыки.* Это умение договариваться с другими людьми, работать в команде, аргументировать свою позицию. Сюда же относятся лидерские качества и эмоциональный интеллект – способность понимать чужие чувства и контролировать свои.

2. *Навыки самоорганизации.* Например, умение эффективно организовать свою работу и грамотно распорядиться временем.

3. *Креативные навыки.* Способность нестандартно мыслить. Современный мир чрезвычайно изменчив, поэтому каждый из нас всё чаще сталкивается с нестандартными задачами, которые требуют нешаблонного подхода.

4. *Умение работать с информацией.* Искать её, анализировать, делать выводы. Сюда же относят компьютерную грамотность.

5. *Стрессоустойчивость*. Серьезные изменения – это стресс, а когда их много, способность справляться с ними и сохранять работоспособность особенно важна. Без высокой стрессоустойчивости не получится долго и хорошо выполнять свою работу.

6. *Самостоятельная работа над собой и саморазвитие*. Самостоятельная работа над собой и саморазвитие важны для приобретения педагогической компетентности. Задачи саморазвития определяются самоанализом и самооценкой.

7. В полной мере владеть информационно-коммуникационными технологиями (ИКТ), дистанционного обучения (ДО), идти в ногу со временем, обладать знаниями соответствующими современным тенденциям [6].

Работа над собой определяется организацией целенаправленных, последовательных, систематических действий человека или специалиста на пути к общественно-профессиональному развитию и совершенствованию.

Творческий потенциал педагога отражается как его общая характеристика. Это первое условие и результат творческой деятельности. Это качество представляет собой способность и желание человека выражать себя. Кроме того, на основе творческого потенциала проявляются личностные способности, природная и социальная сила каждого специалиста в целом.

Педагог по сути сам не становится творцом и просто так не приобретает педагогического мастерства. Его творческая способность формируется в течение определенного периода времени путем последовательного обучения и работы над собой, постепенно совершенствуется и развивается. Как и у любого специалиста, фундамент творчества будущих педагогов закладывается в студенческие годы и последовательно развивается в организации профессиональной деятельности.

Важно, чтобы педагог направлял себя на творческую деятельность и умел эту деятельность эффективно организовать. В организации творческой деятельности педагог должен уделять особое внимание решению проблемных вопросов, анализу проблемных ситуаций, а также созданию творческих продуктов педагогического характера.

Кроме того, среди педагогов есть разные типы учителей: *первые*, любознательные, творческие учителя; *во-вторых*, учителя, имеющие желание готовиться, но не знающие, с чего начать свою работу, и, *в-третьих*, учителя, случайно вступившие в работу по воспитанию и обучению.

Педагог должен иметь сильную волю, чтобы реагировать на требования современности, на кардинальные изменения в системе образования, на решения Президента. Для этого перед ним ставятся следующие задачи:

- доведение начатой работы до конца;
- справляться с возникающими трудностями, не жалуясь и не хвастаясь;
- завершить начатое дело, даже если его придется прерывать несколько раз;
- не откладывать на завтра то, что нужно сделать сегодня;
- заниматься интересными делами одно за другим, поочередно, а не хвататься за все сразу.

В обществе постоянно существует необходимость воспитания подрастающего поколения, которое гармонично сочетает в себе духовное и физическое совершенство. Соответственно и требования к преподавателям высоки, в следствие им необходимо постоянно повышать свой уровень психолого-педагогических аспектов и компетенций.

В современных условиях развития образования чрезвычайно важно понять, как именно должна измениться профессионально-педагогическая деятельность, поскольку именно преподаватель является основным субъектом изменений в образовании и без его активного участия прогрессивные изменения невозможны. Он должен владеть материалом, устанавливать взаимосвязи, проводить аналогии и приводить примеры. К тому же, преподаватель должен быть в курсе последних событий (инноваций) в своей профессиональной области, знать передовые рубежи науки и практики в сфере преподаваемых дисциплин. Управление процессом профессионального развития педагога может быть эффективным только тогда, когда все его элементы упорядочены и соответствуют современным требованиям.

Заключение. Профессиональное развитие педагога может быть определено, как рост его профессиональных достижений в результате накопления практического опыта и систематического пересмотра им преподавания. А существующая проблема соответствия уровня реальной готовности педагога к профессиональной деятельности и требований к профессиональной деятельности, предъявляемых профессиональными стандартами, вполне решаема за счет разработок и внедрения дополнительных профессиональных программ, а также организации научно-методического сопровождения профессионального развития педагогов в соответствии с требованиями, выдвигаемыми профессиональными стандартами.

Поэтому в образовательном процессе педагогам необходимо неустанно работать над собой и повышать свое педагогическое мастерство с целью дальнейшего развития качеств компетентности и творчества, проводить научные исследования и педагогические эксперименты, сохранять свои позиции в рынке труда, где существует сильная конкуренция.

Литература:

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов/ Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип. – М.: Рус. Яз., 1985. – 797 с.
2. Введенский В. Н. Компетентность педагога как важное условие успешности его профессиональной деятельности / Введенский В. Н. // Инновации в образовании. – 2003. – № 4. – С. 21 – 31.
3. Hallmann R.J. The necessary and sufficient conditions of creativity// Creativity: its educational implications. N.Y.; L.; Sidney, 1967.
4. Особов И.П. Педагогическая креативность и компетентность как факторы профессионального развития студентов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://human.snauka.ru>
5. Морозов А. В. Формирование креативности преподавателя высшей школы в системе непрерывного образования: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Морозов А. В. – М., 2004. – 445 с.
6. Сорокопуд Ю.В. Soft Skills («мягкие навыки») и их роль в подготовке современных специалистов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru>
7. Xoliqov A. Pedagogik mahorat: Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik// O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. -T.: 2011. 424 b.

КОНСУЛЬТАЦИЯ ЖАРАЁНИДА ЎЗИНИ-ЎЗИ АНГЛАШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ПСИХОЛОГИК БОСҚИЧЛАРИ

*Нигматова Шоҳсанам Набижон қизи,
Ўзбекистон миллий университети
Педагогика ва умумий психология
кафедраси катта ўқитувчиси
muhammadibrohim280219@gmail.com*

Ушбу мақолада бугунги кунда психологик консультация жараёнида ўзини-ўзи англаш квалиметриясининг ташкилий-психологик босқичлари ва такомиллаштириши усуллари ҳақида фикр юритилади. Ушбу жараёнда амалий психологик фаолиятнинг самарадорлиги ва сифатига таъсир этувчи омиллар кўрсатиб берилган.

***Калит сўзи:** квалиметрик, квалиметрик мезонлар, ижтимоий муносабатларда квалиметрия, самарадорлик модели.*

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ САМООСОЗНАНИЯ В ПРОЦЕССЕ КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ

В данной статье рассматриваются организационные и психологические этапы квалиметрии самосознания и методы совершенствования в процессе психологического консультирования сегодня. В этом процессе показаны факторы, влияющие на эффективность и качество практической психологической деятельности.

***Ключевое слово:** квалиметрия, квалиметрические критерии, квалиметрия в социальных отношениях, модель самобытности.*

ORGANIZATIONAL AND PSYCHOLOGICAL STAGES OF SELF-AWARENESS IN THE PROCESS OF COUNSELING

This article discusses the organizational and psychological stages of self-awareness qualimetry and methods of improvement in the process of psychological counseling today. In this process, the factors affecting the effectiveness and quality of practical psychological activity are shown.

***Key question:** kvalimetric, kvalimetric criteria, kvalimetry in social relations, model of efficiency.*

Кириш. Жаҳоннинг аксарият қисмида ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб ёшларга оид давлат сиёсати давлат миллий сиёсатининг мустақил йўналишига айлана бошлади. Ёшлар тез суръатлар билан авж олиб бораётган ҳар қандай ўзгаришларнинг етакчи жабҳаларида турганлиги боис, турли ёт маданиятлар аралашуви ўлароқ уларга қарши ғоявий қалқон бўла олувчи ҳамда миллий тарбия потенциаллини юқорига олиб чиқувчи энг муҳим қатлам сифатида айнан ёш авлод катта ишончли сармоёга лойиқ бўлиб қолмоқда. Чунки келажак авлод камолоти учун олиб борилаётган амалий психологик фаолиятга квалиметрик ёндашув “Ёшларга оид давлат сиёсати”ни амалга оширишнинг долзарб масалаларини сифатли ва тезкорлик билан ҳал этишда, ёшлар ўртасида юзага келаётган тарбиявий бўшлиқларни ўз вақтида мустаҳкам асосда тўлдиришда, жамиятимизнинг маънавий-маърифий қиёфасини ёшларимизнинг салоҳияти ва ўзига хос тарбиявий кучи орқали такомиллаштиришда ўзгача бир янги босқични белгилаб беради. Бунда субъектнинг ўз имкониятларини, ўзини-ўзи тўғри адекват баҳолаши жуда муҳимдир.

Асосий қисм. Э.Ф.Ғозиевнинг таълим муассасаларидаги психологик хизмат вазифаларини қайд этишга бағишланган кўрсатмалари, М.Г.Давлетшиннинг Ўзбекистондаги психологик хизматнинг бугунги ҳолати ва вазифаларини талқин қилишга қаратилган илмий-амалий фикр-мулоҳазалари, Ғ.Б.Шоумаровнинг Халқ таълими тизимида психологик хизматнинг жорий этилиши билан боғлиқ янгиликлар, муаммолар ва ечимларга бағишланган назарий-илмий ва ижтимоий-амалий аҳамиятга молик фикр-мулоҳазалари, Ш.Р.Баротовнинг таълимда психологик хизмат амалиётига бағишланган илмий тадқиқот натижалари, Б.Р.Қодировнинг Ўзбекистондаги иқтидорли ва истеъдодли болаларни танлаш ва тарбиялашга қаратилган қатор назарий-илмий ва амалий-услубий асарлари шулар жумласидандир. Айниқса, бугунги кунда ўзбекистонлик психологлар гуруҳи томонидан “Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида психологик хизмат, халқ таълими

тизимида ишлайдиган психологларнинг малакасини ошириш ва уларнинг аттестацияси ҳақидаги Низом”нинг ишлаб чиқилиши ва уни Халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланиши Ўзбекистондаги психологик хизмат тизимининг расмий тарзда “жонланиши” ва таракқий этиб бориши учун муҳим ижтимоий аҳамият касб этади. Табиийки, ушбу “Низом” таълим муассасаларида татбиқ этилажак психологик хизмат тизимининг асл мақсади, мазмуни, моҳияти, аҳамияти, вазифалари ва асосий йўналишлари ҳақида етарлича тасаввур ҳосил қилиш ва шу тасаввур асосида муваффақиятли фаолият кўрсатиш учун ўзига хос қўлланма ва йўлланма бўлиб хизмат қилади. Худди ана шу “йўлланма” асосида бугунги кунда Республикамиз миқёсида талайгина таълим муассасаларида психологик хизмат тизими ташкил этилган. Дарҳақиқат, Республика халқ таълими тизимида психологик хизматнинг жорий этилиши, даставвал, ёш шахсини ҳар томонлама тушуниб таҳлил қилиш ва ривожлантириш борасида ўзига хос юксак ижтимоий аҳамият касб этади. Зеро, ҳамма 105та ривожланган давлатларда ва ҳамма замонларда ҳам инсон омилидан унумли фойдаланиш муаммоси энг долзарб муаммо ҳисобланган. Ушбу муаммони бартараф этиш эса энг биринчи навбатда ўқув масканларидаги ҳар бир ёш шахсига, ёшлар жамоасига бўлган психологик ёндашувнинг мазмунига, моҳиятига ва савиясига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Умумтаълим мактабларида ташкил этилган психологик хизмат тизими учун мўлжалланган “Психологик хизмат Низоми”га киритилган барча вазифаларни маълум маънода мактаб ёшининг психологик ҳимояланишини шакллантиришга қаратилган вазифалар сифатида талқин қилиш мумкин. Чунки психологик хизмат жараёнида ҳар бир ёшни ўзини ўзи англашга, ўзидан ўзи унумли фойдаланишга, ўз индивидуал имкониятларини намоён қилишга ва ривожлантиришга, фаолият жараёнида содир этилиши мумкин бўлган зиддиятларга ва айрим танглик ҳолатларига йўл қўймасликка қаратилган тадбирлар кўлами мунтазам равишда амалга оширилиб борилади. Буларнинг барчаси эса айни пайтда, психологик муҳофаза имкониятларини кенгайтиришга қаратилган услубий воситалар сифатида характерланади. Шунга мувофиқ, бугунги кунда мактаб амалиётчи психологлари ёш фаолиятидаги ижтимоий-психологик муҳофазани такомиллаштириш билан боғлиқ қуйидаги вазифаларни амалга оширмоқдалар.

Мазкур йўналишларнинг ҳар бири ҳақида қисқача изоҳ бериш мумкин:

I. Илмий-назарий фаолият йўналишлари бўйича амалиётчи психологнинг қуйидаги вазифаларни бажариши талаб қилинади: v психологик хизматнинг методологик асослари ҳақида билим, тушунча ва тасаввурга эга бўлиш; ёш шахсига психологик ёндашув учун самарали фойда бера олувчи психологик усуллар, тамойиллар ва методикаларни ажрата олиш; умумий психология, ёш ва педагогик психология, тиббий психология фанлари бўйича тегишли билимларни ўзлаштириш; Ўзбекистондаги психологик хизмат концепцияси ҳақида ахборотга эга бўлиш; ўз-ўзини илмий-назарий жиҳатдан такомиллаштириш билан боғлиқ кунлик, ҳафталик, ойлик ва йиллик иш режаларини тузиш ва бажариш.

II. Илмий-ташкилий фаолият йўналишлари қуйидаги вазифаларни бажаришни ўз ичига олади: v ҳар кунлик, ҳафталик, ойлик ва йиллик тақвимий иш режаси тузиш, уни ҳудудий психологик хизмат маркази томонидан тасдиқлатиш; психологик хизмат хонасини керакли жиҳозлар, кўргазмалар ва бошқа барча материаллар билан тўлдириш; мактабдаги ҳар бир ёш учун “Шахс психологик картаси”ни тузиш ва шу маълумотлар (кўрсаткичлар) асосида тегишли психологик тадбирларни белгилаш; v ота-оналар, синф раҳбарлари, фан ўқитувчилари ва мактаб раҳбарлари билан бажариладиган ишлар режасини тузиш; v ҳар бир синфдаги ёшлар гуруҳи, алоҳида референт, расмий ва норасмий гуруҳлар, лидерлар ва айрим “ажралиб қолган” ёшлар билан индивидуал иш олиб бориш режасини тузиш; ёшларни мактабга қабул қилиш ва касбга йўллаш билан боғлиқ психологик ишлар кўламини белгилаш.

III. Илмий-тадқиқий фаолият йўналишлари бўйича қуйидаги вазифаларнинг бажарилиши назорат қилинади: мактаб амалиёти учун зарур психологик усулларни қўллаш ва олинган маълумотларни қайта ишлаш асосида тегишли илмий хулосалар чиқара олиш; психологик қонуниятларни билиш ва шу асосда намоён бўлувчи ёш хусусиятлари, индивидуал хусусиятлар ва ўқув мотивларига хос жиҳатларни мунтазам ўрганиб бориш, тадқиқ қилиш, фикр-мулоҳазалар юритиш; v ёш фаоллигига, ўз-ўзини англаш ва ривожлантириш орқали ўз-ўзини ҳимоя қилишга нисбатан ижобий ёки салбий таъсир этувчи омилларни обдон ўрганиш, тадқиқ қилиш ва тадбирларни белгилаш; v ўқув фаолияти самарадорлигини аниқлашга таъсир этувчи психологик омилларни аниқлаш ва тадқиқ қилиш; v психологик ёндашув самарадорлигини аниқлашга хизмат қилувчи мавзулар, кузатишлар асосида изланишлар олиб бориш, у ёки бу ёшда юз бераётган ўзгаришлар сабабини ўрганиб бориш; ўз кузатишлари ва амалий фаолият натижалари бўйича илмий-амалий анжуманлар учун маърузалар тайёрлаш.

IV. Илмий-услубий йўналиш вазифаларини қуйидаги тартибда белгилаш кўзда тутилади: психология фанида тан олинган ва муайян талаблар асосида модификация қилинган усулларни қўллай олиш ва улардан илмий мақсадлар йўлида умумий фойдаланишни таъминлаш; ҳар бир ёш шахсининг ўзига хос индивидуал-психологик имкониятларига мос ёндашув йўллари тўғри белгилай олиш; v шахс ва шахслараро муносабатлар қарор топиши билан боғлиқ ижтимоий психологик муҳитни тўғри ташкил қилиш ва йўналтира олиш; психодиагностик, психопрофилактик ва психокоррекцион ишлар кўламини илмий жиҳатдан пухта ва самарали тарзда режалаштириш, қўлланилган ва қўлланилиши лозим бўлган усуллар самарадорлигини мунтазам назорат қилиш.

V. Илмий-амалий йўналишдаги вазифалар кўламини қуйидагиларни ўз ичига олади: болаларни мактабга қабул қилишда фаол иштирок этиш; ҳар бир бола иқтидорини аниқлаш ва унга мос таълим-тарбия йўналишларини белгилаш; ёшнинг касбга йўналишини белгилаш ва мақсадли психологик ёндашув асосида уни ривожлантириш. Ҳар бир социумдаги шахслараро муносабатларни таҳлил қилиш ва тегишли тавсиялар бериш. Ҳар бир боланинг ёш, индивидуал-психологик, ҳиссий-иродавий хусусиятларини аниқлаш асосида тегишли тадбирлар белгилаш ва уни амалга ошириш; дифференциал (табақалашган) таълимга, тўғарақларга жалб қилинувчи ёшларни белгилашда фаол иштирок этиш; дарснинг психологик таҳлили асосида айрим ёшларга, синф раҳбарларига ва фан ўқитувчиларига тегишли маслаҳатлар бериш; ота-оналарнинг психологик саводхонлигини оширишда фаол иштирок этиш; ақлий ва нутқий тараққиётида нуқсонли бор болалар билан индивидуал ишлар олиб бориш; мактаб томонидан қабул қилинган қўшимча ўқув дастурларини тузишда фаол иштирок этиш; ҳар бир ёшнинг ўз-ўзини англаши асосида ташкил этилган ўқув фаолиятини муваффақиятли бажаришга нисбатан намоён бўлувчи индивидуал иш услубини ўрганиш ва ривожлантира бориш; ўқув фаолияти жараёнида намоён бўлувчи ҳар бир ёшдаги меъёрий-ҳиссий ҳолатнинг яратилишини таъминлаш ва уни назорат қила бориш; ёшнинг ўз-ўзига, ўзгаларга ва фаолиятнинг ижтимоий қимматига нисбатан муваффақиятли муносабатларининг ўрнатилишини назорат қила бориш; субъектив ижтимоий эҳтиёжларнинг англаниши ва қондирилишини назорат қила бориш; ҳар бир ёшдаги фаолият ва индивидуал имкониятлар мутаносиблигининг таъминланишини кузатиб бориш; фаоллик ва ижтимоий установка адекватлигининг таъминланишини назорат қила бориш.

V. психологнинг консультатив (психологик маслаҳат) ишлари қаторига “Ҳар бир ёш фаолиятида намоён этилган психологик муҳофаза кўрсаткичларидан келиб чиқиб, мунтазам равишда тегишли индивидуал маслаҳатлар бериб бориш ва ўқитувчиларга ёш индивидуал услубини тушуниш, таҳлил қилиш ва ривожлантириб боришга қаратилган тавсиялар бериб бориш” вазифасини юклатиш мумкин. Демак, таълим муассасаларида юқоридаги вазифаларни мунтазам равишда бажариб бориш учун қўйилган талаблардан келиб чиқиб амалиётчи психологлар тегишли даражада психологик билим ва тажрибаларга эга бўлишлари шарт ва зарурдир. Ахборот коммуникация тармоқларини кенгайтириш [22]

Хулоса. Ҳозирги даврда психологик хизматни ташкил қилишнинг турли шакл ва воситалари ижтимоий турмушга татбиқ қилинмоқда: мактаб психологик фаолияти, руҳий касалликлар шифохоналари ва неврологик марказлар ходимлари хизмати, оила психотерапияси, ижтимоий психологик вазифалари, психологик экспертиза, оммавий даволаниш масканларида психологик ёрдам, суд жараёнидаги психологик ҳолатни кузатиш, меҳнат тузатиш колониялари ва ёрдамчи мактабларда психологик хизматни амалга ошириш ва бошқалар. Ана шулар қаторида олий мактабда психологик хизматни жорий этиш ва уни бошқариш алоҳида аҳамият касб этади. Олий мактабда психологик хизматни уюштириш бўйича Қозон, Санкт-Петербург, Болтиқ бўйи мамлакатлари университетларида айрим тажрибалар тўпланган. Республикамизда эса таниқли психологолим Э.Ғ.Ғозиев томонидан олий таълим муассасаларида психологик хизмат амалиёти билан боғлиқ талайгина илмий ва илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқилган ва тегишли кўрсатмалар берилган. Ушбу ишланмалардан айримларини қайд этишимиз мумкин:

I. Маъмурият қошидаги психологик хизмат:

- раҳбар кадрларнинг касбга яроғлилигини илмий асосда текшириш ва аниқ тавсия бериш;
- буйруқ, ҳужжат ва иш юритиш фаолиятини таҳлилдан ўтказиш, мақсадга мувофиқлиги ёки номуносабалигини далиллаб муайян қарорга келиш;
- ўқитувчилар ва ходимларни ишга олиш ва ишдан бўшатиш бўйича илмий-амалий психологик тавсияномалар ишлаб чиқиш;
- ёш ходимларнинг адаптация (синов) муддатини ўрганиш ва амалий кўрсатмалар бериш;
- университет жамоасидаги шахслараро муносабат ва психологик муҳитни тадқиқ этиш ҳамда олинган натижаларни умумлаштириш;

- сайлов, танловолди компаниялари бўйича прогноз қилиш, илмий фараз яратиш, олдиндан башорат қилиб, психологик ҳолатдан маъмуриятни огоҳ этиш;
- олий мактабда фаолият кўрсатаётган барча ходимларни (техникдан тортиб, то профессор тизимигача) аттестациядан ўтказишда фаол иштирок қилиш;
- абитуриентларни қабул қилиш мавсумида бевосита иштирок қилиш, синов материалларини психологик нуқтаи назардан таҳлил этиш, талабга жавоб бера олишлиги ёки бера олмаслигини олдинроқ қабул ҳайъати аъзолорига, предмет комиссияси раисига етказиш;
- таянч докторантура ва мустақил илмий тадқиқотчилик тизимида фаолият юритаётган илмий ходимларнинг интеллектуал имконияти, савия, тайёргарлик даражасини аниқлашда иштирок қилиб, оқилона қарорга келишда раҳбарларга ёрдам бериш;
- профессор ўқитувчилар ва талабарни чет эл сафарига танловида қатнашиш ва уларнинг етуқлик даражасини илмий асосда далиллаб кўрсатиш;
- ёш мутухассислар билан алоқа ўрнатиш ва уларни бевосита назорат остига олишга кўмаклашиш;
- ижтимоий талаб ва буюртмалар юзасидан социал психологнинг ахборот тўплаши ва уларни қайта ишлаш;
- олий мактаб тўғрисидаги таассурот ва миш-мишларга оид материаллар тўплаш ва уларни тартибга келтириб, бу ҳолатдан маъмуриятни огоҳ қилиш;
- чет эллик ходимлар ва талабалар билан ишлаш фаолияти билан танишиш, узлуксиз амалий тавсиялар бериб бориш,
- олий мактаб илмий салоҳиятини ўрганиш ва улардан мақсадга мувофиқ, тўғри фойдаланиш бўйича ректоратга тавсиянома бериш,
- таълим-тарбия самарадорлигини ошириш муаммолари билан шуғулланиш; кадрлар малакасини ошириш муаммосини ҳал қилишда иштирок этиш ва аниқ кўрсатмалар ишлаб чиқиш;
- ётоқхоналарда ёшлар билан ишлашнинг социалпсихологик хусусиятларини ўрганиш ва уларни талаб, эҳтиёж, қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда муаян тадбирчоралар ишлаб чиқиш;
- олий мактаб аъзоларида экологик билим даражасини текшириш ва бойитиш;
- мустақилликни мустаҳкамлаш ва Ватан муҳофаазисига тайёргарлик даражасини аниқлаш, юксак ҳис-туйғуларни шакллантиришга зарур шарт-шароитлар яратишда фаол иштирок қилиш.

II. Эмоционал зўриқишнинг олдини олиш ва уни коррекциялаш хонасини жиҳозлаш: психологик хона жаҳон стандартлари талабига жавоб бериши шарт (катталиги 4x4, бўйи 3,5 м, ёриткичлари ён томонда, деворнинг ранги нафис, эшик ва дераза пардалари девор рангига мувофиқлиги, қизил ва яшил чироклар кечки ёриткич сифатида қўлланилиши); хонада бошқарув маркази (пулти), экран ва экран воситалари жойлаштирилиши лозим; таъсир ўтказиш воситалари; хонадаги табиий муҳит; хонага жалб қилинганлар сони 10 тадан ошмаслиги керак; экранда гўзал табиат лавҳалари намойиш қилиниши зарур; магнитофондан кўшиқ, куй, қушлар сайраши таралмоғи шарт; хонага эмоционал зўриқишга мойил одамлар методикалар асосида танлаб олинадиган аниқ графика асосида сеанслар ўтказилади.

III. Таълим ва тарбияни такомиллаштириш фаолиятида иштирок қилиш

- Анъанавий таълим ва тарбия методларининг ютуқ ва камчиликларини тадқиқ қилишда қатнашиш.
- Ўқув жараёнида фаол ва инновацион методларини синаб кўришда иштирок қилиш, олинган материалларни қайтадан ишлаб чиқиш.
- Ўқув предметларига нисбатан талабалар муносабатини аниқлаш ва талабалар қизиқиш, интилишларини ҳисобга олган ҳолда таълим тизимини жорий қилиш тўғрисида, шунингдек, ўқитишда тингловчиларга индивидуал ва дифференциал муносабатни амалга оширишни таъминлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш ва ҳоказо.

Адабиётлар:

1. Азгальдов Г.Г., Гличев А.А. Квалиметрия - маҳсулот сифатини ўлчаш фани // Стандартлар ва сифат. № 1. 1968.
2. Субетто А.И. Шахс ва таълимнинг квалиметрияси: генезиси, шаклланиши, ривожланиши, муаммолари ва истикболлари // "Таълимда квалиметрия: методология, услубият ва амалиёт" XI симпозиумининг материаллари - М.: Мутахассисларни тайёрлаш сифати муаммолари тадқиқот маркази, 2006.

3. Бабкина Л.Н., Скотаренко О.В. Минтақавий иқтисодиётни бошқаришда квалиметрик ёндашувни қўллаш. Санкт-Петербург давлат политехника университети журнали. Иқтисодиёт фанлари 4-сон (175). 2013. С. 45-52.

4. Педагогик луғат. - М.: Академия, 2006.

5. Гусев э.К. Никандров ВВ Психофизика. П бўлим. Психологик масштабластириш. - Л .: Наука, 1985.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING DIVERGENT FIKRLASHLARINI RIVOJLANTIRISH

*Adizova Nigora Baxtiyorovna,
Buxoro davlat Pedagogika instituti dotsenti*

Bizning tadqiqotimizda sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining divergent tafakkurini shakllantirish haqida gapirilayotganligi sababli, birinchi navbatda, boshlang‘ich maktab yoshidagi fikrlashning rivojlanish jarayonini tushunish muhim ko‘rinadi. Biz tanlagan mantiqdan kelib chiqqan holda, avvalo, ilmiy adabiyotlarda turli talqinlarni olgan “rivojlanish” tushunchasining mohiyatini aniqlaymiz. Biz taraqqiyotni moddiy va ideal obyektlarni o‘zgartirishga, materiya va ongni o‘zgartirishga, ichki impulslar ta‘sirida yuzaga keladigan sifat va miqdoriy o‘zgarishlarni o‘z ichiga olgan shaxsga aylanish jarayoniga qaratilgan qaytarilmas muntazam jarayon sifatida falsafiy tushunishga yaqinligi haqida fikr mulohazalar keltirilganmiz.

Kalit so‘zlar: *divergent, intellektual, konsepsiya, identifikatsiya, diqqat, idrok, assotsiatsiyalar jarayoni, tafakkur, assotsiatsiya, motiv, faoliyat, konvergentsiya, reproduktiv, ijodiy fikrlash, mustaqil, evristik.*

РАЗВИТИЕ ДИВЕРГЕНТНОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Поскольку наше исследование посвящено формированию дивергентного мышления младших школьников во внеурочной деятельности, представляется важным прежде всего понять процесс развития мышления в младшем школьном возрасте. Исходя из выбранной нами логики, прежде всего, мы определяем сущность понятия «развитие», которое получило различные толкования в научной литературе. Даны комментарии о близости философского понимания развития как необратимого систематического процесса, направленного на изменение материальных и идеальных объектов, изменение материи и сознания, и процесса становления человека, включающего в себя качественные и количественные изменения, происходящие под влиянием внутренних импульсов.

Ключевые слова: *дивергентный, интеллектуальный, концепт, идентификация, внимание, восприятие, процесс ассоциаций, мышление, ассоциация, мотив, деятельность, конвергенция, репродуктивное, творческое мышление, самостоятельное, эвристическое.*

DEVELOPMENT OF DIVERGENT THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS

Since our study is devoted to the formation of divergent thinking in younger schoolchildren in extracurricular activities, it seems important, first of all, to understand the process of development of thinking in primary school age. Based on the logic we have chosen, first of all, we define the essence of the concept of "development", which has received various interpretations in the scientific literature. Comments are given on the proximity of the philosophical understanding of development as an irreversible systematic process aimed at changing material and ideal objects, changing matter and consciousness, and the process of becoming a person, which includes qualitative and quantitative changes occurring under the influence of internal impulses.

Key words: *divergent, intellectual, concept, identification, attention, perception, association process, thinking, association, motive, activity, convergence, reproductive, creative thinking, independent, heuristic.*

Kirish. Boshlang‘ich maktab yoshi o‘zining ta‘lim faoliyatiga kirishi bilan ajralib turadiganligi sababli, o‘quv faoliyatining psixologik tomoni bolalar tomonidan turli xil mazmundagi va turli darajadagi murakkablikdagi bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni, shuningdek, yo‘llarni o‘zlashtirish jarayonidir. I.Yu.Kulaginaning fikricha, kichik maktab o‘quvchilaridagi bu jarayon individual faktlarni yodlash bilan cheklanmaydi, bu ijtimoiy tajribani shaxsiy tajriba bilan birlashtirish, har bir yangi faktda subyektiv va amaliy qismlarni topish bilan bog‘liq. Shunday qilib, o‘quv jarayonida bolaning o‘z tajribasini doimiy ravishda boyitish mavjud. Shuni ta‘kidlash kerakki, boshlang‘ich maktab yoshida fikrlash ustun vazifaga aylanadi, maktabgacha yoshda tasvirlangan vizual-majoziy fikrlashdan og‘zaki-mantiqiy fikrlashga o‘tish yakunlanadi.

Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining tafakkurini rivojlantirishda ikkita asosiy bosqichni ajratib

ko'rsatish mumkin. Birinchisida (taxminan 1 va 2-sinflarda o'qitishga to'g'ri keladi) o'quv materialini tahlil qilish asosan vizual-samarali, hissiy rejada amalga oshiriladi. Xulosa idrokda berilgan vizual binolarga asoslanadi. Xulosani asoslash mantiqiy dalillar asosida emas, balki hukmning qabul qilingan ma'lumotlar bilan bevosita bog'liqligi bilan amalga oshiriladi. Bilimlarni o'zlashtirish davrida kichikroq o'quvchida mavjud bo'lgan umumlashtirish, tahlil qilish va sintez qilish ko'nikmalari ma'lum darajada qayta tiklanadi. Xususi, alohida obyektlarning jamoaviy to'plamidan umumlashma bir xil, mohiyatan o'zaro bog'langan xususiyatlar to'plamiga aylanadi, individualdan ajralib turadi, xususi umumiyga bo'ysunadi. Mohiyatan, bu shuni anglatadiki, bu bosqichda kichik yoshdagi o'quvchilar tomonidan amalga oshiriladigan umumlashmalar funksional xususiyatlarga ko'ra sodir bo'ladi, obyektlar va hodisalar yuzasida yotadigan aniq idrok etilgan xususiyatlarni mustahkamlaydi. Bola tafakkurida fan sohalarini tasniflashda (o'simliklar sistematikasi, hayvonlar sistematikasi va boshqalar) muhim rol o'ynaydigan umumiy va o'ziga xos tushunchalar hamda mavhumlikning tegishli shakllari muhim ahamiyat kasb etadi. Binobarin, induksiya va deduksiya shakllanadi, tahlil va sintez esa rivojlanishning yangi yo'nalishlarini davom ettira boshlaydi. Kichik maktab o'quvchisining aqliy faoliyati tasodifiy bog'lanishdan ulardagi muhimroqqa o'tadi. Shu bilan birga, fikrlashning cheklanishi, asosan, tashqi hissiy xususiyatlar yoki belgilar bilan saqlanib qoladi: ko'proq yoki kamroq muhim aloqalar ma'lum bo'ladi.

Asosiy qism. Ilmiy bilimlar kichik maktab o'quvchilarining tafakkuri uchun mo'ljallangandir, chunki u aniq faktlarni bilish, ularni tasniflash, tizimlashtirish va empirik tushuntirishdan iborat. Nazariy tushuntirish, mavhum tushunchalarda mavhum nazariyalar va tafakkur rivojlanishining ushbu bosqichida bir xil mavhum qonuniyatlarga erishib bo'lmaydi. Vakillik va tushunchaning birligida vakillik hali ham hukmronlik qiladi. Yosh maktab o'quvchisining barcha tafakkuri - unga mavjud bo'lgan tushunchalar, mulohazalar va xulosalar rivojlanishning ushbu bosqichida yangi tuzilishga ega bo'ladi.

Ushbu tizimli maktabda o'qitishning birinchi davrida, bilim tizimining dastlabki asoslarini o'zlashtirgan holda, kichik yoshdagi o'quvchilar mavhumlik maydoniga kiradilar: ular unga kirib boradilar va umumlashtirish qiyinchiliklarini yengib, bir vaqtning o'zida ikki tomondan - umumiydan xususiya va bir vaqtning o'zida harakat qiladilar. Muayyan alohida holatga va umumiy fan bo'yicha kichik o'quvchi o'zlashtirgan bir nechta ma'lumot nuqtalaridan biriga tayanib, u maxsus tushunchaga o'tadi va xususiyni keyingi umumlashtirish asosida yanada mazmunli umumlashmalarga keladi. Biz kichik yoshdagi o'quvchilarning umumlashtirish qobiliyatini rivojlantirish, ularning ilmiy tushunchalar mazmunini o'zlashtirishga qaratilgan aqliy faoliyatining ham zaruriy sharti, ham natijasidir, deb hisoblaydigan olimlarning fikrlari bilan o'rtoqlashamiz [2; 3; 4; 5; 6 va boshqalar]. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilari tomonidan turli xil tushunchalarni o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada tegishli konsepsiyadagi umumlashtirish darajasiga, yaqinlik yoki uzoqlikka, vizual tarkibga, uning vositachiligining uzviyligiga bog'liqdir [7; 3; 8]. Munosabatlar tizimini ifodalovchi tushunchalarni aniqlashda sezilarli qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Kichik maktab o'quvchilari tomonidan qo'llaniladigan umumlashmalarning nomukammalligi va ularning ongida ilmiy bilimlarning konseptual mazmunini sindirishning yetarli emasligi to'g'risidagi ma'lumotlar psixologik-pedagogik adabiyotlarda keltirilgan [8].

Kichik maktab o'quvchisi tafakkurini rivojlantirishning asosiy yo'nalishi ta'riflar, ya'ni tushunchaning mazmunini ochib berish yanada obyektiv va vositachi bo'lishida namoyon bo'ladi. Tadqiqot ma'lumotlari, xususan, E. Barns, maktab o'quvchilari o'rtasida boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilarining tabiatidagi sifat o'zgarishlarini ochib beradi. U maqsadli ta'riflar soni (foydalanish bo'yicha) asta-sekin kamayib borayotganini va har xil turdagi mantiqiy ta'riflar soni ortib borayotganini aniqladi [8]. Shuningdek, boshqa tadqiqotlarga ko'ra, kichik maktab o'quvchilari orasida mantiqiy ta'riflar soni maqsadli ta'riflar hisobiga ko'payadi [5; 8 va boshqalar]. Shu bilan birga, empirik aniq material bilan bog'liq ta'riflar eng mukammal bo'lib chiqadi va murakkab mavhum tushunchalarning ta'riflari hali ham deyarli mavjud emas. Ko'zlangan maqsadga muvofiq ta'rifdan keyin umumiy tushuncha orqali xususiyatlarni sanab o'tish orqali ta'rif beriladi. Ushbu ta'rif o'z tarkibida rasmiy mantiq ta'riflariga yaqinlashadi. Bir qator olimlarning fikricha [3; 5; 6; 7; 10; 11 va boshqalar], bu ta'rif turi asosan 7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan yosh o'quvchilar orasida ustunlik qiladi. O'qishning to'rtinchi yiliga kelib, kichik yoshdagi o'quvchilarda mavhum tafakkur rivojlanayotganligi sababli, misol orqali aniqlashning roli keskin pasayadi.

Yosh maktab o'quvchilarining fikr-mulohazalarini rivojlantirishda bilimlarni kengaytirish va haqiqatga bo'lgan tafakkurni rivojlantirish muhim rol o'ynaydi, bu esa yosh maktab yoshidagi mashg'ulotlar bilan mustahkamlanadi. O'rganishning dastlabki bosqichida mavzuga kognitiv kirish chuqur emas, nufuzli manbadan kelgan va shuning uchun ishonchli bo'lib ko'ringan narsa haqiqat deb osongina tan olinadi. Vaziyat mavzuga kognitiv kirib borishning chuqurlashishi bilan o'zgaradi va ongning o'sishi bilan bog'liq holda, kichik yoshdagi o'quvchilar o'zlarining hukmlarining haqiqatiga bo'lgan ichki munosabatlarini o'rnatish boshlaydilar.

Kichik maktab o‘quvchilarining tafakkuri munosabatlarning realizmi, obyektiv voqelikning aniq faktlariga qiziqishning ustuvorligi bilan ajralib turadi. Aniq faktlar kichik yoshdagi o‘quvchilarning intellektual qiziqishlari markazida bo‘lib, bu ularning mulohazalari mazmuni va tuzilishiga ta’sir qiladi. Ularda muhim o‘rinni "mavjud mavjudotning hukmlari", "fikrlash hukmlari" egallaydi; "Tushuncha hukmlari" asosan "voqelik hukmlari" (assertorik), ancha zaif muammoli va o‘zgarimas haqiqatni o‘z ichiga olgan hukmlar (apodiktik) bilan ifodalanadi [1; 7; 8; 9; 10]. Yosh o‘quvchi murojaat qiladigan dalillarning o‘zi odatiy bo‘lgan "misol" va o‘xshatish bilan bog‘liq.

Tizimli o‘quv faoliyati asosida 3-sinfga kelib, kichik yoshdagi o‘quvchilarning fikrlash tabiati o‘zgaradi. Uning rivojlanishining ikkinchi bosqichi ushbu o‘zgarishlar bilan bog‘liq: tushunchalarning individual xususiyatlari o‘rtasidagi umumiy munosabatlarni o‘zlashtirish, ya’ni tasniflashdir. Kichik maktab o‘quvchilari o‘zlashtirilayotgan ma’lumotlarning alohida elementlari o‘rtasidagi aloqalarni, tushunchalar o‘rtasidagi munosabatlarni ko‘pincha vizual tasvirlar va tavsiflar orqali kuzatishi mumkin. Ikkinchi bosqichning oxiriga kelib, ko‘pchilik kichik yoshdagi o‘quvchilar aqliy tahlil va sintez orqali ilgari to‘plangan g‘oyalar nuqtai nazaridan umumlashtiradilar. Vizual momentlar minimal darajaga tushirilgan va obyektlar ko‘proq yoki kamroq muhim aloqalar bilan tavsiflangan hukmlar soni ortib bormoqda. Analitik-sintetik faoliyatning natijasi mavhum hukm yoki umumlashtirilgan bilimdir.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish bizga yosh o‘quvchining fikrlash xususiyatining aloqalarni ochib bera olmaslik va tushuntirishlar bera olmaslik kabi keng tarqalgan g‘oyasi aniq asossiz ekanligini ta’kidlash imkonini beradi. Yosh o‘quvchilar uchun aloqani o‘rnatish va har qanday tasodifni ishonchli tushuntirish sifatida qabul qilish juda oson: ko‘pincha tasodifiy va subyektiv bo‘lgan, hech qanday tekshiruvsiz ulanish universal namuna sifatida, tanqid va tortishisiz qabul qilinadi. Yosh o‘quvchilar tasavvur qilish mumkin bo‘lgan narsani realdan ajratib, o‘z fikrlarini gipoteza sifatida ko‘rishni boshlaydilar, ya’ni hali tasdiqlanishi kerak bo‘lgan taklif, hukm asoslash va xulosa chiqarish jarayoniga kiritiladi.

Kichik maktab o‘quvchilarining ta’limning boshlang‘ich bosqichida tafakkurida sezilarli sifat o‘zgarishidan dalolat beradi, shu bilan birga ular tafakkurning ushbu yangi bosqichining chegaralarini ochib beradi: aqliy operatsiyalar eng yaqin faktlarni taqqoslashdan tashqariga chiqmaydi; murakkab vositachilik tizimlari osonlikcha mavjud bo‘lmaydi. Narsalar, hodisalar, jarayonlarning xilma-xil tushunchalari bilan ishlash, kichik maktab o‘quvchilarining tafakkuri shunday qilib, tushunchalarning o‘zlarini ularning xususiyatlari va munosabatlarida amalga oshirishga tayyorlanadi. Shunday qilib, fikrlashning ushbu bosqichida keyingi bosqichga o‘tish uchun zarur shart-sharoitlar, imkoniyatlar yaratiladi. Bu imkoniyatlar kichik yoshdagi o‘quvchilarning ta’lim jarayonida nazariy bilimlar tizimini puxta o‘zlashtirishlari bilan amalga oshiriladi.

Maqolada divergent tafakkurning shakllanishi boshlang‘ich maktab yoshida sodir bo‘ladi, degan fikrda ekanligimiz sababli, biz "shakllanish" hodisasining mohiyatini aniqlaymiz va biz asos sifatida "shakllanish" tushunchasini ta’lim va tarbiyada olingan natijalarni, ichki va tashqi tuzilish shakli sifatida ko‘rib chiqishni o‘z ichiga olgan pozitsiyani olamiz [8]. Ichki impulslar ta’sirida yuzaga keladigan rivojlanishdan farqli o‘laroq, shakllanish rivojlanish va o‘z-o‘zini rivojlantirishning ichki kuchlarini rag‘batlantiradigan tashqi ta’sirlarning rolini ifodalaydi.

Boshlang‘ich maktab yoshidagi kognitiv faollik yetakchi o‘rinni egallaydi. D.B.Elkoninning fikricha, yetakchi faoliyat unda shakllanadigan va farqlanadigan boshqa barcha yoshga bog‘liq faoliyatni belgilaydi [5], ta’lim jarayonining ta’siri ostida ijodkorlik va divergent fikrlash turadi, deb aytish qonuniydir. Shu munosabat bilan divergent fikrlash ko‘nikma va qobiliyatlarning doimiy ravishda kengayib borishi tufayli shakllanadi, kichik yoshdagi o‘quvchilar asta-sekin tanish obyektlar bilan yangi usulda harakat qila boshlaydilar, ularni yangi aloqalarga qo‘shadilar. Bundan tashqari, ta’lim faoliyati orqali fikrlashning bu turi intellektual va aqliy kuchlarni faollashtirish nuqtai nazaridan boyib boradi.

V.N. Kelasyev asarlarida kichik maktab o‘quvchilari intellektini kognitiv tashkil etishning nisbatan mustaqil uchta quyi tizimi mavjudligini ko‘rsatadi, ularda intellektning proyektiv infratuzilmasi omillari ochiladi: perseptiv ijod omili; dinamik, ijtimoiy ijodkorlik omili shakllantiriladi. Ushbu infratuzilmaning asosiy vazifasi vaziyatning dastlabki kognitiv ko‘rinishini uning fazoviy yoki vaqtinchalik rivojlanishiga, ya’ni ziddiyatni idrok etishga muvofiqlashtirishdir [4].

O‘quv faoliyati kichik maktab o‘quvchilaridan doimiy faollikni talab qiladi, bu ularning aqliy qobiliyatlari: kuzatish, tasavvur, diqqat, xotira, shaxsning barqaror irodaviy fazilatlarini jadal rivojlanishiga olib keladi. Ushbu sifat va xususiyatlar to‘plami ijodkorlik va turli xil fikrlashning asosini tashkil etadi - u faollik bilan tavsiflanadi, lekin boshlang‘ich maktab yoshida aqliy jarayonlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarning biroz o‘z-o‘zidan va tizimsiz, ancha barqaror tizimi ishlab chiqiladi. U, asosan, tasavvurga, kognitiv motivatsiyaga asoslangan. Ushbu bosqichdagi ijodkorlikning mazmuni o‘quv material va kichik yoshdagi o‘quvchilarning kundalik hayoti bo‘lib, ular o‘quv faoliyati jarayonida o‘qituvchi tomonidan boshqa nuqtai

nazarda ko‘riladi ba kuzatib boriladi.

Divergent fikrlashning shakllanishiga o‘quv faoliyati vositalarini bosqichma-bosqich tashkillashtirish ham yordam beradi, ya‘ni o‘quv jarayonining rivojlanishi bilan kichik yoshdagi o‘quvchilar butun diqqatini va barcha sa‘y-harakatlarini yozish, o‘qish va mavzularni hisoblashga qaratishni to‘xtatadilar. Ushbu operatsiyalar har kuni bo‘lib, ruhiyatga "singib ketadi", bu ularga mavhum tushunchalar bilan ishlash imkoniyatini beradi. Shunday qilib, masalan, birinchi sinfning oxiriga kelib, kichik yoshdagi o‘quvchilar ilgari o‘rgangan va ko‘nikmalar sohasiga o‘tkazgan narsalaridan murakkabroq muammolarni hal qilish uchun vosita sifatida foydalanadilar.

Shundan kelib chiqqan holda, biz boshlang‘ich maktab yoshida divergent fikrlash prosessual komponent va shaxsiy-tartibga soluvchi qism o‘rtasida ichki bog‘lanishga ega bo‘ladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin, bu bolalarning mustaqilligini oshirish orqali yordam beradi..

Kichik yoshdagi o‘quvchilar ijodiyotining o‘ziga xos xususiyati - bu faoliyat mahsulotining subyektiv yangiligi. O‘zining obyektiv ma‘nosiga ko‘ra, "kashfiyot" yangi, g‘ayrioddiy bo‘lishi mumkin. Lekin ayni paytda o‘qituvchining ko‘rsatmasi bo‘yicha, uning g‘oyasiga ko‘ra, uning yordami bilan amalga oshirilishi mumkin va shuning uchun mohiyatan ijodiy bo‘lmaydi. Bundan tashqari, kichik yoshdagi o‘quvchilar allaqachon ma‘lum bo‘lgan, amaliyotda qo‘llaniladigan, ammo xulosalar natijasida, ma‘lumni ko‘chirmasdan, o‘zlari ishlab chiqqan yechimni taklif qilishlari mumkin. Bunday holda, biz taxmin, sezgi va mustaqil fikrlashga asoslangan ijodiy jarayon bilan shug‘ullanamiz. Bu yerda faoliyatning psixologik mexanizmining o‘zi muhim bo‘lib, unda nostandart vazifalarni hal qilish qobiliyati shakllanadi.

Bizning fikrimizcha, kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarida divergent fikrlashni shakllantirishning yana bir muhim xususiyatini ajratib ko‘rsatamiz: bu ijro mahorati va qobiliyatlarini rivojlantirishdan ajralmasdir. O‘quvchilarning malaka va ko‘nikmalari qanchalik ko‘p qirrali va mukammal bo‘lsa, ularning tasavvurlari shunchalik boy bo‘lsa, g‘oyalari shunchalik real bo‘lsa, o‘quvchilar shunchalik murakkab vazifalarni bajaradilar.

Xulosa.

1. Ilmiy adabiyotlarni tahlili shuni ko‘rsatdiki, ushbu maqolada “fikrlash” hodisasini inson psixikasining faollik xususiyatidan kelib chiqqan holda talqin qilishga tayanish maqsadga muvofiqdir, bu esa inson psixikasining o‘ziga xosligi haqidagi savollarni ko‘tarish va hal etish imkonini beradi.

2. Insonning turlicha fikrlash qobiliyati ijodkorlikning asosiy tarkibiy qismi ekanligi isbotlangan. Kichik maktab o‘quvchilarining divergent fikrlashining o‘ziga xosligi aniqlanadi, bu aqliy faoliyat jarayonida obyekt belgilarining chegaralarini, ularning bir-biriga "oqishi"ni, tushunchalarning moslashuvchan tuzilishini xiralashtirishdan iborat. Bu xususiyatlar boshlang‘ich maktab yoshini divergent fikrlashni shakllantirish uchun sezgir deb belgilashga imkon beradi.

3. Ta‘lim muassasasida tizimli ta‘limning dastlabki bosqichida kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarining turlicha fikrlashlari bevosita ularning hayotiy tajribasiga va kattalar tomonidan yo‘naltirilgan va rag‘batlantirilgan kognitiv faoliyatda o‘quvchining shaxsiy faolligi namoyon bo‘lishiga bog‘liqligi isbotlangan.

4. Maktab o‘quvchilari faoliyatining barcha turlarini (ta‘limdan tashqari) birlashtiradigan, tanlash, o‘z-o‘zini tarbiyalash, ixtiyoriylik, maktab o‘quvchilarining intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ularga hayotiylik darajasini oshirish bilan bog‘liq ijtimoiy, shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan tajribaga ega bo‘lish imkoniyatini berish uchun zarurdir.

Adabiyotlar :

1. Альтшуллер Г.С. Найти идею: Введение в теорию решения изобретательских задач [Текст] / Г.С. Альтшуллер; отв. ред А.К. Дюнин; СО АН СССР. - 2-е изд. испр. и доп. - Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1991. - 224 с. - (Наука и технический прогресс).

2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей [Текст]: учеб, пособие для студ. высш. учеб, заведений / Д.Б. Богоявленская. - М.: Академия, 2002. - 320 с.

3. Вяткин Л.Г. Самостоятельная работа учащихся на уроке [Текст]: лекция по педагогике для студентов университета / Л.Г. Вяткин. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. - 25 с.

4. Горенков Е.М. Проблемы рационального использования внеурочного времени сельскими школьниками [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук/ Е.М Горенков. - М., 1973. - 24 с.

5. Загвязинский, В.И. Методология и методы психологопедагогического исследования [Текст]: учеб, пособие для студентов высших учебных заведений / В.И. Загвязинский, Р.К. Астахов. - М.: Academia, 2001. - 208 с.

6. Зиновкина М.М. Основы инженерного творчества и компьютерная интеллектуальная поддержка мышления. Азбука ТРИЗ. Педагогический курс [Текст]: учеб, пособие / М.М. Зиновкина,

А.В. Подкатилин. - М.: МГИУ, - 174 с.: ил.

7. Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности [Текст] / М.А. Данилов // Советская педагогика. - 1961. - №8. - С. 9- 14.

8. Дахин А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность [Текст] / А.Н. Дахин // Педагогика - 2003. - № 4 - С. 10 -21.

9. Ильясов Ф.Н. Репрезентативность результатов опроса в маркетинговом исследовании [Текст] / Ф.Н. Ильясов // Социологические исследования, 2011,- №3.-С. 112-116.

10. Кларин М.В. Инновация в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии [Текст] / М.В. Кларин. - Рига: НИЦ «Эксперимент», 1995. - 176 с.

11. Майданник И.А. Развитие дивергентного мышления у старших дошкольников в процессе креативных игр [Текст]: дис. ... канд. психол. наук / И.А. Майданник. - Ставрополь, 1997. - 165 с.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Jumayeva Habiba G‘aforovna,
Buxoro davlat universiteti
boshlang‘ich ta‘lim metodikasi
kafedrası stajyor-tadqiqotchisi
h.g.jumayeva@buxdu.uz
habibajumayeva89@gmail.com

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari, bugungi jamiyatda kichik maktab yoshidan boshlab bolalarning ijodiy faolligini rivojlantirishning dolzarbligi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijodkorlik faoliyatiga o‘rgatishning psixologik imkoniyatlari va ahamiyati, zamonaviy ta‘lim yondashuvlari asosida o‘quvchilar ijodiy qobiliyatini tashkil etish samaradorligi haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi, o‘qituvchi, sinf, ijodiy qobiliyatlar, boshlang‘ich ta‘lim, o‘quv motivlari, tafakkur, xotira, intellekt, mantiq, psixologiya, inson, muammo, shaxs, tuygu, pedagogika, yondashuv.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье рассмотрены педагогические особенности развития творческих способностей учащихся начальных классов, актуальность развития творческой деятельности детей младшего школьного возраста в современном обществе, психологические возможности и значение обучения творческой деятельности учащихся начальных классов, на основе современных образовательных подходов описана эффективность организации творческих способностей учащихся.

Ключевые слова: ученик, учитель, класс, творческие способности, начальное образование, мотивы обучения, мышление, память, интеллект, логика, психология, человек, проблема, личность, эмоция, педагогика, подход.

PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF DEVELOPING CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

In this article, the pedagogical features of the development of creative abilities of elementary school students, the relevance of developing creative activity of children from elementary school age in today's society, the psychological possibilities and importance of teaching creative activities of elementary school students, based on modern educational approaches the effectiveness of organizing students' creative abilities are described.

Key words: student, teacher, class, creative abilities, primary education, learning motives, thinking, memory, intellect, logic, psychology, human, problem, personality, emotion, pedagogy, approach.

Kirish. Bugungi kunda har qaysi xalq davlat va jamiyatning taraqqiyot darajasi, avvalambor uning inson kapitaliga, inson rivojida berayotgan e‘tibori bu yo‘ldagi say harakatlari bilan o‘lchanadi. Bugungi kunda ta‘lim mazmuniga bo‘lgan e‘tibor rivojlangan mamlakatlardagi shart - sharoitlarga yetib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim sohasini isloh qilishdagi say‘- harakatlarining biri – bu pedagog kadrlarning zamon talablariga hamnafas tarzda faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chuqur bilim, ko‘nikma, malaka va madaniyatga ega bo‘lishlarini talab etmoqda.

Umumta‘lim maktablarida ta‘lim va tarbiyaning uzviyligini ta‘minlash orqali pirovard maqsad o‘quvchilarda komil inson xususiyatlari shakllanishi, o‘zligini anglashi, jamiyat uchun ijtimoiy faol fuqaro bo‘lib yetishidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘zini-o‘zi bilish, o‘zini-o‘zini kuzatish, o‘z-o‘ziga munosabat, o‘zini-o‘zi his qilish hamda o‘z-o‘ziga ta‘sir o‘tkazish kabi ijtimoiy pedagogik metodlarning tadbiiq qilinishi ularning shaxsiy rivojlanishini ta‘minlaydi. O‘zini-o‘zi bilish o‘quvchining o‘zini yaxlit shaxs sifatida tushunish bilan bog‘liq bo‘lib, uning tarkibiga o‘zini-o‘zi kuzatish, o‘zini-o‘zi tahlil, o‘zini-o‘zi tanqid, o‘zini-o‘zi nazorat va baholash kiradi. Bularning barchasiga birgalikda kishining o‘ziga shaxs sifatida obyektiv, xolis tavsif berishga yordam beradigan o‘ziga xos usullar sifatida qaraladi. O‘qish

savodxonligi doirasida o‘quvchida to‘g‘ri, tez, ongli, ifodali o‘qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o‘quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko‘tarish; o‘qish orqali tevarakat-rof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish; tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnни o‘qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko‘nikmasini oshirish nazarda tutiladi.

Asosiy qism. Ijod – insonning yangi moddiy va ma’naviy ne’matlar yaratish faoliyati. Unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati, irodasi faol ishtirok etadi, butun bilimi, tajribasi, iste’dodi namoyon bo‘ladi. Ijod dastlab inson tasavvurida tug‘iladi, keyin ijodga taalluqli masalalar yuzasidan izlanishlar olib boriladi va shu tarzda ijodiy faoliyat davom etadi.

Ijodiy qobiliyatlar – bu yangilik yaratish zarurligi va mumkinligini tushunish, muammoni ifodalay olish, g‘oyani ilgari surish uchun kerak bo‘ladigan bilimlarni ishga sola bilish qobiliyatlari, farazni nazariy va amaliy tasdiqlash, muammoni hal qilishni izlash hamda topish, natijada yangi asl mahsulotlar yaratish (ilmiy kashfiyot, ixtiro, san’at asari va h.k.) qobiliyatlaridir.

Ijodkorlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Uning tag zamirida orginallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, ijodiy fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan qaray olishni anglatadi.

Ijodiy fikrlash- bu shunday fikrlashki, natijada ma’lum bir muammoni tubdan yangi yoki takomillashtirilgan yechimini topish demakdir.

Biz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitish va tarbiyalashning eng muhim nazariy va amaliy jihatlarini bilishimiz kerak. Buning uchun avvalo, quyidagi psixologik - pedagogik muammolarni tushunib olmo‘g‘imiz lozim:

- o‘quvchi shaxsining psixologik rivojlanganlik darajasi;
- o‘quvchi shaxsining shakllanishi va o‘quv-mehnat faoliyati mazmuni;
- o‘quvchi shaxsi tabiatining tavsifnomasi va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.

O‘quvchi shaxsining psixologik rivojlanganlik darajasini to‘la yoritish uchun biz uning rivojlanish xususiyatlari borasida muayyan ma’lumotlarga ega bo‘lishimiz lozim.

Fanlarda o‘zlashtira olmagan o‘quvchilarni qobiliyatsiz deyish xato, o‘qituvchining birinchi galdagi vazifasi – har bir o‘quvchining yosh va psixologik xususiyatini chuqur o‘rganish, uning qiziqishi va istaklarini aniqlash, ularni hisobga olgan holda pedagogik chora-tadbirlarni ko‘rishdir. Umuman, pedagogik jihatdan to‘g‘ri uyushtirilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy hamda irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi.

Ijodiy qobiliyatlarni aniqlash va shakllantirish.

Kundalik hayotda ijodiy qobiliyatlarning asosiy rivojlanishi o‘yin orqali amalga oshiriladi. O‘yinda bolalar, ehtimol, bolalarning eng qiziqarli faoliyat doirasini aniqlashga qodir bo‘lgan o‘yinlarni yoqtirishlari mumkin. Shuning uchun **o‘yin** - bu ijodiy qobiliyatlarni aniqlashning asosiy usullaridan biridir. Psixologlar sizning tasavvurlaringiz qanday darajada rivojlanayotganini va bolaning fikrlash tarzini belgilashga imkon beruvchi o‘yin shaklida maxsus testlarni ishlab chiqdi. Ba’zi bolalar tasavvur kuchi bilan harakat qilishadi, boshqalari esa xotiraning tasvirini suratga olishga moyil. Ba’zan bolalar bunday o‘yinlarda qatnashishni rad etishadi, bu esa bolaga alohida yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ham katta rol o‘ynaydi. Ota-onalar bolaga nafaqat rivojlanish imkoniyatini berishlari, balki faol ishtirok etishlari kerak. Hech qanday holatda bolaga bosim o‘tkaza olasiz, unga o‘yinni o‘ynashga yoki amaliy san’atda ishtirok etishga imkon bera olasiz. O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullari va vositalari.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish vositasi sifatida deyarli barcha atrofdagi narsalar va vaziyatlardan foydalanishingiz mumkin. Ijodkorlik yaratishni, yaratishni anglatadi. Shuning uchun bolaning darslaridagi asosiy maqsad - uni qanday qilib tasvirlashni o‘rgatish va oxirida nimani kashf etganini tushunishdir. Ba’zida, biz bilmagan holda, o‘yin va muloqot orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiramiz. Dasturda rivojlanishning barcha usullari - vizual, og‘zaki va amaliy bo‘lishi kerak. Vizual usullar har qanday suratlarni ko‘rish, chizilgan yoki haqiqiy ko‘rishni o‘z ichiga oladi. Masalan, bulutlarni o‘rganayotganda, ular nimaga o‘xshashligini aniqlang. Og‘zaki usullarga aloqa, hikoyalar, suhbatlarning turli shakllari kiradi. Amaliy usullar o‘yinlarni, turli modellarni yaratish va ulardan foydalanishni va rivojlanish mashqlarini bajarishni o‘z ichiga oladi. Barcha usullarni birlashtirib, siz o‘zingizning intellektual qobiliyatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan bolaning keng qamrovli rivojlanishiga erishishingiz mumkin.

O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun asos - bu birinchi navbatda erkinlikdir. Ota-onalar bolani majburlash va majburlamasliklari kerak. Bu borada muvaffaqiyatga erishish uchun sabr-toqat

va muayyan taktika talab etiladi - ota-ona bolaning fikrini tinglashi, har qanday ijodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantirishi kerak.

Ajoyib o‘qituvchi V.A.Suxomlinskiyning fikricha, bolalar go‘zallik, o‘yinlar, ertaklar, musiqa, rasm chizish, ijodkorlik dunyosida yashashlari kerak. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish boshlang‘ich ta‘limning eng muhim vazifasidir, chunki bu jarayon bola shaxsi rivojlanishining barcha bosqichlarini qamrab oladi, tashabbuskorlik va qaror qabul qilishda mustaqillikni, erkin fikr bildirish odatini, o‘ziga ishonchni uyg‘otadi.

Psixologlar aniqladilarki, inson psixikasining xususiyatlari, intellektning asosi va butun ma‘naviy soha. asosan, maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshida paydo bo‘ladi va shakllanadi, garchi rivojlanish natijalari odatda keyinroq ochiladi. Ijodkorlikning yetishmasligi, qoida tariqasida, nostandart muammolarni hal qilish, birlamchi manbalardan materiallarni sharhlash va hokazolarni talab qilganda, yuqori sinflarda yengib bo‘lmaydigan to‘siq bo‘ladi. B. Nikitin bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirishning beshta sharti orasida birinchi navbatda erta boshlashni ilgari suradi.

Bularning barchasidan kelib chiqadiki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi oldida bolani, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, butun ijodiy shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi.

Biz ijodiy faoliyatni yangi narsa yaratadigan inson faoliyati deb ataymiz. Shunday qilib, o‘quvchilarning faoliyatini ijodiy deb atash mumkin, agar uning natijasi yangilik mahsuloti bo‘lsa. Innovatsion o‘qituvchi I.P.Volkovning yozishicha, kichik maktab o‘quvchisining ijodkorligi - bu o‘ziga xos mahsulot, mahsulot yaratish, ishlash jarayonida olingan bilim, ko‘nikma, ko‘nikmalar mustaqil ravishda qo‘llaniladi ... ijodkorlik, individuallik, sa‘nat, hech bo‘lmaganda namunadan minimal chekinishda namoyon bo‘ladi. Ijodiy faoliyat jarayonida, birinchi navbatda, o‘quvchining ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi, ular ijodiy tasavvurni, kuzatishni, g‘ayrioddiy fikrlashni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

Bolalar ijodiyoti xalq ijodiyotiga eng yaqin, chunki. insonning hissiy sohasining ko‘rinishidir. Xalq og‘zaki ijodida, og‘zaki xalq ijodiyotida xalq ma‘naviy hayotining dastlabki tamoyillari tasviriy va mukammal obrazlarda ochib beriladi. Maktab sharoitida ijodiy faoliyat ikki tomonlama jarayon: o‘qituvchi – o‘quvchi. Ijodiy ishlaydigan o‘qituvchi rivojlanadi, qisqa vaqt ichida ajoyib natijalar beradi.

O‘qitish usuli sifatida subyektivlashtirish birinchi navbatda kichik yoshdagi o‘quvchining intellektini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, uning asosiy sifati mantiqiy fikrlashdir. Mantiqiy fikrlashsiz ijodkorlikni esa tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ijodkorlikning ushbu elementlarini hisobga olgan holda, men undan nafaqat ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida, balki matematika va tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida ham foydalanaman. Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining ijodkorligini rivojlantirish uchun rasm chizish katta rol o‘ynaydi. Har bir o‘quvchi o‘z g‘azaki gapira olmaydi, lekin u chiza oladi. Bolani ijodiy bo‘lishga undash uchun, hatto tematik chizma bilan ham, bolalardan tasvirlangan obyektning haqiqiy hayot tasviriga joylashtirishni so‘rash kifoya, siz tayyor fotosurat hikoyasidan yoki jurnaldan kesilgan hikoyadan foydalanishingiz mumkin, ya‘ni, kollaj qiling. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning hozirgi bosqichi dinamiklik va insonparvarlik qadriyatlariga e‘tibor, shaxs - siymo, ijodkorga bo‘lgan talab bilan tavsiflanadi. Shu munosabat bilan yosh avlodning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi dolzarbdir. Bu yo‘nalishni boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rtasida faollashtirish juda muhim.

Milliy o‘quv dasturi maktab o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, u ijodiy qobiliyatlarni ko‘p qirrali va o‘z vaqtida rivojlantirish va bolalar va yoshlarda o‘z-o‘zini tarbiyalash ko‘nikmalarini shakllantirish pozitsiyasini tasdiqlaydi. O‘quv jarayonida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi hozirgi vaqtda ta‘lim tizimini qayta tashkil etish munosabati bilan alohida dolzarblik kasb etdi.

O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari uzoq vaqtdan beri psixologlar va o‘qituvchilar uchun alohida qiziqish mavzusi bo‘lganiga qaramay, olib borilgan tadqiqotlar muammoni hal qilishga to‘liq oydinlik kiritdi, deb aytish mumkin emas. Ushbu vazifani amalga oshirish obyektiv ravishda o‘qitish va o‘quv jarayonini tashkil etishda sifat jihatidan yangi yondashuvni talab qiladi.

Ijodiy qobiliyatning nazariy ahamiyati boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonining samaradorligining xususiyatlari va shartlarini asoslash, ijodiy qobiliyat tarkibiy qismlarini bosqichma-bosqich shakllantirish sxemasini ishlab chiqish, amalga oshirishning maqsadga muvofiqligini isbotlashdan iborat. O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi murakkab va ko‘p qirrali. Zamonaviy fanda u turli pozitsiyalardan o‘rganilgan. Bu jarayonning o‘zi “**ijodkorlik**” tushunchasini o‘rganish, shaxsning “**ijodiy qobiliyatlari**” ning muhim xususiyatlarini shaxsning eng ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini sifatida aniqlash; ijodiy faoliyat xususiyatlarini tahlil qilish; ijodiy shaxsning umumlashtirilgan psixologik modellarini yaratish; turli yoshdagi va katta yoshdagi o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini o‘rganish; ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish qonuniyatlarini, shaxsning ijodiy salohiyatini hisobga olish. Shu munosabat bilan insonning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi falsafa, psixologiya, pedagogika va ilmiy bilimlarning boshqa yangi sohalari yutuqlarini hisobga olgan holda fanlararo darajada yoritiladi.

Qadimgi yunon olimlari o‘z o‘quvchilarida ijodiy fikrlashni rivojlantirishga intilishdi, inson xatti-harakatlarining ijodiy tamoyillari va ijodiy bo‘lmaganlar o‘rtasidagi farqni tushunishga harakat qilishdi. Shu bilan birga, ijod psixologiyasi muammosi 19-20-asrlar bo‘yida fanda ustuvor yo‘nalish sifatida ajralib chiqqan boshladi. Ijodkorlik yangi narsalarni yaratishning psixologik jarayoni va bu jarayonga qo‘shilishni taminlaydigan shaxsiy xususiyatlar to‘plami sifatida qaraldi. Bolaning ijodiy qobiliyatlari asosini unga meros bo‘lib qolgan genetik fond deb hisoblagan F.Galtonning rolini ta’kidlash kerak. Bu adibning “Irsiy daho” asari iste’dod turlari va uning tarkibiy qismlari haqida savollar berib, qobiliyatni o‘rganishga katta ta’sir ko‘rsatgan. F.Galton tomonidan kiritilgan me’yor va eksklyuzivlik tushunchasi individual xususiyatlarni o‘lchashning analitik usullarini qo‘llash uchun asos bo‘ldi. Bu tadqiqotchilarni qobiliyatlarning mazmuni va tuzilishini tabaqalashtirilgan tahlil qilishga olib keldi. A. Binet va T. Simon intellektning rivojlanishini o‘lchash uchun shkalalar yaratdilar, insonning aqliy funksiyalarining rivojlanishini baholash asosida bolalar va kattalar o‘rtasidagi individual farqlarni o‘lchash usullarini ishlab chiqdilar. 1909-1910 yillarda. G.I. Rossolimo psixikaning *beshta* asosiy funksiyasini o‘lchashni o‘z ichiga olgan diagnostika tizimini ishlab chiqdi: *diqqat, iroda, retseptivlik, yodlash va assotsiativ* jarayonlar.

D.B. Bogoyavlenskaya takidlashicha, ijodkorlikni psixologik jihatdan ko‘rib chiqishning asosiy yo‘nalishi intellektual faoliyat kabi hodisaga qaratilishi kerak. "Aqliy faoliyatning o‘lchovi, uning eng muhim sifat xususiyati intellektual tashabbus bo‘lishi mumkin, bu aqliy faoliyatning amaliy ehtiyojlar yoki ishini tashqi yoki subyektiv salbiy baholash bilan bog‘liq bo‘lmagan vaziyatli topshiriqlar doirasidan tashqarida davom etishi sifatida tushuniladi."

Xulosa. Boshlang‘ich ta’lim umumiy o‘rta ta’limning poydevori hisoblanadi. Shu bois mamlakatimizda boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga alohida e’tibor berilmoqda. O‘qituvchilar darsda ilg‘or pedagogik texnologiyalar va o‘qitishning interfaol usullaridan keng foydalanmoqda. Har bir ta’lim muassasasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun qiziqarli yo‘nalish-metodik adabiyotlar, jumladan, elektron resurslarning katta zaxirasi mavjud. Sifatli ta’limiy faoliyatni multimedia materiallari orqali tashkil etish ananaviy uslublarga nisbatan afzalligini o‘qituvchilar anglab yetdi. Boshlang‘ich sinflarda ona vatanga muhabbat va sadoqat, ona tilini o‘qitishda tilga hurmat, shu bilan birga o‘zbek tilining qanchalik boy til ekanligini anglash, o‘qish va orfografik til me’yorlariga amal qilishni dars jarayonida tadbqiq etish lozim. Loyihaga asoslangan darslar qachon uyushtiriladi, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish, o‘z fikrini bildirish, uni himoya qilish, sog‘lom muloqot qilish, muhokama qilish, bahs-munozara qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Endilikda loyiha usuli - bu yo‘nalish jarayonini individuallashtirishga imkon beruvchi, o‘quvchiga o‘z faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilishda mustaqillik ko‘rsatish, yo‘nalish topshiriqlarini bajarishda ijodkorlik ko‘rsatish imkoniyatini beradigan kompleks o‘qitish usuli.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning ijtimoiy pedagogik xususiyatlari qanday bo‘ladi degan savolga biz quydagicha javob beramiz, tez va turli yo‘llar bilan natijaga erishadi, o‘zi qarorlar qabul qilishni o‘rganadi va uni takomillashtiradi, o‘zining salohiyati va ambitsiyalarini amalga oshiradi, o‘qish sharoitlariga osonroq va to‘liqroq moslashishadi, duch kelgan muammolarni hal qilishda moslashuvchan, aniq va samarali hal qila olish xususiyatlariga ega bo‘ladi. Bola shaxsining ijodkor bo‘lishiga o‘qituvchi va murabbiylar sharoitlar yaratib berishi lozim, shunda jamiyatimizda yangi ixtirolar, innovatsiyalar paydo bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Adizov B. R., Khamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students // Ilmiy xabarnoma. – C. 69.
2. Abdullayeva Q., Ochilov M., Nazarov K., Fuzailov S., Bikboyeva N. Boshlang‘ich maktab darsliklarini yaratish mezonlari. – T.: OzPFITI, 1994. – 29 b. 5. Адизов Б. Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишининг назарий асослари. Пед. фан. док... дисс. – Бухоро, 2002. – 276 б.
3. Azimova I, Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun Ona tili va o‘qish savodxonligi 1-2-qism: 1-sinf uchun darslik. – T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. – 104 b.
4. Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun, Ro‘zmetova Z Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-2-qism: 3-sinfi uchun darslik. – Toshkent: “Respublika ta’lim markazi”, 2022. – 144 b.
5. Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursunva boshq. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-2-qism: 2-sinf uchun darslik. – T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. – 120b
6. Hamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 2019.
7. Hamroyev R.A Ona tili ta’limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish (Ped.fan.dok. diss.). Buxoro; 2020.
8. Hamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students

//European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 2019.

9. Hamroyev R.A Ona tili ta’limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish (Ped.fan.dok. diss.). Buxoro; 2020.

10. Qoldoshev, R. A. "Assistant pedagogue to children left-handed reading in the last year." Globe Edit.–2020 (2020).

11. Qoldoshev A. R. Psychological aspects of left-handedness: concept, causes, and peculiarities //Psychology and Education Journal. – 2021. – T. 58. – №. 1. – C. 4981-4988.

12. Gaforovna J. H. The Impo’rtance of Project Education in Improving the Creative Activity of Students in Primary Grade Mother Tongue Education //American journal of science and learning for development. – 2022. – T. 1. – №. 2. – C. 203-206.

13. Jumayeva H. G. Methodology for Improving the Creative Abilities of Students in Primary School Native Language Education //International journal of inclusive and sustainable education. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 236-238.

14. Jumayeva H. G. Boshlang‘ich sinf ona tili talimida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini takomillashtirish metodikasi //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – T. 1.–№. 6.–С. 45

**DIDAKTIK ADABIYOT – BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARI ESTETIK
DUNYOQARASHINI BOYITUVCHI MANBA**

Shodiyeva Mehribon Amin qizi,

*Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti
2-bosqich magistranti*

Axmedova D.B.,

Buxoro davlat universiteti doktoranti

Ushbu maqolada 4-sinf “O‘qish kitobi” darsligida berilgan Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” didaktik asaridan keltirilgan “Odamdan nima qoladi?” nomli hikoyaning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tarbiyasi va estetik dunyoqarashini boyitishdagi ahamiyati haqidagi fikr-mulohazalar bayon etilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tarbiya jarayonini olib borishda didaktik asarlarimizdan o‘rinli foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda o‘quvchilarning kitobxonlik madaniyati, badiiy ijodga bo‘lgan qiziqishlari asta-sekin shakllanib boradi. Ajdodlarimiz merosiga hurmat tuyg‘usini shakllantirishda dars materiallariga mos holda tanlangan didaktik asarlardan foydalanish yaxshi samara beradi. O‘qilgan asar muhokamasi davomida o‘quvchilar nutqidagi g‘alizliklar, turli xildagi nutqiy kamchiliklar kamayib boradi. Zero, yurtboshimiz tomonidan ilgari surilgan “5 ta muhim tashabbus” ning to‘rtinchisi ham yoshlar ma‘naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘z: didaktika, ta‘lim-tarbiya, ilm-ma‘rifat, hadis, ezgulik, didaktik adabiy asarlar, estetika, estetik dunyoqarash, milliy o‘quv dasturi.

**ДИДАКТИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА - ИСТОЧНИК, ОБОГАЩАЮЩИЙ
ЭСТЕТИЧЕСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

В данной статье дидактическая работа «Кутадгу билиг» Юсуфа Хос Хаджиба, приведённая в учебнике «Чтение» для 4 класса «Что осталось от человека?» представлены комментарии о значении рассказа в воспитании и обогащении эстетического мировоззрения учащихся начальной школы. Наши дидактические работы целесообразно использовать в образовательном процессе учащихся начальной школы. Таким образом, постепенно формируется читательская культура учащихся, интерес к художественному творчеству. Использование дидактических произведений, подобранных в соответствии с материалами урока, эффективно в формировании чувства уважения к наследию наших предков. В ходе обсуждения прочитанного произведения уменьшается нелепость в речи учащихся и различные речевые дефекты. Ведь четвертая из «5 важных инициатив», выдвинутых главой нашего государства, направлена на организацию системной работы по поднятию морального духа молодежи и широкой пропаганде среди нее чтения.

Ключевые слова: дидактика, образование, наука и просвещение, хадис, добро, дидактические литературные произведения, эстетика, эстетическое мировоззрение, национальная учебная программа.

**DIDACTIC LITERATURE - A SOURCE ENRICHING THE AESTHETIC WORLD VIEW
OF PRIMARY CLASS STUDENTS**

In this article, the didactic work “Kutadgu Bilig” by Yusuf Khos Hajib, given in the 4th grade “Reading Book” textbook, “What is left of a person?» comments on the significance of the story in the education and enrichment of the aesthetic outlook of elementary school students are presented. It is appropriate to use our didactic works in the educational process of elementary school students. In this way, students' reading culture and interest in artistic creativity are gradually formed. The use of didactic works, selected in accordance with the lesson materials, is effective in forming a sense of respect for the heritage of our ancestors. During the discussion of the read work, the absurdities in the students' speech and various speech defects decrease. After all, the fourth of the “5 important initiatives” put forward by our head of state is aimed at organizing systematic work on raising the morale of young people and widely promoting reading among them.

Keywords: didactics, education, science and enlightenment, hadith, goodness, didactic literary works, aesthetics, aesthetic outlook, national curriculum.

Kirish. “Estetika” soʻzi yunoncha soʻz boʻlib, “his qiluvchi”, “hissiy tarbiyaga doir” degan maʼnolarni bildiradi. Estetika nafosat, did, goʻzallik, xunuklik, ulugʻvorlik, tubanlik, fojiaiylik, kulgililik, moʻjizaviylik, hayolilik kabi kategoriyalar bilan ish koʻradi. Estetika “Qurʻoni karim” oyatlari va Hadisi sharifdagi “Alloh goʻzal va U goʻzallikni sevadi” degan tamoyil asosida rivojlandi. Oʻzbek milliy estetikasidagi yuksalish XIX asr oxiri – XX asr boshlariga toʻgʻri keladi.

Estetik dunyoqarashni shakllantirish masalasi, ayniqsa, boshlangʻich sinflar uchun juda muhimdir. Bolalarda estetik dunyoqarashni shakllantirishda, eng avvalo, ularning goʻzallik, goʻzal fazilatlar haqidagi tasavvurlarini boyitishimiz lozim. Oʻzbekiston mustaqillikka erishganidan soʻng oʻzbek pedagogikasi fani va amaliyoti milliy asoslarga tayangan holda didaktikaning yangicha yoʻnalishda taraqqiy topishiga zamin tayyorladi. Taʼlimning insonparvarlashuvi tamoyili oʻzbek didaktikasining asosiy talablaridan biri boʻlib, taʼlim mazmunini belgilashda shaxs maʼnaviyatini shakllantirishga yoʻnaltirilgan ustuvor vazifalarni amalga oshirishga eʼtibor qaratadi. Badiiy turkumdagi predmetlarni oʻqitishga alohida urgʻu berish orqali bolalarning estetik dunyoqarashini boyitish imkoniyatlari yanada kengayadi. Bu esa oʻz navbatida, didaktik asarlarni oʻqitish hamda ulardagi mazmun-mohiyatni oʻquvchilarning yoshi, psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda izohlash jarayoniga alohida ahamiyat berish lozimligini nazarda tutadi.

Tadqiqot obyekti va qoʻllanilgan metodlar. Didaktik adabiy asarlar oʻquvchilarning estetik dunyoqarashini shakllantirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi va Qurʻoni karim, Hadisi sharif kabi muqaddas manbalarga tayanadi. Quyidagi hadislarga diqqat qiladigan boʻlsak, boshlangʻich sinflar uchun chuqur tarbiyaviy ahamiyatga egaligini anglashimiz mumkin:

Sadaqaning afzali moʻmin kishi ilm oʻrganib, soʻng boshqa moʻmin birodarlariga ham oʻrgatishidir.

Moʻminlarning afzali xulq-atvori yaxshilaridir.

Kimgaki aql-u idrok nasib etilgan boʻlsa, demak, u omadlidir.

Garchi Xitoyda boʻlsa ham ilmga intilinglar, chunki ilm olishga harakat qilish har bir moʻminga farzdir.

Yoshlikda olingan bilim toshga oʻyilgan naqsh kabidir.

Ilmga nisbatan goʻyo choʻpon kabi posbon boʻlinglar, lekin ilmni faqat rivoyat qiluvchi boʻlmanglar.

Ushbu hadislarda har bir daqiqadan unumli foydalangan holda yaxshilik qilish, ilm oʻrganish va oʻrgatish kabi ezgu fikrlar mujassamlashgan. Vaqtdan unumli foydalangan holda ilm-u hunar oʻrganish, kasb-u kamolot hosil qilishni bolalarga yoshlikdan boshlab singdirish lozim. Ayniqsa, boshlangʻich sinf darslarida oʻquvchilarga bu mavzuda yetarli tushunchalarni berib borish kerak.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Boshlangʻich sinf “Ona tili va oʻqish savodxonligi” darsliklarini tahlil qiladigan boʻlsak, vaqtni qadrlash va undan unumli foydalanish boʻyicha berilgan bir qancha mavzular, turli janrdagi asarlarni koʻrishimiz mumkin.

Yuqoridagi hadislar mazmuniga yaqin boʻlgan jummalarni 4-sinf “Oʻqish” kitobining 33-betida berilgan Yusuf Xos Hojibning “Qutadgʻu bilig” asaridan olingan parchada koʻrishimiz mumkin. “Ilm dargohi maktab, uning kaliti kitob” nomli boʻlimdan oʻrin olgan bu hikoyada umrning oʻtkinchiligi, tiriklik chirogʻining tezda oʻchishi, biroq amali, mansabidan qatʼi nazar qoladigan birgina narsa ezgulik bilan nom qoldirish ekanligi aytib oʻtilgan. Har bir inson tilagi, bajargan amaliga yarasha ezgulik yoki yomonlik yoʻlini tanlashi va buning oqibati quyidagi misralarda aks etgan:

Shunga oʻxshatibdi sinagan odam,

Sinagan odamga ayondir olam.

Yaxshi nom oladi, koʻr, ezgu kishi,

Yomonlar nasibi – el-yurt qargʻishi.

“Qutadgʻu bilig”ning tarjimasiga eʼtibor beradigan boʻlsak, “Baxtga eltuvchi bilim”, “Saodatga yoʻllovchi bilim” kabi maʼnolarni bildiradi. Asardagi pand-nasihatlarning mazmunida ham baxtga olib boruvchi yoʻl bilimda ekanligi yoritib berilgan. Asar 4 ta obraz vositasida muallif didaktik gʻoyalarini tashiydi: Kuntugʻdi (adolat ramzi), Oytoʻldi (davlat ramzi), Oʻgdulmish (aql-zakovat ramzi), Oʻzgʻurmish (qanoat ramzi). Muallif borliq haqidagi bilimlarga toʻxtalib, odam bilishi mumkin boʻlmagan narsa, bilim bilan yechilmaydigan jumboq yoʻq, bilim tufayli osmon sari ham yoʻl ochiladi, buning uchun tinmasdan oʻrganish lozim degan gʻoyani ilgari suradi. Qaysi jamiyatda yaxshilik koʻpayib, yomonlik kamayib borsa, oʻsha jamiyat har tomonlama ravnaq topadi, yuksaladi. Insondan faqatgina yaxshi nom, ezgu amallari qolishi, yaxshi fazilatlarining asosini esa ilm-u maʼrifat tashkil qilishini bolalarga tushuntirib berishda boshlangʻich sinf darsliklaridagi didaktik materiallar muhim omil boʻlib xizmat qiladi. Ahmad Yugnakiyning quyidagi fikrlari ham bilimning darajasi va ahamiyatini koʻrsatib beradi, bilimli va bilimsiz kishi oʻrtasidagi farq sanab beriladi:

Bilim bilan saodat yoʻli ochiladi, shunga koʻra, ilmli boʻl, baxt yoʻlini izla.

Ilmsiz iliksiz soʻngak kabi boʻshdir, iliksiz soʻngakka qoʻl urilmaydi.

Bilim bilan kishining martabasi oshdi, ilmsizlik esa kishini tubanlashtirdi. Bilimli kishi kerakli soʻzni soʻzlaydi, keraksiz soʻzni koʻmib tashlaydi.

Qadimgi manbalarimizdan boʻlgan “Avesto”ning asosini ham “Ezgu fikr, ezgu soʻz, ezgu amal” tashkil qiladi. Qurʼoni karimda ham “Agar chiroyli amallar qilsangizlar – oʻzlarigizga yaxshilik qilgan boʻlursizlar. Agar yomon, gunoh amallar qilsangizlar ham oʻzlarigiz uchundir”, deyiladi (17-sura, 7-oyat). Shu oʻrinda oʻtmishdagi ajdodlar esga olinib, kishi qanchalik bilimli va dono boʻlsa, el-yurt taqdirini oʻylashi, ezguliklarga bosh boʻlishi, saxiy degan nom olib atrofida ham oʻziga oʻxshagan zakovatli insonlarni toʻplashi aytib oʻtilgan. Bilimni ulugʻ va aziz neʼmat hisoblab unga hech narsa teng kelolmasligi, bilimsiz nomini olish inson uchun haqorat ekanligi chiroyli tasvirlab berilgan. Bilimsiz kishi hayvonga, koʻzi koʻr odamga qiyoslanadi va bilimdan ulush olishga daʼvat qilinadi:

Bilim – boylik axir, zavoldan yiroq,
Uni ola bilmas qaroqchi biroq.
Yana bir hikmat bor: Hazrati odam –
Bilim, aql-u idrok sabab muhtaram.

Yaxshi, bilimli kishilarni ulugʻlash va yomon kimsalarni qoralash maqsadida yomonlarning omadi hech qachon kelmasligi, ularning ishi har vaqt orqaga ketishi haqida koʻp marta tasdiqlangan hikmat keltiriladi:

Yomonlik goʻyo oʻt, yondirar, yoqar,
Oʻtishga kechik yoʻq: u soy tez oqar.

Yuqoridagi parchada umrning oʻtkinchiligi, yaxshilik va yomonlikning oʻzaro kurashi haqida fikr yuritilib, bu fikrlar mohirlik bilan ilmga bogʻlanadi. Oʻquvchilarda yomonlikka nafrat, goʻzallikka muhabbat, vaqtning qadriga yetish kabi estetik dunyoqarash elementlari shakllantiriladi. Kishining martabasi uning bilimida ekanligi, yaʼni donolar doimo izzatda boʻlishi, nodonlar esa uyatga qolishi haqida ibratli xulosa chiqariladi.

Oʻzbek xalqining ulugʻ mutafakkiri, maʼrifatparvari va buyuk shoiri Alisher Navoiy ham yoshlarni ilm-hunar oʻrganishga, mehnatni sevishga, maʼrifatni targʻib qilishga undovchi oʻzining bebaho fikrlarini aytib oʻtgan. Navoiyning fikricha: “Yoshligingda yigʻgil bilimni, qarigach sarf qilgʻil ani”. Zero, u “Farhod va Shirin” dostonida Farhodning naqadar qobiliyatli ekanligini ushbu misralarda tasvirlaydi:

Oʻqib oʻtmak, uqib oʻtmak shiori,
Qolib yodida safha-safha bori...

Qunt bilan oʻqishi natijasida koʻp ilmlarni egallagani taʼkidlanadi:

Jahonda qolmadi ul yetmagan ilm,
Bilib tahqiqini kasb etmagan ilm.

Faqatgina oʻrganish bilan emas, uni qizgʻanmasdan boshqalarga oʻrgatish orqali yaxshi nom qoldirish mumkin. Hadisi sharifda aytilganidek: “Ilmni oʻrganib, soʻng uni boshqalarga oʻrgatmaslik goʻyoki mol-u dunyoni yigʻib, uni sarf qilmay koʻmib qoʻyish bilan barobardir”. Farhodning quyidagi soʻzlari buni isbotlaydi:

Hunarni asrabon netkumdir oxir,
Olib tufroqqamu ketkumdir oxir.

Ilmni oʻrganish bir sanʼat boʻlsa, uni oʻrgatish ham insondan katta mashaqqat va masʼuliyat talab qiladi. Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida ham ilm-fanni targʻib qiluvchi mulohazalarini koʻrishimiz mumkin: “Oʻqish ham, oʻqitish ham ogʻir va masʼuliyatli ish, u qunt, havas va mehnat talab qiladi”. Alisher Navoiy ijodida ezgu fazilatlarini targʻib qilish, insonparvarlik, yurtga, xalqqa boʻlgan muhabbat, ilm-u maʼrifat gʻoyalari yetakchilik qiladi, deyishimiz mumkin. Uning xalqimiz ongiga singib ketgan hikmatli soʻzlari ham fikrimiz isbotidir:

Oz-oz oʻrganib dono boʻlur,
Qatra-qatra yigʻilib daryo boʻlur.

Bilmaganni so‘rab o‘rgangan – olim,
Orlanib so‘ramagan o‘ziga zolim.

Yurtimizda yoshlarning bilim olishi, o‘z salohiyatini turli jabhalarda namoyon qilishi uchun yetarli shart-sharoitlar yaratilgan. Iqtidorli yoshlarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlash maqsadida bugungi kunda ta‘lim sohasida juda katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, so‘nggi 5 yilda mamlakatimizda 21000 dan ortiq yangi maktabgacha ta‘lim muassasalari tashkil etilib, ushbu maskanlarda tarbiya olayotgan bolalar qamrovi avvalgi 27 foizdan 67 foizga ko‘tarildi. Bundan tashqari, 200 ga yaqin yangi maktablar barpo etildi, 3000 dan ortiq mavjud maktablar esa ta‘mirlandi va to‘liq jihozlandi. Shu o‘tgan qisqa davrda 82 ta yangi universitet va institut, jumladan, 23 ta xorijiy oliygoh tashkil etilib, oliy ta‘lim dargohlarining umumiy soni 159 taga yetdi. Shu ko‘rsatkichlarning o‘ziyoyoq ta‘lim sohasiga berilayotgan e‘tiborning yaqqol isbotidir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlaganlaridek: “Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo‘lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko‘plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug‘iladi. Shunday ekan, Yangi O‘zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o‘ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi”. Darhaqiqat, shiddat bilan rivojlanib borayotgan globallashuv zamonida yashayotgan ekanmiz, yoshlarda ma‘naviy bo‘shliq bo‘lmasligi va turli yot ta‘silardan himoya qilish maqsadida ilm-u ma‘rifat bilan qurollantirishimiz kerak. Xalqimiz bejizga aytmagan: “Bilagi zo‘r birni yiqar, bilimi zo‘r – mingni”. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan ilm-fan sohasida ilg‘or kadrlarni yetishtirish uchun, eng avvalo, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining o‘zi zamon bilan hamnafas bo‘lishi, o‘z ustida tinimsiz ishlashi va kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Shundagina u o‘z o‘quvchilarini ham ortidan ergashtira oladi. Yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlarni qo‘llagan holda noan‘anaviy tarzda tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish bilan birga bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Buyuk mutafakkirlar ijodini o‘rganish orqali o‘quvchilarning ona yurtimiz tarixiga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishimiz va ajdodlar merosiga hurmat ruhini singdirishimiz mumkin. O‘zbek adabiy didaktik asarlarini bolalarga o‘rgatish jarayonida ularning fikrlash doirasi kengayib, estetik dunyoqarashi shakllanib, og‘zaki nutqi rivojlanib borishini kuzatish mumkin. Bugungi kunda Milliy o‘quv dasturi ham o‘z oldiga qator maqsad va vazifalarni qo‘yadi. Jumladan, yosh avlod ma‘naviyatini rivojlantirish, o‘zbek xalqining boy tarixi, qadriyat, urf-odatlar va an‘analarini o‘zida aks ettirgan adabiy-badiiy asarlar bilan yaqindan tanishtirish, bunda o‘zbek adabiyotining ixcham va go‘zal namunalari, xalqning tarixiy, madaniy hayotiga xos muhim lavhalar, turli janrdagi asarlardan foydalangan holda mutolaaga muhabbat uyg‘otish, og‘zaki nutqini, so‘z boyligini oshirgan holda oddiy kitobxondan ijodkor kitobxon darajasiga yetkazish, axloqiy-estetik dunyoqarashini shakllantirish kabilar. Bundan tashqari, o‘qish darslarini bolalar tafakkurini charxlaydigan, go‘zallikka mehr uyg‘otadigan, estetik didini o‘stiradigan darajada musiqa va tasviriy san‘at darslari bilan integratsiya qilgan holda tashkil qilishga e‘tibor qaratish lozim. Milliy o‘quv dasturi asosida yangilangan darsliklarga ham aynan shunday maqsadlarni ko‘zlagan namunalarining kiritilganligi o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirishga xizmat qilishini ta‘kidlash lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yaxshilik va yomonlikni inson qadrini o‘lchaydigan taroziga o‘xshatish mumkin. Alisher Navoiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Sa‘diy Sheroziy, Beruniy, Forobiy, Ibn Sino, Abdulla Avloniy kabi ma‘rifatparvar ajdodlarimizning bilim olish to‘g‘risida ilgari surgan g‘oyalari hozirgacha o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas.

Demak, aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich sinf darsliklarida didaktik adabiy asarlardan olingan parchalarning berilayotganiga sabab o‘quvchilar qaysi sohaga qiziqishi va qobiliyatini aniqlash uchun, avvalo, ularning bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash uchundir. Demak, qaysi sohada bo‘lishidan qat‘i nazar, bilimli kishi doimo yutadi, yuksak martabalarga erishadi, aksincha, ilmsizlik insonning hayotini zulmatga aylantiradi, jaholat botqog‘iga botiradi.

Adabiyotlar:

1. Mamarasul Jumaboyev. Bolalar adabiyoti (darslik-majmua). –T.: “O‘qituvchi” nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2013.
2. Umumiy o‘rta ta‘limning Milliy o‘quv dasturi. Ona tili (1-11-sinf). O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi.
3. 4-sinf “O‘qish kitobi” darsligi. –T.: “Yangiyul poligraph service”, 2020.
4. Ziyovuddin Rahim. Bola odobi bilan aziz. –T.: 2020.
5. Abdulla Sher. Estetika (Nafosat falsafasi). NMIU, 2014, 2015.
6. Axmedova D.B., Shodiyeva M.A. Boshlang‘ich sinflarda didaktik adabiy asarlardan foydalanish – estetik tarbiya vositasi. Scientific aspects and trends in the field of scientific research International Scientific-online conference. Warsaw, 2023.

КИЧИК МАКТАБ ЁШИ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖОДИЙ САЛОҲИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ АСОСЛАРИ

Сиддиқова Санобар Хайдаровна,
Умумий педагогика кафедраси ўқитувчиси
Жиззах давлат педагогика университети

Мақолада кичик ёшдаги ўқувчилар ижодий салоҳиятининг таркибий қисмларини ривожлантиришида таълим фаолияти муайян психологик-педагогик шароитларни яратилиши, ижодий таълим фаолияти инсонпарварликка эга бўлиб, умуминсоний қадриятлар тизимида асосланиши, кичик мактаб ўқувчисига қобилият ва майлларни ривожлантириш, ўқитувчининг асосий вазифаси - тан олиши ва ҳар бир болада айнан унинг, индивидуал иқтидорини ривожлантириши, яратиши ёш ўқувчининг ижодий салоҳиятини ривожлантиришининг индивидуал усулини топа билиши лозимлиги ҳақида ёритилган.

Калит сўзлар: кичик ёш, ўқувчилар, ижодий салоҳият, таркибий қисмлар, таълим фаолияти, ижодий таълим, фаолият, инсонпарварлик, умуминсоний қадриятлар, қобилият ва майллар, индивидуал иқтидор, индивидуал усул.

ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА У УЧЕНИКОВ МЛАДШИХ КЛАССОВ

В статье говорится о том, что при развитии компонентов творческого потенциала младших школьников в учебной деятельности должны создаваться определенные психолого-педагогические условия, творческая воспитательная деятельность должна носить гуманный характер и основываться на системе общечеловеческих ценностей, развитии способностей и склонностей у младшего школьника, главная задача педагога - распознать их в каждом ребенке, разъяснить, что младший школьник должен уметь находить индивидуальный путь развития своего творческого потенциала, развивать свою индивидуальную одаренность.

Ключевые слова: младший возраст, ученики, творческий потенциал, компоненты, учебная деятельность, психолого-педагогическое, творческое воспитание, активность, гуманизм, общечеловеческие ценности, способности и склонности, индивидуальная одаренность, индивидуальный метод.

PRINCIPLES OF CREATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

In the article, when developing the components of the creative potential of younger students in educational activities, certain psychological and pedagogical conditions should be created, creative educational activities should be of a humane nature and based on a system of universal values, development of abilities and inclinations in a younger student, the main task of a teacher is to recognize and in each child to explain that the younger student should be able to find an individual way to develop his creative potential, to develop his individual talent.

Key words: adolescence, students, creativity, components, educational activities, psychological and pedagogical, creative education, activity, humanism, universal values, abilities and inclinations, individual talent, individual method.

Кириш. Бутун дунё ва мамлакатимиз замонавий тизимида содир бўлаётган ўзгаришлар, изланишлар ижодкорликни ривожлантиришга эътиборнинг кучайиши билан бирга келадиган ҳаракатлантирувчи куч сифатида қаралмоқда. Ҳозирги замон тасаввурларига мувофиқ, таълимнинг асосий вазифаларидан бири ўқитиш жараёнида ўқувчиларнинг ижодий тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш учун шароитлар яратишдан иборат. Билиш фаолиятини самарали ташкил этиш бу муаммони ҳал этишда биринчи навбатдаги вазифадир.

Асосий қисм. Кичик ёшдаги ўқувчилар ижодий салоҳиятининг таркибий қисмларини ривожлантиришда таълим фаолияти муайян психологик-педагогик шароитларни яратишга ёрдам беради. “Педагогика ижодий фаолиятни ҳаракат шакли сифатида белгилайди шахс ёки жамоанинг хусусиятлари - сифат жиҳатидан янги, илгари ҳеч қачон яратилмаган мавжуд эмас эди. Ўқув жараёнига келсак, ижодкорлик яратишга қаратилган инсон фаолияти шакли сифатида белгиланиши мумкин эмас, унинг учун ижтимоий аҳамиятга эга бўлган сифат жиҳатидан янги кадриятлар ҳисобланади, булар шахснинг ижтимоий субъект сифатида шаклланишида муҳим аҳамиятга эга».

Ўқув фаолиятининг вақтини айлантирадиган тарзда ташкил қилишингиз орқали шахснинг ижодий фазилатларини билвосита натижадан бевосита натижагача ривожлантиришга эришишингиз мумкин. Аммо мактаб ўқувчилари ўртасида ижодий фаолиятни ўзлаштириш жараёнида мавжуд шахсиятдаги сифат ўзгаришларни, тасаввур ва тушунчаларнинг аста-секин ривожланишини, таълимда меҳрибонлик, мақсадлилиқ, фаоллик, мустақиллик, образлилиқнинг сустиги, бошқача айтганда, ижодий салоҳиятни ривожлантириш жараёнини мавжуд ижтимоий шахсиятга боғлиқлигини ҳисобга олмаслик кўзланган натижани бермайди.

Ижодий таълим фаолияти инсонпарварликка эга бўлиб, умуминсоний кадриятлар тизимига асосланган бўлиши лозим. У кичик мактаб ўқувчисида шундай қобилият ва майлларни ривожлантириши керак-ки, ундаги жавҳар ўқув фаолиятининг қайси соҳаларида табиат томонидан белгиланади унинг қизиқиши қайси соҳаларга йўнатирилганлигини тақвоза этади. Инсон ҳамма нарсада бирдек истеъдодли бўла олмайди. Бу борада фаолият соҳалари ва мактаб ўқувчилари ҳам бундан мустасно эмас. Шу билан бирга, ҳар бир оддий одам ўзига хос тарзда истеъдодлидир. Ўқитувчининг асосий вазифаси - тан олиш ва ҳар бир болада айнан унинг, индивидуал иқтидорини ривожлантириш, яратиш ёш ўқувчининг ижодий салоҳиятини ривожлантиришнинг индивидуал усулини топа билиши лозим.

Ўқув фаолиятида кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш сифати куйидагилар билан тавсифланади:

- ўз-ўзини англаш, ўз шахсининг аҳамиятига интилиш;
- ижодий фаолиятга йўналтириш: ижодий ёндашув,
- таълим фаолиятида ижодий фаолият;
- ўзини ифода этиш қобилияти;
- ўз таълим тажрибасини акс эттириш.

Шахснинг ижодий ривожланиши, айниқса, жадал ривожланади. Бошланғич мактаб ёши мутахассислар томонидан тадқиқот ижодкорлик эрта ёшда эканлигини кўрсатади ўзига хос умумий, умуминсоний сифат сифатида қаралиши ва ривожланиши керак. Дарсда кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш фаолият ўз ичига олади:

- ўқувчиларнинг зарур билим, кўникма ва малакаларини ривожлантириш уларни ижодий ўқув фаолиятига жалб этиш;

ўқувчиларни ижодий ўқув фаолиятига жалб этиш, бунда тўда ва ижодий салоҳият таркибий қисмларининг ривожланиши содир бўлади.

Бошланғич мактаб ёшидаги таълим фаолияти етакчи ҳисобланади фаолияти, бу босқичда боланинг асосий ютуқлари бери ривожланиши у билан боғлиқ бўлади. Бола мактабга маълум даражада келади билим, туғма майллар йиғиндиси, шаклланган майл ва қобилиятлар барча биринчи синф ўқувчилари учун бошланғич имкониятлар ҳар хил шаклланган бўлади.

Уларнинг ижодий салоҳияти ҳам ҳар хил. Ижодий ўқитувчининг вазифаси бу ҳар бир боланинг потенциалдан шаклланиши ҳақиқий ижодкорликни ривожлантиради. Бунинг учун сиз яратишингиз керак бўлган куйидаги зарурий психологик ва педагогик шароитлар ва имкониятлардан фойдаланишимиз зарур:

- қулай ва хавфсиз таълим муҳитини яратиш;
- ўқув жараёнини инсонпарварлаштириш;
- боланинг муваффақияти учун вазиятни яратиш;
- қулай ҳиссий ва кадрият муносабатларини яратиш;
- қулай рағбатлантирувчи таълим муҳитини яратиш

Ёш ўқувчиларда барқарор когнитив қизиқишларнинг пайдо бўлиши таълим фаолиятида ижодий ўз-ўзини ривожлантириш эҳтиёжлари ва шунингдек, когнитив мотивациялар асосида ўқув мотивациясини шакллантиришга ҳисса қўшади.

Мактаб ўқувчилари мустақил ижодий фикрлаш ва юқори савияда интеллектуал ривожланиши:

- ҳар бир ўқувчининг ижодий салоҳиятини ривожлантириш индивидуал траекторияга;
- мактаб ўқувчилари фаолиятига рефлексив функцияларни киритиш;

- ўқувчиларнинг билиш фаоллигини фаоллаштириш;
- ўзлаштириш жараёнида ўқитувчининг биргаликдаги ижодий фаолияти ҳамкорлигида билим ва муаммоларни ҳал қилиш;
- ўқув жараёнида ўқувчиларнинг фаол ролини тан олиш;
- мажбурий тизимли киритиш билан ўқув машғулотларини куриш асосидаги мустақил ижодий ишлар;
- ривожлантирувчи таълим технологияларини қўллаш кабиларга боғлиқ бўлади.

Инсоннинг ижодий фаолияти бевосита унинг ҳис-туйғулари ва қиймат йўналишлари унинг хулқ-атворини белгилайдиган шахс тузилишининг энг муҳим компоненти ва бошқа одамлар билан ўзаро муносабатлар ифодаланади. Туйғулар одамга баҳо беришга ёрдам беради. Ҳиссий ва кадрият муносабатларини кичик мактаб ўқувчисининг қанчалик яхлит ва ижодий амалга оширишига боғлиқ бўлган таълим фаолиятида ўзлари иштирок этадиган ўрганишнинг афзал йўналишларига доир ҳар бир бола учун алдоҳида чора-тадбирларни тақоза қилади.

Ўқув мотивацияси - натижаларни яхшилаш истаги, қатъиятлилик мақсадларингизга эришиш истаги, муваффақиятга эришиш истаги - битта уни ҳаётий меҳнаткашга таъсир қиладиган асосий шахсий хусусиятлардир.

Психологлар ва педагоглар рағбатлантирувчи мотивларнинг икки гуруҳини ажратиб кўрсатишади мактаб ўқувчилари ўрганиш учун: ижтимоий ва когнитив мотивлар. Ижтимоий мотивларга ўқувчининг онглилиги кабилар киради жамият учун фойдали бўлиш, ота-оналарини ўқишлари билан хурсанд қилиш, ўргатиш телеес, синфдошлар ва дўстлар хурматини қозониш, хабардорлик, ўрганиш зарурати:

- энг исталмаган ижтимоий мотив:
- ота-оналар ва ўқитувчилар томонидан ўқишга мажбурлаш, бу кўпинча жазо кўркуви билан қўллаб-қувватланади ва кўп ҳолларда йўқ ижобий натижалар;
- когнитив мотивларга ўрганиш истаги яъни, мустақил равишда муаммо ва уларни ҳал қилиш, фанга қизиқиш бу, ўқув жараёнининг ўзига хос қувончи, яхши баҳо олиш истаги;
- когнитив мотивлар намоён бўлишининг энг юқори даражасидаги эҳтирос;
- ишқибозлик реакциясининг кучли ижобий ҳис-туйғуларни келтириб чиқариши;
- шуғулланиш қобилиятини маҳрумлик сифатида қабул қилиш.

Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, мактаб ўқувчиларининг муваффақиятли таълим олишлари учун ўқувчиларни мажбурлаш керак эмас балки, уларнинг ёш даври хусусиятларига кўра, ўйин, драмматик дарслар, кўдргазмали дарсларни ташкил этиш орқалди уларда мотивацияни шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

В.В.Фирсованинг “Мажбурий натижалар асосида таълим даражасини дифференциаллаштириш” технологияси муаллифи ғояси ўқувчиларни ўрганиш қобилияти даражасига кўра фарқлаш ва мавжуд табақалаштирилган методологиядан фойдаланган ҳолда ўқувчилар билан дастур материални ўзлаштириш учун ишлашдан иборат. Янги ёндашувнинг тубдан фарқи шундаки, даражаларни фарқлаш ўқув натижаларини режалаштириш, мажбурий ўқитиш даражасини аниқ тақсимлаш ва шу асосда материални ўзлаштириш даражасини оширишни шакллантиришга асосланади.

В.В. Фирсова ўқитиш даражасидаги фарқланишнинг қуйидаги жиҳатларини ажратиб кўрсатади:

- ўқувчи эришиши керак бўлган умумий таълимнинг асосий мажбурий даражасининг мавжудлиги;
- асосий даража ўқувчиларга қўйиладиган талабларни фарқлаш ва индивидуаллаштириш учун асосдир;
- асосий даража барча ўқувчилар учун реал тарзда еришилиши керак;
- ўқувчи асосий босқичда еришиши керак бўлган натижалар тизими очик бўлиши керак;
- таянч даража билан бир қаторда ўқув фанининг мазмунини чуқур ўзлаштириш билан белгиланадиган малака ошириш имконияти ҳам берилади.

Кўп босқичли таълим кичик ёшдаги ўқувчиларнинг эътиборини, идрокини, хотирасини ва тафаккурини ривожлантиришнинг юқори даражасига еришишга имкон беради. Бу еса боланинг дарсдаги фаоллигини, фанга қизиқишини, мустақил ишлашга интилишини оширади ва бунинг натижасида шахснинг ижодий салоҳиятини юксалтиришга, таълим сифатини оширишга олиб келади.

Ижодкор шахснинг шаклланишини шахснинг ўзаро мос тарзда бажарилган ижодий фаолият ва ижодий маҳсулотларни яратиш борасидаги ривожланиши сифатида белгилаш мумкин. Ушбу жараённинг суръати ва қамрови биологик ва ижтимоий омиллар, шахснинг фаоллиги ва креатив

сифатлари, шунингдек, мавжуд шарт-шароит, ҳаётий муҳим ва касбий шартланган ҳодисаларга боғлиқ.

Манбаларда таъкидланишича, ижодий қобилиятларнинг ривожланиши учун ақлий ривожланиш даражаси ўртадан юқори юқори (IQ 120 дан паст эмас) бўлиши муҳим саналади. Бироқ жуда юқори интеллектуал даража (IQ 170–180) ижодий қобилиятлар ривожланишига слабий таъсири кўрсатиши мумкинлиги тўғрисидаги мулоҳазалар қайд этилади. Шунга қарамадан, креативлик ва интеллект фақат шахсиятнинг хусусиятлари даражасидагина эмас, балки бутун билиш жараёни даражасидаги ўзаро боғлиқлик зарурлиги исботланган. Шу билан бир қаторда мазкур муаммо бўйича илмий изланишлар натижалари ёритилган ҳозирги замон адабиётларида IQ ни турли асослар бўйича башоратлаш учун бир қатор моделлар келтирилган бўлиб, уларда интеллект креативлик асоси бўлиб хизмат қилади, интеллектуал ижодкор одам бўлмалиги мумкин, лекин паст даражадаги интеллектуал одам ҳеч қачон креатив бўлмайди каби мулоҳазалар илгари сурилади. Америкалик Д.Кроч, Р.Крагфельд ва П.Ливсонлар «ижодкор одамлар интеллектуал устунликларга эга бўлиши шарт эмас» деб таъкидлайдилар.

Юқоридаги мулоҳазалар ва ўзимизнинг ақлий тараққиётнинг юқори даражаси креативлик қобилиятининг намоён бўлишида ўрни ва таъсири бўлиши мумкин деган илмий тахминимиздан келиб чиқиб, "Ж. Равеннинг “Рангли прогрессив матрицалар” методикасидан фойдаландик. Мазкур методика 4,5 ёшдан 8 ёшгача бўлган болаларнинг умумий интеллект даражасини аниқлашга йўналтирилгандир.

Тадқиқотимизда олинган натижаларнинг кўрсатишича, ўртача ақл (АБ) энг юқори даражани яъни, ўғил болаларда 29,7%ни, қизларда эса 31,4%ни ташкил қилди. Ўзига хос ақл ўғил болаларда 11,6 %га, қизларда 13,5%га, ўртачадан паст ақл эса ўғил болаларда 7,7 %ни, қизларда 5,9%ни кўрсатди (1-жадвал). Бу ўрганилган ўқувчиларда бир қатор объектив ва субъектив сабабларга кўра, ақлий ривожланиш даражаси бир мунча паст эканлиги ҳақидаги хулосани келтириб чиқаради. Бунинг асосий сабалари сифатида ёш даврига кўра шахс сифатида ривожланиш жараёни кечаётганлиги, мактабда ўқиётганликларига ҳали кўп вақт бўлмаганлиги ва улар тарбияланаётган оилаларда болаларни ақлий ривожланиши учун муҳит ҳамда зарурий чора-тадбирларнинг етарлича йўлга қўйилмаганлиги қабиларни қайд этиб ўтиш мумкин. Юқоридагилардан келиб чиқиб, оилаларда тарбияланаётган ёш ўқувчиларнинг ақлий ривожланиши борасида ота-оналар, мактаб ўқитувчилари зарурий чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ эканлигини қайд этиб ўтмоқчимиз.

1-жадвал

Синалувчилар ақлий ривожланиш даражаларининг гендер хусусиятлари бўйича кўрсаткичлари

Худудлар	(А) Ўзига хос ақл		(АБ) Ўртача ақл		(Б) Ўртачадан паст ақл	
	Ўғил болалар	Қизлар	Ўғил болалар	Қизлар	Ўғил болалар	Қизлар
Жиззах вилояти	11.8	13.2	29.4	31,3	8,2	6.0
Самарқанд вилояти	12.3	14.6	31,2	32.0	5.7	4.2
Сирдарё вилояти	10,9	12,8	28.6	30.8	9,3	7,6
Умумий кўрсаткич	11,6	13,5	29,7	31,4	7,7	5,9

Тадқиқотимизда ўқувчиларнинг ижодий салоҳияти ривожланишига таъсир кўрсатувчи ижодкорлик имкониятлари компонентларининг интеграл хусусиятларини ўрганишга ҳаракат қилдик. Бунда биз ижодий ўқув фаолияти жараёнида ижодий салоҳиятни ривожлантиришнинг *индивидуал психологик* (масалан, дивергент фикрлаш ёки ақл), мотивацион, когнитив фаолият, креативлик, ва ақлий компонентларининг кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда ижодий салоҳиятнинг ривожланишига таъсирини таҳлил қилдик. Чунки айнан кичик мактаб ёши даври боланинг келажакда ҳар томонлама баркамол шахс сифатида шаклланишида муҳим давр ҳисобланади. Шунга кўра, мазкур масала бўйича турли тадқиқотчилар томонидан таклиф қилинган ижодий потенциал тузилмасини таҳлил қилиб, хулоса қилишимиз мумкинки, ижодий потенциал - бу шахснинг ўзини-ўзи ижодий ривожланишини таъминлайдиган ўзаро боғлиқ хусусиятлар, қобилиятлар ва имкониятлар тўплами билан тавсифланган шахс ва фаолиятнинг мураккаб интеграл кўрсаткичи ҳисобланади деган хулосага

келишимиз мумкин.

Олинган натижалардан маълум бўлишича, ўқувчиларда ижодий салоҳиятни ривожлантириш компонентлари орасидан “Мотивацион” асослар энг юқори даражани кўрсатди (30,7%). Мос равишда “Когнитив фаолият” 26,5%ни, “Креативлик” 20,7%ни ва “Ақлий” компонент 22,0%ни ифодалади. Ушбу натижаларни педагогик-психологик жиҳатдан таҳлил қилиб кўрадиган бўлсак, ижодий салоҳиятнинг ривожланишида мотивацион омил етакчилик қилаётганлиги кўзга ташланади. Яъни, ўқувчиларни кичик ёшдан бошлаб, когнитив фаолиятга, креативликка умуман олганда, ижодкорликка етаклаш муҳим эканлиги аён бўлади. Шундан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, ўқувчиларнинг ижодий салоҳияти ривожланишига таъсир кўрсатувчи ижодкорлик потенциали компонентларининг ақлий таракқиёт билан интеграллашуви уларда ижодкорлик қобилиятининг ривожлантиришига ўзига хос тарзда таъсир кўрсатар экан.

Тадқиқотимизда ижодий қобилиятнинг ўқувчиларда ижодий фикрлаш ва ақлий салоҳият шаклланишига таъсирини ўрганиш натижалари асосида қуйидагиларни қайд этиш мумкин. Билишга доир сифатлар:

- интеллектуал сифатлар: қизиқувчанлик, зеҳнлилик, мулоҳазалилик, зийраклик, мантиқийлик, онглилик далиллаш, аналитик, синтетик ўхшашини топа олишга кодирлик, исботлашнинг турли шаклларида фойдаланиш, ишқибозлик;

- синчковлик, заковатлилик, муаммоларда изланувчанлик, тажрибаларга мойиллик, саволлар бера билиш, зиддиятларни кўра олиш, муаммо ва гипотезаларни таърифлай олиш, назарий ва амалий тадқиқотларни бажара олиш, турли хил топшириқларни ечиш усулларига эга бўлиш, хулоса ва умумлашмалар қилиш, ҳаракатнинг тезкорлиги тафаккурининг хилма-хиллиги;

- шахсий фаолиятида акс этган маданий меъёрлар ва анъаналарга эга бўлиш;

- ўз билимлари ва олган натижаларини далиллаш билиш;

- танлаш вазиятларида танлай билиш;

- пайдо бўлган ҳар қандай муаммо бўйича ўзининг тушингани ёки тушунмаганини билдиришга кодирлик; ўзгалар нуқтаи назарини тушуниш ва баҳолай олиш, мазмунли диалог ёки мунозарали чиқишлар қилиш;

- ўрганилаётган соҳаларни тизимли кўра билиш; объектлар алоқалари, уларнинг сабаблари, улар билан боғлиқ муаммоларни излаб топиш; ҳар қандай объект ва ходиса (табиат, маданият, сиёсат ва ҳоказо) моҳиятини аниқлашга тўғри ёндаша билиш;

- объектлар орасидан асосийсини танлай билиш, улар орасидаги бир-бирига боғлиқликни излаш; танилган объектларнинг янги вазифалари ва алоқаларини кўра билиш; объектнинг келиб чиқиш сабабларини излашга кодирлик, объектнинг маъноси, унинг манбаини топишга кодирлик;

- ўрганилаётган фанлар бўйича маълумотга, таянч билимларга малака ва кўникмаларга эга бўлиш; ўрганилаётган билимнинг асосий муаммоларини мўлжалга олиш;

- таълим самараси ва синфдошларининг эришган натижаларни қиёслаё билиш, уларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини ажратиш, шахсий таълимий натижаларни қайта аниқлаш ёки қайта ишлаш;

- маданий-тарихий ўхшашликларнинг келиб чиқиш (намоён бўлиш) сабабларини излашга кодирлик, унинг тузилишини аниқлай билиш, ўхшаш идеал объектлар билан алоқаларни топиш, идеал объектлар тизимини тузиш, уларнинг шаклланган тамойиллар ва мезонлар асосида маданий-тарихий ўхшашликларнинг тегишли реал объектлар билан алоқалари тизимини англай билиш;

- маънавий, моддий ва фаолият шаклида эришилган билимларни руёбга чиқаришга кодирлик.

Ижодий таълим фаолияти учун мотивацион ёрдам ёшларнинг ижодий салоҳиятининг ривожлантириш мактаб ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини рағбатлантирувчи қўллаб-қувватлаш усули орқали амалга оширилди. Мазкур усул ўқувчиларнинг ўқув мотивациясини ривожлантириб, ўқитувчи болани ижодий бўлишга ундайди. Шунингдек, муваффақиятга интилиш мотиви ўқув фаолиятини қайта ангашишга хизмат қилиб, унга ижобий ҳиссий тус беради.

Манбаларда таъкидланишича, энг қулай мотивацияни ривожлантириш бу иккинчи синфдир. Бунда ўқувчилар рағбатлантирилади ва муваффақиятга эришишга йўналтирилади, вазифаларни тўлиқ бажаришга ҳаракат қилишга, ўзига ишонишга, ижодий жараёндан ижобий натижа олишга интилишга мотивация берадиган таълим фаолиятidir. Амалиёт шуни кўрсатадики, ёш ўқувчилар ташаббускорликни, ўзига ишонишни талаб қиладиган вазифаларга қизиқиш билдиришга фаолликни, ижодий фаолиятни намоён қиладилар.

Шунингдек, бошланғич мактаб ўқувчиларида ҳаётий аҳамиятга эга бўлган онг ривожланади деган таълимотдан келиб чиқиб, бошланғич синф ўқитувчисининг асосий вазифаси боланинг ички дунёсини камраб олиш, унда идрок этиш истагини уйғотиш, материал, ундан қандай фойдаланишни ифодаладиган ўқув мотивацияси шаклланишини таъминлайди. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ўқув мотивациясини ривожлантириш учун ўқитувчига керак:

- ёш ўқувчининг ижодий салоҳиятини ривожлантиришга кучли таъсир кўрсатиш;
- ҳатто у бир қарашда бу муҳим эмасдек туюлсада, ҳар бир ўқувчи фаолиятининг аҳамиятини ва ютуқларини таъкидлаб ўтиш;
- болани кўришга, тарбиянинг айрим жиҳатларини тан олишга ўргатиш орқали ўқиш ва меҳнат фаолиятини уларни мавжуд когнитив эҳтиёж билан боғлаш;
- ўқувчини ўқув фаолиятида мақсад кўйишга ўргатиш;
- болага шартларни таҳлил қилиш, муҳокама қилишда иштирок этишга ундаш ва узвий мақсадга эришиш йўлларини топиш;
- муаммонинг ечимида қидирув фаолиятининг ролини кучайтиришга эътибор қаратиш орқали ўқувчиларнинг ўрганилаётган ҳодисаларни чуқур ўрганишга йўналтириш;
- муаммоли вазиятларда сабаб-оқибат муносабатларини таҳлил қилиш ва ижодий фаолиятни фаоллаштириш.

Хулоса. Ижодий таълим мотивациясини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у ҳар бир боланинг ижодий салоҳиятини ривожлантиришга ижодий таъсир кўрсатишга оид ўқитувчининг вазифаларидан бири сифатида - кичик ёшдаги болаларнинг ижодий фаолиятини бошқариш мактаб ўқувчилари, яъни уларнинг мақсадли ўрганишга нисбатан доимий мотивациясини шакллантириш орқали уларнинг ўқишга, билим олишга бўлган иштиёқни, ўзига ишончини кучайтириш ва ички табиий кучлари ҳамда қобилиятларини ривожлантириш. Шу билан бирга, оғзаки-коммуникатив, восита-манипулятив ва график воситалар асосида ўқувчилар биргаликда ишлаши муҳим саналади.

Адабиётлар:

1. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари. Тошкент: Фан, 1997.-182-б.
2. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство.-Т. Фан ва ахборот технологиялари, 2006. -167 б.
3. Каримова В. Психология.-Т: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002.-206 б.
4. Каримова В.М. Суннатова Р. ва бошқалар. Мустақил фикрлаш. Академик литцейлар ва касб-уунар коллежлари учун ўқув қўлланма.- Т.: Шарқ, 2000.- 112 б.
5. Каршибаева Г. А., Юлдашева Г. Б. Конфликт как одно из значимых явлений психической жизни человека //Новости образования: исследование в XXI веке. 2022. Т. 1. №. 4. С. 459-464.
6. Қаршибоева Г.А. Ўсмирларнинг хулқ-атворидаги ўзгаришнинг ижтимоий психологик жиҳатлари //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. 2022. Т. 2. №. 4.
7. Қаршибоева Г.А. Ўқувчиларда касбий установакаларнинг шаклланишининг психологик жиҳатлари //Журнал Педагогика и психологии в современном образовании. 2022.Т. 2. №. 4.
8. Каршибаева Г. А., Ибайдуллаева У.Р.Оила психологияси.Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент.2022 й.
9. Каршибаева Г. А., Абдуасулов Р.А.Психологик маслаҳат. Ўқув қўлланма. “Баёз” нашриёти. Тошкент.2022 й.
10. Мунавваров А. К. Оила педагогикаси.-Т.: Ўқитувчи,1994.- 127 б.
11. Рубинштейн Л. С. Психология личности.-М.: Просвещение,1991.-237
12. Немов Р.С. Психология: Учебн.пособия для учащихся пед . училищ, студентов пед. ин-ов, и работников системы подготовки, повышения квалификации и переподготовки пед. кадров. -М.: Просвещение, 1990.- 301 с.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA LINGVISTIK
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH**

*Omonova Dildora Nekmurod qizi,
Buxoro davlat universiteti
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrası
tayanch doktoranti*

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida nutq tovushlarining to‘g‘ri talaffuz qilinishi turli voqealarni o‘z nutqida bayon qila olishi, so‘zlarga so‘roq berish va shunga o‘xshash grammatik tushunchalarni amaliydan nazariy bilimlar sifatida o‘rganishi, shuningdek nutqiy va lingvistik kompetensiyalarning shakllantirish bo‘yicha mulohaza yuritilgan. Shuningdek, maqolada milliy o‘quv dasturi asosida nutqiy va lingvistik kompetensiyalarining ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘rni va ahamiyati haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: milliy o‘quv dasturi, ona tili va o‘qish savodxonligi, lingvistik kompetensiya, nutqiy kompetensiya, sodda birikma, kompetensiya turlari.

**ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

В данной статье рассматривается правильное произношение звуков речи в начальной школе на родном языке и уроках грамотности чтения, умение описывать различные события в собственной речи, вопросительные слова и подобные грамматические понятия от практических до теоретических знаний, а также комментарии к формированию речевых и языковых компетенций. Также в статье рассматриваются роль и значение речевых и языковых компетенций на занятиях по родному языку и грамотности чтения на основе национальной учебной программы.

Ключевые слова: национальная учебная программа, родной язык и грамотность чтения, языковая компетенция, речевая компетенция, простое сочетание, виды компетенции.

FORMATION OF LINGUISTIC COMPETENCES IN PRIMARY CLASS STUDENTS.

In this article, the correct pronunciation of speech sounds in elementary school mother tongue and reading literacy classes, the ability to describe various events in one's own speech, questioning words and similar grammatical concepts from practical to theoretical knowledge as well as comments on the formation of speech and linguistic competences. The article also discusses the role and importance of speech and linguistic competences in mother tongue and reading literacy classes based on the national curriculum.

Key words: national curriculum, mother tongue and reading literacy, linguistic competence, speech competence, simple combination, types of competence.

Kirish. Dunyo bo‘yicha o‘qituvchilarning samarali faoliyatga erishishning innovatsion mexanizmlari hamda ularning kasbiy kompetentligini, muloqot madaniyatini rivojlantirishga asoslangan yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish masalasi dolzarbdir.

Ona tili o‘qitish bo‘yicha ta’lim jarayonida o‘qitishga motivatsion yo‘naltirilgan o‘quv muhitini yaratish hamda ularda muloqot qilishning samarali usullarini qo‘llash, o‘qituvchi va o‘quvchilarda kasbiy mahorat hamda kompetensiyalarni rivojlantirish asosiy masaladir. YUNESKO tomonidan belgilangan 2030-yilgacha barqaror rivojlanishning aniq maqsadlari doirasida ta’limga oid dasturlarni takomillashtirish, ularning ochiqligini ta’minlash bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, o‘quvchilarda muloqot madaniyatini rivojlantirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish, nutqini o‘stirish, ijodkorlik salohiyatini oshirish, innovatsion o‘qitish metodlarini amaliyotga tatbiq etish, ta’lim resurslarini modernizatsiyalashga katta ahamiyat qaratilmoqda.

Bugungi kunda zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchiga fanga oid kompetensiyalar bilan birga tayanch kompetensiyalarni ham shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilab qo‘yilgan hisoblanadi.

Ma’lumki, har bir fanni o‘zlashtirish, avvalo, ona tilimiz orqali amalga oshadi. Hattoki, oila davrasida bo‘ladimi yoki jamoat joyidami har bir inson o‘z ona tilida muloqot qilishga ehtiyoj sezadi. Va aynan kishining muomalasi va nutq madaniyati o‘sha shaxs uchun ma’lum baho berilishiga sabab bo‘ladi. Demakki, ta’lim maskanlarida ona tili darslarida, eng avvalo, o‘quvchilarning nutqiy muloqot

kompetensiyasiga alohida ahamiyat berilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu borada kompetensiyaviy ta’limni amalga oshirish lozim. Kompetensiya (lotincha so‘z bo‘lib, “erishaman”, “to‘g‘ri kelaman” ma’nolarini bildiradi) – subyektning maqsadni qo‘yish hamda unga erishish uchun tashqi va ichki zahiralarni samarali amalga oshirishga tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu subyektning muayyan faoliyat obyekti bilan bog‘liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga doir shaxsiy qobiliyatidir [1].

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim – bu o‘quvchilarda egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo‘llay olish nuqtai nazaridan beriladigan ta’limdir. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’limdan maqsad esa o‘quvchini keng qamrovli fikr-mulohaza yuritadigan va muloqotga kirisha oladigan barkamol shaxs qilib yetishtirishdir [2].

Kompetensiyaning turlari juda ko‘p. Biroq lingvistik kompetensiyani rivojlantirish hamon dolzarb masala bo‘lib kelmoqda. Chunki yaxshi nutq va samarali muloqot nutq vaziyatini to‘g‘ri yuzaga chiqarishdagi bosh omillardan hisoblanadi. Buning esa umumta’lim maktabi o‘quvchilari uchun ham ahamiyati kattadir. Lingvistik ko‘nikmalarni shakllantirish turli mavzularda berilgan mashqlar mazmuniga singdirilgan bo‘lib, ular o‘quvchilardan atrofni kuzatishni, fikrlarini tizimlashtirishni va xulosa chiqarishni talab etadi. Xususan, “Tog‘ o‘rmonlari va o‘tloqlari” mavzusidagi matnda tog‘larda dam olish yoki turistik poxodlar vaqtida tabiatni asrab-avaylash zarurligi; daraxtlarga zarar yetkazish, shox-novdalarni sindirish, gullarni yulib dastalash, qushlar bilan hayvonlarni bezovta qilish mutlaqo yaramasligi; o‘rmonda gulxan yoqish mumkin emasligi, chunki ulardan ko‘pincha yong‘in chiqib, inson uchun qimmatli bo‘lgan o‘simliklarga emas, balki hayvonlar ham nobud bo‘lishi haqidagi fikrlar mujassam. O‘quvchilarga sayohatlar chog‘ida ularni diqqat bilan kuzatib borish, fotosuratini olish va shu asosda matn tuzish, taassurot yoki esselar yozish vazifasini berish mumkin. Demak, lingvistik ko‘nikmalarni shakllantirish harflarni to‘g‘ri talaffuz etish va yozish, so‘zlarni to‘g‘ri o‘qish va yozish; gap ohangiga rioya qilgan holda ravon va obrazli o‘qish; gapdagi tinish belgilarining talaffuzda aks etishi va yozilishi; fikr bayon qilish uchun zarur bo‘lgan ayrim grammatik vositalarni o‘z o‘rnida qo‘llay olish, xalq og‘zaki ijodi hamda bolalar adabiyoti namunalaridan olingan parchalarni o‘qib tushuna olish kabi talablarni o‘z ichiga oladi.

“Lingvistik kompetensiya – haqidagi bilimlar majmuini til birliklari va bunday birliklardan foydalanish qobiliyati odamlar o‘z fikrlarini ifodalash va boshqalarning fikrlarini tushunishlari uchun foydalanishlarini anglatadi”. Lingvistik kompetensiya “o‘quvchining til bo‘limlari bo‘yicha olgan bilimlari, ularni amaliyot bilan bog‘lash ko‘nikmasi va nutq hosil qilish malakasidir”. Ko‘rinadiki, har bir ta’rifda o‘ziga xos qarashlar o‘z ifodasini topgan bo‘lib, ularda masalaning mazmun-mohiyati bo‘yicha ma’lum mushtarakliklar mavjud. Fikrimizcha, lingvistik ko‘nikmalar matnni o‘qish, ajratilgan qismlarini tahlilga tortish, gap bo‘laklarining ifodalanishi, uning turlarini aniqlash asosida o‘quvchilarning til sathlari bo‘yicha egallagan bilimlarini tushunish, umumlashtirish, tizimlashtirish, xulosalash tarzida amalga oshira olish qobiliyatidir. Binobarin, ko‘nikma tushunchasiga berilgan ta’rifda ham aynan “insonning ilgarigi tajribalari asosida muayyan faoliyat yoki harakatni amalga oshirish qobiliyati, amaliy faoliyatga, bilimlarni amalda qo‘llay bilishga oid faoliyatning tarkibiy qismi, faoliyatning maqsadi va sharoitlariga mutanosib ravishda harakatni muvaffaqiyatli bajarish hamda hamisha bilimlarga asoslanishi, mahorat (malaka)ning negizi hisoblanishi” qayd etilishi bejiz emas. Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, lingvistik ko‘nikmalarni shakllantirishga doir malaka talablari negizida til hodisalarini integratsiyalab o‘rgatish ehtiyoji mavjud. O‘quvchilarning lingvistik ko‘nikmalarini shakllantirish uchun quyidagicha vazifalar qo‘yish maqsadga muvofiq: 1. Frazeologik birliklar ma’nosi va obrazli modelini aniqlash. Ish bilan band bo‘lgan ari sifatida ishlang. – Ho‘kizga o‘xshab ishlang. Tinimsiz ishlang. Yuzma-yuz. 2. Qadimgi mifologiya, tarix va adabiyot bilan bog‘liq ushbu frazeologik birliklarning o‘zbekcha ekvivalentini bering. Ularning ma’nosi va ichki shaklini aniqlang. 3. Inglizcha frazeologik birliklarning kelib chiqish manbasini toping. 4. Frazeologik iboralarning har biri ijobiy yoki salbiy xususiyatga ega. Ularni ikkita ustunga yozing: haftasiga yetti juma; osmonga yetti mil; qiya burchak ostida o‘shish; mil uzoqlikda bo‘lish va h.k [3].

Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi darsliklarida o‘quvchining egallagan bilim, ko‘nikma va malakasini turli vaziyatlarda qo‘llay olishga qaratilgan tayanch kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. Shuningdek, bugungi kunda milliy o‘quv dasturiga asosan boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini chiziqli tartibda emas, balki spiralsimon shaklda tashkil etilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Darslarni bunday shakllantirishdan asosiy maqsad, mavzularning takroran emas, balki ketma-ket izchillikda davom ettirib hamda soddadan murakkabga yo‘naltirilgan tarzda o‘tish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Bugungi kunda o‘quvchiga tilni o‘rgatish orqali shu til bo‘yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning to‘rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish o‘qish va yozish amallari bo‘yicha har bir sinfda taqazo etiladigan malaka va ko‘nikmalar me‘yorini rivojlantirish, bunda o‘qish hamda yozish jarayonida har bir sinfda tashkil etiladigan malakalar me‘yorini rivojlantirish o‘qish hamda mehnat jarayonida, oila va jamoat

joylarida yuzga keladigan turli xil vaziyatlarda mustaqil ravishda o‘z fikrini bayon qila olishi hamda mustaqil fikrlay olishi, shuningdek, turli xil axborotlarni o‘qib, ulardan ma’lumot olishi, turli xildagi voqea-hodisalarga o‘z munosabatini bildirishni nazarda tutadi.

Ona tili fani nafaqat leksik va grammatik me’yorlarni o‘rgatuvchi, balki o‘quvchi nutqiy faoliyatida ixtiyoriy mavzu, fanlar kesimidagi matnlarni tinglab tushunish, to‘g‘ri qo‘llay olish, orfoepik va orfografik me’yorlarni qo‘llash salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan fandır.

O‘quvchining mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlashi uchun ona tili darslarida o‘qib tushunishga alohida e’tibor qaratiladi. Ona tili fanini puxta o‘zlashtirgan o‘quvchi boshqa fanlarni ham, albatta, qoniqarli o‘zlashtirgan bo‘ladi. O‘qish savodxonligi mukammal bo‘lgan o‘quvchi boshqa fanlarda o‘rganiyotgan matnlarni o‘qish orqali mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlaydi, olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olish layoqati rivojlantiriladi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi ta’limi mazmunida asosiy diqqat-e’tibor nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishga mo‘ljallangan bo‘lib, bu o‘quvchining ushbu darslarda egallaydigan lingvistik bilimlar vositasida kundalik turmush, ijtimoiy madaniy hayot, mutaxassislik sohalarida og‘zaki va yozma shaklda erkin muloqot yurita olishini ta’minlash asosida amalga oshiriladi. Bugungi kunda darsliklarda berilgan topshiriqlar, asosan, o‘quvchining ijodiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan. Agar o‘quvchi matndan tashqari jadval, diagrammalardagi topshiriqlarni mantiqiy fikrlab, ijodiy yondasha olmasligi, uning o‘qish savodxonligida nuqsoni borligini anglatadi. Bugungi kundagi “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligida til o‘qitishning o‘rganuvchiga asoslangan yondashuvlar turkumdan foydalaniladi. Bu yondashuv tilning real hayotiy vaziyatlarda qo‘llanish va ana shu vaziyatlarda o‘rganuvchi sezadigan ehtiyojlarni qondirishga asoslanadi.

Jumladan, bugungi kunda yaratilgan darsliklarning asosiy maqsadi, bosh g‘oyasi ham o‘quvchilarning ijodkorligiga, ularning mustaqil fikrlashiga qaratilgan. Bunda yuqoridagi fikrlarni asos qilib olinishi hech kimga sir emas. Hozirda ko‘rib chiqadigan 3-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi ham o‘quvchidan kreativ fikrlashni dars davomida va darsdan tashqari ham turli sohalarda o‘z ona tilida ravon so‘zlashi, so‘z boyligining oshirishi, tilni amaliyotda qo‘llashi; o‘qish savodxonligi doirasida o‘quvchida to‘g‘ri, tez, ongli o‘qiy olishi barcha uslubdagi fanlar bilan tanishishi va ularni fanlararo integratsiyada o‘rganishi, ta’lim jarayonida o‘quvchilarni voqea hodisalarni kuzatish, anglash, qiyosiy tahlil qilish, analiz va sintez qilish orqali ijodiy tafakkuri va fikrlash doirasi shakllantirib boriladi. Darslikning 55-betida, 5-mavzusida berilgan “G‘aroyib bolalar” deb nomlangan matn berilgan bo‘lib, o‘qituvchi tomonidan doskada mavzu yoziladi va o‘quvchilarga mavzuga kirishib olishlari uchun turli savollar beriladi. Dastlab mavzu tushunarli bo‘lishi uchun “**5 yoshda 500 ta kitob**” **audiomatn eshittiriladi**. Bu orqali o‘quvchida bevosita matnni tinglab tushunish ko‘nikmasi shakllantiriladi. Shundan so‘ng matnni og‘zaki suhbat quriladi.

1. Iste’dodli bolalar tanlov g‘olib bo‘lgan bolakay qayerda yashayd? Bu davlat haqida nimalarni bilasiz?

O‘quvchilar matnda eshitgan ma’lumotlar asosida ushbu savolga javob beradilar. Berilgan javoblarga izoh talab qilinadi. Agar o‘quvchi javob berishda adashsa, nima uchun shunday javob bergan so‘raladi. To‘g‘ri javob bergan o‘quvchilardan esa javobni qanday qilib bilib olgan haqida so‘rash lozim. Bizning yurtimizda ham yosh iqtidorli o‘quvchilarni bilasizmi? Sizning sinfingizda ham shunday o‘quvchilar bormi? Yaxshi o‘qib bilimli bola bo‘lish uchun nimalar qilish kerakligi haqida savollar beriladi?

Shundan so‘ng hikoyaning bosh qahramoni Lev Bondarenko haqida so‘z boradi.

2. Lev Bondarenkon unchalik qiziqirmaydigan narsalar nima?

Savolga javob berishda o‘quvchilar matnda ochiq holatda berilgan ma’lumotni aytib berishlari lozim. Bu jarayon o‘quvchilarning hayot tarzlar bilan bog‘lab ham olib borish mumkin.

3. Bolaning qiziqishlar haqida nimalarni bilib oldingiz?

Matn asosida javob beriladi. O‘quvchilar ham o‘z qiziqishlar haqida gapirib berishlari mumkin. O‘z qiziqqan ishlar bilan shug‘ullanishning maroqli tomonlar haqida suhbat quriladi.

4. Ayting-chi, Levning mashhur bo‘lishga eng asosiy sabab qaysi?

Ushbu savolga javob berishda Levning onasi undagi mutolaaga bo‘lgan qiziqishni erta aniqlagan hamda uni rivojlantirib borishga yordam bergan alohida ta’kidlanadi. Bundan tashqari, bolaning har bir qiziqish javobsiz qolmasligi kerakligi haqida suhbat quriladi.

Bu savollardan so‘ng o‘quvchilar matnni tinglab undan nima tushunganliklarini bilish maqsadida turli xildagi topshiriqlar beriladi. Topshiriq bajarilgach, berilgan ma’lumotlarni o‘quvchilar bilan birgalikda muhokama etish kerak. Noto‘g‘ri deb topilgan ma’lumotlar aslida qanday ekan so‘raladi. Bunda topshiriqning qaysidir qismini xato bajargan o‘quvchi uni nima uchun xato bajarganini tushunib olishga yordam berish kerak. Topshiriqlar bajarilgach o‘quvchilarga darsni mustahkamlash uchun topshiriqlar beriladi.

Fonetikaga doir.

1. Berilgan soʻzlarni oʻqing, qator undoshli soʻzlarni aniqlang?

Buning uchun avval oʻqituvchi oʻquvchilardan qator undoshli soʻzlar qanday boʻlish haqida maʼlumot soʻraydi, oʻquvchilarning fikrlarni umumlashtirib, qator undoshli soʻzlarga xos boʻlgan qoidani eslatadi. Har qanday yonma-yon kelgan undosh tovushlar qator undoshli soʻzni hosil qila olmasligi tushuntiriladi. Masalan, kitobxon soʻz qator undoshli soʻz emas, chunki soʻzdagi “b” va “x” tovush yonma-yon kelgan boʻlsa-da, soʻzni boʻgʻinga ajratganmizda ular alohida boʻgʻinlar tarkibiga oʻtadi.

2. Matndan olingan quyidagi soʻzlarni oʻqing. Toʻgʻri yozilgan soʻzlarni aniqlab, koʻchiring. Ushbu mashq xattaxtada bajariladi. Oʻquvchilar qaysi soʻzning toʻgʻriligini topadilar, xato deb oʻylagan soʻzlarning toʻgʻri shaklni ham yozib koʻrsatadilar. *Farzand, kitob, kitobxon, koʻp, gʻaroyib, mehnat.*

Xulosa. Til taʼlimida oʻquvchilarda lingvistik kompetensiyani rivojlantirish boshlangʻich sinflarda oʻzlashtirilgan bilimlarni dastur, darsliklardagi hamda oʻqituvchi tomonidan berilgan qoʻshimcha maʼlumotlarni amaliy qoʻllay bilish darajasini belgilab beruvchi mezonlari: tovush oʻzgarishi hodisalarini bilishlari va orfoepik hamda orfografik xususiyatlaridan kelib chiqib ularni amaliy tatbiq etishlari; turli uslubda yaratilgan matnlardagi, xususan, badiiy asarlardagi soʻzlarning shakl va maʼno munosabatiga turlarini maqsadga koʻra kontekstual pragmatika nuqtayi nazaridan idrok etish hamda qoʻllay olishlari; matndagi soʻz, qoʻshimchalarning kategorial mansubligini bilish, ularning kontekstual pragmatikasini his etishlari; sintaktik birliklarning uslubiy vazifasi, shuningdek, pragmatik oʻziga xosligini tahlil qila bilishlari hamda yozma (ijodiy) ishlarda qoʻllay olishlari kabilar lingvistik kompetensiyalarni komponenti hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Yoʻldoshev R.A., Mirjalolova L.R. Ona tili taʼlimida kompetensiyaviy yondashuv: Metodik qoʻllanma. –T.: Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbek tili va adabiyoti universiteti, 2019. – 174 b.
2. Qurbonova X.Q. Ona tili taʼlimi mazmunini yangilashning lingvometodik asoslari: ped. fan. nom. ... diss. – Buxoro, 2005. – 155 b. 118.
3. Gʻaniyev T.T. Ona tilidan mashq bajarish jarayonida oʻquvchilarning bilish faolligini oshirish. Ped. fan. nomz. ...diss. –T.: 1991. –194 b. 119.
4. Hamroyev A.R. Ona tili taʼlimida oʻquvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish: ped. fan. dok. (DSc) ... diss. –T.: 2020. – 249 b.
5. Qurbonova O.B. 10–11-sinf ona tili darslarida oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: ped. fan. boʻy. fals. dok. diss. (PhD) avtoref. –T.: 2021. – 45 b.

FILOLOGIYA VA TILLARNI O‘QITISH

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TINISH BELGILARINING TO‘G‘RI QO‘LLANILISHINI O‘RGATISH ASOSIDA O‘QUVCHILARDA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Axmedova Dildora Bahodirovna,

*Buxoro davlat universiteti
doktoranti (DSc), f.f.f.d. (PhD)*

daxmedova77@gmail.com

Yoqubova Bonuoy Alisher qizi,

*Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti
2-bosqich magistranti*

7777777_1055@gmail.com

Yoqubova Hilola Asrorjon qizi,

*Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti
2-bosqich magistranti*

Punktuatsiya ham yozuv kabi kishilar orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi. Ona tili darslarini o‘qish darslari bilan bog‘lash sintaksis va punktuatsiya elementlari ustida ishlashning metodik shartlaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilar bu darslarda sintaksis sohasidagi bilimlariga asoslangan holda ifodali o‘qish, so‘zni aniq ishlatish, o‘z fikrlarini grammatik to‘g‘ri shakllantirishga o‘rganadilar. Shunday qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining gap haqidagi elementar bilimlari og‘zaki va yozma nutqda gapdan ongli foydalanishni ta‘minlaydi

Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘llashi, shu bilan birgalikda, bu punktuatsion belgilar adabiy til me‘yorlariga amal qilingan holda qo‘llanishi, og‘zaki nutqdagi ohang va emotsiyalar yozma nutqda tinish belgilari bilan ifodalanishi kerakligi nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi.

***Kalit so‘zlar:** punktuatsiya, sintaksis, nuqta, vergul, so‘roq, undov, kreativlik, lingvistik kompetensiya, ona tili va o‘qish savodxonligi, ma‘no butunligi.*

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ОБУЧЕНИЯ ПРАВИЛЬНОМУ ПУНКТУАЦИИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Пунктуация, как и письмо, является одним из важнейших средств общения между людьми. Соединение уроков родного языка с уроками чтения является одним из методических условий работы над элементами синтаксиса и пунктуации. На этих уроках учащиеся учатся выразительно читать, четко использовать слова и грамматически формировать свои мысли, основываясь на своих знаниях синтаксиса. Таким образом, элементарное знание предложений учащимися начальных классов обеспечивает сознательное употребление предложений в устной и письменной речи.

В статье теоретически и практически выражено правильное употребление знаков препинания учащимися начальной школы вместе с употреблением этих знаков препинания в соответствии с нормами литературного языка, тона и эмоций в устной речи со знаками препинания в письменной речи.

***Ключевые слова:** пунктуация, синтаксис, точка, запятая, вопросительный знак, восклицание, креативность, языковая компетенция, родной язык и грамотность чтения, смысловая целостность.*

FORMATION OF LINGUISTIC COMPETENCIES IN STUDENTS ON THE BASIS OF TEACHING THE CORRECT USE OF PUNCTUATION IN PRIMARY GRADES

Punctuation, like writing, is one of the most important means of communication between people. Connecting native language lessons with reading lessons is one of the methodological conditions for working on syntax and punctuation elements. In these lessons, students learn to read expressively, use words clearly, and form their thoughts grammatically, based on their knowledge of syntax. Thus, primary school students' elementary knowledge of sentences ensures conscious use of sentences in oral and written speech.

In the article, the correct use of punctuation marks by elementary school students, together with the use of these punctuation marks in accordance with the norms of the literary language, tone and emotions in oral speech with punctuation marks in written speech are expressed theoretically and practically.

Keywords: *punctuation, syntax, period, comma, interrogative, exclamation, creativity, linguistic competence, native language and reading literacy, meaning integrity.*

Kirish. Hozirgi zamon yozuvini punktuatsiyasiz tasavvur qilish mumkin emas. Chunki punktuatsiya milliy til yozuvining tarkibiy qismi bolib, yozuv «notasi» hisoblanadi. Tinish belgilari yozuvda ma'lum ma'no va vazifada – aniq bir maqsadda ishlatiladi.

Grammatik jihatdan bir xil shakllangan va bir xil leksik vositalarga ega bo'lgan quyidagi besh gapni olib ko'raylik, bularda besh xil ma'no ifodalanganligi tinish belgilaridan bilinadi. Masalan:

1. Biz fazoni o'rganmoqdamiz. (Xabar ma'nosi)
2. Biz fazoni o'rganmoqdamiz? (So'roq ma'nosi)
3. Biz fazoni o'rganmoqdamiz! (Undov ma'nosi)
4. Biz fazoni o'rganmoqdamiz... (fikrning bo'linishi)
5. Biz fazoni o'rganmoqdamiz!.. (Kuchli emotsiya – sevinch – fikrning bo'linishi ma'nosi)

Puntuatsiya termini lotincha “punctum” so'zidan olingan bo'lib, aslida nuqta, o'rin, joy tushunchalari bilan bog'langan bo'lsa ham, tilshunoslikda nutq oqimidagi intonatsion-prasadik to'xtamlarni, yozuvda ifodalanadigan shartli belgilar yig'indisini (tinish belgilarini) anglatadi. Puntuatsiya tilshunoslikning bir sohasi bo'lib, tinish belgilari (punktogramma) va ularning qo'llanish qonun-qoidalarini o'rgatadi. Punktogramma muayyan yozuv tizimi (grafika)ning uzviy qismi bo'lib, yozma nutqning ayrim yozuv belgilari (masalan, raqamlar, harflar, diakritik va transkripsion belgilar kabi) bilan ifodalash mumkin bo'lmagan tomonlarini aniq belgilashda muhim ahamiyatga egadir.

Tinish belgilari yozma nutqni to'g'ri, ifodali, mantiqiy bayon qilishda, uni ixchamlashda, gap qismlarining o'zaro logik-grammatik munosabatlarini ko'rsatishda muhim grafik vosita sifatida ishlatiladi. Puntuatsiya, bir tomondan, yozuvchiga o'z yozma nutqini aniq, to'g'ri va ifodali bayon etish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan, o'quvchiga muayyan matndagi fikrni yozuvchi bayon etganidek, yozuvchining maqsadiga muvofiq tushuna olish imkoniyatini yaratadi

Demak, tinish belgilari “Yozma nutqning tushunilishini osonlashtirish uchun qo'llaniladi” (Baduen de Kurtene) va uni oydinlashtiradi, aniqlik kiritadi. Tinish belgilarining o'rinli qo'llanmasligi ma'lum bir sintaktik qurilmani ham mazmun, ham tuzilishi jihatidan o'zgarib ketishiga olib keladi. Masalan, Afandi podshoga qarab: Siz axmoq odam emassiz, – dedi (latifa) gapida axmoq so'zidan keyin pauza berilib (tire yoki vergul qo'yilib) o'qilsa, gap podshoning aqlliligi haqida emas, balki uning ham axmoq, ham yomon odamligi haqida boradi.

Qir-adirda lola gullar ochilgan (U.) gapida lola so'zidan keyin vergul qo'yilmasa, faqat lolalar ochilganligi; vergul qo'yilsa, loladan tashqari boshqa gullar ham ochilganligi anglashiladi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarni tinish belgilari bilan tanishtirishda o'qituvchi, avvalo, ularning yozma nutqda ishlatilish o'rnini ko'rsatadi. Tinish belgisi fikrni to'g'ri, mantiqli, boshqalarga tushunarli qilib ifodalash uchun muhim ekanini tushuntiradi. Masalan, nuqtaning roli bilan elementar tarzda tanishtirish uchun gaplarga ajratilmagan (tinish belgilari qo'yilmagan) yaxlit matn o'qitiladi; o'quvchilar bunday matnni o'qish va mazmuniga tushunish qiyin ekanligiga ishonch hosil qiladilar. Puntuatsiya semantik, sintaktik va intonatsion qoidalarga asoslanadi. Bu uch asos bir-biriga o'zaro ta'sir qiladi. Xat yozuvchi tinish belgisini qo'yishda, avvalo, bayon etadigan fikrining mazmuniga asoslanadi. Nutqning mazmun tomoni gapning qurilishiga ham ta'sir qiladi. Shuning uchun o'quvchilarga tinish belgilarining qo'llanilishini o'rgatishda biror gapda tinish belgilarini to'g'ri qo'llashni belgilaydigan semantik-sintaktik tamoyilga asoslaniladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Boshlang'ich sinflarda to'rtta tinish belgisi: gap oxirida nuqta, so'roq, undov belgisi hamda uyushiq bo'lakli, undalmali gaplarda vergulning ishlatilishi haqidagi qoidalar o'rgatiladi. Boshlang'ich sinflarda o'rgatiladigan tinish belgilari kam bo'lishiga qaramay, o'qituvchi har bir sinfda tinish belgilari ustida muntazam ish olib borishi zarur.

1-sinf o'quvchilari savod o'rgatish davridayoq nuqta, so'roq va undov belgilari bilan amaliy tanishtiriladi. Bolalar „Alifbe” o'qimasalar ham, rasmga qarab gap tuzadilar. O'qituvchi ularga talaffuzda bir gap boshqasidan to'xtam (pauza) bilan ajratilishini, gapning oxirida ohang pasayishini tushuntiradi. Bolalar, o'qituvchi topshirig'iga ko'ra, 3-5 gapli kichik matnni gaplarga ajratadilar va ular o'rtasida to'xtam (pauza) qilish matn mazmunini yaxshi tushunishga yordam berishiga ishonch hosil qiladilar. Ular gapni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgana boshlaydilar. Bu gap oxiriga nuqta qo'yilishi bilan tanishtirish uchun mazmuniy va intonatsion asos yaratadi. Bolalarni gapni o'qishga oldindan tayyorlash uchun chizmadan foydalaniladi. Masalan, bolalar gap tuzadilar, undagi so'zlarni sanaydilar va o'qituvchi rahbarligida chizmalar bilan belgilaydilar: Biz ertakni sevamiz. Ovqat pishdi. O'qituvchi nutqi quyidagi shaklda bo'lishi mumkin:

- Og'zaki nutqda bir gapni ikkinchisidan pauza (to'xtam) bilan ajratamiz (Har bir gapni talaffuz qilib ko'rsatadi). Kitoblarda, gazetalarda gapning tugaganini, ovozni pasaytirish va pauza qilish kerakligini

ko‘rsatish uchun alohida belgi – nuqta ishlatiladi. Bir necha darsdan so‘ng o‘quvchilar gaplarni o‘qiy boshlaydilar. Ular nuqta ohangni pasaytirish, pauza qilishga ishora ekanini tushunadilar. Kesma harflardan gap tuzishda, albatta, nuqtali kartochkalardan foydalaniladi. O‘quvchilar gapni yozganda o‘qituvchi nuqta qo‘yishni eslatadi, ishni tekshiradi. Gapning oxiriga nuqta qo‘yilmasa, xato hisoblanadi. O‘quvchilar o‘qituvchi yordamida nima uchun nuqta qo‘yish lozimligini tushunib oladilar. Shunday yo‘l bilan gapning oxiriga nuqta qo‘yish ko‘nikmasi shakllantiriladi. So‘roq va undov belgilari bilan ham savod o‘rgatish davridayoq tanishtiriladi. Bolalar so‘rash mazmunini bildirgan gaplarni o‘qiydilar. O‘quvchilar bunday gaplarni ohangga rioya qilgan holda, ya‘ni gapning oxirida ovozni ko‘tarish bilan o‘qishga o‘rgatiladi. Gapning mazmuni va intonatsiyasi so‘roq belgisini qo‘yishni talab etadi. Undov belgisini qo‘yishni o‘quvchilar gapning his-hayajon ifodalashi va alohida ohangda o‘qilishi bilan bog‘laydilar.

O‘quvchilar 2-sinfda „Gap“ bo‘limiga doir mavzularini o‘rganish jarayonida nuqta, so‘roq va undov belgisi haqida nazariy tushunchalar oladilar.

3-sinfda esa tinish belgilari haqidagi nazariy tushunchalar chuqurlashtiriladi. Shu vaqtdan boshlab o‘quvchilar tinish belgilari gap oxiriga sintaktik asosda qo‘yilishini anglay boshlaydilar. „Darak gap“ mavzusini o‘rganish bilan bog‘liq jarayonda bunday gaplar oxiriga nuqta qo‘yilishi, „So‘roq gap“ mavzusi o‘rganilganda mos ravishda so‘roq belgisi va „Undov gap“ mavzusini o‘rganish bilan bog‘liq holatda undov belgisining qo‘yilishi o‘rgatiladi.

4-sinfda o‘quvchilar „Gapning uyushiq bo‘laklari“ mavzusi bilan tanishtirilganda sanash ohangi bilan bog‘langan bo‘laklarda vergulning ishlatilishini o‘zlashtirishadi. O‘qituvchi ikki gapni o‘qib taqqoslash bilan nuqta va vergulda ohangning qanday berilishini ko‘rsatadi. Masalan, Biz ona tilimizni sevib o‘rganamiz (Gap oxirida ovoz pasayadi, pauza qilinadi). Men, Ra‘no, Alisher boshqa tillarni ham sevib o‘rganyapmiz (Men, Ra‘no, Alisher so‘zlaridan so‘ng ovoz bir oz pasayadi, xabarning davom etishi seziladi). O‘quvchilar uyushiq bo‘lakli gap tarkibidagi uyushiq bo‘laklarning ammo, lekin, biroq so‘zlari bilan bog‘langanda vergulning ishlatilishini ham amaliy o‘rganadilar. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar har xil mashqlarni ishlash orqali tire va ikki nuqtaning ishlatilishi bilan amaliy tanishadilar.[1, 283-285] Savod o‘rgatish davridayoq o‘qituvchi vergul, tire, ikki nuqtaning ishlatilishiga o‘quvchilar e‘tiborini qaratadi, matnni o‘qiganda bu tinish belgilariga rioya qilishni o‘rgatadi. Masalan, Olma, olcha, nok – meva. Kitob – bilim bulog‘i.

Ona tili darslarida so‘zlarni guruhlash mashqlarini bajarganda, o‘qituvchi 1-sinf o‘quvchilarini tire va ikki nuqtaning qo‘yilishi bilan amaliy tanishtiradi. O‘qituvchi aniq misollar bilan sanab ko‘rsatilgan so‘zlardan oldin ikki nuqta qo‘yilishini, har bir so‘zning vergul bilan ajratilishini ko‘rsatadi. Bunda o‘quvchilar tinish belgisining nomini aytadilar, o‘qituvchi eslatmasa ham, ulardan asta-sekin foydalana boshlaydilar. Matnni yozishdan oldin punktuatsion xatoning ham oldi olinadi. Shunday qilib, o‘qituvchi o‘quvchilarda punktuatsion ziyraklikni o‘stirib boradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. O‘quvchilarga tinish belgilari haqida dastlabki ma’lumotlarni berishda ular (tinish belgilari)ning to‘g‘ri qo‘llanilishi naqadar muhimligini, hattoki noto‘g‘ri qo‘llangan tinish belgisi fikrimizning g‘alaz, noaniq ifodalanishiga sababchi bo‘lishini tushuntirishimiz lozim. 2-sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” (2-qism) darsligining “Mustahkamlash” bobidagi bir topshiriqqa nazar solsak:

Berilgan gaplarning qaysi biri to‘g‘ri yozilgan?

1. Qalamingni, berib tur iltimos.
Qalamingni berib tur, iltimos.
2. Assalomu alaykum, oyijon, men keldim.
Assalomu alaykum oyijon, men, keldim.
3. Rahmat ovqat, shirin bo‘libdi.
Rahmat, ovqat shirin bo‘libdi.
4. Barakalla o‘g‘lim, umringdan baraka, top.
Barakalla, o‘g‘lim, umringdan baraka top [3,55].

O‘quvchilar mazkur topshiriqni bajarishga qiynalishadi. Bunday topshiriqlarni o‘qituvchi yordamida yoki partadoshi bilan ohangni to‘g‘ri qo‘llagan holda bajarish qulay. O‘qituvchi dastlabki gapda “qalamingni” so‘zidan keyin qo‘yilgan tinish belgisida bir to‘xtaydi va ”berib tur iltimos“ so‘zlarini o‘qiganda ma’noda qandaydir g‘alazlik va buyruq ohangi borligini o‘quvchi ilg‘aydi. Xuddi shu gapdagi “tur” so‘zidan keyin qo‘llanilgan vergul gapga muloyimlik ohangini qo‘shayotgani, mulozamat ma’nosi anglashilganini darrov ilg‘ab oladi.

Ikkinchi raqamdagi gaplarda ma’no jihatdan g‘alazlik tug‘dirmaydigan, sintaktik va punktuatsion qoidaga assoslangan gap “Assalomu alaykum, oyijon, men keldim” gapidir. Bunda oyisiga o‘zi kelganini ta’kidlab aytayotgani tushunilgan.

Uchinchi qatorda esa modal soʻzdan keyin qoʻllanilgan punktuatsion belgi toʻgʻri ishlatilgan hisoblanadi, bu gapdagi “ovqat” soʻzidan keyin qoʻllanilgan vergul gapning boʻlinishiga va maʼno yaxlitligiga xalaqit berayotgani talaffuz vaqtida bilinadi.

Toʻrtinchi qatordagi gapning sintaktik va punktuatsion tahliliga qaraydigan boʻlsak, bunda ham modal soʻzdan keyin vergul qoʻyilgan gap toʻgʻri ekanligini oʻquvchilar talaffuz orqali anglashi mumkin, shuningdek, gap oʻrtasida qoʻllangan undalma har ikki tomonidan vergul bilan ajratilishi kerakligi haqidagi qoida ham oʻquvchilarga eslatiladi: “Barakalla, oʻgʻlim, umringdan baraka top”. Shu qatordagi birinchi gapda *baraka* soʻzidan keyin qoʻyilgan vergul maʼnoviy gʻalizlikka olib kelgan: nimanidir top, qidir degan maʼnoni bildirishga xizmat qilgan, shuning uchun ham birinchi gapni toʻgʻri yozilgan deb bilmaymiz.

Yuqorida taʼkidlaganimizdek, boshlangʻich taʼlimda tinish belgilari haqida qisqacha maʼlumotlar berilishi, bu nazariy maʼlumotlar esa yuqori sinflarda chuqurlashtirilishi maqsadga muvofiq. Masalan, nuqta haqida maʼlumot berilganda, uning toʻxtam uchun xizmat qilishi, butun pauza nuqtani anglatishi, yarim pauza esa vergul qoʻyilishi bilan bogʻliq ekanligi haqidagi bilimlar savod oʻrgatish davridayoq oʻrgatib boriladi. Yuqori sinf oʻquvchilari esa nuqtaning ishlatilish oʻrinlari haqidagi quyidagi qoidalarni ham oʻzlashtirishadi:

1. His-hayajonsiz aytilgan darak, buyruq va undov gaplardan soʻng:

Milliy istiqlol sharofati bilan yangicha tafakkur shakllanmoqda. Oʻzingga ravo koʻrmagan narsani boshqalarga ham ravo koʻrma. Farzandlarimiz doimo sogʻ boʻlsin.

2. Atov gaplardan keyin:

Ilk bahor. Daraxtlar endi kurtak yoza boshlagan palla.

3. Ism, otasining ismi (baʼzan familiya ham) qisqartirilganida, ularning birinchi harfidan soʻng:

M.Behbudiy, A.Fitrat, A.Choʻlpon kabi ijodkorlarning nomi hamisha barhayotdir. A.S.Pushkin – rus poeziyasining quyoshi.

4. Nashriyot ishlarida, lugʻat va maʼlumotlarda shartli ravishda qisqartirilgan ayrim soʻzlarning birinchi harfi yoki boʻgʻinidan soʻng:

va sh.k. (va shu kabilar); s.t. (soʻzlashuv tilida); Gʻ.Gʻ. (Gʻafur Gʻulom), Nav. (Navoiy), Toshk. (Toshkent).

5. Qoʻshma gapning birinchi qismidan soʻng kuchli toʻxtam boʻlsa, mantiqan biri ikkinchisiga bogʻlanmagan qoʻshma gaplar orasida ham nuqta ishlatiladi. Bunday hollarda ikkinchi gap ammo, lekin, biroq, chunki, shuning uchun bogʻlovchilari bilan boshlanishi mumkin:

Bobo dehqon yerga baraka urugʻini ekish bilan band. Chunki dalalarda ish qizgʻin.

6. Baʼzi bir hollarda yil, oy, kunni ifodalovchi raqamlardan soʻng ham nuqta qoʻyilishi kuzatiladi: 21.03.2012.

7. Butunning qismlarini sanash uchun qoʻllaniladigan arab raqamlaridan soʻng ham nuqta ishlatilishi mumkin:

Tovushlar quyidagi turlarga boʻlinadi: 1. Unli tovushlar. 2. Undosh tovushlar.

8. Hisob-kitob ishlarida nuqta belgisidan koʻpaytiruv alomati sifatida ham foydalaniladi: $2 \cdot 2 = 4$ (ikki karra ikki toʻrt).

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, boshlangʻich sinf oʻquvchilarini turli xil mazmuni ifodalovchi gaplarni talaffuz jihatidan farqlashga oʻrgatish, qiynalgan holatlarda oʻqituvchi koʻmak berishi lozim. Oʻquvchilar talaffuz qilishlari natijasida kelgan xulosaga oʻquvchi tomonidan qoida asosida yakun yasalishi lingvistik kompetensiyalarning shakllanishi va boyishiga hissa qoʻshadi.

Adabiyotlar:

1. Qosimova K., Matchonov S., Gʻulomova X., Yoʻldosheva Sh., Sariyev Sh.. Ona tili oʻqitish metodikasi. –T.: “Nosir” nashriyoti, 2009.
2. Azimova I.va boshq. Ona tili va oʻqish savodxonligi [Matn]: 2-sinf oʻqituvchilari uchun metodik qoʻllanma –T.: Respublika taʼlim markazi, 2021. – 128 b.
3. Mavlonova K.va boshq. Ona tili va oʻqish savodxonligi. 2-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun. –T.: Respublika taʼlim markazi, 2021. – 120 b.
4. Mavlonova Klaraxon, Azimova Iroda, Tursun Shokir. 1-sinf. Ona tili va oʻqish savodxonligi. –T.: 2022.
5. Azimova Iroda, Mavlonova Klaraxon, Quronov Saʼdullo, Tursun Shokir, Roʻzmetova Zeboxon. 3-sinf. Ona tili va oʻqish savodxonligi. –T.: 2021.
6. Axmedova D.B, Yoqubova B.A, Yoqubova H.A. 2-sinf “Ona tili va oʻqish savodxonligi” darslarida oʻquvchilarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish// Formation of students’ linguistic competences in the 2nd grade “Mother language and reading literacy” classes. – “Talqin va tadqiqotlar” respublika ilmiy-uslubiy jurnali 15-son, 1-qism 25.12.2022; 51-56-betlar.

“MUALLIF POZITSIYASI”NI O‘RGANISH – BADIY ASARNI TUSHUNISH OMILI
SIFATIDA

Kambarova Saodat Irkinovna,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Ona tili va adabiyot ta’limi kafedrası dotsenti, ped. fan. fals. dok. (PhD)

saodatkambarova542@gmail.com

Maqolada badiiy asar mazmunini idrok eta oladigan, unda ifodalangan muallif pozitsiyasini aniqlay oladigan malakali kitobxon tarbiyasi masalasi yoritiladi. Asar tahlilida o‘quvchining nafaqat voqea tomonini, balki asar qurilishining tashqi mantig‘ini ham anglashi, ichki semantik aloqalarini va unda ifodalangan muallif pozitsiyasini tushuna olishi kabi jihatlariga e’tibor qaratiladi. Badiiy matnni tahlil qilish vositasi sifatida “muallif pozitsiyasi” tushunchasidan foydalanish, “muallif strategiyasi” tushunchasini ifodalashning mumkin bo‘lgan usul va shakllari tizimini aks ettiruvchi kategoriya sifatida ko‘rib chiqish muallifning asardagi o‘rni, o‘quvchilarda san‘atdagi muallif dunyoqarashi ko‘rinishlarining xilma-xilligi va murakkabligi to‘g‘risida yaxlit qarashni rivojlantirishni ta’minlashi masalasi yoritiladi. Shuningdek, muallif pozitsiyasini tushunishga ta’sir etuvchi omillar, xususan, tayyorgarlik, shakllantiruvchi va o‘quvchilarni asardagi muallif o‘rnini tushunishga olib borish bosqichlarini tashkil etish masalasiga ham e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: muallif pozitsiyasi, muallif strategiyasi, muallif o‘rni, muallif dunyoqarashi, badiiy matn, mikrokontekst, badiiy idrok, kontekstual yondashuv.

ИЗУЧЕНИЕ “АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ” КАК ФАКТОР ПОНИМАНИЯ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье затрагивается вопрос воспитания квалифицированного читателя, способного воспринимать содержание художественного произведения и определять выраженную в нем авторскую позицию. При анализе произведения внимание уделяется таким аспектам, как восприятие читателя, внешняя логика повествования, его внутренние смысловые связи и выраженную позицию автора. Интерпретируется использование понятия «авторская позиция» как средства анализа художественного текста, рассмотрение системы возможных способов и форм выражения понятия «авторская стратегия» как категории, отражающей место автора в произведении, авторское мировоззрение в искусстве вопрос обеспечения развития целостного представления о многообразии и сложности. Также уделяется внимание факторам, влияющим на понимание авторской позиции, в частности, вопросу подготовки, формирования и организации этапов, ведущих читателей к пониманию авторской позиции в произведении.

Ключевые слова: авторская позиция, авторская стратегия, авторская роль, авторское мировоззрение, художественный текст, микроконтекст, художественное восприятие, контекстуальный подход.

STUDYING THE "AUTHOR'S POSITION" AS A FACTOR OF UNDERSTANDING THE
WORK OF ART

The article describes the issue of educating a qualified reader who can perceive the content of a work of art and determine the position of the author expressed in it. In the analysis of the work, attention is paid to aspects such as the reader's ability to understand not only the side of the story, but also the external logic of the construction of the work, its internal semantic connections and the position of the author expressed in it. Using the concept of “author's position” as a means of analyzing the artistic text, considering the system of possible ways and forms of expressing the concept of “author’s strategy” as a category reflecting the author’s place in the work, the author’s worldview in art the issue of ensuring the development of a holistic view of the diversity and complexity of the. Also, attention is paid to the factors affecting the understanding of the author’s position, in particular, to the issue of preparation, formation and organization of stages leading readers to understand the author's position in the work.

Keywords: author's position, author's strategy, author's role, author's horizon, literary text, microcontext, literary perception, contextual approach.

Kirish.

Hozirgi globallashuv sharoitida ma’nan va jismonan yetuk shaxsni tarbiyalashda yuqori ta’lim natijalarini bera oladigan pedagogik vositalarni izlash muammosi mavjud bo’lib, bu umumiy o’rta ta’lim tizimi uchun ham dolzarbdir. Ushbu maqsad meta-predmet natijalariga erishish va o’rganilayotgan fanlar mazmunini tashkil etuvchi ilmiy bilimlarni o’zlashtirishni taqozo etadi.

Adabiy ta’lim berishda insonparvarlik sikli, jumladan, o’quvchi shaxsiyati, uning madaniy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish alohida o’rin tutadi. Har qanday ma’lumot manbai bilan ishlashda nafaqat faktik materialni o’zlashtirish, balki unga xos yashirin ma’nolarni ochib berish va izohlash ham zarur bo’ladi. Adabiyotni fan sifatida o’qitishda o’quvchilar faol aqliy faoliyatni talab qiladigan eng murakkab matn turlaridan biri – badiiy asar matni bilan ishlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarida adabiyotni fan sifatida o’qitish o’ziga xos xususiyatlarga ega bo’lib, bu jihatlar o’quvchilar tomonidan san’at asarini idrok etishda namoyon bo’ladi. Ularning fikrlashlari ma’lum bir tanlangan mavzu uchun xos bo’lgan xususiyatlar bilan belgilanadi, shuning uchun mazkur jarayonda kontekstga tayaniladi.

O’zbek adabiyotini o’qitish metodikasida mazkur masala U.Dolimov, A.Zunnunov, Q.Yo’ldoshev, S.Matchonov, M.Mirqosimova, Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova, V.Qodirov, E.Abduvalitov, N.Yo’ldoshevalarning tadqiqot ishlarida, asosan, adabiyot o’qitishda yangilangan pedagogik tafakkur, o’quvchilarning adabiy tahlil ko’nikmalarini rivojlantirish, mustaqil ishlarni tashkil etish, mustaqil fikrlashga o’rgatish, mumtoz asarlarni o’rganish, vatanparlik ruhida tarbiyalash, adabiyotni qiyosiy yo’sinda o’rganish muammolari doirasida tahlilga tortilgan.

Adabiyotshunoslik, germenevtika, adabiyot o’qitish metodikasi yutuqlari asosida badiiy asarda muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqishning metodik tizimi nazariy jihatdan asoslangan. U o’z ichiga tayyorgarlik (idrok etishga tayyorgarlik va asarni tushunish), nazariy (adabiy-nazariy tushunchalarni tahlil qilish), shakllantirish (badiiy matn bilan ishlashda muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqish, mikrokontekstlarni tahlil qilish algoritmi) va umumlashtirish kabi faoliyat turlarini o’z ichiga olishi olimlar tomonidan maxsus tadqiq etilgan.

Bu borada ayrim tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, badiiy asarlar, xususan, epik asarlarda muallif o’rnini tushunish muammosi rus metodistlari A.M.Antipova, G.I.Belenkiy, O.Yu.Bogdanova, G.A.Gukovskiy, S.A.Zinina, T.F.Kurdyumova, S.A.Leonova, M.A.Ribnikova, L.I.Petriyeva, M.A.Snejnovskaya, V.F.Chertov kabi olimlar tomonidan adabiy ta’limning boshqa masalalari bilan birgalikda ko’rib chiqilgan.

“Muallif pozitsiyasi” tushunchasi L.A.Zabrodina, V.A.Limerova, V.G.Maransman, N.Ya.Meshcheryakova, I.V.Rogojinalarning tadqiqotlarida alohida metodik muammo sifatida o’rganilgan.

Badiiy asarda muallif dunyoqarshining namoyon bo’lishi muammolariga doir adabiy tadqiqotlar M.M.Baxtin, S.A.Baikova, N.S.Valigina, V.V.Vinogradova, V.E.Xalizinalar olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Shu kunga qadar adabiyot o’qitishda “muallif pozitsiyasi”ni tushunish va bunda kontekstual yondashuvdan foydalanish imkoniyatlari yetarlicha tadqiq etilmagan. Bu borada metodist Yu.A.Zevakina ta’kidlaganidek, “Muallif pozitsiyasi zamonaviy adabiy tanqidda muallifning tasvirlangan voqelikka munosabati sifatida qaraladi, zero, uni tushunmay turib, badiiy asar mazmunini anglab bo’lmaydi” [5; 112-b.].

Biz bu borada N.D.Tamarchenko tomonidan ilgari surilgan “har qanday ilmiy tushunchani va ularning butun tizimini san’at asarlarining ma’nosini talqin qilishning amaliy muammolarini hal qilishga moslashtirish” [4; 6-b.] ekanligi haqidagi fikrlariga qo’shilamiz.

Fikrimizcha, “muallif pozitsiyasi” tushunchasiga badiiy asarni tahlil qilish va shunga mos ravishda uning mazmunini anglash vositasi sifatida qarash mumkin. Shu kunga qadar o’zbek adabiyotini o’qitish bo’yicha amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqish muammosi alohida metodologik muammo sifatida o’rganilmaganligi sababli muallif pozitsiyasi konsepsiyasining metodik tizimini ishlab chiqish va batafsil tavsiflash zarurati tug’ildi. Muammoni rus adabiyotini o’qitish misolida tadqiq qilgan rossiyalik D.A.Mazilina umumiy o’rta ta’lim tizimida “muallif pozitsiyasi” tushunchasini o’rganishning dolzarbligini quyidagilarda ko’rsatadi:

1) badiiy asar mazmunini idrok eta oladigan, unda ifodalangan muallif pozitsiyasini aniqlay oladigan malakali kitobxonni shakllantirish zarurati; 2) o’quvchilarning har xil turdagi manbalardagi ma’lumotlar bilan malakali ishlash qobiliyatiga qo’yladigan talablar, ularga xos bo’lgan ma’noni tushunishi; 3) “mualliflik pozitsiyasi” konsepsiyasi muammosi bo’yicha maxsus tadqiqotlarning yo’qligi va h.k. [2; 6-b.].

Bu haqda A.M.Levidov biroz boshqacha triadani beradi: “muallif – tasvir – o’quvchi” – tushunish,

idrok etish va talqin qilishda aks ettirilgan tasvir ustida ishlashning har qanday tajribasi muhimligini ta’kidlaydi. “Muallif – obraz – o’quvchi – bu uning markazida badiiy tasvir bo’lgan yagona tizim. Aynan shu yerda – badiiy tasvirda ularning ijodiy yo’llari birlashadi, uchrashadi ...” [1; 350-b.]. Zero, o’quvchining badiiy obrazni idrok etishi, tahlil qila olishi, uning estetik qiymatini qadrlay olishi asarni anglash va talqin etishda hal qiluvchi omil bo’ladi.

Muallif pozitsiyasini tushunishda talqin qilish tushunchasi badiiy asar talqinini amalga oshirishning muhim shartidir. V.E.Xalizinaning fikricha, tushunish fermenevtikaning asosiy tushunchasi sifatida predmetni yaxlit holda intuiativ tushunish va to’g’ridan-to’g’ri tushunish; uni ratsionalizatsiya qilish, tahliliy tushuntirish asosida yuzaga keladigan talqindir [8; 140-b.].

Tahlil va natijalar.

O’quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olmasdan adabiy ta’lim maqsadlariga erishish mumkin emas. Shu munosabat bilan biz adabiy ta’limga doir me’yoriy hujjatlar talablarini tahlil qilish; o’quvchilarning badiiy asarni idrok etishida ularning fikrlash turining o’ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqdik va ushbu faoliyat sohasiga xos bo’lgan xususiyatlarni aniqlashga harakat qildik.

Umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standartiga muvofiq o’quvchilar bilim, ko’nikma va malakalariga qo’yiladigan talablar orasida tayanch va fanga oid kompetensiyalar ajratilgan. Tayanch kompetensiyalarni shakllantirish vazifasi, asosan, umumta’lim fanlariga tegishli bo’lib, ular adabiyotni ham o’z ichiga oladi; fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish, mos ravishda, fan siklining subyektlari bo’lishi kerak.

“Milliy o’quv dasturi” loyihasida adabiyotni o’qitishga doir kompetensiyalar qatoriga quyidagilarning kiritilishi muallif pozitsiyasini anglashga doir ko’nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qilishi qayd etilgan:

AK1: asarning asosiy va ikkilamchi g’oyasini (g’oyalarini) aniqlaydi va munosabat bildiradi, bunda adabiyot va boshqa fanlardan olgan bilimlariga, shu jumladan, asar yaratilgan kontekst (tarixiy, ijtimoiy, siyosiy, adabiy) haqidagi bilimlariga hamda o’z hayotiy tajribasiga tayanadi;

AK2: asardagi eksplitsit (ochiq aytilgan) va impitsit fikrlarni (tagma’lolarini) ilg’aydi, asardan xulosalar chiqaradi va bu xulosalarini asoslab beradi;

AK3: asarning syujetini tushunadi, syujet elementlarini ajratadi va asarning qurilishiga munosabat bildiradi;

AK4: muallif qo’llagan badiiy tasvir va ifoda vositalarini, shuningdek, lingvistik (leksik, grammatik, fonetik) xususiyatlarni tahlil topadi hamda ularni asarda qo’llashdan ko’zlangan maqsadni, ularning o’quvchiga ta’sirini tushuntirib beradi;

AK5: asardagi obrazlarni tahlil qiladi, ularga munosabat bildiradi hamda munosabatini matn, boshqa manbalar va hayotdan olingan misollar yordamida asoslab beradi;

AK6: asarning turli talqinlarini (masalan, kino, teatr, tasviriy san’atdagi talqinlarini) solishtirib, o’xshash va farqli jihatlarini aytadi, munosabat bildiradi;

AK7: o’qilgan asarlar tahlili (shu jumladan, qiyosiy tahlili) asosida ijodiy va tahliliy matnlar yaratadi, bunda turli lingvistik va ekspressiv vositalardan o’rinli foydalanadi hamda mantiqiy izchillikka rioya qiladi [6; 25-b.].

Yuqorida keltirilgan kompetensiyalar avvalgi dasturlardagiga qaraganda aniqroq belgilangani bilan farqlanadi.

O’quvchilar har xil turdagi axborotlar bilan ishlash ko’nikmalarini egallashlari, ularni tahlil qilishlari, o’z faoliyatini tashkil eta olishlari, rejalashtirishlari va tashkil etishlari kerak bo’ladi. Bu ham axborotlar bilan ishlash kabi kompetensiyalarning mazmunida aks etadi.

Adabiyotni o’qitish natijalarini baholashda iqtidorli o’quvchilarni aniqlash bo’yicha adabiy tanlovlar tashkil etish; turli janrlardagi asarlarni mutolaa qilish; adabiy ta’lim jarayonini ta’minlash uchun zarur bo’lgan hujjatlarni yuritish va rasmiylashtirish; adabiy ta’limni metodik ta’minlash (masalan, pedagogik tajribani tizimlashtirish va o’qitish usullari va vositalarini to’g’ri tanlash) alohida o’rin tutadi.

Fanga oid kompetensiyalar o’qituvchidan kundalik hayotda adabiyotning rolini oshirish, adabiy ta’lim jarayonini tartibga solish, metodbirlashmalar, to’garaklar va fakultativlarni tashkil etish va olib borish qobiliyatini talab qiladi. Muayyan janr va uslubdagi badiiy asarlarni o’rganish va ijro etishda improvizatsiya qilish, tadqiqot faoliyatida ishtirok etishni ham shart qilib qo’yadi.

Adabiy ta’lim maqsadlariga erishish auditoriyaning xususiyatlari, uning kognitiv ehtiyojlarini hisobga olmasdan mumkin emas. Adabiyotdagi boshlang’ich bilim, ko’nikma va malakalar darajasi, kontingentning o’ziga xosligi, tafakkur turi idrok etish va shunga mos ravishda har qanday badiiy asarni tushunish qobiliyatiga ta’sir etuvchi hal qiluvchi omillardir.

O’quvchilik inson hayotidagi murakkabroq davr hisoblanadi. Zero, aynan shu davrda u hayotdagi

o‘rni, o‘zi qiziqqan sohada amalga oshirish istagini belgilaydi va faol izlanadi. O‘quvchilar o‘zlarining qiziqishlari tufayli ma‘lum bir o‘quv mavzusidagi materialni idrok etishlariga u yoki bu tarzda ta‘sir qiladigan fikrlash turiga ega.

Kuzatishlarimiz asosida aytish mumkinki, badiiy asar ma‘nosini tushunish va muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqishda quyidagilarga tayanish maqsadga muvofiq:

– zamonaviy adabiy tanqidagi muallifning subyektivligi haqidagi qarashlarni hisobga olish, badiiy matnni tahlil qilish, badiiy mazmun va shaklning asosiy toifalari, xususan, “muallif strategiyasi” tushunchasi bilan aloqasini o‘rnatish uchun vosita sifatida foydalanish;

– badiiy matn mazmunini idrok etish tabiatining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi germevntik tamoyillarni hisobga olish: bosqichlar, matnlararolik, tushunishning polivariantligi, mulohaza yuritish, dialog, talqinning adekvatligi, idrok etuvchi ongga yo‘naltirish;

– o‘quvchida muallif pozitsiyasini tushunishga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash (asarlarda muallif pozitsiyasining ifodalash darajasi; matnda ifodalangan muallif pozitsiyasi haqidagi fikrlarning deformatsiyalanish omili va h.k.);

– muallifning badiiy asardagi o‘rnini adabiyot vositasida belgilash mumkin bo‘lgan yo‘llari haqida muhim g‘oyalarni shakllantirishga yordam beradigan kontekstual va madaniy asoslangan yondashuvlarni amalga oshirish;

– badiiy asardagi muallif pozitsiyasi konsepsiyasining metodik tizimini ishlab chiqish va h.k.

“Muallif pozitsiyasi”ni aniqlash muammosi muallifning badiiy asardagi pozitsiyasini tushunishda adabiy-nazariy tushunchalarni, asarda va alohida mikrokontekstlarda muallif pozitsiyasini ifodalash shakllarini tahlil qilishni; ko‘rib chiqilayotgan mikrokontekstda muallif pozitsiyasini aniqlashga e‘tibor qaratgan holda o‘qishni sharhlashni; muallif pozitsiyasini tushunishda assotsiatsiyalarni tanlash hamda muallif pozitsiyasiga doir talqinlarni yaratish va dalillarini taqdim etish kabi vazifalarni bajarishni taqozo etadi.

Muallif ongining namoyon bo‘lishiga oid adabiy tushunchalarni o‘rganish uchun taklif etiladigan materiallar, ya‘ni jadval, muammoli, tadqiqotchilik, ijodiy xarakterdagi guruh va individual topshiriqlar badiiy asar va o‘quvchilar kontingentining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzilishi zarur. Bunda quyidagilar nazarda tutiladi:

1. “Muallif pozitsiyasi” tushunchasi uning badiiy mazmun va shaklning asosiy kategoriyalari, jumladan “muallif strategiyasi” tushunchasi bilan uzviy bog‘liq. Muallif strategiyasi – badiiy asarda muallif pozitsiyasini ifodalashning mumkin bo‘lgan usullari yig‘indisini aks ettiruvchi universal kategoriya bo‘lib, o‘quvchilarda muallif niyatining badiiy matnda timsoli rang-barangligi va murakkabligi haqida yaxlit tasavvurni shakllantirish imkonini beradi.

2. Muallif pozitsiyasining timsoli shakllarini aniq ko‘rsatib berish asar mazmunini tushunish uchun zarur sharoit yaratadi. Shu asosda barqarorlik, intertekstuallik, polivariant tushunish, aks ettirish, dialog, talqinning adekvatligi kabi tamoyillar metodik tizimga kiritilishi kerak.

3. Muallif pozitsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqish metodologiyasini samarali amalga oshirishda: o‘quvchilardagi o‘qishga qiziqishning yo‘qligi; matnni tushunishda yuzaga keladigan psixologik to‘siqlar; matnning mazmun toifalari bo‘yicha nazariy bilimlarning pastligi; matnda muallif pozitsiyasini ifodalash darajasi; matnda ifodalangan muallif pozitsiyasi haqidagi fikrlarni deformatsiya qilish kabi muammolarni bartaraf etish maqsadga muvofiq.

4. Adabiyot o‘qitishda kontekstual, madaniy va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarni amalga oshirish o‘quvchilarda muallif ongini gavdalandirishning mumkin bo‘lgan shakllari haqidagi g‘oyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Muallif pozitsiyasi konsepsiyasi bo‘yicha metodologiya, unga oid nazariy va metodik qoidalarga tayangan holda, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinfida S.Ahmadning “Ufq” trilogiyasidan berilgan “Qochoq” nomli parchani [3;187–210-b.] o‘rganish uchun alohida tizimga asoslandik. Dastlabki *tayyorgarlik bosqichida* o‘quvchilarda yozuvchi shaxsiyati, badiiy dunyosining o‘ziga xosligi haqida dastlabki tasavvurlar shakllantirilishi ko‘zda tutildi. O‘quvchilar yozuvchi qaysi asarlarni yaratgani, uning hayoti asarlarida niyatining aks etishiga qanday ta‘sir qilgani haqidagi ma‘lumotlar bilan tanishtiriladi.

Adib hayoti va ijodidagi muhim fakt va davrlarni ko‘rib chiqish bosqichi illyustrativ materiallar: yozuvchi portreti, oilaviy yoki hayoti chambarchas bog‘liq bo‘lgan joylar fotosuratlarini, mahbusdaligida rafiqasi S.Zunnunova bilan yozishgan maktublaridan foydalanishni ham taqozo etadi. Bu yerda o‘quvchilar yozuvchi hayoti va asarlarida voqelikni qanday aks ettirishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rishlari muhim. Yozuvchi hayoti va ijodi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunmay turib, o‘quvchilar muallif niyati va dunyoqarashining matnda aks etishi haqida gapirishga tayyor bo‘lmaydi. Aynan o‘quvchilarning yozuvchi shaxsi va taqdiri haqidagi tasavvurlari asosida ularda tarjimaiy hol muallifi va uning estetik kategoriyasi, ong

tashuvchisi sifatidagi farqi haqidagi tushunchalarni shakllantirish mumkin.

Ijtimoiy muhit va sharoitlar insonlarning xatolarida har doim ham aybdor emas, muammo odamlarning oʻzida. Yozuvchining sirlari juda koʻp. U oʻzi tasvirlagan voqelikka toʻgʻridan-toʻgʻri baho bermaydi, lekin har bir asarida hamisha eng yuqori qadriyatlar, ezgulik, rahm-shafqat va haqiqat tarafida boʻladi. Muallif haqiqatning eng qorongʻu va eng xunuk, dahshatli tomonlarini va insonning ichki dunyosini yoritishga tayyor boʻlgan yoʻl tasvirda oʻquvchi bilan koʻpincha sukut saqlashni afzal koʻradigan mavzularda suhbat qurishga tayyor turadi.

Oʻquvchilar tahlil jarayonida yozuvchi ijodining tabiati qanday oʻzgarib borishi, dunyoqarashi badiiy asarlarda qanday aks etishini tushunib boradilar. Umuman olganda, yozuvchi tarjimai holi va ijodi bilan tanishtirishga bagʻishlangan darslarning maqsadidan biri oʻquvchilarni muallif pozitsiyasini tushunishga tayyorlashdir.

Demak, adib umrbayoni va ijodini oʻrganish uchun badiiy asarni oʻrganish tamoyili yozuvchining butun ijodi kontekstida amalga oshiriladi. Keyingi *shakllantiruvchi bosqich*da mazkur asarni tahlil qilishning muhim jihati – muallif pozitsiyasi va uni bilish yoʻllarini aniqlash ekanligini ajratib olamiz. Dars avvalida tasvirlangan voqelik syujet, tasvirlar tizimi, ularning bir-biri bilan oʻzaro taʼsiri va badiiy tafsilotlarni oʻz ichiga olishini aniqlaymiz. Bularning barchasi birgalikda asar mavzusi, muammosi va gʻoyasini ochib beradi, muammo va gʻoya muallifning pozitsiyasini aks ettiradi.

Oʻquvchilarni asardagi muallif oʻrnini tushunishga olib borish bosqichida syujet yordamida muallif pozitsiyasini ifodalash va personajlarning oʻzaro taʼsiriga ahamiyat beriladi. Bu borada metodist D.A.Mazilina G.M.Fridlanderning gʻoyasiga tayanishni maʼqul koʻradi. G.M.Fridlanderning fikricha, “Avvalo, hikoya nasrida muallifning nuqtayi nazari – personajlarni guruhlashda, ular oʻrtasida yuzaga keladigan munosabatlarda, ularning personajlari va taqdiri taraqqiyoti mantigʻida ifodalanadi... Va bu muallifning nuqtayi nazari romanning umumiy suyet tuzilishini va individual personajlar talqinini belgilaydi” [7; 190–191-b.]. Biz ham mazkur qarashlarga qoʻshilgan holda asarda muallif pozitsiyasini ifodalash shakllarini tahlil qilish alohida mashgʻulotlar tashkil etishni, topshiriqlar, insholar, viktorina uchun savollar, jadvallar va diagrammalar variantlari kabi didaktik materiallarni samarali va tizimli qoʻllash maqsadga muvofiqiligini taʼkidlaymiz.

Xulosa.

Yuqoridagi fikrlardan maʼlum boʻladiki, badiiy asardagi har bir qahramon ongi uning shaxsiyatidan ajralmas boʻlgan maʼlum bir gʻoyaning tashuvchisi, ichki kechinmalari va har bir voqea uning xarakteristikasi uchun muhim, ramziydir. Asarning biror oʻrnida bevosita muallif baholari, toʻgʻridan-toʻgʻri ifodalangan fikrlar yoʻq. Oʻquvchi barchasini faqat asarni oxirigacha oʻqib chiqish orqaligina tushunishi mumkin. Xulosa qilganda, asar qurilishining turli darajalari: tasvirlar tizimi, syujet qurilishi, janrning oʻziga xosligi, muammolar, nizolar, psixologizmning oʻzaro taʼsirini anglamay, muallif pozitsiyasini tushunib boʻlmaydi.

Adabiyotlar:

1. Левидов А.М. Автор – образ – читатель / А.М.Левидов. – 2-е изд., доп. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1983. – С. 326.
2. Мазилина Д.А. Понятие “авторская позиция” как инструмент анализа литературного произведения в профессиональных образовательных организациях: Автореф. ...дисс. канд. пед. наук. – М., 2018. – 32 с.
3. Olim S., Ahmedov S., Qoʻchqorov R. Adabiyot. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashroyto-matbaa ijodiy uyu. – 352 b.
4. Тамарченко Н.Д., Тюпа В.И., Бройтман С.Н. Теория художественного дискурса. Теоритическая поэтика. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 512 с.
5. Зевакина А.Ю., Петриева Л.И. Специфика изучения литературы в средних профессиональных образовательных учреждениях социально-экономического профил. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 177 с.
6. Umumiy oʻrta taʼlimning Adabiyotdan “Milliy oʻquv dasturi”. – Loyiha – 2021. – Toshkent. – 62 b.
7. Фридендер Г.М. Реализм Достоевского. – М.: 1964. – С. 190-191.
8. Хализев В.Е. Теория литературы: Учебник. – М.: Высш. шк., 2007. – С. 140.

TEACHING VOCABULARY TO ADULT LEARNERS USING THE COMMUNICATIVE APPROACH

Khasanova Maftuna Sherali kizi

English teacher at Alisher Navoi Tashkent State University
of Uzbek Language and Literature
khasanova0608@gmail.com

The article explores the concept of communicative language teaching, which began in the 1970s. Communication is frequently hampered by lexical issues; communication fails when people use the wrong words. The ability to communicate is the ultimate goal of language learning. This article aims to determine the value of the CLT approach in teaching English vocabulary to adult learners as well as the methods and tools that teachers use to help their students develop their vocabulary skills. This investigation displays the usage of a mixed method: a questionnaire and class activities were done to gather the data. It is crucial to emphasize that a range of tactics, in addition to those already described, can give students more chances to use the language verbally in class.

Keywords: *communicative language approach, adult learners, second language acquisition, vocabulary.*

ОБУЧЕНИЕ ЛЕКСИКЕ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА

В статье исследуется концепция коммуникативного обучения языку, зародившаяся в 1970-х годах. Успешной коммуникации носителей языка часто мешают лексические проблемы; общение терпит неудачу, когда люди используют неправильные слова. Способность свободно общаться является конечной целью изучения языка. Эта статья направлена на определение ценности коммуникативного подхода в обучении английской лексике взрослых учащихся, а также методов и инструментов, которые учителя используют, чтобы помочь своим ученикам развить словарный запас. Это исследование демонстрирует использование смешанного метода: для сбора данных были проведены анкеты и занятия в классе. Крайне важно подчеркнуть, что ряд тактик, в дополнение к уже описанным, может дать учащимся больше шансов использовать язык в классе в устной форме.

Ключевые слова: *коммуникативный языковой подход, учащиеся старших классов, овладение вторым языком, словарный запас, лексикон.*

KOMMUNIKATIV YONDASHUVDAN FOYDALANISH ORQALI KATTA YOSHDAGI O'QUVCHILARGA LUG'AT O'RGATISH

Maqolada 1970-yillarda boshlangan kommunikativ tilni o'rgatish tushunchasi chuqur o'rganiladi. Ravon va to'xtovsiz mulqotga ko'pincha bir qancha leksik muammolar to'sqinlik qiladi; suhbatdoshlarning noto'g'ri so'zlarni tanlab ishlatishi mulqot davomida tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Mukammal suhbat qila olish qobiliyati til o'rganishning yakuniy va oliy maqsadidir. Ushbu maqola katta yoshdagi o'quvchilarga ingliz tili lug'atini o'rgatishda kommunikativ yondashuvining ahamiyatini, shuningdek, o'qituvchilar o'z o'quvchilarining so'z boyligini rivojlantirishga yordam berish uchun foydalanadigan usul va vositalarni aniqlashga qaratilgan. Ushbu tadqiqot aralash usuldan foydalanib o'tqazilgan: ma'lumotlarni to'plash uchun so'rovnoma va lug'at mashg'uloti o'tkazildi.

Kalit so'zlar: *kommunikativ til yondashuvi, katta yoshdagi o'quvchilar, ikkinchi tilni o'zlashtirish, lug'at.*

Introduction.

The methodology of teaching the English language is constantly changing now. There are many discussions among teachers who argue about what method for learning foreign languages is the most effective for different types of learners. Proponents of the traditional teaching methodology prefer to teach the language traditionally since these forms basic linguistic skills: the ability to speak, listening and reading comprehension, and writing skills. However, there is an approach proposed in the 70s of the last century called the Communicative Approach. Because of that time, all English learners were taught using the Audiolingual method and began to complain, “They understand the language, but they can't speak.”

Therefore, a new approach focused on a language as means of communication. Instead of paying a lot of attention to grammar and vocabulary, the Communicative Approach emphasized developing learners' ability to communicate in English. In addition, Richards (1997) defines it as “an approach that is used in learning the second language or foreign language that emphasizes the improvement of communicative ability” (p.13). The main goal was the formation of learners' communication competence, such as understanding and independent output of information in a foreign language that correctly corresponds to a specific social situation.

There is still a hot debate about which methodology is the best and most suitable for adult learners to help learners acquire English language vocabulary and grammar. In this case study, there was an attempt to determine whether the communicative approach is effective in terms of teaching vocabulary to adult learners. To prove this theory, the assistance of ten selected participants will be needed, who are currently learning English at Tashkent State Uzbek language and Literature University.

Literature review.

Richards (2006) states that “the worldwide demand for English has created an enormous demand for quality language teaching and language teaching materials and resources. The demand for an appropriate teaching methodology is therefore as strong as ever” (p.1). That is why many teachers and researchers want to find and test the ideal teaching approach that would be suitable and perfect for their students.

Sun and Chen (2002) conducted a case study at Private Pui Ching Commercial College in China where they were implementing a Communicative Language Teaching methodology into EFL classrooms and the curriculum of the College. At the end of their research, Sun and Chen (2002) concluded, “the more we know about the context, the better we can adapt CLT methodology to the program”. Furthermore, authors have suggested that traditional and CLT methodologies should be integrated to serve the needs of students in such a curriculum.

Jennings (2017) who conducted research at the Tokyo University of Science in Japan wanted to identify teachers' attitudes and perceptions toward the use of CLT methodology activities in their classes. The results suggest that there has been a remarkable increase in terms of using CLT-based activities in oral English courses and lessons have started becoming more student-centered.

Ahmad and Rao (2013) who did an experimental study in Pakistan to identify the effectiveness of the Grammar Translation and Communicative Language Teaching (CLT) method in teaching English revealed that “Pakistani learners lack in English language communication skills, and the use of old traditional methodology is one, among other, causes for this shortcoming” (p. 202).

Cheng (2006) examined the Malaysian and Taiwanese textbooks in terms of the implementation of the CLT approach. The research revealed, “Textbooks with the implementation of CLT in both Malaysian and Taiwanese settings has little influence on the teaching of grammar”. The author also pointed out that suggested that methods of applying the communicative approach could work only when teachers are ready to integrate CLT principles into their lessons.

Research design.

This case study includes the following stages:

- Questionnaire
- Activity for learning new vocabulary
- Post activity

In the beginning, a survey that consists of 9 questions for a pre-stage of the case study. It was close-ended questions with three possible options that participants were required to choose: *Yes, No, I do not know*. At first, I wanted to create open-ended questions however some of the questions might be a little bit challenging for intermediate learners since there were some related to teaching methodology, which participants probably did not know. The first four questions in my survey were selected because I wanted to know participants' attitudes towards their age in terms of learning a new language, the process, and the effectiveness of acquiring the English language. Then, as expected, the participants were not aware of the notion “traditional” approach to teaching which was mentioned in the fifth question, therefore, I had to define and explain this term. When I gave some examples of this teaching method, they seem to understand and even told me their own experience of being taught using a traditional technique. In the sixth question I wanted to know whether there was a teacher that deeply impressed participants in terms of teaching. The eighth question was about identifying their understanding of the direct correlation between teaching methods and the effective performance of the learners. In addition, the last question was asked to know about their overall process of language learning satisfaction – whether they are satisfied with the progress, they have made so far or whether it might have been better.

As for the main part, I have decided to divide the participants into two pairs, where Group 1 (Student a & Student B) was supposed to be taught new vocabulary using a traditional approach while Group 2 (Student C & Student D) was supposed to be taught the same vocabulary with the help of a Communicative approach activity. For this reason, I have designed an activity with new vocabulary, which is related to the current global issues – vaccination and health. The activity itself was very easy to complete: all students need to do was fill in the gaps by putting the words from the box.

In the case of teaching Group 1, I took the leading role as a teacher and introduced a new topic, based on the traditional method of teaching. I defined each word of new vocabulary myself and then asked my students to repeat after me so that they would pronounce them correctly. Afterward, students were required to memorize this new vocabulary to do an activity based on these words later.

In the case of teaching Group 2, I have decided to use CLT-based activity to test the effectiveness of this approach in terms of teaching vocabulary. After the introduction of the new topic “Health and vaccination”, I asked them to do a role-play where they were supposed to play the role of the doctor and the patient and all the new words from the topic were used in their speech. As soon as the role-play was finished, they were given an activity to test how well they learned new vocabulary.

Data collection and analysis.

The questionnaire, which was designed to identify some key information about the participants, revealed that 3 out of 4 believe that it is more advantageous if a second language is acquired at a very young age.

Table 2.

Answers to questions №2, №3, and №9 demonstrated that they are fully satisfied with their learning experience in terms of English language acquisition, but three of 4 students still have some dissatisfaction with their speaking skills, especially when they try to communicate in English with their peers. Also, it was reported that the majority of them have interlanguage problems.

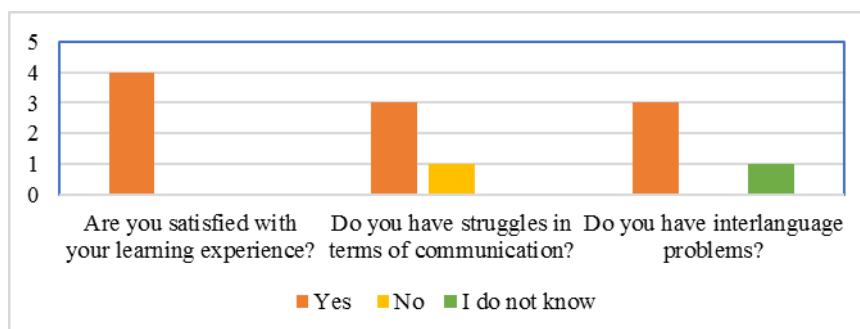

Table 3.

Questions №6 and №7, №8 were specially designed to determine whether the participants were aware of any teaching methodologies, or at least remember any teacher who deeply impressed their process of learning English since this information directly affects their process of learning English. As expected, the majority of the participants had no idea about this notion, thus they were hesitating while answering.

After the questionnaire stage, I divided my students into two groups, which are called Group 1 (formed with Student A and Student B), and Group 2 (formed with Student C and Student D). As was

described above, Group 1 was taught new vocabulary related to health using the traditional approach while Group 2 was introduced to the same vocabulary using the communicative approach. Then Group 1 was required to memorize new words, and at the same time, Group 2 was asked to just do a role-play where new vocabulary words were used. Afterward, both groups performed a filling-the-gaps activity testing their knowledge. The results were impressive and surprising at the same time.

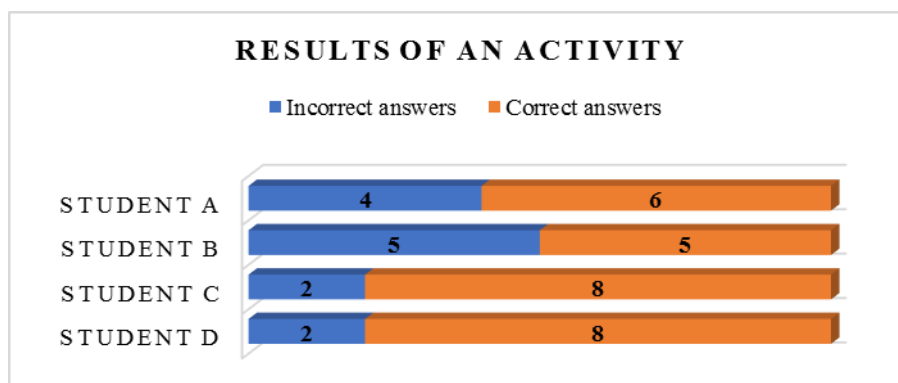

Table 4.

Conclusion.

While performing a case study, it was revealed that although implementing the Communicative Language Teaching approach for teaching vocabulary to adults can be very beneficial and effective, there are plenty of issues that may complexity the successful application of this approach. For example, Richards (2006) notes that “communicative language teaching today refers to a set of generally agreed upon principles that can be applied in different ways, depending on the teaching context, the age of the learners, their level, their learning goals, and so on” (p.22). In this case, study students’ purpose of learning English, their age and English level proficiency, affective filter rate, and experience in language acquisition greatly affected the results of CLT-based activities. However, from the findings, it can be concluded that if the teacher is able to use the Communicative Approach, taking into account all the issues mentioned above, learners could achieve very great results in terms of learning and putting into practice new vocabulary.

References:

1. Ahmad, S. and Rao, C. (2013) Applying Communicative Approach in Teaching English as a Foreign Language: a Case Study of Pakistan. *Porta Linguarum* 20.
2. Jennings, Stephen (2018). Implementing Communicative Language Teaching: A Case Study of English Language Teaching Reform in a Japanese Science University. EdD thesis The Open University.
3. Krashen, S.D. (1981). *Second language acquisition and second language learning*. Pergamon Press.
4. Richards, J.C. and Rodgers T.S. (1997). *Approach and Methods in Language Teaching* Cambridge, Cambridge University Press.
5. Richards J.C. and Schmidt R. (2013). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Routledge.
6. Sun, G. and Cheng, L. (2002). From Context to Curriculum: A Case Study of Communicative Language Teaching in China. *TESL Canada Journal* 19(2).

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATIVE APPROACH IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION

Mirzayeva Nasiba Bakhtiyar kizi,
English teacher at Tashkent State University of
Uzbek language and literature
named after Alisher Navoi
nasiba.mirzaeva.98@bk.ru

In Second Language Acquisition (SLA), “Communicative Language Teaching (CLT)” which is one of the most dominant and experienced foreign language teaching method in many current ELT applications, has been widely used in all countries in the world. Moreover, it is regarded as the most reliable and efficient way of teaching language not only for English but also for other languages.

The aim of this article is to examine the role of approach. More specifically, it strives to identify how effective this approach is as a widely practiced English teaching method while teaching a second language.

Key words: *communicative approach, second language acquisition, communication skills.*

ЗНАЧЕНИЕ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА В УСВОЕНИИ ВТОРОГО ЯЗЫКА

В изучении второго языка (SLA), “Преподавание коммуникативного языка (CLT)”, который является одним из наиболее доминирующих и опытных методов преподавания иностранных языков во многих современных приложениях ELT, широко используется во всех странах мира. Кроме того, он считается наиболее надежным и эффективным способом преподавания языка не только на английском, но и на других языках.

Целью данной статьи является изучение роли подхода. В частности, она стремится определить, насколько эффективным является этот подход в качестве широко применяемого метода преподавания английского языка при преподавании второго языка.

Ключевые слова: *коммуникативный подход, овладение вторым языком, коммуникативные навыки.*

IKKINCHI TIL O’RGANISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI

Ikkinchi tilni o’zlashtirishda (SLA) ko’plab joriy ELT ilovalarida eng ustun va tajribali chet tilini o’rgatish usullaridan biri bo’lgan “Kommunikativ tilni o’rgatish (CLT)” dunyoning barcha mamlakatlarida keng qo’llanilgan. Bundan tashqari, bu nafaqat ingliz tili, balki boshqa tillar uchun ham til o’rgatishning eng ishonchli va samarali usuli hisoblanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi yondashuvning rolini o’rganishdir. Aniqrog’i, u ikkinchi tilni o’rgatishda keng qo’llaniladigan ingliz tilini o’qitish usuli sifatida ushbu yondashuv qanchalik samarali ekanligini aniqlashga intiladi. Bundan tashqari, u quyidagi savolga javob berishga harakat qiladi:

Kalit so’zlar: *kommunikativ yondashuv, ikkinchi tilni o’zlashtirish, muloqot qobiliyatlari.*

Introduction.

The increasing demand of English language for meaningful communication produced an immense need for quality English language education and it became important for the people to equip their children with good knowledge of English. The role and duties of English language teachers in the current situation have increased for developing efficient communication skills.

As the goal of communicative language teaching is to develop students’ communicative competence in the target language, I wanted to do some research on this topic.

By this research, It is intended to prove how important is to use this approach during the acquiring a second language for teachers and learners as well. Till now, there many studies have been conducted on this topic by many well-known scholars. I hope this article will be beneficial for both teachers and students. Additionally, it may help teachers to realize the importance of communicative approach as it is one of the crucial methods while teaching a target language in order to make learners gain enough skills in terms of speaking and pronunciation.

Literature review.

By conducting some research on Communicative approach in second language acquisition (SLA), I realized that using this method during the lesson is the best way to enhance learners' communication skill and pronunciation as well.

To begin with, in the Western English speaking context, where immigrants learn English in order to conduct their present and future life in communication with native and other competent English speakers, the English language classroom operates on the principle of immersing learners in Anglo-Saxon society. It is, thus, important in the Western classroom to establish what Holliday (1994: 54) calls “the learning group ideal” or “the optimum interactional parameters”, within which, learners, by interacting with each other on meaningful things, can best develop the communicative skills they immediately use in their real life. To facilitate this learning group ideal Brown (op. cit.) describes the practices to be used in the classroom such as:

- A significant amount of pair work and group work is conducted;
- Authentic language input in real life context is provided;
- Students are encouraged to produce language for genuine, meaningful communication.

Nunan (1989: 194) also stresses the use of activities which involve oral communication, carrying out meaningful tasks, using language which is meaningful to the learner and the use of materials that promote communicative language use as they are task-based and authentic.

Besides Larsen-Freeman explains that although students have knowledge of the target language's forms, meanings and functions, if they cannot apply them in negotiation meaning, it is still inadequate. Therefore, practicing in context is more important than learning in classroom. This allows systematic attention to functional as well as structural aspects of language to be the most characteristic feature of CLT.

Furthermore, CLT activities must engage students to interact and use the language form they learnt for meaningful communicative purpose. There are various types of teaching and learning activities in CLT. However, each type should involve students in the communicative process with information sharing, negotiation of meaning and interaction. It can include text-based materials which enact pair work or role play, task-based materials such as jigsaws, cue cards, activity cards, authentic materials (Richards and Rodgers, 2001), scrambled sentences, language games, and picture strip stories (Freeman & Anderson). Students learn to communicate by communicating (Nunan, 2004; Willis & Willis, 2007). I do agree that how much we speak, we learn the way of communication while learning a target language. Additionally, Larsen-Freeman (2000) suggests that the activities should be organized in such a way that develops fluency and learners can produce meaningful, consistent and effective sentences, since communicative competence can be developed in students by using properly designed language games, problem-solving tasks, using picture stories and role

play methods. According to Finocchiaro and Brumfit (1983), CA is a student centered activity which develops confidence through a real communication, as interacting a lot, people improve their self-confidence and learn how to speak fluently as well.

According to Hymes (1972), language knowledge and communicative competence are essential elements for second language learners to be used in a variety of situations. The essence of language teaching lies in the notion of attaining proficiency in negotiation with target language speakers (East, 2012). The learners in second language acquisition (SLA) attain fluency and accuracy after much practice and by applying different evaluative techniques such as teacher's corrections or self-monitoring. Any individual learn something step by step, by making mistakes, practices and receiving feedbacks from their instructors, therefore I believe that in order to learn any second language learners need to communicate and practice.

Research design.

At the very beginning of the research the participant was informed that the researcher was only interested in identifying the importance of Communicative Approach in Second Language Acquisition (SLA), more specifically, the effect of using communicative method while teaching a second language. Besides that the subject was introduced with Consent form and she signed it by realizing its importance in conducting research herself.

Researching the subject in a period of almost a month, some tests and methods were used in order to determine her level of knowledge, improvement and also the changes in her development on grammar, pronunciation and speaking skill as well.

Firstly, a test was taken which is on vocabulary and grammar in order to check her general background knowledge of knowing some words and simple rules in English for everyday use. Her results were satisfying enough. However, some extra tests and activities I needed to organize in order to enhance her communication skill. Therefore, I decided to give her making a speech about “Advantages and disadvantages of watching TV for children” as a task.

After listening to her speech that she prepared, I noticed some vocabulary mistakes which she could not use properly. Then I decided to work on her vocabulary skill as it is her weak point.

Having realized her weak point, the participant agreed to divide the activities which can help to improve her knowledge in terms of vocabulary and grammar.

We divided it into two parts:

1. In-class activities
2. Out-of-class activities

In order to organize some in-class activities to enhance participant's knowledge, I decided to do activity on vocabulary, as building vocabulary involves memorizing their spellings and pronunciations and also requires understanding their usage in different contexts, especially, as some words have more than one meaning. Besides, all of these aspects of vocabulary building require a combination of rote learning and understanding the meaning of words. Therefore, I chose one of the effective activities which was called "Flashcards". In this activity I used some flashcards as quizzing tools and wrote the word on one side of the card and its definition and pronunciation on the other. Then I showed the subject the side with the word and tested her on the definition and then vice-versa.

The participant found this activity very interesting and useful as it improved not only her vocabulary skill but also pronunciation as well. Additionally, by using flashcards I helped the subject to stick new words in her memory.

In terms of out-of-class activity which can develop speaking skill, I recommended her to write some simple phrases that are used for daily life on some stickers and stick them in different objects, which can always be visible to her at home (for ex, in the kitchen or entering hall of the house) and it can give her an opportunity to read and try to remember them as soon as possible, as she often visits the kitchen in order to prepare some meals and does cleaning in the entering hall or other rooms of the house.

Except from that I also suggested her recording some short speeches of native speakers on her cell phone and listening to them repeatedly, since this method improved her speaking skill and along with this, the subject also gained enough knowledge in pronouncing the words correctly.

All the rules of doing these kinds of activities which were suggested to do in order to expand her vocabulary, pronunciation and as well as speaking skill were clearly explained to the participant.

Data collection and findings.

Data analysis is not a simple description of the data collected but a process by which the researcher can bring interpretation to the data (Pawney & Watts, 1987).

By adopting multidimensional qualitative research procedures, including pre-posttests, in-class and out-of-class activities, some skills (speaking, vocabulary, pronunciation) of the subject were developed due to using communicative approach in Second Language Acquiring (SLA).

At the beginning, the results of the test which she did regarding simple vocabulary of everyday use were not so bad, as she got enough knowledge during her school time with the help of her English teacher and by watching many tutorial and educational videos on YouTube channels. However, in terms of preparing some simple speeches according to the given topic, some weak points were noticed due to using appropriate vocabulary and wanted to improve this point by using various activities on communicative approach.

In terms of in-class activities, the participant could gain more improvements as one of the effective activities was used to enhance her vocabulary and pronunciation skills. The usage of flashcards which was beneficial to memorize the definitions and spellings of the word helped her to enrich her vocabulary learning skills as well as pronunciation as she was really keen on doing this kind of activity with her group mates also.

Nevertheless, when it comes to other vocabularies that were not used during flashcards activities, she could not manage to remember almost half of them and did not use them in her speech appropriately while she was talking about the topic that I provided.

Regarding out-of-class activity improvements, the experiment that stickers with written words was not very successful at home atmosphere. The reason for this was she was disturbed by doing housework while reading them. Even though she read them as soon as possible, she could not manage to store all the words and phrases in her mind as the human brain cannot function simultaneously.

However, the activity which I recommended as a beneficial one was that doing a record of native speakers' speech on her mobile phone really worked the participant's wonders. Since she could listen to them every time and every place, she could manage to remember and use them in her speech appropriately and improved her speaking and pronunciation skills as well.

As for a sample level test result which was given in order to evaluate the available English level of the student at the initial stage of the study comparing

to the last one that was taken after a period of month study, it was found out that there was an improvement between them, as the student could achieve more knowledge in terms of using appropriate vocabulary (for ex, word combinations or synonym and antonyms of the words) and grammar rules such as prepositions and pronouns.

Conclusion.

From overall perspective, after having studied the person who has got enough knowledge in terms of using simple vocabulary but cannot use them appropriately while speaking, emerging findings showed that using the Communicative approach in acquiring a second language was the effective one. Since the results that were found in data collection illustrated enough improvements.

Besides, a theory of language as communication lies at the very core of the CLT. According to Chomsky the goal of language teaching was to develop "communicative competence", which implied acquiring both an ability and knowledge to use a language. In other words, communicative competence considers language as a tool used for communication. After looking through this theory I wanted to connect my findings to this as it shows that using this method in acquiring a second language is one of the effective ways in order to enhance one's communication skill.

In terms of the research suggestions, the use of alternative communication techniques improves the participant's academic results and her motivation and attitude towards the subject. And also she could accomplish her tasks properly. Through the observation process, it was observed that the subject tried to give her best to do the tasks, showing a great interest and motivation. Obviously, some of the activities worked better than others, but all of them had a general positive result.

References:

1. Brown, H. D. 1994. *Principles of Language Learning and Teaching*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.
2. Canale, M., & Swain, M., (1980), "Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing", *Applied Linguistics* 1: pp. 1-47.
3. Harmer, J. 2003. 'Popular culture, methods, and context'. *ELT Journal* 57/3: 287-94.
4. Holliday, A. 1994. 'The house of T E S E P and the communicative approach: the special needs of state English language education'. *ELT Journal* 48/1: 3-11
5. Hymes, D. 1972. 'On communicative competence' in J. B. Pride and J. Holmes (eds.). *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin.
6. Kumar, N., Philip, P., & Kalaiselvi, A. (2013). The application of CLT to teaching English as a second language-an assessment of practice in India. *Cv international Journal of Humanities and Social Science Invention*, 2(5), 24- 29. Retrieved from [http://www.ijhssi.org/papers/v2\(5\)/.version-3/E252429.pdf](http://www.ijhssi.org/papers/v2(5)/.version-3/E252429.pdf)
7. Larsen-Freeman, D. 2000. 'On the appropriateness of language teaching methods' in J. Shaw. D. Lubelska and M. Noullet (eds.). *Language and Development: Partnership and Interaction*. Bangkok: Asian Institute of Technology.
8. Littlewood, W. (1981). *Communicative language teaching: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Nunan, D. 1989. *Designing Tasks for the Communicative Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Richards, J. and T. Rodgers. 1986. 'Approaches and Methods in Language Teaching'. Cambridge: Cambridge University Press.

TEACHING ENGLISH BY USING INTERACTIVE METHODS

Radjabova Jayron Ikram qizi,

English teacher at Tashkent State University of Uzbek
language and literature named after Alisher Navoi
radjabovajayron99@gmail.com

Today, understanding at least one foreign language has grown into a crucial component of a specialist's professional skills. Thus, it is important to consider effectiveness of the method used to acquire new languages. Interactive methods are the most successful for learning languages. The article's main goal is to outline the function of interactive teaching techniques for English. This article discusses one of the most effective methods in the learning system. On the basis of the foregoing material the authors reach the conclusion: the interactive learning method stimulates learning foreign languages, teaches to work in a team, develops communication skills. In addition, this conclusion supported with examples from own experience.

Key words: teaching methods, active teaching method, interactive methods and techniques, student, teacher.

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

На сегодняшний день владение хотя бы одним иностранным языком превратилось в важнейшую составляющую профессиональных навыков специалиста. Таким образом, важно учитывать эффективность и действенность метода, используемого для изучения новых языков. Интерактивные методы являются наиболее успешными для изучения языков. Основная цель статьи состоит в том, чтобы наметить функцию интерактивных методов обучения английскому языку. В данной статье рассматривается один из самых эффективных методов в системе обучения. На основании вышеизложенного авторы приходят к выводу: интерактивный метод обучения стимулирует изучение иностранных языков, учит работать в команде, развивает коммуникативные навыки. Кроме того, этот вывод подкрепляется примерами из собственного опыта автора.

Ключевые слова: методы обучения, активный метод обучения, интерактивные методы и приемы, ученик, учитель.

INGLIZ TILINI INTERFAOL USULLAR ORQALI O'QITISH

Bugungi kunda kamida bitta chet tilini tushunish mutaxassisning kasbiy mahoratining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Shunday qilib, yangi tillarni o'zlashtirishda qo'llaniladigan usulning samaradorligini hisobga olish muhimdir. Til o'rganishda interfaol usullar eng muvaffaqiyatli hisoblanadi. Maqolaning asosiy maqsadi ingliz tilini interfaol o'qitish usullarining funksiyasini ko'rsatishdir. Ushbu maqolada ta'lim tizimidagi eng samarali usullardan biri muhokama qilinadi. Yuqoridagi materiallar asosida mualliflar shunday xulosaga kelishadi: interfaol o'qitish usuli chet tillarini o'rganishni rag'batlantiradi, jamoada ishlashga o'rgatadi, muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, ushbu xulosa o'z tajribasidan misollar bilan tasdiqlangan.

Kalit so'zlar: o'qitish usullari, faol o'qitish usuli, interfaol usul va uslublari, talaba, o'qituvchi.

Introduction. By being interactive, individuals collaborate and have an impact on one another. Dialogue or communication are implied in this circumstance. The relationship among learners and one other as well as between them and the teacher is the goal of these approaches, and as a result, learners must engage in a proactive part in the educational procedure. The goal of open courseware is to confirm the unique circumstances that will enable all learners to take an active role engaged with the instructional process. People who participated will be capable of comprehending and recognizing everything that occurs, have an impact on one another, and contribute independently after developing cordial and helpful relationships. In order to foster a good association between the instructor and the students, individuals have primarily focused on the teacher's mindset and function in this area.

Main part. However, this does not indicate that learners play a unique position as individuals with autonomous personalities and capacity for self-construction. In an interactive classroom, the teacher acts as a facilitator rather than an initiator, and the relationship between teacher and student is one of equality. Learners' information framework may be built, their insights and opinions can be communicated and motivated, and educators' teaching skills can be enhanced through the use of this dynamic approach. The main objective of the instruction at this point is being implemented directly between the instructor and the students. There are two stages in this learning phase. The first is knowledge; a teacher might start by responding to the questions on the forms that made you feel interested the most. Also, at this point, the primary instructional material is given via techniques like seminars, seminars, role acting, conversations, and working together in small groups. The second level is practice-focused and is meant to assist the students in gaining actual experience. It can be accomplished through the use of role acting, exaggeration, discourse, "brainstorming," and other collaborative kinds of work. The decision is based on the circumstances. Making the pupils more involved in the educational process and active participants in the lessons is the goal of innovative instructional tactics. Beyond merely attaining instructional objectives, interacting activities have other advantages. In addition, you can simply integrate this kind of activity into your digital classroom instruction to assist your students develop their originality, logical analysis, real concern, and decision-making talents as well as their collaboration and teamwork skills. At the initial stage, they learn, play and play, develop and learn. And at the same time, it is important to teach students to regulate their gaming activities. Self-regulation occurs when staging fairy tales, during dialogical speech, according to the reference scheme, according to pictures. Students need to be taught how to predict their results.

Only social communication, in accordance with the appropriate instructional principle, can lead to an advantageous learning outcome. This demonstrates how crucial conversation is to learning. The only engagement in the conventional method of teaching is between the teacher and the students, which is viewed as unfavorable or unimportant. This circumstance is more typical in written instruction, in particular. Typically, a student's work is always finished within her own circle of thinking after the teacher has made a decision, looked into the matter, chosen the content, and designed the layout. The students then enhanced their comprehension as a result of the teacher's corrections to their works. The educational process is mainly based on two actions: on the transfer and acquisition of knowledge. In the first case, the teacher gives the right information, and students perceive it. Innovative methods also face this process and their the goal is to evaluate the actions teachers and students using new ways and methods of learning, including new technical training aids. It should be mentioned that the methodological approach in teaching foreign languages is carried out by three methods:

- passive method;
- active method;
- interactive method.

If we talk about the passive method, then it should be noted that here the teacher is at the center of the educational process: he plays an active role, while students passive. Control can be done with the help of questions, tests, etc. The

The method will only be effective if used by an experienced teacher. A lecture is an example of a passive method. Active learning methods are methods learning, in which the teacher and students interact with each other, their role and activities are equal. An example would be didactic games, analysis of specific situations, etc. The generally accepted definition of the method sounds like "brainstorming" – a method of group, collective production of new ideas. It is used quite widely: from solving scientific, technical and creative problems before looking for options for behavior in complex social or personal situations. This is a technique for generating new ideas on a given topic, a method that promotes creative activity of students in solving problems. In this technique, usually various solutions to the problem are provided. The condition for effective teaching of a foreign language in the context of a scientific, technological and information explosion is, in my opinion, a combination of traditional intensive teaching methods with the development and use in teaching practice of a number of modern interactive methods that are focused on the personality of the student, wider interaction of students not only with the teacher, but also with each other, as well as to increase the activity of students in the learning process. It is necessary to create such pedagogical conditions that would contribute to the optimal use of the reserve capabilities of the individual and would lead to effective accelerated learning.

Effective teaching of a foreign language is possible if the teacher who organizes the training knows modern teaching technology. Any modern pedagogical technology is a synthesis of the achievements of pedagogical science and practice, a combination of traditional elements of past experience and what has been created by social progress. Modern pedagogy and methodology offer a wide variety of interactive

technologies that are advisable to use in the accelerated learning of students in foreign languages. As practice has shown, only interactive forms of education can provide high motivation, strength of knowledge, creativity and imagination of students, sociability, active life position, team spirit, freedom of expression, desire to improve. The use of interactive methods in the period of teaching a foreign language corresponds to the modern concept of teaching, which is based on the principle of active activity of students. The task of the teacher is to teach them to consciously master the language material in the process of collective activity and the widespread use of situational and communicative approaches in teaching a foreign language.

Here the communicative involvement of the student in the process is important. The teacher must listen to all positions student and, without criticizing, to give an objective assessment of the answer. In addition, the students should be encouraged to respond. If all these conditions are met, then create an enabling environment for learning, when the student has the opportunity to express your ideas freely. The advantage of this method, as experience shows, is increasing students' interest in learning a foreign language, as well as the development of creative thinking. Brainstorming would be another engaging interactive technique that enables the formation of practically important traits in aspiring analysts and the development of their welfare economics. Mind mapping is the collaborative exploration for the concepts required to address any issue. The key benefits of this approach are that pupils perceive to be "liberated"; the verbal communication evaporates, there is no longer any anxiety about uttering the incorrect word, the restriction is lifted, etc. Using the right techniques helps people think creatively and associatively, take the initiative, generate a lot of concepts quickly, and voice their own opinions. In contrast to the debate approach, "divergent thinking" means the dismissal of any concept criticisms.

Discussion (from the Latin discussion - consideration, research) is an active learning method based on a public discussion of the problem, the purpose of which is to clarify and compare different points of view, to find the right solution of the controversial issue. This type interactive learning requires the study of educational material for a certain topic. Having studied the lexical and grammatical material on the topic, students can begin to discuss. This method consistently helps students and expresses their ideas logically. For this method to be effective, students should be divided into small groups then each participant will be able to express their ideas and take an active part in the discussion of the topic. This method consistently helps students and expresses their ideas logically. For this method to be effective, students should be divided into small groups then each participant will be able to express their ideas and take an active part in the discussion of the topic.

To achieve the effectiveness of this method must be followed instructions:

- 1) the teacher, together with the students, chooses a topic for discussion;
- 2) students study the topic;
- 3) the teacher forms groups;
- 4) the teacher gives instructions;
- 5) the teacher manages the activities of the students and, if this or that assistance is needed, helps and stimulates the work;
- 6) At the end of the discussion, one participant from each group makes a presentation.

It is currently one of the widely used foreign language teaching methods. This method can be used at any level of language learning, and also used in teaching schoolchildren and older people. Role-playing games encourage creativity, out of difficult situations, ingenuity. When using this method the following instructions should be followed: the teacher needs to create a cozy atmosphere among the students who take part in the game; students should not be shy. This will help them feel more comfortable and be interested in the process. Undoubtedly, role-playing games help to learn foreign languages in an entertaining way. Any lesson (a foreign language in particular) in interactive learning is a certain social environment in which the teacher and students enter into certain social relations with each other, where the learning process is the interaction of all those present. At the same time, success in learning is the result of the collective use of all opportunities for learning. The use of role-playing games has sample opportunities for the implementation of interactive learning. Role-playing game is a methodical method of active methods of teaching practical knowledge of a foreign language. The role-playing game creates conditions for real communication, thereby increasing interest in the subject. Role-playing motivates speech activity, as students find themselves in a situation where the need to say something, ask, find out, prove, share something with the interlocutor is actualized. Students are visually convinced that language can be used as a means of communication. The game activates the desire of the children to contact each other and the teacher, creates conditions for equality in speech partnership, destroys the traditional barrier between the teacher and the student. Here everyone gets a certain role and must be an active partner in verbal communication.

Role-playing games are included in almost all textbooks and teaching aids in foreign languages. Role plays, as is well established, promote trans disciplinary interactions, relate theory to the actual demands of the corporate world, and foster the abilities that potential professionals will need. They also make university academics more efficient and informative. The crucial component is role acting, which offers the chance to develop abilities that are challenging to develop under common learning circumstances. Type of development provides for the establishment of the settings necessary to educate the current expert that are more suitable as well as successful than the conventional teaching approach by modeling the occupational activity's usual interactions. Interactivity will be more effective if multimedia technology is applied in practice. Multimedia is an innovative teaching method. It is a combination of different media types such as audio, video materials, presentations, with the help of which the teacher presents information to students on an interactive whiteboard. Information technology helps the teacher to motivate students to active knowledge through real problems. An analysis of the experience of pedagogical activity shows that a productive technology for learning a foreign language by students, a means of increasing the motivation for learning, is a role-playing game.

The main stages of a teaching role-playing game are: putting forward and discussing an idea regarding a communicative situation (an obligatory element of a role-playing game is the resolution of a problem situation), a set of roles and an approximate course and rules of the upcoming game; distribution of roles and determination of the content (scenario) of the role-playing game; conducting a role-playing game debriefing. The advantages of using this method lie in the positive impact on emerging speech skills. But there are also negative from the side of this approach. It should be noted that each stage in the algorithm for the implementation of a role-playing game is important, but it is especially necessary to note the final stage, which consists of assessments and self-assessments of the individual contribution of each student to the preparation and conduct of the game, the adequacy of foreign language statements of the role played and the existing communicative situation, as well as the truthfulness and expressiveness of role behavior. A detailed and methodically well-organized role-playing game contributes to the active involvement of students (even the most timid and shy) in the learning process, their self-affirmation and self-esteem, high-quality assimilation of didactic material; creates a need for communication; focuses on the ability to plan one's own speech behavior and the behavior of the interlocutor; develops creative abilities, attention, memory, thinking, the ability to control one's actions; improves relationships with classmates and teachers. Role play is learning by doing. The situation of role-playing communication improves the quality of learning and is a stimulus for the development of spontaneous speech. Role play gives students the opportunity to go beyond their context of activity through a variety of social and interpersonal roles; allows you to anticipate your future personal experience by playing the roles of people of various professions; creates a favorable psychological climate in the classroom. With the right organization, the role-playing game creates an atmosphere of communication, which should cause students to have an internal need to express thoughts in a foreign language.

The task of the game is to develop an optimal behavior strategy for the performer of each role. The main parameters that determine the nature of the role situation are the presence of a single plot corresponding to the chosen communicative situation, and role relations between the participants in communication. When students assume a role, they play themselves or some character in a specific situation. Therefore, there are no spectators in the role-playing game and each of the participants can imagine themselves in the proposed situation. In addition, over-subject competencies are formed: research, communication, organizational and managerial, teamwork skills. The role-based organization of educational material contributes to the effective organization of students' educational activities, creates the psychological readiness of students for speech communication, and prepares them for situational spontaneity of speech. Thus, students systematize knowledge on the studied grammatical topic and train lexical material. Also at the final stage, students can be asked to complete the test.

The results are summed up and the whole group is rated, or the best group is called. The use of this technique is also possible when working with vocabulary or with educational text. In order to achieve a new quality of education that is truly adequate to modern times, an English teacher must not only master information and computer technologies, but also realize how much the approach to the learning process changes when the traditional leading and controlling functions are gradually replaced by orienting and systematizing ones. Only under these conditions can the purposeful joint activity of the teacher and students in the information and educational environment be fully implemented. In recent years, electronic interactive whiteboards have become the most universal technical means of teaching. Interactive whiteboards are an effective way to introduce electronic content of educational material and multimedia materials into the learning process, providing motivation for the student to be active and fruitful. Pre-prepared texts, tables, pictures, music, maps, thematic video clips allow teachers to effectively present the material, conduct classes

dynamically, using different learning styles, develop creative activity, passion for the subject, which ultimately ensures the effectiveness of mastering a foreign language. A qualitatively new training of graduates, the formation of their creative abilities and creative thinking, readiness for rationalization and inventive activity is the main guideline and indicator of the professional suitability of modern forms of education. The search for ways to enhance the cognitive activity of students through the use of interactive teaching methods, through the introduction to independent research of scientific sources based on the potential use of their own practical experience continues.

The interactive methods used in the learning process also include the method of projects, discussions, competitions, the use of Internet resources, and work with videos. The use of interactive methods allows you to create an authentic virtual language environment at any stage of teaching foreign languages, include students in real situations of intercultural communication, gain individual experience in communicating with a different culture, which ultimately affects the effectiveness of the formation of a foreign language communicative culture of a future specialist. Dojo360 is ideal for excellent digital or blended learning settings. Lessons can be transparently put up by professors with ease. To build content, import multimedia presentations, integrate videos from any Site, and more, you follow a step-by-step tutorial in the course builder. After that, adding students to your class is simple. Teacher simply drop their names into your class by dragging them from a master list. Echo360 makes it simple for teachers to give a live web presentation of your lesson. Educator may communicate with your pupils as if they were in the same room as you thanks to a real-time video feed. It's also much simpler than you might think to create videos. Simulation-imitation modeling in professionally oriented teaching of foreign languages opens up wide opportunities for creating situations that increase the motivation for learning foreign languages, creates an imitation of the language atmosphere. The computer acts as a consultant, providing information of a reference nature, as well as a partner, carrying out work on the program in an interactive mode. One of the types of such programs are games that can be of a cognitive, social, linguistic nature.

Conclusion. Summing up the above, it is worth noting that the interactive teaching method increases motivation in learning foreign languages, students feel more comfortable in the learning process. Besides, all methods discussed in this article and techniques develop communication skills, teach to work in a team and listen to each other, and also contribute to the solution of a particular pedagogical problem. In conclusion, it should be noted that all interactive methods and techniques develop communication skills, help establish emotional contacts between students, teach them to work in a team, listen to the opinions of their comrades, and establish closer contact between students and the teacher. Practice shows that the use of interactive methods and techniques in a foreign language lesson relieves students' nervous tension, makes it possible to change forms of activity, switch attention to the key issues of the topic of the lesson.

References:

1. Linda B. Nilson (1998). Teaching at its best. A research-based resource for college instructors. Vanderbilt University. Anker Publishing Company, Inc. Bolton.
2. Angelo, Thomas A. and Cross, K. Patricia (1993). Classroom assessment techniques: a handbook for college teachers (2nd ed.) Jossey-Bass publishers. San Francisco.
3. Ko, Edmond and Noakes, Nick (2010). Course materials from PDEV501: Preparation for your academic career, Spring 2010, HKUST.
4. Jason, H. & Westber, G. J. (1995) Making the Most of Instructional Presentations: Using the Audience Response System (Kala mazoo, M I, Up John).

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH

UDC 538.9:004.738.5

DETERMINATION OF THE SURFACE TENSION COEFFICIENT OF A LIQUID USING VIRTUAL TECHNOLOGIES

Saparbaev Tajibai,

PhD, senior lecturer, S. Seifullin KazATU, Kazakhstan

E-mail: s.tajibay@mail.ru

Kutkeldiyeva Elzira Orazbekovna,

Almaty Technological University, senior lecturer, Kazakhstan

e-mail: elzira_87@mail.ru

Kakhkhorov Siddik Kakhkhorovich,

Doctor of Pedagogical Sciences

Heliophysics and renewable energy sources department

Bukhara State University

s.g.qahhorov@buxdu.uz

Juraev Khusniddin Oltinboyevich,

Dean of the Faculty of Physics and Mathematics,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Bukhara State University

h.o.juraev@buxdu.uz

In this article, a scientific analysis of the programs and teaching-methodical tools of general education schools, higher educational institutions, as well as special programs on physics and virtual laboratory work, animations on the Internet, and the shortcomings and achievements of teaching are identified. In addition, virtual laboratory work on the topic "Determining the coefficient of surface tension of liquid" was created with the help of a special computer program Macromedia Flash 8. The description of the use of this virtual laboratory work in the educational process is written, a new method of teaching is improved.

Key words: fluid, hydrodynamics, virtual laboratory work, animation, surface tension coefficient, internet.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТА ПОВЕРХНОСТНОГО НАТЯЖЕНИЯ ЖИДКОСТИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВИРТУАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье проведен научный анализ программ и учебно-методических пособий общеобразовательных школ, высших учебных заведений, а также специальных программ по физике и виртуальных лабораторных работ, анимации в сети Интернет, выявлены недостатки и достижения обучения. Кроме того, виртуальная лабораторная работа на тему «Определение коэффициента поверхностного натяжения жидкости» создана с помощью специальной компьютерной программы Macromedia Flash 8. Приведено описание использования данной виртуальной лабораторной работы в учебном процессе, усовершенствована новая методика обучения.

Ключевые слова: жидкость, гидродинамика, виртуальная лабораторная работа, анимация, коэффициент поверхностного натяжения, Интернет.

VIRTUAL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB SUYUQLARNING SIRT TARANGLIK KOEFFITSIENTINI ANIQLASH

Ushbu maqolada umumta'lim maktablari, oliy o'quv yurtlari dasturlari va o'quv-uslubiy vositalari, shuningdek, fizika fanidan maxsus dasturlar va virtual laboratoriya ishlari, internet tarmog'idagi animatsiyalar ilmiy tahlil qilinib, o'qitishdagi kamchiliklar va yutuqlar belgilab berilgan. Bundan tashqari, Macromedia Flash 8 maxsus kompyuter dasturi yordamida "Suyuqlikning sirt taranglik koeffitsientini aniqlash" mavzusida virtual laboratoriya ishi yaratildi. Ushbu virtual laboratoriya ishining o'quv jarayonida qo'llanilishi tavsifi yozildi, o'qitishning yangi uslubi takomillashtirildi.

Kalit so'zlar: suyuqlik, gidrodinamika, virtual laboratoriya ishi, animatsiya, sirt taranglik koeffitsienti, internet.

Introduction.

Currently, educational-methodical and scientific-methodical in order to ensure the integration of knowledge and science, the provision and improvement of the educational process with new technologies of education, the development of new technologies of education, their introduction into the educational process, the improvement of the skills of teaching staff in educational organizations and the relevant infrastructure implementation of work is a requirement of the times.

Use of new technologies of education, i.e. in secondary schools, universities, as well as in educational processes within the framework of the "Technical and Vocational Education Modernization" project, virtual-laboratory and visual teaching of the general physics course with the help of a computer, creation of demonstration animation, virtual physics possibilities of performing laboratory work are adapting to new socio-economic and political conditions. When browsing the Internet, you can see new technologies and factors of learning, conflicts and harmonies of information needs.

The current level of development of research in this direction cannot meet the needs of science and practice at a high level. The main reason for this is the lack of information on the educational process. It shows that the methodology of physics teaching theory and teaching-methodical system is not developed at a high level in education in the departments of "Liquids and gases", "Liquid dynamics", "Statics and hydrostatics", and "Hydrostatics" in the field of physics. Here, the degree of use of multimedia and virtual laboratory educational tools on information and telecommunication technologies is not up to date, and the demand for education is high. The use of new electronic textbooks and methods, virtual laboratory work is a conclusive method of raising the educational process to a new level. Also, the use of information and telecommunication technologies in the educational process to improve the professional training of a physics teacher is a foundation for providing deep knowledge to students, updating the theory and methodology of teaching physics. However, in modern prepared textbooks, scientific works, and electronic textbooks, the introduction of multimedia, technological devices such as animation, and virtual laboratory work into the education system is not sufficiently considered.

Although the development of virtual laboratory tools should be done by professionals, the authors of some tools are considered to be physics teachers. During the analysis of information tools created by individual teachers, the problem of correct description, their content material and its compliance with the teaching methodology is not fully considered. In this regard, it is necessary to invent an affordable technology that creates virtual laboratory tools for teachers and introduce the same program into the training course for future teachers of physics and computer science. Such an innovation not only involves teachers in their work, but also allows master's students and students to use virtual laboratory tools economically and to be able to create them.

Research methods.

When we analyzed physics textbooks and programs, including topics related to fluid dynamics, in the chapter "Mechanics of liquids and gases" of the textbook for secondary school, "Evaporation and condensation", "Properties of steam", "Boiling", "Crisis state of matter", "Properties of the surface layer of the liquid" topics contain the first information about the phenomena occurring in the surface layer of the liquid. Here, teachers perform real laboratory work on "Determining the coefficient of surface tension of a liquid by the method of breaking a drop" and "Determining the coefficient of surface tension of a liquid by the method of rising along a capillary" [1, p.147-151]. Laws of liquid movement, types of laminar and turbulent flow, as well as molecular phenomena in liquids, molecular pressure, surface tension force, surface tension coefficient, definitions of the movement of liquid inside a tube with capillary phenomena are thoroughly studied by students and graduate students of technical specialties of the university. learn by traditional methods [2; 3; 4].

The development of technical devices used in the educational process, during the acquisition of knowledge on the chapter "Dynamics of Fluids", explaining the laws to the learner with relevant definitions for each topic, not limited to the information in the textbooks described above, but also using electronic textbooks on the topic, Internet resources, animations prepared with the help of various special programs, virtual laboratory works use is considered important. In order for the learning process to be clear, interesting, and important, instructions should be given for the selection of learning materials, planning, and performance of various tasks related to the lecture. The use of materials on the Internet, electronic carriers and animations, together with the use of new universal literature, scientific-methodical textbooks and educational tools during the performance of theoretical and laboratory work, increases the results of physics lectures. This

situation requires teachers to master the course, have higher education, qualifications and master concepts. In order to solve this problem students of secondary schools, lyceums and vocational-technical colleges and university students discussed the possibilities of using new information technology, virtual laboratory works and animations, electronic textbooks during the study of the "Fluid dynamics" section of the physics subject, located on the Internet in the "Animation" blog of the site <http://physics.5ballov.ru> [5], you can find all the animations on the topics "Processes affecting the conductivity of gases", "Thermoelectronic ionization", "Light beam ionization (photoionization)", "Electron collision ionization", "Secondary electron emission of the cathode" and "Thermoelectron emission". General physics course "Molecular physics and thermodynamics", "Quantum and atomic physics", etc., on the site <http://barsic.spbu.ru> [6] for secondary school students and university students. there are virtual lab and animated works for different topics of physics, where virtual and animated works are highly functional with BARSIC11.23 program. www.physic.kz of the Republic of Kazakhstan [7] Physicist support site "Physics course", "Electrostatics", "Theoretical mechanics", "Using information and communication technologies for teaching physics", "Physics of nuclear and elementary particles", electronic textbooks, a collection of free online interactive resources in physics, chemistry, biology, math, science, science experiments and videos, lesson plans for grades 7-11, and more. is equipped with interesting physics materials, viewable and downloadable materials that help physics teachers and their students understand physical processes. Virtual laboratory work for general education schools is named "Determining the coefficient of surface tension of liquid" on the website of the Republic of Uzbekistan www.ziyonet.uz [8]. It has the potential to be used and performed as a laboratory work, and with other virtual works on this site, there is a high possibility of using animations in non-traditional lecture processes called "Defense of Creative Work".

For the properties of solid, gas and liquid bodies "Air humidity", "Melting and solidification", "Concentration. Animations for Capillary phenomena", "Liquid surface tension" and other sections of the physics course can be viewed on bilimland.kz [9]. It can be used as a demonstration visual teaching tool in secondary schools, technical and vocational education, as well as in universities, but there are no opportunities to use and perform virtual laboratory work.

Results and discussions.

In the course of conducting these researches, in order to further develop the teaching of the physics course, a new virtual version of the laboratory work called "Determining the coefficient of surface tension of liquid" in the chapter "Dynamics of fluids" was created using the special program "Delphi" and its appearance is shown in Figure 1. The main building of the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University is shown on the first page of the work. In the upper left corner of the page there is a button with the flags of Kazakhstan, Russia and the USA. A small board in the center of the virtual lab has the lab title "Determining the Surface Tension Coefficient of Liquids" and a button labeled "Exit". When you select one of the buttons represented by the national flag, the topic of the laboratory work will be translated into the corresponding national language. To perform the created virtual laboratory work, select the inscription "Determination of the coefficient of surface tension of the liquid" and proceed to the next stage of the work, where the main working window of the virtual laboratory work will open (Fig. 2). In this window, there are experimental facilities for determining the coefficient of surface tension of a liquid by the methods of droplet breakup and liquid rising in a capillary tube.

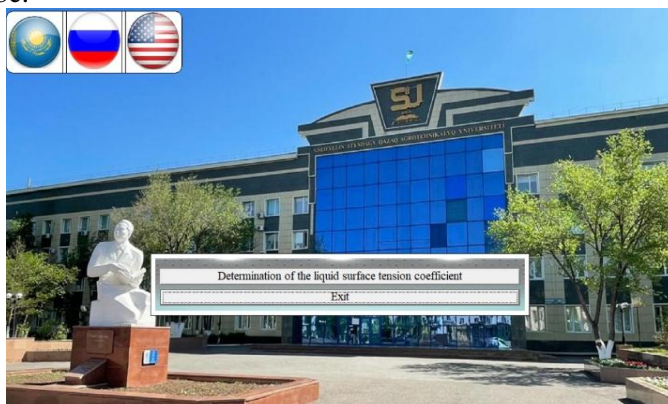

Figure 1. "Determining the coefficient of surface tension of a liquid" virtual working view

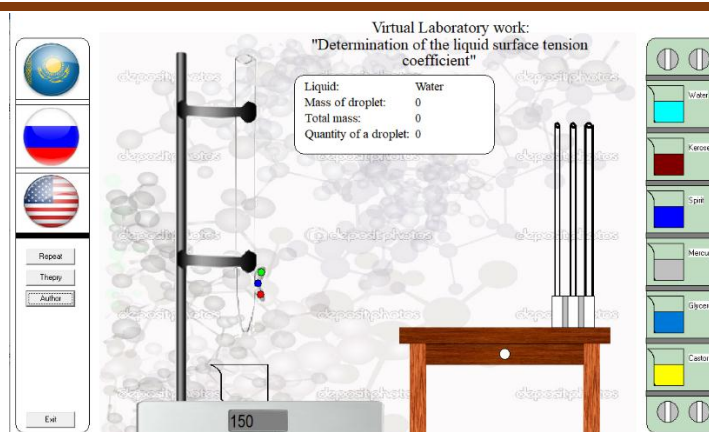

Figure 2. Electronic model of virtual laboratory work "Determining the coefficient of surface tension of liquid"

When opening this work, liquids for determining the surface tension coefficient are listed on the right wall of the page. They are: water, kerosene, alcohol, mercury, glycerin, and castor oil. In addition, there is a container with a cone-shaped tap attached to a tripod for performing work, an electronic scale, a glass and capillary tubes of different diameters placed on the table, three buttons in the form of flags of states on the left wall and "Repeat", "Theory", "Authors", "Exit" » buttons are located. In the middle, it is written "Liquid", "Drop mass", "Total mass" and "Number of drops". To perform virtual laboratory work, first of all, we select one of the liquids from the containers on the right wall and pour it into a container with a cone-shaped spout facing the tripod. An electronic scale is placed under the container, which shows the mass of the container and the mass of the drops that fell into it. In addition, you can see the mass of each droplet, the total droplet mass and the number of drops in the middle of the screen. There are green, blue, and red buttons on the conical bowl faucet. Here, when you press the green button, the liquid inside the container flows completely, when you press the blue button, the liquid drips, and when you press the red button, it stops dripping. Using the green button, completely drain the liquid and place the container filled with this liquid on the table, choose one of the capillary tubes (diameters $D=3$ mm, 2 mm, 1 mm), immerse it in the liquid in the container, measure the height of the liquid rise with a ruler, and calculate the surface tension coefficient for the liquid specified in the description Determines "by the method of liquid rising along the capillary tube".

Description of virtual laboratory work:

"Determining the coefficient of surface tension of a liquid"

The purpose of the work: to determine the coefficient of surface tension of various liquids by calculating the number of droplet breaks and by using a virtual model of the phenomena of liquid rising along the capillary tube.

Theoretical introduction.

Drop breakup method. The formation, growth and breaking of a liquid droplet at the end of the tube are shown in Figure 3. Here, when the volume of the droplet reaches a certain value, the upper side becomes thin and thins like a neck, and then breaks off. Determining the surface tension coefficient of a liquid by this method is called *stalagmometric* (Greek word *stalagma* - drop and *metron* - measurement) method.

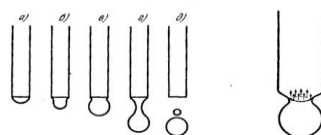

Figure 3.

The surface tension coefficient is the ratio of the surface tension force F acting on a unit contour length limited by the liquid surface to the contour length:

$$\alpha = \frac{F}{L}, \quad (1)$$

where α - the coefficient of surface tension is measured in the SI system - $\frac{H}{M}$.

Before the droplet breaks, it is held by the surface tension force F , which can be expressed by the following formula:

$$F = \alpha \pi d \tag{2}$$

The modulus F of the surface tension force at the moment of the droplet break is equal to the modulus of gravity F_a of a liquid droplet of mass m , then it is expressed as $F = F_a$ and $F = \alpha \pi d = mg$, or from this:

$$\alpha = \frac{mg}{\pi d} . \tag{3}$$

In order to increase the accuracy of measurement, we measure the mass M of n number of liquid drops and express it by the following formula:

$$\alpha = \frac{Mg}{n \pi d} . \tag{4}$$

Here, M is the total mass of liquid drops, g is the acceleration of free fall, n is the number of liquid drops, d is the inner diameter of the glass tube.

Capillary phenomenon. When a capillary tube (a pipe of small diameter) is lowered into a container filled with liquid, it is called a *capillary phenomenon* when the liquid rises or falls inside the tube.

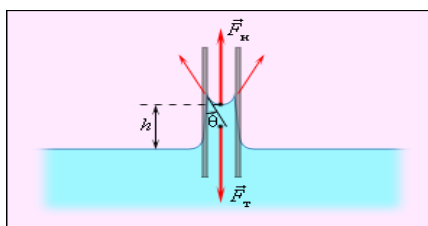

Figure 4.

Figure 4.shows that if the liquid rises along the capillary tube, it is infectious, and if it goes down, it is non-infectious.

In a capillary tube with an open top and a radius equal to r , the density ρ of the liquid rises, the surface tension force \vec{F}_T continues until the gravity force \vec{F}_H of the liquid equals to $\vec{F}_T = \vec{F}_H$, then the gravity force equals to $F_T = mg = \rho h 2 \pi r g$, and the surface tension force equals to $F_T = \alpha 2 \pi r \text{Cos} \theta$.

Here, whether or not the liquid will stick to the tube depends on the angle between θ the curved surface of the liquid and the tube. When the liquid is completely absorbed into the tube $\theta = 0$, when it is partially absorbed $\frac{\pi}{2} \leq \theta \leq \pi$, if the liquid is not absorbed into the tube $\theta > \frac{\pi}{2}$. From the $\theta = 0$ equality of surface tension and gravity and when:

$$\alpha = \frac{h \rho g r}{2} \tag{5}$$

Capillary phenomena with the properties of the surface layer of various liquids play an important role in nature and technology. In many cases, these phenomena have to be learned and taken into account.

The procedure for performing the virtual experience:

1. Download the virtual work to the computer.
2. Use the cursor to select the language of operation.
3. Choose a liquid whose surface tension coefficient is to be determined and pour it into a container with a cone-shaped spout attached to a tripod.
4. Press the blue button of the faucet, drip 10-20 drops of liquid into an empty glass (when you press the red button, the liquid stops dripping), determine the total droplet mass, the number of drops, and

determine the surface tension coefficient for the selected liquid using formula (4) (here, cone-shaped d - the inner diameter of the tube is equal to 3 mm).

5. Repeat the experiment 5-8 times for each liquid. Record the results of measurements and calculations in Table 1.

6. Press the green button of the faucet and pour the selected liquid into the glass.

7. Using the cursor, move the beaker filled with liquid to the laboratory table.

8. Select a capillary tube (diameters $D=3$ mm, 2 mm, 1 mm), immerse it in a liquid in a glass, measure the height of the rise with a ruler, and determine the coefficient of surface tension for the selected liquid using formula (5).

9. Repeat the experiment 5-8 times for each liquid, record the results of the calculations and calculations in Table 2.

10. Compare surface tension coefficients determined by methods of droplet breakup and liquid rise in a capillary tube and answer control questions.

Determining the surface tension coefficient of a liquid by the droplet break method.

(Table 1)

№	Liquids	d, mm	n	M, kg	α , N/m	$\bar{\alpha}$, N/m	$\Delta\alpha$, N/m	$\Delta\bar{\alpha}$, N/m	ε %
1	Water								
2	Kerosene								
3	Alcohol								
4	Mercury								
5	Glycerin								
6	Castor oil								

Determination of the coefficient of surface tension of a liquid by the method of rising along a capillary tube.

(Table 2)

№	Liquids	ρ , kg/m ³	h, m	r, m	α , N/m	$\bar{\alpha}$, N/m	$\Delta\alpha$, N/m	$\Delta\bar{\alpha}$, N/m	ε %
1	Water								
2	Kerosene								
3	Alcohol								
4	Mercury								
5	Glycerin								
6	Castor oil								

Follow-up questions:

1. Explain the unit of measurement of the coefficient of surface tension of a liquid and its physical meaning.

2. Summarize the expression that determines the surface tension coefficient by the drop method.

3. Summarize the expression that determines the coefficient of surface tension by the method of rising along a capillary tube.

4. Give examples from nature of the capillary phenomenon and explain it.

5. Explain Laplace and hydrostatic pressure in a capillary tube.

6. Explain and write Laplace's formula for surface tension.

7. Explain whether a liquid can stick to a solid or not.

Conclusion.

Teaching on the basis of materials according to virtual laboratory and animations in the process of physics education in pedagogical and engineering-technical educational institutions requires a very high level of skill from the teacher. In order for the lecture process to be clear, meaningful and interesting, it is necessary to choose didactic materials, to give easy suggestions to students to perform tasks relevant to the teaching process. Here, while conducting theoretical, practical, and laboratory exercises in physics, in addition to using new literature, the use of didactic materials and e-books from the Internet increases the

effectiveness of physics lessons. For this, the physics teacher should have mastered the materials, teaching methods, computer literacy to the required degree, the importance of science in the life of modern society and the rate of development of scientific and technical progress.

Summing up the results of the research, the Republic of Kazakhstan and the countries of the Commonwealth of Independent States include textbooks, teaching-methodical tools and standard training programs for general education schools, technical colleges and higher education institutions, as well as materials on Internet sites related to the physics course, virtual laboratory works and animations were deeply analyzed, virtual laboratory work on "Determining the coefficient of surface tension of liquid" for the "Fluid dynamics" section of the physics course was created using the special "Delphi" program, and a performance description was written. The description of the work was translated into three languages (English, Kazakh and Russian) and installed on the electronic device. In the course of the study, it became clear that instead of real demonstration laboratory work, the work performed with the help of its virtual model is more effective. In general, virtual laboratory work "Determining the coefficient of surface tension of liquid" is performed in Kazakh, Russian and English languages.

References:

1. Physics: a textbook for the 10th grade of a general education school in the field of science and mathematics. Part 1 / Krongart B.A., Kazakbaev D.M., Imambaev O., Kystaubayev T.- Almaty: School, 2019. - 280 p.
2. Korazov T.A. Physics. Fundamentals of molecular physics and thermodynamics. Educational tool. LLP "Liter-A" printing house, Aktobe: 2014, 338 p.
3. Zakirova N.A., Ashirov R.R. 3-16 Physics: a textbook for the 10th grade of a general education school in the field of natural science and mathematics. Nur-Sultan: "Arman-PV" printing house, 2019.-336 p.
4. Povzner A. A. Physics. Basic course: textbook / Povzner A. A., Andreeva A. G., Shumikhina K. A. — Ekaterinburg: publishing house Ural. University, 2016. — Ch. 1. — 168 p.
5. <http://physics.5ballov.ru>
6. <http://barsic.spbu.ru>
7. www.physic.kz
8. www.ziyonet.uz
9. <http://bilimland.kz/kk/home>

LAPLAS TEOREMASINI MUAMMOLI TA'LIM METODLARIDAN FOYDALANIB O'QITISH

*Mamatoxunova Yulduzxon Abduraimjon qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti*

Oliy ta'lim muassalarida matematika fanini o'qitishda bir qancha muammolar yuzaga kelib, ko'plab izlanuvchilar o'z tadqiqotlarida turlicha metodlar bilan yondashishgan. Ushbu maqolada zamonaviy o'qitish metodlaridan biri case-study yoritilib, undan foydalangan holda, “Laplas teoremasi” ni n – tartibli determinantlarni yechishda mini-case lar orqali ma'ruza mashg'ulotlarini o'qitish samaradorligi oshirilishi, talabalarga dars jarayonida ta'rif va teoremlarni qo'llash usullari oson va tushunarli taqdim qilingan.

***Kalit so'zlar:** case-study, muammoli ta'lim metodlari, determinant, minor, algebraik to'ldiruvchi, yig'indi, satr, ustun, n – tartibli determinant, Laplas teoremasi.*

ПРЕПОДАВАНИЕ ТЕОРЕМЫ ЛАПЛАСА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОБЛЕМНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

В преподавании математики в высших учебных заведениях возник ряд проблемных ситуаций, и многие исследователи подходили к своим исследованиям по-разному. В данной статье описывается один из современных методов обучения case-study, и с его помощью повышается эффективность преподавания лекций посредством мини-кейсов при решении определителей n –го порядка “теоремы Лапласа”, студенты знакомятся с определениями и теоремой в ходе урока, методы применения представлены в легкой и понятной форме.

***Ключевые слова:** case-study, проблемные методы обучения, определитель, минор, алгебраическое дополнение, сумма, строка, столбец, определитель n -порядка.*

TEACHING LAPLACE'S THEOREM THROUGH USING PROBLEM-BASED LEARNING METHODS

A number of problematic situations have arisen in the teaching of mathematics in higher educational institutions, and many researchers have approached their research with different methods. In this article, one of the modern teaching methods, case-study, is highlighted, and using it, the effectiveness of teaching lectures through mini-cases in solving n –order determinants of “Laplace's theorem” is increased, students are introduced to definitions and theorems during the course of the lesson. The application methods are presented in an easy and understandable way.

***Key words:** case-study, problem-based learning methods, determinant, minor, algebraic complement, sum, row, column, n –order determinant.*

Kirish. Pedagogika institutlarida “Matematika-informatika” yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga “Algebra va sonlar nazariyasi” asosiy fan sifatida o'tiladi. Tadqiqot doirasida biz kuzatgan mashg'ulotlar davomida talabalar “Algebra va sonlar nazariyasi” fanidan matritsalar va ular ustida bajariladigan amallarga doir topshiriqlarni osonlik bilan hal qildilar, biroq teoremlarni isbotlashda, formulalarni keltirib chiqarishda, ta'riflar va tushunchalarni bir-biriga bog'lashda bir qancha muammolarga duch keldilar.

Ushbu muammolardan biri bo'lgan “Laplas teoremasi”ni (n – tartibli determinantlarni hisoblash) tushuntirishda muammoli ta'lim metodlaridan bo'lgan Case-Study texnologiyasidan foydalanishni ko'rib chiqamiz.

Asosiy qism. Ko'p hollarda professor–o'qituvchilar ma'ruza darslarini an'anaviy tashkil etishadi ya'ni o'qituvchi faol, talabalar esa passiv. Ushbu ishda taklif qilinayotgan usul ma'ruza mashg'ulotida ham professor–o'qituvchini, ham talabalarni faollashtirib, mavzuni tushunish va o'zlashtirish samaradorligini oshiradi. Ma'lumki ta'lim metodlarini 200 dan ortiq turlari mavjud bo'lib, mamlakatimizdagi olimlar A. A. Abduqodirov, I. A. Yuldoshyev, H.T. Omonov, N.B. Azizxo'jayev, kabilar tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. [1] Shu qatori, muammoli ta'lim texnologiyalaridan biri – Case-Studydir. “Case” - inglizcha so'zdan olingan bo'lib, “turli hujjatlar saqlanadigan jamadon” ma'nosini bildiradi. “study”- fan, bilim, o'rganmoq, hal qilmoq ma'nolarini bildiradi [2]. Aynan shu usuldan foydalanib darsni tashkil etish

ketma-ketligini bayon qilamiz. An’anaviy o’quv amaliyotida o’qituvchi biladi, talabalar esa muammoni yechishni o’rganayotgan teng huquqli hamkor sifatida chiqadilar [3]. Mazkur texnologiya talabalarga muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish va bilimlarni mustahkamlash, mustaqil ishlash, mustaqil qarorlar qabul qilish ko’nikmalarini takomillashtirishi bilan samarali hisoblanadi.

“Case” - bu biror jarayondagi qandaydir aniq, real vaziyatning yozma tavsifidir. Undan foydalanish mobaynida talabalardan vaziyatni tahlil qilish, muammoning mohiyatini ko’rib chiqish, mumkin bo’lgan variantlarni taklif etish va ulardan eng maqbulini tanlash so’raladi. Bu usulning diqqat markazida axborot olish turadi. Shuning uchun talabalarni mustaqil axborot izlash orqali, tizimli ravishda muammoning yechimiga olib kelinadi [5].

Ma’ruza mashg’ulotini tashkil etishni caselar orqali, bosqichma-bosqich keltiramiz. Bu ma’ruzagacha talabalar ikkinchi va uchinchi tartibli determinantlar, ularni hisoblash usullari, minor va algebraik to’ldiruvchilar haqidagi tushunchalarga ega bo’ladilar. O’qituvchi doskada yuqori tartibli (4-tartibli) determinant yozib, buni hisoblashni muammoli vaziyat sifatida qo’yadi:

$$D = \begin{vmatrix} 3 & 1 & -2 & -1 \\ 2 & -1 & 1 & -2 \\ -5 & -2 & 3 & 1 \\ 2 & 1 & -4 & -2 \end{vmatrix}$$

Talabalarga yuqori tartibli determinantlarni hisoblash uchun kerak bo’ladigan tayanch tushunchalar mini-caselar orqali beriladi. Aynan shu jarayon yangi mavzuga zamin tayyorlash bo’lib xizmat qiladi va ba’zi talabalarni emas, balki barcha talabalarni bir vaqtda faollashtiradi. Taqdim qilingan mini-case larni ketma-ket bajarish orqali talaba muammoli vaziyatning yechimiga yetib keladi.

1-case.

Berilgan 2,3- tartibli determinantlarni hisoblang			
1.	Misol	Talabaning yechimi	Javoblar
2.	$A = \begin{vmatrix} 4 & 7 \\ 3 & 9 \end{vmatrix}$ $B = \begin{vmatrix} 2 & 3 \\ 4 & 5 \end{vmatrix}$		$A = 15, B = -2$
3.	$C = \begin{vmatrix} 3 & 2 & -4 \\ -1 & 3 & -5 \\ 5 & -3 & 2 \end{vmatrix}$		$C = -25$

1-ta’rif.

n –tartibli D determinantning istalgan r ta satri va r ta istunini ($1 \leq r \leq n - 1$) ajratib va ularning kesishgan joylaridagi elementlarini D detirminantdagidek tarkibda olib, bu elementlardan r -tartibli M determinantni tuzsak, u D ning r -tartibli *minori* deyiladi. [4]

$$D = \begin{vmatrix} A_x & A_y & A_z \\ B_x & B_y & B_z \\ C_x & C_y & C_z \end{vmatrix}, \quad M = \begin{vmatrix} A_x & A_z \\ C_x & C_z \end{vmatrix}$$

2-ta’rif.

D determinantda ajratilgan r satri va r ta ustunni o’chirib va D ning qolgan elementlarini shu D dagidek tartibda olib, ulardan $(n - r) -$ tartibli \bar{M} determinantni tuzsak, u M ga *qo’shimcha minor* deyiladi. Agar i –satr va j –ustun ajratilsa, ularning kesishgan joyida a_{ij} element turgani uchun $M = a_{ji}$ bo’ladi. Bu holda \bar{M} qo’shimch minor M_{ij} ko’rinishida belgilanib, a_{ij} elementning *minori* deyiladi.

2-case.

Berilgan determinantlarning har bir elementi bo’yicha minorlarini toping.			
1.	Misol	Talabaning yechimi	Javoblar

2.	$B = \begin{vmatrix} 2 & 3 \\ 4 & 5 \end{vmatrix}$	$M_{11} = 5, M_{12} = 4,$ $M_{21} = 3, M_{22} = 2,$
3.	$C = \begin{vmatrix} 3 & 2 & -4 \\ -1 & 3 & -5 \\ 5 & -3 & 2 \end{vmatrix}$	$M_{11} = -9, M_{12} = 23, M_{13} = -12,$ $M_{21} = -8, M_{22} = 26, M_{23} = -19, M_{31} = 2, M_{32} = -19,$ $M_{33} = 11,$

3-ta’rif.

a_{ij} elementning algebraik to’ldiruvchisi deb ushbu ifodaga $A_{ij} = (-1)^{i+j}M$ aytiladi.

3-case.

Berilgan determinantlarni har bir elementi bo‘yicha algebraik to’ldiruvchilarini toping.			
1.	Misol	Talabning yechimi	Javoblar
2.	$B = \begin{vmatrix} 2 & 3 \\ 4 & 5 \end{vmatrix}$		$A_{11} = 5, A_{12} = -4,$ $A_{21} = -3, A_{22} = -2$
3.	$C = \begin{vmatrix} 3 & 2 & -4 \\ -1 & 3 & -5 \\ 5 & -3 & 2 \end{vmatrix}$		$A_{11} = -9, A_{12} = -23, A_{13} = -12$ $A_{21} = 8, A_{22} = 26, A_{23} = 19, A_{31} = 2,$ $A_{32} = 19, A_{33} = 11,$

4-case.

Berilgan determinantlar uchun quyidagi tengliklarni hisoblang.			
1	Misol	Talabning yechimi	Javoblar
2	$A = \begin{vmatrix} 2 & 3 \\ 4 & 5 \end{vmatrix}$	$S_1 = a_{11}A_{11} + a_{12}A_{12}$ $S_2 = a_{21}A_{21} + a_{22}A_{22}$	$S_1 = -2$ $S_2 = -2$
3	$C = \begin{vmatrix} 3 & 2 & -4 \\ -1 & 3 & -5 \\ 5 & -3 & 2 \end{vmatrix}$	$S_1 = a_{11}A_{11} + a_{12}A_{12} + a_{13}A_{13}$ $S_2 = a_{21}A_{21} + a_{22}A_{22} + a_{23}A_{23}$ $S_3 = a_{31}A_{31} + a_{32}A_{32} + a_{33}A_{33}$ $S_1' = a_{11}A_{11} + a_{21}A_{21} + a_{31}A_{31}$ $S_2' = a_{12}A_{12} + a_{22}A_{22} + a_{32}A_{32}$ $S_3' = a_{13}A_{13} + a_{23}A_{23} + a_{33}A_{33}$	$S_1 = -25$ $S_2 = -25$ $S_3 = -25$ $S_1' = -25$ $S_2' = -25$ $S_3' = -25$

Shundan so‘ng talabalarga yo‘naltiruvchi savollar beriladi.

O‘qituvchi: 1. 4-mini case dagi S_1, S_2, S_3 yig‘indilarni 1-mini case natijalari bilan taqqoslang.

2. Nima o‘xshashlik bor va bundan qanday xulosa kelib chiqadi?

3. Fikringizni asoslang.

Talabalardan kerakli javoblarni olgandan so‘ng o‘qituvchi dastlabki 4-tartibli determinant uchun ham shu ishni qilishni taklif qiladi.

$$|D| = \begin{vmatrix} 3 & 1 & -2 & -1 \\ 2 & -1 & 1 & -2 \\ -5 & -2 & 3 & 1 \\ 2 & 1 & -4 & -2 \end{vmatrix},$$

D determinant uchun quyidagi yig‘indilarni hisoblash:

$$S_1 = a_{11}A_{11} + a_{12}A_{12} + a_{13}A_{13} + a_{14}A_{14}, S_2 = a_{21}A_{21} + a_{22}A_{22} + a_{23}A_{23} + a_{24}A_{24},$$

$$S_3 = a_{31}A_{31} + a_{32}A_{32} + a_{33}A_{33} + a_{34}A_{34}, S_4 = a_{41}A_{41} + a_{42}A_{42} + a_{43}A_{43} + a_{44}A_{44},$$

$$S_1' = a_{11}A_{11} + a_{21}A_{21} + a_{31}A_{31} + a_{41}A_{41}, S_2' = a_{12}A_{12} + a_{22}A_{22} + a_{32}A_{32} + a_{42}A_{42},$$

$$S_3' = a_{13}A_{13} + a_{23}A_{23} + a_{33}A_{33} + a_{43}A_{43}, S_4' = a_{14}A_{14} + a_{24}A_{24} + a_{34}A_{34} + a_{44}A_{44}.$$

Javob: $S_1, S_2, S_3, S_4, S_1', S_2', S_3', S_4'$ qiymatlari bir xil, demak $|D| = -123$ ekan.

Biz berilgan determinantimizni, yuqoridagi keltirilgan amallar ketma-ketligi bilan, hisoblash orqali, “Laplas teoremasi” ni mazmun mohiyatini amaliy mashqlar orqali talabalarga yetkazdik. Endi teoremani avdutoriyaga taqdim etamiz.

Laplas teoremasi: n – tartibli biror A matritsaning determinanti, uning i ta ixtiyoriy satr (yoki ustuni) barcha elementlarining, ularga mos algebraik to‘ldiruvchilari ko‘paytmalari yig‘indisiga teng bo‘ladi.

$$|A| = \sum_{j=1}^n a_{ij}A_{ij} \quad (|A| = \sum_{i=1}^n a_{ij}A_{ij})$$

Navbatdagi case simizni ham talabalarga quyidagicha taqdim etamiz:

5-case.

Berilgan determinantlar uchun quyidagi tengliklarni hisoblang.			
1	Misol		Talabaning yechimi
2	$C = \begin{vmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 \\ 1 & 0 & 2 & 3 \\ 1 & 0 & 0 & 3 \\ 4 & 0 & 0 & 0 \end{vmatrix}$	$S_1 = a_{11}A_{11} + a_{12}A_{12} + a_{13}A_{13} + a_{14}A_{14}$ $S_2 = a_{21}A_{21} + a_{22}A_{22} + a_{23}A_{23} + a_{24}A_{24}$ $S_3 = a_{31}A_{31} + a_{32}A_{32} + a_{33}A_{33} + a_{34}A_{34}$ $S_4 = a_{41}A_{41} + a_{42}A_{42} + a_{43}A_{43} + a_{44}A_{44}$ $S_1' = a_{11}A_{11} + a_{21}A_{21} + a_{31}A_{31} + a_{41}A_{41}$ $S_2' = a_{12}A_{12} + a_{22}A_{22} + a_{32}A_{32} + a_{42}A_{42}$ $S_3' = a_{13}A_{13} + a_{23}A_{23} + a_{33}A_{33} + a_{43}A_{43}$ $S_4' = a_{14}A_{14} + a_{24}A_{24} + a_{34}A_{34} + a_{44}A_{44}$	$S_1 = -48$ $S_2 = -48$ $S_3 = -48$ $S_4 = -48$

Berilgan determinantni qiymatini topdik. Determinantning 2-satrida bitta, 3-satrida ikkita, 4-satrida uchta nol bor, yig‘indi: $S_4 = a_{41}A_{41} + a_{42}A_{42} + a_{43}A_{43} + a_{44}A_{44} = aA_{41}$ kabi bo‘ladi, bunda 1 ta 3-tartibli determinantni hisoblash berilgan determinantni qiymatini topish uchun yetarli ekan.

Xulosa o‘rnida shuni keltirishimiz mumkinki, yuqoridagi misoldan nol ishtirok etgan satr yoki ustunlarni tanlab olish, hisob-kitoblarni ancha yengillashtiradi. Bunda elementar almashtirishlar orqali satr yoki ustunda nollar hosil qilamiz.

Adabiyotlar:

1. Xoliqov S.H. Birinchi tartibli oddiy differensial tenglamalar mavzusini case-study texnologiyasi asosida o‘qitish. Nukus. № 3-1 2020.
2. Abduqodirova F., Abduqodirov A. Keys texnologiyasi va undan matematika darslarida foydalanish metodikasi. “Yosh matematiklarning yangi teoremlari-2013” respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami.
3. Abduqodirov A.A., Astonova F.A. “Case-study uslubi, nazariyasi, amaliyot va tajriba. “Tafakkur qanoti”. 2012.
4. Ayupov Sh.A., Omirov B.A., Xudoyberdiyev A.X., Haydarov F.H., Algebra va sonlar nazariyasi. T.: “Tafakkur bo‘stoni”. 2019.
5. Козина И. “Case-stude” некоторые методические проблемы -Рубеж, 1997. -С. 177-189.

TABIATSHUNOSLIK VA UNI O‘QITISH METODIKASINING UMUMIY MASALALARINI O‘RGANISHDA TALABALARNI MA’NAVIY FAOLIYATGA UMUMPEDAGOGIK TAYYORLASHNING IMKONIYATLARI

*Nabiyeva Dilfuza Temirovna,
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti,
“Fakultetlararo pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi
nabiyevadilfuza@gmail.com*

Ushbu maqolada ta’limning kasbiy-pedagogik yo‘naltirilganlik prinsipi asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi fanining “Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasining umumiy masalalari” deb nomlangan birinchi modulida ko‘zda tutilgan umumpedagogik mavzu va savollarni o‘rganish orqali talabalarni ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlash masalalari muhokama qilingan.

***Kalit so‘zlar:** kasbiy-pedagogik yo‘naltirilganlik, tabiatshunoslik, talaba, boshlang‘ich ta’lim prinsiplari, ta’lim metodlari, ma’naviy faoliyat, umumpedagogik tayyorgarlik.*

ВОЗМОЖНОСТИ ОБЩЕПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКОЙ СТУДЕНТОВ К ДУХОВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ОБЩИХ ВОПРОСОВ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ И МЕТОДИКИ ЕГО ПРЕПОДАВАНИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с общепедагогической подготовкой будущих учителей к духовной деятельности при изучении первого модуля “Общие вопросы естествознания и методика его преподавания” курса “Естествознание и методика его преподавания” на основе принципов профессионально – педагогической направленности обучения.

***Ключевые слова:** профессионально-педагогическая направленность, естествознание, начальное образование, духовная деятельность, общепедагогической подготовка, принципы обучения, методика обучения.*

POSSIBILITIES OF METHODOLOGICAL PREPARATION OF STUDENTS FOR THEIR SPIRITUAL ACTIVITIES IN STUDYING THE GENERAL ISSUES OF NATURAL SCIENCE AND ITS TEACHING METHODOLOGY

In this article, on the bases of the principle of professional-pedagogical orientation of education, discusses the issues of methodical preparation of students for spiritual activity by studying the general pedagogical topics and questions observed in the first model of the science of natural science and its teaching methodology, which is called the general issues of the natural science teaching methodology.

***Key words:** professional-pedagogical orientation, natural science, student initiation, educational methods, spiritual activity, general pedagogical preparation.*

Kirish.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”da Mamlakatimizda yosh avlodni uzluksiz ma’naviy tarbiyalash muammosini yanada dolzarb qilib qo‘ygan hozirgi vaqtda talabalarni - bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kichik yoshdagi o‘quvchilarni ma’naviy tarbiyalash ishiga umumpedagogik tayyorlash alohida ahamiyat kasb etadi [2].

Ma’lumki, oliy ta’lim muassasasi (OTM)da o‘quv-tarbiya jarayonini kasbiy-pedagogik yo‘naltirilganlik asosida tashkil etish, unda o‘qitilayotgan har bir fanning bo‘lajak o‘qituvchini kelgusi pedagogik faoliyatga tayyorlashga qaratilishini ko‘zda tutadi.

Shu munosabat bilan OTM “Boshlang‘ich ta’lim va sport, tarbiyaviy ish” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha tahsil olayotgan talabalarni ma’naviy faoliyatga umumpedagogik tayyorlash imkoniyatlarini qaraymiz.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

“Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi” [9] integrativ fanning “Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasining umumiy masalalari” deb nomlangan birinchi modulida ko‘zda tutilgan umumpedagogik

mavzu va savollarni kafedra professor-o‘qituvchisi tomonidan talabalarga boshlang‘ich ta‘lim (“Tabiiy fanlar”, “Tabiatshunoslik”) fanlari bilan uzviy bog‘lab o‘rganishning ma‘naviy yo‘naltirilgan mazmuni, prinsipi, metodi, shakllari va h.k. to‘g‘risida muntazam tavsiya berib borishni taqozo etadi. Boshqacha aytganda, o‘quv jarayonini shu tariqa kasbiy-pedagogik yo‘naltirilganlik prinsipi asosida tashkil etish bo‘lajak o‘qituvchilarni ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorgarligini ta‘minlashga asos bo‘ladigan talablar umumpedagogik tayyorgarlikni amalga oshirishga imkon yaratadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarga ma‘naviy ta‘lim va tarbiya berishga umumpedagogik tayyorlashning maqsad, vazifalaridan kelib chiqib o‘quv dasturidagi har bir mavzuni ma‘naviy tarbiyaviy tahlil qilish tamoyilini qo‘llash yuzasidan kafedra o‘qituvchilariga tavsiyalar berilishi joiz. Mazkur modul o‘quv dasturi mavzularining ma‘naviy tarbiyaviy imkoniyatlarini pedagogik tahlil qilish usuli ishlab chiqilib, amaliyotga qo‘llanildi. Bu O‘zbekistonda pedagogika fani taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan, butun jahonga ma‘lum va mashhur bo‘lgan movarounnahrlik allomalarning pedagogik fikrlari, g‘oyalari, ta‘limotlari hamda maktab va madrasa ta‘lim tizimida erishgan ijodiy natijalari yordamida amalga oshiriladi.

Shu munosabat bilan o‘zbek xalqining buyuk allomalari ta‘lim nazariyasining ilmiy asoslarini yaratish, maktab va madrasa ta‘lim mazmunini, o‘qitishning tamoyillari va metodlarini ishlab chiqish zarurligini Yevropa (jahonning boshqa millatlari va davlatlari)ga nisbatan ancha oldinroq ilg‘ab olganliklaridan dalolat beruvchi milliy pedagogikamizga doir ma‘naviy yo‘g‘rilgan materiallarning ishlanmasi tayyorlandi.

Tadqiqot metodologiyasi.

O‘z-o‘zidan ravshanki, buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosi, beqiyos kashfiyotlari asosida ko‘hna dunyo fanidan Yevropadagi Uyg‘onish davri faniga qarab ko‘prik qurilganligi, IX-XII asrlarda aniq, tabiiy bilimlar fan sifatida aynan Movarounnahrda shakllanib, rivojlanganligi, Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Farg‘oniy, Ulug‘bek, Ali Qushchi va b.q. matematikaning algebra, trigonometriya, hisoblash usullari hamda geometrik qurilmalar yasashda, “Zij” tuzishda boshqa qit‘alar, mamlakatlar olimlari bilan hech tenglashtirib bo‘lmaydigan darajada ilgarilab ketganligini [3] uzluksiz ta‘lim turlari fanlar dastur va darsliklari mazmuniga singdirish bir lahzada bajariladigan ish emas, albatta.

Shu boisdan, o‘qituvchilarning ta‘lim mazmunini milliyashtirish va shu asosda ma‘naviy tarbiya vazifalarini uyg‘unlashtirishga faol yordam bermoq lozim edi. Mazkur zaruratni ma‘lum darajada qondirish maqsadida birinchi modul ta‘lim mazmunida milliy, ma‘naviy tarbiya mazmunini asoslash, qayd qilish tamoyili belgilandi.

Mazkur tamoyilning mohiyati u yoki bu mavzuni yoritish uchun qo‘llaniladigan tushunchalar ichida milliy, ma‘naviy, tarbiyaviy nuqtai nazaridan eng ahamiyatlilarini ajratib olish, ularga tarbiyaviy tus berishni izohlashdan iborat edi. Jumladan, tadqiqotimiz doirasida o‘tkazgan tahlillarimiz birinchi modul dasturida ko‘zda tutilgan o‘qitish shakli, metod va vositalari bilan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tanishtirish, ularni ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorlash bo‘yicha keng potensial imkoniyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Ya‘ni mazkur modul bo‘yicha ma‘ruza, seminar mashg‘ulotlari mazmuniga ulug‘ ajdodlarimizning ta‘lim metodlari, ta‘lim shakllari, ta‘lim vositalari bo‘yicha qoldirgan boy ilmiy merosi hamda istiqlol yillarida erishgan yutuqlarini muntazam singdirish hamda ta‘limni kasbiy-pedagogik yo‘naltirilganlik prinsipi asosida amalga oshirish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kichik yoshdagi o‘quvchilarda ulug‘ ajdodlarimizga mehr, sadoqat, vatanga muhabbat kabi fazilatlarni tarbiyalashga imkon yaratadi.

Ta‘lim prinsiplari, metodlari, shakllari va mazmunini namoyon qilish, boyitish bo‘yicha buyuk ajdodlarimizning hissalarini, keyinchalik XVI-XVII asrlarda Yevropa pedagog olimlari, xususan, Ya. A. Komenskiy tomonidan “Buyuk didaktika” asarida qanday hajm va mazmunda ifodalanganligi, boyitilganligi to‘g‘risidagi savol bo‘lajak talabalarda katta qiziqish uyg‘otishi tabiiydir.

Shu bois, talabalar mustaqil ta‘limida didaktikani yuqorida ko‘rsatilgan tarkibiy qismlariga Forobiy, al-Xorazmiy, Beruniy, ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Maxmud Qoshg‘ariy, Burxoniddin Zarnujiy, Mirzo Ulug‘bek kabi movarounnahrlik allomalarning qo‘shgan hissalarini hamda Ya.A.Komenskiy tomonidan ta‘lim prinsiplari, metodlari tizimini rivojlantirishga doir materiallarini tizimlashtirish bo‘yicha bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga individual tarzda va jamoa-jamoa bo‘lib bajariladigan o‘quv topshiriqlari berish asqotadi.

O‘zbek xalqi tomonidan IX-XV asrlar davomida maktab va madrasalarda qo‘llanilgan ta‘lim prinsiplari va metodlari tizim asosida ularning shakllanish bosqichlari namoyon qilindi va ular Yevropa pedagogikasining yutug‘i bo‘lmish Ya.A.Komenskiyning “Buyuk didaktika” asarida bayon qilingan ta‘lim prinsiplari va metodlari bilan solishtirildi.

Yuqorida bayon qilingan materiallarni sinchikovlik bilan qiyosiy tahlil qilishga talabalarni jalb qilish, ularda qomusiy olimlarimiz olg‘a surgan ta‘lim prinsiplari va metodlari tizimining hozirgi zamon ta‘lim jarayonida qo‘llanilayotgan ta‘lim prinsiplari va metodlari bilan aynan o‘xshashligiga, ya‘ni didaktika (ta‘lim nazariyasi)ga o‘sha davrlarda Ya.A.Komenskiyning “Buyuk didaktika” asaridan bir necha asrlar avval asos solinganligiga, zamonaviy pedagogika esa ana shu asos (poydevor)ga tayanib, pedagogika fani taraqqiyotining bardavomligini ta‘minlayotganligiga ishonch hosil qilish imkonini berdi.

Milliy tiklanish g‘oyasi yuqorida zikr qilingan taqqoslash metodi orqali ulug‘ qomusiy olimlarimizning jahon pedagogika fani rivojiga qo‘shgan hissalarini, ular ishlab chiqqan ta‘lim mazmuni, shakl, metod, prinsiplari, o‘qituvchi shaxsiga qo‘yilgan talabalar va b.q. yanada aniqlashtirishni taqozo etadi.

Ulug‘ rus pedagogi K.D. Ushinskiy o‘quv materialini tushunib olish jarayonida taqqoslanishning muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlab bunday degan edi: “Taqqoslash tushunish va fikrlashning negizidir. Dunyodagi hamma narsani faqat taqqoslash vositasida bilib olamiz...”.

Ta‘lim berishning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to‘g‘ri hal qilishning asosiy negizi hisoblangan ta‘lim prinsiplarini ishlab chiqishda movarounnahrlik mutafakkirlarning ta‘lim nazariyasining asoschisi deb tan olingan Ya.A.Komenskiydan 5-6 asr ilgari ketganligini aniq misollarda ko‘rsatish, shubhasiz talabalar ma‘naviy tayyorgarligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Jumladan, 1-modul bo‘yicha o‘qitish prinsiplarini talabalarga tushuntirishda bundan bir necha asrlar oldin Abu Nasr Forobiy, al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy, Burxoniddin Zarnujiy, Mirzo Ulug‘bek va boshqalarga ma‘lum bo‘lgan va amaliyotda qo‘llanilgan prinsiplardan talabalarni ma‘naviy faoliyatga umumpedagogik tayyorlash imkoniyatlarini ko‘rsatish joiz.

Ma‘lumki, didaktik prinsiplar ta‘lim mazmunini saralab olishda, ta‘lim metod, vositalari va shakllarini tanlashda muhim hisoblanadi. Ta‘lim prinsiplari tarixiy va ayni paytda ijtimoiy kategoriya bo‘lib, jamiyatda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga, unda fan va madaniyatni rivojlantirishiga muvofiq ravishda boyib, takomillashib boraveradi. Shu boisdan, didaktik prinsiplarida ma‘naviy mazmun mujassam, deb aytish mumkin.

Prinsip - (lotincha-prinsipium-asos, dastlabki) rahbar g‘oya, asosiy qoida, faoliyatga, xulq-atvorga bo‘lgan asosiy talabni anglatadi.

G‘arbda XVII asrda ilmiylik prinsipidan boshqa prinsiplardan farqli ravishda ta‘lim jarayonini tashkil etishda foydalanishga ehtiyoj bo‘lmagan edi, chunki fanning o‘zi ham odamlarning mehnat faoliyatida, ijtimoiy hayotda muhim rol o‘ynamas edi. Shu bois, ilmiylik prinsipi didaktik prinsip sifatida Ya. A. Komenskiy tomonidan ajratilmagan va “Buyuk didaktika” ga kiritilmagan.

Ilmning odamlar amaliy faoliyatida, ijtimoiy ishlab chiqarishdagi roli oshib borgani sari atrofimizdagi hodisa, jarayonlarni ilmiy tushunishga ehtiyoj tug‘ila boshladi. Shundan so‘ng ta‘lim tizimiga ilmiylik prinsipini kiritish to‘g‘risidagi masala kun tartibiga qo‘yildi.

Quyida Mirzo Ulug‘bekning “Samarqand akademiyasi” (madrasa va rasadxona) da (fransuz olimi va yozuvchisi Vol‘ter iborasi) ta‘limni ilmiylik prinsipiga amal qilinganligi aniq dalillarda ko‘rsatib berilgan.

Mazkur prinsipning asosiy maqsadi atrof olamda sodir bo‘layotgan barcha hodisa va jarayonlarni qonunlarga bo‘ysinishini o‘quvchilar tushunishlari hamda uni jamiyatda yashayotgan har bir shaxs bilishiga erishishdan iborat.

Sharqda esa birinchi bo‘lib, dunyoviy fanlar ta‘limning zaruriy qismiga kiritildi va ular o‘quv muassasalarida boshqa fanlar (ilohiy) bilan teng ahamiyatli o‘quv fanlari maqomiga ega bo‘ldilar. Bunda ulug‘ allomalar va mutafakkirimiz Abu Nasr Forobiy, Muhammad ibn Muso al- Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ahmad Farg‘oniy va b.q. astronomiya, matematika, geografiya, tabiat, kabi fanlar bo‘yicha olamshumul kashfiyotlari va asarlari asos bo‘ldi.

Yaqin, O‘rta Sharqda, ayniqsa, Movarounnahrda astronomiya erishgan yutuqlardan vaqt xizmati (masalan, ekinlarni o‘z vaqtida ekish, yetishtirilgan hosilni o‘z vaqtida yig‘ishtirib olish) uchun ham, kartografiya uchun ham, diniy marosimlar o‘tkaziladigan binolarni dunyo tomonlariga ko‘ra joylashtirish uchun ham insoniyatga zarur edi. Shuningdek, shaharlar va karvon yo‘llari yo‘nalishlari va joylashuvlarini aniqlash astronomiya, geografiya yordamida amalga oshirilgan.

Sohibqiron Amir Temur saltanati poytaxti Samarqandning markazida Mirzo Ulug‘bek tomonidan bunyod etilgan madrasai oliyada diniy fanlar bilan bir qatorda astronomiya, matematika, metafizika, geografiya, tarix kabi fanlar bo‘yicha ta‘lim berila boshladi. Madrasada tahsil oluvchi shogirdlar ulug‘ ajdodlarimizning ilmiy merosi Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning astronomik jadvali (“Ziji”), Al-Jabr val –muqobala, Abu Rayhon Beruniyning astronomiyaga bag‘ishlangan “Ma’sud Qonuni” kitobi, Ahmad Farg‘oniyning “Falakkiyot asoslari” kitobidan foydalanganlari bois mazkur oliy madarasada ta‘limni tarixiylik prinsipiga ham amal qilingan deb aytish mumkin.

Ayni paytda, aytish joizki, mustabid sovet tuzumi davrida oʻrta va oliy maktablar uchun nashr etilgan adabiyotlarda taʼlimni tarixiylik prinsipi asosida boy maʼnaviy merosimiz, milliy qadriyatlarimizni oʻrganishga yoʻl qoʻyilmadi.

Ulugʻbek madrasasining xususiyatlaridan yana biri unda ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish uchun oʻz davrining mukammal rasadxonasining mavjudligi boʻlib, unda isteʼdodli shogirdlarni osmon jismlari ustidan olib borilgan kuzatishlarga hamda bunda olingan maʼlumotlarga matematik ishlov berishda jalb qilinganligi edi.

Jahon fan tarixidan maʼlumki, IX-XII asrlarda Yaqin, Oʻrta Sharq va Markaziy Osiyoda ilmiy ishlarni hamda shogirdlar tayyorlashni akademiya shaklida tashkil etish anʼanaga aylangan edi. Oʻrta Osiyoda bu jarayon keyin ham davom etib, XV asrda Mirzo Ulugʻbek oʻzining akademiyasi (rasadxona, madrasa, boy kutubxona, hisoblash markazi)ni yaratdi. Rasadxonada ilmiy izlanishlar olib borilib, Mirzo Ulugʻbekning jahonga mashhur “Ziji jadidi Koʻragoniy” asari yaratildi.

Rasadxonaning mashhur olimlari Qozizoda Rumiy, Mirzo Ulugʻbek, Gʻiyosiddin Jamshid Koshiy, Ali Qushchi va b.q. madrasada ham shogirdlarga taʼlim berishganlar. Shu bois, tabiiy ravishda shogirdlar taʼlimni ilmiy izlanishlar bilan integratsiyasi asosida sayyoralar va yulduzlarning osmon kurrasidagi holatni kuzatish ishlarida ishtirok etishlari barobarida, ularga astronomik va trigonometrik jadvallar tuzish va boshqa masalalar bilan bogʻliq ilmiy yangiliklar bilan tanishtirib borilgan, yaʼni bu taʼlimning ilmiylik prinsipiga amal qilingan deb aytishga asos boʻla oladi.

Ulugʻbekning Samarqand akademiyasida oʻquv jarayoni taʼlim (madrasa) va fan (rasadxona)ning oʻzaro integratsiyasi asosida tashkil etilgan. Oʻqish va oʻqitish jarayonida taʼlim olganlardan Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Abdurazzoq Samarqandiy, Ali Qushchi, Mirrim Chalabiy, Muʼiddin al-Koshiy, Mansur ibn Muʼiddin al-Koshiy, Xusayn Birjandiy kabi jahonga mashhur shoir, astronom va matematik, tarixchilar yetishib chiqdi.

Ulugʻbek bilimlarni egallashga shogirdlarda qiziqish uygʻotish birinchi navbatda oʻqituvchining chuqur bilimga egaligiga bogʻliq, deb hisoblagan.

Ulugʻbek toʻliq oʻqitish konsepsiyasi tarafdori boʻlgan. Har bir talaba oʻquv materialni toʻliq oʻzlashtirishga majbur, faqat shundan keyingina yangi mavzuga oʻtish zarur, deb hisoblagan. Shu maqsadda u darslarda munozara qilish uchun sharoit yaratgan. Ulugʻbek hatto ilmiy masalalar boʻyicha bahslar tashkil etish tarafdori boʻlgan [5,117 b].

Mirzo Ulugʻbek darslarda munozara qilish uchun sharoit yaratgan. U hatto ilmiy masalalar boʻyicha bahslar tashkil etish tarafdori ham boʻlgan. Bu toʻgʻri uning darslariga kirgan buyuk matematik, astronom Gʻiyosiddin Jamshid Koshiy shunday deb yozadi: Baʼzida madrasada aʼlo hazrat birlan talabalar oʻrtasida ayrim ilmiy masalalar ustida shunaqa ham tortushuvlar boʻlur ediki, uning tafsilotlarini ushbu yerda kelturub boʻlmas. On hazrat bahsga sazavor boʻlgan masala toʻliq yechilmagunicha va isbot qilinmagunicha bahslashilsun, koʻr-koʻrona hamma narsa tushunarli deb aytishga yoʻl qoʻyilmasun, degan mazmunda hukm chiqargan erdilar. Baʼzida kimdur on hazratga hurmat yuzasidan u keltirgan dalillar birlan kelishguday boʻlsa, qattiq norozi boʻlur erdilar va alarning yuziga qarab “Meni hech narsani bilmaydur”, deb ovora boʻlmangiz”, der erdi. Baʼzida muxolifini (talabani) imtihon qilish uchun ataylab biron notoʻgʻri yechimni oʻrtaga tashlar erdilar. Kimdir on hazratga hurmat yuzasidan u (oʻrtaga) tashlagan yechimni toʻgʻri deb topaturgʻon boʻlsa, masalani qaytadan oʻrtaga qoʻyib, oʻsha odamni uyaltirar erdilar” [6].

Talabalarni maʼnaviy faoliyatga umumpedagogik tayyorlash masalasi taʼlim metodlarini tushuntirishda har bir oʻqituvchidan buyuk mutafakkirlarning bu sohadagi maʼnaviy merosiga murojaat qilishni taqozo etadi. Ushbu maqsadda IX-XV asrlarda dunyo sivilizatsiyasiga ulkan hissa qoʻshgan qomusiy ajdodlarimizning taʼlim metodlaridan foydalanish asqotadi. Misol tariqasida Mirzo Ulugʻbekning madrasasida qoʻllanilgan “Taʼlimning amaliy mashgʻulotlar metodi”, “Taʼlimning mustaqil ish metodi”, “Shogirdlarni oʻquv faoliyatlarini ragʻbatlantirish metodi”larini koʻrsatish mumkin.

Ulugʻ alloma ibn Muso Muhammad al-Xorazmiy esa oʻqitishning tajribaviy kuzatish, induktiv va deduktiv, savol-javob hamda algoritmik metodlarining samaradorligi haqida guvohlik bergan.

Taʼlim metodlari oʻqitish prinsiplari va taʼlimni tashkil etish shakllariga muvofiq ravishda tanlanganda tashkil etilgan oʻquv jarayoni boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarini ongli va mustaqil fikr yurtish faolligini oshirish, oʻquv-biluv faoliyatini rivojlantirishning, oʻz ustida ishlash kabi maʼnaviy fazilatlarini tarkib topishga ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

“Tabiatshunoslik va uni oʻqitish metodikasi” fanining “Tabiatshunoslik va uni oʻqitishning umumiy masalalar” modulida koʻzda tutilgan didaktik prinsip, metod, taʼlim shakl va vositalari kabi mavzularini oʻrganish jarayonida talabalarni ulugʻ mutafakkirlarimiz ilk bor boshlab bergan taʼlim nazariyasi komponentlari – taʼlim prinsipi, metodi, shakl va vositalari bilan tanishtirib borish, boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilarining kelgusi pedagogi faoliyatlarida kichik maktab yoshdagi oʻquvchilarni maʼnaviy

tarbiyalashda ularni umumiy pedagogik tayyorgarligini amalga oshiradi. Mazkur tayyorgarlik esa “Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasining xususiy masalalari” deb nomlangan ikkinchi modulga kiritilgan mavzularni o‘rganish jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini boshlang‘ich ta‘limda ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorlash uchun asos bo‘ladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ma‘naviy faoliyatga metodik tayyorlashda “Tabiatshunoslik o‘quv ishlarini tashkil etish shakllari”. “Dars tabiatshunoslikdan olib boriladigan ishning asosiy shakli ekanligi”, “Tabiatshunoslik darslarining tiplari va turlari” kabi savollarni talabalar bilan muhokama qilish jarayonida kafedra professor-o‘qituvchisi ularga insoniyat tarixida ilk bor ta‘lim shakli sohasida “inqilobiy g‘oya”ning mazmun-mohiyatini tushuntirishi joizdir. Ya‘ni, yaqin vaqtlargacha chex pedagogi Ya. A. Komenskiy nomi bilan bog‘lab kelingan sinf-dars tizimi aslida shogirdlar tayyorlash, pedagogik faoliyat bilan ham shug‘ullangan Abu Ali ibn Sino tomonidan bundan ming yillar muqaddam asos solinganligi bilan tanishtirish ularda milliy g‘ururni jo‘sh urdiradi. Ma‘rifatparvar, buyuk tabib yoshlarni birgalikda, guruh-guruh bo‘lib ta‘lim olishlari va tarbiyalanishlarini qanday afzalliklarga ega ekanligini ilmiy asoslab bergan. U “Ro‘zg‘orshunoslik haqida” gi kitobida bolalarni guruh-guruh bo‘lib o‘qitishning afzalliklarini baholab shunday yozadi: “Ular bir-birlaridan o‘rganadilar; bolarlarni takabburliqi, g‘ururi, ularni o‘qishdan orqada qolib ketmaslikka yo‘l qo‘ymaydi; o‘zaro suhbat orqali bilimlarini takomillastiradilar; bir-birlarini tinglash va gapirish ko‘nikmalarini shakllantiradi; bolalarni bir-birlariga bo‘lgan hurmatlarini shakllanadi [5,88].

Shuningdek, Mirzo Ulug‘bek tomonidan o‘zi bunyod etgan madrasalarda amaldagi mashg‘ulotlar tizimini bekor qilib, “jamoat” (sinf-dars) tizimiga yaqin bo‘lgan o‘qitish shaklini Ya. A. Komenskiydan ikki asr oldin joriy qilinganligini bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga tushuntirish, ularda milliy g‘ururni jo‘sh urdirishi shubhasiz.

Xulosa va takliflar.

“Boshlang‘ich ta‘lim va sport, tarbiyaviy ish” ta‘lim yo‘nalishi uchun mo‘ljallangan “Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi” fani dasturi [9]da Tabiatshunoslikdan boshlang‘ich sinflar uchun darsliklar, ularni mazmuni va tuzilishi. Turli qo‘llanmalar va ulardan foydalanish. Turli vositalardan foydalanish va qo‘lda yasaladigan ko‘rgazmali qurollar” kabi savollarni o‘rganish jarayonida talabalarni ma‘naviy faoliyatga tayyorlash vazifasi kafedra professor-o‘qituvchisidan amaldagi darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar mazmunini ma‘naviy yo‘naltirilganlik nuqtai nazaridan tahlil qilish bilan birga bo‘lajak o‘qituvchilarni uzoq o‘tmishda buyuk ajdodlarimiz darslik va qo‘llanmalarini tayyorlashda qanday yo‘l tutganliklari bilan tanishtirib borish asqotadi. Mirzo Ulug‘bekning “Samarqand rasadxonasi”, ulug‘ xalqimizning tabiat haqidagi uyg‘un fikrlari, yaxshi darsliklarsiz chuqur bilimga ega bo‘lgan ilmiy riyozatchilarni tarbiyalab bo‘lmasligini, ularni yozish bilan bir qancha kashfiyotlar qilgan yirik olimlar shug‘ullanishi lozimligini, bunga e‘tiborni kuchaytirish “Ulug‘bek akademiyasi”da fanning rivojlanishidan to‘xtashini oldini olishning muhim omili deb qaralganliklari bois akademiya olimlarining ko‘pchilik asarlari kelgusida shogirdlarni astronomiya, ilm-u riyozatdan o‘qitishning nazarda tutib yozilganligini, mazkur risola, qo‘llanma, darsliklar ularga qo‘yiladigan talablarga javob berganligini, Jamshid al-Koshiyning “Ilmu hisobi kaliti”, “Ali Qushchining “Ilmi hisob haqida risola”, “Ilmi handasa haqida risola” va h.k. kitoblar misolida Ulug‘bek madrasasida mazkur fanlarning asoslari shogirdlarga qanday darajada taqdim etilganligi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun ularning kelgusi ma‘naviy faoliyatida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Ulug‘bek madrasasida o‘quv materialini puxta o‘zlashtirish, uni xotirada saqlash, shogirdlar qobiliyatini rivojlantirish maqsadida ta‘limning ko‘rgazmali vositalaridan, ya‘ni Mirzo Ulug‘bek tomonidan rasadxona devorlariga chizdirilgan osmon jismlari sxemasi, kuzatish asboblari-parallelitik lineyklar, quyosh soatlari, kvadrant, sekstant, yulduzlar xaritasidan va h.k. vositalaridan foydalanganligini talabalarga ko‘rsatish ularning faoliyatlarini faollashtirishda asqotadi.

Mirzo Ulug‘bek madrasasida ta‘lim olgan buyuk tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy uning rasadxonasidagi ko‘rgazmali vositalar haqida shunday yozadi: “...Baland qurilgan bu muhtasham imorat xonalarining ichiga solingan rasm va beqiyos suratlarda to‘qqiz falakning daraja, daqiqa va soniyaning o‘ndan bir ulushlari ko‘rsatilgan yetti qavat osmon gardishi, yetti sayyora va turg‘un yulduzlar tasvirlangan osmon gumbazi, iqlimlar, tog‘lar, daryolar, sahrolar, xullas, olamga tegishli hamma narsalar tasvirlangan edi. Shundan keyin Quyosh va sayyoralarning harakatini kuzatish, ko‘rganlarini yozish va qayd qilishni boshlab yuborishga farmon berildi [6].

Shunday qilib, ulug‘ allomalar va mutafakkirlarimiz ta‘lim nazariyasi (didaktika)ni fan sifatida shakllanishiga qaratilgan tinimsiz izlanishlarni boshlab berdilar, yo‘l boshlovchilik qildilar degan haqiqatni barilla aytishga haqlimiz.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020 y. 23-sentabr “Ta’lim to‘g‘risida”gi 637-son Qonuni. <https://lex.uz>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasing 2019 y. 31-dekabr “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasi” tog‘risidagi 1059-son Qarori. <https://lex.uz>.
3. O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I. Karimovning “O‘rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidadagi roli va ahamiyati” mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqini oliy ta’lim muassasalarida o‘rganish bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. Samarqand, 2014 yil 15-16 may. – T., 2014. 68 b.
4. Abdurahimov A. Ulug‘bek akademiyasi. –T.: “Qomuslar” 1995.-28 b.
5. Avliyoqulov N. X., Musayeva N. N. Didaktika boshlanishi. – T.: Fan va texnologiyalar, 2014.-128 b.
6. Valixo‘jayev B. Samarqandda oliy ta’lim-madrasai oliya - universitet tarixidan lavhalar. - Samarqand: A.Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti, 2001.-183 b.
7. Коменский Я. А. Buyuk didaktika. – T.: O‘qituvchi, 1975.-416 b.
8. Педагогика. Учебное пособие-М.:Провещение.1983.-608 с.
9. Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi fan dasturi.Tuzuvchilar: Voxidova N., Xodiyeva D. – T.: ToshDPU, 2021.-12 b.
10. Ushinskiy K. D. Sobraniye sochineniy. PFA . 7-tom.-M., 1949.- 332 s.
11. Shodiyev N., Nabiyeva D. Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi ta’limida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlash.-Samarqand davlat chet tillar instituti nashriyoti, 2022.-50 b.
12. Shodiyev N. Pedagogicheskoye naslediye mislitley Sredney Azii v epoxu vozrojdeniya kak sredstva duxovnogo vospitaniya budushix uchiteley // SamDU ilmiy tadqiqotlar Axborotnomasi, 2003.-B.28-29.

JISMONIY MADANIYAT VA SPORT

YOSHLAR FUTBOLIDA TRENIROVKA JARAYONLARINI REJALASHTIRISHNING YANGICHA YONDASHUVLARI

*Mo‘minov Feruzjon Ilxomovich,
Buxoro Davlat Pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat fakulteti
Jismoniy tarbiya va sport kafedrası o‘qituvchisi*

Maqolada yosh futbolchilar bilan olib boriladigan sport tayyorgarlik jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish, ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichlarida qurilmaviy, blokli-modulli rejalashtirishning zamonaviy yondashuvlari aniqlashtirilgan. Trenirovka jarayonlarini tashkil etish bo‘limlarga bo‘lib tayyorlov jarayonlarini tashkillashtirish, blokli-modulli orqali yillik siklni rejalashtirish va shunga asosan jismoniy sifatlarni takomillashtirib jarayoni davom ettirish ko‘zda tutilgan. Blokli-modulli rejalashtirish jarayoni yosh futbolchilar yoshiga qarab jismoniy sifatlarni rivojlantirish va texnik taktik harakatlarga o‘rgatishni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish ko‘zda tutilgan.

Kalit so‘zlar: sport tayyorgarlik, trenirovka jarayoni, funksional tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, trenirovka jarayoni bosqichlari, trenirovka jarayonlarining siklli qurilmasi, tayrgarlik davri, musobaqa davri, o‘tish davri.

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ПЛАНИРОВАНИЮ ТРЕНИРОВОЧНЫХ ПРОЦЕССОВ В МОЛОДЁЖНОМ ФУТБОЛЕ

В статье описаны современные подходы к планированию и управлению процессами спортивной подготовки юных футболистов, структурное, блочно-модульное планирование на многолетних этапах подготовки. Планируется организация тренировочных процессов путем разделения тренировочных процессов на секции, планирования годичного цикла через блок-модули и, исходя из этого, продолжения процесса за счёт совершенствования физических качеств. Процесс блочно-модульного планирования предназначен для развития физических качеств юных игроков и обучения их технико-тактическим действиям в зависимости от возраста.

Ключевые слова: спортивная подготовка, тренировочный процесс, физическая подготовка, этапы тренировочного процесса, цикличность тренировочного процесса, подготовительный период, соревновательный период, переходной период.

NEW APPROACHES TO PLANNING TRAINING PROCESSES IN YOUTH FOOTBALL

The article describes the modern approaches of planning and management of sports preparation processes with young football players, structural, block-module planning in multi-year training stages. It is planned to organize the training processes by dividing the training processes into sections, planning the annual cycle through block-modules and, based on this, continuing the process by improving physical qualities. The block-module planning process is intended to develop the physical qualities of young players and train them in technical and tactical actions, depending on their age.

Key words: sports training, training process, functional training, physical training, stages of training process, cycle device of training processes, training period, competition period, transition period

Kirish. O‘zbekistonda iste’dodli va salohiyatli futbolchilarni tanlash va tayyorlashning samarali tizimini yaratish, milliy terma jamoalar va professional futbol klublari uchun sifatli sport zahirasini shakllantirish, zamonaviy yondashuvlar asosida trenirovka jarayonlarini rejalashtirish va tashkillash ishlari muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Shuni alohida qayd qilish lozimki, O‘zbekistonda yoshlar futboli va professional futbolni yanada rivojlantirish, uning moddiy bazasini mustahkamlash, sportchilarning yangi avlodini tayyorlash, mamlakat futbolining xalqaro obro‘cini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.12.2019 yil “O‘zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, dagi PF-5887-sonli Farmoni qabul qilgan bo‘lib, yoshlar terma jamoalarini, oliy liga jamoalarining tarkiblarini to‘ldirishga qodir bo‘lgan yosh futbolchilarni tayyorlash, takomillashtirish bo‘yicha zaruriy shart-sharoitlar va ilmiy-metodik ishlanmalarni yaratish kabi muhim vazifalarga ustuvorlik berilgan [1].

Maxsus adabiyotlar tahliliga ko‘ra, sport tayyorgarlik jarayonida turli xil trenirovka vositalari va usullaridan foydalanish orqali sportchi organizmining funksional tizimlarini ma’lum moslashtirilgan qayta qurishga erishish, musobaqa faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ma’lum bir tayyorgarlik darajasiga erishishni ta’minlashga qaratilgan [7] bo‘lsa-da, yosh futbolchilar bilan olib boriladigan trenirovka jarayonlarini rejalashtirish va ilmiy boshqarish masalalari to‘liq o‘z yechimini topmagan. Bu muhim masalalarni hal qilish aspektida yosh futbolchilarni tayyorlash tizimini ishlab chiqish muammosining holatini tavsiflash yetarlicha o‘rganilmagan ilmiy-metodik vazifalarni aniqlashtirish zarurati mavjud.

Alohida ishlarda (Orlov A.V., 2022 y.) yosh futbolchilarda mashg‘ulot yuklamasini loyihalash algoritm-usulida haftalik mashg‘ulot sikllari modeli ishlab chiqilgan, trenirovkalarning maxsus tayyorgarlik bosqichida organizmning funksional holati ko‘rsatkichlari dinamikasi, hamda haftalik mashg‘ulot sikllaridagi tayyorgarlikning umumiy hajm samaradorligi o‘rganilgan ilg‘or yondashuvlar ham mavjud [7]. Yosh futbolchilar misolida turlicha shart-sharoitlarni taqozo etuvchi ko‘p yillik tayyorgarlik jarayonlarini rejalashtirish, yosh hamda malaka bo‘yicha har xil sportchilar bilan, ko‘pincha xususiy masalalarni hal qilish bilan cheklangan holda hech qanday tizimlilik va o‘zaro bog‘lanishsiz bajarilgan yondashuvlarni kuzatish mumkin [2,3,5].

Maqolaning maqsadi. Yosh futbolchilar bilan olib boriladigan trenirovka jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish, tayyorgarlikning zamonaviy qurilmaviy, blokli-modulli rejalashtirish xususiyatlarini aniqlashtirishdan iborat.

Materiallar va uslublar. Sport nazariyasi va amaliyotida ko‘p yillik trenirovka jarayoni bir nechta bosqichlarda tashkil topgan bo‘lib, ular ma’lum darajali bog‘liqlik va ketma-ketlikka ega [10]:

- dastlabki sport tayyorgarligi;
- dastlabki ixtisoslashuv;
- chuqurlashtirilgan tayyorgarlik;
- sport takomillashuvi.

Agarda, tayyorgarlikning barcha bosqichlariga qisqa tavsif berilsa, unda, birinchi bosqichda tayyorgarlik vositalarini mashqlar va o‘yinlarning eng keng doirasini qamrab olishi kerakligini aytish lozim. Tayyorgarlik ko‘p sonli zaruriy sifatlar (maxsus tayyorgarlik)ning bittasiga spetsifik ta’sir qilishni istisno qiladi.

O‘rgatishning ikkinchi va uchinchi bosqichlarida futbolga taalluqli qobiliyatlarni va futbol potensialini alohida texnik elementlar va usullarni o‘rganish, mustahkamlash bilan rivojlantirish sodir bo‘ladi. Futbolchi o‘yindagi texnik va harakat vazifalarini hal qilishi uchun mustahkam ko‘nikmalarni egallashi va barqarorlashtirishi zarur.

To‘rtinchi - takomillashtirish bosqichning vazifalari: texnik va taktik ko‘nikmalar bazasida o‘zlashtirilgan jismoniy potensialni ta’minlashdan iborat. Oldingi bosqichlarda erishilgan barcha sifatlarni takomillashtirish hamda futbolchilarni o‘yin paytida individual imkoniyatlarini amalga oshirish [3].

Futbolchilarning ko‘p yillik trenirovkalarini jarayonlari yoshga oid chegaralar bilan aniqlanadi. Agarda, yuqorida keltirilgan chegaralar yoshi bo‘yicha shartli ravishda belgilansa, unda taxminan quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi:

- dastlabki sport tayyorgarlik – 8-12 yosh;
- dastlabki ixtisoslashuv – 13-14;
- chuqurlashtirilgan tayyorgarlik – 15-16 yosh;
- sportda takomillashuv – 17-18 yosh.

Tasniflagich birmuncha shartli va tayyorgarlikning har xil bosqichlarida rejalashtirish paytida farqni ancha aniq ko‘rish uchun zarur. Bunday tabaqalashtirilgan yondashuv tayyorgarlikning bosqichma-bosqich va yillik bosqichlarida prinsipial farqni ko‘rish uchun zarur. Eng asosiysi – ko‘p yillik rejalashtirishda strategik jihatdan to‘g‘ri orientir olish uchun maqsadlarni sifatli farqini ko‘rishdan iborat bo‘lsa kerak.

Ko‘p yillik trenirovkalarni rejalashtirish, ushbu jarayonni boshqarishning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Rejalashtirishdan maqsad futbolchi organizmini ko‘p yillik rejalashtirishda zo‘riqtirmasdan rivojlanishini ta’minlashdan iborat.

Ko‘p yillik trenirovkalarni rejalashtirish quyidagilarga asoslanib amalga oshiriladi:

- yillik siklda qo‘yilgan vazifalar bilan;
- sport formasini shakllantirish va rivojlantirish qonuniyatlari bilan;
- davriylashtirish bilan;
- sport musobaqalari taqvimini bilan.

Yosh futbolchilar bilan trenirovkalar yil davomida o‘tkaziladi, mikro, mezo va makro sikllardan tashkil topadi. Makro-sikl uchta davrdan iborat: tayyorgarlik, musobaqa, o‘tish.

Har xil malakali futbolchilarning o‘quv-trenirovka jarayonini tahlil qilish, trenirovkaning yillik sikl bosqichlari vaqt bo‘yicha har xil davomiylikka ega ekanligini ko‘rsatadi. Ayrim sikllarning davomiyligi yoshga, tayyorgarlik darajasiga va musobaqalar taqvimiga bog‘liq holda kamayadi yoki ortadi [3,6.10].

Tayyorgarlik bosqichi – bunda, yosh futbolchilarning texnik va taktik ko‘nikmalari, jismoniy va irodaviy tayyorgarligi tiklanadi va takomillashtiriladi. Ushbu bosqich, musobaqa bosqichiga nisbatan trenirovkalarni katta hajmdaligi bilan xarakterlidir. Katta hajmdagi yuklama organizmning barcha tizimlarida va harakat ko‘nikmalarida siljishlar bo‘lishi uchun shart-sharoit yaratadi.

Tayyorgarlik bosqichi umumiy tayyorgarlik va maxsus tayyorgarlik etaplariga bo‘linadi. Umumiy tayyorgarlik bosqichida asosiy e‘tibor yosh futbolchilarning funksional imkoniyatlarini oshirishga, har tomonlama umumiy jismoniy tayyorgarligiga qaratiladi. Texnik va taktik tayyorgarlik harakat ko‘nikmalarini va taktik malakalarni tiklashga, ularni takomillashtirishga va yangilarini o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan [9]. Boshidanoq, katta hajm chidamlilikni, kuchni, epcillikni, egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlarga va kam darajada tezkorlikni rivojlantiruvchi mashqlarga va tezkor-kuch xarakteridagi mashqlarga ajratiladi. Boshlanishida o‘rtoqlik uchrashuvlarini o‘tkazish tavsiya qilinmaydi, chunki yosh futbolchilarning organizmi bellashuvlardagi katta kuchlanishlarga hali tayyor bo‘lmaydi. O‘rtoqlik uchrashuvlarini bosqichning yakunida o‘tkazish tavsiya qilinadi. Umumiy chidamlilikni (aerob imkoniyatlarni) rivojlantirish uchun bosqichning boshida mashg‘ulotlarni har kuni o‘tkazish samaralidir. Buning uchun, ikkinchi trenirovkaning oxirida (har qanday yo‘nalganlikdagi) 10-15 minut davomida kross yugurish tavsiya qilinadi (YuQCh – 150 zarba/min).

Bunday mashqlarni uyg‘unlashtirgan holda qo‘llash, organizmning aerob mahsuldorligini oshiradi. Undan tashqari, aerob yuklama trenirovkaning oxirida oldingi yuklamaning ta‘siri ostida qonda to‘plangan sut kislotasini oksidlanishini kuchaytiradi. Bosqichning o‘rtasidan boshlab, umumiy chidamlilikni rivojlantirish uchun bitta mashg‘ulot o‘tkazish mumkin va u, qo‘llab-quvvatlash uchun yetarlidir. Buning uchun har xil sharoitlardagi, har xil darajadagi jadallikdagi YuQCh rejimi 140-160 zarba/min bo‘lgan davomiy yugurish qo‘llaniladi. Bu, asosan, ishning uzluksiz turi (bir maromdagi, o‘zgaruvchan).

Bu vaqtda, maxsus jismoniy tayyorgarlikka ham, avvalam bor, tezkor-kuch tayyorgarlikka e‘tibor qaratiladi. O‘yin texnikasi va taktika mashqlari to‘liq hajmda bajariladi, tezkorlikni va uning tarkibiy qismlarini barchasini rivojlantiruvchi mashqlar, maxsus chidamlilikni rivojlantirish mashqlari kengroq qo‘llaniladi.

Aerob-anaerob yo‘nalgan yuklamalar rejalashtiriladi. YuQCh 150-175 zarba/min chegarasida. Buning uchun, nospesifik hamda spesifik mashqlar qo‘llaniladi. Mashqlarning koordinatsion murakkabligi sekin-asta ortadi.

Maxsus tayyorgarlik bosqichida musobaqalarga bevosita tayyorgarlik amalga oshiriladi. Maxsus jismoniy tayyorgarlik va xususan, tezkor-kuch tayyorgarlik, maxsus chidamlilik ustida ishlash mashg‘ulotlarda yetakchi o‘rin egallaydi. Harakat ko‘nikmalarini murakkablashtirilgan o‘yin sharoitlariga adaptatsiya qilishiga alohida e‘tibor qaratiladi. Ushbu bosqichda, harakat apparatini tuproq sharoitlariga qayta qurishga va bir vaqtning o‘zida trenirovka yuklamalarini jadalligini oshirishga tayyorgarlikka katta e‘tibor qaratish zarur. Ishning hajmi birmuncha qisqaradi, lekin jadalligi ortadi. Trenirovka usullari ham o‘zgaradi: birmaromdagi va o‘zgaruvchandandan takroriy va intervallikka qarab. O‘yinning texnik elementlari va variantlarini qayta o‘zlashtirish keng olib boriladi.

Musobaqa bosqichi – uning davomiyligi (5-6 oy) vazifalarni maqsadga yo‘naltirilgan taqsimlanishini talab qiladi, chunki mavsum davomida ortib boradigan toliqishni faqatgina to‘g‘ri balanslashtirilgan rejalashtirish bilan bartaraf qilish mumkin. Ushbu bosqichdagi trenirovka umumiy va maxsus tayyorgarlikni qo‘llab turishga yo‘naltiriladi.

O‘yin texnikasi va taktikasidagi mashqlar texnik va taktik harakatlarni mustahkamligini va variativligini oshirishga ustivor yo‘naltirilgan. Musobaqa bosqichida, asosan, aerob-anaerob va anaerob imkoniyatlarni rivojlantirishga ustivor yo‘naltirilgan trenirovka yuklamalari rejalashtiriladi. Agarda, yosh futbolchilarda ushbu bosqichda aerob imkoniyatlarini pasayishi sodir bo‘lsa, maxsus jismoniy tayyorgarlikni qo‘llab turish bo‘yicha trenirovka ishini olib borish qiyin bo‘ladi. Bunday holatda, umumiy chidamlilikni oshirishga yo‘naltirilgan trenirovka yuklamalari rejalashtiriladi.

O‘tish bosqichi – bu bosqich, musobaqa bosqichida to‘plangan toliqishni bartaraf qilish, organizmning funksional va adaptatsion imkoniyatlarini tiklash uchun zarur. Lekin jismoniy mashqlar bilan faol shug‘ullanish to‘xtatilmaydi, bu, sport formasini keskin pasayishini oldini olishga imkoniyat yaratadi. Yuklamaning hajmi kamayadi. Sportning boshqa turlari (tennis, suzish, sport va harakatli o‘yinlar va b.) bilan shug‘ullanish jismoniy ishchanlik qobiliyatini saqlashga ko‘maklashadi, bunda, harakat apparati, uning passiv qismlari ishtirok etadigan har xil harakatlarni bajarishga majbur bo‘ladi, spesifik musobaqa turi bilan band bo‘lgan qismlari dam oladi.

Bu davrda bir xil tipdagi, monoton (bir xil, o‘zgaras) yuklamalarni bermagan ma’qul. Yosh futbolchilar tayyorgarligini har xil yoshga oid bosqichlari uchun trenirovka komponentlari hajmini taqsimlash quyidagi tarzda amalga oshirish tavsiya etiladi:

- 8 dan to 12 yoshgacha (dastlabki tayyorgarlik bosqichi). Jismoniy tayyorgarlikka amaliy mashg‘ulotlar materialini umumiy hajmidan 40-45% ajratiladi. Texnik-taktik tayyorgarlikka – 55-60% ajratiladi;

- 13 dan to 14 yoshgacha (dastlabki sportda ixtisoslashish bosqichi). Jismoniy tayyorgarlikka – 35-40%, texnik-taktik tayyorgarlikka – 60-65% ajratiladi. Mashg‘ulotlarning 20-25% dan kam bo‘lmagan qismini o‘quvchilarni tayyorlashni individual yo‘nalganligi bilan tashkil etiladi;

- 15 dan to 16 yoshgacha (chuqurlashtirilgan trenirovka bosqichi). Jismoniy tayyorgarlikka – 35-35%, texnik-taktik tayyorgarlikka – 60-70% ajratiladi. Mashg‘ulotlarning 30-40% dan kam bo‘lmagan qismini tayyorgarlikning individual yo‘nalganligi bilan o‘tkazish maqsadga muvofiq;

- 17 dan to 18 yoshgacha (sportda takomillashuv bosqichi). Jismoniy tayyorgarlikka – 20-25%, texnik-taktik tayyorgarlikka – 75-80% ajratiladi. Mashg‘ulotlarning 40-45% dan kam bo‘lmagan qismini futbolchilarni tayyorlashni individual yo‘nalganligi bilan o‘tkaziladi.

Kuniga ikki martalik trenirovka mashg‘ulotlari tizimida tiklanish vositalarini yo‘nalganligi sezilarli darajadagi ahamiyatga ega. Shuning uchun, to‘liq tiklanish uchun mos ravishdagi pedagogik va tibbiy-biologik vositalar yordamida tiklanishni ta‘minlaydigan sxema kerak.

Kichik sikllar doirasida yuklamalar va dam olishni rejalashtirish trenerlarning ishida markaziy o‘rin egallaydi. Mikrosikllarda ishni rejalashtirish paytida turadagan vazifalarning xilma-xilligi ichida ikkita asosiyini ajratish tavsiya etiladi:

- alohida trenirovka mashg‘ulotlarini maqsadga mos kattaligini va yo‘nalganligini aniqlash;

- ushbu mashg‘ulotlarni sikl doirasida ratsional taqsimlash;

Hozirga qadar ushbu vazifalarni hal qilishning metodologik yondashuvlari tajribaviy asoslangan [9]:

- alohida trenirovka mashg‘ulotlarining yuklamalari va ularning yaxlit ta‘siri ostida kechuvchi toliqish va tiklanish jarayonlarining o‘tish xususiyatlariga;

- mazkur mikrosikl bosqichining umumiy qurilmaviy ahamiyatiga;

- futbolchilarni tayyorgarlik darajasiga;

- musobaqalar taqvimiga.

Jismoniy tayyorgarlik jarayonining ratsional qurilmaviy fiziologik asosida sportchining funksional zahiraviy imkoniyatlarini musobaqa faoliyatida optimal to‘liq namoyon etish maqsadida qayta taqsimlash fazasi hisobga olinadi. Futbolchilarning yetakchi jismoniy sifatlarini aniqlash paytida maxsus jismoniy tayyorgarlik strukturasi o‘rganish bo‘yicha amaliy tajribalarni umumlashtirish natijalari asosida chidamlilikni har xil turlariga 48%, start, masofa va portlovchi kuchlanishga 24,5% to‘g‘ri kelishi aniqlangan [8].

Shunday qilib, chidamlilikka birinchi darajali e‘tibor qaratiladi. Ikki tomonlama o‘yinda futbolchilar tezkor harakatlanishlarni, texnik usullarni ko‘p marta takrorlashadi, shuning uchun, harakat amallarini o‘yin davomida samaradorligini pasaytirmasdan bajarish chidamlilik darajasiga bog‘liq, ya‘ni ortib borayotgan toliqishga tezkor-kuch tayyorgarlikni yetarlicha yuqori roli paytida qarshilik ko‘rsata olishga bog‘liq. Tezkorlik va kuch sifatlarini namoyon qilishda futbolchilarning kuch imkoniyatlarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beriladi.

O‘yin paytida futbolchilar ko‘p martalik tezlanishlarni, to‘xtashlarni, yo‘nalishni o‘zgartirgan holda yugurishni bajarishadi, shuning uchun ushbu holatlarni hisobga olgan holda, harakat ko‘nikmalarini izdan chiqaruvchi beqaror omillarga alohida e‘tibor qaratiladi [8].

O‘tkazilgan kuzatuv natijalari bilan bog‘liq bo‘lgan tajriba ma‘lumotlari o‘quv-trenirovka siklida qattiq strukturaviy birliklar majmuasining o‘rniga har xil egiluvchan qayta qurishlar va variant ko‘rinishlarga yo‘l qo‘yadigan blokli-modulli strukturalar asosida sportchining tayyorgarlik jarayoniga “polimorfizm” hodisasini qo‘llash ratsionalligi to‘g‘risida dastlabki xulosalarga olib keladi. Sport nazariyasining diagnostik test ishonchligini aniqlash amallari misolida “polimorfizm” bir tayyorgarlik guruhi doirasi (individ ichra)da xususiyatlari bilan o‘zaro farq qiladigan bir necha individlar bo‘lishi [5].

Blok-modulli ta‘lim jismoniy tarbiya va sport sohasida tobora ommalashib bormoqda. Modul va bloklarga bo‘lingan dastur, tayyorlov, musobaqa va o‘tish davrlarida rejalashtirilgan trenirovka vazifalarini shug‘ullanuvchilar uchun oson va tushunarli qiladi. Nimadan boshlash va trenirovka jarayonini qanday qurish kerakligini aniqlashga hojat yo‘q. Dastur bloklarini berilgan tartibda kuzatib borish kifoya (<https://dzen.ru/a/YcLclurTuUYfqbis>).

Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarga asosan yoshlar futbolida sport tayyorgarlik jarayonining qurilmaviy xususiyatlari aniqlashtirilgan:

1. Etap – mantiqan yakunlangan, futbolchilarni vaqt jihatidan uzoq davom etadigan tayyorgarligi bosqichi, kumulyativ trenirovka samarasini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, uning hisobiga sport formasini cho‘qqisiga chiqish bilan ham va uni optimal darajagacha pasaytirish bilan ham bog‘liq bo‘lgan va birinchi navbatda, musobaqalar taqvimini va asosiy musobaqalar muddatlari bilan belgilanadigan o‘quv-trenirovka jarayonini masshtabli vazifalari hal qilinadi. Etapning davomiyligi 1 oydan 3 oygacha bo‘lishi mumkin.

2. Blok – etap bilan taqqoslanganda ancha qisqa, trenirovka jarayonini mazmuni bo‘yicha nisbatan butun qismi, jamoani joriy musobaqalarda ishtiroki bilan bog‘liq vazifalarni hal qiladi. Bloklar, hal qiladigan vazifalarning xarakteriga bog‘liq holda, rivojlantiruvchi (organizmning alohida funksional tizimlarini imkoniyatlarini oshirish, o‘yinchingining texnik-taktik tayyorgarligi komponentlarini va jamoaning taktik tayyorgarligini, atletik tayyorgarligini – o‘yinchingining tezkor-kuch plyus koordinatsion qobiliyatlarini takomillashtirish), sintezlovchi (alohida sportchilar va jamoa tomonidan oldingi bloklarda erishilgan imkoniyatlarini birligi), qo‘llab turuvchi, pasaytiruvchi va hokazolar bo‘lishi mumkin. Blokning davomiyligi – 2 haftadan to 3 haftagacha.

3. Modul – trenirovka kunlari seriyasi bo‘lib, trenirovka jarayonining biron-bir xususiy (oraliq) vazifasini hal qilishga yo‘naltirilgan va toliqish va tiklanish jarayonlarini yuklamalarni navbatda qo‘llanilishiga bog‘liq bo‘lgan o‘zaro harakati bilan belgilanadi. Modulning davomiyligi 3-7 kunni tashkil qiladi.

4. Jarayon – modulda rejalashtirilgan vazifalarni hal qilish, zarurati bo‘lganda korreksiya (tuzatish kiritish) imkonini beradigan bir nechta trenirovka mashg‘ulotlari, ayrim paytlarda kunlar. Modulni korreksiya qilish jarayoni qo‘shimcha trenirovka kunlarini yoki mashg‘ulotlarini kiritilishi bilan, trenirovka mashg‘ulotlarini ketma-ketligini o‘zgartirish yoki ularni bekor qilish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin (bunday holatda, fragmentlar korreksiya qiluvchi va aniqlashtiruvchi deb ataladi). Dam olish kuni yoki bir nechta dam olish kunlari trenirovka jarayonini alohida fragmentini tashkil qilishi mumkin.

5. Ish kuni – kuniga 2-3 ta – trenirovka, trenirovka-musobaqa, majmuaviy, tematik, individual-guruhli, futbolchining ekspresstashhisi bilan uyg‘unlikdagi individual mashg‘ulotda o‘yinchingining holatini boshqarishning variabel, nisbatan mustaqil richagi sifatida talqin qilinadi. Variabel ingliz va fransuz tilida “o‘zgaruvchanlik hodisasi”ni aks etadi va sohaga aloqador trenirovka jarayonini boshqarish, shakl variantlari, o‘zgaruvchanligi, yoki beqarorligi e’tiborga olinadi. Hodisalardagi o‘zgarishning o‘zi variatsiya, o‘zgarish natijasi ko‘pincha variatsiya yoki variant deb ham ataladi (<https://kartaslov.ru>).

Xulosa qilib aytish joizki, futboldagi faoliyat shunchalik ko‘p qirralikki, bunda, ayrim kamchiliklar, masalan jismoniy tayyorgarlik - yuqori texnik-taktik mahorat bilan, psixik barqarorlik va hokazolar bilan qoplanishi ehtimoli mavjud. Yuksak sport mahorati maktablarining vazifasi - har tomonlama: texnik-taktik, funksional, psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish bilan yosh futbolchilarni tarbiyalashdan iborat. Yuksak sport mahorati maktablaridan kelgusida haqiqiy iqtidorli futbolchilar o‘sib chiqadi va namoyon bo‘ladi, ularda maxsus jismoniy sifatlarning aniq ustivorligida ham boshqa sifatlari yetarlicha rivojlanish imkoniga ega bo‘ladi.

Zamonaviy sport nazariyasi va amaliyotida yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonini dasturlashtirishga, tashkillashtirishga va boshqarishga tomon yondashuvlar o‘zgarimoqda. Bir tomondan, sport fani tomonidan to‘plangan daliliy material trenirovka jarayonini optimal variantda tuzish imkonini beradi, boshqa tomondan – trenirovka dasturining tarkibiy qurilmasi va shakl ko‘rinishi birmuncha o‘zgacha tus olmoqda. Har bir mashg‘ulot, har bir trenirovka mashqi oldindan trenirovka shartlarini, ayniqsa, shug‘ullanuvchilarning individual xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olmagan holda tayyorlangan darsbay dasturlarning vaqti o‘tdi. Bunday dasturlarda yuklamalarning hajmi va jadalligi, trenirovkaning vositalari va usullari qotib qolgan holda berilgan va trener bunday dastur doirasidan chiqib keta olmaydi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 04.12.2019-yildagi PF-5887-son Farmoni, <https://lex.uz/docs/4631208>

2. Abdullaev M.J. Methodology of application games in the training of young athletes // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 11, 2020 ISSN 2056-5852. P. 115-122 [13.00.00№3]

3. Akramov R., Tixonov V., Nurimov R. Planirovaniye i organizatsiya uchebno-trenirovochnogo protsessa visoko kvalifitsirovannix futbolistov. Metod., rekomendatsii., - T.: 1997, 54 s.

4. Kadirov R.X. Diagnostics and correction of athlete’s training / European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJaYEA) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No. 9,

September 2021 ISSN: 2660-5589.

5. Kadirov R.X., Jismoniy tarbiya diagnostikasi va korreksiyasi [Matn]: darslik "Sadriiddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2020. - 184 b.

6. Monakov G.V. Texnicheskaya podgotovka futbolistov. Metodika i planirovaniye. - M.: 2000.-127 s.

7. Orlov A.V. Algoritm-metod proyektirovaniya trenirovochnoy nagruzki kak instrument modelirovaniya nedelnix siklov podgotovki yunix futbolistov. // Izvestiya TulGU. Fizicheskaya kultura. Sport. 2022. Vip. 4 [Bulletin of TulSU. Physical culture. Sport. 2022. Issue 4] DOI: 10.24412/2305-8404-2022-4-112-117

8. Radchich I.Y., Preobrajenskiy I.N., Ovcharenko L.N. O texnologii monitoringa protsessa podgotovki futbolistov v godichnom trenirovochnom sikle // Nauchniye trudi VNIIFK 1999 goda.- M.: 2000.- S. 204-210.

9. Shamardin V.N. Sistema podgotovki yunix futbolistov.-Dnepropetrovsk, 2001. - 104 s.

10. Xolodov J.K., Kuznetsov B.C. Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya i sporta: Ucheb. posobiye dlya vissh. ucheb. zavedeniy.-M.: Akademiya, 2000.- 480 s.

ЁШ КУРАШЧИЛАРНИНГ МУСОБАҚА ОЛДИ МАШҒУЛОТЛАР ЮКЛАМАЛАРИНИНГ ҲУСУСИЯТЛАРИ

*Жураев Воҳиджон Мухаммедович,
Қўқон давлат педагогика институти
мустақил тадқиқотчиси
воҳидмухаммедович31@gmail.com*

Мақолада кураш спортида такомиллашув гуруҳларидаги микроцикл машғулотларининг мусобақаолди юкломаларининг катталиги, шиддати, дам олиш билан навбатлашуви билан боғлиқ жиҳатларга эътибор қаратилган. Бунда ҳозирги замон илмий ҳулосалар инобатга олиниб, мазкур ҳулосаларга асосланиб ўсмир курашчиларни мусобақаолди юкломаларини меъёрлаш масалалари тўғрисида сўз юритилган.

Калит сўзлар: мусобақаолди юкломаси, такомиллашув гуруҳлари, микроцикл, мезоцикл, макроцикл.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНЫХ ТРЕНИРОВОЧНЫХ НАГРУЗОК ЮНЫХ БОРЦОВ

В статье сравниваются предсоревновательные нагрузки, величина, интенсивность, последовательность отдыха микроцикловой тренировки в группах совершенствования с современными научными выводами, и на их основе обсуждаются вопросы регламентации предсоревновательных нагрузок борцов-подростков.

Ключевые слова: предсоревновательная нагрузка, группы совершенствования, микроцикл, мезоцикл, макроцикл.

CHARACTERISTICS OF PRE-COMPETITION TRAINING LOADS OF YOUNG WRESTLERS

The article compares the pre-competition loadings, size, intensity, rest sequence of microcycle training in improvement groups with current scientific conclusions and discusses the issues of regulating the pre-competition loadings of teenage wrestlers based on them.

Key words: pre-competition loading, improvement groups, microcycle, mesocycle, macrocycle.

Мавзунинг долзарблиги. Кураш спортида такомиллашув гуруҳларидаги микроцикл машғулотларининг мусобақаолди юкломаларининг, катталиги, шиддати, дам олиш билан навбатлашувини ҳозирги замон илмий ҳулосалар билан таққослаб, шунингдек, уларга асосланиб ўсмир курашчиларни мусобақаолди юкломаларини меъёрлаш масаласи муҳим жиҳатлардан биридир. Шу билан биргаликда, ўсмир курашчиларни нафақат функционал, руҳан, жанговор ҳолатда бўлишликларини таъминлашнинг самарали воситаларидан бири бўлиб хизмат қилиши ҳамда маҳсус иш қобилиятларини оширишга қаратилган имкониятларини аниқлашда ҳам муҳим ҳисобланади.

Қўйилган мақсадга эришишда қуйидаги вазифаларни бажариш талаб этилади.

1. Курашчиларни мусобақаолди юкломаларини кичик, ўрта, юқори ҳажм ва шиддатликларда бўлиши эътиборли бўлиш, дам олиш билан навбатлашувини уларнинг организмларидаги бир чўққили юкломалар таъсир доирасини аниқлаш. Бир чўққили деганда ўрганилган кўрсаткични максималга кўтарилгани.

2. Микроциклни турли типларига мансуб юкломаларни меъёрлаш, курашчиларнинг мусобақаолди маҳсус қобилият ҳолатларини юқори ишчанлик таъсирини маҳсус меъёрлашган (дазалакга юкломалар) юкломалар орқали ўрганиш.

3. Ҳафтани 1-4-кунларидаги машғулотларидан илгари ва кейинги ҳамда тикланишни 10-дақиқасида юрак қисқариш сурати (ЙҚС), артерия қон босимининг (АД) ўзгариш динамикасини аниқлаш ва шу асосда мусобақаолди юкломаларини оптимал таъсир этиш режасини тузиш.

4. Албатта ўрганилган юкломалар самарадорлигини амалий фаолият натижалари кўра баҳолаш, ҳамда физиологик кўрсаткичлар динамикасини математик статистика методи ёрдамида қайта ишлаб чиқиш орқали юкломалар самарадорлигини баҳолаш.

Спорт турлари бўйича мусобақаолди тайёргарлиги микроциклида юкламалар ҳажми чидамлиги ва уларни дам олиш билан навбатлашуви меъёрларига доир таклиф тавсиялар кўп ва серқиррадир [1,2,3,4]. Соҳа мутахассислари [5,6,7] мусобақа олди микроциклида юкламалар ҳажми жадаллиги дам олиш билан навбатлашуви жиҳатлари билан фарқ қилиши керак деб таъкидлаганлар [8,9,10,11]. Юкламалар мусобақаолди тайёргарлик босқичида микроцикл машғулотларининг бир-биридан фарқ қилиши кераклиги қайд этилган. Лекин дастлабки юкламалар қандай воситалар ёрдамида табақалаштирилиши кераклиги ёритиб берилмаган. Янги асрнинг дастлабки ўн йили ичида чоп этилган дарсликда [11] юкламаларни бир чўққили, икки чўққили бўлиши мумкин деб қатъий хулоса билдирган. Бир чўққили ҳафтадаги машғулотлардан бирида барча физиологик кўрсаткичлар максимал даражада кўтарилади. Икки чўққилида ҳафтада икки марта бўлади. Улар мусобақага тайёрлашнинг умумий воситаси деб хулоса билдирилган. Кейинги бешинчи олтинчи кундаги физиологик кўрсаткичларнинг юкламаларсиз кўтарилишини старт олтидан олдинги ҳолат деб билиб мусобақаолди юкламаларини ҳажм, жадаллик жиҳатлардан пасайтиришни мақсадга мувофиқ деб билиш кераклигини тавсия этган. Шундай савол туғилиши табиий. Микроциклини бешинчи, олтинчи кунги машғулотларида қандай ҳаракатлар амалга оширилади? Жавоб шуки кўпгина мураббий ва тадқиқодчилар бундай машғулотларда у ёки бу техник – тактик ҳаракатлардаги моҳиятли бўлмаган хатоларни бартараф этиш, курашчини ўзини – ўзи назорат этиш керак бўлса у ёки бу жисмоний сифатларни ривожлантириш кабиларни қамраб олмоғи зарур. Мутахассислар мусобақаолди микроциклини охириги икки кунда, мусобақа талаб этадиган даражадаги юкламалар беришни но ўрин деб қатъий хулосага келганлар. Адабиётларда мулоҳазалар тавсия этилмаган. Аксинча тикловчи воситалар: душ қабул қилиш, дам олиш, витаминга бой овқатлар истеъмол қилиш каби воситалардан фойдаланиш зарурлигини, албатта, эрталабки гимнастика комплексини бажариш кераклиги тавсия этилган. Тадқиқодларда айтиб ўтилган хулосалар физиологик, биохимик спорт фани назарияси ва мусобақа амалида асосланган.

Янги асрни дастлабки 2008 йилларида чоп этилган дарсликда тикланиш жараёнини жадаллаштирувчи умум педагогик, психологик, тиббий биологик воситаларга туркумланган.

Тадқиқот муаммосининг методологияси. Тадқиқодни мақсад ва вазифаларига кўра мусобақаолди микроциклини машғулот давомида ЮКС и артерия (АБ) босими машғулотлардан илгари ва катта шиддатли юкламалардан кейин дархол, А.Яротский тавсия этган фаол ва фаол бўлмаган дам олиш ва навбатдаги юкламалар таъсири машғулотлар тугаши билан якуний қисми охирида ўрганилди, ҳафталик микроциклини иккинчи – бешинчи машғулотларида кучли максимал бир чўққили юкламалар таъсиридан ЮКС АБ ўзгариши ўрганилди. Ҳар машғулотда 3 нафар курашчида юкламалар таъсиридан қон айланиши тизимининг назарда тутилган кўрсаткичларини (ЮКС АБ) ҳамда дам олишни фаол ва фаол бўлмаган усулларида фойдаланилди. Навбатдаги кун машғулот юкламаларига организмни тўлиқ тайёр бўлиши таъсир изи қолмаслиги учун кўрсатмалар кунда эрталабки гимнастика бажариш зарурлиги ҳам тушунтириб борилди.

Тадқиқот муаммосининг таҳлили. Ёш курашчиларни ЎКС кўрсаткичи мусобақаолди юкламалари таъсиридан ўзгариш динамикаси, математик статистика методи ёрдамида ҳисоблаб чиқилди. Бир чўққили юкламалар таъсиридан ўрганилган юрак қисқариш суръати А.Яротскийни фаол ва фаол бўлмаган дам олиш ҳисобига тикланиш жараёнини жадаллашуви фоиз ҳисобида таққосланди ҳамда баҳоланди. Мусобақаолди микроциклини ҳар кунда ЮКС ва артерия босими машғулотлардан илгари курашчиларнинг спорт кийимини кийишларидан илгари ўрганилиб, уларнинг кўрсаткичларни жисмоний юкламалар таъсиридан ўзгариши 1-жадвалда ифодаланди.

Педагогик тадқиқод олдида қўйилган вазифалардан бири микроцикл машғулотларида бир чўққили жадаллик ва шиддатда бажарилган юкламалар таъсиридан кучайган ЎКС ва АБ кўрсаткичларни тикланиш жараёнининг жадаллашуви А.Яротский тавсия этган фаол ва фаол бўлмаган дам олиш усулининг таъсир доирасини ўрганиш эди.

1-жадвал

Турли жадалликдаги юкламалар таъсиридан айрим вегетатив ўзгаришлар

Текшириш кунлари	Юкламалар катталиги, жадаллиги, тезлиги	Тинч ҳолатда	Машғулотда асосий юкламалардан кейин	Машғулот якунида
1 кун	Техник – тактик ҳаракатларни рақиб қаршилигисиз бажариш	ЎКС 63.1±0.8 АД (120.5±1.1)/ (68.5±0.9)	150±1.4 (145.1±1.8)/ (60.2±2.2)	80.3±1.1 (126.3±1.9)/ (65.2±1.7)

2 кун	Катта ҳажм ва шиддатли юкламаларни ўрта жадалликда, яъни толиш юзага келгунча бажариш	ЙКС 62.1±0.7 АД (118.5±0.9)/ (70.2±1.1)	147.3±1.2 (144.1±1.6)/ (66.1±1.6)	130.4±1.7 (190.1±2.3)/ (70.2±1.2)
3 кун	Ўз вазнига тўғри келадиган манекенг ракиб билан максимал жадалликда ишлаш	ЙКС 63.2±0.8 АД (120.2±1.3)/ (69.4±0.8)	158±2.1 (160.2±2.3)/ (60.3±2.1)	106.2±0.9 (130.2±1.5)/ (66.1±1.1)
4 кун	Икки томонлама беллашувни мусобақага хос жадаллик шиддатида бажариш	ЙКС 63.4±0.9 АД (120.1±1.2)/ (70.2±1.0)	150.1±2.5 (160.2±1.8)/ (60.2±1.4)	96.3±0.9 (131.3±1.3)/ (65.1±0.9)
5 кун	Тавсия этилган барча техник – тактик ҳаракатларни максимал шиддат ва жадалликда бажариш	ЙКС 62.5±2.3 АД (160.2±2.4)/ (60.3±1.0)	144.2±2.1 (160.1±1.9)/ (60.3±1.1)	90.2±1.5 (130.3±1.6)/ (65.1±1.0)

Кўрсаткичлар мусобақаолди микроцикли юкламаларини турли катталиқ ва жадалликда бажарилишини вегетатив тизимларга таъсири ва уларни фаол ва фаол бўлмаган дам олиш усулини тикланиш жараёнига ижобий таъсир этиб навбатдаги юкламаларга тайёр бўлиши 2- жадвалда ифодаланди.

Кунлар	Юкламалар	Юклама тугаши билан дарҳол	Яротский усули қўлланганда		Юклама тугаши	Яротский усули қўлланмаганда	
		ЙКС	ЙКС	Тикланиш фоизи	ЙКС	Тикланиш фоизи	
И	Паст жадаллик	140.5±1.4	110.5±1.3	14.5	144.7±1.6	132.1±1.5	10.9
ИИ	Ўрта жадаллик	150.3±1.2	112.3±1.1	13.9	139.1±1.2	129.2±1.3	10.1
ИИИ	Юқори жадаллик	158.1±2.1	118.2±1.9	13.3	157.3±1.5	133.5±1.7	11.2
ИВ	Ўртачадан юқори	150.1±1.6	114.2±1.5	13.1	148.2±1.7	134.2±1.6	11.0
В	Катта юклама ўртача жадаллик	144.2±2.1	106.2±1.3	13.5	140.1±1.9	126.2±1.4	11.2

Аввало шуни айтиш лозимки, сўз юритилаётган курашчилар гуруҳида машғулотларни микроциклда ўтказилиши, мусобақаолди юкламаларини меъёрлаш тартиби, дам олиш кунлари учун ҳам маълум вазибалар берилишини тақозо этади.

Бир неча йиллик тажрибага эга бўлган кураш мураббийлари билан суҳбатлашиш машғулотларни кузатишдан маълум бўлдики, мусобақаолди микроциклини, яъни ҳафтани биринчи эътибор махсус қобилят, яъни юқори катталиқ ва жадалликдаги юкламаларни қўллашга эътибор қаратиш лозим.

Ҳафта ўртасидаги машғулотларда юкламалар ҳажмини жадаллигини ошириш навбатдагисида эса миллий курашни техник, тактик ҳаракатлари кўп сонли такрорлашлар ёрдамида махсус чидамлик, ишончликни ошириш тавсия этилган. Спортда такомиллашув гуруҳларида ҳафтани охириги машғулотидаги асосий юклама фақат махсус техник, тактик ҳаракатлардан иборат бўлмоғи керак. Айрим мутахассислар ҳафталик микроциклда кунига 1 мартадан машғулоти ўтказиш яхши самара бермайди, кунига 2 мартадан бўлишини тавсия этганлар. Бундай кўрсатмалар, албатта, маҳоратли курашчилар учундир. Лекин нафақат кураш балки спортни бошқа яқка тартибли ракиб билан юзма-юз олишувни талаб этган спорт турларида мусобақа олдида кунига 2 мартадан тренировка ўтказиш спортчи организмга қимматга тушиши- (46,48) спорт тиббиёти мутахассисларининг кузатувларида аниқланган, каби спорт психологияси тараққиётчилари бундай фаолият турини психологик нуқтаи назардан ҳам маъқул эмас, деб хулоса билдирганлар. Ўсмир спортда такомиллашув гуруҳида шуғулланувчи курашчилар учун микроциклда ҳафтасига 5 марта

тренировка ухун мусобақаолди юкламаларини режалаштириш керак. Бунда куч-чидамлилиги, хужум ва химояга хос техник, тактик ҳаракатлар учун зарур бўлган куҳ тезкорлик сифатларини ривожлантиришга хос юкламаларни меъёрлаш муҳимдир.

Таҷрибали мураббийлар билан ўтказилган суҳбат, савол-жавоблар уларни иш режалари ва машғулотларини кузатишдан маълум бўлдики, мусобақаолди микроциклида катта ёшдаги ўсмир курашчилар учун юкламаларни меъёрлашда қуйидаги омилларни ҳисобига олиш керак экан:

1. Хужум ва химоя ухун зарур бўлган рақибни мувозанатдан чиқаришга йўналтирилган ҳаракатларни таъминловчи.

2. Рақиб қаршилигини куҳ-тезкорлик ёрдамида бартараф этиш. Шунинг учун ҳам ҳафталик микроциклини дастлабки 1-3 кунги машғулотларида шиддатли хужум ҳаракатлари учун зарур бўлган юкламалар ўртасидаги дам олиш сонияларини камайтириб бориш зарур.

Хулосалар. Қисқача таҷриба асосида ўрганиш натижалари қуйидаги хулосаларга сабаб бўлди:

1. Спорт машқлари танлаб олинган спорт туридан юқори натижага эришишга йўналтирилган, тайёрлов мусобақа, ўтиш даврларини қамраб олган педагогик жараён дир. Муайян мақсадни назарда тутиб мазкур жараёнда жисмоний юкламаларни машқланиш даврлари ва уларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб режалаштириш ва амалга ошириш барча спорт турлари, шу жумладан, кураш учун ҳам муҳим аҳамиятга молик дир.

2. Ушбу масалани самарали ҳал этишда мусобақаолди микроцикли машғулотлари меззо, макроцикл машғулотларидан кўп жиҳатлари билан фарқ қилади. Жумладан:

а) Спортда такомиллашув гуруҳ курашчиларга янги техник-тактик ҳаракатлар ўргатилмасдан, ўзлаштириб олинганларни аксарият икки томонлама беллашувлар воситасида янада такомиллаштириб, моҳиятли бўлмаган хатоларни бартараф этиб бориш мусобақаолди микроцикли машғулотларини эътибор берилиши лозим бўлган томонларидан дир.

б) Мазкур микроциклини ушбу томони кураш талаб этган даражада жисмоний сифатларни ривожлантиришни тақазо этади.

3. Шунинг учун ҳам мусобақаолди юкламаларнинг йўналиши катталиги, шиддати, давомийлиги дам олиш билан навбатлашуви жиҳатлардан курашчиларни яқин кундаги мусобақани мураккаб вазиятларида курашчи ғалабасини таъминлашга йўналтирилган бўлиши зарур.

4. Масалани кўзланган мақсад йўлида ҳал этишда мусобақаолди микроциклидаги юкламалар жадаллиги катталиги ва давомийлиги, дам олиш билан навбатлашуви томонларидан мусобақа талаб этган даражада жисмоний сифатларни тарбиялашга йўналтирилган бўлиши лозим.

5. Мусобақаолди микроцикли 5/2 формулада ўтказилса 1-3 кунларидаги машғулотларда бажариладиган техник-тактик ҳаракатларга доир юкламалар ўртасида дам олиш муддатини камайтириб 4-5 кунларда бироз узайтириб бориш спорт олдидан аввалги ҳолатни самарали кечими учун муҳим деб хулоса билдириш ўринли дир. Мусобақаолди микроцикли таркибидан максимал тезлик муддатда бажариладиган юкламаларни кунги машғулотлардан ўрин олиши барча функционал кўрсаткич (бизни тадқиқотимизда ЙКС, АБ) ларни юнг юқори кўтарилишига ушбу ҳолда А.Яроский (1968) тавсия этган фаол ва фаол бўлмаган дам олиш усулларидан фойдаланиш, чидамликни ошириб тикланиш жараёнини жадаллаштириб, навбатдаги юкламаларни самарали ижросини таъминлайди.

Адабиётлар:

1. Засиорский В.М. Спортивная методология: Учебник для студентов институтов физкультуры. -М.: ФИС, 1982. - 256 с.

2. Керимов Н.А. и др. Система плаиирования и контроля учебно-тренировочных нагрузок в вольной борьбе // Сб. статей "Олимпия харакатини ривожлантириш, олимпия таълимотини жорий этиш ва Сиднейда ўтказиладиган XXXI Олимпия ўйинларига тайёргарлик масалаларига бағишланган" III- Республика илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами". -Т., 1999. 27 апрель, - Б. 113-116.

3. Рузиев А.А. - Проблемм повышения специальной выносливости высококвалифицированных борцов // Теория и практика физической культуры. - Москва, 2001. - №8. - С. 37-38.

4. Суханов А.Д. Динамика взглядов на процесс управления подготовкой спортсменов // Теория и практика физической культуры. - Москва, 2001. -№ 10. -С. 22-23.11.Васильков А.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов. - М.: ФиС, 1988. - 311 с.

5. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти. - Т.: УзДЖТИ, II қайта чиқарилган, 2005. - 245 с.

6. Матвеев Л.П. Модельно-целевой подход к построению спортивной подготовки (статья вторая) // Теория и практика физкультуры, - Москва, 2000. -№3.- С. 21-25.
7. Романенко В.А. Двигательные способности человека. - Донецк: УКСентр, 1999.-336 с.
8. Керимов Ф.А. Спорт кураш назарияси ва усулияти. - Т.: УзДЖТИ, 2001.-230 б., ил.
9. Кипор Г.В., Ишков А.В., Юшков Д.О., Шпанов В.И. Проблемы индивидуального подхода к оценке скоростно-силовой подготовленности в единоборствах (На примере параметров сенсомоторных реакций) // Теория и практика физической культуры. - Москва, 2002. - № 10. - С. 34-38
10. Новиков А.А, Акопян А.О, Сапунов Г.А. Управление подготовкой высококвалифицированных спортсменов в видах спортивных единоборств: Метод. реком. - М, 1986. - 43 с.
11. Juraev Voxidjon Muhammedovich,. "The role of reaction in the formation of competition motivation in athletes." International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10 (2022): 28-29.
12. Juraev Vohidjon Mukhammedovich,. "Psychological Features of Competitive Motivation of Athletes." Central asian journal of literature, philosophy and culture 3.11 (2022): 312-314.
13. Jurayev Vokhidjon Mukhammedovich,. "Psychological Foundations of Willpower in the Formation of Competition Motivation in Athletes." Central asian journal of literature, philosophy and culture 3.11 (2022): 315-318.
14. Arabboyev Qaxramon Toxirjonovich,, et al. "The role of sport in people's health." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022)

SAN’AT

UDK. 37.013.2

TIKUV BUYUMLARINI LOYIHALASH USULLARINI O’QUV JARAYONIDA QO’LLASH TEKNOLOGIYASI

Abdieva Gulara Babaniyazovna,

*Toshkent viloyati pedagoglarini yangi metodikalarga
o’rgatish milliy markazi, “Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta’lim metodikasi”
kafedrası mudiri, PhD*

Gulim.120969@gmail.com

Ushbu maqolada malaka oshirish kurslarida tahsil oladigan texnologiya yo’nalishdagi tinglovchilar uchun “Tikuvchilik” praktikum mashg’ulotlarining mazmuni yoritilgan. Maqolaning asosiy mazmunida erkak va ayollar kiyimi tarixi hamda kiyimni loyihalashda kiyimga qo’yiladigan talablar yoritilgan. Har qanday tikuvchilik buyumlariga aniq belgilangan talablar davlat standarti asosida bo’ladi. Malaka oshirish kurslarida tinglovchilarga ushbu yo’nalishda ko’proq amaliy ishlarni bajarishda xavfsizlik qoidalariga e’tiborni jalb qilish hamda kiyimga standart talablari qo’yiladi. Iste’molchining talabi va ishlab chiqarish talablari ushbu maqolada keltirilgandir. Bundan tashqari kiyimlarni loyihalash usullarilaridan ko’proq ma’lumotlar berish maqolaning asosiy mazmunidir. Qiz bolalar uchun darsliklarda mavzu qo’yilganligiga qaramasdan quyidagi mavzularda ko’proq izlanishni taqozo qiladi.

***Kalit so’zlar:** texnologiya, buyum, praktikum, iste’molchi, shakllantirish, gigienik talab, ekspluatatsion talab, mato g’ijimlanuvchanligi, estetik talab, shimuvchan yoqa, mulyaj usuli, hisoblab loyihalash usuli, o’lchab-hisoblab loyihalash usuli, yagona loyihalash usuli.*

ТЕХНОЛОГИЯ ПРИМЕНЕНИЯ СПОСОБОВ ДИЗАЙНА ШВЕЙНЫХ ИЗДЕЛИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье рассмотрено содержание практики «Шитье» для студентов технологического направления, обучающихся на курсах повышения квалификации. Основное содержание статьи охватывает историю мужской и женской одежды и требования к одежде при проектировании одежды. Конкретные требования к любым швейным изделиям основываются на государственном стандарте. На курсах повышения квалификации обучаемые обязаны обращать внимание на правила техники безопасности и стандартные требования к одежде при выполнении более практической работы в этом направлении. Потребительский спрос и требования производства представлены в данной статье. Кроме того, основное содержание статьи заключается в предоставлении дополнительной информации о методах конструирования одежды. Несмотря на то, что тема задана в учебниках для девочек, она требует дополнительных исследований по следующим темам.

***Ключевые слова:** технология, изделие, практикум, потребитель, формирование, гигиенический спрос, эксплуатационный спрос, пластичность ткани, эстетический спрос, воротник, метод муляжа, метод расчетно-вычислительного проектирования, единый метод проектирования.*

TECHNOLOGY OF APPLICATION OF SEWING ITEMS DESIGN METHODS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article describes the contents of the "Sewing" practicum training for students in the technology direction studying in advanced training courses. The main content of the article covers the history of men's and women's clothing and the requirements for clothing in the design of clothing. Specific requirements for any sewing products are based on the state standard. In training courses, trainees are required to pay attention to safety rules and standard requirements for clothing when performing more practical work in this direction. Consumer demand and production requirements are presented in this article. In addition, the main content of the article is to provide more information about the methods of designing clothes. Despite the fact that the topic is set in textbooks for girls, it requires more research on the following topics.

***Keywords:** technology, product, workshop, consumer, formation, hygienic demand, operational demand, fabric plasticity, aesthetic demand, crushed stone, dummy method, computational design method, unified design method.*

Kirish. Respublikamizda bugungi kunda ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur’atlarda rivojlanayotgani o’quv muassasalarida ta’lim-tarbiya sifati va mazmunini muntazam ravishda yangilab, boyitib borishni talab etmoqda.

Ayniqsa, Respublikamiz ta’lim-tarbiya tizimi oldida turgan bosh maqsadi - o’sib kelayotgan yosh avlodning dunyoqarashi, mantiqiy fikrlash qobiliyati, aqliy salohiyatini rivojlanish, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg’ularini tarkib toptirish, jamiyatda o’z o’rnini egallashga qodir bo’lgan ma’naviy barkamol insonlarni yetishtirishda amaliy fanlarning o’rni beqiyosdir.

Asosiy qism. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida” PF-6108-sonli Farmoni [1] va 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” PQ-4884-son[2] hamda “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo’llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to’g’risida” 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son Qarorlari[3] ijrosini ta’minlash maqsadida, shuningdek, pedagog kadrlarning malakasini oshirishning ilg’or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish yo’li bilan xalq ta’limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish bo’yicha belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo’lib, zamonaviy talablar asosida xalq ta’limi muassasalari pedagog kadrlari malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy kompetentligini muntazam oshirishni nazarda tutadi.

Respublikamiz texnologiya yo’nalishi pedagoglari malaka oshirish kurslariga kelib o’z mutaxassisliklaridan ko’proq bilim olishga harakat qilishadi. Juda ko’p takliflar asosan tikuvchilik sohasida kiyimga qo’yiladigan talablar, kiyimlarni loyihalash usullarilaridan ma’lumotlar so’rashadi. Bas shunday ekan, ushbu maqolamiz mavzuni yoritadi deb o’ylaymiz. Yuqori sinf qiz bolalar uchun darslikda mavzu qo’yilganligiga qaramasdan quyidagi mavzularda ko’proq izlanishni talab etadi.

Kiyimga qo’yiladigan talablar. Kiyimni loyihalash kiyimga qo’yiladigan talablardan boshlanadi. Har qanday tikuvchilik buyumlariga aniq belgilangan talablar qo’yiladi. Kiyimga 2 xil talab qo’yiladi: iste’molchining talabi va ishlab chiqarish talabi.

Iste’molchi talabi o’z navbatida quyidagilarga bo’linadi:

1. Gigienik talab.
2. Ekspluatatsion talab.
3. Estetik talab.

G i g i e n i k talablar deganda, kiyimdan foydalanganda kiyim odam sog’lig’iga zarar yetkazmasligi, erkin harakatlanish vaqtida halaqit bermasligi kerak, ya’ni yozda kiyiladigan kiyimlar yengil, havo o’tkazuvchan bo’lishi, quyosh nurini qaytaruvchan bo’lishi, namni shimuvchan bo’lishi kerak. Har bir gazlamaning davlat standart talablari bo’lib, ko’rsatkichlar talab darajasida bo’lish lozim. Bunda gazlama asosiy rol o’ynaydi. Kiyim tabiiy tolali gazlamalardan tikilishi talab qilinadi. Masalan: paxta, ipak, jun, zig’ir tolali gazlamalar juda yaxshi, gigienik materiallar hisoblanadi.

Qishki kiyimlar odam tanasidan chiqqan issiqlikni saqlovchi, yengil va qulay bo’lishi kerak. Shuning uchun qishki kiyimlar ko’pincha jun tolali gazlamalardan tikiladi. Kiyimga ishlov berishda iloji boricha yengil bo’lishiga, bichimi esa qulay bo’lishiga e’tibor beriladi. Kuzgi va bahorgi kiyimlar esa haroratning pastligi va yog’ingarchilik ko’pligiga asoslanib ko’proq sun’iy tolali gazlamalardan tikiladi.

E k s p l u a t a t s i o n talablar deganda, kiyimning vazifasiga va foydalanish sharoitlariga mosligi, qulayligi, chidamliligi, ishonchliligi, formasining barqarorligi tushuniladi. Kiyish davrida kiyim turli mexanikaviy va biologik ta’sirlarga duch keladi, nam vaqtida buraladi. Kiyim ana shu tashqi ta’sirlarga chidamli bo’lishi kerak.

Bunday ta’sirlardan kiyim sitiladigan, cho’ziladigan, rangini o’zgartiradigan yoki g’ijimlanadigan bo’lsa, u uzoqqa chidamaydi. Shuning uchun gazlamaning xususiyatlarini e’tiborga olgan holda kiyim modelini to’g’ri tanlash kerak, ya’ni cho’ziluvchan, sitiluvchan gazlamalardan kengroq, burmalangan kiyimlar tikilgani ma’qul. Undan tashqari, kiyimning yoqalari, yenglari, bortlari, cho’ntak og’izlari ko’p ishqalanadi. Bu yerlarga puxta texnik ishlov berish kerak. Aks holda, kiyim o’z kurinishini yo’qotadi.

E s t e t i k talablar deganda, kiyimning moda yo’nalishiga mosligi, yangi gazlamalardan tikilganligi, yangi bezaklar ishlatilganligi, iste’molchilarning estetik didlarini qondirishi tushuniladi.

Odam gavdasining tuzilishi va turlari. Tikuvchilik mutaxassisligida kiyim modelini ishlab chiqarish uchun odam gavdasining tuzilishi haqida tasavvurga ega bo’lish zarur.

A n a t o m i y a - kishi organizmi: ayrim organlar va sistemalarning tuzilishi hamda formalari haqidagi fan. Anatomiya morfologiyaning bir qismi hisoblanadi.

M o r f o l o g i y a - kishi organizmining shaxsiy o'zgaruvchanligi, gavda o'lchamlari va mutanosibliklarining yoshga qarab o'zgarishi hamda organizm ayrim qismlarining o'zgaruvchanligi qonuniyatlari haqidagi fan bo'lib, inson tanasining tuzilishi haqidagi ta'limotdir.

A n t r o p o l o g i y a fani esa yuqoridagilarning hammasini o'z ichiga olib, odam gavdasi tuzilishi haqida to'liq ma'lumot beradi. Gavda odatda tana, bo'yin, bosh, qo'llar va oyoqlar degan bo'limlarga bo'lib o'rganiladi. Gavda tuzilishida odamning suyak qismlari asosiy rol uynab, u tayanch bo'lib hisoblanadi va odam gavdasining shakliga ta'sir qiladi. Odam skeleti bosh, tana, qo'l va oyoq suyak qismlaridan tashkil topgan. Skeletning tayanchi bo'lib umurtqa pog'onasi hisoblanadi[5].

Kiyimning uslubini birinchi navbatda uning bichimi belgilaydi. Bichim, birinchidan, yelka chizig'i bilan yengning shakli o'rtasidagi nisbat bilan va, ikkinchidan, kiyimning belgacha uzunliga, yubkaning shakli hamda uzunligi bilan ifodalanadi.

Hamma buyumlarning uslub jihatdan yagonaligini saqlash juda muhim. Bir kiyimning o'zida har xil uslubning aralash-quralash bo'lib ketishi ko'zga yaqqol tashlanadi, bunda puxta o'ylab yaratilgan kompozitsiyalar ham buziladi. Moda turmushning tashqi ko'rinishida, ko'proq kiyimda namoyon bo'ladigan biron didning muayyan ijtimoiy muhitda ozroq vaqt hukmron bo'lib turishidir (V.Dal).

Moda paydo bo'lgan davrdan boshlab qaror topmoqda, ko'paymoqda, takomillashmoqda va o'zgarimoqda. Parij, London va Rimdagi mashhur kiyim modellar uylarida va boshqa mamlakatlarda paydo bo'lgan modellar yaratuvchi firmalarda istiqboldagi yangi modellar namoyish qilinmoqda. Eng istiqbolli modellar mashhur moda jurnallarida e'lon qilinadi.

Moda jurnallari birinchi bo'lib XVII asrda Fransiyaning Lion shahrida bosib chiqarilgan bo'lib, unda yangi kiyimlar, ularni kiyish yo'llari haqida ma'lumotlar berilgan. Shuning uchun ham Fransiyaning modalar vatani deb atashadi. Moda jurnallari kishining va kiyimning yangi estetik qiyofasi va ko'rinishini tashviqot qiladigan, iste'molchilar talab-ehtiyojini qondiradigan va kuchaytiradigan vosita hisoblanadi. Hozirgi kunda konstruktorlar o'zlarining kundalik ishlarida duch keladigan ko'p sonli moda jurnallari, kataloglar, moda albomlaridan ishning ko'zini bilib foydalana olishlari lozim.

Moda bilan uslub o'rtasidagi farq zamirida ularning ijtimoiy vazifalari yotadi. Uslubda jamiyatning o'tmishiga va tevarak-atrofdagi dunyoga munosabati umuman ifoda topsa, modada ana shu jamiyat ichidagi zamondoshlarning o'zaro bog'liqligi aks etadi. «Umuman modaga hayratlanib va xayrihohlik bilan qaraydilar. Undan zavqlanadilar, unga ergashadilar. Lekin hamma emas. Modani yoqtirmaydiganlar ham bo'lib, ular o'zining yetuk bo'lmagan yoki ochiqdan-ochiq konservativ didlarini boshqalarga o'tkazish mumkin deb hisoblaydilar. Modelerlarning har bir yangi taklifiga ashaddiy qarshilik ko'rsatadilar. Ular zamonaviy kiyingan kishi ketidan hayqirib ko'kga ko'taradilar. Biroq hali hech kim vaqtni to'xtata olgan emas!». (V.Zaysev. Takaya izmenchevaya moda).

Almashib turish modaning eng muhim xususiyati. Moda vaqtinchalik va o'tib ketadigan tushuncha-ku, lekin unda go'zallik tushunchasi sifatida saqlanib qoladigan estetik topilmalar ham bo'ladi.

Moda - bu zamonaviy degani. Moda insonning yangilanib turishdek tabiiy intilishiga mos bo'ladi. Moda turmush madaniyati va estetikasini olg'a tomon yetaklab boradi. U zamonaviylik nuqtai nazaridan eng ma'qul yechimlarni tanlab oladi. «Moda - bu yangilanish! Bu tabiat rioya qiladigan prinsip! Daraxt eski bargini, odam esa jonga tekkan kiyimini tashlaydi. Narsalar haddan tashqari o'rganish bo'lib ketsa, odam ulardan tez charchaydigan bo'lib qoladi. Moda zerikarli bir xillikdan xalos qiladi. Odamlar bir-biriga yoqishni xohlaydi: chiroyli kiyinsam, yaxshi kiyinsam, deydi - bu tabiiy ehtiyoj» (Per Karden).

Yangi modali kiyimlarni rassom - modelerlar yaratadilar va targ'ibot qiladilar. Bunday kiyimlarni baholovchisi esa aholi hisoblanadi.

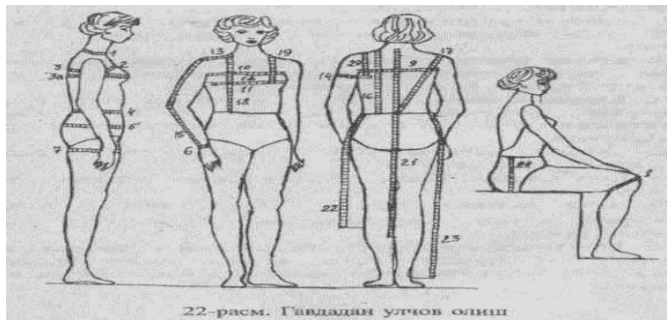
Kiyimlarni loyihalash usullari. Loyihachi faoliyatining eng qiyin va ma'suliyatli bosqichlari kiyim detallarining chizmasi yoyilmasini chizishdan iborat. Bu bosqichdan ko'zlangan asosiy maqsad - detallarning shakli va o'lchamini mumkin qadar aniqroq belgilash; shunday qilinsa, kiyimning detallari yig'ilgandan keyin hosil bo'lgan shakli rassom shakliga mos keladi.

Bu ishning qiyinligi, murakkabligi shundaki, faqat ta'rifi, eskizi yoki namunasigina berilgan, lekin o'zi yo'q kiyimning chizmasini - detallari yoyilmasini chizishga to'g'ri keladi. Buning ustiga, kiyimning sirti murakkab, yoyib bo'lmaydigan sirt hisoblanadi; shunga ko'ra uning yoyilmasi va hisobi, ya'ni uni chizish uchun kerak bo'ladigan ma'lumotlarni hisoblab chiqarish va chizmani chizish ancha qiyin. Kiyim detallarini hisoblash va chizma tayyorlashning quyidagi mavjud usullaridan foydalanish mumkin:

1. Mulyaj usuli.
2. Hisoblab loyihalash usuli.
3. O'lchab-hisoblab loyihalash usuli.
4. Yagona loyihalash usuli.

M u l y a j usulining mohiyati shundan iboratki, maneken yoki kishi gavdasiga maket material (gazlama, yengil-yumshoq qog‘oz yoki to‘rkanva) modelning formasiga moslab, to‘g‘nag‘ichlar bilan qadab chiqiladi.

To‘g‘nag‘ichlar odam gavdasining konstruktiv chiziqlari bo‘ylab (bo‘yin, yelka, yeng o‘yindisi, yon bel, o‘rta chiziqlar) to‘g‘nag‘ichlanadi. So‘ngra rangli ipda to‘qilgan joylardan tikib chiqiladi. Shunda ko‘krak do‘ngligini aniqlovchi ko‘krak vitochkasi ikki tomonlama tikiladi. So‘ngra to‘g‘nag‘ichlar bo‘shatilib, gazlama yoki qog‘ozni stol ustiga yoyiladi. Bu hosil bo‘lgan chizma gavdaning asos chizmasi hisoblanadi. Bu usuldan murakkab bichimli kiyimlarni loyihalashda va ko‘pgina sahna kiyimlarini, tarixiy kiyimlarni loyihalashda qo‘llaniladi.

H i s o b l a b l o y i h a l a s h usuli. XIX asrning boshlarida Fransiya, Rossiya va boshqa mamlakatlarda loyihalashning hisoblash (bichish tizimi) usuli tarqala boshlandi.

Bu usulni ko‘p yillik tajribaga ega bo‘lgan bichuvchilar ixtiro qilganlar. Ular gavdadan ayrim o‘lchovlarni olib, sodda hisoblash formulalari yordamida buyum detallari chizmasini gazlamaning o‘zida bajaradilar, ya‘ni alohida andoza tayyorlab o‘tirmaydilar. Bu usul yakka tartibda buyum ishlab chiqarishda qo‘llanilgan.

Kiyim gavdada bemalol turishiga mo‘ljallangan yelka aylanasi qo‘shimcha - YeaQ ning qiymati 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Eng turi	Qo‘shimcha miqdori, sm		Izoh,
	Ko‘ylak	Jaket	
Qo‘lga yopishib turadigan	3-4	4-5,5	Gavdaga
Tor	4-b	5,5-7,5	Yopishib turadigan bichim
O‘rtacha	6-7	7,5-9,5	Gavdaga sal yopishib
Kengaytirilgan	8-10	9,5-11,5	turadigan bichim
Keng	10-12	11,5-13,5	To‘g‘ri bichim
Juda keng	12-14	13,5-15,5	To‘g‘ri bichim

Ko‘krak chizig‘i bo‘ylab gavdada bemalol turish qo‘shimchasi - Qk quyidagicha hisoblanadi.

Masalan, 1-jadvaldan $Qk = 5$ sm 2-jadvaldan $YeaQ = 6$ sm.

$$Qk = OrkQ + Yeo'kQ + OlkQ$$

Orqa - orqa bo‘lak kengligi bo‘ylab gavdada bemalol turish qo‘shimchasi;

Hozirgi vaqtda o‘lchab-hisoblab loyihalash usullari bo‘yicha kiyim detallari chizmasini tuzish keng tarqalgandir. Bu usulda gavdadan kerakli o‘lchovlar olinadi, hisoblash jadvali tuziladi. Jadval asosida buyumning asos chizmasi chiziladi. Ushbu usuldan maktablarda, o‘quv muassasalarida, to‘garaklarda qo‘llaniladi. Chizma chizishni, andoza tayyorlashni o‘rganayotgan insonlar uchun bu usul qulay hisoblanadi.

Y a g o n a l o y i h a l a s h usuli. Mamlakatimiz va o‘zaro iqtisodiy yordam kengashi (UIYoK) a‘zolari bo‘lgan mamlakatlar tikuvchilik sanoatlarida kiyimni loyihalash usullarini takomillashtirish ustida ishlab, loyihalashning yagona usulini ishlab chiqilgan. Bu usul boshqa usullardan universalligi bilan ham farq qiladi, chunki har qanday bichimdagi va ko‘rinishdagi kiyimlar loyihasi tuzishda bazi loyihalar asos qilib olinadi. Bu standartlar ayollar, erkaklar va bolalar assortimentlari uchun alohida-alohida ishlab chiqilgan. Korxonadaga loyihachilar standartlarda berilgan loyihalash usuli o‘lchovlaridan foydalanib, buyum assortimentiga qarab, buyumning asos chizmasini loyihalaydilar, modellashtirib, buyum andozasini hosil

qiladilar. Bu andozalardan foydalanib, tikilgan buyumlar aholining buyumga bo‘lgan ehtiyojini 80-85% ga qondiradi.

Xulosa. Ushbu maqolalarda maktablarda texnologiya fanining o‘quvchi qizlarga kiyim tikishda qo‘l keladigan usullarni sodda usullaridan foydalanib kasbga tayyorlashda imkoniyatlar yaratishida xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-6108 – sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-4884-sonli Qarori.
3. Abdiyeva G. B.. Tikuv buyumlari texnologiyasi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T .: 2021 y.
4. www.Uzedu.uz – xalq ta’limi vazirligining rasmiy veb sayti.

QALAMTASVIR FANINI O‘RGATISHDA O‘QUVCHILAR KASBIY MAHORATINI OSHIRISH USULLARI

Ibatova Nigora Istamovna

Buxoro davlat pedagogika instituti

“Musiqqa va tasviriy san’at” kafedrası o‘qituvchisi

ibatovanigora16@gmail.com

Ushbu maqolada o‘quvchilarga qalamtasvir fanini o‘rgatish jarayonida ilg‘or pedagogik tajribalarni qo‘llash, o‘quv materiallari mazmunini tahlil qilish, pedagogik kuzatish, taqqoslash, umumlashirish, anketalar, suhbatlar, testlar va o‘zlashtirish reyting tizimidan foydalanish, test darslarini o‘tkazish, tadqiqot mavzusiga oid ishlab chiqilgan uslubiy tavsiyalar asosida pedagogik tajribalar o‘tkazish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *qalam chizma, pedagogik shart-sharoitlar, pedagogik tajriba, tarbiya vositasi, pedagogik kuzatish, taqqoslash, dars, metod.*

МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА УЧАЩИХСЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «РИСОВАНИЕ»

В данной статье освещаются вопросы применения передового педагогического опыта в процессе обучения учащихся предмету "Рисование", анализа содержания учебного материала, педагогического наблюдения, сравнения, обобщения, использования анкет, бесед, тестов и рейтинговой системы освоения, проведения тестовых занятий, проведения педагогических экспериментов на основе разработанных методических рекомендаций по теме исследования.

Ключевые слова: *карандашный рисунок, педагогические условия, педагогический опыт, средство воспитания, педагогическое наблюдение, сравнение, урок, метод.*

METHODS FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL SKILLS OF LEARNERS WHEN TEACHING ART SCIENCE

This article covers the application of advanced pedagogical experiments in the process of teaching students the subject of art, analysis of the content of educational materials, pedagogical observation, comparison, generalization, use of questionnaires, conversations, tests and mastering the rating system, conducting test lessons, conducting pedagogical experiments based on developed methodological recommendations on the topic of research.

Keywords: *art, pedagogical conditions, pedagogical experience, educational tool, pedagogical observation, comparison, lesson, method.*

Kirish. Bugungi zamon talablaridan biri pedagogik oliy ta’lim samaradorligini oshirish va talabalarning o‘z mutaxassisliklari bo‘yicha bilimlarni to‘liq egallashga erishish maqsadida Oliy ta’lim muassasalari o‘z yo‘nalishi bo‘yicha yuqori malakali va zarur bilimlarni mustahkam egallash bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ta’minlanishi zarur. Shuni inobatga olgan holda interfaol usullarni biladigan, o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda ulardan keng va samarali foydalana oladigan professor-o‘qituvchilarga ehtiyoj katta. Buning uchun pedagogika va psixologiya yo‘nalishi bo‘yicha ta’lim olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar bilan qurollantirish, bilimni boyitish zarur.

Asosiy qism. Talabalar o‘z mutaxassisliklari bo‘yicha olgan bilimlari bilan bir qatorda texnologik innovatsiyalarga asoslangan o‘qitish usullarini ham egallashlari kerak. Shuni inobatga olgan holda, ularning innovatsion pedagogika fanidan bilimlarini oshirishda quyidagi masalalar muhim deb belgilangan:

-O‘qitish jarayoni samaradorligini ta’minlovchi pedagogik mahoratni shakllantirish;

-Pedagogik bilimlar tizimini o‘qituvchi faoliyatining metodologik asosi sifatida o‘zlashtirish;

-O‘qituvchilarning kasbiy faoliyati davomida qo‘llaydigan uslubiy tizimga xos pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish.

Hozirgi kunda oliy ta’lim jarayonida interfaol usullardan foydalangan holda ta’lim samaradorligini oshirishga qiziqish va e’tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar mazmuni o‘quvchilarning o‘zlashtirilgan bilimlarini

mustaqil ravishda topish, mustaqil o‘rganish va tahlil qilish, hatto mustaqil xulosalar chiqarishga qaratilgan. Bu jarayonda o‘qituvchi shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, o‘rganishi va tarbiyalanishi uchun sharoitlar yaratadi. Bunday ta’lim jarayonida o‘qituvchi asosiy figuraga, ya’ni diqqat markaziga aylanadi.

Shu bilan birga, ta’lim jarayonini oldindan rejalashtirish kerak. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘quv predmetining o‘ziga xos jihatini, o‘rni va sharoitini, eng muhimi esa o‘quvchilarning qobiliyati va ehtiyojlarini hamda hamkorlik faoliyatini tashkil etish qobiliyatini hisobga olishi kerak. Shundagina kerakli kafolatlangan natijaga erishishi mumkin.

Tasviriy san’at yo‘nalishidagi yosh musavvirlarni tayyorlash, borliqni real obrazlarda mukammal o‘zlashtirishning birinchi bosqichidir. Obyektlarning asl shaklini qog‘oz yuzasida yuqori mahorat bilan va to‘g‘ri tasvirlash uchun rasm chizish mahoratini egallash va uni amalda qo‘llash uchun tabiatga, shuningdek, xotira va tasavvurga asoslanib chizishni o‘rganish kerak. Albatta, bunday ijodiy vazifalarni bajarish uchun insonning badiiy mahoratga ega bo‘lishi, o‘z ustida uzluksiz va mustaqil ishlay olishi muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilarning tasviriy san’at yo‘nalishi bo‘yicha mahoratini oshirishga alohida e’tibor qaratgan holda, har bir yosh mutaxassis ushbu sohaning taniqli ijodkorlari, rassomlarining fikr-mulohazalarini yodda tutishi, ularning ish jarayonini shior sifatida qabul qilishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, tasviriy san’atning nazariy va amaliy qismi bilan shug‘ullanuvchi, tasviriy san’atda yuqori mahoratga ega bo‘lgan olimlar va rassomlar tomonidan tafsiya qilingan tasviriy san’at qonun-qoidalarini o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Tasviriy san’atning asosiy vazifasi – bo‘lg‘usi mutaxassisda borliqni his qilish va uni o‘z ijodida jonli tasvirlash ko‘nikmasini shakllantirish hamda o‘zbek va jahon san’atini yosh avlodga to‘laqonli yetkazishdan iboratdir.

Tasviriy san’at sohasida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni tabiatni hayotiy tasvirlash mashqlari orqali amalga oshiriladi. Bu haqda ko‘plab ilmiy maqolalar, o‘quv adabiyotlari, risolalar yozilgan. Masalan, qadim zamonlarda, Uyg‘onish davrida rassom-ijodkorlar o‘zlarining dunyoga mashhur badiiy asarlari va uslubiy izlanishlari orqali o‘z fikrlarini ifoda etganlar.

Uzluksiz pedagogik ta’lim tizimida o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, ta’lim jarayonida milliy qadriyatlarga asoslangan kasb madaniyatini shakllantirish, pedagogik fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik madaniyatini tarbiyalash, shuningdek, pedagogik mahoratni aniqlash masalalari muhimdir. Adabiyot fanini o‘rganish va tahlil qilish natijasida san’at, madaniyat, nafosat masalalari E.Kvyatkovskiy, T.Mahmudov, M.Ovsyannikov, V.Skatershikov, S.Fayzulina kabi olimlar ishlarida tadqiq qilingan degan xulosaga keldik. Xalq amaliy san’atini o‘qitishning psixologik jihatlarini esa B.Ananov, M.G.Davletshin, E.Ignatev, B.Teplov, P.Yakobsonlar ijodlarida o‘z ifodasini topgan. Tasviriy va amaliy san’atni sinf va sinfdan tashqari ishlarda o‘qitish metodikasi Xalqlar Hamdo‘stligi va O‘zbekistonlik olimlar ichidan A.Amanullayev, O.Arutyunyan, V.Kuzin, N.Rostovtsev, V.Strokov, N.Tolipovlar, Q.Qosimov, R.Hasanovlarning ilmiy ishlarida bayon etilgan.

Ixtisoslashtirilgan fanlarni o‘qitish jarayonida bo‘lajak kasb egalarining kasbiy tayyorgarlik jarayonini samarali tashkil etish maqsadida:

- talabalarining kasbiy tayyorgarligiga qo‘yiladigan talablar asoslashtirilsa;
- ixtisoslashtirilgan fanlarni o‘qitishning ilmiy-uslubiy asoslari oliy o‘quv yurtlari talabalarini kasbga tayyorlashda ishlab chiqilsa;
- ixtisoslashtirilgan fanlarni o‘qitish jarayonida tasviriy san’at ustalarini kasbiy tayyorlashning samarali shakl va usullari ishlab chiqilib va amaliyotga joriy etilsa;
- ixtisoslashtirilgan fanlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilar egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni baholash ko‘rsatkichlari va mezonlari ishlab chiqilsa;
- rangtasvir va qalamtasvir fanlarini o‘qitish jarayonida bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar hamda tavsiyalar ishlab chiqilsa va amaliyotga joriy etilsa, ilmiy-tadqiqot natijasi ijobiy yakunlanishi mumkin.

Tasviriy san’atning asosiy vazifasi rangtasvir mahoratining qirralarini o‘rganish natijasida yoshlarda bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Bu o‘rganuvchidan tasvirlash qoidalarini bilishni va ulardan to‘g‘ri foydalana olishni talab qiladi.

Bu ko‘nikma va malakalar barcha ta’lim muassasalarida talabalarining ta’lim olish bosqichlarida nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni bajarish orqali rivojlantiriladi va takomillashtiriladi. Shuningdek, bu bilimlar bo‘lajak me‘mor-rassomlarning ta’lim muassasasini bitirgandan keyingi pedagogik va ijodiy ish jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Chizishni o‘rganish bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan quyidagi vazifalarni hal qilish bilan bog‘liq: narsalarni o‘z-o‘zidan tushunish, kuzatish, narsalarni taqqoslash, narsalarni shakli, rangi va moddiy xususiyatlariga ko‘ra farqlay olish kabi xususiyatlar.

Bo‘lajak mutaxassisning nazariy va amaliy mashg‘ulotlarda bilim olishi va malakasini oshirishi, turli qalamlar bilan ishlashni o‘rganishi va malakasini oshirishi, ulardan amaliyotda samarali foydalana olishi muhim ahamiyatga ega.

Tabiatdagi barcha shakllar bilan bir qatorda, inson tanasi turli xil geometrik shakllar (kub, shar, silindr va boshqalar) birikmalaridan tashkil topgan murakkab plastik qismdir. Shuning uchun tasviriy san‘atning dastlabki darslari oddiy geometrik shakllarni turli pozitsiya va istiqbolda chizishga qaratilgan.

Tasviriy san‘atning asosiy vazifasi – bo‘lg‘usi mutaxassisda borliqni his qilish va uni o‘z ijodida jonli tasvirlash ko‘nikmasini shakllantirish hamda o‘zbek va jahon san‘atini yosh avlodga to‘laqonli yetkazishdan iboratdir.

Qalam bilan chizish ilmi tasviriy san‘atning asosidir. Rassom tasviriy san‘at qaysi turida ijod qilishidan qat‘iy nazar u qalam bilan chizilgan rasmga asoslanadi. U dastlab yirik asarlar kompozitsiyasi bo‘yicha o‘z kuzatish va izlanishlarini qalam bilan boshlang‘ich chiziqlar bilan ifodalaydi. Badiiy asarlar yaratishda bu tugallangan satrlar rassom uchun yordamchi manba bo‘lib xizmat qiladi.

Rassom qalam bilan u yoki bu rasmni yaratishga kirishadi. Shundan keyingina bu san‘at asari ranglar jilosi orqali tomoshabinga estetik zavq bag‘ishlaydi. Boshqacha aytganda, qalamsiz hech bir ijodkor o‘z asarini kamolga yetkiza olmaydi.

Qalamtasvirni o‘rgatish nafaqat bo‘lajak rassom, balki turli kasb egalari uchun ham to‘g‘ri tasviriy tasavvurni, borliqni idrok etish, ong va sezgi organlarini shakllantirishda ahamiyatlidir.

O‘lchash qobiliyatini shakllantirish uchun ish jarayonida doimiy ravishda ko‘z bilan nisbatni aniqlash foydalidir. Tasvirning haqiqiy chiqishi uchun bo‘lajak talabalar o‘z ishlariga e‘tiborli bo‘lishlari muhim sanaladi. Xuddi shunday, ular tabiatdagi barcha hodisalarga diqqat bilan qarashlari, tahlil qilish va shu bilan birga ko‘rgan shaklni eslab qolish qobiliyatini rivojlantirishlari kerak bo‘ladi.

Ko‘rib eslash yosh ijodkorning eng qimmatli va muhim fazilatidir. U tasvirdagi tananing shakli, nisbati va tuzilishi haqida aniq va umumiy tasavvurni xotirada saqlaydi. Bu “xotiradan” shaklni “tasavvur va idrok”ga asoslangan holda chizish imkonini beradi va rassomning kelajakdagi ishida badiiy asarlarning mustaqil kompozitsiyalarini yaratish malakasini shakllantiradi.

Tabiatdan rasm chizish bo‘yicha doimiy mashqlar natijasida ko‘rish orqali eslash qobiliyati rivojlanadi. Bunday mashqlar, ayniqsa, rassomchilikni endigina boshlayotgan yoshlar uchun juda muhimdir. Vizual xotirani mustahkamlovchi bunday mashg‘ulotlarda dastlab eng muhim qismi esga olinadi, shakllarning ikkinchi darajali qismlari shakl jihatidan o‘rganiladi. Asosiy maqsad - umumiy shaklni eslab qolishdir. Shuningdek, mashg‘ulot paytida yodlash darajasi kengayadi va chuqurlashadi, ikkilamchi qismlar va parchalar ham esga olinadi. Chiziqlar va qisqa muddatli suratlar o‘quvchini tabiatni yaxlit ko‘rish qobiliyatini rivojlantiradi va tarbiyalaydi.

Aksariyat hollarda talaba bir tartibda ishlamaydi, umumiy shakldan ko‘ra uning qismlariga ko‘proq e‘tibor beradi, har bir elementning mohiyatini tushunmaydi. Agar o‘quvchi tasvirni to‘liq ko‘ra olsa va uni realistik tasvirning asosiy qonunlaridan biri bo‘lgan “butunlikdan qismlarga va qismlardan yana butunga” tamoyilidan foydalangan holda tasvirlasagina vazifa samarali bo‘ladi. Shaklning mutanosibliklari va chiziqli-konstruktiv tuzilishini, hajmini tushirish orqali amalga oshirish rassomdan bir vaqtning o‘zida butun rasm ustida ishlash jarayonida mahorat va amaliy ko‘nikmalarni talab qiladi. Oddiy natyurmortdan murakkab figuraga qadar bu tamoyilga katta e‘tibor beriladi.

Topshiriqni metodik izchillikda bajarishda kompozitsiya asoslari, chiziqli konstruktiv tuzilish, shuningdek, soya-yorug‘lik qonuni kabi tasvirlashning asosiy bosqichlariga amal qilish kerak. Shuningdek, mashq paytida birinchi navbatda katta shakl ustida, keyin esa uning hajm jihatdan kichik qismlari ustida ishlash kerak. Aks holda, u yetarli darajada muvaffaqiyatli amalga oshirilmaydi.

Har qanday rasm ustida ishlashda uni bosqichlarga ajratish katta uslubiy ahamiyatga ega. Chizma bosqichma-bosqich qismlarga bo‘linish orqali amalga oshirilsa ham, ular o‘rtasida har doim uyg‘unlik va muvozanat bo‘lishi kerak. Birinchidan, shaklning umumiy chiziqlari chiziladi, shaklning alohida qismlari ajratiladi, bo‘laklar ustida ish bajariladi va bo‘laklar umumiy tasvirga qaytariladi.

Geometrik shakllar guruhini chizish alohida shakllarni chizishga qaraganda ancha qiyin. Bu yerda nafaqat predmetlarning nisbati va rang munosabatlarini ko‘ra bilish, balki rassomga nisbatan shakl jihatidan har xil bo‘lgan va turli joylarda joylashgan predmetlarning har birining istiqbolli ko‘rinishini aniqlay olish ham muhimdir.

Xulosa. Tasviriy san‘at asoslarini o‘rgatish, kelajak avlodni estetik jihatdan mukammal qilib tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, u yoshlarga badiiy asarlar mazmunini ochib berishda yordam

berish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Bu asoslar oddiy predmetlarning rassom tasavvurida qanday namoyon bo‘lishini tushunishga, asar mazmunini oson o‘qishga, rassomning ichki dunyosi, voqea qachon va qayerda sodir bo‘lishini bilishga yordam beradigan janrsan’at turidir.

Tasviriy san’at asarlarini ishlashda quyidagi masalalarni hisobga olish kerak: Buning asosiy sabablari quyidagilardir:

– Bunday mashg‘ulotlarda o‘quvchilarni qalam bilan ishlashga o‘rgatish, metodik bosqichlardan foydalanish bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

– O‘quv dasturlarida o‘quvchilarda boy estetik dunyoqarashni shakllantirish, o‘quvchilarning badiiy-ijodiy faoliyatini turli yo‘llar bilan rivojlantirish bo‘yicha ko‘rsatmalar belgilangan bo‘lsa-da, bu borada alohida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

– Tasviriy san’at darslarida shakllar bilan bosqichma-bosqich ishlash metodikasi uchun maxsus tayyorlangan ko‘rgazmali qurollar, kinofilm, shuningdek, tarqatma-didaktik materiallar, badiiy asar reproduksiyalari tayyorlanmagan va chop etilmagan.

Dars jarayonida o‘rganuvchilarning xotirasini, mantiqiyiligini, tasavvurini, fikrlash qobiliyatini faqat suhbat bilan cheklanmasdan, ularni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Chunki o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini shakllantirish ularning shaxsiy sifatlaridagi nomuvofiqlik va nuqsonlarni bartaraf etishga yordam beradi. Ularda erkin fikrlash rivojlanadi. Binobarin, o‘quvchilar mavzu bo‘yicha kam ma‘lumotga ega bo‘lsalar ham, muhokamada faol bo‘lgan o‘qituvchi har bir mavzuni aniq, tushunarli va lo‘nda, keraksiz va ortiqcha ma‘lumotlarsiz tushuntirishi kerak. Shu bilan birga, u o‘quvchilarni individual va jamoaviy ravishda o‘zini o‘zi baholashga o‘rgatishi kerak. Dars davomida o‘qituvchi shunday usullardan foydalanishi kerakki, ular o‘quvchilar o‘zlarini shaxs sifatida his qilishlariga yordam berishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Abdullayev N.A. San’at tarixi. Ilom. – T.: 2001.
2. Boymetov B., Tolipov N., Abdirasilov S. Tasviriy san’at. – T.: 2006.
3. Rajabov R.K. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. T.:2008.
4. Boymetov B., Abdirasulov S. “Chizmatasvir”. – T.: 2004.
5. Abdurasulov S., Tolipov N. “Rangtasvir”. – T.: 2005.
6. Hasanov R. “Tasviriy san’at asoslari”. – T.: 2009.
7. Oripov B.N. “Tasviriy san’at darslari samaradorligini oshirish omillari”. – T.: 1978.
8. Ibatova N. I., & Ibrokhimova, A. U. (2021, October). Social Qualities and Qualities of a National School Teacher. In " *Online-conferences* " platform (pp. 74-76).
9. Khakimova G. A., Azimova M. B., Tuxsanova V. R., & Ibatova N. I. (2021). Didactic principles in teaching fine arts. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol, 27(2)*.
10. Ibatova N. (2023). Development of students'artistic-picture thinking in the process of teaching the science of painting. *Science and innovation, 2 (B2)*, 163-167.

UMUMTA'LIM MAKTABINING YUQORI SINFLARIDA TASVIRIY SAN'AT DARSLARINI SAN'AT TARIXI BILAN INTEGRASIYALASHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

*Rizoyeva Muslima Raxmonovna,
Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti
magistranti*

Mazkur maqolada umumta'lim maktabi yuqori sinf o'quvchilarining san'at tarixiga oid bilimlarini o'rganish o'quvchilar faqatgina darslikda berilgan ma'lumot bilan cheklanib qolganliklari, mashhur rassomlar, ularning asarlari, asarlarning yaratilish ta'rixi haqida yetarli ma'lumotga ega emasligi. O'quvchilarni san'atga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, umumta'lim maktabining yuqori sinflarida tasviriy san'at darslarini san'at tarixi bilan integratsiyalashning pedagogik imkoniyatlari bayon etilgan.

***Kalit so'zlar:** integratsiya, integratsiyalashgan dars, uzluksiz ta'lim, darsning maqsadi, syujet, badiiy uslub, obrazlar, personajlar.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАЦИИ УРОКОВ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА С ИСТОРИЕЙ ИСКУССТВА В СТАРШИХ КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В данной статье исследование знаний по истории искусства старшеклассников общеобразовательной школы показывает, что учащиеся ограничены только информацией, данной в учебнике, им не хватает сведений об известных художники, их произведения и история создания произведений. Описаны педагогические возможности повышения интереса учащихся к искусству, интеграции уроков изобразительного искусства с историей искусства в старших классах общеобразовательной школы.

***Ключевые слова:** интеграция, интегрированный урок, непрерывное образование, цель урока, сюжет, художественный стиль, образы, персонажи.*

PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF INTEGRATION OF FINE ART LESSONS WITH ART HISTORY IN SENIOR CLASSES OF GENERAL EDUCATION SCHOOL

In this article, the study of knowledge on the history of art of high school students shows that students are limited only by the information given in the textbook, they lack information about famous artists, their works and the history of the creation of works, lack of information. The pedagogical possibilities of increasing the interest of students in art, the integration of fine arts lessons with art history in the senior classes of a comprehensive school are described.

***Key words:** integration, integrated lesson, continuous education, purpose of the lesson, plot, artistic style, images, characters.*

Kirish. Ustuvor yo'nalishlar to'g'risida qaror qabul qilganda masalaning tarixi va muammo yuzasidan paydo bo'lgan yondashuvlarni o'rganish muhimdir. Ilm-fan taraqqiyoti ko'z ilg'amas darajada tezlashgan davrda, integratsiya uzluksiz ta'limni yo'lga qo'yishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tasviriy san'atni o'qitish uslubiyoti maktab tasviriy san'ati dasturi asosida uning maqsadi va vazifasini, mazmunini sistemali holda o'rganib, ularni o'qitishning eng samarali uslub va didaktik prinsiplarini tanlab, umumlashtirib, bo'lajak rassom-pedagoglarga yetkazib beriladi. Shuningdek, tasviriy san'atni o'qitish uslubiyoti kursi o'zining uslub va prinsiplarini bugungi kunda dars berayotgan tasviriy san'at o'qituvchilariga qator uslubiy maqolalar, adabiyotlar asosida yetkazib bermoqda.

Asosiy qism. Maktab tasviriy san'atni o'qitish uslubiyoti jahon pedagogikasi va psixologiyasi to'plagan tajribalarini o'zining ilmiy asosi qilib olgan holda, ularni yig'ib, takomillashtirib kelayotgan ish tajribalaridan unumli foydalanib kelmoqda. Shu asosda o'quvchilarga tasviriy san'at bo'yicha bilim-malaka berishda o'quvchining yoshi, bilimi, iste'dodi, qiziqishini hisobga olgan holda o'quv jarayoni amalga oshirib kelmoqda.

San'at asarlarini o'rganish va o'rgatish maktab tasviriy san'atini bosh vazifalaridan hisoblanadi. Chunki, adabiyot fani adabiy-badiiy asarlarni o'qib tushunishni o'rgatganidek, tasviriy san'at o'quv predmeti ham san'at asarini ko'rish va uni tushunish, tahlil qilishni maktab o'quvchisiga o'rgatadi. Ularni har

ikkalasida ham mavzu, syujet, g‘oya, badiiy uslub, obrazlar, personajlar bo‘lib, asardagi voqeaning davri o‘z ifodasini topgan bo‘ladi. Maktabdagi barcha o‘quv fanlari tasviriy san‘at asarlaridan foydalanadilar. Ammo bironta fan o‘qituvchisi san‘at asarini yaratilishi, undagi mavzu, syujet, g‘oya, badiiylik haqida biron og‘iz ma‘lumot bera olmaydilar. Shu boisdan bu rasmlarni nechta darsda o‘tilishidan qat‘iy nazar, bu asarlarni tasviriy san‘at o‘qituvchisini o‘zi qaytadan tahlil qilib boradi.

O‘rta maktablardagi tasviriy san‘at darslarida san‘at janrlarini tahlili davrida o‘qituvchi asosiy e‘tiborni asarni g‘oyasiga, rassomni badiiy uslubiga beradi. Ammo san‘at asarlarini tahlil qilishda, albatta, ma‘lum sistema va tartib bo‘lishi kerak. Shunga ko‘ra san‘at asarlarini tahlil etishda:

1. Asarni muallifi va yaratilish tarixi haqida ma‘lumot beriladi;
2. Asarni mavzusi bo‘yicha suhbat, asar mavzuga, uning syujeti va g‘oyasiga javob bera oladimi?
3. Asarni g‘oyasi - asarda rassom o‘zi tasvirlagan syujet asosida qanday masalani, muammoni ko‘tarib chiqqanligi;
4. Asarni syujeti - bu asarda tasavvur etilgan obyekt, voqea undagi narsalar, manzara, odamlar va hayvonot dunyosi yoki boshqalar haqida to‘g‘ri, ilmiy ma‘lumot beriladi;
5. Asar yaratilishidagi badiiylik, badiiy uslub, ijodkorni san‘at bo‘yicha ilmi va iste‘dodi, malakasi haqida tushuncha beriladi;
6. Asarni yaratilishidagi rassomni tadqiqot ishlari, material to‘plashi, umumlashtirishi, qoralama, etyud eskizlar haqida ma‘lumot beriladi;
7. Asar taqdiri - ya‘ni asarni bugungi kundagi ahvoli, saqlayotgan o‘rni, uning qaysi ko‘rgazmalarda namoyish etilgani haqida suhbat boradi.

San‘at asarini bunday tahlili uchun maktab o‘qituvchisi rasm ishlashni, asarni yaxshi tushunishi va uni boshqalarga tushuntira olishni bilishi zarur. Maktablarimizda malakali rassom-pedagoglarni yetishmasligi oqibatida san‘at asarlarini tahlil etilmaydi, san‘at tarixi bilan integratsiya qilinmaydi yoki noto‘g‘ri, to‘la bo‘lmagan holda tashkil etiladi.

Tadqiqotchilar ta‘limning integrasiyasini turli yo‘llar bilan izohlaydilar. Masalan, Y.M.Kolyagin ta‘lim tizimiga nisbatan “integratsiya” tushunchasi ikki ma‘noni anglatadi: maqsad va ta‘lim vositasi sifatida. Integratsiya ta‘limning maqsadi sifatida o‘quvchiga dunyo qismlarining tizim sifatida o‘zaro bog‘liqligini aks ettiruvchi bilimlarni berishi kerak, bolani o‘rganishning dastlabki bosqichlaridan boshlab barcha elementlar o‘zaro bog‘liq bo‘lgan butun dunyoni tasvirlashga o‘rgatish uchun mo‘ljallangan. Integratsiya o‘quv quroli sifatida o‘quvchining bilimdonligini rivojlantirishga, ta‘limdagi mavjud tor ixtisoslikni yangilashga qaratilgan. Integratsiya - bu fanlar, o‘quv fanlari, o‘quv fanlari bo‘limlari va mavzularining chuqur, izchil, ko‘p qirrali ochib berilgan yetakchi g‘oya va yetakchi pozitsiyalarga asoslangan tabiiy o‘zaro bog‘liqligi o‘rganilayotgan jarayonlar va hodisalar. Shuning uchun turli [darslarni birlashtirib emas](#), balki tanlangan qismlarni bir butunga birlashtirgan holda bir mavzuning materialini boshqasining materiali bilan to‘ldirish kerak. Bundan tashqari, har qanday material kombinatsiyasi bilan, dars bag‘ishlangan mavzu g‘oyasi yetakchi, asosiy bo‘lib qolishi kerak.

Integratsiyalashgan dars o‘qituvchidan qo‘shimcha tayyorgarlik va yuqori professionallikni talab qiladi. Bunday darsni ishlab chiqishda o‘qituvchi quyidagilarni hisobga olishi kerak:

1. Darsning maqsadi (bu mavzuni o‘rganish vaqtini qisqartirish, o‘quvchilar bilimidagi bo‘shliqlarni bartaraf etish, ustuvorliklarni qayta taqsimlash va h.k. bo‘lishi mumkin);
2. Obyektlarni tanlash, ya‘ni dars maqsadlariga javob beradigan ma‘lumot manbalari;
3. Tizimni tashkil etuvchi omilning ta‘rifi, ya‘ni turli xil ma‘lumotlarni birlashtirish uchun asos topish (bu g‘oya, hodisa, tushuncha yoki obyekt);
4. Yangi kurs strukturasi shakllantirish, ya‘ni bilimlarning funksional maqsadining o‘zgarishi;

Maktab faoliyatini takomillashtirish va unda beriladigan bilim va malakalar samaradorligini oshirishning asosiy vositasi va sharti tasviriy san‘at darslarini san‘at tarixi bilan integratsiyalash hisoblanadi. Maktab faoliyatida tasviriy san‘at darslarini san‘at tarixi bilan integratsiyalash:

1. Har bir mashg‘ulotni maqsadi va vazifasini to‘g‘ri belgilash imkoniyatini beradi;
2. Har bir mashg‘ulotni zaruriy ko‘rgazma va didaktik [materiallar bilan ta‘minlaydi](#);
3. O‘quvchilarni fanga, mashg‘ulotga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi, darsga bo‘lgan emosional holatini va mashg‘ulot jarayonida ixtiyoriy-barqaror diqqatini ta‘minlaydi;
4. Rasm chiziladigan natura, obyekt va kompozitsiya elementlarini ilmiy asosda o‘rganishni, kuzatishni, kuzatilgan narsa va voqealarni obyektiv, haqqoniy idrok etishga imkon beradi;
5. Natura va obyektlarni kuzatish asosida xarakterli va asosiy belgilarni ajratib olishga o‘rgatadi;
6. O‘quvchilarni tashabuskorlikka, mustaqillikka, ijodkorlikka o‘rgatadi, materialistik dunyoqarashni va e‘tiqodlarni takomillashtiradi;

7. O‘quvchilarni bilimlarini sistemalashtiradi, asosli va har tomonlama, izchil, ilmiy, bilim va malakaga ega bo‘lishini ta‘minlaydi.

Shu boisdan - Buyuk chex pedagogi Y.A.Komenskiy: - «dars materiallarini shunday taqsimlamoq zarurkim, har bir yangi material o‘zidan oldingi materialni davomi bo‘lsin va keyingi materialni to‘ldirmog‘i lozim,» - deb ta‘kidlaydi.

Ma‘lumki integrasiyani barcha pedagoglar e‘tirof etgan holda unga katta baho berib keladilar. Haqiqatdan ham tasviriy san‘at darslarini san‘at tarixi bilan integrasiyalash bugungi kunda ham eng samarali didaktik prinsip hisoblanadi.

Tasviriy san‘at darslarini san‘at tarixi bilan integrasiyalash - ikki xarakterda namoyon bo‘ladi:

1. Nazariy jihatidan integrasiyalash - bu tabiatda, jamiyatda, umuman moddiy olamda bo‘lgan, bo‘layotgan va bo‘ladigan voqea-hodisalar o‘quv predmeti mazmunida ifoda eta oladigan didaktik sharoitiga aytiladi, ya‘ni o‘rganilayotgan tasviriy san‘at darsi mazmunida san‘at tarixi nazariy materiallaridan samarali foydalanib o‘z o‘quv materiallarini ifoda etishdan iboratdir.

Masalan: tasviriy san‘at darsida Leonardo Da Vinchining «Mona Liza (Jakonda)» san‘at asarini o‘rganishda, «San‘at tarixi» kursidagi «Italiyada uyg‘onish davri san‘ati» mavzusi - materiallaridan foydalanib, yuqoridagi san‘at asardagi syujet va voqealar haqida ilmiy ma‘lumotlar beriladi va asar tahlili o‘tkaziladi.

2. Tasviriy san‘at darslarini san‘at tarixi bilan integrasiyalash metodik yo‘nalishi o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasida indivudal va umumiy savol-javob, uy vazifalarni tekshirish jarayonida amalga oshiriladi.

M: o‘qituvchi savol beradi: - Leonardo Da Vinchi kim?

O‘quvchilar tasviriy san‘at darsida san‘at tarixi bilan integrasiyalash olgan bilimlari va malakalar asosida javob beradilar.

- Leonardo Da Vinchi musavvir, muhandis va olim. Leonardo tarixda o‘chmas iz qoldirdi. Matematika, mexanika kabi fanlarga asos soldi, boshqa fanlarning ko‘p sohalariga ma‘lum darajada hissa qo‘shdi. Qaysi ishga qo‘l ursa u birinchi bo‘lib yutib chiqardi. San‘atda esa beqiyos darajada omadli edi. Me‘morchilik, haykaltaroshlik va rangtasvirda unga hech kim raqobat qilib, teng kela olmagan. Leonardo hayotligida biror soha yo‘qki u yutuqlarga erishmagan bo‘lsa, matematika, plastik anatomiya, qurilish sohasi, haykaltaroshlik, meditsina va boshqalar.

Fan o‘qituvchisi o‘z faoliyatida tasviriy san‘at darslarini san‘at tarixi bilan integrasiyalash uchun san‘at tarixi fanlari dastur, o‘quv qo‘llanma va darsliklarni o‘rganib borishi, tasviriy san‘at darslarida muntazam foydalanishi lozim. Bu o‘qituvchiga:

1. Darsini ilmiyligini, uning darsdagi tashabbusini va ijodiy ishlashini ta‘minlaydi.

2. O‘qituvchi mehnat unimdorligini oshiradi.

3. Fan o‘qituvchisini ish faoliyatini tizimga soladi.

4. O‘quvchilarga esa bir butun ilmiy jihatdan asoslangan bilim, ko‘niklma, malaka va kompetensiyaga ega bo‘lishini va o‘quv predmetini oson o‘zlashtirish imkonini beradi.

Umumta‘lim maktabi yuqori sinf o‘quvchilarining san‘at tarixiga oid bilimlarini o‘rganish maqsadidi o‘tkazilgan anketa va suhbatlarda ayonlashadiki, o‘quvchilar faqatgina darslikda berilgan ma‘lumot bilan cheklanib qolganlar. O‘quvchilar mashhur rassomlar, ularning asarlari, asarlarning yaratilish ta‘rixi haqida yetarli ma‘lumotga ega emas.

Misol tariqasida Leonardo Da Vinchi kim bo‘lgan degan savolga o‘quvchilar faqatgina rassom ekanligini, uning asarlari haqida so‘ralganda faqatgina “Mona Liza (Jakonda)” asarini bilishlari ma‘lum bo‘ldi. Mazkur muammoning kelib chiqish sabablarini o‘rganishga haraqt qildik. Birinchidan, uyg‘onish davri rassomlaridan biri Leonardo Da Vinchi haqida darkliklarda kam ma‘lumot berilgan. Tasviriy san‘at 6-

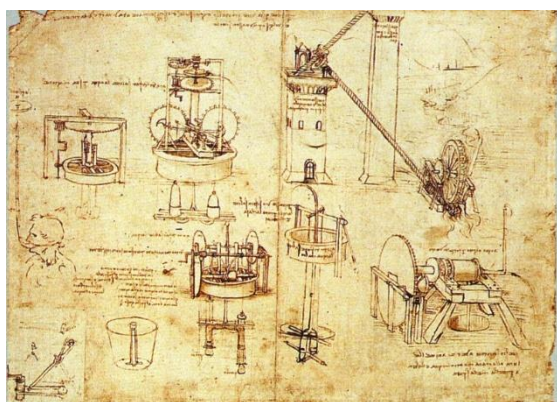
sinf darsligining 69-betidan berilgan ma'lumotni keltiramiz. Dastgoh rangtasvirida o'zining mashhur asarlarini yaratgan Uyg'onish davri rassomlaridan biri Leonardo Da Vinchidir. U 1503-1505-yillarda o'zining mukammal asari "Mona Liza" nomli portretini yaratdi. Mazkur asar yaratilganiga 500 yildan oshgan bo'lsa-da, asarga qiziqish hamon so'ngani yo'q, millionlab tomoshabinlar Amerika, Yaponiya, Rossiyada tashkil etilgan ko'chma ko'rgazmalarda bu asarni ko'rish uchun kun-u tun navbat kutib turadilar. "Mona Liza" asari haqida yuz jilddan ko'proq kitoblar yozilganligi ham asarning mashhurligidan dalolat beradi. Tomoshabinni asarning hayratga soladigan tomoni, portret yuzidagi o'zgaruvchanligidir. U ba'zan mayus, goh samimiy, ba'zan jiddiy, goh noz-karashmali nigohda ko'rinisa, gohida qandaydir yashirin ma'noni yuzida ko'rish mumkin. Portretning orqa planida murakkab tabiat ko'rinishi aks ettirilgan. Ayol tabiatning ajralmas qismi va u bilan bog'langan. Sochlari, kiyimlaridagi buklanish go'yo tabiat ritmini qaytarayotgandek tuyiladi. Ayol nigohidagi samimiylik va mehribonlik, latofat va go'zallik bilan uyg'unlashib, ideal go'zal inson qiyofasini gavdalantiradi. Leonardo butun umri davomida o'zi ishlagan barcha asarlarini sotgan bo'lsa-da, "Mona Liza" asarini katta pulga ham sotmagan. "Mona Liza" asarini doimo o'zi bilan olib yurgan.

Ikkinchidan, fan o'qituvchilari darslikda berilgan ma'lumot bilan cheklanib qolgan, san'at tarixi bilan integrasiya qilinmagan. Bunga o'qituvchilarning o'zlari ham to'liq ma'lumotga ega emasliklari sabab bo'lishi mumkin.

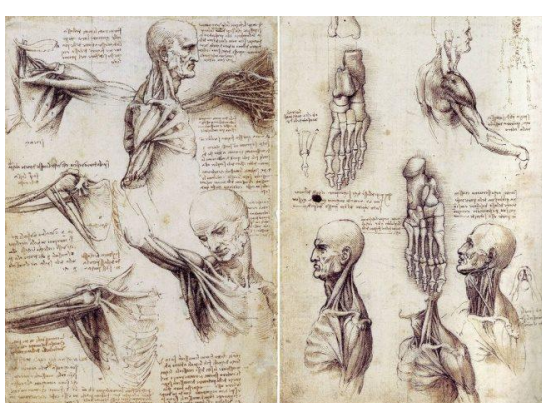
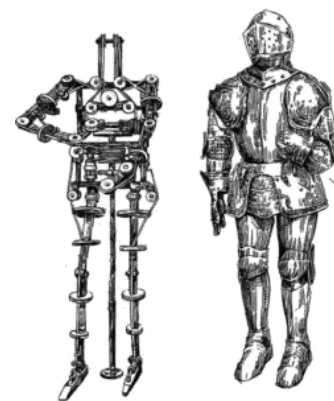
Leonardo Da Vinchining "Mona Liza (Jakonda)" asarini badiiy idrok va tahlil etishda san'at tarixi bilan integrasiyalash uchun O.N.Samadovning "Tasviriy san'at tarixi" o'quv qo'llanmasidan foydalanish mumkin. Darsliklarda berilmagan bu ma'lumotlar o'quvchilarni san'atga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga xizmat qiladi.

LEONARDO da VINCHI (1452 – 1519 - y.y.) ijodi.

Leonardo tiriklik davridayoq uning haqida juda ko'p afsonalar yurardi. Aslida u yuqori Uyg'onish davri san'atining shakllanishida asosiy rol o'ynagan edi. Florensiyada san'at XV asr oxiriga kelib gullab yashnagan edi. Shu uchun Florensiya Uyg'onish davri san'atining beshigi deb yuritilardi va buning asl sababi bu yerda Leonardo da Vinchi, Rafayel Santi va Mikelanjelolar faoliyatining gurkirab yashnaganligida edi. Leonardoning zamondoshlari rassomning qobiliyatiga, ishlarini har tamonlama va yangicha hal etishiga doim hayratda qolib yurar edilar. Rassom tomonidan bajarilgan har qanday tasvirlarda inson qomati va qiyofasi shu darajada chiroyli va mukammal yechimga ega ediki, bu ishlarning barchasi rassomni yanada ham mahorat sohibi qilib ko'rsatar edi. O'zi ham sog'lom, ham baquvvat bo'lganligi sababli, halqa, hatto taqani ham qo'li bilan majaqlab quyarkan. Leonardo tarixda o'chmas iz qoldirdi. Matematika, mexanika kabi fanlarga asos soldi, boshqa fanlarning ko'p sohalariga ma'lum darajada hissa qo'shdi. Qaysi ishga qo'l ursa u birinchi bo'lib yutib chiqardi. San'atda esa beqiyos darajada omadli edi. Me'morchilik, haykaltaroshlik va rangtasvirida unga hech kim raqobat qilib teng kela olmagan. Tarixchi Vazarining aytishicha, aslida u yuqori Uyg'onish davri san'atiga poydevor qo'ygan ekan. Rassomning ko'pgina yozishmalari saqlanib qolmagan, lekin uning miyasiga yangi ixtiro, kashfiyotlar sig'mas edi, Leonardoning dastlabki faoliyati Florensiya bilan bog'liq bo'lib, u florensiyalik notariusning qonunsiz farzandi sifatida dunyoga kelgan. Uning birinchi ishi Andrea Verriokkio qo'l ostida shogird sifatida, "Xristni cho'qintirish" kartinasidagi chap tomondagi qomatni bajarish bilan ko'zga tashlanadi (1476 - y).

Birinchi bor eng yuqori sifatli ishi uchun va ko‘p olqishlarga sabab bo‘lgan asari 1478 - yilda «Gul ushlagan sanam» nomi bilan dunyoga keldi. Kartinani ikkinchi “Madonna Benua” nomi bilan ham yuritishadi. Boshqa kartinalardan farqli bu polotno ona va bola o‘rtasidagi mehr - muhabbatga to‘la. Boshqa uslublarni chetlab, tabassumga boy yosh ona qiyofasi va tizzadagi go‘dakning intilishlari cheksiz muhabbat tuyg‘usi bilan uyg‘unlashgan. Rassom «Afsungarlar sajdasi» (1481 – 1482 – y.) kartinasini yozib ulgurmay, Florensiyadan chiqib ketdi va Milan hukmdori Lyudovik huzurida faoliyat ko‘rsata boshladi. Bu holat 1498 -yilgacha Fransuz istilosigacha davom etdi. 1483 - 1494 yillarda «G‘ordagi madonna». Milan. «Qo‘zichoq ushlagan sanam» asari ham shu yillarning namunasidir. Manzara fonida yanada ajoyib, yanada mo‘jizaviy asar «Litta xonim» 1490 – 1491 - yillarda yaratildi. Leonardo Milanda 1495 – 1498 - yillar davomida «Sirli oqshom» kartinasini yaratdi va bu mahobatli rangtasvir asari Santa Mariya dela Grasiya monastirida bajarilgan. Bu kartina poldan 3 metr yuqorida 4,5x8,6m. o‘lchamida bajarilgan bo‘lib,

binoning ichki qismi intererning mayda - chuyda bo‘laklarigacha o‘z ifodasini topgan. Kartina psixologik konflikt g‘oyasi ilgari surilgan. Kompozisiya o‘zida “Oralarigizdan kimdir meni sotadi!”,-degan ibora zamirida yaratilgan bo‘lib, ustozga nisbatan shogirdning xiyonati fojia bilan tugaganligi ochib berilayapti. Leonardo “Rangtasvir haqida kitob” asarida yaxshi rassom ikki narsani inson va uning ruhiyatini ifodalab bilishi kerak, - deb yozgan edi. 1502 - yilda Florensiyaga qaytib «Angiari uchun jang», «Kashina yonidagi janglar» kartinalarini yozdi. Batal janrida yozilgan kartina bayroq uchun bo‘layotgan dahshatli janglar aks ettirilgan. Bu asarni 1615 - yilga kelib Rubens ta‘mirlab bergan. 1503 – 1506 - yillarda mashhur asar

«Jakonda» dunyoga keldi. Bu asar “Liza xonim” nomi bilan ham yuritiladi va bu asarning dastlabki varianti o‘n yil ilgari bajarilgan ekan. Florensiyalik boy savdogarning xotini “Liza xonim” asari hozirgi kunda ham jahonning eng sara durdonasi hisoblanadi. 1508 -1512 - yillarda «Avliyo Anna» kartinasi san‘at sahifalaridan o‘rin oldi. Rassom Milandan 1513 - yilda Rimga ketdi. 1516 - yildan Fransiyaga yashay boshladi, 1519 - yilda Fransiyada vafot etdi. Leonardo hayotligida biror soha yo‘qki u yutuqlarga erishmagan bo‘lsa, matematika, plastik anatomiya, qurilish sohasi, haykaltaroshlik, medisina va boshqalar (O.N.Samadov. Tasviriy san‘at tarixi. -T.: “Fan va texnologiyalar”, 2015, –B. 124-126).

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining yuqori sinflarida san‘at tarixini integratsiyalash asosida tasviriy san‘at darsari tashkil etish o‘quvchilarda badiiy-ahloqiy madaniyatni shakllantirish, estetik didni o‘stirish, mehnatga, ijodga qiziqtirish, Vatanga, xalqiga e‘tiqodli bo‘lishga o‘rgatish hamda ta‘lim sifati oshishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Ibadullaeva S.I. Pavel Benkov's legacy at the Bukhara museum of fine arts. International Engineering Journal For Research & ..., 2020. <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1244>
2. Основы, цели и задачи обучения изобразительному искусству Собирова Н.Д., Ядгаров Д.И., Мамурова А.Р., Шукуров European science, 62-6
3. Scientific and methodical basis of organization and teaching of drawing lessons in general secondary schools Sobirova S.U, Badiev M.M, Shukurov A.R, Aminov A.S Journal of Contemporary Issues in Business and Government 27 (2), 5462-5473
4. Umurov Z. L. Didactical foundations of educational and Cognitive problems in the primary school// Science, technology and education. - 2020. - No. 3 (67).

ЁШЛАР МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА КАМОЛИДДИН БЕХЗОД АСАРЛАРИНИНГ ЎРНИ

Бегназаров Шашир Маримбаевич,

*Урганч давлат университети мустақил изланувчи,
Педагогика факултети Тасвирий санъат ва муҳандислик
графикаси кафедраси ўқитувчиси*

Ушбу мақолада Камолиддин Беҳзод ижодининг сермахсуллиги, кейинги асрларда Хуросон, Мовароуннаҳр ва Ҳиндистон миниатюра санъати ривожига сезиларли таъсир этганлиги, шу билан бирга ва ёшлар эстетик маданиятини шаклланишидаги аҳамияти ёритиб берилган ҳамда буюк санъаткор Камолиддин Беҳзод манзарани, умуман табиатни тасвирлаш услуби, бўёқлардан фойдаланиш воситалари, расмга олинаётган воқеаларни нозик чизиқларда ифодалаш йўллари, инсон кайфияти ва ҳаракатини акс эттира билишидаги услуби, расм композициясининг кенглиги ва ажойиб эстетик завқ уйғотиши билан миниатюра санъатини янги босқичга кўтарди, унинг тарихида янги давр яратди.

Калит сўзлар: Шарқ Уйғониш даври, Исмоил Сафавий, Низомий Ганжавий, «Хамса», Амир Ҳисрав Дехлавий «Лайли ва Мажнун», Фаридиддин Аттор «Мантиқут тайр», Султон Муҳаммад, Мирзо Амир, Оқо Мирак, Музаффар Али, Султон Муҳаммад Нур, миниатюра.

РОЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КАМОЛИДДИНА БЕХЗОДА В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЁЖИ

В данной статье раскрываются плодотворность творчества Камолиддина Беҳзода, значительное влияние на развитие искусства миниатюры Хорасана, Мавероннахра и Индии в последующие столетия, а также его значение в формировании эстетической культуры молодёжи, Освещена манера великого художника Камолиддина Беҳзода в изображении пейзажа и природы в целом, средства использования красок, способ написания, который поднял искусство миниатюры на новый уровень, создал новую эпоху в её истории, со способами выражения события тонкими линиями, его умение изобразить человеческое настроение и движение, широта композиции картины и пробуждение большого эстетического наслаждения.

Ключевые слова: Восточное Возрождение, Исмаил Сафави, Низами Гянджеви, «Хамса», Амир Ҳисрав Дехлеви «Лейли и Меджнун», Фаридиддин Аттар «Мантиқут Таур», Султан Муҳаммад, Мирзо Амир, Ақо Мирак, Музаффар Али, Султан Муҳаммад Нур, миниатюра.

THE ROLE OF KAMOLIDDIN BEHZOD'S WORKS IN FORMING YOUTH CULTURE

In this article, the fruitfulness of Kamoliddin Behzod's work, the significant influence on the development of the miniature art of Khurasan, Movarounnahr and India in the following centuries, as well as its importance in the formation of the aesthetic culture of young people, and the great artist Kamoliddin Behzod's style of depicting the landscape and nature in general, the means of using paints, and the way of painting are highlighted. He raised miniature art to a new level, created a new era in its history, with the ways of expressing events in thin lines, his ability to depict human mood and movement, the breadth of the composition of the picture and the awakening of great aesthetic pleasure.

Keywords: Eastern Renaissance, Ismail Safavi, Nizami Ganjavi, "Khamsa", Amir Hisrav Dehlavi "Layli and Majnun", Farididdin Attar "Mantiqut Tair", Sultan Muhammad, Mirza Amir, Aqo Mirak, Muzaffar Ali, Sultan Muhammad Nur, miniature.

Кириш. Беҳзод нафақат санъати билан, балки амалда ҳам устоз сифатида ўз даврининг ёшларини эстетик руҳини тарбия қилган. Камолиддин Беҳзод жуда кўп шогирдларини ўзидек камолга етказган. Содиқ Китобдор "Мажмаул хавос"да ёзишича, у шогирдларига жуда талабчан бўлган. Ҳатто Содиқ Китобдорнинг ўзи ҳам унинг шогирди бўлган. Камолиддин Беҳзод даврини том маънода Шарқ Уйғониш даври дейилади.

Асосий қисм. Темурийларнинг юксак маданиятига ҳурмат ва эътибор билан қараган Шайбонийхон Беҳзод санъати олдида лол қолиб, унинг ижодий ишларига деярли тўсқинлик қилмайди, аксинча, мумкин қадар шароит яратиб берган. Масалан, яна бир ҳукмдор Шоҳ Исмоил

Сафавий 1512 йил Ҳиротдаги бир неча истеъдодли санъаткорларни, хунармандларни ўзи билан бирга Табризга олиб кетади. Ҳиротдан Табризга олиб кетилган «жавоҳир»лар орасидаги энг нодири ва ноёби Камолиддин Бехзод эди. Чунки Бехзод бу пайтда бутун Шарқ элларида донғи кетган буюк санъаткор бўлиб, уни ўз қарамоғида сақлаган салтанат энг бой, қудратли ва обрў-эътиборли ҳисобланарди. Камолиддин Бехзод санъатини юксак қадрлаган Исмоил Сафавий наққошга ижод қилиш учун Табризда барча шароитларни яратиб беради. Маълумки, Табризга Бехзод бир гуруҳ истеъдодли шогирдлари билан келган бўлиб, улар ҳам Табризда Бехзоднинг раҳнамолигида ўзларининг ижодий ишларини давом эттирадилар.

1514 йилда Эрон ва Турк қўшинлари ўртасида (Табриз яқинидаги Чолдорон худудида) қаттиқ ва даҳшатли жанг бўлиб, бу жангда сафавийлар салтанати мағлубиятга учрайди. Шох Исмоил Сафавий жанг майдонидан қочиб, зўрға кутулиб қолади, бир йил Табриз турклар қарамоғида бўлади. Ўша вақт Табриздаги энг эътиборли санъаткор бўлгани учун Бехзодни атоқли ҳатот Шох Махмуд Нишопурий билан бирга турклар ўз юртига ўлжа қилиб олиб кетмасликлари учун Табриз яқинидаги ғорга яшириб қўяди. 1522 йилда Шох Исмоил Сафавий махсус фармон чиқариб, Бехзодни Табриздаги салтанат кутубхонасига бошлиқ этиб тайинлайди. 1537 йилда кексайиб қолган Бехзод Ҳиротда суюкли жияни ва шогирди Рустам Алининг ўлим тўшагида ётганлигидан хабардор бўлиб, уни кўрмоқ учун Ҳиротга боради. Унинг ўлимидан қаттиқ қайғурган Бехзод оғир хасталаниб, Ҳиротда оламдан ўтади. Ҳирот аҳли уни шаҳар ёнида Кўхи Мухтор тоғи ёнбағрига, жияни ва шогирди Рустам Алининг қабри ёнига дафн қилади. Бехзод узоқ ва сермахсул ҳаёт йўлини босиб ўтди. Ҳусайн Бойқаро, Шайбонийхон, Шох Исмоил Сафавий, Шох Тахмосп Сафавийлар ҳукмронлиги даврида ижод қилди ва ўз мактабини яратди. Бехзод Навоийнинг назарига тушган камолот аҳлидан эди.

Камолиддин Бехзод ижоди кейинги асрлар Хуросону Мовароуннаҳр, Ҳиндистон миниатюра санъати ривожига сезиларли таъсир этган. Қосим Чехракушо, Махмуд Музаҳҳиб, Мулло Дарвеш, Дўсти Девона, Муҳаммадмурод Самарқандий сингари мусаввирлар Бехзод миниатюра мактабидан бевосита сабоқ олиб, унинг илғор анъаналарини муваффақият билан давом эттирган санъаткорлардир.

Муҳокамалар ва натижалар. Профессор Ориф Усмонов ўзининг “Камолиддин Бехзод ва унинг наққошлик мактаби” номли китобида Бехзод Табризда яшаган вақтда нафис тасвирий санъат мактабини яратганини қайд қилади. У ерда мусаввир ўз атрофига энг истеъдодли ёшларни тўплагани, уларга санъатининг сир-асрорларини ўргатгани ва Табризда Султон Муҳаммад, Мирзо Амир, Оқо Мирак, Музаффар Али, Султон Муҳаммад Нур, Шомухаммад Нишопурий, Юсуф Мулло, Мир Али, Ризо Аббосий, Махмуд Музаҳҳиб, Мавлоно Ёрий, Хасан Бағдодий, Абдулла Шерозий, Дарвеш Муҳаммад, Мир Саид Али, Қосим Али, Херавий сингари ўнлаб истеъдодли мусаввирларни тарбиялаганлигини ёзади. Унинг шогирдлари Бехзоднинг тасвирий санъат услубини давом эттирганлари ҳам расмий маълумотлардан аёндыр.

Шуни алоҳида қайд қилиб айтиш мумкинки, Камолиддин Бехзод ижоди кўп асрлардан бери жаҳон санъати аҳлига эстетик таъсир кўрсатиб келади. Республикамизда унинг бадиий меросини ўрганишга катта аҳамият берилмоқда. Бехзод ижодини тадқиқ ва тарғиб этишда педагог, санъатшунос, файласуф, тарихчи ва адабиётшунос олимлар томонидан қатор монография, рисола ва илмий мақолалар яратилган ва яратилмоқда.

Жумладан, Н.Норқуловнинг «Камолиддин Бехзод» (1968), Н.Норқулов ва Н.Низомитдиновларнинг «Миниатюра тарихидан лавҳалар» (1970), О.Усмоновнинг «Камолиддин Бехзод ва унинг наққошлик мактаби» (1977), К.Оқилованнинг «Мусаввир Камолиддин Бехзод» (1993), Н.Ойдиновнинг «Бехзоднинг нурли мўъжизаси» (1996), Б.Мансуровнинг «Шарқ санъатининг буюк намояндаси» (буюк мусаввир Камолиддин Бехзод) (1977), Т.Қўзиевнинг «Жаҳонни забт этган мусаввир» (Камолиддин Бехзод 545 ёшда) (1997), «Бехзод ва тамаддун» (2000), О.Усмонов ва А.Мадраҳимовнинг «Камолиддин Бехзод» (2000) каби рисолалари яратилди.

Шунингдек, шоир ва ёзувчилар томонидан яратилган роман, дoston ва шеърларда Бехзод образи қаламга олинган. Масалан, Ойбекнинг «Навоий», П.Қодировнинг «Юлдузли тунлар» романидаги каби эпизодик тимсол бўлиб эмас, Бехзод образи бир даҳо сифатида ўз аксини топади. Айниқса, Шукур Қурбоннинг «Бехзоднинг бир куни» драматик достони, О.Бўриевнинг «Бехзод ва Ширин» достони, Махмуд Ҳасанийнинг «Наққошларнинг султони» шеъри, Темур Убайдуллонинг «Мусаввинома» каби шеърлари яратилган.

Шарқ халқларининг муштарак ифтихори, буюк фарзанди бўлмиш Камолиддин Бехзод XV асрнинг иккинчи ва XVI асрнинг биринчи ярмида Ҳирот ва Табризда яшаб, ғоятда баракали ижод этди, ўзидан сўнги авлодга бой, ранг-баранг ва ажойиб тасвирий санъат асарларини мерос қолдирди.

Камолиддин Бехзоддан бизга қадар ранг-баранг жанрларда кўплаб асарлар қолган. У Шарк тасвирий санъатини жанр, мавзу, ғоявий йўналиши, тузилиши, ранглар таносиб, шакл ва воқеалар мутаносиблиги жиҳатдан янги тараққиёт чўққисига кўтаради; оддий ҳаётний воқеа-ҳодисалардан тортиб, машриқ заминда кенг ёйилган анъанавий лавҳалар асосида гўзал миниатюралар чизди, даҳо алломаларнинг шоҳ асарларини, тарих китобларини беади; замонасидаги буюк шахсларнинг аксини-портретини яратди. Унинг эстетикасидан нафақат томошабин ёшлар, балки рассомчилик, наққошлик соҳасидаги кишилар ҳам завқ олади.

Буюк санъаткор Камолиддин Бехзод манзарани, умуман табиатни тасвирлаш услуби, бўёқлардан фойдаланиш воситалари, расмга олинаётган воқеаларни нозик чизиқларда ифодалаш йўллари, инсон кайфияти ва ҳаракатини акс эттира билишдаги усталлиги, расм композициясининг кенглиги ва ажойиб эстетик завқ уйғотиши билан миниатюра санъатини янги босқичга кўтарди, унинг тарихида янги давр яратди. Бехзод ижоди ва меросини ўрганувчи мутахассисларнинг фикрича, унинг ҳозиргача маълум бўлган асарлари тахминан 30та расм ва расмлар туркумидан иборат. Абдурахмон Жомий, Ҳусайин Бойқаро, Шайбонийхон, Шоҳ Тахмосп портрет тасвирлари, шунингдек, Шарофиддин Али Яздий, Абдурахмон Жомий, Дехлавий, Саъдий ва Ганжавий каби мутафаккирларининг асарларига ишланган расм ва миниатюралари бор. 15-16-асрларда Бехзод ижодини Ҳиротда, Табризда, Бухорода, Самарқандда, Шерозда, Исфaxonда, Истанбулда, Ҳиндистон, шунингдек, улкан Шаркнинг бошқа жуда кўплаб шаҳарларида ижод қилган шогирдлари давом эттирдилар. Султон Муҳаммад Қосим Али Чехракушой, Дарвиш Муҳаммад, Устод Муҳаммадий, Музаффар Али, Юсуф Мулло, Рустам Али, Шайхзода Хуросоний, Шоҳ Музаффар, Мир Саид Али, Маҳмуд Музаҳҳиб, Абдулло каби ўндан зиёд атоқли мусаввирлар Бехзод мактабини, унинг услубини ўз замонлари тақозоларига биноан ривожлантирдилар. Бехзод мактабининг ҳозирги замондаги давомчиларини Афғонистонда (Устод Муҳаммад Саид Машъал), Эронда (Карим Тоҳирзода Бехзод), Ўзбекистонда (Чингиз Аҳмаров) ва бошқа Шарк ўлкаларида кўриш мумкин.

Г.А.Пугаченкова., Л.И.Ремпель “История искусств Узбекистана” китобида Амир Темур томонидан курдирилган Самарқанддаги Боғи Шамол, Боғи Дилкушо саройининг ҳашаматли деворий расмбезаклари, монументал расмларининг гўзаллиги ҳақида Клавихо, Ибн Арабшоҳ, Шарафуддин Али Яздий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўз рисолаларида келтириб ўтганлари баён этилган. Ичида: - мозаика тўпламлар, безаклар, Темурнинг хинд юришлари саҳналари чизилган расмлар, мажлислар, баъзида империяда содир бўлган воқеалар ва бошқаларни айтиш мумкин. Бобурнинг сўзларига кўра, Дилкушо саройи расмлар билан безатилганлиги, аммо бадиийликка оид тафсилотлар йўқлиги баён этилган. [1,285б]. Ўрта аср локли миниатюралари билан деворий суратлар ўртасида қандайдир муштараклик мавжуд. Йирик санъат тарихчиси Л.И.Ремпель шундай ёзган эди: “Темурийлар даврида “рўйи замин сайқали” бўлмиш Самарқанд қасру саройларидаги деворий суратлардан дарак берувчи тарихий далолатлар мавжудлигига қарамай, XIV-XV аср Мовароуннаҳр деворий миниатюралари ҳали етарлича ўрганилгани йўқ. Аммо бу нарса шундай санъат асли ўзи бўлмаган деган маънони билдирмайди” [2,7б.]. Маҳобатли рангтасвир санъатини қадимги даврдан ҳозирги кунга қадар босиб ўтган йўлида бу ижод турининг асрлар мобайнида ривожланиб сайқал топганини кўриш мумкин.

Дарвоқе, Бехзод ижодининг дастлабки йилларида кўпроқ тарихий, замонасининг долзарб мавзуларида (масжид қурилиши, туялар жанги, Доро саргузашти, Амир Темур саройида қабул маросими), қаҳрамонлик мавзуларида асарлар яратган бўлса, кейинчалик кўпроқ анъанавий, халқ оғзаки ижоди ва лирик қаҳрамонлар тимсолларини яратишга киришади. Жумладан, у Низомий Ганжавий «Хамса»си, Амир Ҳисрав Дехлавийнинг «Лайли ва Мажнун» (1492), Фаридиддин Атторнинг «Манتيкут тайр» (1494) асарларига ғоятда гўзал миниатюралар чизган.

Умуман, Бехзод каби санъаткорлар хизмати нимадан иборат? Гап шундаки, тасвирий санъат бу-рангтасвир, ҳайкалтарошлик, графикани бирлаштирган нафис санъат тури; воқеликни унинг осонгина илғаб олиндиган фазовий шаклларда кўргазмалли образларда акс эттиради. Тасвирий санъат турлари ўз хусусиятларига қараб реал борликни объектив мавжуд сифатлари-ҳажм, ранг, фазо, шунингдек, предметнинг моддий шакли ва нурхаво муҳити, ҳаракат ва ўзгаришлари хиссини яратади, бунда тасвирнинг ҳиссий конкретлигидан иллюзионизмга ўтиш мумкин. Тасвирий санъат фақат кўриш мумкин бўлган нарсаларнигина тасвирлаб қолмай, балки асарларида ҳодисаларнинг вақтинчалик ривож, унинг у ёки бу қисми (фабула), эркин ҳикоянавислик, динамик ҳаракатларни ҳам акс эттириб, дунёни ғоявий ўзлаштириш имкониятларини кенгайтиради. Тасвирий санъат инсоннинг рухий киёфасини, унинг ўзгалар билан ўзаро муносабатларини, тасвирий ҳолатнинг психологик ва эмоционал мазмунини ҳам ёритади. Баъзан мавжуд бўлмаган, рассом тасаввурининг маҳсули бўлган образларни ҳам юзага келтиради. Инсоният тарихидаги турли даврларни акс эттиради. Даврнинг фақат ҳиссий ҳолатигина эмас, балки унинг ғоявий моҳияти, сиёсий, фалсафий, эстетик ва этик

гоялари ҳам Тасвирий санъатнинг мазмунига айланади. Тасвирий санъат образларининг кўргазмалилиги рассомга ҳаётнинг муайян ҳодисасига ўз муносабатини юксак даражада ифодалашга имкон беради; шу туфайли ҳаётни билишнинг фаол шакли сифатида жамиятнинг ижтимоий ҳаётида, маълум тизимнинг оммавий онгини қарор топишида муҳим роль ўйнайди. Оламни билишнинг шаклларида бири сифатида ижтимоий онгини шакллантиради ҳамда халқ орзу-умидларини ифодалаш шакли сифатида ҳам катта аҳамият касб этади. Замонавий шароитда умумғоявий курашларнинг бир бўлаги сифатида намоён бўлади.

Инсониятнинг меҳнат фаолияти, этиқодлари, диний қарашлари заминда Тасвирий санъат пайдо бўлган ва ривожланган. Қадимги тош асрининг илк босқичидаёқ инсон ўз эҳтиёжи учун зарур бўлган буюмларни яратиш, либос, турар жойлар тайёрлаш жараёнида қулайлик, мақсадга мувофиқлик тушунчалари ривожланиб, ритм, симметрия ҳисси ортди. Мархумлар билан видолашув, дафн маросимларида мархумлар қабрига турли буюмлар қўйиш одатларида тасвирий санъатнинг фазовий фикр юритиш, фазовийлик, кенглик, олам тушунча ва тасаввурлари шаклланиб борди. Тош, суяк, кейинчалик сополдан ишланган турли шакл ва ҳайкалларда, қоятошларга, гор деворларига чизилган, рангда ишланган расмларда ибтидоий инсоннинг меҳнат фаолияти, дунё, борлик ҳақидаги ўй-хаёллари, ўзга дунё тўғрисидаги тасаввурлари мужассамлашган.

Бу асарлар дoston ёки ҳикоятда тасвирланган воқеанинг мўъжаз бир тарзда ўзида мужассамлаштиргани, қаҳрамонларнинг ҳар бири ўзига хос бир тарзда ифодаланганлиги билан киши диққатини ўзига тортади. Масалан, Низомийнинг «Хамса»сига чизилган «Лайли ва Мажнун мактабда» номли сурат ўзининг ҳар жиҳатдан мукамаллиги билан диққатга молик.

Хулоса қилиб айтганда, тўрт томони нақшинкор бинолар, майсазору гуллар, сермева дарахт оғушидаги синфхонада бир гуруҳ болалар дарс ўқимокда, бошқа бир тўдаси эса болаларга хос шўху танглик билан ўйнашмоқда, овқатланишмоқда, баъзилари либосларини киймоқда. Аммо Лайли билан Мажнун маҳзун, чор атрофдаги воқеага бепарво, аллақандай ҳаёлот оламига ғарқ, бир-бирларини зимдан кузатиб ўтирибди.

Беҳзод тарихий, замонавий мавзуларда ўнлаб асарлар яратиш билан бирга ўзи бевосита мулоқотда бўлган, мурувват кўрган маслакдошлари, замондошларининг суратларини чизиб, тасвирий санъатимиз тарихига портрет жанрини олиб кирди.

Адабиётлар:

1. Мухаммад Али Содикбек Содикий Афшар (Китобдор) “Мажмуа ул-хавос” (“Хослар мажмуаси”) - Т.: «MUMTOZ SO‘Z», 2014 й. –Б. 293. Тазкираи «Мажмау-л-хавос», ба забон туркичиғатойи. Таълиф Содикий китобдор ва таржимаи он ба забони форсий ба хомаи доктор Абдулрасул Хайёмпур муаллими донишгоҳи Табриз. – Табриз: 1327 / 1948; Тазкираи Мажмау-л-хавос. – Истанбул университети кутубхонаси, қўлёзма. Сақл. № 4085, 4097/42; Нури Усмоғия кутубхонаси, Сақл. № 3201; Москва Давлат кутубхонаси (собик В.И.Ленин номли), Сақл. № 3В 17-13/49; İstanbul Universitet K- 4085, 4097/42; Россия ФА Шарқ Қўлёзмалари институти. Санкт-Петербург, В-1187; Sadiq bəy Sadiqi. Külliyyat. АМЕА Əlyazmalar Institutu, FS-27; Əfşar, Sadiq bəy Əfşar. Məcməul-xəvas. – Bakı: Elm, 2008. 410 s.
2. Орасли Х. Навоий меросини ўрганиш тарихидан // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. – 1960. 3-сон.
3. Мутрибий Самарқандий Тазкират уш- шуаро. - Т.: «MUMTOZ SO‘Z», 2013 й. –Б. 513.
4. Шарқ миниатюра мактаблари.–Тошкент: Ғофур Ғулом, 1989. Қосимов Қ. Наққошлик.–Тошкент: Ўқитувчи, 1990.
5. Зарифа Ахмедова, Ўзбекистон маҳобатли ранг тасвирида Шарқ миниатюраси анъаналарининг ўзига хос тараққиёти// “Қамолитдин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти Ахборотнома”си. 2021 йил, №1 (5).
6. Jahongir, S. (2020). Philosophical views of Umar life. *Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal.*–India, 10(4), 360-364.
7. Shodiev, J. J. (2020). Interpretation of moral facts in the opinions of Umar Khayyam. *International engineering journal for research & development.*–India, 5(3), 143-148.
8. Шодиев, Ж. Ж. Interpretation of the image of may in the ruba of Umar Khayyam. *Monografia pokonferencyjna science, research, development*, 33, 2020-30.
9. Шодиев, Ж. Ж. (2020). Умар Хайём фалсафий қарашларида инсон тақдири ва эркин ирода масаласи. Наманган давлат университети Илмий ахборотномаси, 2, 197-204.

IQTISODIY TA'LIM VA TARBIYA

ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАДБИҚ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЗАРУРИЯТИ

Нарзуллоева Феруза Фатulloевна,

Бухоро давлат университети

Педагогика кафедрасининг эркин тадқиқотчи

samieva-1978@mail.ru

Ўзбекистоннинг келажаги ва унинг равнақи даставвал илм-фан тараққиёти ҳамда таълим-тарбиянинг ривожланиши ва такомиллашиши билан белгиланади. Шу боис мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ илм-фан, таълим-тарбия ҳамда замонавий кадрлар тайёрлаш масалаларига давлатимиз сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эътибор қаратилди. Бу долзарб масалалар эса таълим жараёнига қўллаш мумкин бўлган муҳим омиллардан биридир. Мазкур мақолада шу каби жиҳатларга эътибор қаратилади.

Калим сўзлар: *олий таълим, инновацион таълим, таълим технологияси, педагогик маҳорат, замонавий кадр, бошқарув, стратегик режаслаштириши.*

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Экономическое развитие нового Узбекистана зависит в первую очередь от качества кадров, подготовленных в системе высшего образования, и реформы, проведенные в последние годы, еще раз доказали актуальность этого вопроса. Для того чтобы современное образование в высших учебных заведениях развивалось на требуемом уровне, обеспечение материально-технической базы в дополнение к образованным и высокопотенциальным профессорам и преподавателям, применение цифровых технологий в образовательном процессе является одним из важных факторов.

Ключевые слова: *высшее образование, инновационное образование, технологическое образование, педагогическое мастерство, современный персонал, управление, стратегическое планирование.*

PEDAGOGICAL NEED FOR THE APPLICATION OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING ECONOMIC SCIENCES

The economic development of the new Uzbekistan depends primarily on the quality of personnel trained in the higher education system, and the reforms carried out in recent years have once again proved the relevance of this issue. In order for modern education in higher education institutions to develop at the required level, the provision of a material and technical base in addition to educated and high-potential professors and teachers, the use of digital technologies in the educational process is one of the important factors.

Keywords: *higher education, innovative education, technological education, pedagogical skills, modern staff, management, strategic planning.*

Кириш. Бугунги кунда тезкорлик билан жадал ривожланиб бораётган замонда келажак мактаб партасига ўтирган, воқеликни серкирра сирларини билишга интилаётган ёшлар қўлида экан, аввало, уларнинг истеъдодини аниқлаш, қобилият – иқтидорини ривожлантириш, интеллектуал заковати, маънавий-ақлий салоҳиятини юксалтириш долзарб масала бўлиб ҳисобланади. Бу вазифани ҳал қилиш учун ёшларни ҳаётга, меҳнатга, иқтисодий тарбияга тайёрлашнинг янги технологияси, метод, воситалардан фойдаланиш лозим бўлади. Демак, таълим-тарбия жараёнига янги педагогик технологияларни қўллаш зарурати майдонга келди. Буни амалга ошириш учун ўқитувчига маҳорат керак. Шунинг учун ўқитиш жараёнига педагогик технологияни қўллашда ўқитувчининг педагогик маҳорати хусусида алоҳида тўхталиш лозим. Зеро, бугунги кунда таълим – тарбия жараёнини педагогик технологиялар асосида қуриш, таълим ислохотларининг мактаб олдида қўйган муҳим вазибалардан биридир[3].

Асосий қисм. Таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияни тадбиқ этиш учун, аввало, ўқитувчи педагогик технология тушунчасининг моҳиятини, унинг шакллари (турлари)ни мукамал

ўзлаштирган бўлиши лозим. Республика илмий-педагогик жамоатчилиги, хориж мамлакатлари ва МХДлари олимларининг таъкидлашича “педагогик технология” тушунчаси инглизча сўз бирикмасидан олинган бўлиб, “таълим технология”си деган маънони англатади. Аммо кундалик педагогик таъминотда “Таълим технологияси” ибораси эмас, балки “Педагогик технология” ибораси кўпроқ қўлланилади. “Педагогик технология” моҳиятини изоҳлайдиган бўлсак, бу ўқитувчи(педагог)нинг таълим воситаларидан ўринли фойдаланган ҳолда ўқувчи-талабаларга белгиланган вақт, муайян шароитда тарбиявий таъсир кўрсатиб, жамият учун зарур бўлган билим, кўникма, малакаларни жадаллаштирган ҳолда сингдиришга қаратилган ижтимоий-педагогик ходисадир. Шунга кўра педагогик технология – таълим-тарбия мақсадига эришишнинг умумий мазмунини лойиҳалаштирилган яхлит тизим асосида босқичма-босқич амалга оширишга йўналтирилган муайян метод, усул ва воситалар мажмуи деб қабул қилиш мумкин. Зеро, педагогик технологиянинг асосий муддаоси – ўқувчи шахсини ривожлаштириш ёрдамида таълим-тарбиянинг мақсадга эришишини таъминлашни назарда тутати. Шунингдек, ўқув-тарбия жараёнига педагогик технологияни тадбиқ қилиш учун, аввало, ўқитувчи педагогик технологиялар тўғрисида билдирилган фикрларни, педагогик технологиянинг таърифларини, шакллари, мақсадини, моҳиятини билиши ва унинг тадбиқий механизмларидан хабардор бўлиши талаб этилади. Шунини алоҳида қайд этиб ўтамизки, “Педагогик технология” мазмуни, йўналишлари(турлари) тўғрисида тўлиқ маълумот бериш ниятидан йироқмиз. Фақатгина ўқув - тарбия жараёнини педагогик технологиялар асосида куриш учун ва уларни ўқитиш мазмунига кенг тадбиқ қилиш тўғрисида қисқа маълумот беришни лозим деб биламиз. Шунинг учун қуйида педагогик технология концепциясининг шаклланиш тарихи ва унга берилган таърифлар хусусида қисқача фикр юритамиз. Дастлаб педагогик технологияни илмий асослаш ва ҳаётга тадбиқ этиш АҚШ олимлари томонидан йўлга қўйилди. Буни амалга оширишда АҚШ олимлари Б.Блум, Ж.Блок, А.Г.Гронлунд, Д.Кратвол, Ж.Керролл, А.Андерсонларнинг ҳиссалари катта бўлди. Уларнинг саъй-ҳаракатлари, олиб борган тадқиқот ишлари натижасида ўқув-тарбия вазифаларининг турли-туманлиги, таълим мазмунини ифодаловчи ўқув маълумотларнинг хилма-хиллиги, таълим олувчиларнинг ўзлаштириш имконияти, қобилияти, рухий жараёнларнинг бир хил бўлмаслигига қарамадан такрорланадиган педагогик циклни ўз ичига олган илғор педагогик технологиялар яратилди. М.М. Ахмеджанов, Б.Қ. Хўжаев ва З.Д. Ҳасановлар томонидан яратилган “Педагогик маҳорат” номли ўқув қўлланмада бўлажак ўқитувчи ва мураббийларнинг касбий – педагогик тайёргарлигини оширишга эътибор қаратилиб, ҳар бир ёш мутахассисни пухта илмий – назарий билимлар билан қуроллантириш, эгаллаган илмий билимларни амалий фаолиятда қўллаш, кўникма ва малакаларга эга қилиш, тарбиялаш, албатта, осон эмаслиги, ўқишга илмий, онгли муносабат билан қарайдиган, мустақил фикрлайдиган, мукамал маълумотларни эгаллашга эҳтиёжли, билиш фаоллиги ва ақлий меҳнат маданиятини ўзида мужассамлаштирган ёшларни вояга етказиш - муҳим ва давлат аҳамиятидаги вазифалиги аниқ белгиланган. Шундай қилиб, биз педагогик технологиянинг майдонга келиши ва ушбу концепциянинг ривожланиш тарихи хусусида имкониятимиз, ўрганган адабиётларимизнинг таҳлили асосида сўз юритдик. Фикримизча, мазкур концепцияни янада чуқурроқ ўрганиш, улар хусусида фикр юритиш таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияни тадбиқ этиш учун ўқитувчига катта имкониятлар яратади, унинг педагогик маҳоратини такомиллаштиришга ёрдам беради[2].

Бугунги ривожланиш замонида талабаларга иқтисодий кўникмаларни ҳосил қилиб, уларнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тараққий эттиришда, иқтисодий билимлар жуда ҳам асқотади. Кейинги йиллардаги текширувлар ва кўплаб таҳлиллар шуни кўрсатадики, савдо-сотик соҳасида, ишлаб чиқаришда қўлланилаётган турли идишларнинг дизайнлари, ташқи кўринишлари муҳим роль ўйнайди.

Истемолчи талаби аввалгидек, фақат бир хил андозада жуда катта тўпلامда ишлаб чиқарилган идишларда жойланадиган маҳсулотларга эмас, балки ҳозирги кунга келиб турли – туман сержило ва мафтункор идишларга жойланган маҳсулотларга эҳтиёжи ортмоқда. Уларнинг ҳажмларини ҳисоблаш, албатта, интегралларнинг қўлланишига олиб келади. Ушбу билимни пухта эгаллаган тадбиркоргина ўз олдига қўйган мақсадли манфаатига эриша олади. Масалан, ёғочдан тайёрланган турли шаклдаги яшиқлар қанчалик маҳсулотлар сиғдира олишлиги, қоғозлардан тайёрланган ва маҳсулот солинадиган идишларнинг сиғимларини, шишадан тайёрланган суюқлик солинадиган идишларнинг сиғимларини, бир маромда тайёрланиши ҳам тадбиркордан юксак математик билим ва савия талаб этади. Ўша идишларнинг қанчалик камхарж қилиб чиқариш тадбиркор ривожининг муҳим олимларидан ҳисобланади. Жуда катта партиядаги бундай материалларни тайёрлашда, оз-оздан тежамкорлик катта-катта маблағларнинг тежалишига олиб келади. Ана шу туфайли, ҳар қандай бизнесмен бўлмасин, кичик ёки катта тадбиркор бўлмасин математиканинг сиру-асрорларидан

хабардор бўлмоғи лозимдир. Шунингдек, бозорга юз тутган тадбиркор талаб ва таклиф қонунларини яхши ўзлаштирган бўлишлиги диққатга сазовордир. Буларнинг сирларидан эса, фақатгина математиканинг сирларидан воқиф бўлган тадбиркоргина мақсадига эриша олади. Талаб ва таклиф функциясини билиш эса, функция узлуксизлиги каби тушунчаларга эга бўлишликни талаб этади. Юқоридагилардан ташқари “Эҳтимоллар назарияси” ва “Математик статистика” қонуниятлари узок тажриба туфайли тўпланган статистик маълумотларни ўрганиш зарурати пайдо бўлади. Чизикли алгебранинг бир нечта номаълумли бир нечта тенгламалар системасини тузиб, уларни ечиш учун эса математикадан ташқари компьютернинг ҳам ишлатиш ва алгоритмлардан хабардор бўлишликни, дастурлашни ўрганишликка талаб этади. Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг беҳудага замонавий техника ва технологияларни, компьютерни пухта эгаллаш кераклигини ҳар икки гапнинг бирида таъкидлашлари бежиз эмас эди. Республикамизда мустақилликнинг дастлабки йиллариданок ҳар томонлама етук, баркамол, мустақил фикрлашга кодир, иродали, фидоий ва ташаббускор кадрларни тайёрлашга катта эътибор қаратилмоқда. Ҳозирги даврга келиб иқтисодиётнинг барча соҳаларидаги каби таълим тизимида ҳам амалга оширилган ислохотлар ўзининг ижобий натижасини кўрсатмоқда. Таълим тизимини такомиллаштириш узлуксиз давом этмоқда[1].

Талабаларнинг пухта ва чуқур сифатли, иқтисодий билим олишлари учун фақат янги асосий ўқув материални такрорлаш ва пухталашнинг ўзи билан чекланиб қолмасдан, балки билимларни мустақил равишда анализ ва синтез қилиш муҳим аҳамият касб этади. Ҳозирги вақтда ўқитиш жараёнидаги долзарб масалалардан бири таълим олувчиларда фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, эгаллаган билимларидан ижодий фойдалана билиш ҳамда янги билимларни мустақил равишда ўргана олиш қобилиятини шакллантиришдир. Талабаларнинг ижодий фаолиятини ривожлантириш учун, улар янги билимларни ўзлаштириш жараёнида фаол иштирок этишишига эришиш керак. Ижодий фикрлашни ривожлантириш ва фаоллаштиришда муаммоли таълим усули жуда катта аҳамиятга эга, чунки ушбу усул гипотеза, исботлаш, аниқ масалаларни таҳлил этиш, тажрибалардан фойдаланишга асосланган ва шу сабабли илмий изланишга жуда яқин ҳисобланади[4].

Ҳозирги пайтда олий таълимнинг бош мақсади инсонда ўрганишга этиёжни, ўрганилаётган объектдан ташқари чиқа олиш имкониятини, ўзини-ўзи ривожлантириш ҳамда бутун ҳаёти давомида узлуксиз ва осон мосланувчан мустақил таълим олиш қобилиятларини шакллантиришдан иборат бўлиб қолмода.

Таълим тизимини қайта кўришнинг ҳозирги босқичида талабаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш, уларда тизимли фикрлаш маданиятини шакллантириш, ижодий яратувчанлик малакаларини алоҳида аҳамият касб этиб келмоқда.

Шахс фаолиятининг ижодий хусусиятларини ўзига хос томонлари қуйидагилардан иборат: муаммони кўра олиш қобилияти, ўзига хос фикрлаш, асоциялашнинг енгиллиги эгилувчан ёки мосланувчан фикрлаш, ижодий тассавур қилиш, танқидий фикрлаш, хотира ва эрудиция, умумлаштира олиш қобилияти, рефлексия қобилияти, яъни ўз таҳлил қила олиш.

Жамиятимиз жадаллик билан тараққий этиб, иқтисодий ва сиёсий мавқеи кундан-кунга ортиб бормоқда. Аммо ижтимоий соҳада ва, айниқса, таълим-тарбияда депсиниш ва умумий тараққиётдан орқада қолиш сезилмоқда. Бундай нохуш вазиятдан чиқиб кетиш йўлларида бири таълим-тарбия жараёнини қабул қилинган давлат стандартлари асосида технологиялаштиришдир.

Таълим жараёнига мукамаллик, аниқлик, йўлга солинганлик, тартиблилик, раволик, вазминлик аломатларини бериш орқали самарадорлигини оширувчи тадқиқот олиб борилган.

Замонавий педагогикада ҳам, таълимни шундай моделлари, унга нисбатан шундай ёндашувлар ишланмоқдаки, улар таълимга, ишлаб чиқариш – технологик жараён, маълум шароитларда ва белгиланган вақт ичида кўзланган таълим мақсадларига эришишни кафолатлайдиган характерни бериш имкониятини яратади.

Жаҳондаги ривожланган давлатлар ўз фаолиятининг турли соҳаларини, шу жумладан, таълим-тарбия соҳасини ривожлантиришни ҳам тегишли миллий моделлар асосида ташкил қилишган. Дунёда мустақил таълим олиш сифатини ошириш, ёшларнинг жамиятда муваффақиятли ўз ўрнини топишида муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. Жумладан, 2030 йилгача қабул қилинган умумжаҳон таълим Концепциясида “Бутун ҳаёт давомида сифатли таълим олишга имконият яратиш” ғояси ёшларнинг замонавий таълим олишлари, мустақил ишлаш малакаларини узлуксиз ошириш орқали зарурий компетенцияларни, ижодий яратувчанлик, тадқиқотчилик, мантикий тафаккурини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган[1].

Стратегик режалаштириш ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий соҳани ривожлантиришнинг асоси бўлиб, бугунги кунда инновацион иқтисодиётни шакллантиришнинг зарур шарт, мамлакат

фаровонлиги ва хавфсизлиги омили бўлган олий таълим тизимини модернизация қилиш, глобал рақобатнинг вужудга келиши натижасида инновацияларни таълим жараёнига жорий қилиш, таълим технологияларини мунтазам янгилаш, динамик ўзгарувчан дунё талабларига тез мослашишни талаб қилади.

Бугунги кунда Янги Ўзбекистон “Инсон кадри устувор бўлган жамият ва халқпарвар давлат” тамойили негизида барпо этилмоқда. Жумладан, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш, жамиятнинг сифат жиҳатидан ривожланиш даражаси унинг интеллектуал, маданий ва маънавий салоҳиятининг ўсишига боғлиқ бўлиб, бу жараёнда таълимнинг ўрни бекиёсдир.

XXI аср Янги Ўзбекистондаги соғлом дунёкарашга эга бўлган иймонли, диёнатли ёшларга фикрлаш ва ҳалол меҳнат қилиш даври эканлигини сездириб бормоқда. Айниқса, аждодларимиздан бизгача мерос бўлиб келган юксак инсоний сифат ва фазилатларнинг ёшлар тарбиясига сингиб, уларнинг маънавий етук, салоҳиятли, зукко ва баркамол бўлиб шаклланишидаги хизмати бекиёслигига шубҳа йук.

Бутун дунё мамлакатларида кузатилаётган глобал инқирозлар даврида ҳар бир шахс, энг аввало, вазиятни тўғри таҳлил қилиш ва ундан чиқиш йўллари ҳам виждонан ҳаракат қилиши лозим. Шу жумладан, қайси касб эгаси бўлишидан қатъий назар ҳамжиҳатликда ҳаракат қилмоқлари лозим. Бу борада ҳам, айниқса, биз педагогларнинг ҳам роли каттадир. Шаклланиб келаётган янги авлодга бундай вазиятларни тўғри талқин қилган ҳолда, уларда букилмас ирода ва маданиятни шакллантирмоғимиз лозим.

Мамлакат тараққиётини малакали мутахассислар белгилайди, замон талабларига жавоб берадиган, илғор фан - техника, технология ютуқларини эгаллаб олган кадрларни етиштирмасдан жамиятни юксалтириб бўлмайди. 2020 йилда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги қонун ва Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси асосида ташкил этилган узлуксиз таълим тизими, ҳар томонлама билимли, интеллектуал салоҳияти, маънавияти юксак, баркамол авлодни шакллантириш механизми мамлакатимизда кучли демократик давлат барпо этиш ва ривожлантиришнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилмоқда. Маълумки, таълим соҳасидаги ислохотлар мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг узвий ва ҳал қилувчи йўналишларидан бири ҳисобланади. “Олий таълим - илм-фан - ишлаб чиқариш ўртасида узилишлар мавжуд, интеграция таъминланмаган, илмий-тадқиқот институтлари олий таълимда кадрлар тайёрлаш жараёнига зарур даражада жалб этилмаган, уларда илмий изланишлар иқтисодиёт соҳаларининг реал эҳтиёжларидан келиб чиқмасдан амалга оширилмоқда. Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрларнинг тизимли тайёрланмаслиги олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятининг пасайишига олиб келмоқда”[2].

Янги Ўзбекистон ҳуқуқий демократик жамият қуриш йўлидан борар экан, ўз фуқароларининг, айниқса, янги жамият барпо этишга бел боғлаган, ўсиб келаётган авлоднинг маънавий-ахлоқий шаклланишига алоҳида эътибор қаратмоқда. Баркамол шахс тарбиясини ташкил этиш барча даврларда ҳам ижтимоий жамиятнинг муҳим талаби ва асосий мақсади бўлиб келган.

Жамиятнинг прогрессив ривожланишида олий таълим ва педагоглар юқори даражада аҳамиятли бўлиб, таълим, фан ва маданиятнинг келажагини шакллантирувчи шахс сифатида унинг жамият ҳаётидаги мавқеини юқори баҳолаш лозим. Ҳозирги кунда илм-фан ва жамият ривожланишининг янги босқичига ўтиши билан замонавий жамиятнинг ўқитувчига бўлган талаблари ўсиб бораётганини англаш жуда муҳимдир, шу билан бирга, унинг ушбу жамият ривожига қўшган ҳиссаси ҳам ортиб бормоқда.

Бугунги кунда жаҳон миқёсида, жумладан, мамлакатимизда ҳам олий таълим тизимини рақамлаштириш ва ривожлантириш масаласи давлат даражасига кўтарилган бўлиб, бу борада кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон шароитида рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг қонуниятлари, тенденциялари ва имкониятларини, хусусан, ахборот технологияларининг иқтисодиётнинг турли соҳаларига кириб бориш даражаларини илмий асосда ўрганиш ниҳоятда долзарб аҳамият касб этади[5].

“Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси доирасида Ўзбекистон Республикаси ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг барқарорлигини таъминлаш, жаҳон тажрибасига суянган ҳолда миллий иқтисодиётни жадал суръатларда рақамлаштириш учун қуйидаги ишларни бажариш лозимлиги кўрсатиб ўтилган:

- рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг меъёрий-ҳуқуқий базасини шакллантириш;
- миллий иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларини модернизациялашда имкон қадар энг сўнгги рақамли технологияларни жорий этиш;

- энг сўнги рақамли технологияларга асосланган коммуникацион воситалар, машина ва ускуналарни сотиб олиш, ўрнатиш ва маҳаллий кадрларнинг уларда ишлаш малакаларини ошириш;
- мактабгача таълим тизимидан бошлаб, то олий таълимдан кейинги таълим тизимигача рақамли иқтисодиётни ривожлантиришга қаратилган кадрлар сиёсатини ишлаб чиқиш ва юритиш.

Рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши нафақат иқтисодиётда, балки жамиятда ҳам туб ўзгаришларга олиб келади.

Хулоса. Иқтисодиёт тармоқлари ва таълимнинг қайси тури ва босқичи бўлмасин, унинг бозор иқтисоди шароитида яшаши ва амал қилишида сифат мезони асосига таянади, шунинг учун олий таълим соҳасида сифатнинг таъминланиши пировардда етук кадрлар тайёрлашга сабаб бўлади. Бу борада мамлакатимизда жаҳон тажрибалари ҳам ўрганилмоқдаки, бу ўз навбатида Ўзбекистондаги олий таълимнинг жаҳон олий таълимнинг таркибий қисми сифатида глобаллашув жараёнида ўз ўрнини топиб олаётганлигидан далолат бермоқда. Бизнингча, бу каби жараёнлар илмий жамоатчилик томонидан янада ўрганилиши лозим, бинобарин, сифатнинг моҳиятини тўлиқ англаш ва талқин этиш эҳтиёжлари пайдо бўлди. Бунда жаҳон тажрибасини танқидий таҳлил этиш мақсадга мувофиқдир[6].

Мамлакатимизда олий таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг стратегик мақсади инновацион иқтисодиётни ривожлантириш, жамият ва ёшларнинг замонавий эҳтиёжларига жавоб берадиган юқори сифатли таълим тизимини амалга оширишдан иборат.

Адабиётлар :

1. Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт Стратегияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ- 3151-сон Қарори.
3. Малика Мухаммаджоновна Парпиева Таълим тизими сифатини оширишда инновацион фаолият // Academic research in educational sciences. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/talim-tizimi-sifatini-oshirishda-innovatsion-faoliyat> (дата обращения: 19.12.2022).
4. Hikmatovna, Samieva Shakhnoz, et al. "Professional Development of the Teacher's Personality in the System of Secondary Special Vocational Education." Annals of the Romanian Society for Cell Biology (2021): 2946-2949.
5. Евразийская экономическая комиссия: Департамент промышленной политики. “Анализ мирового опыта развития промышленности и подходов к цифровой трансформации промышленности государств-членов Евразийского экономического союза”. Москва. —2017.
6. Кешелава А.В. (2017) Введение в «Цифровую» экономику/ А.В. Кешелава В.Г. Буданов, В.Ю. Румянцев и др.; под общ. ред. А.В. Кешелава; гл. «цифр.» коне. И.А. Зимненко. - ВНИИГсистем, 2017. - 28 с
7. Куприяновский В.П., Намиот Д.Е., Сиягов С.А ва бошқалар “Оптимизация использования ресурсов в цифровой экономике”. International Journal of Open Information Technologies ISSN илмий журнали. —2016.

MA'NAVIYAT VA TARBIYA

OILADA YOSHLARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYATLARDAN FOYDALANISHNING USUL VA VOSITALARI

*Ismatova Nigina Baxodirovna,
Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti
Pedagogika kafedrası o'qituvchisi*

Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish bizning milliy pedagogikamizda azaldan mavjud bo'lgan va turli davrlarda u o'ziga xos ko'rinish hamda mazmun-mohiyatiga ega bo'lgan. Bu tarbiya sohasi o'zining turli-tumanligi jihatdan qadriyatlar yo'nalishlari bilan bog'liq bo'lib, uning bolalar dunyoqarashi hamda ruhiyatiga ta'sir etib, ma'lum bir ko'nikmalar hosil qilishi juda bir murakkab jarayondir. Ushbu murakkab jarayon qadriyatlarning yuzaga kelish asoslari bilan bog'liqdir.

Kalit so'zlar: tarbiya, jarayon, vazifa, munosabat, hurmat-e'tibor, qadriyat, mahalla, muomala, usul.

МЕТОДЫ И СРЕДСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПРИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЁЖИ В СЕМЬЕ

Использование национальных ценностей в духовно-нравственном воспитании детей в семье существовало в нашей отечественной педагогике давно, и в разные периоды имело свой вид и содержание. Эта область образования связана с ценностными направлениями в своем многообразии, и это очень сложный процесс воздействия на мировоззрение и психику детей, формирование определенных навыков. Этот сложный процесс связан с основой возникновения ценностей.

Ключевые слова: воспитание, процесс, задача, отношение, уважение, ценность, махалля, обращение, метод.

METHODS AND MEANS OF USING NATIONAL VALUES IN SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE IN THE FAMILY

The use of national values in the spiritual and moral education of children in the family has existed in our domestic pedagogy for a long time, and in different periods it had its own form and content. This area of education is associated with value directions in its diversity, and this is a very complex process of influencing the worldview and psyche of children, the formation of certain skills. This complex process is connected with the basis of the emergence of values.

Key words: education, process, task, attitude, respect, value, neighborhood, treatment, method.

Kirish. Qadriyatlar inson uchun ahamiyatli bo'lgan millat manfaatlari yo'lida xizmat qiladigan erkinlik, ijtimoiy adolat, tenglik, haqiqat, ma'rifat, go'zallik, yaxshilik, halollik, burchga sodiqlik singari fazilatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Qadriyatlar o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Bular: tabiiy qadriyatlar (yashash uchun zarur bulgan tabiiy shart-sharoitlar); iqtisodiy qadriyatlar (ishlab chiqarish kuchlari va vositalari); ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar (erkinlik, tenglik, adolat, tinchlik, hamkorlik); ilmiy qadriyatlar (bilimlar, tajribalar, yutuqlar); falsafiy qadriyatlar (g'oyalar, mafkuralar, konsepsiyalar); badiiy qadriyatlar (san'at, adabiyot, madaniyat); diniy qadriyatlar (iymon, e'tiqod, vijdon, savob) kabi qadriyatlarni qayd etish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga fanda qadriyatlarning milliy va umuminsoniy turlarga ajratilishi an'ana tusiga kirgan.

Asosiy qism. Insonning o'z-o'zini hurmat qilishi, o'z or-nomusi hamda obro'sini saqlab qolishiga imkon beradi. Bu esa unga milliy o'zligini anglash orqali vujudga keladigan jarayondir. Insonning shaxsiy qadr-qimmatini milliy qadriyatlardan kelib chiqadigan ijtimoiy xususiyatlaridan bo'lib, uni yuksaklikka olib boruvchi oliyanob bir kuchdir. Shu jihatdan qadriyatlar insonning ijtimoiy erkinligini va ma'naviy pokligini ta'minlovchi bir buyuk manbadir. Uning o'zi va atrofida uchun foydali, samarali jihatlarining kupayib borishi nafaqat uning o'zini, balki atrofida uchun ma'naviy-axloqiy xislatlarini ham tuzatib boradi. Shu sababni jamiyat taraqqiyoti talablarida inson qadriyati milliy qadriyatlardan kelib chiqishiga ko'ra ijtimoiy mazmun-mohiyatga egadir, ular insonning ta'limi, tarbiyasi va kundalik mehnat faoliyati natijasida shakllanadi. Inson shaxsi, ijtimoiy tarbiyadan kelib chiqadigan qadriyatlar, inson manaviy-axloqiy me'yorlari, xulq-atvori va yurish turishini tartibga solib turadigan bir kuchdir. Buning ta'siri natijasida insonning nafaqat xarakteri,

balki uning xayoli yangicha mazmun kasb etib, boyib boradi. Mustaqillik yillarida milliy qadriyatlar tiklanishi natijasida inson qadr-qimmatini e'zozlash uning bilimi, madaniyat saviyasini o'stirish hamda ichki qobiliyat-ko'nikmalarini rivojlantirishga keng yo'l ochildi so'nggi o'n yilliklar davomida inson shaxsi, uning haq-huquqlari, erkinliklari va qadr-qimmatini muhofaza qilish bo'yicha ancha katta ishlar amalga oshirildi. Bulardan eng diqqatga sazovor jihati oila va maktab hamkorligini kuchaytirish, uning samaradorligi oshirishga qaratilganligidir.

Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish usullari bir qancha o'ziga xos shart-sharoitlari taqazo etadi. Bu shart-sharoitlar quyidagi yo'nalishlardagi masalalarda ko'rish mumkin:

- Ota-onalarni bolalar tarbiyasiga ijtimoiy va pedagogik jihatdan tayyorlash. Chunki ota-onalar oila tarbiyasida o'z vazifalarini yuzasidan o'rnak bo'la olishlari kerak bo'ladi.

- Bolalarni o'z tengqurlari bilan bo'ladigan munosabatlarga tayyorlab borish. Bu bolalar bog'chasi mahalla va maktabda olib boriladigan tarbiya jarayoni bo'lib hisoblanadi.

- Bolalar oldida o'z hurmatini yo'qotmasdan, obro'-e'tiborga loyiq bo'lishlik.

- O'zaro munosabatlarda aldov, qo'pollik ikkiyuzlamachilikka yo'l qo'ymaslik.

- Tarbiya jarayonida bolalar xulq-atvori, ruhiyati, jinsi va yoshini e'tiborga olgan holda ularga yondashishi.

- Atrofda oila tarbiyasida uchraydigan xato-kamchiliklar hamda tarbiyasi og'ir bolalar muamosini unutmashlik va o'z oilasida bunga yo'l qo'ymaslik.

- Rivojlanishida ayrim fiziologik nuqsonlar bo'lgan, imkoniyati cheklangan bolalar tarbiyasiga ehtiyotkorona yondashish.

- Oilada bolalarni mehnat tarbiyasi orqali tarbiyalash.

- Bolalarning o'qish, ishlash va dam olishlarini to'g'ri tashkil etish.

- Bolalarni atrofda uchraydigan salbiy holatlarda nafrat hamda ularga qarshi kurashish ruxida tarbiyalab borish.

Ushbu ijtimoiy asoslardan kelib chiqqan holda oilada bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasini milliy qadriyatlar asosida shakllantirishning quyidagi ijtimoiy-pedagogik usullarini ko'rib chiqish mumkin bo'ladi:

1. Ota-onalarning kundalik muomala usullari:

- o'zaro ta'sir usullari;

- o'zaro hamkorlik usullari;

- birgalikda ishlash usullari;

- bolalar shaxsini hurmat qilish va qo'llab-quvvatlash usullari ularni tushunish, ishonish hamda anglash usullari;

- bolalarni ishonitirish usullari, bu suhbat, ishonch bildirish, bahs-munozara, namuna, yo'naltirish, maqto'v, xatolardan ogohlantirish, o'zaro hamkorlik usullari.

2. Psixologik ta'sir usullari:

- individual yondashish usullari. Bolalar bilan o'zaro ishonch va maslahat ohangida suhbatlar o'tkazish;

- bolalar bilan turli xil xalq o'yinlari o'tkazish;

- bolalar bilan turli xil psixologik mashqlar o'tkazish;

- bolalar bilan muloqotda yuzaga keladigan psixologik muammolarni hamkorlikda tahlil qilish usullari;

- milliy-badiiy asarlardagi xalq qahramonlari obrazlarini jonli yetkazish va ularning ijobiy fazilatlarini yoritib berish usullari;

- bolalarda o'z milliy mentalitetimizdan kelib chiqadigan ruhiy-irodaviy tarbiyani shakllantirish usullari;

- bolalar bilan "O'zbek xalq ertaklari dunyosiga sayohat", "Fantaziya xonasiga kirish", "Sirlar olamiga sho'ng'ish", "Vaqt mashinasida o'tmishga sayohat" kabi mashg'ulotlar hamda o'yinlar o'tkazish usullari;

3. Nutq orqali (verbal) ta'sir usullari: - izoh va tushuntirish;

- hikoya va ertak;

- ma'ruza va bahs;

- savol-javob usullari.

4. Milliy qadriyatlarni namoyish etish usullari:

- fotolavhalar namoyishi;

- ilustrasiyalar namoyishi;

- milliy qadriyatlarining o'zgarish, rivojlanishi kuzatish usullari.

5. Amaliy usullar:

- bolalar bilan hamkorlikda mehnat, osori – atiqalar, obidalar, eski qo‘lyozma yoki kitoblarni asrab-avaylash;

- bolalarni turli saylgoh va ziyoratgohlarga olib borish;

- xalq milliy bayramlarida va yirik umumxalq tadbirlarida ishtirok etish.

6. Milliy adabiyot, tarix, san‘at va madaniyatga oid asarlarni o‘rganish usullari:

- bolalarga milliy adabiyot, tarix, san‘at va madaniyatga oid kitoblardan olib berish;

- milliy adabiyot, tarix, san‘at va madaniyatga oid asarlardan ko‘chirmalar, nusxalar olib, ularni bolalarga yetkazish;

- bolalarda milliy rassomchilik, haykaltaroshlik va xalq amaliy hunarmandchiligi namunalariga nisbatan qiziqish uyg‘otish hamda nodir asarlar bilan ularni tanishtirish;

- bolalar bilan birga dars tayyorlash, turli qiziqarli mashg‘ulotlar o‘tkazish.

7. Milliy qadriyatlarimiz asoslarini yorituvchi videoko‘rsatuvlar, filmlar hamda lavhalarni bolalarga ko‘rsatish;

8. Bolalar ongiga milliy qadriyatlarni singdirishda maqsadga yo‘naltirish usullari:

- bilimlarni egallashga yo‘naltirish;

- ko‘nikma-qobiliyatlarni shakllantirish;

- qadriyatlarga ijodiy yondashishga o‘rgatish;

- o‘z qiziqishlarini amalga oshirishga yo‘naltirish;

- bolalarga o‘zlari olgan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarini sinovdan o‘tkazishga o‘rgatish;

- olingan barcha bilim va ko‘nikmalarni milliy qadriyatlarimizni o‘rganish va asrab-avaylashga yo‘naltirish.

O‘zbek xalqi qadimdan oila ma‘naviyatiga alohida e‘tibor qaratgan. Bugungi kunda ma‘naviy merosdan foydalanib, mustaqil respublikamiz talabiga javob beradigan yoshlarni tarbiyalash har bir oilaning muqaddas burchidir. Bu burchni sharaf bilan ado etish oilada yosh avlod ongiga avlodlar shajarasi, kasb-kori, urf-odatlar, an‘analari, tarbiya usullari, jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, o‘ziga xos ijobiy tarixini singdirish, undan g‘ururlanish hissini tarbiyalashdan boshlanadi. O‘z ota-onasidan, oilasi, avlod-ajdodlari tarixidan g‘ururlangan inson o‘z o‘lkasi, millati, xalqi, tili, dini, madaniyatidan g‘ururlanishi, uni avaylab -asrashi, dunyoga ko‘z-ko‘z qilishi tabiiydir. Buning uchun oilada bolaning ongiga yoshlikdan boshlab «sen tarixi boy, ulug‘ millatning farzandisan», «sen ulug‘ mutafakkirlar, allomai-zamonlarni dunyoga keltirib, tarbiyalagan bobokalonlarning ajdodisan», «o‘zbek xalqi boy ma‘naviyatli, vatanga, xalqqa, sadoqatli xalq», «Bizning mamlakat dunyoda tabiati eng go‘zal, boy diyor» kabi tushunchalarni singdirib bormoq lozim. Sir emaski, ma‘naviy-ma‘rifiy islohotlarning mazmun va mohiyatini teran anglamaslik, loqaydlik, mahalliychilik, ma‘naviy va moddiy qadriyatlarga beparvolik oila ma‘naviyatiga salbiy ta‘sir etuvchi illatlardir. Buning oldini olishning muhim vositalaridan biri oilada bo‘sh vaqtni samarali tashkil etishdan iboratdir. Shuni unutmaslik kerakki, insoniyat va millatlar takomili hech qachon milliy an‘analarni poymol etish, axloq- odob pardalarini g‘ijimlash evaziga emas, aksincha, insonni yanada balandroq ma‘naviyat, poklik va odob cho‘qqisiga olib chiqishda namoyon bo‘ladi. Binobarin, «Ajdodlarimizning ruhi poklari va urf-odatlar, bizning eng yaxshi an‘analimiz qayta tiklanganda islohatlar muvaffaqiyatga erishadi. O‘ta o‘qimishli, ruhan bardam va jismonan baquvvat kishilargina istiqloq va taraqqiyot yo‘lini bosib o‘ta oladi. Sarchashmalari buyuk ajdodlarimizning tafakkurlari va muddaolaridan boshlanadigan xalqimizning ma‘naviy qadriyatlari iqtisodiy o‘zgartirishlarimizning mustahkam poydevori bo‘lib xizmat qiladi». Oilaviy bayramlarni nishonlash, yoshlar tarbiyasida alla, ertak, xalq maqol va matallaridan, qo‘shiqlaridan samarali foydalanish, birgalikda madaniy hordiq, chiqarishni, milliy sport o‘yinlari va musobaqalarini, tarixiy obidalar va qadamjolarga sayohatlar uyushtirish, boshqa millat ma‘naviyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, oila kitobxonligini tashkil etish, oilada til, muloqot va kiyinish madaniyatiga alohida e‘tibor berish, farzandlarga kasb-hunar o‘rgatish, oilada bo‘sh vaqtni ijtimoiy foydali mehnat vositasida samarali tashkil etish oila ma‘naviyatini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Muhokama va natijalar. O‘zbek oilasida vataniga, xalqiga, oilasiga, istiqloq g‘oyalariga sadoqatli, fidokor, mustaqil fikrlaydigan, dunyoqarashi keng, e‘tiqodi yuksak, iqtidorli, tashabbuskor, mas‘uliyatli, ma‘naviy va jismoniy barkamol avlodni voyaga yetkazish kelajagi buyuk O‘zbekistonning gullab-yashnashi uchun poydevordir.

Yuksak ma‘naviyatga ega ota-ona oilaning mohiyati, qadri, burchi, mas‘uliyat, oila vazifalari, oilada barkamol farzand tarbiyasi, oilani moddiy jihatdan ta‘minlash, uning osoyishtaligini saqlash kabi vazifalarni anglab yetadi va unga amal qiladi.

Yuksak ma‘naviyatli ota-ona farzandlarini insonparvar, vatanparvar, axloqiy jihatdan pok, bilimli, kamtar, oliyjanob qilib tarbiyalaydi.

Ma’naviyat ilm-fan, falsafa, adabiyot va san’at, xalq ta’limi, ommaviy axborot vositalari, urf-odatlar, an’analar, din va boshqa ko’plab tarixiy amaliy va zamonaviy qadriyatlarining ta’sirida shakllanadi. Aynan shu qadriyatlar oilada ota-ona, katta yoshdagi oila a’zolari ta’sirida shakllanadi.

O’zbek xalqi qadimdan oila ma’naviyatiga alohida e’tibor qaratgan. Bugungi kunda ma’naviy merosdan foydalanib, mustaqil respublikamiz talabiga javob beradigan yoshlarni tarbiyalash har bir oilaning muqaddas burchidir.

Bu burchni sharaf bilan ado etish oilada yosh avlod ongiga avlodlar shajarasi, kasb-kori, urf-odatlar, an’analari, tarbiya usullari, jamiyat taraqqiyotidagi o’rni, o’ziga xos ijobiy tarixini singdirish, undan g’ururlanish hissini tarbiyalashdan boshlanadi. O’z ota-onasidan, oilasi, avlod-ajdodlari tarixidan g’ururlangan inson o’z o’lkasi, millati, xalqi, tili, dini, madaniyatidan g’ururlanishi, uni avaylab -asrashi, dunyoga ko’z-ko’z qilishi tabiiydir. Buning uchun oilada bolaning ongiga yoshlikdan boshlab «sen tarixi boy, ulug’ millatning farzandisan», «sen ulug’ mutafakkirlar, allomai-zamonlarni dunyoga keltirib, tarbiyalagan bobokalonlarning ajdodisan», «o’zbek xalqi boy ma’naviyatli, vatanga, xalqqa, sadoqatli xalq», «Bizning mamlakat dunyoda tabiati eng go’zal, boy diyori» kabi tushunchalarni singdirib bormoq lozim.

Sir emaski, ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning mazmun va mohiyatini teran anglamaslik, loqaydlik, mahalliychilik, ma’naviy va moddiy qadriyatlarga beparvolik oila ma’naviyatiga salbiy ta’sir etuvchi illatlardir. Buning oldini olishning muhim vositalaridan biri oilada bo’sh vaqtni samarali tashkil etishdan iboratdir.

Binobarin, «Ajdodlarimizning ruhi poklari va urf-odatlar, bizning eng yaxshi an’analarimiz qayta tiklanganda islohatlar muvaffaqiyatga erishadi. O’ta o’qimishli, ruhan bardam va jismonan baquvvat kishilargina istiqloq va taraqqiyot yo’lini bosib o’ta oladi. Sarchashmalari buyuk ajdodlarimizning tafakkurlari va muddaolaridan boshlanadigan xalqimizning ma’naviy qadriyatlari iqtisodiy o’zgartirishlarimizning mustahkam poydevori bo’lib xizmat qiladi».

Mamlakatimizda har bir fuqaroning ma’naviy-ma’rifiy yuksakligiga erishish davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy yo’nalishlaridan birini tashkil etar ekan, bu boradagi ishlarning tamal toshlari aynan oilada quyiladi. Jamiyat ma’naviyatini shakllantirish bilan bog’liq ishlar quyidagi yo’nalishlarda amalga oshiriladigan ta’limiy va tarbiyaviy tadbirlar vositasida olib borilmoqda, bu albatta oila bilan ham bog’liqdir:

- mahallalar, oilalar va xotin-qizlar orasida amalga oshiriladigan madaniy-ma’rifiy tadbirlar tarzida;
- maktabgacha tarbiya muassasalari, umumta’lim maktablari, oliy va o’rta maxsus ta’lim o’quvchi, talabalari, yoshlar va boshqa toifadagi fuqarolar o’rtasida olib borilayotgan tadbirlar;
- ommaviy-axborot vositalari, matbuot vositasida amalga oshirilayotgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar;
- ma’naviy-ma’rifiy ishlarni takomillashtirish, samaradorligini oshirish bilan bog’liq;
- ilmiy-nazariy, ilmiy-amaliy va ilmiy-metodik yo’nalishlarda tadqiqot ishlari olib borish, sotsiologik tadqiqotlar o’tkazish;
- xalqlar, millatlararo do’stlik-birodarlik, ahillik, totuvlikni ta’minlashga qaratilgan tadbirlar;
- madaniy-ma’rifiy, ijodiy tashkilotlar tomonidan aholining ma’naviy madaniyatlilik darajasini oshirish, ularning bo’sh vaqtini samarali tashkil etish maqsadida amalga oshiriladigan tadbirlar;

Mazkur yo’nalishlarda olib boriladigan madaniy-ma’rifiy ishlar oilasiz, oila a’zolarining ishtirokisiz bo’lishi mumkin emas.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, ushbu tadbirlar majmuasi negizida yirik oilaviy sport musobaqalari, qo’shiq bayramlari, oilaviy ansambllarning ko’rik-tanlovlari, san’at bayramlari iqtidorli ijodkorlar bilan o’tkaziladigan ijodiy kechalar, milliy musiqa, raqs, qo’shiq, milliy estrada san’atini keng targib etishga qaratilgan maxsus teleko’rsatuvlar, teleradio darslari tashkil etish har bir fuqaro ma’naviy ongi va tafakkurini shakllantirishda ijobiy natijalar beradi.

Adabiyotlar:

1. Yo’ldoshev J.G’. Ta’lim yangilanish yo’lida. –T.: O’qituvchi, 2000.–224 b.
2. Yo’ldoshev J.G’, Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo’llanma. –T.: O’qituvchi, 2004. – 104 b.
3. Podlasiy I.P. Pedagogika.Noviy kurs: Uchebnik dlya stud. ped. vuzov: V 2knsm. –M.: Guman.izd.sentr VLADOS, 1999. –KN. 1: Obshnye osnovi. Protsess obucheniya. -576 s.: il. – S 361.
4. Soloveychik S.M. Pedagogika dlya vsex. –M. 1997. Ismatova N. B. Texnologiya razvitiya professionalnix interesov budushix prepodavateley posredstvom integratsii pedagogicheskix siklov //Nauchniy jurnal. – 2020. – №. 9. – S. 9-11.

5. Xodjiyeva Matluba Shukurovna, and Baxtiyer Tuyyevich Xamrayev. "Formirovaniye professionalnix ubejdeniy u budushix uchiteley v kachestve pedagogicheskoy problemi." Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture 2.2 (2022): 114-118 6

6. Ismatova N. B. Bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash davr talabi //Scientific progress. – 2021. – T. 1. – №. 5.

TALABALARNI MA’NAViy-AXLOQiy TARBIYALASHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV USULLARI

Raxmonova Gullola Shavkatovna,
Buxoro davlat universiteti
Maktabgacha ta’lim kafedrası o’qituvchisi
g.s.rahmonova@buxdu.uz

Ushbu maqolada talabalarda ma’naviy –axloqiy tarbiyaning tub mohiyati hozirgi ijtimoiy shart-sharoitda mamlakatimiz istiqboli va istiqloli to’g’risida g’amxo’rlik qilish, o’zligini anglash, Vatani va xalqining nimaga qodirligini, o’z qadr-qimmatini bilish, bor imkoniyatini Vatan, xalq ravnaqi yo’lida halol mehnat qilish, yuksak g’oya va kashfiyotlarni to’g’ri yo’nalitira bilish, bu yo’lda fidoyi bo’lishdan iboratdir.

Maqolada bugungi kunda oliy ta’lim talabalarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda kompetensiyaviy yondashuv usullari haqida so’z boradi. Oliy ta’limda ma’naviy-axloqiy tarbiyadagi funksiyalarini amalga oshirish muammosi talabalarni zamonaviy voqelikka o’z vaqtida moslashtirish, bizningcha, har bir ta’lim muassasasining muvaffaqiyatli rivojlanishining garovidir

Kalit so’zlar: oliy ta’lim, kompetensiya, ta’lim-tarbiya, ma’naviyat, axloq, qadriyat, usul, yondashuv, xalq ravnaqi, yuksak g’oya, zo’ravonlik.

МЕТОДЫ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ СТУДЕНТОВ

В данной статье рассматривается принципиальная сущность духовно-нравственного воспитания студентов в современных социальных условиях: забота о будущем и независимости нашей страны, осознание своей идентичности, знание того, на что способны Родина и ее народ, их достоинство, возможность честно трудиться на благо Родины, народа, уметь правильно направлять высокие идеи и открытия, быть самоотверженным на этом пути. состоит из.

В статье речь идет о методах компетентностного подхода в духовно-нравственном воспитании студентов высших учебных заведений на сегодняшний день. Проблема реализации своих функций в духовно-нравственном воспитании в высшем образовании заключается в том, что своевременная адаптация студентов к современным реалиям, на наш взгляд, является залогом успешного развития каждого учебного заведения

Ключевые слова: высшее образование, компетентность, воспитание, духовность, мораль, ценность, метод, подход, народное развитие, высокая идея, насилие.

METHODS OF COMPETENCY APPROACH IN SPIRITUAL AND ETHICAL EDUCATION OF STUDENTS

This article examines the fundamental essence of the spiritual and moral education of students in modern social conditions: concern for the future and independence of our country, awareness of our identity, knowledge of what the Motherland and its people are capable of, their dignity, the opportunity to work honestly for the benefit of the Motherland, the people, to be able to correctly direct high ideas and discoveries, to be selfless on this path.

The article will focus on the methods of the competence approach in the spiritual and moral education of students of higher educational institutions today. The problem of realizing their functions in spiritual and moral education in higher education is that the timely adaptation of students to modern realities, in our opinion, is the key to the successful development of each educational institution

Keywords: higher education, competence, upbringing, spirituality, morality, value, method, approach, popular development, high idea, violence.

Kirish. "Sayyoramiz ertangi kuni, farovonligi, farzandlarimiz qanday inson bo’lib kamolga yetishi bilan bog’liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o’z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo’ravonlik g’oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir"[1] deb prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev bekorga aytib o’tmadilar. Bugungi globallashuv jarayonida dunyoning har qarich yerida inson ongi va tafakkuri uchun jiddiy kurash ketayotgani ayni haqiqatdir. Birda yovuz, birda madaniy ko’rinishdagi bu

kurash har birimizdan atrofga teran nazar tashlash, jahonda kechayotgan turfa jarayonlarni aql va tafakkur bilan sarhisob etishga undaydi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev globallashuv sharoitida ma'naviyatga qarshi turli xurujlar haqida gapirar ekan: "Bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorism, giyovandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi",- [2] deb alohida ta'kidlaydi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-may "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4307-son Qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabr "**Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida**"gi Qarori e'lon qilindi. Qarorni qabul qilishdan ko'zlangan maqsad yosh avlodga mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarini yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirishdan iboratdir.

Tarbiya va ta'limni alohida ajratib bo'lmashligini biz juda yaxshi bilamiz. Konsepsiyada esa aynan shu masalalarga alohida to'xtalib o'tiladi va uzviylikni ta'minlash borasida qator ishlar rejasi ko'rsatib o'tilganini ko'ramiz.

Tadqiqot metodi.Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasining to'rtinchi bosqichi - ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatayotgan va band bo'lmagan yoshlar, *shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari tizimida (ikki davr asosida: birinchi davr — o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim bilan qamrab olinmagan, shuningdek, ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatayotgan va band bo'lmagan yoshlar – 17- 30 yosh, ikkinchi davr – o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalarining o'quvchi-talabalari 15 – 22 (24) yosh)ni o'z ichiga oladi.*

Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonini rivojlantirish borasida milliy qadriyatlardan foydalanish yo'llari va milliy tarbiya asoslari, ma'naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari, oliy ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish hamda bo'lajak mutaxassislarining ma'naviy-kasbiy tayyorgarligi muammosi, ayniqsa, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar tizimini samarali tashkil etish masalalari, oliy ta'lim talabalarini ma'naviy – axloqiy tarbiyalashda kompetensiyaviy usullardan foydalanish bo'yicha qator ishlar amalga oshirilgan.

Ko'pgina jahon va xorij olimlarining ta'kidlashicha, bugungi kunda kasbiy sifatlarni shakllanishi o'zining ahamiyatlilik darajasiga ko'ra inson ehtiyojlari orasida birinchi o'ringa ko'tarilmoqda.

V.A. Suxomlinskiy shunday deb yozgan: "Bola uchun eng yaxshi o'qituvchi - bu u bilan ruhan suhbatlashadigan, o'qituvchi ekanligini unutib, o'z shogirdida do'st, hamfikir odamni ko'radigan kishidir. Bunday o'qituvchi o'quvchining qalbining ichki tomonlarini biladi va uning har bir aytgan so'zi yosh, rivojlanayotgan shaxsga ta'sir qilish uchun kuchli vositaga aylanadi. Axloqiy xulq-atvorni va axloqiy xatti-harakatlarni rag'batlantiradigan muhitni yaratish o'qituvchining o'quvchilarning ma'naviy dunyosiga ta'sirchanligiga bog'liqdir. "

Oliy ta'limning ma'naviy-axloqiy tarbiyadagi funksiyalarini amalga oshirish muammosi talabalarni zamonaviy voqelikka o'z vaqtida moslashtirish, bizningcha, har bir ta'lim muassasasining muvaffaqiyatli rivojlanishining garovidir.

Oliy ta'limda ma'lumot olish – talaba shaxsini rivojlantirish, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari va elementlarining o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligining o'sishida ifodalangan uzluksiz ta'lim tizimining samaradorligini oshirishning mavjud tendentsiyalari ma'naviy-axloqiy muammolarga yangicha qarashni talab qiladi.

Talabaning ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish jarayoniga alohida e'tibor qaratilayotgani universitet ta'lim sifatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Hatto Aristotel, I. Kant, N.A. Berdyaev asarlarida insonning axloqiy va ma'naviy qadriyatlari muammosi ko'tarildi. Mashhur olimlar V.A. Slavenina, O.S. Bogdanova, N.I. Boldireva axloqni rivojlantirish muammosini tahlil qilishni o'rganib chiqdi.

Bu borada o'zimizda ham qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Masalan, V.Karimova, N.Dj.Mahmudova, O.Musurmonova, Sh.Sh.Olimov, M.Quronov, N.X.Oripova, Z.Q.Ismoilova, N.A.Muslimov, N.M.Ochilov, Y.P.Azarov, Z.E.Azimovalarning ilmiy ishlarida oliy ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish hamda bo'lajak mutaxassislarining ma'naviy-kasbiy tayyorgarligi muammosi tahlil qilingan.

Zamonaviy tadqiqotlarda talabalaridagi ma'naviy-axloqiy sifatlari shaxs ma'naviy taraqqiyotining asosiy mezon sifatida ajratib ko'rsatilmoqda.

Respublikamizda ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi tasdiqlandi, yoshlar

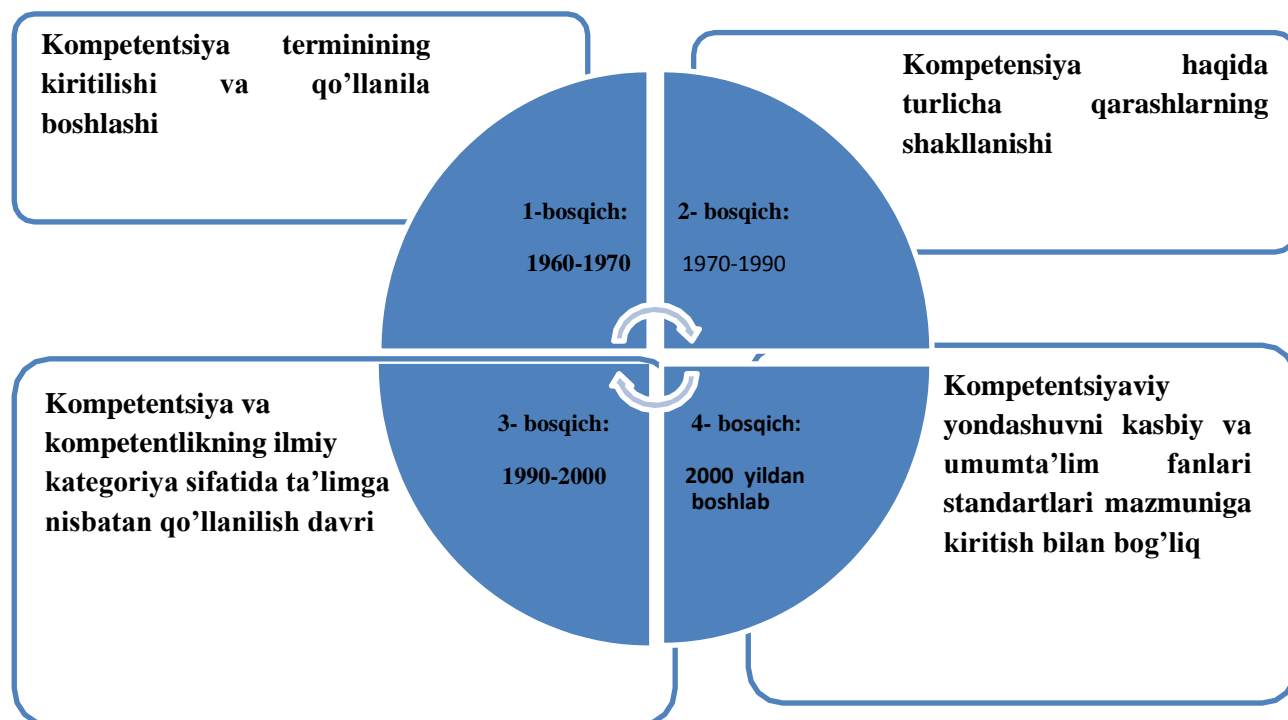
ta’lim-tarbiyasi uchun qo’shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o’z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tatbiq etildi, oliy ta’limda ham kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta’lim standartlari hamda fan o’quv dasturlari ishlab chiqish, ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishning me’yoriy asoslari yaratildi.

Ta’lim sifatini yaxshilash bo’yicha qator Qonun va qaror loyihalari ishlab chiqildi. Talabalarga bilim berish jarayonida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni singdirish, jumladan, ular orasida kitobxonlikni, san’atni targ’ib qilish yuzasidan “Besh tababbus” loyihalarida faol ishtiroki ta’minlandi.

2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasida ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo’nalishida oliy ta’lim sifatini tubdan oshirish, talab yuqori bo’lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o’rganish vazifalari belgilab berilgan. Bu ta’lim jarayonini zarur axborotlar bilan ta’minlash, ularni o’zlashtirib borishning maqbul yechimlarini topish va joriy qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim o’quvchilarni o’zlashtirilgan axborotlarni o’quv va hayotiy faoliyat turlarining standart va nostandart vaziyatlarida qo’llay olishga tayyorlashi bilan xarakterlanadi.

Tadqiqot muhokama va natijasi. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o’qitishning asosiy mohiyati – ta’lim va tarbiya jarayonida talabalarning shaxsiy hayotida, kelgusidagi ijtimoiy mavqei mustahkamlashida, shaxsiy va kasbiy faoliyatida zarur bo’lgan faoliyatlarni qo’llay olishi bilan bog’liq kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.

Kompetensiya muammosining ta’lim sohasiga kirib kelishi va uning rivojlanish tarixini shartli ravishda to’rtta bosqichga bo’lish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Kompetensiyaning rivojlanish bosqichlari

Bugungi kun talabalarini ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda kompetensiyaviy yondashuv muhim rol o’ynaydi.

A.V.Xutorskiyning ishlarida kompetensiya va kompetentlik ta’riflari, xususan, «...ma’lum bir sohada faoliyat ko’rsatishga imkon beradigan zaruriy bilim va ko’nikmalarga ega bo’lgan shaxs – kompetentli shaxs», degan fikri mos tushadi.

“Kompetensiya” atamasi keng ma’noda umumiy masalalarni hal etishda amaliytajribalar asosida bilim va malakalarni qo’llash, muvaffaqiyatli harakat qilish qobiliyatini bildiradi. Lotincha “campetere”- muvofiq bo’lmoq so’zidan kelib chiqqan.

Tahlillar asosida yoshlarning ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligi asosida ma’naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda ma’naviy-axloqiy bilimlar, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, ma’naviy-axloqiy fazilatlar, ma’naviy faoliyat kabi komponentlarni o’z ichiga olishi aniqlandi.

Ma’naviy-axloqiy e’tiqodga ega inson axloqiy me’yorlar, talablarni ongli bajaradi va ularga hurmat bildiradi. Lekin ma’naviy-axloqiy me’yorlar haqida bilimga ega bo’lish va uni tushunish e’tiqodni faoliyatga aylantiradi degan gap emas, ma’naviy-axloqiy bilimlar qachon hayotiy tajribalarda qo’llanilib, o’quvchilar tomonidan ularning faoliyatida namoyon bo’lgandagina shakllangan deyish mumkin. Ma’naviy-axloqiy tarbiya tizimida ma’naviy-axloqiy his-tuyg’ular inson tomonidan, uning voqea-hodisalar, kishilar hamda o’z xulqiga nisbatan his-tuyg’ularni uyg’otishga rag’bat paydo qiluvchi tarbiyaviy ishlar tizimli tashkil etilgandagina samarali kechadi. Mazkur tizimda xulq-atvorni shakllantirishga oid tarbiyaviy ishlar aks etadi. Shunga ko’ra ma’naviy-axloqiy xulq-odobga doir xislatlarni shakllantirishga undovchi rag’bat bilan hosil bo’ladigan faoliyat eng asosiy bo’lib hisoblanadi. Ma’naviy-axloqiy tarbiya mazmunida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tiklash masalasining kun tartibiga qo’yish zaruriyatining yuzaga kelganligimunosabati bilan tub o’zgarishlar yuz berdi. Ma’naviy-axloqiy tarbiyada yana bir eng qimmatli qadriyat erkinlikdir. Ta’limni demokratlashtirish bilan birga shaxs erki va huquqini hurmat qilish rivojlanadi. Bu esa o’z navbatida o’quvchi shaxsiga mas’uliyatini his etish, ongli intizomga rioya etish ko’nikmalarni tarbiyalaydi.

2-rasm. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning tarkibi

Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning tarkibi sifatida ma’naviy-axloqiy bilimlarning shakllanishi natijasida talaba-yoshlarda baxt, vijdon, burch, adolat, or-nomus, muhabbat, ezgulik, shon-sharaf, e’tiqod, sadoqat kabi bir qancha axloqiy kategoriyalar shakllanadi. Ma’naviy-axloqiy bilimlarni o’zlashtirgan talaba-yoshlarda tashabbuskorlik, ijtimoiy faollik, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, kamtarlik, fidoyilik kabi fazilatlar qaror topa boshlaydi. Ushbu fazilatlar ega yoshlar axloqiy me’yorlar talablarini ongli bajaradi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar sanalmish ma’naviy meros, urf-odat va an’analarga nisbatan hurmatda bo’ladi. Ammo ma’naviy-axloqiy me’yorlar haqida bilimga ega bo’lish, uni tushunish, ezgu fazilatlarini tarkib toptirish hali yoshlarning ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalanganini anglatmaydi. Insoniylik fazilatlarini qachonki hayotiy tajribalarda aks etib, shaxsning munosabatlarga kirishish faoliyatida yorqin namoyon bo’lsa, bu uning tarbiyalanganlik darajasini belgilaydi [3].

Xulosa. Jamiyat taraqqiyotida, ayniqsa, bugungi XXI asr-texnika taraqqiyoti davrida tarbiyaning o’rni beqiyos. Yoshlarni to’g’ri yo’lda tarbiyalash, ularni bilim olishga, mehnat qilishga undash va uning xulq-atvorini bosqichma-bosqich malakaga aylantirish va asosiy kompetensiyalarni shakllantirish zarur.

Zamanoviy axborot asri rivojlanib borayotgan bir davrda ta’lim tizimida yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda kompetensiyani yondashish erkin fikrlovchi, milliy qadriyatlarni e’zozlovchi shaxsni tarbiyalash imkonini beradi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy ustuvor vazifasi ham erkin fikrlovchi shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Bu borada yurtimizda barcha fanlardan Milliy o’quv dasturining qayta ishlab chiqilishi ham bejizga emas deb o’ylaymiz. Takomillashtirilgan davlat ta’lim standartlari

o'quvchilarning tayanch va fan yo'nalishlari bo'yicha umumiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi.

Ma'naviyat shaxs, xalq, davlat va jamiyatning kuch-qudrati, taraqqiyoti, imkoniyatlari va istiqbollari belgilab beruvchi ichki ijobiy, ruhiy omildir.

Har bir taraqqiy etgan, madaniyatli xalqning o'z tili, urf-odati, adabiyoti, an'anaviy moddiy va ma'naviy boyliklari bo'ladi. O'zbek xalqi ham dunyodagi eng qadimiy madaniy xalqlardan biri sifatida mana shunday xazinaga ega. Bu bilan biz haqli ravishda faxrlansak arziydi. Buning uchun o'sha qadimiy madaniyatini, urf-odatini bilishimiz, saqlashimiz va keyingi avlodlarga ham yetkazishimiz insoniy burchimizdir, ularning talabalarning axloqiy ma'naviy tarbiyasida alohida o'rni mavjud.

Talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda ma'naviy tadbirlar, ko'rgazmalar, milliy o'yinlar, bayram va marosimlarning tashkil etilishi muhim o'rin egallaydi.

Tarbiyaga oid bilim berish muammosi faqat ota-onalarning ishi bo'lib qolmasdan, balki bugungi jamiyatning asosiy ishi, keng ma'noda davlat ahamiyatiga molik ishdir. Prezidentimiz qarorlarida ta'kidlanganidek, barcha tashkilotlar, mehnat jamoalari, umuman jamiyat axloqiy sog'lom, ma'naviy boy, mamlakatning kelajagi bo'lgan yoshlar haqidagi g'amxo'rlikni kuchaytirishi zarur.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish - barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. –T.: O'zbekiston. 2017.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-may “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” gi PQ-4307-son Qarori

3. Ismailova Z. K. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish komponentlari. “Jamiyat va oila” jurnali

4. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. –T.: «Sano-standart» nashriyoti, 2017-yil

5. Рахмонова Г. Ш., Намозова Ш. Духовность-важный фактор развития общества //Scientific Impulse. – 2022. –Т.: 1. – №. 4. – С. 1455-1460.

6. Рахмонова Г. Ш. и др. Олий таълим муассасалари ўқитувчиларининг креатив компетентлигини ривожлантириш //Scientific Impulse. – 2022. –Т.: №. 4. – С. 1347-1350.

7. Рахмонова G. Talabalarni ma'naviy shakllantirishda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. –Т.: – №. 3.

8. Shavkatovna R. G. Improving Technologies To Develop Spiritual And Moral Competencies In Future Teachers //The American Journal of Management and Economics Innovations. – 2020. –Т.: – №. 09. – С. 1-5.

9. Рахмонова G. Ma'naviyat-jamiyat rivojlanishining muhim omili //Экономика. – С. 159-161.

МИЛЛИЙ ТАРБИЯ ФАЗИЛАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНГАНЛИК ДАРАЖАЛАРИ

*Жабборов Хазрат Хусенович,
ЖХУ университетлари доценти психология
фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Мазкур мақолада миллий тарбия фазилатларини шаклланганлик даражалари, миллий тарбиянинг ижтимоий психологик механизмлари, оилада фарзанд тарбиясига бўлган муносабатлар, ота-оналарнинг фарзанд тарбияси методларини билиш даражаси каби масалалар бўйича олиб борилган тадқиқотлар билан танишиши мумкин.

Калит сўзлар: *миллий тарбия, фазилат, хусусият, ахлоқ, иллат, таҳдид, маънавият, маърифат.*

УРОВНИ СФОРМИРОВАННОСТИ КАЧЕСТВ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

В данной статье можно ознакомиться с исследованиями, проведенными по таким вопросам, как уровни сформированности добродетелей народного воспитания, социально-психологические механизмы народного воспитания, отношение к воспитанию ребенка в семье, уровень владения родителями методиками детского воспитания.

Ключевые слова: *национальное воспитание, добродетель, характер, нравственность, пороки, угроза, духовность, просвещение.*

LEVELS OF FORMATION OF NATIONAL EDUCATIONAL QUALITIES

In this article, one can get acquainted with the research conducted on issues such as the levels of formation of the virtues of national education, social psychological mechanisms of national education, attitudes towards child education in the family, the level of knowledge of parents' methods of child education.

Key words: *national upbringing, virtue, character, morality, vices, threats, spirituality, enlightenment.*

Кириш. Биз тарбия ҳақида буюк алломаларимиз айтган юзлаб дурдона фикрларни биламиз. Фарзанд тарбиясини қачондан бошламоқ керак?, деган саволга буюк бобомиз Абу Али ибн Сино: “Бола тарбияси билан унинг туғилишидан аввалроқ, она қорнидан бошлабоқ бошлаш лозим”, деб жавоб берган. Чунки боланинг маънавиятига ҳам айнан шу пайтдан асос солинади.

Шу боис Ўзбекистон “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” тамойили асосида маърифатли авлод етказиш бўйича тараққиётнинг янги босқичига қадам қўйди. Янги давр шиддати таълим-тарбия тизимига ҳам ўзининг аниқ, қатъий талабларини қўймоқда. Ушбу талаблар доирасида давлатимизда таълим соҳасида педагогларнинг моддий-маънавий шароити тубдан яхшиланиб, таълим сифатини оширишнинг замонавий технологиялари жорий қилинмоқда.

Асосий қисм. Тарбия ва таълимни бир-бирдан алоҳида ажратиб бўлмайди, бу икки жараён ўзаро уйғун, узлуксиз асосда ташкил этилгандагина одобли, ахлоқий фазилатларга эга, юксак маънавиятли, шу билан бирга билимдон, зукко, руҳан ва жисмонан соғлом, кенг дунёқараш ва тафаккурга эга, замонавий касб-ҳунар эгаси бўлган ватанпарвар ёшларни етиштириб беради.

Бугунги кунда Ўзбекистонда ёшлар тарбиясини миллий ва замонавий асосда илмий-технологик ислох қилиш борасида олиб борилаётган ишлар уни бугунги кун эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда илмий асосланган таянч компетенциялар, фазилатлар асосида шакллантиришни талаб этмоқда.

Миллий тарбияга янги, тизимли ёндашув, болада таянч фазилатларни кафолатли шакллантиришда унинг психологик механизмларини ўрганиш, мазкур масалада оила, мактабгача таълим, умумий ўрта, ўрта махсус касб-ҳунар, олий таълим муассасалари, маҳаллаларнинг ижтимоий-педагогик имкониятларини тўлиқ юзага чиқаришни ва улар орасида илмий-методик узвийликни янги даражага кўтаришни тақозо этади.

Кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, Ватанга садоқат, бурч ва масъулият, ташаббускорлик ва бошқа фазилатлар ёшлар онгида назарий тушунчалар сифатида қолиб кетгани ҳолда унинг табиатида амалий одатларга айланмапти. Бунинг оқибатида уларнинг ушбу фазилатлар ҳақидаги сўзлари билан амаллари орасида тафовут намоён бўлмоқда, бу эса ҳар йили мустақил ҳаётга кириб келаётган йигит-қизларнинг ҳаётда ўз ўринларини топишларида бир қатор муаммоларни юзага келтирмоқда.

Айрим ўқувчи-ёшларда юксак мақсадларнинг шаклланмаганлиги, ўзини ўзи ўқишга сафарбар қилиш, ирода, матонат, тиришқоқлик, ҳаракат фазилатлари етарли ривожланмаганлиги таълим сифатига ҳам зарар кўрсатмоқда.

Масала юзасидан адабиётлар таҳлили миллий ва маънавий тарбия соҳасида ўқитувчиларнинг фаолиятини методик таъминловчи ўқув материаллари, шу жумладан, миллий ва маънавий тарбия соҳасига оид методик қўлланмалар, ўқувчилар учун зарур дарсликлар етарли эмаслигини кўрсатмоқда.

Шу муносабат билан бугунги глобаллашувнинг шиддатли ва ахборий шароитида миллий тарбиянинг ижтимоий-психологик механизмларини тадқиқ қилиш орқали оилада фарзанд тарбияси учун таянч фазилатларни шакллантириш, мазкур фазилатларга уларни одатлантириш, тарбияда тушунтириш/кўрсатиш/ўргатиш/намуна бўлиш каби таъсирчан усулларни ислоҳ қилиш ва шу орқали маънавий тарбия тизимини янада ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Оилада миллий тарбия ва фарзанд тарбияси ҳақида гап кетганда беихтиёр таникли маърифатпарвар Абдулла Авланийнинг “Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир” [1] деган чуқур маъноли сўзлари инсон эътиборини тортади. Кўплаб олимлар ўз тадқиқотларида маънавий таназзулнинг асосий омиллари бўйича қатор изланишлар олиб боришди, ҳар хил қизиқарли таҳлилий маълумотлар асосланди, лекин буларнинг ичида одамни ташвишга соладиган, бир қараганда эътиборсиздек туйиладиган, лекин оқибати таназзулга, жоҳилликка олиб борадиган бир омил, яъни оилада фарзанд тарбиясига эътиборсизлик иллати миллатнинг маънавий танназулининг асоси десак, ҳечам муболаға бўлмайди.

Хўш, нега бугун ота-оналар фарзанд тарбиясига эътиборсиз? Фарзанд тарбияси билан шуғулланишига қандай омиллар тўсқинлик қиляпти? Ота-оналар фарзанд тарбиялаш методларини билладими? Мазкур саволлар бизни масала юзасидан ҳамма учун бир тилдаги оптимал ечим топиш вазифасини қўймоқда. Бугун бутун дунёда инсон капитали учун кураш, энг катта сармоя фарзандни билимли бўлишига, тарбиясига тикилаётган бир вақтда бизда фарзанд тарбиясига эътиборсизлик иллат ва таҳдиди кучайиб бормоқда.

Оилада фарзанд тарбиясига эътиборсизлик иллати бир қатор қарорларда, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 28-июлдаги ПҚ-3160-сонли [2], 2019-йил 3-майдаги ПҚ- 4307-сонли[3], 2021-йил 26-мартдаги ПҚ- 5040-сонли Қарорлари[4] ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019-йил 31-декабрдаги 1059-сонли[5] қарорида ички таҳдид сифатида қайд қилиниб, мазкур таҳдидларни юзага келтирувчи педагогик, психологик омиллар бўйича тадқиқотлар олиб бориш, мазкур таҳдидларга нисбатан психологик-ғоявий кураш олиб бориш вазифаси қўйилди.

Юқоридаги масалани нечоғлик хавотирли ва долзарблиги тўғрисидаги мулоҳазаларни асослашда биз томонимиздан бугунги мураккаб мафкуравий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш, баҳолаш, устувор йўналишларни аниқлаб, уларнинг аҳоли турли қатламларига таъсирини ўрганиш ва зарур мақсадли ва манзилли психологик тавсиялар ишлаб чиқишга қаратилган миллий тарбиянинг ижтимоий-психологик механизмлари мавзуси бўйича жойларда текширилувчилар билан суҳбат, эксперт-интервью, сўровлар (ижтимоий-психологик), кузатиш, контент таҳлил, моделлаштириш, математик статистика (spss дастури), гипотетик-дедукция, визуализация, лонгитюд мониторинг ва маънавий маркетинг каби методлар орқали ўрганишлар олиб борилди ва қуйидагича эмпирик натижалар қайд қилинди(1-жадвал).

1-жадвал

Респондентлардан ота-оналарнинг фарзандига яхши тарбия бериши учун нима ҳалақит беряпти деб ўйлайсиз? деб берилган сўровнома натижалари

Мезонлар	Худудлар кесимида					
	Навоий вил.	Жиззах вил.	Сирдарё вил.	Самарқанд вил.	Бухоро вил.	Тошкент шаҳри
Ота-оналар тарбия методларини билмайди ва тарбиядаги масъулиятини англамайди	60%	57,4%),	57%	53%	44%	50%

Бизнинг тадқиқотимиз давомида миллий тарбияда таянч маънавий фазилатларни шаклланганлик даражалари ва аҳолининг ички ва ташқи таҳдидлардан хабардорлик даражаларини аниқлаштиришга қаратилган ўрганишларимиз қуйидагича эмпирик кўрсаткичларни қайд қилди (2-жадвал).

2-жадвал

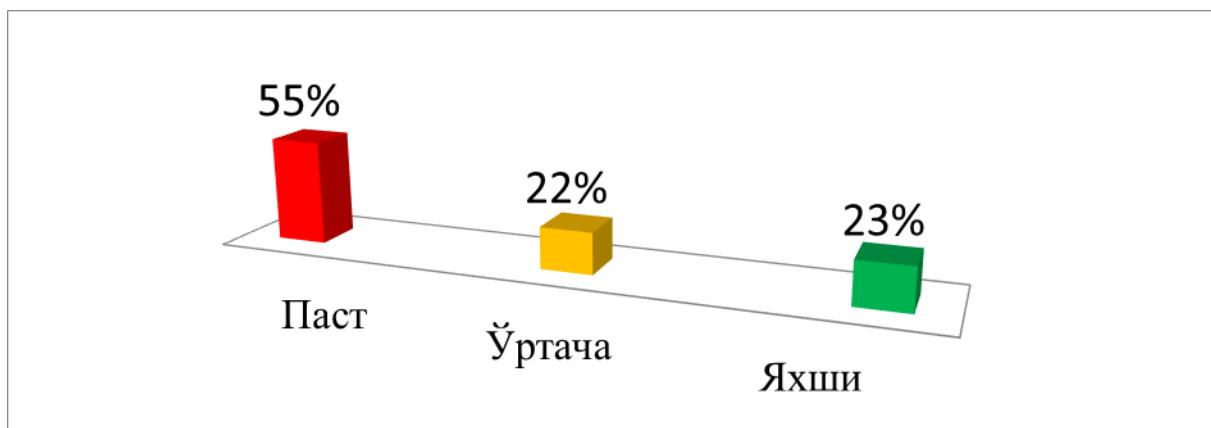
“Аҳолининг ички ва ташқи таҳдидлардан хабардорлик даражаси”

№	Таҳдидлар номи	паст	ўртача	яхши
12	Оилавий қадриятлар ва ёшлар тарбиясига эътиборсизлик	55 %	22, 2%	22,8 %
11	Эл-юрт тақдирига лоқайдлик	49 %	31 %	20 %
10	Миллий қадриятларга эътиборсизлик	47 %	22 %	31 %
9	ОИТС	43,3%	27,1%	28,8%
8	Эрта турмуш қуриш	42,2 %	35,5%	22,3%
7	Терроризм, Диний экстремизм	41,5%	26,6%	31,8%
6	Оилавий ажралишлар	41,2%	35,5%	23,3%
5	Наркобизнес	40,6%	33,4%	26%
4	Ўз жонига қасд қилиш	40,4%	23,4%	36,2%
3	“Оммавий маданият”	39 %	29,3%	31,7%
2	Одам савдоси	38,8%	28,8%	32,4%
1	Маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик	36,6 %	31,2 %	32, %

Ўрганишларда маълум бўлдики, текширилувчиларнинг аксарияти барча таҳдидлардан етарлича огоҳ ва хабардор эмас. Таҳдидларни танимаслик, унинг оқибатларидан огоҳ эмаслик унга чалинишни тезлаштиради. Бу каби ҳолатлар эса муайян тарбиявий бўшлиқни пайдо қилмоқда. Демак миллий тарбиямизда ўзига хос маънавий қусурлар намаён бўлмоқда, яъни аҳолимизда керакли таянч маънавий фазилатлар шаклланмаган. Ўз-ўзидан ушбу кўрсаткичлар мазкур масалага дахлдор профилактика ишларимизни таъсирчан методларга эга эмаслигини кўрсатади(1-расм).

1-расм

Респондентлар орасида оилавий қадриятлар ва ёшлар тарбиясига эътиборсизлик таҳдидидан хабардорлик даражаси бўйича ўрганишларнинг эмпирик натижалари

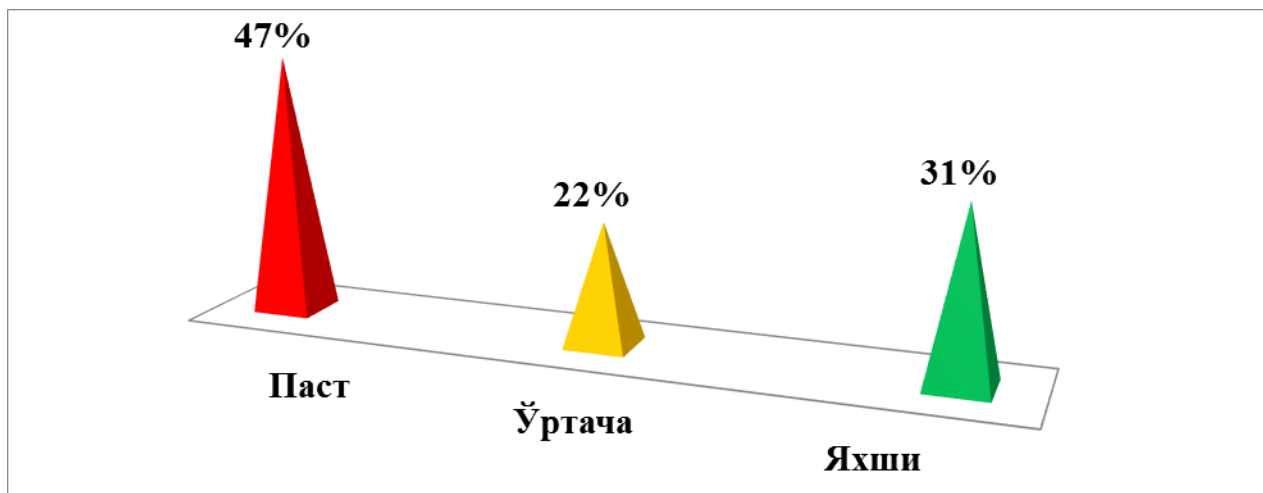

Оилавий қадриятлар ва ёшлар тарбиясига эътиборсизлик таҳдиди аҳоли орасида бошқа таҳдидларга нисбатан хабардорлиги пастлиги бўйича 55%, яъни салбий кўрсаткичга эга. Бу аҳолининг оилада ёшлар тарбияси, миллий тарбия билан боғлиқ ишларда сусткашликлар кўп эканлигини ёки тарбия масаласига паст муносабатда эканлигини кўрсатади. Бу иллатнинг салбий оқибатларидан кўпчилик беҳабар.

Миллий тарбиянинг шаклланишида миллий қадриятларнинг ўрни ҳам алоҳида ўзига хос асосли психологик омиллардан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам биз мазкур масала бўйича ўрганишларни амалга оширдик (2-расм).

2-расм

Респондентлар орасида миллий қадриятларга эътиборсизлик таҳдидидан хабардорлик даражаси бўйича ўрганишларнинг эмпирик натижалари

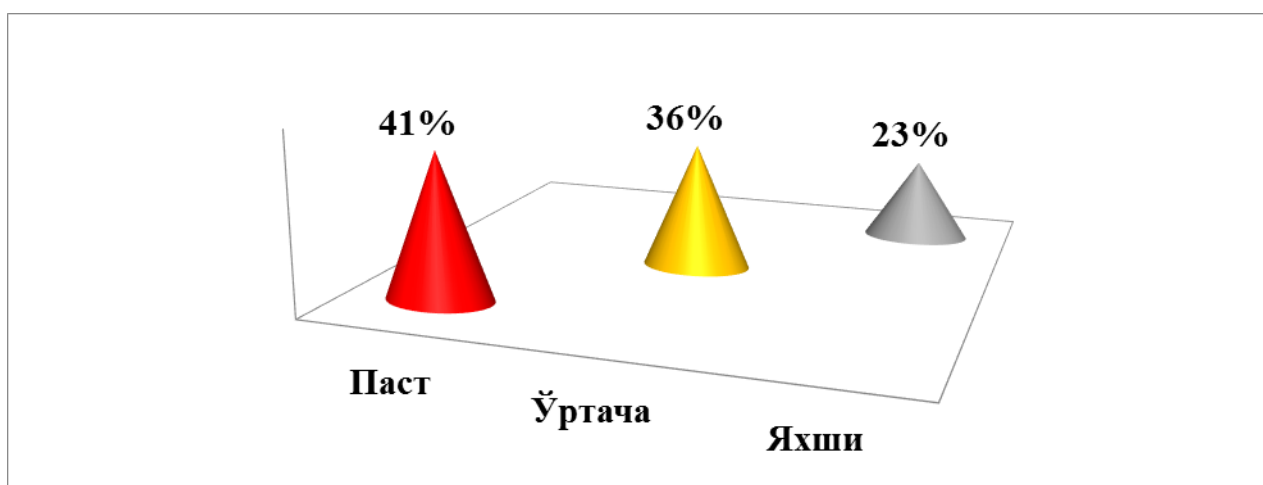

Масала юзасидан ўрганишлар, яъни аксарият респондентларнинг фикрича, ёш ота-оналар ўз фарзандларига миллий қадриятларни ўргатмаяпти, шу сабабли ёшларимиз миллий қадриятларни ҳурмат қилмаяпти, аксинча, “оммавий маданият”га замонавий маданият деб тақлид қилиш каби салбий жиҳатлар кўпайиб бормоқда деб таъкидланди.

Оилада миллий тарбия функциясининг ишламаслиги оилавий низолар ва оилавий ажримларни кўпайтираётганлиги кўпчилигимизга сир эмас ва биз шу сабабли ҳам мазкур фаразга аниқлик киритиш учун ушбу маслани ўргандик (3-расм)

3-расм

Респондентлар орасида оилавий ажримлар таҳдидидан хабардорлик даражаси бўйича ўрганишларнинг эмпирик натижалари

Биз тадқиқотимиз давомида ёшлар орасидаги жиноятчилик омилларини ҳам етарлича тарбия топмаганлик омили билан боғлиқ деб ўйладик ва мазкур фаразимизни ҳам текшириб кўриш учун

респондентлар орасида ўрганишлар олиб бордик ва қуйидагича кизиқ ва хавотирли эмпирик натижаларни қўлга киритдик (4-расм)

4-расм

Респондентлар орасида “Сизнингча, ёшлар орасидаги жиноятчиликни юзага келтираётган асосий омиллар нималардан иборат?” деб сўралган сўровнинг эмпирик натижалари

Тадқиқотимиз давомида оилада фарзанд тарбияси учун ажратилаётган вақт, яъни ота - она бир кунда ўз фарзанди билан тарбия бўйича қанча вақт мулоқотда бўлади, шунинг ҳам ўрганиш ва қуйидагича эмпирик натижалар қайд қилинди (5-расм)

5-расм

Респондентлар орасида “Сиз ўз фарзандингиз билан тарбия борасида мулоқот уюштирасизми?” деб сўралган сўровнинг эмпирик натижалари

Аслида мазкур қайд қилинган ҳолат ёшлар орасидаги жиноятчиликка сабаб бўлаётган омиллардан бири ҳисобланади, яъни икки авлод орасидаги ўзаро мулоқотнинг уюштирилмаслиги, оқибатда ота-она ва фарзанд бир-бирида кечаётган кечинмалар, ўзгаришлардан беҳабар қолади.

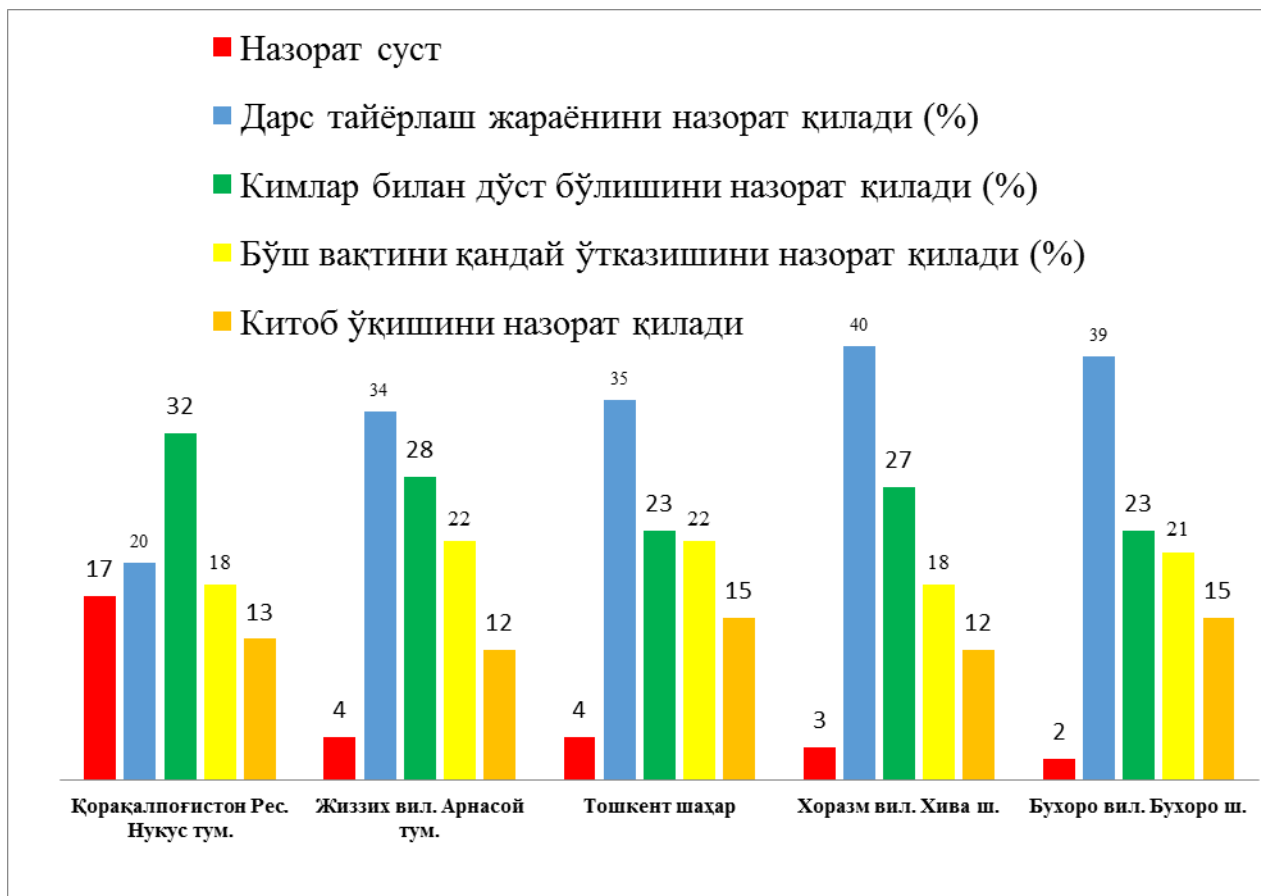
Агар яхшиликка ўргатилса, шу билан ўсади ва дунёю охирада саодатга эришади. Унинг савобига ота-онаси ҳам, ҳар бир муаллиму устозлари ҳам шерик бўладилар. Агар ёмонликка одатлантилса, ҳайвонлардек ўз ҳолига ташлаб қўйилса, охир-оқибат ҳалок бўлади. Гуноҳи эса унинг тарбияси учун жавобгар бўлганларнинг гарданига тушади”.

Тарбия масалаларига эътиборсиз қаралган вазиятда юзага келадиган кўнгилсизликлар ҳам, у келтириб чиқарадиган зарарли оқибатлар ҳам барчамизни огоҳликка даъват қилмоғи лозим.

Аммо бугун қайсидир даврада шу ҳақда фикр билдирилса, аксарият ота-оналарда масалага дахлдорлик билан эмас, аксинча ўз лоқайдликларини хастпўшлаш учун сизга: “Ҳозир замон жуда қийин бўляпти, тирикчилик учун югурмасанг бўлмаса!”, “Нима қилай болаларим ейман, ичаман дейди, кийим-кечагини айтмайсизми, бизга осон эмас...”, “Ҳа, энди ўзи омон бўлса, тарбияси бир гап бўлар...” деб жавоб беришади.

Биз тадқиқотимиз давомида ота-оналар ўз фарзандини педагогик назорат қиляптими ёки йўқми, шу каби ҳолатларни ҳам ўрганиш ва қуйидагича ҳолатларни аниқладик (6-расм).

Ота-оналар томонидан фарзандларнинг педагогик назорат қилиниши бўйича ўтказилган сўровлар натижалари

Демак биз оилада фарзанд тарбиясига эътиборсизлик ички тахдидини мазмун-моҳияти, унинг инсон, халқ, миллат учун аянчли оқибатлари тўғрисида аҳоли орасида кенг қўламдаги мақсадли ва манзилли профилактика тадбирларни олиб боришимиз мақсадга мувофиқ. Зеро, буюк ватандошимиз Имом Ғаззолий айтганидек “Болалар ота-оналарига берилган бир омонатдир. Боланинг қалби ҳар қандай нақшу тасвирдан холи бир қимматбаҳо гавҳардир. У қандай нақш солинса, қабул қилади, қаёққа букилса, эгилади.

“Ҳа энди ўзи омон бўлса, тарбияси бир гап бўлар...” айнан мана шундай бепарволик, эътиборсизликнинг ортида бутун бир миллатнинг маънавий таназзули нақд. Шундай экан, бугун мазкур масалани ҳар бир ота-она бу борада олиб бораётган ишларига бир назар ташлаб кўришлари лозим. Зеро, бугун илм-фан ва таълим изчил ривожланиб бораётган бир даврда ҳеч шак-шубҳасиз тарбия таълимнинг асосида туриши шартдир. Шу боис, илм-фан таълим-тарбия асосида олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Қолаверса ота-оналарни фарзанд тарбияси масъулияти тўғрисида Конституциямизнинг 64-моддасида ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар, деган қоида мустаҳкамлаб қўйилган.

Бундан ташқари, фарзандининг тарбияси билан қизиқмаган, етарлича ғамхўрлик кўрсатмаган ота-оналар Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 47-моддаси билан айбланадилар.

Эътибор қилиб қараладиган бўлса, “ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар”, дейилган моддага бу ерда икки мажбурият борлигини кўрасиз. Бири - боқиш, иккинчиси - тарбиялаш. Бизда бола боқиш муаммоси, яъни боламга нима едириб-ичирсам экан, деган муаммо йўқ. Бунинг тасдиғига мамлакатимизда ҳар иккинчи оилада машина тургани; АҚШнинг Калифорния университети олимлари ўтказган тадқиқотларда жаҳоннинг энг бахтли 158 та мамлакати орасида Ўзбекистонимизнинг 44-ўринга чиққанининг ўзи жавоб.

Бироқ иккинчи мажбурият - тарбиявий мажбуриятни таъминлашда ота-оналар муаммога дуч келмоқда. Яъни, пули кўп, бироқ болани қандай тарбиялаш керак, деган саволларга жавоблари - кам.

Уларда педагогик компетентлилик - билим, кўникма, малака, хоҳиш етишмаётгани сезилмоқда, деб такидлайди педагогика фанлари доктори, профессор М.Қуронов ўзининг “Бугун ҳар бир ота-она педагог бўлиши керак” деб номланган мақоласида.

Демак, бугунги кунда ота-оналар кўпроқ тарбиялаш мезонлари ва методлари ҳақида ўйлашлари лозим.

XXI асрда баркамол фарзанд тарбиясининг негизи сифатида оила (ота-она), мактаб (педагог), маҳалла (қўни-қўшни, нурунийлар, маҳалла фаоллари), ижтимоий муҳит (тенгқурлари, атрофидаги инсонлар) ўз мавқеини сақлаб қолаверади.

Шахсни тарбиялаш қуйидаги манбалар асосида амалга оширилиши мумкин:

- муайян тизимли, узлуксиз миллий тарбиявий, дастурий таъсир орқали;
- идеал, намуна тимсолида ўз-ўзини тарбиялаш, такомиллаштириш;
- ижтимоий муҳитдаги шахсларо муносабатда таҳлил қилиш, ибрат олиш воситалари ёрдами билан хулқ-одоб, фикрлаш малакаларини эгаллаш;
- аждодларимиз яратган бадиий, фалсафий, санъат асарларини ўзлаштириш орқали янги хислатларни ўзлаштириш кабилар.

Бугун ҳар бир ота-она педагог бўлиши лозим, тарбия методларини пухта ўзлаштирмоғи шарт, чунки фарзанд таълим-тарбиясига тикилган сармоя энг катта сармоядир.

Педагогика фанлари доктори, профессор М.Қуронов [6] ўзининг “Бугунги ҳар бир ота-она педагог бўлиши керак” деб номланган мақоласида бугунги ота-оналарнинг фарзанд тарбиялашдаги таъсирчан методлар тўғрисида қуйидаги қарашларини илгари суради. Жумладан, олимни таъкидлашча, фарзанд тарбиясидаги энг таъсирчан метод бу- ўргатиш методи. Чунки унинг ичида тушунтириш ҳам бор, суҳбат ҳам бор, кўрсатиш ҳам бор, айтиш ҳам бор, намуна ҳам бор.

Шуни унутмаслигимиз керакки, юрт келажаги, ватанимиз тараққиёти ва халқимизнинг эртанги кунни қандай бўлиши фарзандларимиз ва ёшларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқдир. Шу сабабли ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида, аввало, шахсни кўриши зарур. Ана шу оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, униб-ўсиб келаётган ёшларни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш – таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим, деб қабул қилишимиз керак.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, оилада фарзанд тарбияси - оила бахти, фарзандларнинг тарбияли етук инсон бўлиб етишидаги ота-онанинг саъй-ҳаракати ҳисобланади. Оиладаги фарзанд тарбияси унинг келажакда ким бўлиб етишишида муҳим ўрин тутди. Демак, бола оилада жамиятнинг қиёфасини кўради, бўлажак фуқаронинг табиати, дунёқараши ва ахлоқий қиёфаси оилада шаклланади ҳамда шунга кўра камол топиб боради.

Фарзандларимизни илм-фан ва таълим-тарбия асосида вояга етказиш мақсадга мувофиқ экан, ўз ўрнида тарбия эса миллий фазилатларга йўғрилган миллий тарбия билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, ёшлар келажак эгалари ҳисобланади. Ёшларимиз таълим-тарбиясида эса миллий тарбия катта аҳамиятга эга. Энг муҳими, фарзандларимиз тарбиясига эътиборли бўлайлик, айнан шу мезон болаларимизни маънан, руҳан соғлом, ўз ота-боболарига, тарихимизга, Ватанимизга, она тилимизга, ўз миллий кадриятларимизга ҳурмат билан қарайдиган баркамол бўлиб ўсиб унишининг асосидир.

Адабиётлар:

1. Шавкат Мирзиёев раислигида 2019 йил 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини оширишга бағишланган видеоселектор йиғилиши <https://www.xabar.uz/talim/shavkat-mirziyoyev-maktablarda-qanday>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги ПҚ-3160-сон Қарори // <https://lex.uz/docs/3360950>.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 майдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4307-сон Қарори <https://lex.uz/docs/4320700>.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5040-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/5344692>

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлар тўғрисида”ги 1059-сонли Қарори

6. Куронов М. “Ҳар бир ота-она педагог бўлиш керак” мақола. <http://www.adolatnashr.uz/uploads/17.Oila.2016.pdf>.

5. Jabborov X.X. Ёшларда миллий тарбия шаклланишининг психологик қонуниятлари. *Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal*. VOLUME 2 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor. SJIF 2021: 5.423. <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-209-219>.

6. Жабборов Хазрат Хусенович. Миллий тарбиянинг қадимий ва замонавий ижтимоий-психологик омиллари. Таълим ва инновацион тадқиқотлар образование и инновационные. Халқаро илмий-методик журнал. Исследования education and innovative research № 9, 2022 сентябр. Б. 270-283

7. Джабборов Хазрат Хусенович Социально-психологические индикаторы национального воспитания. *Science and education scientific journal* ISSN 2181-0842. Volume 3, Issue 3 . March 2022. Page 1082-1089. <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2883>

8. Jabborov Kh.Kh. The study of the problem of national education by eastern thinkers. *International Journal of Pedagogics* (ISSN – 2771-2281) VOLUME 03 ISSUE 02 Pages: 14-20 SJIF IMPACT FACTOR (2021: 5. 705) (2022: 5. 705) (2023: 6. 676) OCLC – 1121105677/ Online Link:- <http://theusajournals.com/index.php/ijp/article/view/765>

ТАЛАБАЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА ЖАМОАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ МУВОФИҚЛАШТИРИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ОМИЛЛАРИ

*Ҳомидов Хусниддин Купайсинович,
Бухоро давлат университети
Педагогика кафедраси катта ўқитувчиси,
педагогика фанлари фалсафа доктори (PhD)*

Мазкур мақолада талабаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда жамоат ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш механизмини такомиллаштиришнинг омиллари, миллий қадриятлар асосида таҳлил қилинган. Шунингдек, талабаларни аجدодлар қолдирган бой маънавий мерос билан ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: олий таълим, жамоат ташкилотлари, Ватан, ватанпарварлик, миллий ғоя, миллий қадриятлар, таълим-тарбия, маънавият, маданият, маърифат.

ФАКТОРЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА КООРДИНАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПО ВОСПИТАНИЮ СТУДЕНТОВ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ДУХЕ

В данной статье анализируются факторы совершенствования механизма координации деятельности общественных организаций по воспитанию студентов в духе патриотизма на основе общенациональных ценностей. Также было сказано о воспитании студентов в духе патриотизма с богатым духовным наследием, оставленным их предками.

Ключевые слова: высшее образование, общественные организации, Родина, патриотизм, национальная идея, национальные ценности, студент, образование, духовность, культура, просвещение.

FACTORS OF IMPROVING THE MECHANISM OF COORDINATING THE ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN EDUCATING STUDENTS IN PATRIOTIC SPIRIT

In this article, the factors of improving the mechanism of coordination of activities of public organizations in educating students in the spirit of patriotism are analyzed on the basis of national values. It was also mentioned about educating students in the spirit of patriotism with the rich spiritual heritage left by their ancestors.

Key words: higher education, public organizations, Motherland, patriotism, national idea, national values, student, education, spirituality, culture, enlightenment

Кириш. Олий таълим муассасаларида талабаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, унда мамлакат мустақиллигини ҳимоя қилиш бўйича бурч туйғусини шакллантириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан ҳисобланади. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI асрда бу масала ҳақиқатан ҳам ҳаёт-мамонт масаласига айланиб бормоқда. “Тарбия қанча мукамал бўлса, халқ шунча бахтли яшайди”, дейди донишмандлар. Тарбия мукамал бўлиши учун эса бу масалада бўшлиқ пайдо бўлишига мутлақо йўл қўйиб бўлмайди” [1,592].

Миллий истиқлол ғояси ёшларни маънавиятли этиб тарбиялашнинг асосий негизи саналади. Шунингдек, ёшларни ҳақиқий ватанпарвар бўлишга, она-Ватанга чексиз меҳр-муҳаббатни қарор топтиришга, Ўзбекистоннинг буюк келажagini яратишда энг олижаноб ишларда фаол қатнашишга ундайди.

Асосий қисм. Талаба шахсини ривожлантириш, баркамол инсонни вояга етказишда уларнинг маънавий-ахлоқий шаклланиши муҳим аҳамият касб этади. Зеро, миллат ва она-Ватан олдидаги бурч, масъулиятни теранроқ англашга ҳаракат қилади. Яъни маънавий-ахлоқий етуклик шахсдаги бунёдкорлик ғояларини юқори даражада бўлишини таъминлайдиган ва комилликка етаклайдиган аниқ мақсадир.

Маънавий-ахлоқий тарбиянинг муҳим йўналишларидан бири – ватанпарварликдир. Ватанпарварлик талабанинг ўзи туғилиб ўсган, камол топган жой, замин, ўлкага бўлган меҳр-мухаббатини, муносабатларини ифода этадиган маънавий-ахлоқий хислатлари ва фазилатларидир.

Ҳар бир халқ ўз истиқболини камолга етаётган келажак авлод тимсолида кўради, шу боис мамлакатимизда истиқлол йилларида ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, ёшларни ёт ғоялардан асраш, баркамол инсон қилиб тарбиялаш борасидаги чора-тадбирлар изчил амалга оширилмоқда. Республикаимизда ўз Ватанининг фидойи фуқароси бўлиш каби фазилатларга эга бўлган ва ушбу вазибаларни муваффақиятли амалга ошира оладиган шахсни ривожлантиришга қаратилган улкан ислохотлар олиб борилмоқда.

“Талабаларни маънавий–ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳаддан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 3907-сонли Президент Қарорида “Талабалар билан доимий мулоқот қилиш мазкур соҳадаги долзарб муаммоларни аниқлаш ва ҳал этишда давлат органлари ва жамоат ташкилотлари фаолиятини ажралмас қисмига айланиб борилаётганлиги” айтиб ўтилган. Олиб борилаётган ислохотлар таҳлили ушбу соҳадаги муаммолар сақланиб қолаётганлигини кўрсатади:

- талабаларни Ватанга содиқлик ва унинг келажаги учун бурч ҳиссини сингдиришга, уларда турли ғаразли ғоя ва қарашларнинг салбий тасирига нисбатан мафкуравий иммунитетини шакллантиришга қаратилган ишлар етарли даражада самара бераётгани;

- миллий қадриятлар, шунингдек, бузғунчи ғояларга нисбатан муросазизликни шакллантириш юзасидан жамоат ташкилотларининг фаолияти етарли даражада эмаслиги;

- талаба-ёшларнинг дарсдан ташқари бўш вақтини самарали ташкил этиш учун зарур бўлган шарт-шароитлар, дарсдан ташқари муассасалар, шу жумладан, тўғарақлар, спорт бўлинмаларининг етарли эмаслиги ёшларни баркамол тарбияланишига ва уларнинг ахлоқий-эстетик дунёқарашини шакллантириш борасида жиддий муаммоларни келтириб чиқараётгани қайд этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев “Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир, биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустақкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавият” [2] - деб таъкидлаб ўтганлар.

Таниқли рус олими М.В Ломоносовнинг ёшлар таълим-тарбияси ҳақидаги қарашларида асосий ғоя ватанпарварлик асосида тарбиялашга қаратилган эди [3,65]. А.Н.Радичевнинг фикрича, ёшларни ватанпарварлик ғоялари асосида тарбиялаш муаммоси мамлакат ижтимоий-сиёсий тизими билан чамбарчас боғлиқдир.

Шундай қилиб, А.Н. Радищев "фуқаро" ва "ватанпарвар" тушунчалари муайян ўхшашликка эга эканлигини таъкидлаб, ватанпарварликнинг учта ўзига хос белгисини аниқлади:

1. Ҳалол ва шижоатли бўлиши керак, яъни бировнинг дарди ва муаммоларига бефарқ бўлмадлиги керак.

2. Ватаннинг ҳақиқий фарзанди яхши хулқли бўлиши, яъни қонунга бўйсунуши ва ўз Ватанининг фаровонлиги учун ўз ишига масъулиятли бўлиши керак.

3. Юксак билимли ва ахлоқли, юртига хизмат қилиш истаги билан доимо ҳамнафас юрадиган бўлиши лозим. [4,16].

Ватан, халқ, аждодларимиз, буюк алломаларимизнинг шуҳратини дунёга тараннум этишда, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда оиланинг ўрни бекиёсдир. Оиладаги соғлом муҳит – соғлом мафкурани шакллантиришнинг энг муҳим манбаи ҳисобланади. Ҳар томонлама етук, жисмонан баркамол, билимли, фидоий фарзандлари бўлган халқ, албатта, ўзининг буюк келажагини барпо этишга қодир. Ота-онанинг энг олий мақсади, фарзандини соғлом тарбиялаб вояга етказишдир. Чунки буюк давлатни фақат соғлом миллат, соғлом авлодгина кура олади.

Ватанпарварлик туйғусини шакллантириш оиладан бошланади. Оиладаги соғлом муҳит, оиланинг мустақкамлиги ва фаровонлиги, оиладаги ўзаро ҳурмат ва оила аъзоларининг аҳиллиги оила куршовида вояга етаётган фарзандларни ватанпарвар ва маънан етук бўлишига замин яратади.

Оила – ҳаёт бешигидир. Бола индивид бўлиб туғилади ва жамият тараққиётида ривожланиб, шахс сифатида шаклланади. Фарзандлар оилавий ҳаёт орқали жамият талабларини англайди, ҳис этади. Шунинг учун ҳам кексаларимиз Яратгандан асосан юртимизга, оилаларимизга тинчлик-хотиржамлик тилайди. Оила – кичик Ватан, ўз навбатида Ватан – умумий оиламиздир!

Ёшларда ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда оиланинг аҳамияти бекиёс. Айниқса, бугунги мафкуравий курашлар гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона тус олган вақтда ёшларни Ватанга садоқат руҳида тарбиялаш долзарб аҳамиятга эга. Ҳар томонлама соғлом фарзанд ўзининг ақл-заковати, куч-

кудрати, теран фикрлаши, мустаҳкам эътиқоди, баркамоллиги ва юксак даражадаги ватанпарварлик туйғуси билан ажралиб туради.

Юртимизда қабул қилинаётган қонунлар, қонуности ҳужжатлар, давлат дастурлари замирида ўсиб келаётган ёш авлодни аждодларга муносиб ворислар этиб тарбиялаш зарурдир. Чунки бу бизнинг ягона мақсадимиз ва интилишимиздир.

Юртимиз истиқлоли туфайли бекиёс бахтга эришдик. Энди ана шу бахтимиз пойдеворини ҳар томонлама мустаҳкамлаш йўлида қўлни қўлга бериб, елкама-елка туриб курашмоғимиз лозим.

«Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, бекиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада хушёрлик ва сезгирлигимизни, қатъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка ташлаб қўядиган бўлсак, муқаддас қадриятларимизга йўғрилган ва улардан озикланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир-оқибатда ўзимиз интилган умумбашарий тараққиёт йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин» [5,179], деб алоҳида таъкидлаган эди И.А.Каримов.

Тарихга назар соладиган бўлсак, бундан 800 йил муқаддам Жалололдиндек пахлавон ўғилни дунёга келтирган Ойчечак она фарзандлари қонига қўқрак сути билан бирга юртининг нафасини, меҳр-муҳаббатини, озодликка бўлган буюк соғинчини ҳам сингдира олди. У ўз аллалари билан ўғил-қизини Ватанга фидокорлик, халққа муҳаббат руҳида тарбиялади. Жалололдиннинг фожиавий тугалланган умри тарих саҳифаларида жасоратнинг мислсиз тимсоли сифатида муҳрланиб қолди. У форслардан Исфандиёр Хазар ўлкасида асирга тушган синглисини қутқариш учун бориб, ўзи ҳам асирга тушди. Зиндонда ундан «Нима хоҳлайсан?» деб сўралди. У эса «Ватанимнинг бир сиқим тупроғи ва бир култум суви», деди.

Ҳар бир инсон қалбида туғилган жойига нисбатан муҳаббат бўлиши даркор. Бир файласуфдан сўрадилар: «Яшаш қийин бўлган бу чўлу биёбонга қандай сабр қиласизлар?» У жавоб берди: «Агар инсоннинг туғилган жойига муҳаббати бўлмаганида эди, фаровон шаҳарларга одамлар сиғмас эди».

Она-Ватан – бу ўтмиш, бугун ва келажак бўлиб, халқимиз Ватан остонадан бошланади, деб бежиз айтишмаган. Инсон улғайган сари унда Ватан ҳақидаги тушунча кенгая бошлайди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Ўзбекистон – муқаддас Ватан, ота-боболаримиз ётган ер. Фарзандларимизни шу заминга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбларида шу муборак заминнинг ҳар қаричига меҳру муҳаббат уйғотиш - бугунги куннинг энг устувор фазилатларидан бирига айланаётгани ҳаммамизни қувонтиради. Дарҳақиқат, дунёда шундай бир буюк сўз борки, у инсон юрагидаги илоҳий нур каби доим ёлқинланиб туради, нур тараб танга қувват, руҳга роҳат, одам ҳаётига бир умр фароғат бағишлайди. Бу лазиз ва азиз "Ватан" сўзидир, у мўътабар "Она" сўзи билан ёнма-ён туғилади.

Ватан меҳри ва соғинчи каби завқли туйғулар банданинг виждони ва иймонининг бир бўлагидир. Ватан – бамисоли ота-онамиз каби ор-номусимиздир. Ватан – томига чиқиб бўлмас отам ва онам ўтирган ҳужра, боламли аллалаган бешик, хотиржам бош қўйган тўшагим ва аждодларимиз хоки ётган бир уюм тупроқдир.

Жонажон Ватанимизнинг шонли тарихи саҳифаларини варақласак, аждодларимизни нечоғлик ватанпарварликларига гувоҳ бўламиз. Улуғ тариқат пешвоси Нажмиддин Кубро юртимиз тарихида буюк ватанпарварлик намунасини кўрсатди. Ватан муҳаббати ила бўлган истакларидан бошқа истакларга қулоқ солмади.

Ватанпарвар фарзандларнинг жасорати, матонати эса доимо тилларда дoston бўлиб, уларнинг сиймоси абадийдир. Элнинг фаровонлиги, аҳволи бевосита у яшайдиган маконда ҳукм сураётган тинчлик, осойишталик, умуман, барқарор ривожланишига боғлиқдир. Қайси ҳудуд ва минтақада тинчлик-барқарорлик мавжуд бўлса, у ерда тараққиёт ва ривожланиш давом этади, аҳолининг ижтимоий турмуш даражаси кўрсаткичлари ошиб бораверади.

Кимда ким элининг ҳолидан хабардор бўлса, мамлакатининг ҳолидан ҳам хабардор бўлади. Бу ҳикматларнинг қачон пайдо бўлганлиги ва қайси тарихий даврга мансублигидан қатъи назар, уларнинг Ватан тақдирини ўйлайдиган шахсларга қаратилганлиги аниқдир. Кези келганда «Ватан учун ўлмоқ ҳам шараф», «Ватани борнинг бахти бор» ва «Ватанинг тинч – сен тинч» сингари мақоллар ҳам Ватанни севиш, уни эъзозлашга қаратилганлигини айтиб ўтиш жоиз.

Таъкидлаш керакки, талабаларни ватанпарварлик, мардлик намуналари бевосита Ватанни севиш, унга меҳр қўйиш каби қатор омиллар билан ҳам чамбарчас боғланган бўлиб, бу инсоннинг ғоявий йўналтирилганлик даражасига ҳам боғлиқдир. Бу хусусда мутахассислар шундай ёзади: «Айнан ғоявийликда оммавий қаҳрамонликнинг «сири яширилгандир». Шунинг учун ватанпарварлик

тарбияси жараёнида уни ғоявийлигига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, Шарқ маданиятида мард ва ватанпарвар тушунчалари Ватан билан бевосита боғлиқдир.

Аслида ватан туйғуси ҳар биримизнинг қонимизда, жонимизда бор. Қаерда бўлмайдик, аввало, ватан соғинчидан ўртанамиз. Ота-онамиз, опа-сингилларимиз, ака-укаларимиз, қишлоғимиз, шаҳримиз, ватанимиз томон талпинамиз, уларнинг бариси ватанимиздир, ватанимизнинг бир бўлагидир. Қадимда сафарга отланган, ватандан қувғин қилинган кишилар доимо ватанининг азиз тупроғини ёнларида олиб юрганлар. Бу ҳол бошқа халқларда ҳам мавжуд. Масалан, хинд афсонаси «Рамаяна»да ҳам ватан энг азиз нарса сифатида тилга олинади. Дарвишлик сари отланган Рам ўзи яшаб турган салтанат тупроғидан бир сиким олиб, уни доимо ёнида сақлайди.

Юқорида эътироф этганимиздек, миллий-маънавиятимиз қадрияти саналмиш Шайх Нажмиддин Кубро, Амир Темур, Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур сингари мутафаккирларимизнинг ватанга эътиқод, ватанпарварлик ҳақидаги кўплаб фикр-мулоҳазалари, ватан тараққиёти учун қилган эзгу ишлари бугунги кунда ҳар бир ватандошимиз учун, айниқса, ёшларимиз учун қимматли тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Шуни таъкидлаш лозимки, ватанпарварлик ҳақидаги тушунчанинг бу шакли биз томонидан биринчи марта аниқланган бўлиб, илгари турли мамлакатларнинг мутафаккирлари ва файласуфлари ватанпарварлик деганда фуқароларнинг давлатга ижобий муносабатини тарбиялаш ҳақида гапиришган эди. Ҳозирги мураккаб шароитда ёшларимизни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш долзарб вазифа бўлиб, миллий ўзлгимиз, қадриятларимизга ёт бўлган хуружлар, уларнинг онги ҳамда қалбини эгаллашга қаратилган ғаразли интилишлар тобора кучайиб бораётгани ҳар биримиздан янада хушёр ва огоҳ бўлишни талаб этмоқда. Зеро, ёшларимизни юртпарвар, комил, юксак маънавиятли, улуг аждодларимизга муносиб ворислар қилиб вояга етказиш бугунги кунда муҳимдир.

Талабалар маънавий оламининг дахлсизлигини кўз қорачиғидек асраб-авайлаш, уларни маънавий тажовуздан ҳимоя қилиш нафақат ота-она ёки таълим-тарбия мураббийларининг, балки кенг жамоатчиликнинг ҳам долзарб вазифаларидан бири саналади. Зеро, давлатимиз раҳбари таъбири билан айтганда, ёшларимизнинг тафаккури, дунёқараши тарих синовларидан ўтган, юксак маънавият хазинаси бўлган нодир адабиётлар асосида эмас, балки қандайдир шубҳали, зарарли оммавий ахборотлар ёрдамида шаклланишига бепарво қараб туролмаймиз. Ёшларни ҳар томонлама етук инсонлар этиб тарбиялаш, бўш вақтларини мазмунли ўтказишда фуқаролик жамияти институтлари, жамоат ташкилотларининг ўрни катта.

Ўзбекистонда кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтиш даври давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланган экан, бу муҳим жараёнда фаолият юритаётган жамоат ташкилотларининг ўрни алоҳида аҳамиятга эга. Шунинг учун мамлакатимизда ишлаб чиқиладиган Фармон ва Қарорлар ҳар томонлама баркамол ёш авлодни вояга етказиш, талаба-ёшларимизни умумбашарий қадриятлар уйғунлиги руҳида тарбиялаш кераклиги кўрсатиб ўтилган.

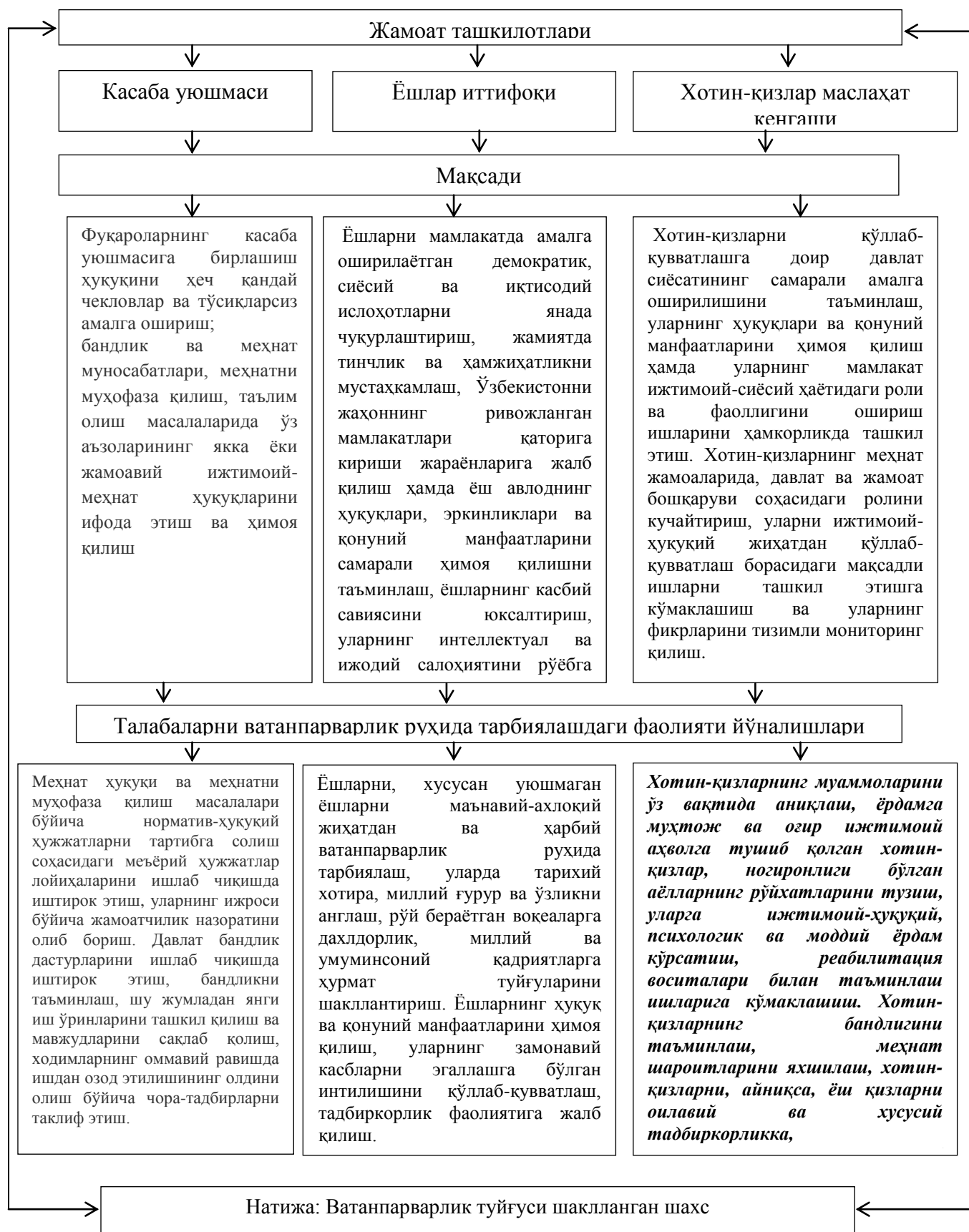
Бугунги кунда мамлакамизда олиб бориладиган барча ислохотларнинг негизида ёш авлодни ватанга чин эътиқодли, маънавий-ахлоқий фазилати юксак даражада шаклланган инсонлар қилиб тарбиялаш ётади. Мамлакатимиз ислохотлар ва ривожланиш жараёнларини бошидан кечирадиган бир пайтда, ёшларимизда мустаҳкам эътиқодни шакллантириш давр талабидир. Ёшларимизда ватан равнақи йўлида хизмат қилиш, ватан манфаатини ўз манфаатларидан устун қўйиш, ватанни кўриқлаш, юрт табиати ва бойликларини асраш, энг асосийси ватанга нисбатан чин эътиқодни тарбиялаш ота-оналар ҳамда тарбиячи-педагогларнинг асосий вазифасидир.

Токи ватан муқаддас тушунча экан, шу ватан тупроғи ва миллат шаъни учун жон берган боболарнинг, ака-укаларнинг хотираси ҳурмати ёшларимизни ватанга ҳақиқий эътиқодли инсонлар қилиб етиштиришнинг айна вақтидир. Мамлакатимизни ривожлантириш, дунё микёсига олиб чиқиш бугунги ёш авлоднинг бурчи ва вазифасидир. Ушба вазифаларни амалга ошириш жараёнида олий таълим муассасалари ҳамда жамоат ташкилотларининг ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашдаги мазмуни ва вазифалари қуйидагича бўлиши мақсадга мувофиқ:

1. Ёшлар ижтимоий онгини ривожлантириш;
2. Олий таълим муассасаларида талабаларини ватанпарварлик руҳида тарбиялаш;
3. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда маънавий-ахлоқий хулқ-атвор кўникма ва одатларни таркиб топтириш.

Жамоат ташкилотлари билан ҳамкорликда олий таълим муассасалари талабаларини ватанпарварлик руҳида тарбиялашга оид маънавий-ахлоқий мазмундаги тадбирларни ташкил этиш таълим муассасаси жамоасининг асосий вазифаси бўлиб, уларни ўтказишда раҳбарият, касаба

уюшмаси аъзолари, ота-оналар, “Ёшлар Иттифоқи”, Хотин-қизлар маслаҳат кенгаши ҳам иштирок этади. Жамоат ташкилотлари ўз мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиб, талабаларни ватанпарварлик (1-расмга қаранг).

1-расм. Талабаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда жамоат ташкилотлари фаолияти интеграцияси

руҳида тарбиялаш йўналишларини белгилайди. Ушбу жамоат ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш мақсадида уларнинг талабаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш йўналишларини аниқлашга ҳаракат қилдик.

Олий таълим муассасаларида маънавий-ахлоқий тарбияни йўлга қўйишнинг қуйидаги турлари алоҳида аҳамиятга эгадир. Сухбатлар, учрашувлар, дебатлар, ҳафталиклар, ойликлар, кўриклар, конференция, баҳс-мунозара ва бошқалар. Таълим муассасасида ташкил этиладиган тадбирлар умумий тарбиянинг ажралмас қисми сифатида муассаса фаолиятини ташкил этишда ўз ўрни ва аҳамиятига эга. Талабаларда ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда тадбирлар, кўрик танловлар, миллий халқ ўйинлари, экскурсияларнинг аҳамияти катта эканлигини ҳисобга олиб, улардан таълим-тарбиявий ишларни йўлга қўйишда фойдаланиш кўзланган натижага олиб келади. Маълумки, тарбия воситаси бўлган намуна муҳим эътибори билан эътиқодга яқин туради. Эътиқод тушунчаси ёшлар ватанпарварлигига тарбиявий таъсир кўрсатишда муҳим ўрин тутаяди. Бунда ўқитувчи шахсий тажрибасига таяниб талабаларнинг онгига, ҳиссиётларига таъсир қилади. Шу йўл билан ёшларда ижобий ахлоқий сифатлар таркиб топа боради ҳамда мустаҳкамланади, улардаги салбий хулқ-одатлари йўқотилади.

Талабаларда эътиқод ҳосил қилиш жараёнида этикага оид тушунчалар ҳам таркиб топиб боради. Ватанпарварлик тарбиясини амалга оширишда ҳар бир талабанинг кизиқиши, майли, фикр-ўйини диққат билан ўрганиш талаб этилади. Таълим олувчиларни ватанпарварлик ғояси асосида тарбиялашда ўзига хос методлар, шакллар ва воситалар мажуд бўлиб, улар ушбу соҳадаги фаолият олиб боришнинг самарасини белгилашда методик асос ахлоқий тарбиянинг қуйидагича метод, шакл ва воситалари бор. Улар қуйидаги тадбирлар асосида амалга оширилади:

1. Ватанпарварлик мавзусидаги сухбатлар: «Миллий ғурур, ватанпарварлик ва миллий ўзликни англаш ва уларнинг моҳияти», «Шахсда ватанпарварлик туйғусини қандай шакллантириш мумкин?»; «Ватанпарвар талаба-ёшлар қандай бўлиши керак?»; «Аждодлар мероси – юксак маънавиятимиз сарчашмалари»; «Миллий кадриятлар ва маънавият»; «Ватан қаҳрамонлари ва уларнинг жасоратлари»; «Янги Ўзбекистонни ёшлар билан барпо этамиз»; «Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати ва унинг устувор йўналишлари»;

Очиқ тарбиявий сухбатлар: Талабалар томонидан ватанпарварлик туйғуси моҳиятининг англаниш ҳолати, уларнинг бу тўғрисидаги шахсий мулоҳазаларини аниқлашдан иборат.

Сухбат мазмунининг умумий моҳияти: ватанпарварлик туйғусига эгаллик шахснинг муайян миллат вакили сифатида ўз эли, миллати тақдирига бефарқ бўлмаслик, унинг тараққиётини таъминлаш, шунингдек, унинг жаҳон ҳамжамиятида тутган ўрнини мустаҳкамлаш ва обрўсини ошириш йўлида хизмат қилиш шарафли бурч эканлиги тўғрисидаги тушунчаларни талабаларда ҳосил қилиш; уларда ватанпарварлик туйғусига эга бўлишдек ички заруриятни юзага келтириш.

Сухбат жараёнида ёритилиши зарур бўлган таянч тушунчалар: миллат, муайян миллатга мансублик, миллий ғурур, миллий ифтихор, миллий ўзликни англаш, миллат шаъни, кадр-қиммати ва обрўси, миллат тақдир, инсоний бурч.

2. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи билан ҳамкорликда “Ўзингни аяма, Ватан десалар...” шиори остида ижодий кеча ташкил этиш. Ушбу ижодий кечада Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисидаги ҳамда Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармон ижросини таъминлаш мақсадида ташкил этилади.

Ватанпарварлик деганда миллий кадриятлар, маданий меъросни ўрганиб, унинг кадриятга айланган қисмини давом эттириш, мустақиллигимизнинг барқарорлиги, келажакнинг буюклигини чин дилдан ҳис этиш, шундай келажакни барпо этишга астойдил кўмаклашиш, жонажон Ватаннинг эртанги куни, истикболи, тараққиёти, миллат обрўсига ҳисса қўшиш, фойда келтириш, корига яраш, фидойилик, ҳалоллик билан меҳнат қилиш, халқнинг шон-шухрати ва манфаатини ўйлаш, инсонпарвар, халқпарвар бўлиш ва шунга ўхшаш юзлаб фазилатлар каби хусусиятларни англатади.

Хулоса. Ўз навбатида биз Ватанга бўлган муҳаббатимизни ватанпарвар ва миллату мамлакатга хизмат қиладиган фарзандларни тарбия этиш билан кўрсатишимиз мумкин. Зеро, қўним топган жойимиз, Ватан деб билган шу юрт учун қанчадан-қанча инсонлар жони фидо бўлди. Ватан – ягонадир, Ватан – биттадир, деган ғояни шу мўътабар заминимизда яшаётган ҳар қайси инсон, униб-ўсиб келадиган авлодларнинг онги ва тафаккурига сингдириш, уларнинг ҳаётий эҳтиёжига айлантиришни энг устувор мақсадлари деб билмоқлари керак. Зотан, жаннатмонанд улуг она Ватанимизни севмоқ, равнақи учун фидокорлик қилмоқ, унинг тинчлиги ҳимоясида бўлиш ва асраб-авайлаш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиз эканлигини ёш авлодга етказиш муҳим инсонийлик вазифамиздир.

Олий таълим муассасаси талабаларида ватанпарварлик аудитория ва аудиториядан ташқари вақтларда ўтказиладиган маънавий-маърифий тадбирлар жараёнида ривожлантириш имкониятлари кенгрокдир. Ҳар бир фан ўқитувчиси ўз дарсида ўтаётган мавзусига боғлаб, талабаларда ватанга муҳаббат ҳисси, миллий ғурур, миллий ифтихор, давлатимиз рамзларига садоқат руҳидаги фикрларни айтиб, талабада ўз ватанига бўлган меҳр-муҳаббатни мустаҳкамлаб боради.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. (1-жилд). – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 592 б.
2. Ёшлар маънавиятини юксалтириш ва уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича 5 та муҳим ташаббус. // Халқ сўзи 2019 йил 19 март
3. Ломоносов М.В. Для пользы общества. М., 1990. - С. 65.
4. Смольнов В.Г. Проблемы формирования гражданского общества // Социально-политические науки. 1991. № 4.
5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., Маънавият, 2008, -176 б
6. Мусурмонова О. Педагогик технологиялар – таълим самарадорлиги омили; монография / Т.: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020.
7. Мухторов А. Глобаллашув шароитида маънавий таҳдидларни бартараф этиш омиллари. – Т., Маънавият, 2015.
8. Нишонова С. Ёшлар тарбиясининг маънавий илдизлари. – Т.: Янги аср авлоди, 2008.
9. Очилов М. Муаллим - қалб меъмори (Сайланма). – Т.: Ўқитувчи, 2001.
10. Тохтаходжаева М.Х., Нишонова С., Ҳасанбоев Ж.Ю. ва бошқ. Педагогика назарияси ва тарихи. 1-қисм. Педагогика назарияси. – Т.: Iqtisod-moliya, 2007.

“OILA PSIXOLOGIYASI” FANINI O‘QITISHDA OILADA BOLANI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIVIALASH OMILLARI

*Musinova Nozira Mirjadjanovna,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi*

Ushbu maqolada oila psixologiyasi fanini talqin etishda milliy qadriyatlardan foydalanish muammosini o‘rganish va tahlil etishning dolzarb jarayonligi, o‘zbek oilalarining shakllanishida o‘ziga xoslik, oilaviy munosabatlarda har bir shaxsning o‘z statusi, mavqeyi, maqomidan kelib chiqqan holda muomala, munosabatga kirishish, har bir oila va u bilan bog‘liq jarayonlarga alohida e‘tibor qaratishi zarurligi, oila haqidagi bilimlarni, tasavvurlarni va qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazishda qadriyatlarning o‘rni, Markaziy Osiyo xalqlarining oila xususidagi qarashlari, fikr- mulohazalari haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: oila, nikoh yoshi, er-xotinlarning milliy mansubligi, ota–ona va farzandlar, oilaviy hayot tartibi, qadriyat, sog‘lom muhit, o‘zaro munosabatlar.

ФАКТОРЫ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «СЕМЕЙНАЯ ПСИХОЛОГИЯ»

В данной статье рассмотрен актуальный процесс изучения и анализа проблемы использования национальных ценностей в трактовке предмета семейной психологии, своеобразие в формировании узбекских семей, трактовка каждого человека в семейных отношениях на основе его статус, положение, статус, необходимость уделять особое внимание каждой семье и связанным с ней процессам, роль ценностей в передаче знаний, представлений и ценностей о семье из поколения в поколение, взгляды и мнения народов Средней Азии о семье.

Ключевые слова: семья, брачный возраст, национальность супругов, родителей и детей, порядок семейной жизни, ценность, здоровая среда, взаимоотношения.

FACTORS OF CHILD EDUCATION IN THE FAMILY ON THE BASE OF NATIONAL VALUES IN TEACHING THE SCIENCE OF «FAMILY PSYCHOLOGY»

In this article, the current process of studying and analyzing the problem of using national values in the interpretation of the science of family psychology, the uniqueness in the formation of Uzbek families, the treatment and attitude of each person in family relations based on their own status, position, status, the need to pay special attention to each family and the processes related to it, the role of values in the transmission of knowledge, ideas and values about the family from generation to generation, the views and opinions of the Central Asian peoples regarding the family are given.

Key words: family, age of marriage, nationality of spouses, parents and children, order of family life, value, healthy environment, mutual relations.

Kirish.

O‘zbek oilasi o‘z psixologiyasi, mentaliteti va dunyoqarashi bilan boshqa millat-elatlardan farq qiladi. Oila psixologiyasi darslarida bolani, avvalo, milliy qadriyatlar shukuhida tarbiyalamoq darkor. Bugun biz uchun muqaddas hisoblangan oila ijtimoiy tizim sifatida «ota–ona va farzandlar», «er-xotin va qaynona-qaynota», «kelin-kuyov vaularning yaqin qarindoshlari» kabi munosabatlar majmuidan tarkib topgan bo‘lib, nabiralalar, kelin va quda-andalarga bo‘lgan munosabatlar xarakteri tomonidan, oilaviy hayot tartibi, oilaviy an‘analalar va qadriyatlarga ega ekanligi, muloqot shakli, milliy odatlarga rioya etilishi jihatlaridan etnomadaniy xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Bu jihatlar esa xalqimizda, aholida milliy xarakter, milliy temperament, milliy orzu, milliy istak, milliy g‘urur, milliy sharaf, milliy e‘tiqod, milliy qadriyat va milliy xotira tarkib topishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi.

Barkamol insonni shakllantirishda oila ijtimoiy institut sifatidabajaradigan vazifalarni boshqa biron bir tuzilma bajara olmaydi. Shuning uchun, ma‘naviy, ijtimoiy–psixologik jihatdan inson uchun oila birinchidan, yaxshi xulq namunalarini topib, ularni o‘zlashtirishda o‘ziga xos o‘rin tutadi; ikkinchidan, yon-atrofdagilar bilan hamkorlik qilish maqsadida muloqotga kirish yo‘llarini topish uchun imkon yaratadi; uchinchidan, farzandlarni mustaqil hayotga tayyorlashda turli mazmundagi axborotlarni jamlab, hayot

tajribalarini o‘rgatish o‘chog‘i sifatida xizmat qiladi.

Keyingi yillarda keng jamoatchilik va olimlarning diqqatini o‘ziga jalb qilib kelayotgan masalalardan biri shaxs va oila, oilaviy munosabatlar muammosidir.

Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas vatan sanalgan. Agar oila sog‘lom va mustahkam bo‘lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Binobarin, mahalla, yurt mustahkam bo‘lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Zero, oila farovonligi milliy farovonlik asosidir».

Oilaning ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy faoliyat-ijtimoiy himoya ko‘rinishida qadimiy ildizlarga ega. Ilk diniy-falsafiy (Avesto) va adabiy (Alpomish, Go‘ro‘g‘li) manbalarda biz insonning ijtimoiy kelib chiqishi nuqtayi nazaridan pedagogik qarashlarning aks etishini ko‘ramiz. Keyinchalik VI-VII asrlarda Markaziy Osiyo hududida islom dinining tarqalishi yangi ma‘naviy, axloqiy qadriyatlarni shakllantirdi va ular mintaqada oila va jamiyat tarbiyasi tizimiga ta‘sir ko‘rsatdi. Moddiy barqarorlik va ishlab chiqarish hamda savdo rivoji ehtiyojlariga asoslangan yangi ijtimoiy- iqtisodiy holat ma‘naviy va madaniy hayotning yuksalishiga, dunyoviy ilm va fanlarning gullab-yashnashiga, fors, arab, qadimgi yunon madaniyati yutuqlarini o‘zlashtirishga yordam berdi [1].

Gap shundaki, Sharqda va, ayniqsa, O‘zbekistonda oila nafaqat tarixan muhim ijtimoiy institut sifatida mavjud bo‘lib kelgan, balki hozirgi zamonda global o‘zgarishlarni boshdan kechirayotgan va ma‘lum ma‘noda mavqeyi zaiflashgan davrda ham jamiyatimiz hayotida favqulodda muhim rol o‘ynamoqda. Shu ma‘noda, uning mustahkamligi muammolari, unga ta‘sir etuvchi omillarni tahlil qilish mustaqillik sharoitida butunlay o‘zgacha qarashlar, konsepsiyalar va paradigmalarni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil.

Inson ma‘naviyatini shakllantirishning eng maqbul maskani oiladir. Oila qaysi millatga mansub bo‘lsa, o‘sha xalqning ma‘naviyatini o‘zida mujassamlashtirib, bir necha asrlik tarixga ega bo‘lgan an‘analarni, ma‘naviyatni avloddan-avlodga yetkazadi. Agarda shaxsning shakllanishida biologik, tabiiy va madaniy muhit, ijtimoiy tajriba, odamlar bilan munosabat kabi omillar muhim ahamiyat kasb etishini inobatga olsak, bularning barchasi oilada mujassamlashgandir. Zero, shaxs ma‘naviyati, uning dunyoqarashi, e‘tiqodi, hayotiy tamoyillari, ideallari, qadriyatlari, ko‘nikmalar majmuyi asosan oilada shakllanadi. Shu ma‘noda, oila ma‘naviyat qo‘rg‘oni hisoblanib, oila qaysi millatga taalluqli bo‘lsa, o‘sha millatning ma‘naviyatini o‘zida aks ettiradi. Sharq oilalarida tarbiyalangan farzandlar qat‘iyatli, matonatli, maqsadga intiluvchan, mas‘uliyatli va o‘ziga nisbatan talabchanligi, mehnatsevar, do‘stparvarligi bilan ajralib turadi. Ularga hissiyotlarni bir maromda tutish, mulohazalilik, sodiqlik, turli qiyinchiliklarga chidamli bo‘lish, xushchaqchaqlik, har xil sharoitlarga tez moslashish xususiyatlari xosdir. Aynan shu o‘ziga xosliklar majmuasi etnopsixologik xususiyatlar sifatida e‘tirof etilib, Sharq oilalarini boshqa millatga mansub oilalardan ajratib turadi [2].

Markaziy Osiyo xalqlarining oila xususidagi qarashlari, fikr- mulohazalari Mahmud Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Nasriddin Tusiy, Amir Temur, Alisher Navoiy singari mutafakkirlarning asarlarida o‘z aksini topgan. Milliy psixologiya tarixida hududimizdagi ijtimoiy-psixologik fikrlar taraqqiyotida o‘tmish mutafakkirlarimizning madaniy-ma‘rifiy qarashlari muhim o‘rin tutadi [3].

O‘zbek oilasiga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, ilg‘or urf-odat va an‘analar asrlar davomida shakllanib, rivojlanib, taraqqiy topib kelgan. O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov ta‘kidlab o‘tganidek, «O‘zbek oilasi mustabidlik zamonida ham o‘zining tarixan shakllangan qiyofasini yo‘qotmadi. Ulug‘ adibimiz Abdulla Qodiriy qahramonlaridan birining «Bu xonadondan hech kim norizo bo‘lib ketgan emas», deb aytgan gaplarida elimizga xos katta hayotiy falsafa mujassam».

Bugungi kunda milliy g‘oya, milliy mafkura targ‘iboti bilan keng jamoatchilik shug‘ullanmoqda, ayniqsa, ta‘lim tizimida izchil o‘rganilmoqda, darsliklar yaratilib, o‘quv jarayonlarida qo‘llanilmoqda. Yoshlar o‘z Vataniga sodiq, mard, fidoyi, yuksak ma‘naviy fazilatlar egasi bo‘lishga undalmoqda. Mamlakatimiz aholisi orasida milliy g‘oya, mafkuraviy targ‘ibot va tashviqot ishlarini tabaqalashtirib olib borilsa, qo‘yilgan maqsadga tezroq erishish mumkin. Bunda mamlakatimiz aholisini ikki qismga: ta‘lim bilan qamrab olingan va ta‘lim bilan qamrab olinmagan aholi qatlamlariga ajratib targ‘ib va tashviq qilinsa, maqsadga muvofiq bo‘lishi tadqiqotda ilmiy dalillangan.

Oilada baxtli hayot kechirishga har bir o‘g‘il va qiz bolani erta o‘rgatish, buning uchun uning ongida oila muqaddasligi va qadrli ekanligi tushunchasini shakllantirishi zarur. To‘g‘ri, o‘spirin yoshdagilarning bunday tasavvurga ega bo‘lishi qiyin, albatta, chunki oila-nikoh munosabatlarining o‘ziga xosligini bilish, ikir-chikir muammolarini tushunish masalasi ko‘pgina hayot tajribasi va bilimni talab qiladi. Biroq u nikoh qurish yoshiga ancha yetmasdanoq oilaning asosiy mazmunini tashkil etadigan omillarni tushuna olishlari kerak [4].

Ma‘lumki, oilaviy turmush munosabatlari oilaning o‘tgan ijtimoiy tuzumlarga, hozirgi mavjud va

kelajakdagi ijtimoiy hayotga bog‘lanib ketganligi bilan ikkiyoqlama xususiyat kasb etadi. Barcha zamon va davrlarda, sinfiy jamiyatlarda oilaviy munosabatlarning ijtimoiy va individual, sinfiy-tabaqaviy, milliy-etnik xususiyatlarga, o‘ziga xos belgilariga ega jihatlari mavjuddir. Bular esa oilaviy munosabatlarning psixologik va ma‘naviy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-axloqiy aloqalari xususiyatlarini belgilashga asos bo‘ladi.

Oila, ta‘bir joiz bo‘lsa, kishining hayot yo‘li, faoliyati boshlanadiganeng birinchi jamoa sanalib, inson ilk bor insonni shu yerda ko‘radi, u haqda tushuncha, tasavvurga ega bo‘ladi. Oilada, avvalo, bola uchun eng yaqin kishilar, uning ota-onasidir. Shuning uchun ham bolaning xulq-atvori, xarakteri, odat hamda ko‘nikmalari oilada shakllanadi. Chunki oila o‘z a‘zolari bilan uzluksiz o‘zaro ta‘sir etib, uning faoliyati, yurish-turishini nazorat etib boradi.

O‘zbek oilalaridagi o‘zaro hurmat, ehtirom, ota-onaga e‘zoz, farzandlarga mehr-shafqat va kichiklarga izzat-ikrom bu kishini barkamol inson, mukammal shaxs sifatida shakllantiradigan, axloqiy va ma‘naviy jihatdan go‘zal hamda yetuk qiladigan, insoniy fazilatlarni rivojlantiradigan qadriyatlar bo‘lib hisoblanadi. Va bu qadriyatlarning mazmun-mohiyati farzandlar ongiga dastlab oilada singdiriladi.

Jamiyatda oila doim ham muhabbat asosiga qurilavermaydi. Urf-odat, sharoit taqozosi, ota-ona orzusi bilan ham oila tashkil topishi mumkin. Ota-onalar farzandlar orqali kelajak avlodning, naslning davomiyligini ta‘minlaydilar, ya‘ni oilaning reproduktiv funksiyasi namoyon bo‘ladi. Ota-ona har qanday sharoitlarda ham farzandlari oldidagi o‘z vazifa va majburiyatlaridan voz kechishlari mumkin emas.

Oilaviy munosabatlarda, umuman ijtimoiy munosabatlarda har bir shaxs guruhdagi o‘z statusi, mavqeyi, maqomidan kelib chiqqan holda muomala, munosabatga kirishadi [5].

Oila jamoa shaklidagi ijtimoiy-psixologik tuzilma bo‘lganligi bois, yozuvchi romanlarida o‘zbek oilasining psixologik qiyofasini tasvirlab bera olgan. Shuningdek, asarlarda o‘zbek oilasidagi shaxslararo munosabatlar ierarxik tuzilishga ega bo‘lib, bu guruh a‘zolarining mavqeiga (statusiga), yoshiga bog‘liq ravishda amalga oshirilishi aks ettiriladi.

Umuminsoniy qadriyatlar insoniyat tarixining yaxlitligini ifodalaydi, u davrlar o‘tishi va ijtimoiy hayotning o‘zgarishi bilan bir qatorda takomillashib, rivojlanib, tobora ko‘proq xalqlarni, millatlarni, insonlarni yaqinlashtiruvchi, birlashtiruvchi va kamol toptiruvchi kuchga aylanib boradi.

Insonparvarlik va ijtimoiy adolat, erkinlik va ozodlik, barqa-rorlik va farovonlik, ezgulik va taraqqiyotga boigan intilish umuminsoniy qadritlarning muhim jihatlardir.

Umuminsoniy va milliy qadriyatlar uzviy bog‘liq va ta‘sirlashuvda o‘zaro boyib boradi. Umuminsoniy ahamiyat kasb etgan milliy qadriyatlar barcha xalqlar uchun muhim qadriyatga aylanadi. Shu jihatdan, umuminsoniy qadriyatlar milliy qadriyatlardan mazmunan kengdir, kelib chiqishi bo‘yicha barcha odamzodga tegishlidir. Hech bir millatning boshqa xalqlardan ajralgan holda rivojlana olmasligi, ayniqsa, hozirgi davrda biror xalqning yakka o‘zi jahon sivilizatsiyasidan alohida holda taraqqiy etmasligi ma‘lum.

Ijtimoiy psixologiyada oilaga jamiyatning asosiy yacheykalaridan biri sifatida qaraladi. Shaxs shakllanishida oiladagi muhitning ta‘siri, ahamiyati yuqori ekanligi, shu bilan birga, oilada ixtiloflar, nizolarning yuzaga kelishi yoxud ijtimoiy-psixologik muhitning buzilishi shaxslararo munosabatlar xususiyatlariga ta‘sir qiladigan holat va vaziyatlarga olib kelishi mumkin. Umuman olganda, o‘zbek xalqining oilaviy masalalar bilan bog‘liquzoq davrlar mobaynida shakllangan milliy psixologik qiyofasi o‘z mazmunini turli motivlar ta‘siri doirasida namoyon qilaveradi. O‘zbekistonning kundalik turmushida ham bu jihatlar kuzatiladi. Bu hol nafaqat badiiy adabiyot namunasida, balki bugungi kun real o‘zbek oilasini qurish bilan bog‘liq jarayonlarda ham gavdalanadi [6].

Oila shaxsning g‘oyaviy, siyosiy, iqtisodiy qarashlarini shakllantiruvchi, tevarak-atrofga, dunyoga munosabatlari tizimini, ya‘ni dunyoqarashi, e‘tiqodi, ehtiyojlari, qiziqishlari, ideallari, motivlari, hayotiy maqsadi yo‘nalishini belgilovchi jamiyatning eng kichik bo‘g‘ini sifatida muhimdir.

Oila ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida turli an‘ana, marosim, urf-odat, rasm-rusumlarni vujudga keltirganki, bular jamiyatning rivojlanishiga, shaxsning har tomonlama, jismoniy, ma‘naviy jihatdan kamolotga erishishiga, uning hayot tarziga o‘z ijobiy ta‘sirini o‘tkazib kelgan. Oiladagi sog‘lom, ijobiy psixologik muhit, oila a‘zolari o‘rtasidagi emotsional yaqinlikdan farzandlarda ota-onaga, qarindosh-urug‘larga nisbatan hurmat, mehr-oqibat singari eng yuksak, ezgu xislatlar tarbiyalanadi, insoniy fazilatlar shakllanadi.

Olimlarning ta‘kidlashlaricha, kishining xarakteri, dunyoqarashi ijtimoiy mehnat faoliyati ta‘sirida, tarbiya hamda hayot tarzining mahsuli sifatida tarkib topadi. Shaxsning yo‘nalishlari-ehtiyojlari, motivlari, qiziqishlari, ideallari, ishtiyoqi xarakterning mazmunini tashkil etadi. Xuddi mana shular kishining ijtimoiy voqea va hodisalarga, jamiyatga, jamoaga, boshqa kishilarga nisbatan munosabatlari xususiyatini belgilaydi. Shaxsning dunyoqarashi, ya‘ni tabiatga, jamiyatga hamda ularning rivojlanishiga bo‘lgan qarashlari sistemasi yo‘nalishning g‘oyaviy asosini tashkil qiladi. Shaxsiy motivlar esa jamiyat, sinf, jamoatomonidan

hal qilinishi lozim bo‘lgan ijtimoiy ehtiyojlar, muammolar va vazifalarning shaxs (ijodkor) tomonidan o‘zlashtirilishi, o‘rganilishida aks etadi.

Xulosa va munozara.

Umuman olganda, muayyan xalqqa, millatga xos bo‘lgan badiiy adabiyot o‘sha xalqning, shu bilan birga yozuvchining milliy psixologik xususiyatlarini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi. Chunki insonlarning ta‘b va didlari, xarakteri, his-tuyg‘ulari, intilishlari ijtimoiy - iqtisodiy, tarixiy-madaniy shart-sharoitlarda shakllanadi, rivojlanadi. Badiiy asar mazmunida aks etgan urf-odat, axloq-odob, shaxslararo munosabatlar me‘yorlariga doir tasavvur va tushunchalar xalqning ruhiy holati, kishilarning an‘anaviy, etnopsixologik xususiyatlari, maishiy turmushiga oid bilimlarni, axborotlarni o‘zlashtirib olishga imkon yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Eshmuradov O. Oila mustahkamligini ta‘minlashning ijtimoiy- psixologik omillari mavzusidagi psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori dissertatsiyasi 2022- yil
2. Eshmurodov, O. (2022). Qaynona va kelin o‘rtasidagi munosabatlarning bolalar tarbiyasiga ta‘siri .
3. Narbasheva, M. A. (2021). Bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlashda ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligining ahamiyati. ACADEMICIA: Xalqaro multidisipliner tadqiqot jurnali, 11(1), 728-732
4. Oila ensiklopediyasi. Milliy ensiklopediya nashri, – Toshkent, 2019.
5. Sodiqova Sh. Oila tarbiyasi. – Manaviyat nashri, - Toshkent, 2019.
6. Klinton X.R. Bir bolani yetti mahalla tarbiyalaydi yoki bolalarimizning bizga bergan saboqlari haqida. – Toshkent, Manaviyat nashriyoti, 2017.

PEDAGOGIK TA'LIMOTLAR TARIXI

ИМОМ АЛ –БУХОРИЙ ҲАДИСЛАРИДА МЕҲР ВА ТАЪЛИМ ТАРБИЯ МАСАЛАСИ

Бозорова Рўзигул Шарофовна,

“ТИҚХММИ” МТУ Бухоро табиий ресурсларни бошқариш институтининг
Ижтимоий-гуманитар фанлар ва жисмоний маданият кафедраси
доценти в.б, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
rbozorova85@mail.ru.

Мақолада буюк муҳаддис Имом ал-Бухорийнинг меҳр ва таълим-тарбияга оид ҳадисларининг шарҳи ҳақида фикр юритилиб, ёшлар онгида меҳрлилик, одоб-ахлоқ, ватанпарварлик, инсонпарварлик зояларини сингдириш масалалари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: ҳадис, муҳаддис, меҳр, таълим-тарбия, қадрият, уламо, фазилат, хислат, виждон.

ВОПРОСЫ МИЛОСЕРДИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ В ХАДИСАХ ИМАМА АЛ-БУХАРИ

В статье размышляется о толковании хадисов имама аль-Бухари о милосердии и воспитании, обсуждаются вопросы внедрения в сознание молодежи идей любви, нравственности, патриотизма, человечности.

Ключевые слова: хадис, мухаддис, милосердие, образование, ценность, ученый, добродетель, характер, совесть.

THE PROBLEM OF LOVE AND EDUCATION IN THE HADITHS OF IMAM AL-BUKHARI

The article reflects on the interpretation of the hadiths of Imam al-Bukhari on love and education, and the issues of inculcating the ideas of love, manners, patriotism, and humanity in the minds of young people are discussed.

Key words: hadith, muhaddis, love, education, value, scholar, virtue, character, conscience.

Кириш. Юртимизнинг олиму уламолари ўз келажаги ҳисобланган ёшларнинг таълим-тарбиясига, маънавий-ахлоқий дунёқарашига алоҳида эътибор қаратиб, жаҳонга тенгсиз ақл-заковат соҳибларини тақдим этиб келмоқда. Ёш авлодга замон талаблари асосида билим бериш учун, табиийки, профессор-ўқитувчилар малакаси ва маҳорати юксак бўлмоғи лозим. Айниқса, бугун ёшлар жуда илғор фикрламоқда. Ўқув машғулотларини уларнинг талабига мос, юкори даражада ташкил этиш учун педагог мунтазам равишда ҳар бир машғулотга алоҳида тайёргарлик кўриши, замонавий таълим технологияларини, билимларини тизимли равишда ўрганиши, касбий маҳоратини изчил ошириб бориш зарур.

Миллий педагогикамизда маънавий-ахлоқий тарбиянинг муҳим тарихий илдизини Марказий Осиё мутафаккирларининг маънавий-ахлоқий тарбия масалаларига оид таълимоти ташкил этади. Марказий Осиё жаннатмакон ўлка, шажараси бой макон бўлиши билан бирга, дунёга минглаб жаҳоншумул зотларни етказиб берган, илм-фан, маданият, маънавияти бой, умумбашарий тараққиётга ҳисса қўша олган марказлардан биридир. Ўзбекистоннинг жаҳонга донғи кетган, башарият илм-фани ривожига ҳисса қўшган алломалари, меъмор-муҳандислари, санъаткорлари, шоир ва олимлари бўлганки, улар жаҳон маънавияти, маърифатига улкан ҳисса қўшган. Уларнинг маънавий-ахлоқий, маърифий таълимотини ўрганиш, ундан ёшлар таълим-тарбияси учун фойдаланиш катта илмий-педагогик аҳамият касб этади.

Асосий қисм. Марказий Осиёнинг буюк алломалари ва маърифатпарварлари Абу Исо ат-Термизий, Имом Муслим ибн ал-Ҳажжож, Абу Довуд Сулаймон Сижистоний, Аҳмад Ан-Насоий, ибн Можжа, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Бурҳониддин Марғиноний ва бошқа кўплаб алломаларимиз тарғиб этган исломий қадриятлар маънавий ҳаётимиз ва дин-диёнатимиз кўзгуси ҳисобланади. Марказий Осиё мутафаккирлари халқимизнинг маданиятини ривожлантиришга, маънавиятини бойитишга улкан ҳисса қўшганлар. Улар яратган асарларда инсоннинг орифлик, фозиллик, комиллик даражаси ва уни тарбиялашнинг мақсад ва вазифалари аниқ ифодалаб берилган. Алломаларимизнинг фикрича инсон, биринчидан, илмдан орттирилган хислат, иккинчидан, ички ва ташқи кўринишдан топилган ҳақиқат, учинчидан, ақл туфайли ҳосил қилинган хулқ-атвор, тўртинчидан, молу-мулкдан

хам зиёда бўлган саломатлик каби фазилатларга эга бўлсагина фозиллик, комиллик поғонасига қадам кўяди. Бундай фазилатлар фақатгина маънавий-ахлоқий шаклланган кишидагина бўлиши мумкин. Зеро, маънавий-ахлоқий тарбия замирида ақл-фаросат, илму одоб, хушфёъллик, поклик, ҳалоллик, виждонлилик, меҳнатга муҳаббат, Ватанга садоқат каби инсоний фазилатлар ётади.

Марказий Осиё мутафаккирлари ўз асарларида ифодалаган маънавий-ахлоқий ғоялар халкни орифлик, фозиллик, комиллик даражасига кўтаришга йўллаган. Айниқса, “Ҳадис илмида амир ал-мўминийн” деган шарафли номга сазовор бўлган Имом ал-Бухорий (1441-1501) ҳадисларида комил инсон тарбияси асосий ўринда туради. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган тарихий нутқида таъкидлаганидек, “Марказий Осиё Уйғониш даврининг кўплаб ёрқин намояндаларининг ислом ва жаҳон цивилизациясига кўшган бебаҳо ҳиссасини алоҳида қайд этмоқчиман. Ана шундай буюк алломалардан бири Имом Бухорий ўз аҳамиятига кўра ислом динида Қуръони Каримдан кейинги муқаддас китоб ҳисобланган “Саҳиҳи Бухорий”нинг муаллифи сифатида бутун дунёда тан олинган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаб ўтганларидек, “Буюк Имом Бухорий ҳазратларининг “Ал-Жомий ас-Саҳиҳ” асари “Амаллар ниятга боғлиқдир. Ҳар кимга ният қилганигина бўлади”, – деган ҳадис билан бошланишида, албатта, жуда чуқур маъно бор”. Бугунги кунда ёшларимизга буюк ҳадисшунос Имом Бухорий ҳазратларининг ҳадисларидан ўрнак олиб, фаолият олиб бориш энг долзарб масалалардан биридир.

Имом Бухорий тўплаган беназир мерос – Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг саҳиҳ (ишончли) ҳадислари бутун инсониятни ҳидоят йўлига бошлаб келмоқда. Буюк алломанинг ҳаётий ва илмий фаолияти азалдан жумлаи жаҳонда муттасил равишда ўрганилиб, у зот ҳақида Фарбу Шарқда кўплаб илмий-оммабоп асарлар яратилган. Улардан бири суриялик олим Шайх Муҳаммад Жамолуддин Қосимий Дамашқийнинг “Ҳаётул Бухорий” (“Бухорийнинг ҳаёти”) номли асари бўлиб, унда алломанинг ибратли ҳаёти ва юксак илмий салоҳияти ҳақида кўп қимматли маълумотлар келтирилади.

Илм-фанда ҳадис илмининг амири деб тан олинган Имом Исмоил ал-Бухорий ҳадислари кўп ақл дурдоналарини ёшлар томонидан янада кўпроқ ўзлаштирилиши Республикамиз эҳтиёжларига мос келиб ахлоқий фазилатларни ўрганиши ёшларда ажойиб ички кечинмалар, ҳис-туйғулар уйғотади. Имом Бухорий ҳадислари ўз Ватанини севувчи унинг равнақи ва истиқболи учун фидоий ёшларимиз, баркамол авлод учун, албатта, дастурамал бўлиб қолиши, шубҳасиздир.

Муҳокамалар ва натижалар. Имом Бухорийнинг маънавий-ахлоқий қарашлари тизимида ота-онани сўзсиз ҳурмат қилиш, шахслараро муносабатларда меҳр-мурувват кўрсатиш, инсон қадрини улуғлаш ва таълим тарбияга эътибор муҳим ўрин тутаяди. Меҳр – миллат, халқ, жамият, оила, шахс маънавий илдизларнинг қанчалик теранлигини кўрсатувчи муҳим омил бўлиб, унинг мустаҳкамлигини кўрсатувчи барометр деб таъкидлайди тадқиқотчилар. Меҳр шахс иродаси, оила мустаҳкамлиги ва жамият барқарорлигининг асоси, халқнинг, миллатнинг, шахснинг теран тафаккури, чуқур фалсафаси асосида шаклланади. Меҳр кўникма, урф-одат, меҳнат асосида мустаҳкамланади, меҳрга муҳтожлик шахсни заифлаштириб, меҳрлилик шахснинг кучли томони ҳисобланади.

Шунинг учун, Имом Бухорийнинг ўзаро меҳр оқибатли бўлиш, меҳр-мурувват кўрсатиш борасида айрим ҳадисларини таҳлил қилишни жоиз топдик.

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам ўта болажон зот бўлганлиги биз учун ибрат мактаби. “Болага меҳрибонлик кўрсатиш ота-онанинг вазифаси ва боланинг ҳаққидир” дейдилар. Инсон зоти доимо меҳр-муҳаббатга эҳтиёжли бўлади. Айниқса, болалар бу нарсага жуда ҳам муҳтожлар. Меҳр-муҳаббат дини бўлмиш Ислом, динининг муқаддас китоби Қуръони Каримнинг дастлабки жумлалари ҳам “Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ номи билан бошлайман”, деган устувор тушунча билан бошланади. Болаларга меҳр-муҳаббат кўрсатиш ота-оналарнинг муҳим вазифаларидан бири сифатида кўрилган. Меҳр-оқибат, саҳийлик, ота-она ва катталарга омад, етим-есирларга мурувват, Ватанга муҳаббат, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, турли халқларнинг ўзаро дўст, тинч-тотув яшашлари каби инсоний фазилатларни баркамол авлод учун катта тарбиявий аҳамиятга эга. Хусайн Марвазий ривоят қилган ҳадисда “Мусулмон одам ўз боласига меҳр кўрсатиб, унинг бошини силаб, кўнглини овутиб, тарбия маъносида қилган ҳаракатларига ҳам албатта ажр олади” деб таъкидланган. Болалар тарбияси учун қилинадиган ҳар бир ҳаракат ажрсиз, савобсиз қолмас экан. Боланинг бошини силашда одамнинг ўзи роҳат топади, болага ҳам яхши таъсир қилганидан, Аллоҳ таоло бунинг учун ота-онага ажр-савоб берар экан. Ота-она боласининг бошини силагани учун ҳам ажр олар, уни едириб-ичиргани, кийдиргани, ўқитгани, Қуръон ёдлагани, одоб-ахлоқдан тарбия бериб қийналгани учун оладиган

савоблари қанча бўлишини ўзингиз тасаввур қилаверинг. Демак, ота-онанинг бола учун қиладиган ҳеч бир ҳаракати савобсиз, ажрсиз кетмас, дунёю охиратнинг бахту саодатига сабаб бўлмай қолмас экан.

Отанинг яна бир муҳим бурчи – фарзандларини меҳр-муҳаббат билан тарбиялашидир. Ҳаётда киз отанинг, ота кизнинг таянчидир. Ҳадисда “кимки учта киз фарзандни ўстириб тарбиялаб, вояга етказиб, муносиб жойга узатса, унинг мукофоти жаннатдир”. Отанинг уз умр йўлдошига бўлган адолати, муносабати, меҳр-муҳаббати, раҳм-шафқати ҳам фарзандларига тарбияси учун катта аҳамиятга эга. Фарзандлар адолат нималигини отанинг онага нисбатан муносабатидан биладилар.

Қизларга алоҳида ҳурмат ва меҳр билан муносабатда бўлиш ҳақида Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўрсатмалари ҳам бор. Чунки кизлар меҳрга муҳтож, ўзлари ожиза бўлишади. Шу боис улар тарбиясида эътибор, меҳр-мурувват ва эҳтиёткорлик кўпроқ зарур бўлади.

Ҳадисларда “Тарбия ота-оналарнинг бурчи ва фарзандларнинг ҳаққидир”, дейилади.

“Тарбия” сўзи арабча “робба” феълидан олинган бўлиб, ўстирди, зиёда қилди, риоясига олди, раҳбарлик қилди маъноларини билдиради. Мусулмон уламолар “тарбия”ни бир неча хил таъриф қилганлар. Жумладан, имом Байзовий куйидагича таърифлайди: “Тарбия бир нарсани аста-секин камолига етказишдир”. Роғиб Асфиҳоний “Тарбия бир нарсани бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўтказиб, батамомлик нуқтасига етказишдир. Тарбиянинг маъноларидан бири инсоннинг диний, фикрий ва ахлоқий қувватларини уйғунлик ҳамда мувозанат ила ўстиришдир” деб таъкидлайди.

Ислолда болалар тарбияси ота-онанинг энг масъулиятли ва узок давом этадиган бурчларидир. Бошқа бурчлар баъзи ишларни қилиш ёки мулкни сарфлаш билан охирига етади. Аммо тарбия масъулияти бардавом бўлади. Зотан, ота-онанинг фарзанд неъматига ҳақиқий шукрлари ҳам айнан тарбия масъулиятини шараф билан адо этиш орқали юзага чиқади. Амалий шукр – берилган неъматни неъмат берувчи зотни рози қиладиган тарзда тасарруф қилиш билан бўлади. Бинобарин, фарзанд неъматига амалий шукр қилиш ўша фарзандни Аллоҳ таолога итоат қиладиган банд қилиб тарбиялаш билан юзага чиқади.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Ҳар туғилган бола фақат фитрат (соф табиат) ила туғилади. Бас, ота-онаси уни яхудий ёки насроний ёки мажусий қилади. Бу худди ҳайвоннинг бус-бутун ҳайвон туғишига ўхшайди. Сиз унда кулоқ-бурни кесилганини ҳис қилганмисиз?” Тарбиянинг бир қисми болага одоб ўргатишдир. Бизнинг тилимизда “одоб” тарзида талаффуз қилинишга одатланиб қолинган арабча “адаб” сўзи, аслида, “маъдаба” ўзагидан олинган. “Маъдаба” сўзи одамлар даъват қилинган зиёфатни англатади. Одоб ҳам одамлар доимо даъват қилинадиган маънавий “маъдаба”- зиёфат бўлганлиги учун шу номни олган. Абу Муҳаммад “Китобул Воҳий” номли асарларида: “Одоб одамларни мақталган нарсаларга чакиргани учун “одоб” деб номланган”, - дейдилар. Абу Зайд раҳматуллоҳи алайҳи: “Одоб фазилатларидан бирига элтувчи яхши уринишга ишлатиладиган исмдир”, - деганлар. Одобнинг таърифига куйидагига ўхшаш фикрлар ҳам унинг моҳиятини янада теранлаштириб беради. “Мақтовга сазовор сўз ва амални қилиш одобдир”. “Ўзингдан каттани улуғлаб, ўзингдан кичикка меҳр кўрсатишинг одобдир”.

Ҳозирги кунда ғарб маданияти таъсирида “одоб”ни маданият дейиш ҳам жорий бўлган. Мисол учун, “овқатланиш одоби” дейиш ўрнига “овқатланиш маданияти” дейилади. Аввало, тарбия ва одоб масаласида ота-онанинг ўзи болаларга яхши намуна бўлиши керак.

Одоб масаласини инсоният тарихида тўлақонли равишда Ислом бошлаган, десак муболаға қилмаган бўламиз. Исломда кишининг ҳаётидаги ҳар бир нарсанинг ўз одоби бор. Дунёдаги одобга бағишланган асарларнинг асосини ва кўпчилигини Ислом халқлари вакиллари томонидан ёзилган асарлар ташкил қилади.

Ушбу ҳадиси шарифда онанинг бир оғиз гапида ҳам бола тарбиясига катта таъсир қиладиган омил борлиги уқтирилмоқда. Одатда оналар болаларини гапларига киргиза олмаслар, алдашга ўтадилар. Бирор нарса бериш ваъдаси ила алдаб, ушлаб олиб, калтаклашга тушадилар. Аслида эса, шу ишлари билан болаларининг тарбиясига зарар етказаётган, уларга ёмон намуна кўрсатаётган бўладилар. Ҳар бир бола учун унинг ота-онаси дунёдаги энг улуғ кишилар бўлади. Бола ота-онасига тақлид қилади ва улардан ўрнак олади. Ана ўша боланинг назаридаги энг улуғ ва ўрнак олишга сазовор инсон уни алдагандан кейин, болада, мен ҳам шундай қилсам бўлар экан, деган тушунча пайдо бўлиши табиий.

Шунинг учун ҳам ота-она болаларига доимо яхши ва гўзал ўрнак бўлишлари лозим. Барча яхши сифатларни намойиш қилиб, барча ёмон сифатлардан узокда бўлишлари керак. Ота-она болаларига шахсий намуна кўрсатишлари билан бирга уларга одобларни кунт билан, зерикмасдан ўргатиб боришлари зарур. Чунки ота-онанинг болаларга берадиган нарсалари ичида энг қимматлиси ва зарурийси одобдир. Ота-оналар ҳар томонлама болаларга ибрат мактабидир. Чунки улар биринчи

тақлидий ибратни ота-оналаридан ахтаради, ammo тополмаса кейин ташқаридагиларга тақлиб қиладилар. Шундай экан биз ўз фарзандларимиз тақдирига бефарқ бўлишимиз мутлақо мумкин эмас, зеро фарзандларимиз келажагимизнинг мевалари уларни аҳли солиҳ фарзанд қилиб тарбиялаш бизнинг бурчимиздир.

Хулоса қилиб айтганда, Марказий Осиё алломаларининг таълимий-ахлоқий қарашларида маънавийят, меҳр, ахлоқ, тафаккур масалалари кенг ёритилган бўлиб, улар ғоят ранг-барангдир. Шу жиҳатдан улар мустақиллик даври маънавий-ахлоқий тарбиясининг тарихий илдизлари ҳисобланади. Мутафаккирларнинг меҳр, таълим ва тарбия ҳақидаги фикрларини ўрганишнинг амалий аҳамияти шундан иборатки, унда ахлоқ-одоб тарбиясидан ташқари халқимизнинг қадимий урф-одатлари ва удумлари, анъаналари ҳам ўз аксини топган. Оилада ёш авлодни ота-она намунаси, оила анъаналари, шажараси, касб кори, ахлоқий-маънавий қадриятлари асосида тарбиялаш, улар онгида оилага садоқат, ўзаро меҳр-муҳаббат, ҳурмат ҳиссини шакллантириш воситасида уларни оилавий ҳаётга тайёрлаш кутилган натижа беради. Бунинг учун ота-оналарни тарбия жараёнига тайёрлаш мақсадида ота-оналар университетлари ишини тиклаш ва такомиллаштириш, умумтаълим мактаблари, олий ва ўрта махсус таълим мазмунига “Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш” курсини киритиш мақсадга мувофиқдир. Ота-оналар ва оила тарбиясида методик ёрдам берувчи оила кутубхонаси сериясидаги китобчалар ва махсус “Оила” журнали орқали, барча йўналишлардаги олий ва ўрта махсус таълим муассасаларига “Оила психологияси ва педагогикаси” курсини жорий этиш оилани намунали тарбия масканига айлантириш воситасидир. Шунингдек, ахборот ва мураббийлик соатларида Имом Бухорийнинг олтин фонддан жой олган ҳадисларидан талабаларга тушунтириш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi // “Xalq so‘zi”, 2017-yil 20-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018-yil, 28-dekabr // www.uza.uz.
3. U Uvatov. Movarounnahr va Xuroson olimlarining hadis ilmi rivojida tutgan o‘rni. – T., 2004.
4. U.Alimov. Oilada farzand tarbiyasi. Toshkent “Movorounnahr” 2014-yil, Elektron manzil: <http://www.muslim.uz>
5. Pedagogik mahorat jurnali. Shirinboy Olimov. Alisher Navoiyning pedagogik merosi va uni o‘rganish yo‘nalishlari” nomli maqolasi. 2021-yil 1 -son. 80- bet.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila, “Hilol-nashr”, Toshkent.: 2014-yil.
7. R.Bozorova. Oilada o‘zaro mehr muhitini qadriyat asosida shakllantirishning ijtimoiy-fasafiy masalalari. Monografiya. Toshkent. Lesson press, 2022 -130 b.
8. R.Bozorova. Oilada o‘zaro mehr muhitini qadriyat asosida shakllantirish jamiyat taraqqiyotining garovi //Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. Namangan-2020 № 9., 172-178 betlar.
9. <https://www.bukhari.uz/?p=12555>
10. <https://islom.uz/maqola/1360>
11. Jahongir, S. (2020). Philosophical views of Umar life. Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal.–India, 10(4), 360-364.
12. Shodiev, J. J. (2020). Interpretation of moral facts in the opinions of Umar Khayyam. International engineering journal for research & development.-India, 5(3), 143-148.
13. Shodiyev, J. J. Interpretation of the image of may in the ruba of Umar Khayyam. Monografia pokonferencyjna science, research, development, 33, 2020-30.
14. Shodiyev, J. J. (2020). Umar Xayyom falsafiy qarashlarida inson taqdiri va erkin iroda masalasi. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, 2, 197-204.
15. Shodiyev, J. J. (2020). Umar Xayyomning asosiy asarlari va ruboiylarining tuzilishi, mazmuni va tahlili. Ilm Sarchashmalari.-Urganch, 10, 44-47.
16. Shodiyev, J. J. (2020). Umar Xayyom ruboiylarining talqin va tavsifi. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, 9, 206-210.
17. Shodiyev, J. J. (2020). Umar Xayyomning ijtimoiy-axloqiy qarashlari. Falsafa va huquq.–Toshkent, 3, 107-110.
18. Shodiev, J. (2021). The problem of knowledge in the philosophical views of Umar Khayyam. Imam al-Bukhari IBS Journal, 2.

- 19.Шодиев, Ж. (2022). Илк уйғониш даврида–комил инсонни шакллантириш ватарбиялашда тасаввуф таълимотининг ўрни. Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi–2022-yil_4-сон, 229.
- 20.Shodiyev, J. J. Mamlakatimizda inson qadrini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari. Qardu xabarlar. Ilmiy-nazariy, uslubiy jurnal. Maxsus son (Ijtimoiy fanlar).
- 21.Shodiev, J. J. (2020). Interpretation and description of umar khayyam rubaya. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(9), 206-211.
- 22.Jurakulovich S.J. -Against ignorance-fighting with enlightenment the main criteria in improving human value. 2022/10/30. 1160-1164.
- 23.Jurakulovich, S. J. (2022). Attitude to human dignity in the period of amir temur and temurids dynasty. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(5), 43-47.
- 24.Shodiyev J. (2021). Jamiyatdagi mehnat munosabatlari sharoitida ma'naviy salohiyat. Журнал истории и общества, (2).
- 25.Shodiev.J - socio-political life and the development of science in the period of umar khayam, 2021/4/21
- 26.Shodiyev, J. (2021). O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy kommunikatsiya rivojlanishida raqamli transformatsiya siyosati. Academic research in educational sciences, 2(2), 409-416.
- 27.Shodiyev J.J. - U The Question Of Human Destiny And Free In The Philosophical Views Of Omar Khayyam. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2021. 197-202.
- 28.Shodiev Jahongir Jurakulovich. Interpretation of moral facts in the opinions of Umar Khayyam. International Engineering Journal For Research & Development 2020/4/16.

**“BUXORO MAORIFI UYI”DA TASHKIL ETILGAN TO’GARAKLAR FAOLIYATI
HAMDA UNING YETUK MUTAXASSISLARNI YETISHTIRIB BERISHDAGI IJOBIY
TA’SIRI**

*Aslonov Madamin Mansurovich,
Buxoro shahar 24-son “Nurli maskan”
ixtisoslashtirilgan maktab-internati direktori
mansurovich1981@gmail.com*

Ushbu maqolada “Buxoro maorif uyi” ning O‘zbekiston ta’limini, ma’naviy-madaniyatini rivojlanishidagi o‘rni haqida fikr yuritilib, ushbu maorif uyining Buxoro Xalq Sovet Respublikasida xalq xo‘jaligi uchun kadrlar tayyorlashdagi katta ahamiyatga ega ekanligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan. Yurtimiz tarixida, ming afsuski, o‘n oltinchi asrning ikkinchi yarmidan boshlab Markaziy Osiyo zaminida ichki urush va nizolar, hokimiyat uchun kurash avj oldi. Ayirmachilik va mahalliychilik kuchaydi, ma’rifat o‘rniga jaholat ildiz otdi. Natijada bir paytlar gullab-yashnagan o‘lkamizda ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy inqiroz yuzaga keldi. Ilm-fan va tafakkur mash’ali so‘na boshladi. Yurtimizning o‘n to‘qqizinchi asrga kelib qaramlikka tushib qolishida ayni shunday salbiy holatlar asosiy sabab bo‘lgani hammamizga yaxshi ayon.

Ko‘pchilik ziyolilar bir fikrni hamisha katta armon bilan o‘ylaydilar: mamlakatimizda Uchinchi Renessansni yigirmanchi asrda ma’rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg‘onish g‘oyasiga bag‘ishlab, o‘lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g‘aflat botqog‘idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo‘lda ular o‘zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar. Ular “Imdan boshqa najot yo‘q va bo‘lishi ham mumkin emas” degan hadisi sharifni hayotiy e’tiqod deb bildilar. Milliy istiqloq, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ma’rifat orqali, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm-hunarlarini chuqur egallash orqali erishish mumkin, deb hisobladilar.

***Kalit so‘zlar:** “Buxoro maorif uyi”, ma’naviyat, madaniyat, to‘garak, rivojlanish, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi, buxorolik talabalar, “Ta’lim uyi”.*

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КЛУБОВ, ОРГАНИЗОВАННЫХ В «БУХАРСКОМ ДОМЕ
ПРОСВЕЩЕНИЯ», И ЕЁ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ НА ПОДГОТОВКУ ЗРЕЛЫХ
СПЕЦИАЛИСТОВ**

В статье рассматривается роль Бухарского дома просвещения в развитии духовной и культурной жизни, а также научно и теоретически обосновывается значение этого дома просвещения в подготовке кадров для народного хозяйства Бухарской Народной Советской Республики. В истории нашей страны, к сожалению, со второй половины XVI века на землях Средней Азии бушуют междоусобные войны и распри, борьба за власть. Усилились сектантство и местничество, вместо просвещения укоренилось невежество. В результате в нашей некогда благополучной стране произошел социально-политический и экономический кризис. Факел науки и мысли начал угасать. Всем нам хорошо известно, что такие негативные обстоятельства были главной причиной того, что наша страна попала в зависимость в XIX веке.

Многие интеллектуалы всегда мечтают об одном: Третий Ренессанс в нашей стране мог быть реализован нашими просвещенными предками в XX веке. Ведь эти самоотверженные и страстные люди всю свою жизнь посвятили идее национального возрождения, мобилизовали все свои силы и возможности, чтобы вывести страну из невежества и отсталости, спасти наш народ из трясины невежества. Таким образом, они также пожертвовали своими дорогими жизнями. Они считали жизненно важным верованием хадис-шариф о том, что «нет спасения, кроме знания, и оно невозможно». Они считали, что национальная независимость, развитие и процветание могут быть достигнуты, прежде всего, через просвещение, светские и религиозные знания, глубокое овладение современными науками.

***Ключевые слова:** «Бухарский дом просвещения», духовность, культура, развитие, Бухарская Народная Советская Республика, бухарские школьники, «Дом просвещения»*

THE ACTIVITIES OF THE CLUBS ORGANIZED IN THE "BUKHARA EDUCATION HOUSE" AND ITS POSITIVE EFFECT ON TRAINING MATURE SPECIALISTS

This article considers the role of the Bukhara House of Education in the development of spiritual and cultural life, and scientifically and theoretically substantiates the importance of this house of education in the training of personnel for the national economy of the Bukhara People's Soviet Republic. In the history of our country, unfortunately, since the second half of the 16th century, internal wars and disputes, and the struggle for power have been raging in the land of Central Asia. Sectarianism and localism increased, ignorance took root instead of enlightenment. As a result, a socio-political and economic crisis occurred in our once prosperous country. The torch of science and thought began to fade. It is well known to all of us that such negative circumstances were the main reason why our country fell into dependence in the nineteenth century.

Many intellectuals always dream of one idea: the Third Renaissance in our country could have been realized by our enlightened ancestors in the twentieth century. Why, these selfless and passionate people devoted their whole lives to the idea of national revival, mobilized all their strength and capabilities to take the country out of ignorance and backwardness, to save our nation from the mire of ignorance. In this way, they also sacrificed their dear lives. They considered the hadith sharif that "there was no salvation except knowledge and there won't" as a vital belief. They believed that national independence, development and prosperity can be achieved, first of all, through enlightenment, secular and religious knowledge, and deep acquisition of modern sciences.

Keywords: "Bukhara House of Education", spirituality, culture, development, Bukhara People's Soviet Republic, Bukhara students, "House of Education".

Kirish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “O‘qituvchi va murabbiylar” kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimda o‘z nutqlarida “Tarixga nazar solsak, Buyuk ipak yo‘lining chorrahasida joylashgan ona zaminimiz azaldan yuksak sivilizatsiya va madaniyat o‘choqlaridan biri bo‘lganini ko‘ramiz. Xalqimizning boy ilmiy-madaniy merosi, toshga muhrlangan qadimiy yozuvlar, bebaho me‘moriy obidalar, nodir qo‘lyozmalar, turli osori- atiqalar davlatchilik tariximizning uch ming yillik teran ildizlaridan dalolat beradi.” deb ta’kidlab o‘tdilar. Shu munosabat bilan hozirgi davrda davlatning ta’lim va fanni rivojlantirishga ko‘rsatayotgan g‘amxo‘rliji juda katta ahamiyatga ega. Aynan shu narsa bizni o‘tmishimizga qayta-qayta qarashimizga, tariximiz sahifalarini o‘rganishga, xolisona o‘rganishga va tarixiy haqiqatga asoslangan haqiqat uchun kurashishga imkon beradi va majbur qiladi.

Prezidentimizning 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni va 2017-yil 7-fevraldagi "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmonida ijtimoiy soha, xususan, ta’lim va ilm-fan sohalarini takomillashtirish borasida qator vazifalar belgilangan. 2020-yil 29-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi taqdim qilindi. Ushbu Murojaatnoma yangi O‘zbekistonni yaqin yillarda kompleks rivojlantirishning ustuvor jihatlari belgilab bergani bilan ahamiyatlidir. Avvalo, shuni ta’kidlashimiz kerakki, Murojaatnomada jamiyatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning barcha sohalarini qamrab olingan. Jumladan, mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘yilganliklari, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerakligi. Bunda, avvalo, ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim ekanligi, shu maqsadda “Yangi O‘zbekiston-maktab ostonasidan, ta’lim-tarbiya tizimidan boshlanadi”, degan g‘oya asosida keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirishimiz kerakligini ta’kidlab o‘tdilar, unda muhtaram Prezidentimiz fan, ta’lim va maorif tizimiga taalluqli bir qator strategik yo‘nalishlarni belgilab berdilarki, undan kelib chiqadigan vazifalar tizimida faoliyat olib borayotgan mutaxassislardan yangilanayotgan jamiyatimizning ta’lim siyosati mazmun-mohiyatini yanada chuqurroq anglashni taqozo qiladi.

“Buxoro ma’rifat uyi” oddiy maktab emas, o‘z mustaqil hayotini kechirgan, balki o‘quvchilarini turli o‘quv yurtlariga qabul qilishga tayyorlaydigan muassasa edi. Shunga muvofiq, “Buxoro ma’rifat uyi” o‘z hayotini qurdi va ishni tashkil qildi, uni bir tomondan, talabalar jamoasining milliy xususiyatlariga, ikkinchi tomondan, ushbu talaba uyda tayyorlanayotgan yoki o‘qiyotgan u yoki bu o‘quv muassasasining talablariga moslashtirdi.

Ushbu asosiy qoidalar “Buxoro ma’rifat uyi” oldiga qo‘ygan maqsadni aniq belgilab beradi. Bu maqsad Buxoro Respublikasining iloji boricha tezroq Sovet mehnat maktabida o‘qigan, tegishli maktabda

va maktabdan tashqari tashkilotlarda haqiqiy dunyoqarashga, xulq-atvoriga ega bo‘lgan, o‘z vatanida yangi hayot shakllarini tayyorlaydigan quruvchilar bo‘lishini istagan edi. “Buxoro ma’rifat uyi” tomonidan belgilangan aniq maqsad o‘quv va tarbiya ishlari qaysi yo‘nalishda qurilishi kerakligini to‘liq ko‘rsatib berdi.

Biz keng ko‘lamli demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta’lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik.

Adabiyotlar tahlili.

Ushbu tadqiqot materialida XX asr 20-30-yillarda O‘zbekistonda madaniy hayot ta’lim tizimi, bu sohadagi islohotlar, ularning natijalari, sovet davrida an’anaviy ta’lim tizimidagi muammolar, ularning sabab va oqibatlari yoritib berishga harakat qilingan. BXSР madaniyati va maorifi masalalariga oid tarixiga oid tadqiqotlar doirasi, ayniqsa, mustaqillik yillarida kengayib, ushbu muammoni yoritishga imkon qadar xolisona yondashildi.

Shuningdek BXSР davlat va siyosat arboblari Fayzulla Xo‘jayev, Sadriiddin Ayniy, Abdurauf Fitrat asarlarini alohida qayd qilish lozim. Ular birlamchi manbalar asosida voqealar tafsilotini haqqoniy tasvirlashga erishgan bo‘lsalar-da, sovet tuzumi va kommunistik mafkura ta’sirida o‘z asarlarini qayta yozishga, ayrim joylarini o‘zgartirishga majbur bo‘lganlar. XX asr 20-yillarida yaratilgan bu esdaliklarda va tadqiqotlarda Buxorodagi taraqqiyparvarlar faoliyati, jadidchilik harakati, amirlik tuzumining ag‘darilishi, BXSРning tashkil topishi, yangi hukumatning maorif va madaniy o‘zgarishlar jarayonlari yoritiladi. .

Ushbu mavzu bo‘yicha nisbatan kam yozilgan. Atoqli davlat va jamoat arbobi F.Xodjayevning asarlari va nutqlarida, taniqli olim A.I.Ishanov, buxorolik olimlar-tarix fanlari doktorlari F.X.Qosimov va S.I.Inoyatov va boshqalarning asarlarida qiziqarli faktlarni topish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi.

1923-yil aprelda SSSR Xalq Komissarlari Kengashining buyrug‘i bilan Moskvada Buxoro “Maorif uyi” ni tashkil etish to‘g‘risida qaror qabul qilish millatlar va maorif bo‘yicha komissarliklarga topshirildi. RKP(b)qarori bilan Kreml yaqinidagi 9-sonli “Saxaro-Trust” binosi Moskvadagi BXSР talabalari uchun birinchi maktab bo‘ldi.

1923-yil 20-sentabrdan 1924-yil 20-fevralgacha “Buxoro maorif uyi” da yangi faoliyat bosqichi boshlandi. “Buxoro maorif uyi” huzurida ikki yilga mo‘ljallangan maktab tashkil etildi. Boshqa maktablarga jo‘natilgan o‘quvchilar “Buxoro maorif uyi” huzuridagi maktabga qaytarildi. O‘z o‘rnida o‘quvchilar va maktab rahbariyati o‘rtasidagi munosabatlarda ham o‘zgarishlar ro‘y berdi. O‘z-o‘zini boshqarish, umumiy boshqaruv bilan almashtirildi.

“Buxoro maorif uyi” da adabiy to‘garak tashkil etilib to‘garak haftada ikki marta faoliyat yuritgan.

To‘garaklar o‘z navbatida klubga birlashib, klubda turli suhbatlar va bahs-munozaralar uyushtirilardi. Shuningdek, uyda “Qizil yoshlar ovozi” nomli devoriy gazeta tashkil etilgan bo‘lib, oyida ikki marta gazetada turli masalalarda ma’lumotlar yoritilgan.

Klub faoliyati asosan 1924-yildan boshlab tizimli yo‘lga qo‘yildi. Klubning maqsadi tarbiyalanuvchilarni ilmiy-siyosiy jihatdan rivojlanishiga ko‘maklashish hisoblanib, bu faoliyatni o‘quv-tarbiya jarayonida amalga oshirish imkoniyati yo‘q edi. “Buxoro maorif uyi”da klub ishi to‘garaklar tizimida tashkil etilgan. Klubda quyidagi to‘garaklar faoliyat ko‘rsatgan.

№	To‘garak nomi	Ishtirokchilar soni	Haftada o‘tkazish soni
1	Siyosiy to‘garak	39	2
2	Adabiy to‘garak	12	1
3	Maishiy hayot va din to‘garagi	30	1
4	Teatr to‘garagi	30	3
5	Xor to‘garagi	40	2
	Jismoniy tarbiya to‘garagi	50	2

Siyosiy to‘garakning birinchi guruhiga 20 kishi a’zo bo‘lib, bu guruh Buxoro va Turkistonning iqtisodiy holati, revolyutsiya dohiylarining tarjimai holi, Rossiya va Buxoro xalq respublikalarining siyosiy tuzumi kabi masalalarni o‘rganganlar. Bu guruhning rahbari Hanif Burnashev hisoblangan.

Adabiyot to‘garagida, asosan, adabiyotga qiziquvchi, arab grafikasidagi qo‘lyozma asarlarni o‘qib biladigan hamda she’riyatga ixlosmand o‘quvchilar jalb etilgan. Bu to‘garakni, asosan, buyuk o‘zbek shoiri Cho‘lpon olib borgan.

Maishiy hayot va din to‘garagida eski zamon, ya’ni amirlik davridagi ijtimoiy tuzumning qoloqligi va yangi taraqqiy etgan davlatchilikka o‘tish masalalari o‘rganilgan.

Teatr to‘garaki faoliyati ham samarali kechgan. To‘garak tashkil etilganining birinchi oyidayoq ishtirokchilar tomonidan 4 ta kechalar tashkil etilganligi diqqatga sazovordir. Teatr studiyasi ishtirokchilari

tomonidan o‘zbekcha va ruscha pyesalar sahnalashtirilgan. To‘garakning o‘zbek bo‘limiga Mannon Uyg‘ur, rus bo‘limiga esa Meronin rahbarlik qilgan.

“Buxoro maorif uyi”ning har bir rahbari xor to‘garagi faoliyatiga o‘z hissasini qo‘shgan. Bu to‘garakda revolyutsion qo‘shiqlar o‘rgatilib, tarbiyalanuvchilarining rus tilini o‘zlashtirishiga yordam bergan.

Jismoniy tarbiya to‘garagida ham tarbiyalanuvchilar turli jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanib, shaxmat va shashka o‘yinlari bilan ham mashg‘ul bo‘lishardi.

O‘zbekiston hukumatining qarori bilan 1924-yil O‘zbekiston maorif komissarligining Moskvadagi maorif uyi qoshida ochilgan. Moskva o‘zbek drama studiyasi-o‘zbek professional aktyor va rejissyorlari tayyorlab bergan birinchi teatr o‘quv yurti. Cho‘lpon studiyaning adabiy emakdoshi, avvaliga A. Otaullayev, Abdulhay Tojdiyev, keyin Sh.Rahimiy direktori bo‘lgan. Studiyaga dastavval Mannon Uyg‘ur boshliq namuna o‘zbek davlat drama teatri (sobiq “Turon”) ning Abror Hidoyatov, Yatim Bobojonov, Muzaffar Muxamedov, Tursunoy Saidazimova, Sora Eshonto‘rayeva, Obid Jalilov, Fatxulla Umarov, Zamira Xidoyatova, Toshxon Sultonova, Hojisiddiq Islomov singari 24 kishidan iborat o‘zbek milliy teatr poydevorini yaratgan jamoasi yuboriladi.

Maqsad teatr studiyalariga xos vazifa-yangi o‘quv-ijodiy izlanishlar o‘tkazish, Moskva yetakchi teatr jamoalari sahna amallari bilan yaqindan tanishish, tajribalarini ijodiy o‘zlashtirish, o‘z amaliyotiga joriy qilish edi. Studiya mashg‘ulotlarini Uyg‘ur, Cho‘lponlar bilan Moskva teatr studiyasi va bilim yurtlarining ko‘zga ko‘ringan muallim, rejissyor va aktyorlaridan R. Simonov, I. Tolchanov, O.Basov, V.Kansel, L.Sverdinlar olib borganlar. 1924-1927 yillar orasida o‘zbek studiyachilari “Xasis”, “Revizor”, “Aks sado” (hammasining rej. V. Kansel), “Qorovul uyqusi” (rej. L.Sverdin), “Yana uylanaman” (rej. V.Kansel, L.Sverdin), “Malikai Turondot” (rej. V.Kansel, L.Sverdin, O.Basov), “Yorqinoy” (rej. M.Uyg‘ur) kabi spektakllarni sahnalashtirib jahon teatr standartlari darajasida sahna asari yaratish tajribalarini amalga oshiradilar.

1927-yil 3 yillik muddat tugagach, 1928-yil studiyaga 2 qabul amalga oshiriladi. Lekin 1-studiyadan farqli o‘laroq bu safar bir jamoada ishlagan hamfikrlar emas, terma a‘zolar qabul qilinadi. Studiyaga qabul qilinganlar O‘zbekistonning turli viloyat teatrlarida ishlashga rejalashtirilgan bo‘lib, o‘zlari ham turli shahar teatrlaridan edilar. Ular Nazira Ahmedova, Xolida Xo‘jaeva, Anvara Alimova, Po‘latoy Rahmonova, Mirobid Musaev, Rahim Pirmuhamedov, Hamidulla Hapumonov, Afandixon Ismoilov, Jo‘ra Ko‘ldoshev, Zanjirali Mirzatov, Bahodir Jamolov, Mamadali Haydarov, A‘zam Hasanov va b. dir. 1930 y. o‘qish tugagach, bitiruvchilar O‘zbekistonning turli teatrlariga ishga yuboriladi va studiya o‘z faoliyatini tugatadi.

Muhokamalar va natijalar.

Xullas, davr teatr san‘atining malakali, chinakam professional bo‘lishini taqozo etgan, bu uchun esa maxsus o‘quv yurtida tahsil olish, malaka, mahorat orttirish lozim edi. Havasmand va iqtidorli yoshlarni Moskva va Bokuda o‘qitish g‘oyasi shu tarzda paydo bo‘ladi. Shundan, ayniqsa, Moskvadagi “Buxoro Maorif uyi” qoshida ochilgan o‘zbek drama studiyasining (1924-1927) xizmati katta bo‘ldi. Bu ishda davlat arbobi Fayzulla Xo‘jaev tashabbus va rahnamolik ko‘rsatgan. Shu bilan birga O‘zbekiston bo‘ylab talabalarni izlab topish, o‘qitish ishiga o‘zbek teatriga yaqinroq bo‘lgan rus san‘atkorlarini jalb etish va umuman studiyaning o‘quv jarayoni, asar tanlash, spektakllar ustida ishlash, tayyorlangan spektakllarni ta‘til paytida poytaxt Samarqand, Toshkent va Buxoro shaharlarida namoyish etishdan iborat faoliyatida Mannon Uyg‘urning matonat va kuyunchaklik bilan ko‘rsatgan xizmatlarini alohida ta‘kidlab o‘tish kerak.

Yuqorida keltirilgan fikr va mulohazalardan kelib chiqib, eng avvalo, Moskvadagi Buxoro “Maorif uyi” ning rivojlangan ilmiy–pedagogik muhitini yanada yorqinroq anglash, 1920-1924 yillarning BXS RNing madaniy-ma‘naviy taraqqiyoti uchun muhim rol o‘ynagan Buxoro “Maorif uyi” ning taraqqiyot genazisi va ta‘lim sohasidagi islohotlari o‘sha davr ma‘naviy hayoti va pedagogik fikrlar rivojida qo‘shgan hissasi salmoqli ahamiyat kasb etadi. Bu esa Buxoro “Maorif uyi” kabi tariximiz sahifalarida o‘chmas iz qoldirgan ma‘rifat o‘chog‘ini alohida bir butun tadqiqot tarzida o‘rganish muhimligini anglatadi.

Xulosa. Bunday ta‘lim va madaniyat markazining tashkil etilishi va taraqqiyotida Rossiya ham ulkan pozitiv rol o‘ynadi. Qisqa muddat ichida Rossiyalik mutaxassislarning boy ilmiy va amaliy tajribasi Buxoro va O‘zbekiston xalqi uchun yetuk mutaxassislarni yetishtirib berishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. “Buxoro maorif uyi”ning tajribasini mustaqil O‘zbekistonning yoshlari o‘z tarixlarining yorqin sahifasi sifatida bilishlari, o‘rganishlari muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivlari F-56, op. 1, d.28, 16 v
2. Sadridin Ayniy. Hayoti va ijodi. –T.: 1994.

3. Qosimov F.H. Buxoro Respublikasi tarixshunosligi. - Buxoro. 1996.
4. Buxoro sharq durdonasi. 1997.
5. Naimov N. Buxoro jadidlari. –T.: 2000.
6. A.Hasanov . Fayzulla Xo‘jayev. –T.: 1980.
7. Buxoro tarixi sahifalari. Buxoro. 1993.
8. Lvov N. Tojik teatri tarixi uchun materiallar.
9. O‘zbek teatri tarixiga oid materiallar. T. 2, 3. Badiiy akademiyaning San’at tarixi instituti poydevori Uz. 1962.
10. Nurjonov N. X. Professional teatrning shakllanishi. Tojik sovet teatri tarixi (1917-1941). Dushanbe: Donish, 1967. - S. 80-156.
11. Bashiri, Iraj. Mahmudov Homidjon. Yigirmanchi asrning taniqli tojik arboblari. Dushanbe, Tojikiston: Xalqaro Borbad Foundation, Minnesota, AQSh, 2002. - P. 177. (Ingliz tili)
12. Ozod Buxoro (Yangi Buxoro) gazetasi. 1923-1930-yillar.
13. Buxoro axbori (Eski Buxoro) gazetasi. 1920-1923-yillar.
14. 15 Nuridinov T. K. Dom prosvesheniya Buxarskoy Narodnoy Sovetskoy Respubliki v Moskve (ocherk istorii) // Nauchniy rezultat. Sotsialnie i gumanitarnie issledovaniya. – T. 5, № 3, 2019. S. 46-50
15. S.I.Inoyatov, K.F.Abdullayev. Material V Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferensii, 30 oktabrya 2018 g. Buxarskiy dom prosveteniya kak osnova razvitiya obrazovaniya i kultury v buxarskoy narodnoy sovetsoy respublike i uzbekistan.
16. Aslonov M.. “Buxoro maorif uyi”ning ma’naviy-madaniyatini rivojlanishidagi o‘rni. Pedagogik mahorat Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021,№ 1 71-v 6.
18. Hayitov Sh., Badriddinov S., Rahmonov K. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy siyosat, madaniy hayot.-Buxoro: Buxoro, 2005.
19. “Fayzulla Xo‘ja” Dorulmuallimini //Buxoro axbori. 113-son. 1922-yil 30-oktabr; Chorjo‘yda “Fayzulla Xo‘ja” Dorulmualliminining rasmiy ochilishi //Buxoro axbori. 116-son. 1922-yil 10-dekabr.

ШАРҚ ВА ҒАРБ МУТАФАККИРЛАРИ ПСИХОЛОГИК ҚАРАШЛАРИНИНГ БОЛА ТАРБИЯСИДАГИ АҲАМИЯТИ

*Ҳакимова Фазолат Хошимовна,
Бухоро давлат университети
Психология ва социология
кафедраси ўқитувчиси*

Ушбу мақолада бола тарбиясида Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг психологик қарашлари келтирилган бўлиб бунда боланинг ижтимоий психологик мослашув шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари ва бу жараёнда болада кечадиган нотўғри психологик ривожланишлар бу жараёнда ота-оналарнинг болалар билан олиб борилаётган муносабатлари, Ота-она ва фарзандлар муносабати, эр ва хотин, қайнона ва келин ўртасидаги муносабатларни болалар руҳиятига таъсири ва оилада она ва бола муносабатларини ташиқил этишида, минг йиллар давомида аجدодларимиз амал қилиб келган, халқимиз руҳиятига, турмуш тарзи, урф-одатларнинг ўрни ёритиб берилган.

Калит сўзлар: *конструктив мулоқот, коррекцион бузилиш, ижтимоий тарққиёт, муносабат, агрессивлик, ўжарлик, тортинчоқлик, ижтимоий психологик мослашув. этнопсихология, совет маданияти, жамоа онгсизлиги, оммавий маданият, ота-она ва фарзандлар муносабати.*

ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ПРИ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

В данной статье представлены психологические взгляды восточных и западных мыслителей на воспитание ребенка в связи с особенностями формирования у ребенка социально-психологической адаптации и ошибочными психологическими разработками, которые претерпевает ребенок в процессе воспитания, влияние на психику детей взаимоотношений родителей с детьми, взаимоотношений родителей и детей, взаимоотношений мужа и жены, свекрови и невестки, и в организации взаимоотношений матери и ребенка в семье, которой на протяжении тысячелетий руководствовались наши предки, осветилась роль нравов, образа жизни, обычаев нашего народа.

Ключевые слова: *конструктивное общение, коррекционное расстройство, социальная дезадаптация, установка, агрессивность, упрямство, робость, социально-психологическая адаптация. этнопсихология, советская культура, коллективное бессознательное, массовая культура, отношения родителей и детей.*

PSYCHOLOGICAL VIEWS IN THE UPBRINGING OF CHILDREN, EASTERN AND WESTERN THINKERS

This article presents the psychological views of East and West thinkers in the upbringing of the child, in which the peculiarities of the formation of social psychological adaptation of the child and the non-negative psychological development that occurs in the child in this process cover the relationship of parents with children, the relationship of parents and children, the influence of the relationship

Keywords: *constructive dialogue, Correctional disorder, social taraccidity, attitude, aggressiveness, stubbornness, timidity, social psychological adaptation. ethnopsychology, Soviet culture, collective unconscious, popular culture, parental and child attitudes.*

Кириш.

Шарқ мутафаккирларининг илмий-маданий меросини ўрганар эканмиз, уларда баён қилинган оилавий турмуш қоидалари, ундаги шахслараро муносабатлар маданияти, фарзанд камолоти, эркак билан аёл муносабати, инсоний фазилатларнинг шаклланиши ҳақидаги қимматли фикрлар Шарқ халқлари, хусусан, ўзбек халқининг оғзаки ижоди, эпосининг (ўзбек халқ мақоллари, эртақлари, дostonлари, афсоналари, ривоятлари) узвийлиги асосида таркиб топган илмий-маданий мерос эканлигини кўраимиз.

Халқ оғзаки ижоди ва диний ғоялар ҳамда ҳикматномалар оғзаки тарзда авлоддан-авлодга ўтиб сайқаллашган ҳолда сақланиб келган бўлса, халқимиз орасидан етишиб чикқан донишманд ва алломалар эса ана шундай қимматли маълумотларни халқ аънаналари ва кадриятларига таянган ҳолда

Ўз асарларида ёритган ҳолда илмий-маданий мерос сифатида келгуси авлодлар учун қолдирганлар. Улардан бири - жаҳон илм-фани ҳазинасига муносиб ҳисса қўшган мутафаккир олим Абу Наср Форобийдир.

Форобийнинг инсон камолоти, унинг жамиятдаги, оиладаги ўрни, ёшларнинг вояга етишига таъсири тўғрисидаги фикрлари, инсонлар жамоасидаги ўзаро ҳамжиҳатлик, ёрдам ҳақидаги ҳикматлари ҳозирги оилавий турмуш масалаларини ечишда, ундаги муносабатларни тўғри йўлга қўйишда фаровон турмуш кечириш учун дастуриламал бўлиб хизмат қилади.

Шарқ мутафаккирларидан Абу Райҳон Беруний (973-1048) ўз ижтимоий қарашларини акс эттирган яхлит ижтимоий таълимот яратмаган бўлса-да, лекин у ижтимоий масалалар бўйича ўзининг нуқтаи назарини кўпгина қомусий асарларида изҳор этишга ёки улар юзасидан танқидий фикрлар айтишга ҳаракат қилган. Абу Райҳон Берунийнинг муайян қарашлари оилавий турмуш, оила ва никоҳ, оилавий кадриятлар ва унинг аъзолари ўртасидаги муносабатларига хосдир.

Холбуки, оилада она ва бола муносабатларини ташкил этишда, минг йиллар давомида аجدодларимиз амал қилиб келган, халқимиз руҳиятига, турмуш тарзи, урф-одатларига сингиб кетган, Қодирий ўз асарларида ёзиб кетган каби, шундай кадриятларимиз борки, улар фақат оилада ота-оналар ва болалар ўзаро муносабатларининг ижобий шаклланиши ва ривожланишини таъминлабгина қолмай, балки халқимиз, миллатимизни дунёга танитган юзлаб, минглаб буюк алломаларнинг етишиб чиқишига ҳам замин бўлган.

Бу ҳолатни атоқли психолог олим, аналитик психология асосчиси Карл Густав Юнг “жамоа онгсизлиги” (архетиплар) деб атаган. Унинг таъкидлашича, одам руҳиятида нафақат индивидуал онгсизлик, балки, мазмуни ўтмиш аجدодлардан мерос қилиб олинган архетиплар (жамоа онгсизлиги) сезиларли роль ўйнайди. Айнан шу каби жамоа онгсизлиги бизнинг миллат (авлод) мисолида қандай намоён бўлишини кўриб чиқамиз.

Минг афсуслар бўлсинки, яқин ўтмишимиз бўлган, 70-80 йиллик мустабид тузум даврида “ягона совет халқи”, “совет маданияти”ни шакллантиришдек машъум ғоялар таъсири остида халқимиз (нафақат, битта халқ, балки бутун иттифоқ таркибига киритилган юзлаб халқлар, миллатлар), аجدодларимиз минг йиллар мобайнида амал қилиб келган кўплаб урф-одатлар, миллий кадриятлар “эскилик сарқитлари” сифатида унутилиб юборилаётган эди.

Амалий-назарий қисм.

Ота-она ва фарзандлар муносабати, айниқса, ўсиб келаётган ёш авлоднинг руҳий ривожланиш жиҳатлари энг нозик ва энг кўп вақт, меҳнат талаб қиладиган, ўта мураккаб масаладир. Лекин ҳар бир авлод, ҳар бир одам, ҳар бир оила бу масалани мақсадга мувофиқ ҳал этилишига ўз улушини қўйишга ҳаракат қилса, қутилган натижага эришиш эҳтимоли ортади. Албатта, ўтмиш мутафаккирлари, уламолар, олимлар, мутасадди ходимларнинг бу борада ўзлари айтган салмоқли сўзлари бўлган. Бугунги кун фуқаросининг, ота-онанинг вазифаси, бу майдонда юзага келиши эҳтимол бўлган муаммони ўз ҳолига ташлаб қўймай, унга беъэтибор бўлмай, имкон қадар ечимини топишга интилишдан иборат.

Буюк бобоқалонимиз Амир Темур: “Ҳар жойнинг ўз қоидалари ва тамойиллари бор. У ўз қоидалари, тамойилларини жорий этиши, уни халқ онгига чуқур сингдириши осон кечадиган, бир-икки йилда бажариладиган иш бўмагани боис бу борада бирор-бир натижага эришиш душвор. У ёки бу мамлакатнинг асрлар оша шаклланган, сайқал топган кадриятларини ўзгартириш осон иш эмас” – деб таъкидлаганларидек, минг йиллар давомида халқимиз онг остидан ўрин олган, “жамоа онгсизлиги”, миллий кадриятларимиз авлодлар оша навбатдаги авлодларда қайта тикланаверади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 июнда қабул қилган № ПФ-3808-сонли “Ўзбекистон Республикасида оила институтини мустаҳкамлаш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонининг “Оилаларда ота-она ва фарзандлар, эр ва хотин, қайнона ва келин ўртасидаги муносабатларни яхшилаш, ҳамда улар орасида низоли, оғир турмуш шароитини амалий ҳал қилиш механизмларини жорий этиш” бўйича белгиланган чора-тадбирларнинг 23-банди ижросини таъминлаш борасида Республикаимиз турли вилоятларида олиб борган илмий тадқиқотларимизда, ўрганилган низоли ва оғир турмуш шароитига дуч келган оилаларда миллий кадриятларимизга амал қилмаслик, уларда оилаларнинг, айниқса, оталарнинг тарбиявий роли сезиларли даражада пасайгани, оила аъзоларида, шунингдек, ёш оналарда “оммавий маданият”га мойиллик кучли эканлиги кузатилди.

Афоризмларда: “Ҳар бир авлод ўз оталари устидан киноя қилади, боболари устидан кулади ва аجدодларидан фахрланади” – деб ёзилганидек, улар билан олиб бориладиган маърифий, тарғибот ишларини ташкил қилишда, асосий эътибор аجدодларимиз урф-одатларига, миллий кадриятларимизга қаратилса, бундай тадбирларнинг самараси юқори бўлади.

Лев Толстой “Барча бахтли оилалар бирдек бахтли, ҳар бир бахтсиз оила ўзича бахтсиздир” деганидек, деярли барча муваффақиятли оилаларда, миллий кадриятларга эътиборнинг юқорилиги, уларни билишлари, ўрганиб боришлари, кундалик ҳаётида уларга амал қилиши, оила аъзоларининг оиладаги анъанавий мавқеи, уларнинг ўзаро муносабатларида анъанавий турмуш тарзига ҳурматнинг юқорилиги кузатилди. Муваффақиятсиз оилаларда эса, аксинча, миллий кадриятларга ҳурматсизлик, уларни менсимаслик, ғарбона “оммавий маданият”га мойилликнинг кучлилиги сезилади. Оиланинг, айниқса, оталарнинг оиладаги тарбиявий кучининг заифлашиб кетганлиги яққол намоён бўлмоқда. Муаммонинг энг аянчли жиҳати айнан шу жараёнларни шу оилада ўсаётган, тарбияланаётган фарзандлар кўриб турибди, уларнинг мурғак онги шундай муҳитда шаклланыпти. Халқимизнинг: “Қуш уясида кўрганини қилади”, деган нақли тарбия масаласида оиланинг роли на қадар юқори эканлигига далolat беради. Шунинг учун ҳам бугунги ота-оналарни мақсадга мувофиқ тарбиялаш, эртанги фуқаро ижтимоийлашуви муаммосининг ижобий ҳал этилиши демакдир.

Тадқиқотда аниқланган жиҳатлардан яна бир у ёки бу ҳудуд, тоифа оилаларида азалий шаклланиб келинган, улар учун деярли кадрият (“архетип”)га айланиб қолган миллий, маҳаллий урф-одат, анъаналар, расм-русмларга муносабат ўртасида тафовутларнинг кузатилишидадир. Оилавий муносабатларда юзага келадиган низоли вазиятлар ва оғир турмуш тарзининг муваффақиятли ечими, шу жараёнлар иштирокчиларининг “жамоа онгсизлиги”, “архетиплари”, бошқача қилиб айтганда, минг йиллар давомида халқимиз ўртасида шаклланиб қолган миллий кадриятларимизга муносабатларига, уларга қай тарзда амал қилишларига боғлиқ. Бу ишга ҳалақит қиладиган асосий омиллардан бири, низоли вазиятлар иштирокчиларининг миллий кадриятларимиз, миллий урф-одатлар, анъаналардан беҳабар эканлиги ёки уларни тан олмаслик, ҳатто қабул қилмасликларидадир. Айнан шу ҳолат, хусусият туфайли кўплаб сақлаб қолиниши мумкин, ҳатто зарур бўлган оилалар барбод бўлмоқда. Бунга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. “Қасалликни даволагандан кўра, олдини олиш осон”, дейилганидек, бундай ҳолатларни олдини олган афзал. Бунинг учун, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашда, нафақат ёшларни, балки бугунги кун оиласидаги оилавий муносабатлар иштирокчиларининг барчасини ҳозирги замон оиласи ҳақидаги, унинг мустаҳкамлигини таъминлашда миллий кадриятларнинг ўрни, никоҳ-оила муносабатлари динамикаси, эволюцияси ва ҳозирги замон оилавий ҳаёти хусусиятлари, бундай кадриятлар генофонди ҳақидаги билимлардан боҳабар қилиб бориш зарур.

Бизнинг назаримизда, айнан шу омил оилалар мустаҳкамлигини таъминлашнинг асосий механизмларидан бири бўлиб хизмат қилади. Чунки, бу ўзбек оиласи учун ҳос “архетип” вазифасини бажаради. Уни оқилона йўлга қўйиш ва бошқариш орқали кўплаб кўнгилсизликларнинг олдини олинишини таъминлайди.

Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашда шу омилларга нисбатан бўлган муносабатни мақсадга мувофиқ тарбиялаш, уларни адекват англаш, улар билан ғурурланиш ва шу каби кадриятлар заминида оилавий муносабатларни бошқариш зарур. Бундай кадриятларни, узоқ европа ёки қадимий Рим, Юнонистондан эмас, балки шу фуқаро яшаётган ҳудуд, шу этноснинг ўтмиши, унинг аجدодлари мисолида бериш зарур. Яъни уларга бериладиган маълумотлар улар “тушунадиган, қабул қиладиган”, уларнинг архетипларига монанд бўлиши керак. Президентимиз Шавкат Мирзиёев: “Илм-фанда халқимиз манфаатларига хизмат қиладиган ўз йўлимизни топмасак, эртага ёшларимиз бизни кечирмайди”, - деб таъкидлаганларидек, халқимиз манфаатларига хизмат қиладиган маълумотларни тайёрлаб, улар эътиборига ҳавола этиш лозим.

Тадқиқотимиз жараёнида, бир синалувчи йигит, миллий кадриятларимиз ҳақида етарлича билимга эга эканлигини таъкидлаб, ўтмиш алломаларимиз, жумладан, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳақида унинг набираси Акбаршоҳ ҳақида, ҳатто булар ҳақида ҳиндларнинг буюк мутафаккири (ҳинд халқи отаси) Жавоҳарлал Неру ҳам юқори даражада ижобий фикрлар билдиргани айтиб ўтди. Гап “Тож Маҳал” ҳақида кетганда, уни Акбаршоҳ эмас, унинг невараси Аврангзеб қурдиргани, у эса, у қадар яхши одам (шоҳ) бўлмаганлигини таъкидлади. Аврангзебни яхши одам бўлмаганлигини, унинг тахтдан воз кечганлиги билан асослайди. Ҳолбуки, французларнинг кироли Людовик XIV ҳам тахтдан воз кечган. Лекин бирорта француз уни яхши одам бўлмаган деб айтмайди. Ҳатто у етиштирган қарамларини дунёга машҳур қиладилар. Бизнинг ёшларимиз эса, “Тож Маҳал”дек, дунёнинг саккизинчи мўъжизасини яратиб қўйган аждодимизни “яхши одам бўлмаган” деб баҳолайдилар. Бу ҳолатни, улар ўқиган китобларида, манбаларида шундай ёзилганлиги билан асослайди. Бу билан шу билимларни билган йигитни эмас (бундай билимларга мутлақо эга бўлмаганлар қанча), балки улар ўқийдиган манбаларда зарур маълумотларнинг йўқлигини айблаш лозим.

Шунингдек, Термиз атрофидаги “Султон Саодат” ёки “Қирқ қиз” мадрасалари, мақбаралари кабилар ҳақида шу атрофда яшовчи ўқувчилар деярли маълумотга эга эмаслар. Ҳолбуки, булар,

бугунги кун тушунчаси билан айтилганда, бундан минг йиллар муқаддам бизнинг заминимизда нафақат “Мамун” академияси, балки “Хотин-қизлар академияси” ҳам фаолият кўрсатганлигига далилдир. Бунинг ўзи ҳам бир қадрият. “Хоразмда (Урганчда) Замаҳшарий, Ал-Хоразмий, Самарқандда Ал-Бухорий, Фарғонада Аҳмад ал-Фарғоний, Бурхониддин Марғиноний, Андижонда Заҳириддин Муҳаммад Бобур кабилар ҳақидаги маълумотларни халқимизга хизмат қиладиган тарзда тайёрлаб, ўсиб келаётган ёшларимизга миллий қадриятлар сифатида етказилиши лозим. Бу ишларни ҳозир биз қилмасак, “келажак авлод бизларни кечирмайди!”.

Буюк тафаккур эгаси, ғарбда “Авиценна” номи ила кенг шуҳрат қозонган олим – Абу Али ибн Синонинг оилавий муносабатлар масалаларига оид қарашлари ҳам ўзига хослиги билан фарқланиб туради. Унинг “Китоб ал-қонун фит-тиб” (“Тиб қонунлари китоби”), “Донишнома”(Билим китоби), “Рисолаи ишқи”, “Ахлоқ ҳақидаги рисола”, “Уй хўжалиги”, “Аҳд рисоласи” каби қатор асарларида таъбабат масалалари қаторида ота-она ва фарзандлар ўзаро муносабатларига доир қимматли мулоҳазалар ҳам келтириб ўтилган. “Оилада фарзандлар ахлоқининг шаклланишига, - дейди ибн Сино, эр-хотиннинг бир- бирига бўлган муносабати, бир-бирини ҳурмат қилишлари ижобий таъсир кўрсатади”. Аллома оналарга бола тарбиясини турли шароитда маълум изчиллик ва тартиб билан олиб бориш ҳақида маслаҳатлар бериб, шу билан бирга у оталарнинг ҳам бурч ва вазифаларини белгилаб беради. Ибн Синонинг фикрича, эркак киши оиланинг бошлиғи бўлгани учун, у оиланинг энг зарур талабларини бажариши лозим, нимаики ваъда қилган бўлса, ўз ваъдаси устидан чиқиши шарт. Ибн Синонинг таъкидлашича, ҳамма вақт боланинг истаган нарсасини муҳайё қилишга, истамаганини узоқлатишга тайёр туриш керак. Мақсадга эришиш учун ўрни билан болаларни мақташ, жоиз топилса жазолаш ҳам кераклигини кўрсатиб ўтади. Ибн Сино бола тарбиясида умуминсоний тамойилларнинг қўлланишини ёқлаб чиқиб, ота-оналар болаларини шахсий ибратлари орқали вояга етказишлари кераклигини уқтиради. Ота-она давлат бошлиғими, ёки оддий фуқароми, барибир, бола тарбияси учун масъулдирлар, жамиятда тутган мавқеидан қатъий назар, бола тарбияси уларнинг бирламчи вазифасидир, - деб ёзади аллома.

XI асрнинг буюк мутафаккири Юсуф Хос Ҳожиб қаламига мансуб -“Кутадғу билиг” (“Саодатга бошловчи билим”) китобида илм-маърифат, одоб- ахлоқ, давлатни бошқариш йўл-йўриқлари, оила ва оилавий муносабатлар ҳақидаги кенг қамровли қарашлар ва таълимотлар ўз аксини топган. Унинг фикрича, инсон учун буюк бахт бу фарзанд кўриш ва унга тарбия беришдир. Фарзанд тарбияси ҳар бир ота-онага жуда катта масъулият юклайди. Ота-она, айниқса, ота оилада фарзанд тарбиясига эътибор бермоғи лозимлиги ҳақида аллома ўз асарида таъкидлаб, шундай дейди: “Ота болани назорат қилиб, (турли хунарлар) ўргатиб ўстирса, (улар) улғайгач ўғил қизим (бор) деб, севинади”. Фарзандларни яхши тарбия қилмоқ ҳар бир ота-онанинг ҳам қарзи, ҳам фарзи эканлиги асарда кенг ёритилган.

Миллий маънавиятимиз даҳоси, ғазал мулкининг султони Алишер Навоий асарларида оила ва ундаги шахслараро муносабатлар ҳақидаги фикрларининг умуминсоний аҳамиятга эга бўлган муҳим жиҳатларидан бири фарзандлар томонидан ота-оналарни ҳурмат қилишлари ҳақидаги масаладир. У ота-она хизматини бажо келтириш, улардан бирини иккинчисидан ортиқ кам билмаслик фарзандлар учун саодат келтиришини алоҳида таъкидлаб шундай дейди: “Тарбиянинг яна бири ота-онани ҳурмат қилиш, буни бажариш унинг (фарзанд)учун мажбуриятдир. Бу иккисига хизматни бирдек қил, хизматинг қанча ортиқ бўлса ҳам, кам деб бил, дейди.

Хулоса.

Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросидан бундай мисолларни узоқ давом эттириш мумкин. Кўриниб турибдики, оила ва унга доир муаммолар масаласига Шарқ мутафаккирлари ва маърифатпарвар зиёлилари алоҳида эътибор билан қараганлар. Уларнинг асарларида оиланинг муқаддаслиги, унинг жамият ҳаётида тутган ўрни, оиланинг тинчлиги ва фаровонлигини белгиловчи муҳим миллий-маданий ва миллий-психологик омиллар кўрсатиб ўтилган. Айниқса, оиланинг асосини ташкил этувчи ота ва онада юксак инсоний фазилатлар шаклланиб бўлиши, уларнинг оилавий бурч ва вазифаларини садоқат билан адо этишлари, бир-бирига меҳрибон ва кечиримли бўлишлари оилада тарбия топаётган фарзандлар камолини белгиловчи энг муҳим қадрият сифатида эъзозланади.

Юқорида келтириб ўтилган қабил миллий қадриятлар руҳида тарбияланган, руҳиятига миллий ғурур сингдирилган йигит-қизлар, ота-оналар ва уларнинг тарбиясини олган болалар “улардан узоққа бормайди.

Адабиётлар:

1. Ш.М.Мирзиёев “Миллий Тарақиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз”(Тошкент Ўзбекистон 2019й).
2. Ш.М.Мирзиёев “Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баходир”(Тошкент Ўзбекистон 2018й)
3. Ш.Р.Баротов Психологик хизмат (Тошкент 2018й)
4. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри.(Тошкент 1993)
5. М.Холматова Оилавий муносабатлар маданияти ва соғлом авлод тарбияси. (Ўзбекистон 2002)
6. Ҳақимова ФХ Повышение благосостояния семьи как фактор развития экономического воспитания Science and Education 3 (4)
7. Ҳақимова ФХ Психические и эмоциональные состояния у детей вестник 23 (79), 358-361
8. Ғозиев Э.Ёш даврлар психологияси (Тошкент 2010 й)

**“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI
RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

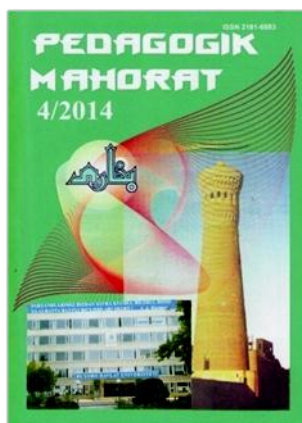
1. “PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E‘lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:
 - ✓ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
 - ✓ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
 - ✓ maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.
3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma‘lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e‘lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.
5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familialari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familialari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.
7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma‘ruzalari chop etilmaydi. **E‘lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**
10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.
12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzirimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Moliya vazirligi g‘aznachiligi

23402000300100001010

MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275

BuxDU 400110860064017094100079001

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

<p>PEDAGOGIK MAHORAT</p> <p>Ilmiy-nazariy va metodik jurnal</p> <p>2023-yil 4-son (92)</p> <p>2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.</p> <p>OBUNA INDEKSI: 3070</p>	<p>Buxoro davlat universiteti nashri</p> <p>Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas’ul: Nigora SAYFULLAYEVA Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 25.05.2023 Bosmaxonaga topshirish vaqti 26.05.2023 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 20,6 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 21 Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri M.Iqbol ko‘chasi 11-uy.</p>
---	--	---